

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

KISA DÜNYA TARİHİ

Ahmet MERAL

2.BASKI

YÜZAKI
YAYINCILIK

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

© Yüzakı Yayıncılık
Yüzakı Yayınları 50

Dizgi ve Mizanpaj
Yüzakı Grafik

Kapak Tasarım
gerçekdüşler'

Bölüm Resimlendirme
Ömer Cevher GÜNDÜZ

Baskı
Elma Basım : (0212) 697 30 30

ISBN : 978-605-9214-00-1
Sertifika No : 17056

İstanbul - 2015

Adres
YÜZAKI YAYINCILIK
Eyüp Sultan Mahallesi İmam Hatip Caddesi
No: 24 A Blok D: 10 34885 Sancaktepe / İSTANBUL
Tel: (0216) 532 44 44 Faks: (0216) 532 44 46

internet sitesi : www.yuzaki.com
e-mail : kitap@yuzaki.com

KISA DÜNYA TARİHİ

Ahmet MERAL

2.BASKI

YÜZAKI
YAYINCILIK

İÇİNDEKİLER

Takdim	13	A-Hinduizm.....	63
Ön Söz.....	15	B-Buda ve Budizm.....	64
TARİH ve ANA EĞİLLİMLER	19	Hint Medeniyeti Batı Medeniyetinin Simetrisidir....	65
İlkçağ Medeniyetlerine Farklı Bir Bakış.....	25	ÇİN MEDENİYETİ	67
Mezopotamya Medeniyeti.....	27	Modern Avrupa'nın Üç Habercisi:	
Nuh Tufanı.....	28	Matbaa, Barut ve Pusula	69
Dinlerin Evrimi Meselesi	29	Çin Siyasî Tarihinin Gelişimi.....	70
TARİH DEVRELERİNE GEÇİŞ YAZININ		Doğu Türkistan Cumhuriyeti'ni Kurma Çabaları	71
BULUNMASI ve MEZOPOTAMYA BİLİMİ	33	Çin'de İslâmiyet'in Yayılışı.....	71
Sümerler ve Yazı.....	35	Eski Çin Dinleri	73
Diğer Mezopotamya Medeniyetleri	36	ANTİK İRAN MEDENİYETİ	75
Akatlar (M.Ö. 2725-2545)	36	Medler	77
Bâbil Medeniyeti (M.ö. 2100-539)	37	Persler.....	78
Âsurlular (M.ö. 2000-612)	38	Partlar (M.Ö. 248-M.S. 226)	80
İlkçağ Mezopotamya Medeniyetlerine		Sâsânîler (M.S. 224-651).....	80
Toplu Bir Bakış Mısır Medeniyeti.....	38	İBRANİ MEDENİYETİ	81
MISIR MEDENİYETİ	41	İsrailoğulları'nın Dünyü ve Bugünü	83
Mısır Medeniyeti ve Piramitlerin Sırrı	43	İsrailoğulları'nın Filistin'e Yerleşmesi	84
Mısır'ın Siyasî Gelişimi.....	44	Hız. Dâvud Dönemi	84
Eski Krallık Dönemi (M.ö. 3000-2100)	44	Hız. Süleyman Dönemi.....	84
Orta Krallık, Hiksoslar ve Hız. Yûsuf	46	Bölünme ve İsrailoğulları'nın Sukûtu	85
Hız. Musa ve Firavun	47	Sürgün Yıllarında İsrailoğulları	86
3400 Yıllık Bir Anlaşmazlık	47	On Emir	86
İsrailoğulları'na Uygulanan Baskı ve Zulümler.....	48	Yahudiler Günah Keçisi midir?	87
Hız. Musa ve Firavun	49	Asya'yı Ele Geçiren İlk Batılı:	
Mısır'ın Zayıflaması ve İstilâlara Uğraması.....	50	BÜYÜK İSKENDER.....	89
AVRUPA MEDENİYETİNİN OLUŞUMU	51	İskender'in Asya Seferi	91
Girit ve Miken Medeniyeti	55	Büyük İskender, Zülkarneyn midir?	93
Yunan Medeniyeti ve Demokrasi	55	ROMA MEDENİYETİ	95
Pers-Yunan Savaşları	56	Krallık Dönemi (M.Ö. 753- M.ö. 508)	98
Eski Yunan'da Bilim ve Felsefe	56	Cumhuriyet Dönemi (M.ö. 508-M.ö. 27).....	98
HİNT MEDENİYETİ	59	Gaius Julius Caesar ve Cumhuriyet Dönemi'nin Sonu ...	100
Ârî Kavimlerin İndus Vadisi'ne Gelişi ve Kast Sistemi	62	Hız. İsa Öncesi Roma Dönemine Toplu Bakış.....	100
Hindistan'da Dinler.....	63	Roma'da İmparatorluk Dönemi ve Hristiyanlık	101

Hiz. İsa, Hristiyanlığın Doğuşu ve Yayılışı	103
«Hristiyanlaştırılmış Roma» Bizans ve Sukûtu	105
Jüstinyanus Dönemi (527-565)	106
Herakliyas Dönemi (610-641)	107
İkona Parçalama Hareketleri (İkonaklast).....	107
İmparatorluğun Doğu Sınırı ve Bizans'ın Çöküşü	108
İSLÂM TARİHİ	109
İslâmiyet'in Doğuşu.....	111
Doğuş Yıllarında Dünyada ve	
Arap Yarımadası'nda Genel Durum	112
Mekke Dönemi (610-622)	114
Mekke Müşriklerinin Artan Baskıları.....	115
Hüzün Yılı (619).....	116
Akabe Biatları (621-622).....	116
Hicret	117
Bedir Savaşı (624)	119
Uhud Savaşı (625)	120
Hendek Savaşı (627).....	120
Hudeybiye Barışı	121
Hiz. Muhammed -sallâllâhu aleyhi ve sellem-'in	
Hükümdarlara Davet Mektupları	124
Mektupların Özellikleri.....	127
Mektuplara Tepkiler	127
Hayber'in Alınışı (629).....	128
Mekke'nin Fethi (630)	129
Huneyn Savaşı (630)	130
Tâif Kuşatması	132
Mûte Savaşı ve Tebük Seferi	132
Hiz. Peygamber'in Vedâ ve Vefatı.....	133
Vedâ Haccı.....	133
Vedâ Hutbesi	134
Hiz. Peygamber'in	
Hastalanması ve Ebedî Âleme Yolculuğu	136
Hiz. Peygamber'in Şahsiyeti	137
RÂŞİD HALİFELER DÖNEMİ (HULEFÂ-I RÂŞİDİN)	139
Hiz. Ebûbekir Dönemi (632-634)	141
Şahsiyeti	141
Hiz. Ebûbekir'in Halîfeliğe Seçilmesi	142
"Yanlış Hareket Edersem Beni Doğrultunuz!".....	143
Üsâme Bin Zeyd'in Suriye Üzerine Gönderilmesi... ..	144
Arap Yarımadası'nda Birliği Sağlama Çabaları	144
Yalancı Peygamberler ve	
Zekât Vermeyenlerle Mücadele	145

Yarımada Dışındaki İlk	
Fetih Girişimlerinin Başlaması	146
Bizans'la Çatışmalar	
Suriye ve Ürdün'e Ordu Yollanması	147
Ecnadin Savaşı (634)	147
Yermuk Savaşı (634).....	147
Kur'an'ın Toplanması	148
Hiz. Ebûbekir'in Vefatı	148
Hiz. ÖMER DÖNEMİ (634-644)	149
Fetih, Önce Gönüllerde Gerçekleşti	151
Bizans'tan Suriye ve Filistin'in Alınması	152
Mısır'ın Alınışı.....	154
Sâsânî İmparatorluğu'nun Yıkılması	
ve İran'ın İslâm Hâkimiyetine Girmesi	155
İslâm Elçileri Kısra'nın Sarayında	155
Köprü, Kadisiye, Celula ve Nihâvend Savaşları	156
Hiz. Ömer'in Şahsiyeti	157
İslâm Devletinin Teşkilâtlandırılması.....	158
Hiz. Ömer'in Şehid Edilmesi.....	159
Hiz. OSMAN DÖNEMİ (644-658)	161
Hiz. Osman'ın Hayatı ve Şahsiyeti	163
Fetihler ve Siyasi Olaylar.....	164
Bizans Devleti'yle İlişkiler.....	164
Kuzey Afrika'ya Ordu Gönderilmesi.....	165
Ermenistan'ın Fethi	165
Anadolu'ya Düzenlenen Seferler	165
Denizlerdeki Mücadeleler ve Kıbrıs'ın Fethi	166
Zâtü's-Savâri Savaşı (655)	167
İran'daki Fetihlerin Tamamlanması.....	167
Kafkasya'da Yapılan Fetihler	167
Hiz. Osman'ın Kur'an'a Hizmetleri.....	168
İlk Ayrılık Hareketleri ve İç Karışıklar.....	168
Hiz. Osman'ın Şehid Edilmesi	171
Hiz. ALİ DÖNEMİ (656-660)	173
Halife Seçilişi.....	175
Cemel Vak'ası (656)	176
Sıffin Savaşı (657)	178
Hakem Olayı.....	180
Nehrevan Savaşı.....	181
Hiz. Ali'nin Şehid Edilmesi	182
Hiz. Ali'nin Hayatı ve Şahsiyeti	182
EMEVLER DÖNEMİ (661-750)	187

Yezid Bin Muâviye	189
Kerbela Fâciası (680)	190
Medine ve Mekke'de Yezid'e	
Muhalefetin Bastırılması	193
Harre Savaşı	193
Mekke Kuşatması	193
Yezid'in Ölümü	194
Siyasî İstikrarın Yeniden Tesisi ve	
Abdûlmelik Bin Mervan Dönemi	194
Haccac Bin Yûsuf'un Valiliğe Getirilmesi	196
İtidale Doğru	197
Velid Bin Abdûlmelik Dönemi	197
İspanya'nın Fethi (711)	198
Beşinci Halife	
Ömer Bin Abdülaziz Dönemi (717-720)	199
Emevîler Hanedanı'nın Çöküşü	201
Endülü's Emevîleri	202
ABBÂSİLER DÖNEMİ (750-1258)	205
Abbâsîlerin İktidara Gelişi	207
Ehl-i Beyt'in Rolü	207
Abbâsî İhtilâli	209
Harun Reşid Dönemi	210
Başkent Bağdat	211
Tercüme Hareketleri ve Beytül-Hikme	211
Abbâsîlerin Yıkılışı ve Moğol İstilasî	213
TÜRK TARİHİ	215
İslâmîyet Öncesi Orta Asya'da Hayat	217
Türklerin Dini Hayatı	218
Asya Hunları (M. Ö. 220-M. S. 216)	219
Avrupa Hunları (375-469)	221
I. Göktürk Devleti (552-630)	222
II. Göktürk Devleti (681-744)	223
Uygurlar Devleti (745-842)	225
Kansu Uygurları Sarı Uygurlar (851-1010)	225
Doğu Türkistan Turfan Uygurları (846-1209)	225
Diğer Türk Toplulukları	226
TÜRKLERİN İSLÂMİYET'E GİRİŞİ	227
Satuk Buğra Han'ın Müslüman Olması ve	
Satuk Buğra Han Tezkiresi	232
İran'da İslâmîyet'in Yayılışı	234
Türklerin Müslüman Olmaları Sırasında	
Dünyada Genel Durum	236
Türklerin İslâmîyet'e Hizmetleri	240

İlk Müslüman Türk Devleti	
İtil Bulgar Hanlığı	240
Orta Asya'da Kurulan İlk	
Türk-İslâm Devleti Karahanlılar	242
GAZNELİLER DEVLETİ (963-1187)	245
Gazneli Devleti'nin Kuruluşu	247
Gazneli Mahmud ve Hindistan'ın Fethi	248
Birüni	250
Sultan Mes'ud ve Gaznelilerin Yıkılışı	252
BÜYÜK SELÇUKLULAR	253
Selçukluların Tarih Sahnesine Çıkışı	256
Tuğrul Bey ve	
Selçuklu Devleti'nin Genişlemeye Başlaması	258
Tuğrul Bey'in Bağdat'a Girişi ve	
Halifeyi Koruma Altına Alması	259
Anadolu Fatihî Alparslan	261
Alparslan Dönemi (1064-1072)	261
Malazgirt Zaferi (Ağustos 1071)	262
Malazgirt Zaferi'nin Sonuçları	265
Alparslan'ın Vefatı	267
Selçukluların Zirve Yılları	267
Melikşah	267
Berkyaruk (1094-1104)	271
Sultan Sencer ve Selçuklu Devleti'nin Dağılması	272
Selçuklu Devleti'nin	
Parçalanma ve Yıkılış Sebepleri	273
Nizâmülmülk, Gazâlî ve	
Sünnî-İslâm Geleneğinin Müesses Hâle Gelişi	274
Gazâlî ve İbn-i Rüşd Karşılaştırması	277
Hilâl ve Salibin Amansız Rekabeti	
Medeniyetlerin Silâhlı Buluşması	
HAÇLI SEFERLERİ (1096-1291)	281
I. Bölüm	283
Haçlı Seferlerinin Sebepleri	284
Haçlı Saldırılarında Din Faktörü	285
I. Haçlı Seferi (1096-1099)	288
Feodal Orduların Doğuşu	
Hareketi ve Anadolu'da İlerlemeleri	292
Haçlıların Urfa ve Antakya'yı Ele Geçirmeleri	293
Kudûs Haçlı Krallığı'nın	
Kurulmasından Sonraki Gelişmeler	294
Kılıçarslan: İslâm Topraklarının Koruyucu Kılıcı	294
1101 Yılı Haçlı Seferi	295

II. Haçlı Seferi (1147-1149)	298
III. Haçlı Seferi -1-	301
Şarkın En Sevgili Sultanı Selâhaddin ve Hittin Zaferi	301
IV. Haçlı Seferi	308
Haçlıların Bizans Başkentini Yağmalamaları	308
İstanbul'daki Haçlı Vahşeti	309
İznik Haçlı Krallığı'nın Bizans Devleti'ni Yeniden Kurması	310
Yeni Avrupa'nın Oluşumunda; Haçlı Seferlerinin Etkileri	311
Seferlerin Ardından Avrupa'da Yaşanan Değişim	314
MÜSLÜMANLARIN EN ACI YÜZYILI XIII. YÜZYIL	317
Moğol İstilası	319
Altın Orda Hanlığı (1242-1502)	323
İlhanlılar (1256-1336)	324
Bağdat'ın Sukûtu	324
Çağatay Hanlığı (1227-1370)	326
Kubilay Hanlığı (1280-1368)	326
Moğolların İslâm Medeniyetinin Gelişimine Olumsuz Etkileri	327
OSMANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞU ve BALKANLARDA TUTUNMASI	329
Osmanlı'nın Kuruluşu Sırasında Ön Asya ve Balkanlarda Siyasî Durum	332
Osman Gazi	334
Orhan Gazi (1326-1362)	334
Osmanlıların Rumeli'ye Geçişİ	335
Osmanlı-Haçlı Mücadeleleri I. Murad Hüdâvendigâr Dönemi (1362-1389)	336
Sırp Sındığı Savaşı (1364)	337
Anadolu'da Osmanlılar Etrafında Siyasî Birliğin Kurulması	338
Osmanlı-Haçlı Mücadeleleri I. Kosova Savaşı (Ağustos 1389)	338
Yeniçeri Ocağının Kurulması	340
Yıldırım Bâyezid (1389-1402)	341
Anadolu'da Siyasî Birlik Çalışmaları	341
İstanbul Kuşatmaları (1395-1396)	341
Niğbolu Zaferi (1396)	343
Ankara Savaşı (28 Temmuz 1402)	344
Osmanlı Devleti'nin Yeniden Toparlanması Çelebi Mehmet Devri (1402-1421)	345

Şeyh Bedreddin ve Çelebi Mustafa İsyanları	347
Çelebi Mustafa'nın İsyanı	348
Çelebi Mehmed'in Ölümü ve Şahsiyeti	349
II. Murad Dönemi (1421-1451) Düzmece Mustafa İsyanının Bastırılması	349
İstanbul'un Kuşatılması ve Küçük Şehzade Mustafa İsyanı	350
Anadolu Birliğini Kurma Yönünde Atılan Adımlar	351
Rumeli'de Fetihler ve Edirne-Segedin Antlaşması	351
Varna Zaferi (1444)	352
II. Kosova Zaferi (1448)	353
II. Murad'ın Vefatı	354
FATİH ve İSTANBUL'UN FETHİ	355
Çağ Açıp Çağ Kapatan ve Zirvenin Yolunu Açan Lider	357
İstanbul'un Fethini Mecburî Kılan Sebepler	357
Fethin Merhaleleri	359
Kuşatma	360
Fatih'in Rumlara ve Galata'da Yaşayan Katoliklere Tanıdığı Haklar	362
İki Kıtanın ve İki Denizin Hâkimi: Sultan Fatih Fatih Döneminde Batıda Gelişmeler	364
İstanbul'un Fethinin Avrupa'daki Yankıları	365
Balkanlarda Merkezî Yönetimin Kurulması	366
Bizans'ın Diriltilebileceği Gelişmelere Karşı Önlemlerin Alınışı	367
Karadeniz Hâkimiyeti İçin Yapılan Seferler	368
Ege Adalarının Osmanlı Hâkimiyetine Girmesi	369
Osmanlı-Akkoyunlu Mücadelesi ve Otlukbeli Savaşı (1473)	371
Fatih'in İtalya Üzerindeki Emelleri ve Otranto Seferi (1480)	371
Fatih'in Şahsiyeti	372
II. BÂYEZİD DÖNEMİ (1481-1512)	375
Cem Sultan Hâdisesi	378
Cem Sultan'ın Esâret Yılları	380
Osmanlı-Memlûk İlişkileri	382
Osmanlı Devleti'nin Denizlerde Güçlenmesi	383
Endülüs Müslümanlarına Yeterli Yardımın Gönderilememesi	384
Boğdan Seferi	385
Doğuda Safevîlerin Ortaya Çıkışı	385
II. Bâyezid'in Şahsiyeti	386

OSMANLILARIN DOĞUYA YÖNELMESİ

YAVUZ DÖNEMİ (1512-1520)..... 387

Yavuz Dönemi 389

Çaldıran Savaşı (1512)..... 391

Osmanlıların Orta Doğu'ya ve

İslâm Dünyasına Açılmaları 393

Yavuz'un Mısır Seferi ve

Memlûklü Yönetimine Son Vermesi 394

Osmanlı'nın En Güçlü Yılları

KANUNİ DEVRİ (1520-1566) 397

Kanunî'nin Avrupa'ya Bakışı 400

Mısır, Suriye ve Anadolu'da

Çıkan İsyanların Bastırılması 401

Belgrat'ın Fethi (1521) 402

Mohaç Zaferi (1526) 403

Viyana Seferi (1529) 403

Alman Seferi (1532) ve İstanbul Barışı (1533) 405

Kanunî'nin Doğuya Seferleri 408

İrakeyn Seferi (1533-1535) 410

Tebriz Seferi (1548) 411

Nahçıvan Seferi (1552)..... 411

Hayreddin Paşa ve Mağrib'in

Osmanlı Hâkimiyetine Girişi 412

Preveze Zaferi (1538) 414

Osmanlı- Fransıız Yakınlaşması..... 416

1535 Yılı Fransa'ya Kapitülasyonların Verilmesi 416

Şarlıken'in Cezayir Üzerine Hareketi..... 418

Hayreddin Paşa'nın Nis Seferi ve Vefatı 418

Trablusgarb'in Alınması 419

Cerbe Zaferi (1560)..... 420

II. Malta Kuşatması ve Turgut Reis'in Şehid Olması 421

Hint Deniz Seferleri (1538-1553) 422

Kanunî'nin Son Seferi ve Vefatı

Zigetvar Seferi (1566) 423

Kanunî'nin Şahsiyeti..... 425

SOKULLU MEHMED PAŞA'NIN AVRUPA SİYASETİ 429

Sokullu'nun Sadrazamlığı..... 431

Kıbrıs'ın Fethi (1571) 433

İnebahtı Bozgunu (1571) ve

Donanmanın Süratle Yenilenişi 435

Müslüman Topluluklara Yardım

Teşebbüslerinin Akım Kalması..... 437

II. Selim'in Vefatı 438

Sokullu Mehmed Paşa'nın Projeleri 438

Sokullu Mehmed Paşa'nın Vefatı 439

YENİ DÜNYALARIN KEŞFİ..... 441

Coğrafi Keşifler Öncesi Avrupa 443

İspanya'nın Coğrafi Keşifler Öncesinde

Müslümanlara Revâ Gördüğü Zulümler 444

Diğer Avrupa Ülkeleri ve Keşif Hareketleri 446

Portekizlilerin Hindistan'a Ulaşması (1498)..... 447

Hadım Süleyman Paşa'nın Hint Seferi (1538) 448

Kristof Kolomb ve Amerika'nın Keşfi 451

Büyük Keşfe Yolculuk..... 453

Keşifler ve Sömürgecilik

İngilizlerin Kanada Sahillerine

Çıkması ve Orta Amerika'ya Yerleşmesi 455

Amerigo Vespucci 456

Güney Amerika'nın Keşfi 458

Magellân'ın Dünya Turu..... 459

Coğrafi Buluşların Dünyaya Etkileri..... 460

Avrupa'nın Uyanışı Zenginleşme ve Rönesans 461

Leonardo Da Vinci, Michelangelo ve Raffaello 463

Avrupa Rönesansı'na İslâm Medeniyetinin Tesiri 465

AVRUPA REFORM HAREKETLERİ 469

Protestanlığın Doğuşu 471

Reform Çağından Önce Kiliseye Yönelen İtirazlar.. 472

Martin Luther «Sözlerimin Arkasındayım» 474

Almanya'da Reformun Yayılması 476

Jean Calvin ve Fransa'da Reform..... 477

İsviçre ve Güney Almanya'da Reform:

Ulrich Zwingli..... 478

İngiltere'de Reform: Anglikan Kilisesi 478

Reformun; Dini Siyasî, Sosyal ve Kültürel Etkileri 479

Reform Hareketleri ve

Osmanlı'ya Tâbi Hristiyanlar 480

Reform'un Türk Aydınlarına Etkisi..... 480

Osmanlılar ve Reform Hareketleri..... 481

ORTA ÇAĞ'DA RUSLAR..... 483

Karadeniz'in Kuzeyinde Hâkimiyet 485

Rusların Ortodoksluğu Benimsemesi 486

Moğolların Rusya'yı İşgal Etmeleri ve

Altınorda Hanlığı'nın Kurulması 487

Rusya'nın Yükselişi ve Değişen Dengeler..... 488

Altınorda Devleti'nin Yıkılışı 489

Altınorda Devleti'nin Dağılmasından

Sonraki Gelişmeler	490
Sokullu'nun Don-Volga Projesi ve Astrahan'a Gönderilen Kuvvetler	491
OSMANLI-SAFEVİ REKABETİ	493
16. Yüzyılda Osmanlı-Safevî Rekabeti Safevîler ve Şah İsmail	495
Osmanlıların Safevîlere Karşı Tedbirleri	498
1578-1590 Osmanlı-Safevî Savaşları	499
17. Yüzyılda Osmanlı-Safevî Rekabeti Şah Abbas Dönemi (1587-1629)	499
OSMANLI DEVLETİ'NİN DURAKLAMA İÇİNE GİRMESİ	505
Toprak Düzeni ve Tımarlı Sipahiler	508
Yeniçeri Ocağı'nın Bozulması	509
Osmanlı'nın Sınırlarının Genişlemesinin Oluşturduğu Zaafılar	509
Toplumun Kaynaştırılmayışı	510
Karadeniz'in Kuzeyindeki Gelişmelere Seyirci Kalınması	511
Medreselerde Yazlaşma	511
Duraklama Dönemi (1579-1699)	513
Celâli İsyanları İsyanlar Öncesi Genel Durum	513
Celâli İsyanları	514
Karayazıcı İsyanı	515
Osmanlı-Avusturya Rekabeti	517
Osmanlı-Avusturya (1593-1606) Savaşları	517
Haçova Meydan Muharebesi (1596)	518
Tiryaki Hasan Paşa	518
Zitvatorok Antlaşması	520
Zitvatorok Barışından Sonra Osmanlı'da Genel Durum	521
II. Osman Devri	521
IV. Murad Devri	522
I. İbrahim Devri	522
Avrupa'daki Mezhep Savaşları	522
Köprülüler Dönemi Islahatları	523
Köprülü Mehmed Paşa (1656-1661)	524
Fazıl Ahmed Paşa ve Girit'in Fethi (1669)	524
Lehistan ve Avusturya İle Mücadeleler	526

Bucaş Antlaşması (1672)	526
İmre Tokeli Ayaklanması ve Osmanlıların Batıya Yeni Seferi	527
II. Viyana Kuşatması	529
Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın İdamı ve Şahsiyeti	530
«Kutsal İttifak»ın Kurulması	531
Müttefik Hristiyan Güçleriyle Savaşlar	532
Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın Devleti Toparlaması ve Şehâdeti	532
17. ve 18. YÜZYILDA AVRUPA'DAKİ GELİŞME ve DEĞİŞMELER	535
OSMANLI MEDRESELERİ	543
İNGİLTERE'DEN BATI AVRUPA'YA SANAYİ İNKILÂBİ'NİN YAYILMASI	551
SANAYİ İNKILÂBININ AVRUPA ve DÜNYAYA ETKİSİ	559
Sanayi İnkılâbı ve Osmanlı	563
FIRTINANIN SAVURDUĞU BİR HALKIN MÜCADELESİ AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN KURULUŞU	567
Amerika'da Kolonilerin Kurulması	569
Kolonilerde Artan Huzursuzluklar	572
Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi (1776)	574
1789 FRANSIZ İNKILÂBİ	579
Sosyal Sınıflar Arasındaki Uçurum	582
ABD İnsan Hakları Beyannamesi ve İngiltere Meşrutiyetinin Etkisi	582
Aydınların Halkı Temel Haklar Konusunda Bilinçlendirmesi	583
Fransız İnkılâbı Öncesinde Mali ve Siyasî Durum ..	583
On Beş Yıl Sürecek İnkılâbın Başlaması	585
Çoğulcu Yönetimler ve Milliyetçilik	588
Fransız İhtilâli ve Lâiklik	590
Fransız İhtilâli'nin Osmanlı'ya Etkisi	590
Yazarın Özgeçmişi	593
Karma Dizin	595

İthaf...

Annem Ayşe MERAL'in Aziz Hâtırasına

TAKDİM

Tarih yazmak, tarih yapmak kadar önemli bir çalışma. Yerine göre de bazen tarih yapmak zor, bazen de yazmak.

Aynen öyle.

Bazen tarih yazmak, tarih yapmaktan daha zor. Zira insan yaşadığı dönemdeki meseleleri bile gerçek netliğiyle ve en doğru şekilde tespit edemiyor. Olması gereken neticeye tam ulaşamıyor. Hattâ avucunun içinde gibi olan nice hâdiselerin bile sanki asırlarca ötesinde gibi kalabiliyor. Hele meselenin bin bir penceresi, bin bir düğümü varsa ve çözümü de yok görünüyorsa, ayıkla pirincin taşını...

Böyle olunca;

Yaşamadığımız devirlerdeki hâdiseleri ve tarihi, oluş mahiyetine en yakın şekilde ele alıp da yazabilmek, gerçekten de çok zor. Yanılma payı da, oldukça yüksek.

Böyle olunca;

Bu zorluğu aşabilmek, büyük bir başarı; liyakatli bir cesaret.

Böyle olunca;

Elinizdeki eserin müellifini iki kere tebrik etmek gerekiyor.

Birincisi bu cesaret ve başarısından dolayı.

İkincisi de, eserindeki orijinal ve takdire şayan bir ilki gerçekleştirdiğinden dolayı.

Evet.

Müellif, bu eserde bir ilki gerçekleştirmiştir. Dünya tarihini bir bütün olarak ele almış, hâdiseleri yan yana değerlendirme imkânına zemin hazırlamıştır. Genelde yanlı tarihlerde taraflar birbirini yok sayarak meseleleri ele alırken Sayın Ahmet MERAL, bu çıkmazı aşmış ve ortaya değerli bir çalışma koymuştur. Eserde dünyanın doğusu ve batısını bir arada inceleyebilecek ve batışlar ile doğuşları yan yana izleyebileceksiniz.

Sizleri eserle baş başa bırakırken değerli tarihçimizin kıymetli çalışmalarına Cenâb-ı Hak'tan isabet ve devamlılık niyaz ederiz.

Muhammed Ali EŞMELİ

ÖN SÖZ

Her çalışma belli bir gaye ve ihtiyacın ürünü olarak ortaya çıkar. Ben de bu çalışmamda insanlığın acı-tatlı serüvenini bir film şeridi gibi gözler önüne sermek istedim.

İnsanlık, bilim ve teknoloji alanında ardı ardına gelen bir dizi gelişmenin tabii sonucu olarak fizikçe birbirine daha yakınlaştığı hâlde, birbirini anlamayı ve barış içerisinde yaşamayı aynı ölçüde başaramadı.

Üzülerek kaydetmek gerekir ki, tarih boyunca geçmiş olayları çağrıştıran en uygun kelime; ne «barış» ne de «dirlik ve düzen» olmuştur. İnsanlık tarihi genellikle mücadelelerin, savaşların, barış adına yapılan kavgaların tarihidir. Bunun sebebi, fert ve toplumu her türlü yapıp etmeye yönelten temel âmillerin insan psikolojisindeki zıt karakterli kökenidir. İnsan tabiatı en temel dürtüler ve bu dürtüleri gemleyip denetleyebilme kabiliyetiyle donatılmışken, insanlık biyopsişik ihtiyaçlarını gidermede daha çok dürtüleriyle hareket etmeyi yeğlemiştir.

Fert olarak insan; beslenme, barınma, güven içinde yaşama, soyunu devam ettirme, çoğalma, güç ve servet sahibi olma, elde ettiklerini koruma gibi tabii dürtülerle çevresiyle sosyal münasebetler kurmuş, bu ilişkilere içtimai bir boyut kazandırarak; hayatı, en genel anlamda; «hâkim olma ve bu hâkimiyeti her türlü araçla sonuna kadar koruma» mücadelesi olarak değerlendirmiştir. Bu sosyolojik yapıyı çağrıştıran kilit kavramlardan birinin «savaş» olması boşuna değildir.

Tarih, en genel anlamda «hâkimiyet» mücadelelerinin maskeli veya maskesiz tezâhürleriyle doludur. İnsanlık çoğu zaman üstünlük sağlama dürtüsünden kaynaklanan bir ihtirasla yeryüzünde kan dökme ve bozgun-

culuk çıkarma eğilimine karşı koyamamış, bu yüzden de tarihi oluşturan hâdiseler zincirindeki ahlâkî dokuyu ancak çok sınırlı bir ölçüde koruyabilmiştir. Mukaddes öğretilerin güçlü motivasyonu ile zaman zaman hâkimiyet ihtiraslarını denetleyebilmeyi başarmışsa da, çoğu zaman bu öğretileri dahi hâkimiyet kurma hırsının dinî maskeleri olarak kullanmıştır. Bu yönüyle tarih; insan tabiatındaki hırs, bencillik ve sahip olma tutkularının yönlendirdiği üstünlük kurma çabaları ile yine insan tabiatındaki ahlâkî özü harekete geçiren mukaddes doktrinlerin yol açtığı barış ve huzuru arama gayretlerinin toplamından ibarettir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasını sağlayan temel etken, insanlığı bir yerden alıp bugünlere getiren sosyolojik süreçlerin bağlı olduğu temel kanunları keşfetme merakı olmuştur. Tarih disiplinine bu perspektifle bakıldığında, şu sorulara en uygun cevapların bulunması gerekmektedir:

Tarihteki büyük olaylar nasıl ortaya çıkmıştır? Bu hâdiselerin görünür sebepleri ile görünmeyen arka plânı arasında nasıl bir ilişki vardır? İnsan soyunun bitmeyen hırsını besleyen temel dinamikler nelerdir? Âdemoğullarının yaşlı dünyamıza konuk olduğu ilk günden günümüze, toplumlar arasındaki belli başlı çatışma noktaları neler olmuştur? Geçmiş toplumların birbirleri üzerinde hâkimiyet kurma konusundaki çatışma ve uzlaşmaları hangi temel sâiklerle açıklanabilir? İnsanoğlunun nesiller boyu üst üste koyarak bugüne ulaştırdığı belli başlı kültür ve medeniyetlerin temel unsurları nelerdir? Gerek medeniyetlerin eklektik yapısını belirleyen faktörler, gerekse geçmiş birikimlerden yeni sentezler üreten ana aktörler kimlerdir? Milletlerin mevcut kültür ve medeniyetlerdeki paylarını gösteren temel parametreler nelerdir? Bu kültür ve medeniyetlerin ayırıcı vasıfları hangi kıstaslarla analiz edilebilir? Çağların akışı içerisinde iyi ile kötünün, hak ile bâtılın, ak ile karanın, zalimler ile mazlumların bitmeyen mücadelelerine yön veren en temel dinamik hangisidir? Tarihin derinliklerinden günümüze kadar uzanan süreçte, toplumların ahlâkî bir doğrultuda ilerlemelerini sağlama iddiasıyla ortaya çıkmış mukaddes mücadelelerin tarihe olan etkileri hangi seviyededir?

Bütün bu sorulara cevap bulma çabalarımız bizi insanlık tarihini sistematik bir bütünlük içerisinde kavrama ve kavratma noktasına götürmüştür.

“Barışın yolu «öteki»ni anlamaya çalışmaktan geçer.” düsturundan hareketle, kendi tarihimizi de ancak mukayeseli bir tarih okuma yöntemi ve her çağa has genel dünya telâkkisiyle birlikte ele almamız gerektiği kanaatindeyim. Bu se-

beple tarihte iz bırakmış medeniyetleri ana hatlarıyla aktarma ve çağlarının ana temayüllerini ortaya çıkarma hedefi araştırmalarımızın özünü teşkil etmiştir.

Bu çalışmada ortaya yeni ilmî tezler atma iddiası güdülmemiş, tarih alanındaki genel uzlaşma noktaları temel alınarak ortalama bir tarih anlayışı sergilenmiştir. İnsanlığın bilinen 5.000 yıllık tarihini birkaç yüz sayfaya sığdırma arzumuz, mecburî olarak birçok tarihî olgu ve olayı ihmal etmemizi gerektirmiştir. Bütüne bakarken parçanın ihmal edildiği muhakkak olduğundan, çalışmamız bu yönden yapılabilecek her türlü eleştiriye açıktır.

1789 Fransız İhtilâli'nden sonra meydana gelen gelişmeler dünya tarihini sosyal, ekonomik ve siyasî açılardan derinden etkilediği gibi, kültürün ve onun belli başlı kaynağı olan din-toplum münasebetlerinin de farklı bir tarzda ele alınmasına yol açmıştır. Meselâ bu süreçte «Dinî Takvim»in akıl dışı ilân edilmesi (1793), tarihin lâik temaya göre şekillendirilmesi anlayışının ilk örneklerinden biri kabul edilir.

Şüphesiz kimilerince «XVIII ve XIX. Yüzyıl Aydınlanması» olarak kabul edilen dönem, C. Darwin'den ilham alarak bilime ait birçok disiplinin «Evrîm Teorisi»ne göre biçimlendirildiği bir dönem olmuştur. Bu dönemin ideolojik kalıplarının dışına çıkmayı başaramayan birçok tarihçi, sosyolog ve iktisatçı; sosyal bilimlerde de benzer bir nazariyeyi benimseyerek dinleri bu katı ideolojik perspektifleri içerisinde ele almışlar, mukaddes metinleri ve uyarıcı peygamberleri âdeta yok saymışlardır. Bu durum, dinin ve din tarafından mukaddes sayılan olgu ve olayların toplumlar üzerindeki temel fonksiyonlarının tümüyle ihmal edilmesine yol açmıştır. Dinle aralarına mesafe koyan bu evrimci aydınlar, başta ilâhî dinler olmak üzere tüm dinleri ve dinî kurumları yok sayarak veya ağırlık kat sayılarını düşük tutarak dinin insanlık tarihindeki hayatî rolünü anlamada belirgin bir alan körlüğüne düşmüşlerdir. Çalışmamız bir bakıma bu alandaki ihmalin ve alan körlüğünün tespiti yönünde tarih disiplinine küçük bir dipnot düşmekten ibarettir. Sosyal bilimlerin günümüzdeki en önemli açmazı olarak görünen bu ihmalin yeni bir bakış açısıyla ele alınarak ortadan kaldırılması, bunun gibi daha birçok ciddi çalışmayı gerektirmektedir.

Bütün tarihçilerin aynı zihnî handikaba düştüğü iddiasında olmamakla beraber, bu sağlıksız ve eksik tarih anlayışının insanlığa ait tarih okumalarını ve ondan etkilenen millî tarih anlayışımızı son derece olumsuz etkilediği incındayım. Lâikliğı, devletle din arasında hassas bir dengenin kurulması ve hür

dinin devlet işlerinden ayrılması olarak anlamakta zorlanan radikal pozitivistler; bugün geriye dönüp tarihi de kendi zihinlerindeki din anlayışına göre lâikleştirmeye ve bunu da ilmî bir yöntemmiş gibi kabul ettirmeye çalışmaktadırlar.

«Kısa Dünya Tarihi» adlı bu çalışmamızda, İlkçağ medeniyetlerinden başlayarak günümüze kadar uzanan süreçleri ele aldık. Çalışmamızın bu ilk cildi, insanlık tarihinin Fransız İhtilâli'ne kadar olan dönemini kapsamaktadır. Bölüm başlarında harita ve bazı resimlere yer vererek ilgili bölümlerin daha iyi anlaşılmasını hedefledik.

Bu süreçte, ısrarlı teşvikleriyle beni tarih alanındaki görüş ve düşüncelerimi yayınlamaya yönlendiren Yüzakı Dergisinin değerli genel yayın yönetmeni, şair ve yazar M. Ali EŞMELİ'ye; bu süreçte ilgi ve desteği ile her zaman yanımda olduğunu hissettiren can dostum Hüseyin ALTUNTAŞ'a teşekkürlerimi ve minnettarlığımı ifade etmeyi bir borç biliyorum. Ayrıca beni her türlü şartta destekleyen eşim Hatice MERAL'e ve çalışmalarım sırasında meraklı soruları ve yorumlarıyla bana âdeta okuyucu lâboratuvarında gezinti yaptıran kızım Betül Senâ ve oğlum Ali Tarık'a da teşekkür ediyorum.

Bu mütevâzı çalışmanın bu alanda yeni ve daha başarılı araştırmalara yol açabileceğini umuyor, yeni çalışmalar için bir kıvılcım görevi görmüşsem bundan ayrı bir bahtiyarlık içerisinde olacağımı ifade ediyorum.

Arnold TOYNBEE;

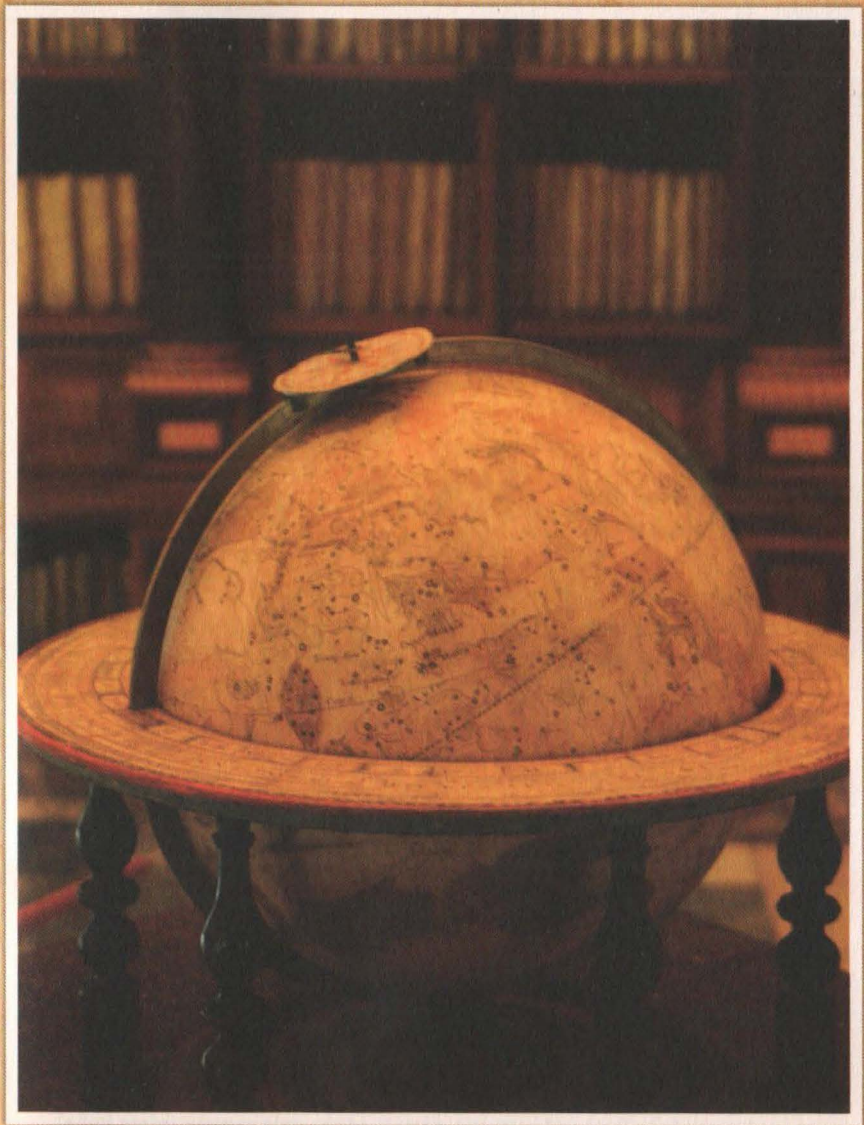
“Merak duygusu insan tabiatının ayırıcı melekelerinden biridir.” der. Ümit ederim ki, Türk insanının tarihe olan merakı, ortaya birçok yeni tarih araştırmacısının çıkmasını sağlar ve topluma, tarihin dedikodulardan ibaret bir magazin programı konusu olmadığı şuurunu kazandırır.

Gelecek nesillerin kültür ve medeniyet alanındaki seviyeleri, «öteki» de dâhil, hâfızalarındaki «geçmiş»e yönelik sağlam bilgi birikimi sayesinde yükselecektir.

Ahmet MERAL

06.08.2009

ÜSKÜDAR

TARİH ve ANA EĞİLİMLER

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranney.org>

TARİH ve ANA EĞİLİMLER

Târîhi tekerrür diye târîf ediyorlar

Hiç ibret alınsaydı tekerrür mü ederdi?

Mehmed Âkif

«Geçmişten çıkanları yanlış dersler,

tarihi hiç bilmemekten daha zararlıdır.»

Alexis de Tocqueville

Büyük Türk tarihçisi Filibeli Ahmed Hilmi, tarihi insanlığın biyografisi olarak tanımlar. Arnold TOYNBEE ise onu insanlığın hâfızası olarak görür.

Çok çeşitli tanımları olmakla birlikte onun bir disiplin olarak kabul edilmesi, ancak bir asır öncesine uzanır. A. J. TAYLOR tarih araştırmalarını şu soruların cevap arayışı olarak gösterir: «Sonra ne oldu? Ve sonra kim geldi?»

Tenkitçi tarih anlayışını ilk ortaya koyanlardan biri olan İbn-i Haldun, tarihî determinizmin varlığını şu sözleriyle ifade eder: “Tarihî hâdiseler suyun nuya benzediği gibi birbirine benzerler.”

Materyalistler tarihin oluşum dinamiklerini, ekonomik ilişkilerin belirlediği tezini işlemiş; tüm tarihi, üretim-tüketim kavramları ekseninde yorumlamayı tercih etmişlerdir. Bazı tarihçiler ise tarihin itici gücünü biyolojik kuralların oluşturduğunu iddia etmişlerdir. Nitekim bu görüşü taşıyanlar hayatın bi-zâtîhi bir mücadele olduğu, tabîi seleksiyon yasası gereğince ancak kuvvetlinin ayakta kalabileceği tezini ileri sürmüşlerdir. Bu anlayışa göre çoğalmayan nüfusa, cemiyetlere ve cinslere tabiatta yer yoktur.

Bazı tarihçilere göre tarihe yön veren müessirlerin başında kahramanlar gelir. Tarihi; peygamberler, veliler, büyük kumandanlar ve liderler şekillendirir. Thomas CARLYLE'nin dediği gibi, kahramanlar zamanın şartlarına göre ve cemiyetlerinin tesiriyle meydana çıkar ve kendi milletlerine yön verirler. Yetmiş iki yıl Fransa tahtında kalarak başarılı bir yönetim sergileyen ve Fransa'yı modern Avrupa devletlerinin en büyükleri arasına katan 14. Lui bu tarih anlayışına uygun bir örnektir. Bugünkü İslâm coğrafyasının büyük bir bölümünün II. Halife Hz. Ömer döneminde şekillendiği de bir başka örnek olarak verilebilir.

Sayılan bu yaklaşımların tümünde haklılık payı olmakla beraber, bu izâfî tanımlar Mevlânâ'nın meşhur hikâyesindeki körlerin fil tariflerini andırmaktadır. Doğruların bir kısmını ihtiva etmekle birlikte, bu anlayışların hiçbiri geniş, kapsamlı ve kuşatıcı bir tarih perspektifi ortaya koyamamaktadır.

Bizce tarihi doğru tanımlamak, onu gerçek hâliyle görmekten alıkoyan tarihî körlükten kurtulmakla mümkündür. Bunun anahtarı da kâinatın ve insanın yaratılış sırrına nüfuz etmek, insanî gelişimin maddî ve rûhî süreçlerini doğru olarak algılamaktır. Tarihin öznesi olan insan, tarihe konu olan tüm fiillerini de kendi yapısında bulunan potansiyel sevk, yönelim ve tepkileriyle gerçekleştirmektedir. Tüm olayların arkasındaki bu kuvvetler; insanın, özüne ait bu yönelme tabiatına yerleştirilen aşkın bir kaynakla da ilişkili olarak hareket ettiğini göstermektedir. Bu da, tarihi, doğru tanımlamanın ancak insanı doğru olarak tanımakla mümkün olabileceği anlamına gelmektedir.

Bilim adamları, dünyamızın milyonlarca yıl önce Güneş'ten koparak oluştuğunu savunmaktadırlar. Âdem'in yaratılışının ve yeryüzüne misafirliğinin ise yaklaşık altı yüz bin yıl önce gerçekleştiği kabul edilmektedir. Tarih öncesi dediğimiz bu dönem, Âdem'in yeryüzüne ilk ayak izlerini bıraktığı, kopardığı meyvelerin tadına ilk kez baktığı, tabiatla mamut ve dinazorlarla beraber yaşadığı, sert iklim şartlarından dolayı geçimini ancak avcılık ve toplayıcılıkla sağlayabileceği bir zaman dilimiydi. Yerkürenin insanla şenlendiği bu dönemin ilk safhasında, Âdem ve eşi ilk aileyi kurmuş, böylece tarihteki ilk sosyalleşme de bununla başlamıştır. Âdem, bir yandan eşi ve çocuklarının yeme-içme ve barınma ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırken diğer yandan da evlâtlarına ortamın tehlikesini anlatıyor, yeryüzünde doğru yaşayışın basit ve ilk ilâhî kurallarını hatırlatıyordu.

Ancak insanoğlunun yeryüzündeki serüveni, tarihi eğilimlerin de net

olarak ortaya koyduğu gibi sürekli rekabet ve mücadeleler içinde geçmiştir. Bu açıdan tüm insanlık; zor ve çetin dönemler yaşamış, insan tabiatındaki iyi ve kötü potansiyel güçlerin sevgiyle tüm yeryüzü adaletle zulmün, bencillikle fedâkârlığın, paylaşmayla tekelciliğin, ahlâklı bir hayatla aşağılık ve çıkarıcı bir hayat algısının savaş alanına dönmüştür.

Çoğu toplumsal ilişkiler, kıskançlıkla zedelenmiş; paylaşım problemi, üstünlüğünü kabul ettirme içgüdüğü, his ve tutkularının esiri olmak gibi sebepler, toplulukları kanlı kavgaların içine sürüklemiştir. İşte bu kavga Kâbil'in Hâbil'i öldürmesiyle başlar. İnsanların günümüzde daha karmaşık şekle bürünmüş olan hemcinsleriyle kavga ve mücadelesi, çoğu kez kanlı savaşları, toplu kıyımları ve her yönüyle çeşitli insanlık dramlarını gözler önüne sermiştir. Nitekim insanlığın tarihine pesimist bir gözle bakılsa, Voltaire'in dediği gibi tarih «cinayetler ve felâketler silsilesi» olarak görülür. Hattâ bir Fransız tarihçisi; «Dünyanın büyük liderlerinin hayat detaylarını versek, insanlar tarihten nefret ederler.» demektedir.

Peki, insanların birbirleriyle mücadelesinin temel dinamiklerini neye bağlayabiliriz? Tarihin şekillenme süreçlerindeki verilerden, bugüne de ışık tutacak sosyolojik bağlantılar çıkarabilir miyiz? Bu sorulara birçok sosyal bilimci tarafından cevap verilmeye çaba gösterilse de tarihî olayların sebep ve sonuçlarını irdelerken varılacak hükümlerin şimdilik fen bilimleri için geçerli olan kesinliğe ulaşması mümkün görünmemektedir.

İlmî tarih yaklaşımının; hâdiseleri filtre ederken kullandığı yöntemler son derece titizlik ihtivâ etmesine rağmen, günümüz tarihçiliğinde en önemli açmazların başında toplum-din ilişkilerinin iyi değerlendirilememesi gelmektedir. Bu da Allah-insan-kâinat ilişkilerinin yerli yerine oturtulamaması, ilk insandan günümüze kadar süren hak-bâtıl, iyi-kötü ve zalim-mazlûm mücadelesinin göz ardı edilmesi sonucunu doğurmaktadır. Tarihin açıklanmasında bu olguların dikkate alınması gerektiği kadar, insanlığın uzun tarihî yolculuğunun ancak baskın eğilimlerle açıklanabileceğinin de bilinmesi gerekmektedir. Çünkü insanoğlunun çok karmaşık serüveninden ancak «ana eğilimlerin» tespit edilebileceği, daha ileri değerlendirmelerin abartılı ve maksadını aşan bir iddia olacağı açıktır.

Bu ana eğilimlerden birkaçı şunlardır:

- Yönetim yapılanmaları, insanlığın başlangıcından itibaren fert eksenli

monarşilerden çoğulculuğu esas alan demokratik yönetim modeline doğru bir gelişim süreci izlemiştir.

- Tarihin oluşumunda peygamberlerin, büyük dinlerin ve dinler arası mücadelenin belirleyici bir rolü olmuştur. Hattâ, Alman filozof ve tarihçi Max MÜLLER, insanoğlunun hiçbir devirde dinsiz yaşamadığını belirterek; “Tapınma ihtiyacı, insanla kardeştir. Vahşî ve medenî kavimlerde, hattâ mağaralarda yaşayan insanlarda bile bu ihtiyaç vardır. Geriye doğru ne kadar gidersek gidelim, dinsiz bir milletin yaşadığını görmüyoruz.” demektedir.

Eski Yunan tarihçisi Plutarque de aynı tespiti; “Dünyayı dolaşınız; duvarsız, edebiyatsız, kanunsuz, servetsiz şehirler bulacaksınız; fakat mabetsiz ve mabutsuz bir şehir bulamayacaksınız.” ifadesiyle yapmaktadır.

- Devletlerin kuruluşu ve iktidarların oluşumunda tespit edilebilecek ana eğilim ise, yeni iktidarların muhalefetteyken ya da mağdurken eleştirdikleri şeyleri iktidara geldikten sonra kendilerinin de yapması ve muhalefetin sesine çoğu kez kulak tıkamasıdır.

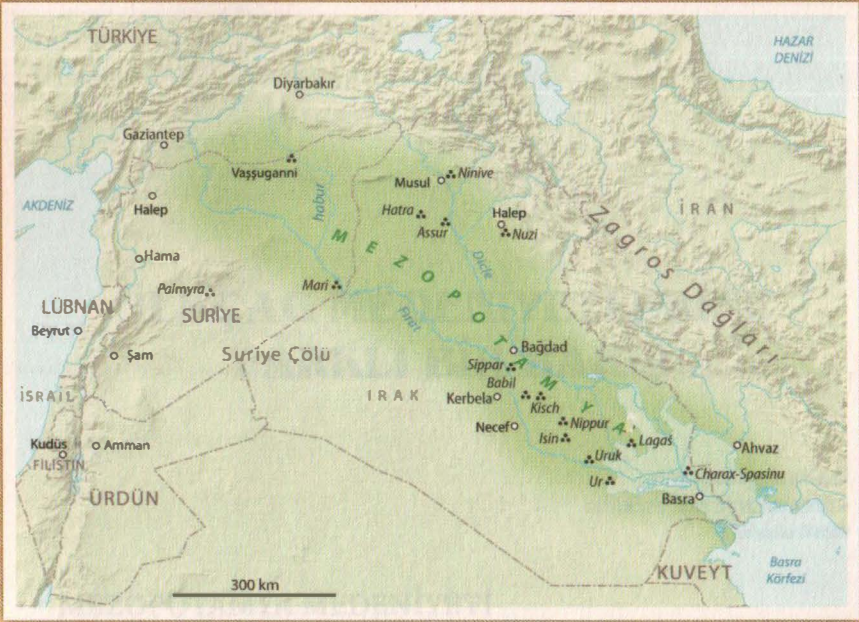
Örnekleyebileceğimiz bir başka eğilim de:

- İnsanlığın yerleşik bir hayata geçerek tarıma başlamasının ve XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngiltere’de gerçekleştirilen Sanayi Devrimi’nin tüm çağların en köklü inkılâplarından ikisi olduğu gerçeğidir.

Objektif tarihçilik anlayışı, günümüzde belli bir mesafe almakla beraber, tarihe beyaz ırkın üstünlüğüne göre bakma ve batı uygarlığının gereğinden fazla merkezîleştirilmesi gibi kusurlardan da henüz kurtulabilmiş değildir.

Tarih, bugünü ve geleceği anlamak için elimizdeki en önemli anahtardır. Kendi tarihimizi de günah ve sevabıyla ancak insanlık tarihindeki bu temel eğilimlerle anlayabiliriz.

*«Her medeniyetin ardında
vahiyle ulaşılmış bir vizyon vardır.»*
(Christopher DAWSON)

İLKÇAĞ MEDENİYETLERİNE FARKLI BİR BAKIŞ

İLKÇAĞ MEDENİYETLERİNE FARKLI BİR BAKIŞ

*«Her medeniyetin ardında
vahiyle ulaşılmış bir vizyon vardır.»*

Christopher DAWSON

MEZOPOTAMYA MEDENİYETİ

İnsanlık tarihinin ilk medeniyet örneklerine; Fırat ve Dicle Nehri'nin hayat verdiği Mezopotamya'da, Nil'in yeşerttiği Mısır'da ve İndus Nehri'nin suladığı Hindistan'da rastlanmaktadır.

Fırat ve Nil vadileri sadece ilk medeniyet merkezlerini oluşturmakla kalmaz, ayrıca ilk peygamberlerin boy gösterdiği beldeler olarak da bilinirler. Eski dünyanın bu büyük nehirlerinin sulayarak verimli hâle getirdiği bu topraklar, sadece ilk ziraî gelişmeyi gerçekleştirmiş olmak bakımından değil, aynı zamanda bilim tarihine yaptığı büyük katkılar açısından da önem taşırlar.

Bilimsel gelişme seyrini başlatan çivi yazısı, tekerlek, 360 günün bir yıl olarak belirlenmesi, dairenin 360 derece olarak hesaplanması, astrolojik amaçlarla da olsa astronomik hareketlerin ilk kez rasat edilip incelenmesi, dört işlemin temellerinin atılması, matematik ve geometride ilk alan hesaplarının ortaya çıkması gibi ilk temel buluşlar, bu medeniyetin ayırt edici özellikleri arasında yer alır. Bu temel birikimi önce Âsurlular yoluyla Anadolu havzasına, ardından da Fenikeliler eliyle Yunan siteleri ve Roma medeniyet havzasına aktarılmış, dolayısıyla da kökenleri bakımından günümüz Avrupa medeniyetinin temel başlangıç noktasını oluşturmuştur.

Medeniyetler tarihi; M.Ö. 5000'li yıllarda kurulan Ur, Uruk, Nippur, ve

Kiş gibi Sümer şehir devletlerini insanlığın ilk siyasî organizasyonları olarak tespit etmektedir. Bağımsız olan bu şehir devletleri, birbiriyle çatışır, bu çatışmalardan güçlenerek çıkan bir tanesi, diğerlerine boyun eğdirerek güçlü bir imparatorluğa dönüştürdü. Bu dönemin şehir devletleri, Patesi ve Ensi adındaki rahip krallar tarafından yönetilirdi.

NUH TUFANI

Kesin bir tarih verilememekle birlikte, Nuh Tufanı'nın erken Sümer şehir devletlerinin boy gösterdiği dönemden de daha eski bir tarihte gerçekleştiği sanılmaktadır. Sümer kökenli Tufan ve Gılgamış destanlarının da bu olaya yer vermesi, başta Kur'ân olmak üzere diğer mukaddes metinlerin ayrıntılı olarak ortaya koyduğu Nuh Tufanı'nın varlığını gösterir.

Tek tanrılı dinlerin, insanlığın sosyolojik evrimiyle ortaya çıktığı iddiasında olan bazı pozitivist sosyal bilimciler, tufana ait rivâyetlerin bu eski metinlerde geçmiş olmasını, kendi tezleri için bir dayanak kabul edip onların mukaddes kitaplarındaki tufan kıssasına kaynaklık ettiği iddiasında bulunmaktadırlar.

Oysa aynı verileri, tam tersi bir hükmün doğruluğunu gösteren karineler olarak kabul etmek akla daha uygun görünmektedir. Şöyle ki, yazıyla kayda geçirildiği dönemlerde bile tabiat kanunlarına aykırı olarak destanî bir anlatımla ifade edilen bu büyük su baskını üzerinden, meydana geldiği tarihten destanî şekle girdiği o döneme kadar çok uzun bir zaman geçti. Böylece anlatımdaki ana tema olan tufanın hayali bir muhtevayla zenginleştirilerek daha sonraki toplumlarca destanlaştırıldığı intibâ oluşmaktadır. Bu da adı geçen destanın mukaddes kitaplarca da ortaya konan tufan olayının insanlık hâfızasındaki gerçek kalıntı ve izlerini göstermektedir. Tufana benzer anlatımların dünyanın birçok farklı bölgesinde ve özellikle de eski kıta ile ilişkisi birkaç on bin yıl kesik kalan Amerika coğrafyasındaki yerli medeniyetlerden İnka ve Aztek destanlarında da yer aldığı göz önünde tutulursa, merkezi Ortadoğu olarak kabul edilen bu anlatımın göçler yoluyla dünyanın diğer bölgelerine de taşındığı anlaşılır. Bu durum Gılgamış destanındaki anlatımın mukaddes kitaplardaki tufan olayına kaynaklık ettiğini değil, insanlığın genel hâfızasında bir tufan gerçeğinin varlığına işaret eder.

Nitekim Sümer metinlerindeki Tufan destanı da bu olayı, insanların tanrıya isyanı sebebiyle meydana geldiği şeklinde anlatır. “Lâkin Şurupak'ın adamı Ubar Tudun'un oğlu bunu hissetti. Birisi ona kalk evini yık dedi, bir gemi yap, serveti-

ni terk et, hayatını kazan! Mülkten nefret et, hayatını kurtar, bütün hayat tohumlarını gemiye getir! Yapacağın geminin eni-boyu eşit olacak. Sonra onu okyanusa indir! Ubar Tudun da denileni yaptı. Yakınlarını ve her hayvandan çiftini alarak gemiye bindi. O anda öyle bir yağmur yağdı ki, tüm yeryüzünü sular altında bıraktı. Geriye kalan tüm canlıları mahvetti. Altı gün sonra tufan sakinleşti.”

Acaba tufan genel olarak tüm dünyayı kapsayan bir su baskını mıdır, yoksa Fırat ve Dicle havzasını sulan altında bırakan mahallî bir özellik mi taşımaktadır? Her iki görüşü savunanlar olmakla beraber bu olayın insanlığın önemli kilometre taşlarından biri olduğunda şüphe yoktur.

DİNLERİN EVRİMİ MESELESİ

İlkçağ medeniyetlerini ele alan William H. Mc. NEIL, H. G. WELLS, Emile DURKHEIM, Auguste COMTE ve A. J. TAYLOR gibi batılı birçok tarihçi ve sosyal bilimci, XIX. yüzyıl aydınlatmacı pozitivist modaya uyarak insanlığın dinî hayata ibtidai paganist (putperest) bir inanç dönemiyle başladığını, zamanla putperestlik ve çok tanrıcılığı aşarak tek tanrıcı bir inanca dönüştüğünü iddia etmişlerdir. Oysa tarihi verilerden böyle bir sonuca gitmenin ne bilimsel kaynaklarca desteklenen bir temeli, ne de İlkçağ kaynakları arasında sayılan mukaddes metinlerin bu tezi doğrulayan bir tespiti vardır.

Arkeolojik bulguların bu temel kabul doğrultusunda ve tek yanlı olarak yorumlanması, biyolojik emârelerin evrimci bir anlayışla açıklanmaya çalışıldığı o günkü hâkim paradigmanın bir yansımasıdır. İlâhî dinlere zıt bir perspektifle oluşturulan biyolojik evrim teorisi, sadece hayatın tek hücrelilerle başlayıp üst organizmalara doğru bir evrim geçirdiği iddiasıyla kalmamış, en üst organizma olan insanın ortaya koyduğu ekonomik, sosyal ve rûhî faaliyetlerin de aynı evrim yasalarını izlediği iddiasını eksen edinen yeni bir sosyal bilim anlayışının da doğmasına yol açmıştır. Böylece tarih, ekonomi, sosyoloji ve psikoloji gibi disiplinlere de uygulanan bu evrimci perspektif, 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başlarındaki bilimsel faaliyetleri de baskısı altına alan ideolojik bir muhteva kazanmıştır.

Bu çerçevede ele alınan resim ve heykel gibi kültür ürünleri tümüyle putperest bir hayat idrakinin emâreleri olarak kabul edilmiş, bunu doğrulamak içinde o döneme ait tüm vesikalar vahiy kaynaklı iz, işaret ve delilleri göz ardı eden seçici bir filtre kullanılarak kitaplara geçirilmiştir.

Başta Kur'an olmak üzere tüm mukaddes metinler, insanlığın temel sapmalarından birinin yaratıcı Tek Tanrı hakkındaki yanlış değerlendirmelerden kaynaklandığını bildirmekte, tüm peygamberlerin de önce bu sapmaları düzeltmekle görevlendirildiklerini vurgulamaktadır. Yine aynı metinler, bu peygamberlerin görevlendirildiği medeniyet alanlarında yaygın bir çoktanrıcılık bulunduğundan bahsetmekte, bu çoktanrıci kültür ortamında statükoyu temsil eden varlıklı ve etkin grupların peygamberlere şiddetle direndiklerini dile getirmektedir.

Bu sebeple, sanat değeri taşıyan ve yazılı arkeolojik bulgulardaki bu yaygınlığı gösteren bilgilerden; dinlerin çoktanrıcılıktan tektanrıcılığa dönüş-tüğünü söylemek, akla cazip görünse bile aklın en büyük tuzaklarından biri olan genellemeci ve indirgemeci bir anlayışa tipik bir örnektir. Sebep ve sonuç arasındaki hiyerarşiyi bozan bu tuzak, verilen örnekte olduğu gibi itici gücünü ilâhî dinlere karşı soğuk ve mesafeli davranma meylinde almaktadır. Hristiyanlığın bir bilim adamını tatmin etmeyen krizli ilâhiyatı, o kültür ortamındaki bilim adamlarını önce dinden soğutmuş, sonuç olarak da aynı bilim adamlarının her bulguyu dîni biraz daha zayıflatacak bir kurguyla yorumlamaları sonucunu doğurmuştur.

Oysa mukaddes kitaplar, zaten çoktanrıcılık kültürünün yaygınlığından bahsetmekte, peygamberlerin temsil ettiği tek tanrıci çizginin bu kültüre daima itiraz ettiği üzerinde durmaktadır. Mukaddes kitapların temel mesajlarında birinin kendi mensuplarını daima sadeliğe, samimiyete, fedâkârlık ve ferâgat gibi mânevî değerlere yönelttiği göz önünde tutulduğunda; böyle bir inançla beslenen kesimlerin dünyevî arzu ve heveslerinden beslenen çok tanrıci kültürler kadar arkalarında elle tutulur materyaller bırakmaması alışılabilir bir durumdur. Mukaddes metinlerin tasvir ettiği tek tanrı inancına sahip dindar fert veya toplumlar, arkalarında ne şatafatlı heykeller, ne de üzerlerine abanan servet ve tesir sahibi kesimlerle oranla tarihe bol yazılı malzeme bırakabilecek bir durumdadırlar.

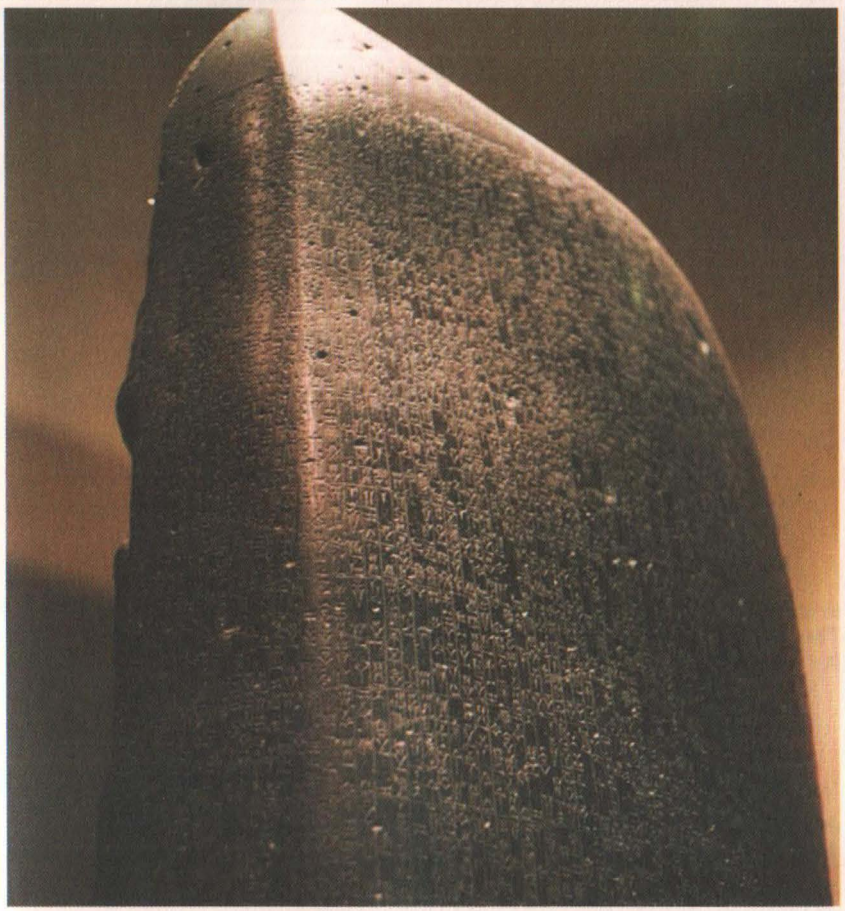
İnsan haklarının yüzyıllar içinde adım adım geliştiği, buna rağmen yer-yüzünde hâlâ inanç özgürlüğü konusunda sıkıntılar yaşandığı göz önünde tutulursa, çoktanrıcılık kültürü karşısında az oldukları mukaddes metinlerce de bildirilen tek tanrı inançlarının, temel haklar şuurunun gelişmediği o dönemlerde nasıl bir yok sayılmayla karşı karşıya kaldıkları daha da iyi anlaşılır. Çoktanrıcılık tabiatı gereği baskıcı ve zorba; tek tanrıci evrensel gelenek ise tabiatı gereği sade, Samimî ve alçakgönüllüdür. Mukaddes kitaplarda anlatılan dindar fertlerin kültür kodlarını anlama titizliği göstermeyen pozitivist sosyal bilimciler, tarihi oluşturan insanın rûhî tecrübelerinin izlerini de yeterin-

ce keşfedememişlerdir. Bütün bunlara rağmen bakış açılarını daha ihtimamlı kuracak böylesi bilim adamları bile, ele alıp yorumladıkları arkeolojik veriler arasında yine de tektanrıcılığa ait birçok işaret ve kanıtlar bulacaktır. Tek tanrı-cı inanç, her ne kadar tabiatından kaynaklanan sebeplerle çok tanrı-cı kültürler kadar geride izler bırakmış görünmese de, sözü edilen tüm bulgulara sinmiş olan genel bir imajdan da mahrum değildir. Bu imaj, tüm toplumlarda görülen yaratıcı tanrı inancı, öldükten sonra ulaşılabilecek ikinci bir hayat inancı, mukad-des kitaplarla paralellik taşıyan ahlâkî değer hükümleri gibi benzerliklerdir.

Arkeolojik bulgulardaki çok tanrı-cı izler, gerçeğin sadece bir yanını gör-meye yönelten yanıltıcı bir tablodur. Kültürleri gereği demir ayakkabılar gi-yen bir taraf ile kültürleri gereği yalınayak yaşayan diğer taraf arasında yapılan bir savaşta, savaş alanındaki kayalar üzerinde sadece demir ayakkabıların iz-leri kalacaktır. Tarihe intikal eden bu arkeolojik izler, gerçeğin tek parametresi olarak görülürse, ortaya çok yanıltıcı bir tablonun çıkması da tabii bir netice olacaktır. İnsanlık tarihini seçici ve eleyici bir yaklaşımla değil, gerçeği her ya-nıyla ortaya koyma sorumluluğunu üstlenerek tespit etmek gerekir.

Tek tanrı-cı kültür ile diğer kültürler arasında var olan temel zihni, ahlâkî, ekonomik ve sosyal kod farklılıklarını özenle çözmek, tarihin sadece müşah-has (somut) kalıntılardan ibaret olmadığını görmekle mümkündür. Çünkü in-sanlığa yön veren temel değerler tarihe her zaman maddî malzemeler bırakma fırsatı bulamamış olsa da, varlığını insanlık şuuruna kattığı ahlâkî değer hü-kümleriyle her zaman hissettirmiş ve sağduyunun sınır taşlarını oluşturmaya devam etmiştir. Bu sebeple, günümüze intikal etmiş olan her türlü maddî ve yazılı malzemenin arasında tek tanrı-cı dünya görüşünün izlerini de arayıp bul-mak, bilim yapmanın da sosyal bilimci olmanın da temel şartlarından biridir.

Hız. Âdem ve Hız. Şit'ten sonra Hız. Nûh ve Hız. İbrahim peygamberler de tek tanrı inancını ve bunun ortaya çıkaracağı hayat anlayışını yaymaya fevkalâde çaba göstermiştir. Hız. İbrahim'in, Bâbil'in Ur kentinden çıkarak Urfa, Filistin, Mısır ve Arabistan'ı diyar diyar dolaşması; kendisine bildirilen ilâhî davet gereği, putpe-restliğin izlerini silmek gayesiyleydi. Bununla beraber bölgede ve dünyanın her yerinde tek tanrı inancından sapmalar meydana gelmeye devam etmiş; peygam-berlerin tebliğleriyle beraber çok tanrılı inançlar da varlıklarını sürdürmüşlerdir. Özeldde Mezopotamya ve Mısırdaki, genelde ise tüm İlkçağ medeniyetlerinde yaygın putperest izlere rastlanmakla beraber, her dönemde bu sapkınlıkla mücadele eden etkin ve sürekli bir tek tanrı-cı anlayış da varlığını devam ettirmiştir. İlâhî kitaplar-daki Hız. İbrahim-Nemrut, Hız. Musa-Firavun mücadelesi buna örnektir.

TARİH DEVRELERİNE GEÇİŞ YAZININ BULUNMASI ve MEZOPOTAMYA BİLİMİ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

TARİH DEVRELERİNE GEÇİŞ YAZININ BULUNMASI ve MEZOPOTAMYA BİLİMİ

**“Nûn. Kaleme ve
yazdıklarına andolsun!”**
(el-Kalem, 1-2)

SÜMERLER ve YAZI

Hiç şüphesiz yazının bulunması insanlık tarihinin en önemli hâdiseleri arasında yer alır. Tarih çağlarını başlatan bu gelişmenin başlangıcını M.Ö. 8000'lere kadar indirenler olsa da, genel kabul gören teze göre yazı M.Ö. 3500 yılında Aşağı Mezopotamya'da yaşayan Sümerler tarafından bulunmuştur. Yazının bulunması ile ilk siyasî oluşumlar kabul edilen şehir devletlerinin kurulması arasında eş zamanlılık dikkat çekmektedir. Bilgileri insan hâfızasının zaaf ve yetersizliğinden koruma aracı olarak geliştirilen yazı, muhtemelen o dönemdeki ilk devletlerin bürokratik kayıtlarını tutma ihtiyaçlarından doğmuştur. Nitekim Denise SCHMEND ve Pierre AMIET'e göre yazının ilk kullanımı defter tutma-muhasebe amaçlı olmuştur. Din adamları mabedlere getirilen hediyelerin kayda geçirilmesi sırasında bazı ürün ve hayvan adlarını çağrıştıran şekiller çizerek yazının oluşumuna ön ayak olmuşlardır. Zamanla Sümer yazısı, insan ve eşya isimlerini içeren 1200 logo-grafik (resim benzeri) sembollerden oluşan bir iletişim aracı hâline gelmiştir. Bu sembolik yazılar gi-

derek bir çizgi formu kazanmış, daha sonra da alfabe benzeri şekillere dönüşmüştür. Yazı, diğer Mezopotamya medeniyetlerini etkilediği gibi, göçler yoluyla da Mısır hiyeroglif yazısının oluşmasına ve gelişmesine sebep olmuştur.

Kil tabletlere çivilerle şekil verme biçiminde başlayan yazının kâğıtla buluşması oldukça uzun bir dönemi gerektirmiştir. Kil tabletlerden papirüse, mumlu levhalara, parşömene, nihayet kâğıda geçen harfler her malzemede ayrı bir şekil almıştır.

Eski bir medeniyet merkezi ve Âsurluların başkenti olan Ninova'nın harabeleri arasında Âsur hükümdarı Banibal'a ait bir kitaplık bulunmuş, içindeki kitapların tümünün lülecî çamurundan yapıldığı tespit edilmiştir. Kâtipler bu sistemde yazılarını oldukça büyük ve kalın hazırlanan levhalara üç köşeli sivri çomakla yazardı. Çomak çamurun içine batırılıp hızla çekilince, kalın başlayıp incecik kuyruk hâlinde biten bir iz meydana gelirdi. Böylece levhalar düzgün ve incecik satırlar hâlinde çivi yazısıyla çabucak doldurulmuş olurdu. Bu iş bittikten sonra tabletler dayanaklı olmaları için çömlekçilere verilir, pişirilmele-ri sağlanarak taş gibi dayanıklı kitaplar elde edilirdi. Kil üzerinde çok başarılı olamayan Bâbilliler uzun anlatımdan vazgeçerek kelimenin ilk hecesini göstermekle yetindiler.

Fenikeliler M.Ö. 2000'lerde Sümerlerin çivi yazısı ile Mısır'ın hiyeroglif yazısını geliştirerek yirmi iki işaretten oluşan ilk alfabeyi buldular. Fenikeliler daha sonra deniz koloniciliği yoluyla Ege Bölgesi'nde bulunan Yunan ve İyon medeniyetlerini etkileyerek alfabenin bu bölgeye de yayılmasını sağladılar. Böylece alfabe, ilkçağın en gelişmiş bu iki medeniyetinden Roma'ya geçmiş ve günümüz Lâtin alfabesi ortaya çıkmıştır.

DİĞER MEZOPOTAMYA MEDENİYETLERİ

AKATLAR (M.Ö. 2725-2545)

Sümerlerin devamı kabul edilen Akatlar, Sâmi topluluğundandır. Akatlar tarihte ilk düzenli orduyu kurarak ilk imparatorluk örneğini oluşturmuşlardır. Sümer Medeniyetini bütün Mezopotamya'ya yayan Akatların kurucusu Sargon'dur. Efsaneye göre Sargon, doğduğunda annesi onu bir sepetin içine koyarak Dicle Nehri'ne bırakır. Sular onu bir bahçıvanın bahçesine kadar sürükleyerek kıyıya atar. Bahçıvan onu alır, büyütür, mabede hizmetçi olarak

verir. Sargon büyür, başrahip olur. Ve zalim kral Lugal Zagizi'yi öldürerek yerine geçer. Hükümdar olduktan sonra devletin sınırlarını Ön Asya'ya doğru genişletir. Sargon'un efsânesi ve şahsiyeti bize mukaddes kitaplardaki Hz. Musa kıssasını hatırlatmaktadır.

Sargon'un torunu Naramsin dönemi Akatların en parlak dönemidir (M.Ö. 2645-2604). Bu kral, tabletlerdeki bilgilere göre: "On yedi kralla savaştım. Yedi kralı kesin olarak yendim. Onların birliğini dağıttım ve hâkimiyetimi yürüttüm." demektedir. Dönemin belgelerinden anlaşıldığına göre komşuları Elamlılar, özellikle İran dağları bölgesinde yaşamakta olan Gutilerle savaşımıştır. Daha sonraları batıya yönelerek Suriye ve Filistin topraklarını ele geçirmiş, hâkimiyetini kendi ifadesiyle dört iklime yaymıştır. Bu devlet bir iç isyan sonucu tarih sahnesinden çekilmiştir.

BÂBİL MEDENİYETİ (M.Ö. 2100-539)

Sâmi kavimlerinin hâkimiyetini Mezopotamya'da pekiştiren Bâbillilerin en ünlü hükümdarı «Adaletin Kralı» unvanını alan Hammurabi'dir.

Hammurabi, Sümerlerin fidyeye esasına dayalı Urgakina Kanunları'nı geliştirerek kısas esasına dayalı yeni bir hukuk sistemini yürürlüğe koymuştur. Böylece hukukun gelişimine çok önemli katkı sağlamıştır.

Hammurabi Kanunları'na şunlar örnek verilebilir:

"Birini itham eden ispata mecburdur, yoksa ölür."

"Bir hırsız duvar delerek bir eve girerse, hırsızlık yaptığı evin önünde idam edilir."

"Birinin gözünü çıkaranın gözü çıkarılır."

"Babasını dövenin iki eli kesilir."

"Karısını boşayan bir adam, kadının evlenirken verdiği parayı geri ödemekle ve çocukların geçimini sağlamakla mes'uldür."

Ünlü Bâbil Kulesi (Ziggurat), bu medeniyetin astronomide açtığı çığırın büyüklüğünü göstermektedir. Bulunan astronomi ile ilgili tabletlerden Bâbillilerin matematikteki fonksiyon kavramını bildikleri anlaşılmaktadır.

Rahipler yıldızlara ve yeni kesilen hayvanların ciğerlerine bakarak kehanette bulunmaktaydılar.

Dünyanın yedi harikasından biri kabul edilen Bâbil'in Asma Bahçeleri, Medya'dan gelen prensesin vatan hasreti çekmemesi için yapılmıştı.

ÂSURLULAR (M.Ö. 2000-612)

Âsur Devleti Mezopotamya'da kurulan en etkili devlettir. Doğusunda ve büyümesinde askerî özellikleri ön plâna çıkmıştır. Demirden silâhlarla donanmış Âsur Ordusu atlı-arabalı birliklerden oluşmaktaydı. Bu sayede hâkimiyetlerini Mezopotamya'dan Mısır ve Anadolu içlerine kadar uzanan geniş bir alana yaymışlardı. Sert karakterli askerî yönetimlerin ilk örneğini oluşturan Âsurlular, kara koloniciliği yaparak ticareti geliştirdiler. Kayseri-Kültepe'de bıraktıkları çivi yazısıyla yazılmış kil tabletlerden anlaşıldığına göre, Anadolu medeniyetleriyle ticarî ilişkilerde bulunmuşlar, böylece bu medeniyetlerin yazılı tarih dönemlerine geçmelerine ön ayak olmuşlardır.

Dünyanın ilk kütüphanelerini Ninova'da oluşturarak dünya kültürünün gelişmesine çok önemli katkı sağlamışlardır. Ninova'da Âsurbanipal'ın kitaplığında çeşitli devletlere gönderilen mektup sûretleri korunmaktaydı. Bu da diplomasiye ne kadar önem verdiklerini göstermektedir.

Âsurlular, Bâbil'i ele geçirdikleri gibi İsrail Devleti'ne de son vermiş, Yahuda Devleti'ni vergiye bağlamışlardır.

Med askerleri güneyden gelen müttefikleri Bâbil askerleriyle birlikte Âsur ülkesini yağmaladılar, Ninova şehrini yerle bir ettiler.

Âsurlular Mezopotamya'nın en güçlü devletiydi.

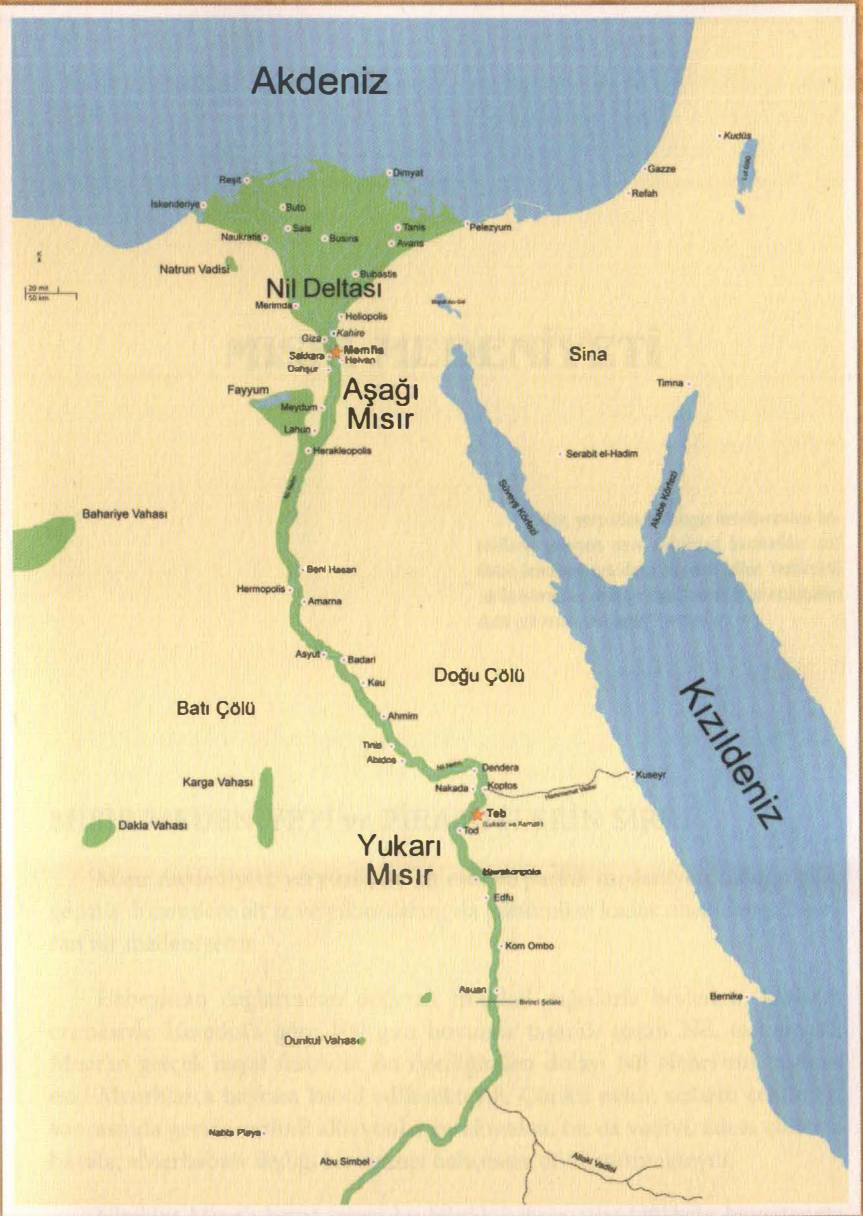
İLKÇAĞ MEZOPOTAMYA MEDENİYETLERİNE TOPLU BİR BAKIŞ

Tevrat ve Kur'ân-ı Kerim'de adı geçen birçok peygamberin bu bölgede yaşadığı göz önünde tutulduğunda, adı geçen peygamberlerin tebliğ ettiği ilâhî değer ve emirlerin bu bölge medeniyetlerine etkide bulunduğu kolayca anlaşılır. Bu sebeple, Hz. İbrahim'siz Ur'u, Hz. Yûnus'suz Ninova'yı düşünmek mümkün değildir. Özellikle Hammurabi Kanunları, ilâhî dinlerin öğrettiği adalet

Tarih Devrelerine Geçiş Yazının Bulunması ve Mezopotamya Bilimi

anlayışından etkilenildiği izlenimini vermektedir. Hz. Yûnus'un Ninova'da yaşadığı ve mukaddes metinlere göre kavmini topluca îmana yönelttiği düşünülürse, bu etkilerin Âsur kültürüne ilham kaynağı olmuş olabileceği de ihtimal dışı sayılamaz. Peygamberlerin getirdiği vahiy ve insanlığın deneye-yanıla geliştirdiği birikimlerin ilk lâboratuvarı Mezopotamya olmuştur. Peygamber etkilerini görmezden gelen bir Mezopotamya tarihi sadece eksik değil, insanlığın başlangıç dönemini ve bu dönemde oluşan inanılması güç bilim damlalarını da yanlış bir temele oturtmak anlamına gelir.

MISIR MEDENİYETİ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

MISIR MEDENİYETİ

“Onlar, yeryüzünde dolaşıp kendilerinden öncelilerin sonunun nasıl olduğuna bakmadılar mı? Onlar kendilerinden daha kuvvetli idiler. Yeryüzünü sürüp işlemişler ve orayı kendilerinin imar ettiğinden daha çok imar etmişlerdi.” (er-Rûm, 9)

MISIR MEDENİYETİ ve PİRAMİTLERİN SIRRI

Mısır medeniyeti, yeryüzünün en eski ve parlak medeniyeti olduğu gibi, geçmiş dönemlere ait iz ve yıkıntılarını da günümüze kadar ulaştırmayı başaran bir medeniyettir.

Habeşistan dağlarından doğarak tropikal yağışlarla beslenen, karların erimesiyle Heredot’a göre 100 gün boyunca taşarak coşan Nil, tartışmasız Mısır’ın gerçek hayat iksiridir. Bu özelliğinden dolayı Nil Nehri’nin taşması eski Mısırlılarca bayram kabul edilmekteydi. Çünkü nehir, suların çekilmesi sonrasında geride verimli alüvyonlar bırakmakta, bu da vadiyi, âdeta çöllerin hayata; «Merhaba!» dediği bir cennet bahçesine dönüştürmekteydi.

Nitekim Mısır’a hayat veren bu büyük nehrin tebeddülâtını hayretengiz ifadelerle kaleme alan Mısır fatihi Amr İbn-i Âs, bu durumu Halife Hz. Ömer’e şöyle rapor etmiştir:

“Yâ Emire'l-Mü'minin! Kısır bir çöl ve iki dağ arasında muhteşem bir vadi tahayyül et ki, bu dağların biri kum tepeleri şeklinde, diğeri ise zayıf bir at karnı veya deve hörgücü biçiminde olsun. İşte Mısır böyledir. Bütün verimi ve zenginliği, bunların arasından haşmetle akan bir nehirden gelir. Suların çoğalması ve azalması güneşle ayın yürümesi kadar muntazamdır. Muayyen bir zaman vardır ki; o zamana gelince dünyanın bütün bulakları ve çayları, kudretin kendine bağladığı bu nehirler padişahına vergilerini getirir verirler. O vakit suları çoğalır, yatağından fırlar, bereketli çamurlarını bırakmak için Mısır'ın sathını sular. O vakit bir köyden diğerköye hurma yaprakları kadar hafif kayıklardan başka gidip gelmek vasıtası yoktur. Ondan sonra bu itaatli ırmak arzın sinesinde sakladığı hazineleri toplatmak için kudretin kendine çizdiği hudutlar içine girer.

Yâ Emire'l-Mü'minin! İşte böylece Mısır ülkesi, dönüşümlü olarak önce kısır ve kumlu bir çölden sulak ve parlak bir ovaya; sonra da siyah ve kalın bir çamurla örtülü bataklıktan yeşil ve dalgalı bir çayırılığa, türlü türlü renkte çiçeklerle donanmış bir yaygı ve sararmakta olan bir ekin tarlası manzarasına kavuşur.”

MISIR'IN SİYASÎ GELİŞİMİ

Mısır'da ilk şehir devletleri M.Ö. 4000'de görülürken, birleşik Mısır tarihi Kral Menes'le başlar, Perslerin M.Ö. 525'te Mısır'ı işgallerine kadar devam eder. Bu dönem içerisinde yer yer kendilerini tanrı olarak kabul ettirmeye kalkışan 26 Firavun sülâlesi vazife başında kalır.

ESKİ KRALLIK DÖNEMİ (M.Ö. 3000-2100)

Firavunların en parlak dönemi olarak kabul edilen bu dönemde en önemli gelişme, piramitlerin inşasıdır. İlk inşa edilen piramit Sakkaradaki basamaklı piramittir (M.Ö. 2800). Daha sonra Kahire yakınlarında Gizze'de Keops, Kefren ve Mikerinos adlı piramitler yapılmıştır. Bu piramitlerin hepsi de, yüz binlerce kölenin dönüşümlü olarak zorba bir biçimde onlarca yıl çalıştırılmasıyla yapılabilmektedir. Bu muazzam eserlerin yapımındaki ileri teknoloji, bugün bile görenleri büyük bir hayranlık duygusuna sevk etmektedir. Sadece Keops piramidinin 10-15 ton ağırlığında 2.300.000 adet blok taşın üst üste koyulmasıyla oluştuğu, Herodot'un anlatısına göre ağır granit blokların üst kısımlara çıkarılması işlemi için 925 metre boyunda, 19 metre genişliğinde bir rampa hazır-

landığı bilinmektedir. Yükseklikleri, içlerindeki galeri ve lâbirentler, altlarındaki saraylar, duvarlarındaki resimler, mumyalanmış Firavun cesetleri ve inşa edildikleri plâtoların akustik düzenleri gibi ilginç ve göz alıcı niteliklerinden dolayı piramitler, eski dünyanın en büyük ve en başarılı mühendislik eserleri olarak kabul edilmektedir.

Bazı bilim adamları bu devâsâ eserlerin ortaya çıkmasını bilim-kurgu nevinden bir yaklaşımla yorumlayarak fantastik bir sonuca ulaşmaktadırlar. Mesela Eric Von DANIKEN bu piramitleri uzaylıların yaptığını iddia ederken, Andrew COLLINS de, Cennetin Tanrıları adlı kitabında olayı mitolojik bir temele yaslamakta, bu tapınak ve anıtların yapımını bir tanrılar ırkının eseri olarak göstermeye kalkışmaktadır.

Bilim adamları ağır taş blokları havaya kaldırmanın nasıl mümkün olduğunu, sert kayalara delikler açmak için ses teknolojisinin kullanılıp kullanılmadığını, Atom Uzmanı Prof. Lois BULGAN'ın iddia ettiği gibi, bu konuda nükleer enerjiden yararlanılıp yararlanılmadığını araştırmaya devam etmektedirler. Mısır'ın, tarihin seyri içinde arkeolojik bir hasat bölgesi olma özelliğini sürdüreceği anlaşılmaktadır.

Şüphesiz Mısır, eski çağlardan beri zengin bir ülkedir. Zaman zaman kendilerini tanrı kral şeklinde empoze eden Firavunlar; tarım çağlarının en zengin ülkesi Mısır'da çok güçlü bir bürokrasi oluşturmuşlar, tarım ve ticareti geliştirerek sağlam gelir kaynaklarına sahip olmuşlardır. Hâkimiyet alanlarını doğuda Mısır'dan Filistin ve Suriye'ye, güneyde Habeşistan ve altın rezervleriyle ünlü Nübya bölgesine kadar genişletmişlerdir. Kral mezarlarından çıkan dört tekerlekli altından gemiler ve altın savaş arabaları, bu dönemdeki refahın en önemli göstergeleri olarak sayılabilir. Yunanlılar ve Fenikelilerle yapılan ticaretle Mısır'ın zenginliği daha da artmıştır. Piramitler gibi muazzam yapıların kaynağını başka yerlerde değil, bu medeniyetin ulaşmış olduğu zenginlikte aramak gerekir. Bu eserlerin meydana gelmesi için gerekli olan ilmi arka plâna Mısır medeniyeti fazlasıyla sahipti. Buna örnek olarak geometride «pi» sayısını bilmeleri, Nil'in taşma ve çekilme günlerini hesaplayabilmek için oluşturdukları; günümüze kadar uzanan güneş takvimini bulmuş olmaları, tıp ve eczacılıkta zengin bir birikime sahip olmaları bu ilmi gelişmişliğe örnek olarak gösterilebilir.

Fakat yararsız bir güç gösterme yarışına girmişler, ölümsüz bir saltanat sahibi olma arzularını dünyanın en faydasız fakat en pahalı yapılarını inşa ederek

ortaya koymuşlardı. Ancak bütün bu zenginliklerine rağmen kendilerini tanrı yerine koymaları, toplumları katmanlara ayırarak tarafgir davranmaları ve halkın büyük bir kesimini köle yapmaları gibi sapkınlıkları, sonlarını getirmiştir:

“Oysa biz onlardan gelip-geçen nice kuşakları helâk ettik. Öyle ki, onlar dünyevî güç ve dış görünüş olarak berikilerden daha üstündüler.” (Meryem, 74)

ORTA KRALLIK, HİKSOSLAR ve HZ. YÛSUF (M.Ö. 2100-1600)

Kıtlık yıllarının baskısıyla Asya'dan gelerek Mısır'a hâkim olan Hiksoslar, «Çoban Krallar» diye de anılır. Hiksoslar, güçlü askerî birlikleriyle Mısır'ın tamamında siyasî birlik sağlamalarına rağmen hiçbir zaman yerli unsurlarla tam bir kaynaşma sağlayamadılar. Farklı kültürel ve dinî gelişmelerin yaşandığı bu dönemde Sâmi dilini kullanarak Avaris'i başkent yaptılar.

Mısır tarihinde ilk peygamber olarak bilinen Hz. Yûsuf'un Hiksoslar döneminde yaşadığı kabul edilmektedir. Hz. Yûsuf, Hz. İbrahim'in oğlu olan İshak'ın oğlu Hz. Yâkub'un oğludur. Kardeşlerinin kıskançlığı sonucunda bir kuyuya atılır, kervancılar tarafından bulunarak Mısır'da köle olarak satılır. Sarayda gönül ve ahlâk güzelliği yanında yüz ve fizik güzelliği ile de vezirin hanımını ve Mısır sosyetesini şaşkına çevirir. Şehvetperest baskılara, nefsinin bütün zorlamalarına rağmen, vezirin hanımının süflü, azgın ve fütursuz taleplerini reddetmesi üzerine iftiraya uğrar ve zindana atılır.

Hz. Yûsuf, zindanda rüya yorumları ile peygamberlik vazifesinin temel fikirlerini birlikte sunmayı başarır. Başarılı rüya yorumları sonrasında saraya çağrılır, geçmişteki suçlamalardan aklandıktan sonra Mısır'ın mali yönetiminde görev alır. Kıtlık yıllarının yaşandığı bu dönemde aldığı tedbirlerle Mısır'da kuraklığın getirdiği olumsuzlukları giderir, Mısır'ın mali yönden rahatlamasına yol açar. Bu arada kardeşlerine ve babasına önemli faydalar sağlar. Bu gelişmeyle birlikte İsrailoğulları Mısır'a yerleşir ve zamanla çoğalırlar. Bir müddet Yûsuf Peygamber'in yaydığı tevhid inancı Mısır'da etkili olur.

Hiksoslar'ın Mısır'dan çıkarılmasından sonra ülkeye Teb prensleri hâkim olur. Bu prenslerin yönetiminde Mısır, Afrika ve Asya'daki en geniş sınırlarına ulaşır. Zamanla yönetimler tarafından halka Amon, Ra gibi yerel tanrılar empoze edilir. Ancak IV. Amonofis döneminde tekrar tek tanrılı inanca benzer Aton isimli (güneş tanrısı) bir inanç yaygınlaşır.

HZ. MUSA ve FİRAVUN

Bir dem gelir, Musa olur.
Yüz bin münâcatlar kılır.
Bir dem girer kibr evine.
Fir'avn ile Hâmân olur.

Yûnus Emre

3400 YILLIK BİR ANLAŞMAZLIK

Mısır'ın yarı resmi yayın organı el-Ehram Gazetesinin Kasım 2000'de Londra'da basılan İngilizce nüshası ilginç bir suç duyurusu yayınladı.

Bu duyuruya göre, bir hukuk profesörü ve avukat olan Nebil Hilmi; otuz dört asır önce Hz. Musa ile birlikte Mısır'dan kaçan yahudilerin, Mısırlılara ait kıymetli altın ve gümüş eşyaları da beraberinde götürdüklerini iddia ederek ülkesi adına yüklü bir tazminat talebinde bulundu. Prof. Hilmi bu iddiasına delil olarak Tevrat'ı göstermekte, Tevrat'ın İsrailoğulları'nın hırsızlıklarını gösteren sayısız deliller içermekte olduğunu dile getirmektedir. Mısırlılardan çalınan eşyaların hiçbirisinin geri getirilmediğini kaydeden Hilmi'ye göre, yıllık % 5 faizi de eklendiğinde yahudilerin bugünkü Mısırlılara yaklaşık 9 milyon ton altın borcu vardır. Bu tarihî bir gerçektir ve Mısırlıların hakkı boşa gitmemelidir.

Mısırlı avukatın bu teşebbüsüne karşı yahudiler de tepkilerini göstermekte gecikmediler. Bir hafta sonra, İsrail'de yayınlanan Jerusalem Post Gazetesinde Moşe KOHN, karşı bir dâvâ ile Hilmi'nin girişimine cevap verdi. Tevrat'ın çıkış bölümündeki anlatıma dayanarak İsrailoğulları'nın Mısır'da kaldıkları 430 yıl boyunca Mısırlılara kölelik yaptığını ve 600.000 erkeğin 430 yıl boyunca onlar için ücretsiz çalışmak zorunda kaldıklarını dile getirmektedir. Bu durumun göz önünde tutularak İsrailoğulları'na ödenmeyen alacakların, Hilmi'nin çıkarttığı borçla karşılaştırılması gerektiğini belirtmekte, ayrıca bu birikmiş emeğin karşılığına yıllık % 5 faiz eklenmesini istemeyi de ihmal etmemektedir. Kohn'a göre gündeliği bir dinardan hesaplandığında Mısırlıların sadece yüz yıl için verecekleri para iflâslarına yetecektir. Yazar ayrıca iddialarına Tevrat'ın dışında Kur'an âyetlerinden de mesnet göstermektedir.

Bu ilginç dâvâların nasıl sonuçlanacağı ve hangi iddialarla zenginleştirileceği önem taşımamakla beraber, bu anekdot, gerek Mısırlılar ile İsrailoğulları'nın tarihi ilişkileri, gerekse bu kavmin dünya tarihindeki göz ardı edilemez yeri hakkında bize ip uçları vermektedir.

İSRAİLOĞULLARI'NA UYGULANAN BASKI ve ZULÜMLER

İsrailoğulları'na yapılan baskı ve zulmün Mısır'da XVIII. sülâle döneminde başladığı bilinmektedir. O dönemde İsrailoğulları'nın Mısır'da tevhid anlayışının en güçlü savunucuları olduğu görülür. Hz. Musa'nın Firavun'a karşı giriştiği hürriyet, hak ve adalet mücadelesinde peygamberlerinin yanı başında olmuşlar, mağdur ve mazlum bir kitle olarak yönetimden baskı ve zulüm görmüşlerdir. Baskıların yoğunlaşması II. Ramses'in babası I. Seti dönemine rastlar. Kaynaklar Hz. Musa'nın doğum yıllarında işbaşında bulunan Firavun'un II. Ramses olduğunu iddia etmektedir. Bu dönemde İsrailoğulları'na yapılan baskılardaki şiddet ve dozajın dayanılmaz bir biçimde arttığı anlaşılmaktadır. Nitekim Ahd-i Atik ve Kur'ân'ın verdiği bilgilerden, o günkü firavunun İsrailoğulları'nın erkek ve kadın yetişkinlerini köle olarak kullandığı, yeni doğan erkek çocuklarını öldürüp kız çocuklarını sağ bıraktığı anlaşılmaktadır.

Kur'ân'a göre Firavun; ilâhlık iddiasında bulunacak kadar kendini beğenen, büyüklük taslayan, Hz. Musa'nın tanrısına ulaşmak için alaycı bir edâ ile Hâmân'a kule yapmasını emredecek kadar küstahlaşan, taşkınlık gösteren, halkını küçümseyen, onu firkalara bölen, zayıfları ezen, gerçeklere sırt çeviren bir kişidir.

Hz. Musa'nın muâsırı/çağdaşı kabul edilen Firavun II. Ramses, İsrailoğulları'na ve halkına zulüm ve baskıda, ayrımcılıkta, köleleştirmede alenî ilâhlık iddiâsında bulunmada sembol bir isim olmuştur.

Esasen firavunlar, ilk dönemlerde kendilerini delta bölgesi tanrısı Oziris'e nispet ederlerdi. Daha sonra güneş tanrısı Horus'un temsilcileri olarak göstermeye başladılar. V. Hanedan döneminden sonra (M.Ö. 2600-2500) tanrı Râ'ya izâfe edilmeye başlandılar. Orta İmparatorluk döneminde ise Tanrı Amon'la ilgi kurularak Amon-Râ ile aynılaştırıldılar.

Kısacası Hz. İbrahim'in, Hz. Yûsuf'un, Hz. Musa ve kardeşi Hz. Hârun'un İsrailoğulları eliyle Mısır'da yükseltmeye çalıştığı tevhid çağrıları, her dönemde olduğu gibi Hz. Musa döneminde de Firavun, Hâmân ve Kârun üçlüsü eliyle perdelenmeye çalışılmıştır.

M.Ö. 1300'lerde Mısır tahtına geçen II. Ramses, Suriye yüzünden Hititler ile savaşır. Anadolu'nun bu güçlü devleti ile Âsur tehlikesi yüzünden dünyanın ilk yazılı anlaşması olan Kadeş'i imzalamak zorunda kalır. (M.Ö. 1280) Mısır'ın

güvenliği için bu önemli tedbiri aldıktan sonra içte güçlü ve baskıcı bir yönetim kurar. Yönetimini vezir Hâman ve malî alanda Kârûn'la güçlendirir. Yaşayan her canlının kendisine saygı duyması ve korkması için dağların içini oyduarak ürperti uyandıran Ebû Simbel tapınağını yaptırdığı gibi yanına da kendisinin dev boyutlardaki dört adet heykelini yerleştirir.

HZ. MUSA ve FİRAVUN

Geçmişte büyük içtimâî dalgalar oluşturan peygamberler gibi Hz. Musa da Allah'tan aldığı elçilik vazifesinin bir parçası olarak Firavun'u ve onun zâlim yönetimini uyarmış, onları hak ve adalete, kulluğun sınırlarına, gökte ve yerde tek ilâh olarak sadece Allâh'a itaat etmeye davet etmiştir. Hz. Musa, Firavun'un karşısına çıkar çıkmaz, aralarında müthiş bir mücadele başlar. Hz. Musa; insanlık tarihinde hak, adalete ve sağduyuyu temsil eden nübüvvet zincirinin bir halkasını oluştururken, Firavun da; Kârûn ve Hâman gibi taraftarlarıyla; zulmün, şirkin, ayrımcılığın, kibrin, ilâhî ölçülere karşıtlığın ve duyarsızlığın o çağdaki temsilciliğini üstlenirler. Firavun, bütün gücünü Hz. Musa'nın çağrısını ortadan kaldırmak için seferber eder. Hz. Musa ise hem Firavun ve çevresini, hem de kendi halkını uyarmayı sürdürür. Oysa Firavun, Allâh'ın elçisini dinlemez, ona karşı gelmeyi sürdürür. Bu yüzden Firavun ve ailesi, yıllarca kıtlık ve ürün azlığı ile imtihan edilir. Su baskınları, çekirge sürülerinin istilâları, kurbağa ve kan gönderilmesi sûretiyle bir dizi felâketlere uğratılır. Nihayet Firavun ve beraberindekiler Kızıldeniz'de boğulur.

İslâm kaynakları Firavun'un boğulmak üzereyken îman ettiğini, ancak bunun kabul edilmediğini, cesedinin ise daha sonra gelenlere ibret olması için saklandığını kaydeder. Nitekim Cebeleyin mevkiinde mumyalanmadığı hâlde hiç bozulmamış bir ceset bulunmuştur. Bütün firavun cesetleri mumyalandığı hâlde, o cesedin mumyalanmadan günümüze kadar ulaşmış olması, onun bir mucize olarak korunduğunu doğrulayan bir bulgudur. Nitekim British Museum'da muhafaza edilen bu cesedin en az 3000 yıllık olduğu tespit edilmiştir. Mehmed Âkif de, konuyla ilgili bir şiirinde bu hâdiseye şöyle temâs etmiştir:

Ne intikâm-ı İlâhî, ne sermedi hüsrân:

Gelen geçenlere ibret, yatar sefil üryân!

Soyulmadık eti kalmış, bilinmiyor kefeni;

Açıktâ, mumyası hâlâ dağılmayan bedeni.

MISIR'IN ZAYIFLAMASI ve İSTİLÂLARA UĞRAMASI

II. Ramses ve oğlu Merneptah'ın ölümünden sonra imparatorluk hızla yıkılma vetîresine/sürecine girmiştir. Güneyden gelen Hâbeşliler, güney Mısır'a hâkim olmalarına rağmen Mısır birliğini sağlayamadılar.

Mısır, M.Ö. 671 yılında Âsurluların istilâ ve yağmalarına şahit olur. Onu bu durumdan Yunanlıların yardımıyla Sais şehri prensleri kurtarır. Buna rağmen bu kez de Perslerin hâkimiyeti altına girer. (M.Ö. 525)

M.Ö. 332'de ise büyük bir ordunun başında Büyük İskender Mısır topraklarına ayak basar. Pers hâkimiyetine son verir. İskenderiye şehrini kurarak doğu-batı kaynaşmasını esas alan Helen kültürünün yayılmasına hizmet eder. M.Ö. 30 yılına dek Helenlerin elinde kalan Mısır, bu tarihten itibaren Romalılarca yönetilir. İmparatorluğun ikiye ayrılmasından sonra da (İ.S. 395) Doğu Roma İmparatorluğu'nun önemli bir merkezi olma özelliğini korur.

Romalılar döneminde antik Mısır medeniyetinin izleri giderek silinmiştir. Oysa Antik Mısır Medeniyeti, başta Yunan Medeniyeti olmak üzere tüm eski kıta uygarlıklarını aslı yapısıyla köklü bir şekilde etkilemiştir.

Mısır; 646 yılından itibaren, Hz. Ömer döneminde müslümanların hâkimiyetine girer. İslâm döneminde sırasıyla Emevî, Abbâsî, Tolunoğulları, Akşitler, Fâtımîler, Eyyûbîler ve Memlûklar dönemleri yaşanır. 1517'den itibaren de 1881'deki İngiliz işgaline kadar Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bir eyalet olarak kalır.

*“İnsan her şeyin
ölçüsüdür.”*

(Pratogoras)

AVRUPA MEDENİYETİNİN OLUŞUMU

AVRUPA MEDENİYETİNİN OLUŞUMU

*“İnsan her şeyin
ölçüsüdür.”*
Pratogoras

Günümüz Avrupa medeniyetinin kökeninin eski Yunan olduğu çok genel bir kabuldür. Nitekim ilk dönem cumhuriyet yazarlarımızdan İsmail Habip SEVÜK (1892-1954) bu konuda şunları söylüyor:

“Bugünkü Avrupa medeniyeti, Yunan ve Lâtin’den gelen hümanistliğe dayanır. Avrupa, Büyük Rönesans’a o sayede erdi. Bugünkü medeniyet şu veya bu Avrupa milletlerinin değil, Yunan ve Lâtin’e eklenmiş Avrupa’nındır. Arada Ortaçağ Hristiyanlığı da aşılansarak Yunan ve Lâtin’i Rönesans’a bağlayan ve Rönesans’tan zamanımıza kadar uzanan yekpare bir Avrupa medeniyeti... Bu kül hâlinde bir nur cephesidir. Hangi millet bu nurlu cepheyi bütün endamıyla kendi diline aksettirebilmişse, o «tam Avrupalı» olur. Avrupalı millet demek, Avrupa coğrafyasında bulunan demek değil; Avrupalı millet evvelâ bütün Antikite’yi yani Yunan ve Lâtin’in belli başlı eserlerini, sonra diğer Avrupa milletlerinin de yine belli başlı kitaplarını kendi diline nakledendir.”

Yazarımızdan çok daha önce Alman düşünür ve yazarı F. Schiller (1759-1805) de Alman toplumunun kimlik arayışında Yunanistan’ı bir toplumun nasıl

hür vatandaşlar oluşturableceğinin bir örneği olarak görüyordu. Aynı dönemde bir diğer Alman yazar da Greklere hayranlığını şöyle ifade ediyordu:

“Biz, bilim öğrenmedeki yalınlığıyla Greklerin millî karakterinin aralığına asla ulaşamayız. İyisi mi gelin, olabileceğimiz kadar olalım ve Greklerden sadece karakterimizin izin verdiği ölçüde kopya çekelim.”

Gayet tabiidir ki, Avrupa toplumlarının Yunan medeniyetine hayranlığı Almanlarla sınırlı kalmamış, tüm Avrupa milletlerini de içine almıştır. Nitekim 1821 yılında Osmanlı Devleti’ne karşı Mora Yarımadası’nda çıkan Yunan ayaklanması hemen bütün Avrupa milletleri ve Rusya tarafından desteklenmiş; siyasî, malî ve askerî katkılarla günümüz Avrupa medeniyetine beşiklik ettiği kabul edilen Yunanistan’ın bağımsızlığı sağlanmıştır. Bu süreçte Fransızlar, Yunan isyanına destek amacıyla gönüllü asker göndermişler, banka hesap numaraları açarak isyanın malî kaynaklarına katkıda bulunmuşlardır. İngiliz, Fransız ve Rus donanmaları birleşerek Mora’nın güvenliğini sağlayan Osmanlı donanmasını Navarin’de yakmışlardır.

Ege’de yani ilkçağın bu en gelişmiş «medeniyet havzası»nda M.Ö. 3000’lerde başlayıp M.Ö. 600’lere doğru yükselen, M.Ö. 500-400 yıllarına doğru daha da ilerleyerek dehâya doğru koşan bir medeniyete rastlıyoruz. Nitekim bu medeniyetten günümüze intikal eden veriler, Attika’daki Antik-Yunan düşünce atölyelerinin en serî üretimleri gerçekleştirdiklerini, akli unsurların armonik kaynaşmasından bir dehâ oluşturdıklarını gösteriyor.

Ege’de oluşan yüzü dünyaya dönük bu medeniyetin oluşumunda, bölgenin doğudan batıya giden, kuzeyden güneye inen ticaret yollarının kavşak noktalarında bulunuyor olmasının önemli bir payı vardır. Nitekim Grekler; denizcilik ve ticaret yoluyla Mısır, Bâbil ve Âsur’daki gelişmiş astronomi ve matematik bilgilerinden büyük ölçüde yararlandılar. Thales ve Pythagoras’da olduğu gibi bu konudaki temel bilgileri oralardan aldılar. Ne var ki, Grek filozofları, adı geçen medeniyetlerin sadece pratikte yararlandıkları bu bilgilerin dayandığı temel yasaları tespit ederek onlara ilmî bir hüviyet kazandırdılar. Böylece, ulaştıkları matematik bilgisi; felsefe yapmalarının ve akıl yürütmelerinin de önünü açtı. Sonuçta Grek felsefî düşünce geleneği daha da zenginleşti. Eflâtun’un kendi kurduğu akademinin kapısına yazdırdığı şu söz, o günkü akli bilimlere verilen önemi göstermektedir: «Matematik bilmeyenler buraya giremez!»

GİRİT ve MİKEN MEDENİYETİ

M.Ö. 3000'lerde ortaya çıkan Girit medeniyeti sadece Ege'nin değil, Avrupa'nın da en eski medeniyeti olarak kabul edilir. Denizcilikte ileri giden, toprakları tarıma elverişli olmadığı için ticarete ağırlık veren Giritliler, kendi ülkelerine Sicilya'dan kalay, Kıbrıs'tan bakır, Yunanistan'dan şarap ve zeytin, Mısır'dan tahıl ve dokuma ürünleri ithal ettikleri gibi, diğer ülkelere de ünlü Girit çanak ve çömleklerini pazarlamışlardır. Ticaretle zenginleşen adalılar dünyanın bilinen ilk şehircilik örneğini vermişler, eşsiz mimari güzellikte ev ve saraylar yapmışlardır.

Knossos Sarayı'nın duvarlarındaki freskler veya boyanmış alçı kabartmalar, kral ve ailesinin rahat yaşantısını ve Girit halkının eğlenceye olan düşkünlüğünü gösteren önemli sanat eserleridir.

M.Ö. 2000'de Yunanistan'a gelip yerleşen Akalar (Mikenler), Girit medeniyetine son verdikleri gibi bütün Ege adalarına da hâkim oldular. Böylece devraldıkları Girit medeniyetinin tesirlerini Yunanistan, Batı Anadolu ve Ege adalarına da yaydılar.

Homeros'un İlyada Destanı'nda, Aka Kralı'nın Truvalılarla giriştiği Ege Denizi'ndeki üstünlük mücadelesi anlatılır. Bu hikâyeye göre Akalılar tahtadan yapılmış bir atı Truva'ya hediye ederler, tahta atın içine gizlenen savaşçılar daha sonra ortaya çıkıp rakiplerini hile ile alt ederler.

Şato ve Kuyu mezarları ile ünlü Miken medeniyeti, Yunanistan'a Balkanlardan gelip yerleşen Dorlar tarafından ortadan kaldırılmıştır.

YUNAN MEDENİYETİ ve DEMOKRASİ

Dorlar, M.Ö. 1200'lerde Girit ve Rodos dâhil, Mora Yarımadası ve tüm Ege'ye hâkim oldular. Askerî disiplinleri ile baskıcı bir yönetim oluşturarak halka zulmettikleri için halkın bir kısmı Yunanistan'dan ve adalardan Doğu Akdeniz'deki Fenike şehirlerine yerleştiler. Bu göçmenler yerli halka gemicilik sanatını öğrettiler.

Anadolu'ya gelenler ise İyon şehir devletlerini kurdular. M.Ö. 600'lü yıllardaki İyonya, tecrübi bilimlerin ilk boy attığı bir bölge olması bakımından bilim tarihinde önemli bir yer işgal eder. Geometride üçgeni bir daire içine oturtma kuramını ortaya atan, cisimlerin yüksekliğini gölgelerinin boyuyla ölçme tekniğini bulan Thales; yıl ile mevsimlerin uzunluğunu hesaplayan Anaksimandros; anahtarı bulan Teodoros; tıp biliminin kurucusu, tıbbi klinik gözlemi ilk getiren, anjin ve

bağırsak şeridi hastalıklarını isabetle teşhis eden Hipokrotas; atom mefhumunu bugünküne yakın biçimiyle ilk kullanan Demokritos; bilimsel anlamda ilk astronom olan Anaksagoras ve dünyanın yuvarlak olduğunu ilk söyleyen Pythagoras gibi Antik Ege medeniyetinin sembol isimleri hep İyonya'da yetiştiriler.

Dorların kötü yönetimiyle sınıflara ayrılan halkın çeşitli arayışları sonucunda ibtidaî seviyede de olsa ilk demokratik yönetim modeli ortaya çıktı. Böylece Yunan şehir devletlerinde, kadın ve kölelerin oy haklarının olmadığı ilk doğrudan demokrasi uygulamasına geçildi. Drakon ve Solon isimli kanun adamlarının (Arhon) kölelik ve sınıf farklılıklarının ortadan kaldırılması yönünde attığı adımlar Klistenes'le beraber daha katılımcı bir noktaya ulaştı. Ancak kölelere yine de hak verilmedi.

PERS-YUNAN SAVAŞLARI

Persler batıya doğru ilerleyerek Batı Anadolu'da Lidya'yı ve İyon şehirlerini ele geçirdiler. Perslerin bu zengin şehirlere koydukları ağır vergilerden dolayı halk arasında isyanlar çıktı. Yunanlıların da bu isyanları desteklemesi sonucunda M.Ö. 490'da başlayan Pers-Yunan Savaşı yaptıkları taktik hatalar yüzünden Perslerin yenilgisiyle sonuçlandı.

Bu savaş Yunanlılarda millet şuurunun ortaya çıkmasına yol açtı. Yunan Şehir Devletleri birleşerek Pers istilâsına karşı Delos birliğini oluşturdular. Bu yenilginin intikamını almak isteyen Persler, bu kez Pelapponnes hariç Atina'ya kadar ilerlediler. Pers Kralı Keyhüsrev bu şehri yakıp yıktırdı. Bu olay diğer şehirlerdeki direnişi artırdıysa da işgalleri önleyemedi. M.Ö. 480 ve 479'da yapılan diğer savaşlarda ise Persler, Yunanistan ve adalardan çekilmek zorunda kaldılar. Son kez Mikale Savaşı'nda donanması yanan Persler, Yunanlılarla barış yapmak zorunda kaldılar. Bu barışa göre Persler ve Fenikeliler Ege Denizi'nden çekilecekler, İyon şehirleri de bağımsızlıklarını elde edeceklerdi. Ancak Atina ve Isparta arasındaki tarihî gerginlik tekrar nüksedince, İyon şehirleri de bir müddet daha Pers hâkimiyetinde kaldılar.

ESKİ YUNAN'DA BİLİM ve FELSEFE

Atina'da bilim yapılan başlıca merkezler; halk okulları, tiyatrolar ve açık hava meclisleriydi. Yunanlılar on sekiz yaşına kadar okula devam ederlerdi. Sokrates,

kurduğu düşünce mektebinde insanlara kendilerini tanımalarını, faziletli, akıllı ve bilgili birer vatandaş olmalarını tavsiye etmişti. Sokrates'in bu düşüncesi, Yunan putperestliğine karşı bir hareket olarak algılanmış, Yunan tanrılarına olan inancı zayıflattığı gerekçesiyle zehirlenerek öldürülmesine hükmedilmiştir.

Epikür ve arkadaşlarının ortaya koyduğu tenperest felsefeye ait antik putperestliğin ilkel biçimini günümüzde de yeşertmek isteyenler, Yunan kaynaklı tiyatro, drama, gösteri vesair sanatlarda bütünüyle ahlâki kayıtlardan sıyrılmak sûretiyle, seleflerinin saplandığı süfliyet bataklığında boğulmaktadırlar.

Bu da gösteriyor ki, bilim ve felsefede çok ince bir zihin işçiliği düzeyine ulaşan Yunanlılar, mânevî hakikatleri keşfetme bakımından aynı performansı gösterememiş, bu konuda iç aydınlanmalarını gerçekleştirme çabası gösteren ahlâklı düşünürlere tahammül edememiştir. Bilim ve felsefe alanlarında ulaştığı zenginliği, doğru ve ahlâkî bir yaratılış anlayışıyla kaynaştıramamanın sonucu olarak birkaç yüz yıl içinde o görkemli parlaklığını yitirmiş, bin yıldan fazla süren bir unutuluşa mahkûm olmuştur. Eğer İslâm bilginlerinin «hikmeti» kendi yitiği sayan engin ufku olmasaydı, bu unutuluş daha da uzun sürecek, belki de bir daha tarih sahnesine bile çıkamayacaktı. Yunan düşüncesi, kıymetli bir beşerî tecrübe birikimi olması bakımından bütün insanlığın bilimdeki kilometre taşlarından biridir. Meselâ Aristo mantığı, yüzyıllarca bir düşünce şablonu olma niteliği taşımıştır. Eflâtun da, zengin iç dünyasının lâbirentlerinde hakikati aramış, el yordamıyla bulduğu ipuçlarından hareketle tek tanrı inancına ulaşmıştır. Hatta sırf tektanrıci olduğu için İslâm filozoflarınca müteber bir düşünür olarak kabul edilmiştir. Özellikle M.Ö. 400'lü yıllardaki bu filozoflar, kendilerinden önceki Homeros ve Hesiodos gibi şair ve tarihçilerin aktardıkları Antik-Yunan mitolojisine ait anlatıları ciddiye almamışlar, almadıkları gibi şiddetle eleştirmişlerdir. Ne yazık ki, Rönesans'la birlikte gelişen sanat ve edebiyat akımları Yunanlı bu üç büyük filozofun eleştirdiği Yunan mitolojisini tekrar gündeme getirmiştir. Böylece düşünce zenginliği ile ahlâkî bir dünya algısı arasındaki çatlaklık yine onarılamamış, Eski Yunan'ın hurâfeleri, batı sanat ve edebiyatının ilham kaynağı olmayı bugüne kadar sürdürmüştür.

Yunan ve batı medeniyetinin kavrayamadığı husus şudur ki; gerek akıl ve gerekse gönül itibarıyla olsun insan, vahiyle beslenmemesi hâlinde düşünce çıkmazları ve çarpık hislerin girdabından asla kurtulamaz. Onun için Hz. Mevlânâ; "Akıl, Mustafâ'ya kurban olsun!" diyerek bütün zirvelerin anahtarlarını eline almış, aklî yönden de kalbi yönden de yüceldikçe yücelmiştir.

HİNT MEDENİYETİ

HİNT MEDENİYETİ

XIII. yüzyılda doğuyu gezen batılı seyyahlardan Marco Polo, Hindistan'ı anlatırken Hindûların şu ilginç törenlerine dikkat çekmektedir:

“Kral bile özel bir giysi giymemesine rağmen elmas taşlı bir yaka, yüz adet inci ve dört adet yakut taşlı bir kolye, kollarında ve bacaklarında altın bilezikler, parmaklarında inci yüzükler taşırdı. Beş yüz karısıyla beraber birçok raca da gittiği yerde krala eşlik ederdi. Kral ölüp yakıldığında, onu ikinci hayatında takip etmek üzere bu insanlar da ateşe atarlardı. Kimi Hindûlar dinî törenlerde öylesine büyük bir coşku yaşarlardı ki, sık sık kendilerini putlara kurban ederlerdi. Böyle fanatik bir Hindû önce arkadaşları tarafından omuzlar üzerinde sokak sokak taşınır, sonra da intihar edeceği ilân edilirdi. Hindû, daha sonra putun karşısında kollarına, bacaklarına, karnına ve göğsüne bıçaklar saplar, vurduğu her bir darbede: «Kendimi bu put için kurban ediyorum.» derdi. Son darbeyi de kalbine vurur ve öylece öldü.”

Marco Polo'yu aynı derecede etkileyen bir başka olay, kadınların da kocaları öldükten sonraki ölü yakma töreninde kendilerini ateşe atmalarıydı. Bunu yapanlara saygı duyuluyor, yapmayanlarsa dışlanıyordu.

İndus ve Ganj Irmağı çevresinde gelişen Hint medeniyetinin tarihi, M.Ö. 4000'lere kadar uzanır. Dünyada ilk kez pamuğun yetiştirildiği İndus Vadisi, halkının tarımla uğraştığı geniş ve verimli topraklara sahipti. Tarımla beraber ticaret de gelişmiş, komşu ülkelerle girdiği ticarî ilişkiler sonucunda

Mezopotamya, İran ve Çin medeniyetleriyle karşılıklı bir etkileşim içine girmişti.

Hint medeniyetinin erken döneminde astronomi, astroloji ve matematik bilimi oldukça gelişmişti. Başlangıçta Hintlilerin oyun kurma amacıyla oluşturduğu rakamlar, bölgeye gelip yerleşen müslümanlar tarafından daha da geliştirilerek bugünkü rakamlara dönüştürülmüştür. Müslümanların geliştirdiği bu rakamlar daha sonra batılilar tarafından da alınarak, Roma rakamları yerine kullanılmaya başlanmıştır. Bugünkü rakamların menşei olan Hindistan'da o dönemde bir çeşit resim yazısı kullanılmaktaydı.

Tarım, ticaret ve kültür alanlarındaki kadar Hint tıbbı da ileri bir düzeyi temsil etmekteydi. Cerrahlik konusunda yeni teknikler geliştiren Hint tıbbı, Sâsânî ve Araplar eliyle Avrupa'yı da etkilemiştir.

Hintliler mimarîde de varlık göstermişler, su baskınlarını önlemek için surlar, tarımdaki gelişmişliklerini gösteren buğday depoları, su ve kanalizasyon şebekeleri inşa etmişlerdir.

ÂRÎ KAVİMLERİN İNDUS VADİSİ'NE GELİŞİ ve KAST SİSTEMİ

Zenginliğinden dolayı daima çevresindeki kavimlerin iştahını kabartan Hindistan, M.Ö. 800'lerde Ârî kavimlerin istilâ ve işgallerine uğramıştır. Bu istilâ ve işgaller, şimdiki Pakistan ve Bangladeş bölgeleri dâhil, kuzeyden güneye, yarımadanın tümünü ve Hint Okyanusu'ndaki adaları da içine almıştır.

Atı ve demiri Hindistan'a getirmiş olan Ârî çoban kavimler, ülkeyi daha iyi yönetebilmek için halkı mesleklerine ve renklerine göre sınıflandırdıkları bir kast sistemi oluşturdular. Ayrıcalıklı beyaz sınıfı; brahmanlar, yönetici soylular ve askerler oluştururken, siyahları da toprağı işleyen köylüler ve işçiler, ayrıca zamanla güçlenen tüccar ve sanatkârlar oluşturmaktaydı. Sınıflar arası geçişe asla müsaade edilmezdi. Birbirlerinden kopuk olarak yaşayan insanlar, babalarından devraldıkları meslekleri sürdürmek zorunda kalırlardı. Bu durum Hintlilerin millet olma şuurunu engellemiş, ülkenin değişik dönemlerde birçok kez işgallere uğramasına sebep olmuştur.

Bir Hindû prensi olduğu hâlde yeni bir dinî tefekkür ortaya koyan Buda ve takipçileri kast sistemine karşı çıkmışlar, onu bir miktar zayıflatmakla be-

raber ortadan kaldırmaya muvaffak olamamışlardır. Buna karşılık erken İslâm döneminden itibaren Hindistan'da hüküm süren müslüman yöneticiler kast sistemiyle mücadele etmişler, bilhassa Gazneli Mahmud Han zamanında kast sisteminin etkinliği iyice zayıflatılmıştır. Hinduizmden beslenen bu gayr-i insanî uygulama, ancak 1949 yılında yapılan yeni Hint anayasası ile ortadan kaldırılabilmiştir.

Hindistan'da ilk siyâsî birliği sağlayan Gubtalar (320-550) olmuştur. Akhunlar Kuzey Hindistan'ı ele geçirerek Gubtaların varlığına son vermişlerdir. Akhunlar'ın hâkimiyetleri de ancak Göktürk ve Sâsânî devletlerinin işbirliği yaparak bu devleti yıkmalarına kadar sürebilmiştir. O tarihten sonra Hindistan'da irili-ufaklı birçok krallıklar oluşmuş, Emevîler döneminde Arapların İndus vadisine inmeleriyle beraber Hindistan'da İslâmiyet'in etkili olduğu yeni bir dönem başlamıştır. İslâm'ın etkinliğinin artmasıyla beraber bölgeye bazı Afgan, İran ve Türk boyları da gelip yerleşmiştir.

Hindistan'daki İslâmlaşmanın en önemli aktörü, bu topraklara on yedi sefer yapan Gazneli Mahmud'dur. Buna rağmen güneyi de hâkimiyeti altına alan asıl büyük devlet, bir Müslüman-Türk Sultanlığı olan Babürlülerdir. Hindistan'ın 1858 tarihinde İngilizler tarafından işgaline kadar bu topraklarda muhtelif müslüman hanlıklar varlıklarını devam ettirmişlerdir.

HİNDİSTAN'DA DİNLER

A-HİNDUİZM

Fevkalâde bir çeşitlilik gösteren Hindû din geleneği, birbirine zıt inançları bünyesinde barındıran ve temelde mistik mefhumlardan oluşmuş son derece karmaşık bir yapıya sahiptir.

Hindûların mukaddes kabul ettiği metinler olan Veda'lar Sanskritçede bilgi anlamına gelmektedir. İlâhileri, kurban merasimlerinde kullanılan dînî tabirleri, sihir ve büyü ile ilgili duâları ihtiva eder. Dört Veda derlemesinin en önemlisi, bin yirmi sekiz ilâhiden oluşan Rig Veda'dır. Tanrı'nın Türküsü anlamına gelen Bhagavat Gita ise Hindû inanç temellerini ifade eden önemli bir destanın parçasıdır.

Hinduizm, birbirinden ayırt edilmesi zor ilâh ve devleri, acayip mitolo-

jik anlatımları ve âyinleri ile anlaşılması zor bir din ve inançlar manzûmesidir. Dünyayı bir gerçeklik olarak değil, bir maya ve hayal olarak telâkki eden Hinduizm, tanrının zaman zaman insan veya hayvan şekline bürünerek yüzüne indiği inancını barındırdığı gibi, Vedalar'daki muhtelif metinlerde de tevhid inancının çarpıcı izlerine rastlanmaktadır. Nitekim Upanişadlardaki bir şiirde şöyle denilmektedir:

“Bütün varlıklarda bulunan bu tek tanrı
Her şeyin başlangıcı, sonu ve şimdisi dir.
Arzu ettiğim her şeyin,
Gördüğüm her şeyin kaynağı O'dur.”

Bhagavat Gita'nın Mahatma Gandhi'ye ait bir yorumunda da şöyle denilmektedir:

“Bütün bunlara, yok (gelip-geçici) olmayanın nüfuz ettiğini bil. Değişmez olan varlığı kimse yok edemez. Ebedî olan, yok olmayan ve ölçülemez olan müşahhaslaşmış (somut hâle gelmiş) tekin bu bedenleri ise sonludur.”

Hint dinlerinin temel inançlarından biri de **reenkarnasyon** (ruh göçü, **tenâsüh**) inancıdır. Hinduizm ve Budizm'in ortaklaşa sahip olduğu bu inanç ilkesi, insanların öldükten sonra insan veya hayvanlara ait başka bir bedende tekrar hayata geldiğine ve rûhî gelişimini bu değişik hayatlarda sürdürmeye devam ettiğine inanmayı ifade etmektedir.

Hint mistisizmi, diğer dinlere ait mistik tecrübelerle de kısmî etkilerde bulunmuştur. Hinduizmin **iki temel ilkesi olan panteizm ve reenkarnasyon** inançlarının izleri, tarihî süreç içerisindeki bazı aşırı ve istikamet dışı mezhep ve mistik okullarda da görülmektedir.

B-BUDA ve BUDİZM

Günümüzde yaşayan evrensel dinlerden biri olan Budizm, temelde Hinduizme bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.

Asıl adı Sidharta olan Buda, M.Ö. VI. yüzyılda Hindistan'ın kuzeyinde doğmuştur.

“İyi bir eğitim aldıktan sonra çağdaşı soylu racalar gibi debdebe dolu aylak bir hayata dalmıştı. Hayatın amacını sorgulama sürecinin bir parçası olarak

babasının sarayından ayrıldı. Bulabildiği arkadaşlarıyla ormana dalarak **meditasyon** öğrendi. Rûhunun huzurunu uzun süreli açlıkla da sağlayamayacağını görerek, **bir incir ağacının altına çekilip uzlete daldı**. Transtan çıktığında yeniden doğmuş, Buda olmuştu. Artık uyanmış ve aydınlanmıştı.”

Budistlerin bu anlatımı, Buda’nın Hinduizmden ayrılarak farklılaşan dinî tefekkürünün de ipuçlarını taşımaktadır. Nitekim Buda, Hinduizm’in tanrılarına, hurâfelerine, kurtuluş reçetesi gibi görünen kast sistemine karşı çıkmış, fakat sesini kendi ülkesi olan Hindistan’da, mücadele ettiği bu sistemin ancak üst katlarına duyurabilmiştir. Ona göre kurtuluşa ermek için; doğruluk, saflık, bilgelik, düşünmek ve nefsini ıslah etmek yeterlidir. Başkasının malına ve namusuna dokunmamak, canlı öldürmemek, yalan söylememek, içki içmemek, kötülük edenlere bile iyilik etmek kurtuluşa ermenin diğer gerekleridir. Budizm’in özeti olan bu «**kurtuluş**» fikri «**nirvana**» kavramı ile ifade edilir. «**Karma**» inancı «Dhammapada» adlı Buda vecizelerinde şöyle yer alır:

“Uzak diyarlardan sağ-salim dönen adam
Sevinçle kabul görür dost ve akrabalarından
Aynı şekilde iyi adam ayrıldığında bu dünyadan
Yaptığı iyi işlerden dolayı kucaklanacaktır öbür taraftan.”

Günümüzde yaklaşık yedi yüz milyon Hindû yaşadığı hâlde, doğduğu topraklarda yeterince tutunamayan ve daha evrensel bir dinî tefekküre sahip olan Budistlerin sayısı bir milyanın üzerindedir. Hinduizm’in millî bir karakter taşımasına karşılık, Budizm, ihtiva ettiği evrensel mesajlardan dolayı başta Çin, Japonya ve Kore olmak üzere bütün uzak Asya ülkelerinde yayılmıştır. Hinduizm’in çok tanrıcı yapısına karşılık Budizm’in belirgin ve vurgu yapılmış bir tanrı inancı bulunmaz. Bu yapısıyla insanın iç dünyasını kuşatan kapsamlı bir akîdeden çok, bir felsefî düşünceler ve ahlâkî öğütler manzûmesini andırır.

Hindistan’da Hinduizm, Budizm ve İslâmiyet gibi büyük dinlerin yanında, bağlılarının sayısı az olan Jainizm ve Sih dini gibi dinler de yaşamaya devam etmektedir.

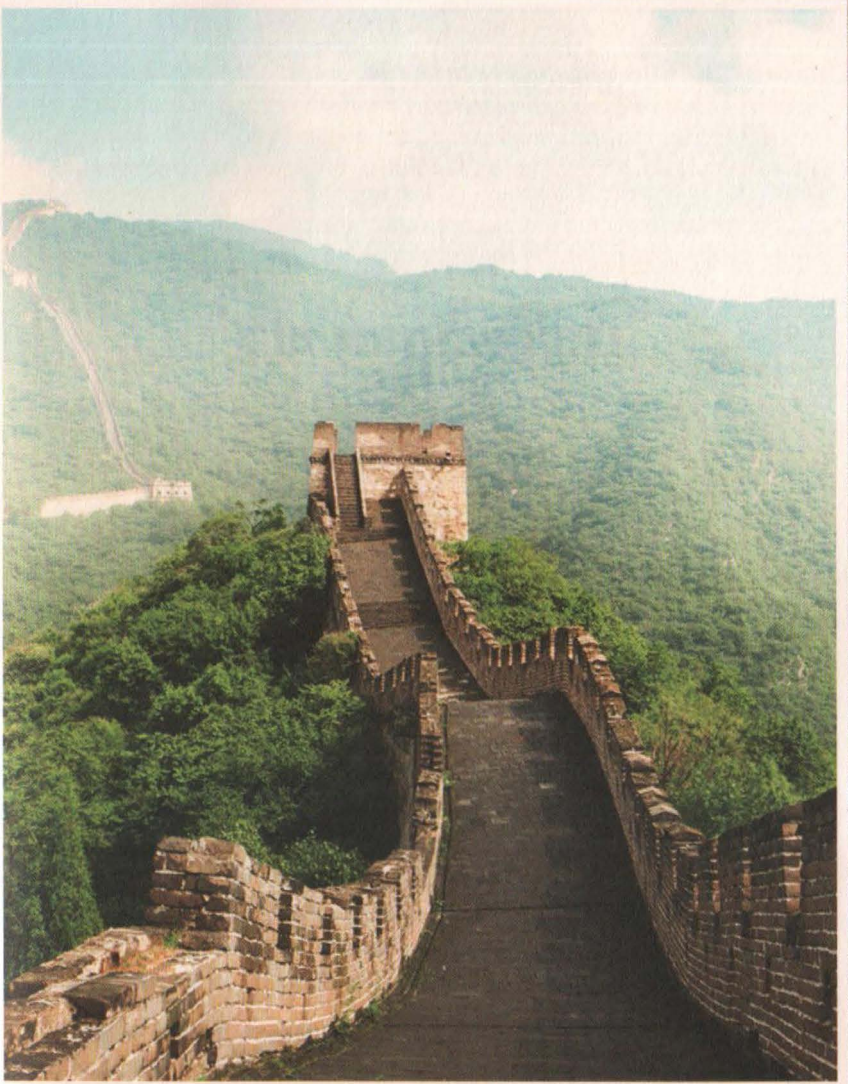
HİNT MEDENİYETİ BATI MEDENİYETİNİN SİMETRİSİDİR

Hint medeniyeti, bugünkü batı medeniyetinin tam bir simetrisi olma niteliğini taşımaktadır.

Şimdiki hâliyle Avrupa'nın dışına taşarak, global bir mahiyet kazanan batı medeniyeti, yüzü daha çok dünyaya yönelik muhteris bir medeniyet olarak ortaya çıkmıştır. Daha çok üretim, dünya ticaretini denetleyerek azamî çıkar sağlama, doymak bilmeyen bir ihtiras, dünyayı denetim altına alarak ondan azamî yararlanma, ekonomik gücü ferdi haz ve zevklere dönüştürme eğilimi, denetimsiz bir cinsellik, toplum yerine ferdi öne çıkaracak hukukî ve sosyal düzenlemeler, başka medeniyetlere karşı müstağnî ve mağrur bir tavır sahibi olma gibi temel vasıflarla kendini öne çıkaran bu medeniyet, bu yapısıyla geçmişteki otantik Hint mistisizminin temsil ettiği tüm değer ve bakış açlarına zıt bir konumda yer almaktadır.

Hâlbuki Hint medeniyeti, ferdi değil toplumu, maddî refahı değil, iç dünya zenginliğini, ihtirası değil, münzevî bir hayatı, dünyevî zevk ve hazları değil rûhun yücelmesini sağladığına inanılan çile ve mahrumiyetleri öne çıkaran, kapsamlı ve dengeye kavuşturulmamış illetli bir mistik zihniyet üzerinde inşa edilmiştir. Tanrı inancı ve mukaddeslerin zayıflamasına elverişli bir dünya algısına dayanan batı medeniyetine karşı, Hint medeniyeti de her şeyin mukaddesleştirildiği, milyonlarca ilâha izin veren politeist bir inancın hüküm sürdüğü mistik bir dünya algısına dayanmaktadır.

ÇİN MEDENİYETİ

ÇİN MEDENİYETİ

MODERN AVRUPA'NIN ÜÇ HABERCİSİ: MATBAA, BARUT ve PUSULA

Kadim Çin medeniyeti, aralıksız olarak en uzun süre ayakta kalmayı başaran, günümüzde de yüz milyonlarca kişiyi şekillendiren bir medeniyettir. Bugün yeryüzünde yaşayan insan nüfusunun yaklaşık beşte birinin yaşadığı Çin, Yontma Taş Devri'nden itibaren dıştan gelen Türk, Moğol, Tunguz ve Tibet kültürleriyle karşılıklı tesirler neticesinde zengin bir medeniyet meydana getirmiştir. Çinliler, M.Ö. 4000'lerden itibaren Sarı Nehir ve Yeşil Nehir vadisi ile Çin Denizi kıyı şeridinde tarımla uğraşan bir halktı. Onlar, çok iyi inşa edilmiş evlerde yaşıyor, ipekli elbiseler giyiyor, iskemlelerde oturuyor, tabakla yemek yiyor, o döneme has arabalarla dolaşıyor ve şemsiye taşıyorlardı. Ayrıca güneş saatleriyle zamanı da ölçebiliyorlardı.

Bu medeniyetin insanlığın hizmetine sunduğu matbaa, barut ve pusula; şüphesiz, edebiyatın, savaşma tarzının ve denizciliğin tümüyle değişmesine yol açmış ve modern batı dünyasının şekillenmesinde başrol oynamıştır. İslâm dünyası eliyle Avrupa'ya geçmeden önce Çin matbaası, tahtadan imal edilmiş basım kalıplarından oluşuyordu. Araplar I. yüzyılda kâğıt imal etmek için yeni bir yöntem geliştiren Çinlilerden, Talas Savaşı sonrasında kâğıt imalâtını öğrenmiş, kâğıdın parşömene olan bariz üstünlüğünü görerek kullanımını benimsemişlerdi. Kâğıt yapım sanatı, Ortadoğu'dan Kuzey Afrika'ya oradan da

İspanya'ya geçerek batıya doğru durmaksızın ilerlemiş, Semerkant, Bağdat ve Kurtuba yoluyla Avrupa'ya ulaşmıştı.

Barut, Çinliler tarafından önceleri havaî fişek imalinde kullanılırken X. yüzyılda T'ang hanedanlığı zamanında, duman ve ateş üreten fırlatıcıların içine yerleştirilmeye başlandı. Böylece barut; oklarla yönlendirilen, boş bir bambunun içinde patlamayı fitilleyen roket özelliğine kavuşmuş oldu.

Çinliler, manyetik pusulayı erken dönemlerden itibaren bilmelerine rağmen, denizcilik alanında ilk kez XI. yüzyılda kullanmaya başlamışlardı. Ayrıca gemi halatları, metal örgülü zırh, pergel, tatar yayı bu medeniyete mahsus olduğu gibi, çini ve seramik yapımı da Çin sanat ve estetiğinin günümüzde de etkili olan ürünleriydi.

ÇİN SİYASÎ TARİHİNİN GELİŞİMİ

Çin siyasî tarihi birbirini takip eden hanedanlıkların tarihidir. M.Ö. 1450-1050 yılları arasında yönetimde olan Ş'hang hanedanlığı Çin millî kültürel karakterini taşıyan ilk büyük hanedandır. M.Ö. 770 yılında Çhou sülâlesi merkezî kontrolü kaybedip Loyang'a taşınınca Çin, 250 yıl süren iç karışıklıklar içinde kaldı. 100 kadar küçük feodal devlet birbirleriyle çarpışırken bu buhranlı dönemde Lao Çe ve Konfüçyüs Çin'in millî geleneklerine dayalı düşünce okullarının temellerini attılar.

Çin'de, Han, Sui, T'ang hanedanlarının ardından yaşanan beş sülâle devrinin sonlarına doğru Çin'in, siyasî birliğinin büsbütün parçalanması, 1220 yılında Moğolların Çin'i işgal etmesini kolaylaştırdı. Çin'in bütün bölgelerine hâkimiyetini yaymayı başaran Moğollar; başta Türkler olmak üzere Çinli müslümanlara ve azınlıklara yönetimde çok etkili görevler verdiler. Bu dönemde aşağılanan yerli halkta Çin millî şuuru gelişti. Yerli halkın bu şuurunu iyi organize etmeyi başaran Ming hanedanı Moğol hâkimiyetine son vererek yeni bir dönem başlattı.

1644 yılından sonra Mançu hanedanı döneminde Çin'in Orta Asya'ya ilgisinin artması Rusya ile gerilim ve rekabetin yaşanmasına yol açtı. Bu dönemde başta müslümanlar olmak üzere azınlıklara dayanılmaz baskılar yapıldı. 1821-1850 yılları batılıların Çin'i sömürgeleştirme çabalarının yoğunlaştığı bir dönem oldu. Misyonerlik faaliyetleriyle Çin'de tutunmayı başaran İngilizler, Afyon Savaşı'nı kazanarak üstün donanmalarıyla konumlarını

güçlendirmişlerdi. Mançu hanedanının devrilmesinden sonra, 1912 yılında cumhuriyete geçildi. İç karışıklıklarla geçen yılların ardından Çin, 1949 yılından itibaren Mao Ze Tung'un «Uzun Yürüyüşü» sonrasında komünist bir yönetim tarzını benimsedi.

DOĞU TÜRKİSTAN CUMHURİYETİ'Nİ KURMA ÇABALARI

1850 yıllarından sonra çeşitli eyaletlerde muhtelif isyanlar meydana gelmişti. Yunnan eyaletindeki müslümanların merkezi yönetime karşı başlattığı isyan başarıya ulaşınca bu bölgede yaklaşık yirmi yıllık müslüman hâkimiyetine dayalı bir yönetim oluştu. Çin merkezî yönetiminin yoğun baskı ve kısımlarının yaşandığı Türkistan'da ise Müslüman-Türk hâkimiyetini kuran Yakup Han, kurduğu bu devletin Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğunu ilân ederek Sultan Abdülaziz adına camilerde hutbe okuttu. Bu bağlılığı kabul eden Osmanlı Devleti bölgeye askerî uzmanlar ve çeşitli heyetler göndererek Türkistan'a destek verdi.

Ancak bölgede güçlü bir Müslüman-Türk Devleti istemeyen Çin ve Rusya anlaşarak bu devletin varlığına son verdi. Osmanlı Devleti'nin Doğu Türkistan'a ilgisi bununla da sınırlı kalmadı. Nitekim II. Abdülhamid, bölgeye ilim heyetleri göndererek Çin müslümanları ile temaslar kurmuş, işbirliği yolları aramış ve bazı bölgelerde adına hutbe okutmayı başarmıştı.

ÇİN'DE İSLÂMİYET'İN YAYILIŞI

Tanınmış Çinli âlim Liu Chih (ö. 1730) «Peygamber Hayatı» adlı eserinde müslüman Arapların Çin'le ilk temaslarının 628 yılında olduğunu ifade etse de, müslümanlarla Çin arasındaki münasebetlerin Hz. Osman döneminde Çin sara-yına gönderilen bir elçiyle başladığı kabul edilmektedir.

İslâmiyet'in Çin'de yayılmaya başlaması ise, Arap ve İranlı tüccarların deniz yoluyla Çin'in kıyı bölgelerine yerleşmeleriyle mümkün olmuştur. İslâm dünyasıyla Çin arasındaki gelişen ticarete paralel olarak, Çin'e gelen İran ve Arap tüccarların sayısı giderek artmıştı. Çin pazarlarında; değerli taşlar, fildişi, baharat, cam, inci gibi mallar satılıyorken, Bağdat'ta; ipekli kumaş, porselen, çay ve ham ipek gibi Çin mallarının satışı için pazarlar kurulmuştu.

Türkler'in ve Orta ve Doğu Asya'nın kaderini derinden etkileyen Talas

Savaş (751) sadece İslâmiyet'in Türkler arasında yayılmasına yol açmakla kalmadı. İslâmiyet'in bölgede ve Çin'de ağırlığının da artmasına yol açtı. Ancak İslâmiyet'in Çin'in bütün bölgelerine yayılması, Moğolların Çin'i ele geçirmesinin (1220) ardından gerçekleşmişti. Moğolların yönetiminde vazife ve sorumluluklar üstlenen müslümanlar, elde ettikleri ticarî imtiyazlarla güçlü bir mevkie yükselmişlerdi. Nitekim 1342 yılında Çin'i ziyaret eden İbn-i Batûta gözlemlerinde şu ifadelere yer vermektedir:

"Müslüman kesimlerdeki pazarlar müslüman ülkelerdeki gibiydi. Şehirlerde camiler, ezan okuyan müezzinler vardı."

Ayrıca İbn-i Batûta, müslüman tüccarların deniz ticaretinde önemli mevkilerde bulunup zengin bir konumda olduklarını da seyahatnamesinde anlatmaktadır.

Ming hanedanı döneminde de zaman zaman bazı kısıtlamalara uğrasalar da müslüman Çinliler, güçlü bir azınlık olarak varlıklarını korumuşlardı. Ancak 1644 yılından itibaren cumhuriyete kadar iş başında kalan Mançu hanedanı dönemi yer yer müslüman kıyımlarının yaşandığı baskı ve asimilasyonların arttığı bir dönem olmuştu.

Nitekim 1900'lerde Çin'i ziyaret eden Türk seyyah Abdurreşid İbrahim Çin'deki müslümanların bu durumunu şöyle anlatıyordu:

"Bugün nüfus sayısı itibarıyla Çin ülkesinde seksen milyon müslüman olduğu hâlde, bunların Mecûsî Çinlilerden âdet, ahlâk ve hayat tarzı itibarıyla ilk bakışta ayırt edilebilecek olanlar, ancak Doğu Türkistan'da bulunan Türklerdir. Bunların da miktarı on iki milyon civarındadır. Geri kalanı tamamen asimile olmuştur. Türklerde bile Çin ve Mecûsî âdetleri galebe çalmıştır. Mançurya'daki müslümanlar da Çinliden ayırt edilemiyor."

Yine Türk seyyahı, gezdiği medreselerde hocaların son derece câhil olduklarını ve dinî bakımdan oldukça yetersiz bir durumda bulunduklarını ifade etmektedir.

Günümüzde, Çin'de 52 etnik gruptan 10 tanesi müslüman olup, yaklaşık 70 ilâ 100 milyon arası müslüman'ın yaşadığı, bunların içerisinde Doğu Türkistanlıların nüfusunun 15-20 milyon civarında olduğu kabul edilmektedir.

ESKİ ÇİN DİNLERİ

Eski Çin'de dinî anlayışta en belirgin vasıflardan biri, atalara tapma ve onlara gösterilen aşırı hürmetti. Çinliler cedlerinin ruhlarının ölümsüzlüğüne inanır, ruhlarına kurbanlar takdim ederdi.

Çinlilerin bir diğer inanç esası da, tabiat kuvvetlerine tapma idi. Gök ve yeryüzünde meydana gelen her hâdisenin, Yang ismini taşıyan yüksek aydın, erkek prensip ile Ying, yani derin, karanlık, dişi prensip arasındaki karşılıklı etkileşimden meydana geldiği kabul edilirdi. Bu inanişe göre Yang'ın doğurgan, güneşe bağlı kuvveti ilkbahar ve yazda artardı. Ying ise aya bağlı olup, sonbahar ve kışta kuvvet almaktaydı. Aynı zamanda devler onun hükmü altındaydı.

Çin dininin en önemli tasavvurlarından birini de Tao inancı oluşturur. Bu kelime yol, doğruluk, tabii dünya nizamı, dünyanın değiştirilemez kanunlara göre gidişi demektir. Tao, tabiatın düzeni ve yaratılışı ile toplumun bütünlüğünü, her tür hâdisenin denetimini sağlayan ilkedir. Bu ilkeye göre gerçeği değiştirecek her türlü davranıştan kaçınmak ve sadece seyretmekle yetinmek gerekmektedir. Çinlilerin en eski millî dini olan Tao inancını, yazılarıyla Lao-Çe yorumlamıştır.

Konfüçyüs: (M.Ö. 551-479) Çin tarihinin en önemli, müteber ve mukaddes kişileri arasında yer alır. Hayatı yoksulluklar içerisinde geçmiş, 15 yaşından itibaren kendini ilme vermiş, 20 yaşındayken açtığı okulda öğrenci yetiştirmeye başlamıştı. Onun hedefi yeni görüşler ortaya koymak değil, eskilerin hikmetli sözlerini aktarmaktı. M.Ö. 136'da Konfüçyüs'ün fikirleri resmî inanç olarak benimsendi. Adına mabedler inşa edilerek görüşleri dinî metinlere dönüştürüldü. Kendisi de ilâhlaştırılarak 2000 yıl boyunca Çin'in resmî ve millî dini hâline getirildi. Oysa o, Çin geleneklerine ve aile yapısına sıkı sıkıya bağlı, başta yöneticiler olmak üzere büyüklere mutlak saygı ve itâati önceleyen ahlâk reformcusuydu.

Bazı hümanistler onun ahlâk anlayışını seküler temele bağlamış, kendisini inançsız bir kişi olarak göstermeye çalışmıştır. Oysa Konfüçyüs'ün geleneksel Çin dinî inancının bir parçası olan Gök Tanrı inancına bağlı olduğu, birçok dinî merasimi kabul ettiği, kurban ve diğer millî törenleri onayladığı bilinmektedir.

Çin medeniyetinin diğer illetli mistik Asya medeniyetlerinden farklı bir

konumu yoktur. K r  körüne atalarına tapma, kuşatıcı bir Allah inancını benimseyememiş olma, du  ve yakarıştan mahrumiyet, kuru bir dîni anlayışının olması, ister istemez kalplerin zar fetini açığa çıkaramamış, bu durum merhametten uzak bir toplum yapısının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu sebeple geçmişten günümüze Çin kanunları katı, sert ve acımasız bir özellik taşımıştır.

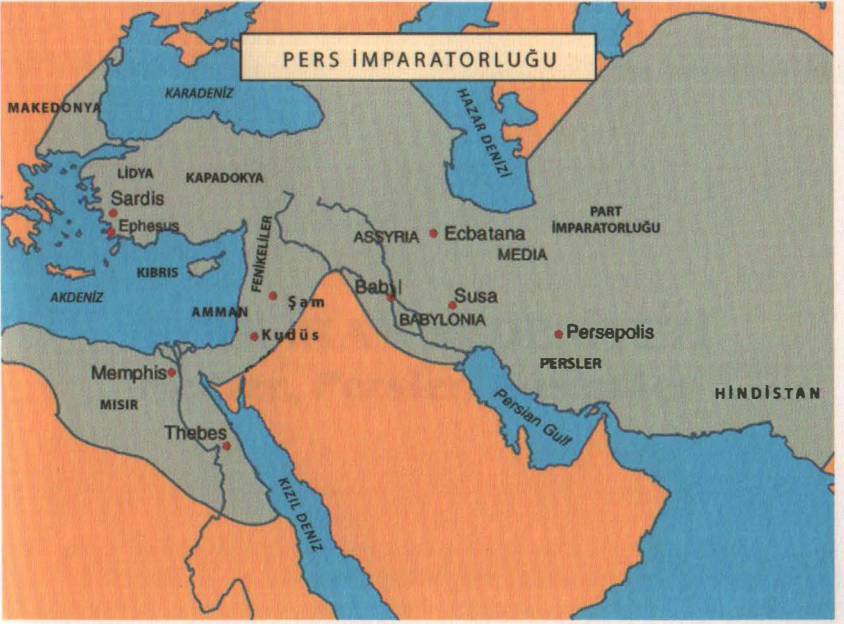
Annesinin  l m  üzerine mezarı başında 27 ay kalacak kadar dengeden uzak bir mistik anlayışı taşıyan Konf c y s, karşılıklı sevgi ve saygıya, işbirliğine, yardımlaşmaya sadece eğitimle ulaşılamayaca ı gerçeğini göz ardı etmiştir. Nitekim izleyicisi Hs n- u, insanın tabii olarak, bencil ve g c sahibi olma tutkusu ile dolu olduğunu, bu durumun yumuşatılma ve giderilmesinin yalnızca bu doğrultuda düzenlenmiş bir eğitimle mümkün olmadığını, bunun yanı sıra, insanlara kuvvet, disiplin ve bir düzen duygusunun yerleştirilmesiyle ah  k ve din sınırlarının iyice kabul edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.

Budizm: Hindistan'da do arak daha çok Çin ve Güneydoğu Asya'da yayılan Buda inancı, Çin'de Çin millî dîni Taoizm ve Konf c y s' n fikirleriyle i  içe geçerek yeni sentezlerin oluşumuna yol açmıştır.  o unlu u Tibet bölgesinde yaşayan orijinal Budistler, Çin toplumunda sayıca azalmıştır.

Hristiyanlık: XIX. yüzyılda İngilizler ve sömürgeci Avrupalılar Çin'de misyonerlik faaliyetleri sonrasında hatırı sayılır bir hristiyan toplumunun oluşmasına zemin hazırladılar. Günümüzde Çin nüfusunun yaklaşık % 3' n n hristiyan olduğu tahmin edilmektedir.

PERS İMPARATORLUĞU

ANTİK İRAN MEDENİYETİ

-Medler, Persler, Sâsânîler-

ANTİK İRAN MEDENİYETİ

-Medler, Persler, Sâsânîler-

MEDLER

Antik İran medeniyeti, bugünkü İran ülkesinde yeşermiş olmakla beraber, etkisi üç kıtaya yayılan ilk medeniyet ve ilk imparatorluk örneğidir. Sınırları, doğuda Orta Asya ve Hindistan'a, güneyde Arabistan ve Mısır dâhil Habeşistan'a kadar uzanıyor; batıda ise bütünüyle Anadolu ve Trakya'yı içine alarak Ege Denizi'ne ulaşıyordu.

İran medeniyetine ait bilgilere ilk defa M.Ö. IX. yüzyıla ait Âsur kaynaklarında rastlanmaktadır. Hint-Avrupa kökenli kavimlerden olan Medler'in Urmiye Gölü'nün güney doğusunda, Perslerin ise batısında yaşadığı anlaşılmaktadır. Persler daha sonra güneye inerek günümüzdeki Fars adı verilen bölgeye yerleştiler. İran'da ilk büyük imparatorluğu oluşturmayı başaran Medler, öncelikle Fars bölgesinde yaşamakta olan Persleri hâkimiyetleri altına alarak, Kafkaslar ve Karadeniz'in kuzey düzlüklerinde hâkim olan İskitleri yenilgiye uğrattılar. Sonra da Bâbillilerle birlikte satvetli mâzisinden günümüze ancak harabeleri ve masalları ulaşabilen Âsur İmparatorluğu'nu çökttiler. Mezopotamya medeniyetinden etkilenen Medler, M.Ö. 580 yıllarından itibaren iç isyanlarla zayıfladılar. Pers kabilelerini birleştiren Büyük Kyros, Medlerin başkenti Ekbatana'yı (şimdiki Hemedan) alarak bu devletin siyasi varlığına son verdi ve Med ülkesini kendi ülkesinin bir eyaleti hâline dönüştürdü.

PERSLER

Pers İmparatorluğu'nun temellerini atan Büyük Kyros, (Keyhüsrev M.Ö. 556-530) merhametli ve âdil bir yönetici olduğu kadar, yakın şarkın muzaffer komutanlarını bünyesinde barındıran imparatorluk ordusunun da cüretkâr ve değerli bir kumandanıydı. Kyros, askerî ve idarî teşkilâtlanmalarının üstünlüğü sayesinde üstün başarılarla imza attı. Nitekim kısa zamanda Anadolu'da elde ettiği zaferler sonrasında Bâbil'i ele geçirerek yurtlarından sürülmüş olan İbranîlerin Kudüs'e geri dönmelerine izin verdi. Ardından Suriye ve Filistin'i ele geçirdi. Anadolu'daki başarılarını Lidya kralı Kroisos'u yenilgiye uğratıp başkentleri Sard'ı alarak taçlandırdı. Daha sonra Yunan kentlerini de hâkimiyeti altına aldı.

II. Kyros'un oğlu Kambyes döneminde de (M.Ö. 530-522) Ahamenid İmparatorluğu'nun genişleme siyaseti Mısır'ın M.Ö. 525'te ele geçirilişiyle devam etti. Kambyes Mısır'da iken Gautama adını taşıyan bir Zerdüşt rahibi Perslerin kurduğu ilk büyük hanedanlık olan Ahamenid Hanedanlığı'nın İran'daki merkezini ele geçirdi. Ancak bu durum, I. Darius'un (Dara M.Ö. 521-484) on dört yıl süren bir mücadeleyle iç karışıklıkları bastırmasından sonra tekrar değişti. Darius, hanedanlığı yeniden kurmakla kalmayıp ona bütün dönemlerin en ihtişamlı yıllarını yaşattı. Devletin yapısında köklü reformlar yaparak ülkeyi 23 eyalete ayırdı, her birinin başına merkeze bağlı satraplar tayin etti. Satraplar memleket nigâhbânı, tacın koruyucusu ve bir nevî hidiv gibiydiler.

Darius, imparatorluğunu doğuya doğru İndus Vadisi'ne kadar genişlettikten sonra, batıya yönelerek Trakya'yı ve Ege sahillerindeki şehirleri ele geçirdi. Heredot'un anlatımına göre, Ahamenidler başkentleri Sus'tan şimdiki Efes yakınlarındaki Lidya başkenti Sard'a kadar uzanan «Kral Yolu»nu geliştirdiler. İlkçağın bu önemli ticarî yolu üzerinde her yerde kraliyet istasyonları, mükemmel konaklama yerleri oluşturdular. Bu yolun tamamı meskûn ve güvenilir topraklardan geçiyor, güzergâh boyunca atlı posta teşkilatı düzenli bir biçimde görev yapıyordu.

I. Darius, Yunan site devletlerinin İyonya ve Ege'deki Persler aleyhinde çıkardığı karışıklıklar yüzünden çıkan Marathon Savaş'ında Yunanlılara yenildi. (M.Ö. 490) Daha sonra oğlu I. Serhas (Xerxes) kumandasında büyük bir orduyu Yunanlılar üzerine gönderdi. Bu ordu; kara savaşında başarılı olduysa da, Salamis'te yapılan deniz savaşını kaybetti. Bu durum bölgede İran'ın siyasî etkisini azalttı. Böylece Ahamenid Hanedanlığı'nın batıya yürüyüşü sona ermiş oldu.

Serhas'tan sonra Pers İmparatorluğu politik, askerî, kültürel ve ahlâkî çöküş içerisine girdi. Hanedan üyelerinin lüks ve sefahate dayalı bir hayat yaşa-

maları, ağdalı törenler düzenleyerek halka güç gösterilerinde bulunmaları, kral-
ların halkı kendilerine secde ettirmeleri gibi ahlâk bozuklukları ve sapkınlıklar
Pers hâkimiyetinin giderek zayıflamasına ve çökmesine yol açtı. Meselâ; Bâbil-
Âsur Satraplığı, Ahamenid krallarının sarayına beş yüz genç hadım ağası gön-
dermekle mükellef tutuluyordu. İmparator Kambyses, Herodot'un kayıtlarına
göre kız kardeşiyle evlenmişti. Oysa daha önce Perslerde böyle bir gelenek yoktu.
İmparatorluk başkenti Persopolis ve Sus'ta muhteşem saraylardaki göz kamaştı-
ran debdebenin yanında, Pers asilzadeleri de bütün satraplıklarda şatolar oluş-
turmuşlar, yığdıkları servetlerle hudutsuz bir sefahate dalmışlardı.

Persler III. Darius döneminin iç karışıklıklarını yaşarken Makedonya kralı
Büyük İskender de Doğu Seferleri'ne çıkmış, Anadolu içlerinde ilerlemekle
meşguldü. Anadolu'dan sonra Suriye ve Mısır'ı da alarak ardı ardına elde ettiği
büyük zaferler sonrasında İskender, İran'a yöneldi ve M.Ö. 331 yılında Ninova
yakınlarında yapılan savaşı kazanarak Ahamenidlerin hâkimiyetine son verdi.

Persler, bu dönemde müşterek bir Akdeniz medeniyeti oluşmasını sağ-
ladıkları gibi, doğu-batı medeniyetleri arasındaki iletişimin hızlanmasında
da çok önemli bir rol oynamışlardır. Persler, peygamberlerin doğduğu top-
raklardaki Mezopotamya ve Ön Asya kültürünün Yunan, Mısır, Hint ve Çin
bölgelerine ulaşmasında aracılık rolü oynamıştır. Başlangıçta âdil bir yöne-
tim göstererek bağlı eyaletlerdeki kültürel birikimlerin ve dînî hürriyetin en
geniş sınırlarda yaşanmasına ön ayak olmaları, ayrıca âdil bir vergi düzeni
kurmaları Perslerin en ayırt edici özelliklerindendir. Nitekim Bisutun'da bu-
lunan I. Darius'a ait yazıtlarda şu ifadeler yer almaktadır:

“Kral Dara bildirir ki: Sen ki sonradan kral olacaksın. Yalan karşısında çok
dikkatli ol. Eğer «Ülkem, güçlü olsun!» diye düşünüyorsan, yalan uşağı olan
adamı sert bir şekilde cezalandır!”

“Sadakatsiz olmadığım, ne ben ne de kavmim yalan uşakları ve zorba ol-
madıkları için, Ahûra-Mazda ve burada olan diğer tanrılar bana yardım etti-
ler. Adaletle göre davrandım. Ne bir zayıfa ve ne de bir güçlüye zor kullandım.”

Perslerin nispeten faziletli bir yönetim oluşturmalarını, Mezopotamya men-
şeli peygamber tebliğlerinin tesirine bağlayabiliriz. İran medeniyeti, İlkçağın im-
paratorluk düzeyinde tek tanrılı ilk büyük medeniyeti olmuştur. Zerdüş dini, tek
tanrılı inancını ve peygamber ışığını akide ve âyinlerine yansıtan bir dindi. Ancak
zamanla Persler tarafından sapkın öğelerle büyük ölçüde değişikliğe uğratılmıştır.
Meselâ; Ahûra-Mazda başlangıçta tek tanrı Allâh'ı, Ehrimen ise şeytanı ifade edi-
yorken, zamanla birbirleriyle mücadele eden eşit güçteki iki tanrı gibi algılanmıştır.

PARTLAR (M.Ö. 248-M.S. 226)

Büyük İskender'in genç yaşta ölümü ve kurduğu büyük imparatorluğun kendi kumandanları arasında paylaşılmasından sonra İran ve etkisindeki Mezopotamya ile Suriye topraklarında Selefkoslar Devleti kuruldu. Ancak Selefkoslar bütün güçlerini batıya yönelterek doğu sınırlarını ihmal ettiler. Bu durum İran topraklarında Part hâkimiyetinin oluşmasının yolunu açtı. Böylece doğuda Perslerin yerini Partlar alırken batıda da Yunan yerine Roma İmparatorluğu'nun etkili bir şekilde güçlendiği yeni bir döneme girildi. Nitekim İpek Yolu'nun ele geçirilmesi amacıyla M.Ö. 53 yılında Romalılar, Partlar ile savaştı. Nihayet Romalılar Mezopotamya'ya girerek Selefkosların eski başkenti Antakya'yı alarak Partların zayıflamasına yol açtılar. Bir süre sonra Partlar Fars bölgesindeki isyanlar sonucunda yıkıldı.

SÂSÂNÎLER (M.S. 224-651)

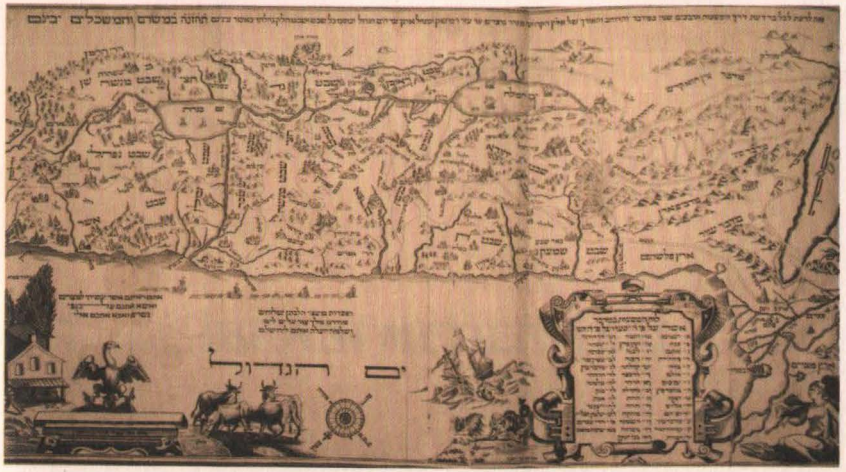
Zerdüş inancının en etkili olduğu Fars eyaletinde bir ateşgede muhafız Sasan tarafından kurulduğu için bu isimle anılan Sâsânî İmparatorluğu I. Şapur döneminde, Mısır ve Batı Anadolu dışında eski Ahamenid Devleti'nin sınırlarına ulaşmıştı. Yine onun döneminde Maniheizm, imparatorluğun bünyesinde yayılmaya başlamıştır. Batıda ise Konstantin'in Hıristiyanlığı kabul etmesinden sonra Roma İmparatorluğu ikiye bölünmüş, Doğu Roma (Bizans) Sâsânîlerin en büyük rakibi hâline gelmiştir.

Akhunlara karşı Göktürklerle işbirliği yapan Sâsânîlerin daha sonra Göktürklerle de arası açılmış, onlarla girdiği mücadeleler sonucunda iyice yıpranarak Bizans'a ve hemen sonrasında gelişen İslâm ilerleyişine karşı güçsüz bir hâle gelmiştir.

Tarihî belgeler, Sâsânîlerin en parlak günlerini Enuşirvan ünvanlı I. Hüsrev'in yönetiminde yaşadığını göstermektedir. I. Hüsrev, içte ortak mülkiyeti savunan Mazdek isyanını bastırdıktan sonra dışa yönelerek Bizans'a karşı başarılı mücadelelerde bulunmuştur. İpek Yolu'nu daha iyi kontrol edebilmek için Yemen'i alan I. Hüsrev, orayı da kendi eyaleti hâline getirmiştir.

Sâsânî Devleti'nin yıkılması; Hz. Ömer'in hilâfeti (634-644) döneminde yapılan Köprü, Kadisiye, Celula ve Nihâvend savaşlarıyla gerçekleşmiştir.

1. Benden başka tanrın olmayacak.
2. Put yapmayacaksın. Putların önünde eğilmeyecek, onlara tapmayacaksın.
3. Tanrı Rabbin adını boş yere ağzına almayacaksın.
4. Altı gün çalışacak, bütün işlerini yapacaksın. Ama yedinci gün bana, Tanrın Rabbe Şabat Günü olarak adanmıştır.
5. Annene-babana saygı göstereceksin.
6. Adam öldürmeyeceksin.
7. Zinâ etmeyeceksin.
8. Çalmayacaksın.
9. Komşuna karşı yalan yere şahitlik etmeyeceksin.
10. Komşunun hiçbir şeyine göz dikmeyeceksin.

İBRANÎ MEDENİYETİ

İBRANÎ MEDENİYETİ

İSRAİLOĞULLARI'NIN DÜNÜ ve BUGÜNÜ

İbranîler, -İsrailoğulları- insanlığın maddî ve mânevî gelişimine önemli katkılar sağlamış bir millettir. İsrailoğulları'nın tarihi (Yahudi tarihi) M.Ö. 1650'de Hz. İbrahim'le başlar.

Hız. İbrahim ve oğulları Mezopotamya ve Filistin civarında bir dönem yaşadıkdan sonra, kıtlık yıllarının başlaması üzerine, İbrahim (a.s.)'ın torunu, Hız. Yâkub'un oğlu Hız. Yûsuf döneminde Mısır'a yerleşirler. Hız. Yâkub'un diğerk bir adı da İsrail olduğundan, bu dönemden itibaren İbranîler «İsrailoğulları» diye anılmaya başlanır.

Semâvî ilk büyük din olan Musevîliğe bağılı İbranîler'in Mısır serüveni 430 yıl devam eder. Mısır'ın yönetimi yerli Firavun hanedanının eline geçtikten sonra İsrailoğulları baskı ve aşağılanmaya maruz kalırlar. Hız. Musa liderliğinde Firavun'un zulüm ve baskılarına karşı büyük bir direniş içerisinde oldukça çalkantılı bir hayat sürdürürler. Hız. Musa, mağdur ve mazlum İsrailoğulları'nı Firavun'un şiddetli eziyetlerinden kurtarmak için onları Mısır'dan çıkarır. Nihayet İbranîler Firavun'un Kızıldeniz'de boğulmasından sonra, önce Sînâ'ya sonra da Kenan ülkesi diye bilinen mukaddes Filistin topraklarına yönelirler.

İSRAİLOĞULLARI'NIN FİLİSTİN'E YERLEŞMESİ

İsrailoğulları'nın, bölgede yaşayan Ârâmîler, Maablılar ve daha önce deniz yoluyla Filistin'e gelip yerleşen Filistlerin tüm engellemelerine rağmen M.Ö. 13. yüzyılda Filistin'e yerleşmeye başladıkları kabul edilir. Zamanla dünya tarihinin en çetin ve kritik çekişmelerine sahne olan bu topraklara yerleşmeyi başaran İsrailoğulları, önceleri kabileler hâlinde dağınık bir şekilde yaşamakta ve birbirlerine karşı husûmet içerisinde bulunmaktaydılar. İçlerinden bir grup diğer bir grubu yurtlarından çıkarmaktaydı. Ayrıca bölgede yaşayan yerli halklarla da çekişme içerisindeydiler. Kısa bir süre sonra bölgedeki güç dengelerine karşı daha kuvvetli bir siyasî oluşum içerisine girme ihtiyacını hisseden İbrani kabileleri, M.Ö. 1075'te Samuel'in (İsmail) emri altına girdiler. Filistler'e karşı birleşerek başarılı mücadeleler veren İsrailoğulları, Saul'ü (Tâlût) kral seçtiler.

Yeni kral, Maablılar başta olmak üzere Filistler, Ârâmîler ve diğer topluluklarla yorucu bir mücadeleye girişir. Nihayet Saul, Filistlerle yapmış olduğu Gelboe Savaşı'nda ölünce, İsrailoğulları'nın başına damadı Hz. Dâvud geçer.

HZ. DÂVUD DÖNEMİ

Hz. Dâvud döneminde İsrailoğulları birçok askerî fetihle bulunurlar. Peygamberlik ve hükümdarlık vazifelerini birlikte yerine getiren Hz. Dâvud, güçlü ve âdil bir yönetim kurmayı başarır. Peygamber olarak gönderildiği İsrailoğulları'nı iyiye, güzele ve doğruya davet eder; kendisi de tevhid ve adaleti öne çıkararak hâkimiyetini askerî yönden de güçlendirir. Nitekim hükümdar olarak zırhlı gömlek yapıp giyen ilk insan olması yanında, peygamberlik vasfıyla da insanların rûhî güzelliklerini geliştirme yönünde adımlar atan içli bir nebîdir. Hz. Dâvud, Kudüs Kalesi'ni alarak orayı İsrailoğulları'nın yönetim merkezi hâline getirir. Önem verdiği âdil bir siyasî teşkilâtlanmayı başarıyla tamamlar. Böylece düzenli bir ordu, sağlam bir vergilendirme ve âdil bir hukuk sistemi üzerinde Hz. Musa'nın şeriatına uygun bir kamu yönetimi oluşturur. Öte yandan Hz. Dâvud, nebevî görevinin bir gereği olarak İsrailoğulları'na hayatlarını tevhid inancı ve Allah sevgisi doğrultusunda sürdürebilmeleri için gönüllerine inşirah verecek olan Mezmurlar'ı (ilâhiler) öğretir.

HZ. SÜLEYMAN DÖNEMİ

Hz. Dâvud'dan sonra İsrailoğulları'nın başına Hz. Süleyman geçer. Kırk yıl devam eden hükümdarlığı boyunca otoritesini sadece İsrailoğulları üze-

rinde kabul ettirmekle kalmaz, Suriye ve Irak'ta yaşayan diğer topluluklara da kabul ettirir. Peygamber/hükümdar Hz. Süleyman, siyasî üstünlüğünü Saba Melikesi Belkıs'ın ülkesi Yemen'e kadar uzatmayı başarır. Hz. Süleyman siyasî güç ve otoritesini tevhidî dünya görüşünü yayma yönünde kullanarak bu yönde adımlar atar. Döneminde siyasî ve dinî etkisi Orta Asya, Afganistan, Hindistan ve Çin'e kadar uzandığı gibi, kutsî kaynaklarda da mânevî yönden önemli destekler aldığı, cinlerin ve rüzgârın emrine verildiği, kuşlar âleminin sultanı olduğu kaydedilir. Hz. Süleyman'ın yaptığı en önemli işlerden biri de mukaddes Kudüs'te Mescid-i Aksâ'yı (Beytü'l-Makdis) inşa etmiş olmasıdır.

BÖLÜNME ve İSRAİLOĞULLARI'NIN SUKÛTU

Hz. Süleyman'ın ölümünden sonra devleti, İsrail ve Yahudi Devleti olmak üzere parçalanarak ikiye ayrılır. M.Ö. 721'de Âsurlular, İsrail Devleti'ni ortadan kaldırarak, Yahudi Devleti'ni de vergiye bağlarlar. Bir süre sonra Âsur Devleti, Bâbilliler tarafından yıkılır ve bu defa Bâbilliler Filistin'e girerek onlarca kez yakılıp, yıkılmış ve daha sonra da yıkılacak olan, bütün semâvî dinlerin mukaddes kabul ettiği Kudüs'ü tahrip ederek İsrailoğullarını kılıçtan geçirirler. Sağ kalanlar ise Bâbil kralı Nebukadnezar tarafından M.Ö. 587 yılında zincirlenerek Bâbil'e sürgüne götürülür. Yaklaşık elli yıl orada kalan yahudiler, Bâbil'i fetheden Pers kralı Keyhüsrev tarafından esaretten kurtarılır. Böylece İbranîler M.Ö. 539'da yeniden ülkelerine dönmeyi başarırlar.

Yahudiler, Makedonyalı Büyük İskender'in Filistin istilâsına kadar (M.Ö. 330) Perslere bağlı, içişlerinde serbest bir satraplık (valilik) şeklinde yönetilirler ve nispeten rahat bir hayat yaşarlar. Büyük İskender döneminde çıkardıkları isyanlar sebebiyle köleleştirilen ve kısımlara uğrayan İsrailoğulları/Yahudiler, baskıcı Roma idaresinde de isyanlarını sürdürünce, M.Ö. 70 yılında Kudüs'ten çıkarılarak yaklaşık 2000 yıl sürecek olan sürgün hayatına maruz kalırlar. Bu dönemle beraber varlıklarını devam ettirebilmek için yeryüzünün bütün bölgelerine dağılırlar. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de de İsrailoğulları'nın sürgüne gönderilişi şöyle anlatılır:

“Ve onları ayrı topluluklar hâlinde yeryüzüne dağıttık; onlardan bazıları dürüst ve faziletli kimselerdi, bazıları ise böyle değildi. Bu sonrakileri hem bağış ve bolluk ile hem de darlık ve sıkıntı ile sınadık ki, belki doğru yola dönerler.” (el-A'râf, 168)

SÜRGÜN YILLARINDA İSRAİLOĞULLARI

Yahudiler, ilkçağlardan itibaren yeryüzünün paraya en yakın toplulukları olarak bilinirler. Gittikleri ve yaşadıkları yerlerde ticarete ileri giderek zenginleşirler. Mukaddes metinlerde: “Peygamberlerine itaat etmeme, hattâ onları öldürme, birbirlerini yurtlarından çıkarma, Tevrat’ın hükümlerine ve on emre uymama, Cumartesi gününün ibâdetlerle geçirilmesi emrini dinlememe, birbirlerinin kanlarını dökme...” gibi cürümleri işlemekle anılan Yahudiler, bu davranış biçimlerini sürgün yıllarında da devam ettirdiler. Yaşadıkları toplumlarla kaynaşmayı bir türlü başaramayan İsrailoğulları, diğer toplulukların da nefretlerini üzerlerine çektiler.

Yahudiler, 1492 yılında müslümanlarla birlikte İspanya’dan çıkarıldılar. Benzer sürgün ve tecritleri değişik aralıklarla Fransa, İngiltere, Almanya, Rusya ve orta Avrupa ülkeleri başta olmak üzere, diğer bütün ülkelerde de yaşadılar. Bunun tek istisnâsı Osmanlı yönetiminde yaşadıkları huzur ve güven dolu dönemdir.

Yahudilerin maruz kaldığı insanlık dışı muamele, kendilerinden olmayan insanlara tepeden bakmaları, kendilerini yeryüzünde Allâh’ın özel ve seçilmiş kulları olarak görmeleri, menfaatleri için her türlü hile ve desiseye başvurmaktan çekinmemeleri gibi tarihî yanlış bakış ve hareketlerinden kaynaklanmıştır. Hâlbuki Hz. Musa’nın getirdiği ve diğer mukaddes kitapların da muhteva olarak benimsediği «On Emir» İsrailoğulları’nın ve tüm insanlığın baş üstünde tutacağı umdelerden oluşmaktadır.

ON EMİR

1. Benden başka tanrın olmayacak.
2. Put yapmayacaksın. Putların önünde eğilmeyecek, onlara tapmayacaksın.
3. Tanrı Rabbin adını boş yere ağzına almayacaksın.
4. Altı gün çalışacak, bütün işlerini yapacaksın. Ama yedinci gün bana, Tanrın Rabbe Şabat Günü olarak adanmıştır.
5. Annene-babana saygı göstereceksin.
6. Adam öldürmeyeceksin.
7. Zinâ etmeyeceksin.
8. Çalmayacaksın.

9. Komşuna karşı yalan yere şahitlik etmeyeceksin.

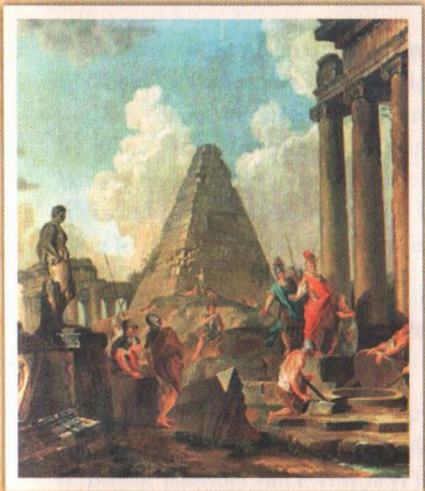
10. Komşunun hiçbir şeyine göz dikmeyeceksin.

YAHUDİLER GÜNAH KEÇİSİ MİDİR?

Şüphesiz Tevrat'ın hükümlerine uyanlar olmakla birlikte, tarih boyunca İsrailoğulları'nın temel davranış karakteristiği daha çok olumsuz öğelerden oluşmuştur. Yahudilerin bütün milletler tarafından dışlanmasına yol açan tavırlarından yola çıkılarak bu olumsuzlukların tarihte sadece İsrailoğulları tarafından işlendiği ve şayet Yahudiler olmasaydı dünyanın barış ve esenlik içinde olacağı şeklinde bir yoruma gidilemez. Arap aydınlarının çoğunun, Filistin meselesini eksen alan yakın dönemdeki siyasî çekişmelerin de etkisiyle, Yahudilere dair mevcut olumsuzlukları İsrailoğulları'nın cibilliyetlerine bağladıkları görülmektedir. Oysa Kur'an ve diğer mukaddes metinlerde tenkit konusu yapılan şey, Yahudilerin fıtrat ve cibilliyetleri değildir. İsrailoğulları'nın şahsında peygamber mesajlarını dinlemeyen, onu ardına atan, halkı fırkalara ayıran, çıkarları için her türlü hileyi mubah gören, kendilerini üstün sayan her topluluk aynı kategoride kabul edilmelidir.

Zaten İsrailoğulları bu temel hatalarının bedelini sayısız kıyım ve sürgünler yaşayarak ödemişlerdir. Şüphesiz Yahudilerin hâlen sürdürdükleri temel yanlışlardan biri de dinlerini ırkileştirme konusundaki tutumlarıdır. Yahudilerin; "Seçilmiş milletten olunmaz, seçilmiş doğulur." şeklindeki yanlış anlayışları kimi toplumlara şovence duygular ilham etmiş, yeryüzünü cehenneme çeviren ırkçı siyasî hareketlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Günümüzde tesirini arttırarak siyasî üstünlüğü ele geçiren Milliyetçi Yahudilik Hareketi (Siyonizm), tarihten gerekli dersleri çıkarıp özeleştirme yapmadığı takdirde, İsrailoğulları'nın yeni felâketler yaşamasına yol açabilecek vahim bir süreci tetikleme ihtimali taşımaktadır. Yahudi aydınlarının bu ihtimali dikkate alarak, Museviliği siyasî bir ideoloji şeklinde algılamaktan vazgeçip yeniden bir dinî arınma yolu olarak değerlendirmeleri dünya barışı için büyük ve hayati bir önem taşımaktadır.

Asya'yı Ele Geçiren İlk Batılı:

BÜYÜK İSKENDER

ASYA'YI ELE GEÇİREN İLK BATILI: BÜYÜK İSKENDER

Dünya tarihinin en önemli simâlarından biri olan büyük İskender'in asıl adı Aleksandros'tur. M.Ö. 356 yılında Makedonya kralı II. Filip'in oğlu olarak şimdiki Yunanistan sınırları içerisinde bulunan Pella'da dünyaya geldi. Babası II. Filip, kendi döneminde (M.Ö. 359-336) Makedonya Krallığı'nın sınırlarını, Yunanistan'a ve Balkanlar'ın büyük bir kısmına ulaştırmayı başarmıştır. Oğlu Aleksandros'a dönemin en büyük bilginlerinden dersler aldırması, onu genç yaşta felsefe, bilim ve siyaset bilgeleriyle tanıştırmıştır.

İskender henüz on üç yaşında iken Aristo'ya öğrenci olmuş, üç yıl süre ile ondan; dil, tarih, felsefe, edebiyat ve siyaset alanında bilgiler almış, bu sûretle ufkunu genç yaşta genişletmiştir.

Babasının M.Ö. 336 yılında siyasî bir suikastla öldürülmesinden sonra 20 yaşında, tahtında 12 yıl 8 ay kalacağı Makedonya Krallığı'nın başına geçti. Büyük İskender önce Trakya'yı itaat altına aldı. Sonra Tebai ve Atina'daki başkaldırıları kanlı bir biçimde bastırdı. Tebai şehrini yerle bir ettiği hâlde Atina'ya dokunmadı. Böylece Yunan şehir devletleri Büyük İskender'in hâkimiyetini tanımak zorunda kaldılar.

İSKENDER'İN ASYA SEFERİ

Büyük İskender, babası II. Filip'in de ideali olan Perslerden intikam almak ve onlarla hesaplaşmak gayesiyle Asya Seferi'ne karar verdi. Batı tarihinde, Avrupa sı-

nırlarını Orta Asya kapılarına taşıyacak olan bu önemli sefer için gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra mimar, mühendis, tarihçi ve ilim adamlarının da bulunduğu büyük bir ordu ile yola çıktı. İskender, Pers ordusunu ilk defa Çanakkale'de Biga Çayı kıyısında mağlûp ederek Anadolu'ya girdi. Güneye yönelerek İyon şehir devletlerini teker teker itaat altına aldı. M.Ö. 333 yılı baharında Anadolu'nun güneyine indi ve Adana Dört yol yakınındaki Deliçay kıyısında, Pers imparatoru III. Darius ile karşılaşarak Pers ordusunu bozguna uğrattı. İmparator III. Darius, Bâbil'e kaçtı.

Muzaffer kumandan İskender, hiçbir büyük engelle karşılaşmadan, önce Suriye'ye ardından da Mısır'a girerek bu toprakları ülkesine kattı. Mısır halkına ve onların dinî değerlerine son derecesaygılı davranan büyük İskender'e «Ammon'un Oğlu» unvanı verildi. Ele geçirdiği ülkelerde yetmiş civarında yeni şehir kurdurdu. Bunların en büyüğü Nil deltasının ucunda kurdurduğu İskenderiye şehridir. Mısır'da yeni bir düzen oluşturduktan ve kış orada geçirdikten sonra Suriye ve Irak'a geçti. Ninova ve Erbil arasındaki Gavgamela ovasında bir milyonluk Pers ordusuyla karşılaştı. Böylece Perslere üçüncü ve son darbeyi vurdu. III. Daryus kaçtıysa da yakalanarak kendi adamları tarafından öldürüldü.

Bu başarıdan sonra İskender, güneye inerek stratejik öneme sahip Bâbil'i aldı. Ardından Zagros Dağları'nı aşarak Perslerin başkenti Persapolis'i ele geçirdi. Şehri yağmaladı ve yakıp yıktı. I. Serhas'ın sarayını ateşe verdiğinde bir bakıma Pers İmparatorluğu'nu da küller altında bırakmış oldu. Medya'nın başkenti Ekbatana'yı aldıktan sonra kuzeyde Hazar'a kadar bütün Pers topraklarını itaat altına aldı. Ele geçirdiği bu topraklarda Perslerin yönetim şemalarına uygun yeni bir düzenlemeye gitti. Küçük krallıkları yerinde bırakarak şark yönetim tarzını benimsedi.

Pers İmparatorluğu'nun tacını da başına geçirmiş olan Büyük İskender, dünya imparatorluk idealini gerçekleştirmek üzere Afganistan ve Hindistan yolunu takip ederek Asya içlerine doğru ilerlemeye devam etti. Afganistan'da Bakhtia prenseslerinden Roksana ile evlendi. M.Ö. 327'de ordusu ile İndus Irmağı'nı geçti. Hindistan'ın fethi için yerlilerden engebeli arazide dövüşebilecek dayanıklı otuz beş bin kişilik yeni bir ordu kurdu. İlk kez filleri savaşta devreye sokarak askerî dehâsını ortaya koydu. Bu ordunun önünde başarılı savunmalar yapan Hint Hükümdarı Poros'u tutsak aldıysa da kahramanlığına hayranlık duyarak onu bağışladı ve tahtını kendisine geri verdi.

İskender, Ganj Irmağı'nı geçmek istediysede uzun süredir vatanlarından uzakta yaşayan ordusunda çıkan huzursuzluklar yüzünden daha ileri gitme isteğinden vazgeçmek zorunda kaldı. Hydespes Irmağı kıyısında inşa ettirdiği

liman kentinde bin gemilik bir deniz filosu oluşturdu. Böylece Cebelitarık'tan Hint Okyanusu'na uzanan bölgede yeni bir deniz ticaret ağı oluşturmuş oldu. İndus Deltası'nda bir liman ve tersane yaptırdıktan sonra dönüş hazırlıklarına başladı. Karadan Bâbil'e dönen Büyük İskender, Makedonlarla Persleri kaynaştırıp yeni ve dinamik-kozmopolit bir kültür meydana getirme siyasetinin bir parçası olarak kurmaylarını İranlı kadınlarla evliliğe teşvik etti. Kumandan ve askerlerinden on bin kişiyi bu kaynaştırma evliliğine tâbî tuttu. Fakat bu evlilikler ölümünün ardından çözülüp dağıldı.

Büyük İskender, Bâbil'de sulama kanalları açtırma plânları üzerinde çalıştığı sırada içkili bir eğlencenin ardından hastalandı. Malarya denilen ateşli sıtma hastalığından Bâbil'de öldü. Cenazesi İskenderiye'ye götürülerek altın bir tabuta kondu. Hemen ardından görkemli imparatorluğu da kumandanları arasında bitmez-tükenmez iktidar mücadeleleri sonucunda parçalanarak Helenistik Krallıklar'a dönüştü. Bu krallıkların etkinlikleri Roma'nın bir güç olarak tarih sahnesine çıkmasına kadar devam etti.

BÜYÜK İSKENDER, ZÜLKARNEYN MİDİR?

Göz kamaştıran zaferleriyle bilinen, dünyanın yarısından fazlasını hâkimiyeti altına almayı başaran ve kurduğu uçsuz bucaksız imparatorluğun görkemliyle bütün dünyayı hayrete düşüren Büyük İskender, bu yaptıklarıyla destanî bir kahramana dönüşmüştür. Şark edebiyatında önemli bir yer tutan İskender-nâmeler böylece ortaya çıkmıştır. Hattâ bazı İslâm bilginleri daha da ileri gidecek İskender'e ve zaferlerine mukaddes bir boyut da katmış, onu Kur'an'da adı geçen Zülkarneyn olarak göstermiştir.

Kehf Suresi'nin 83 ilâ 99'uncu âyetlerinde güneşin iki ucuna varmayı başaran hâkimiyet sahibi bir kul olarak nitelendirilen Hz. Zülkarneyn, âdil kişiliği ve mânevî yönden desteklendiği belirtilerek örnek bir iktidar sahibi olarak tanıtılmaktadır. Hz. Zülkarneyn'in Büyük İskender olmadığı görüşünü savunan İslâm âlimleri, Büyük İskender'in kişiliğinin Kur'an'da adı geçen Zülkarneyn (a.s.) ile bağdaşmadığını, ahlâkî, amelî ve mânevî yönden tezatlar içerisinde olduğunu ifade ederler.

Bazı bilgin ve tarihçiler ise adaleti ve hoşgörülü yönetimiyle şöhret bulan Pers hükümdarı Keyhüsrev'in (Hüsrev) Zülkarneyn olabileceği görüşündedirler. Zülkarneyn'in bu tarihî şahsiyetlerden başkası olabileceği de ileri sürülen iddialar arasındadır.

Meselâ büyük Türk astronomi bilgini ve seyyahı Ebû Reyhan el-Birûnî, «el-Âsârü'l-Bâkiye» adlı eserinde Kur'ân'da zikri geçen Zülkarneyn'in Himyer kabilesine mensup bir melik olduğunu ileri sürer. Zira Güney Arabistan'da hâkim olan Himyer Kralları'nın adlarının başına mutlaka «Zî» ekinin getirildiğini belirten Birûnî, Zülkarneyn'in asıl adının İfrikeş oğlu Ebûbekir olduğunu söylemektedir. İfrikeş, oğulları ile beraber Tunus ve Merakeşe varmış, orada İfrikkiye adlı şehri kurmuştur. Afrika Kıtası da adını bu şehirden almıştır.

Alûsî dâhil İslâm bilginlerinin birçoğunun Büyük İskender'i Zülkarneyn olarak görmelerinin, yakın Şark'ın hâfızasında tazeliğini koruyan Büyük İskender'in zaferlerinin ancak mânevî yardımla olabileceği düşüncesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Ayrıca, aynı İslâm bilginlerinin, büyüme istidâdı gösteren şark meliklerine: “Eğer siz de büyümek istiyorsanız Zülkarneyn gibi adaleti ayakta tutun ve mânevî değerlere herkesten çok sahip çıkın. Böyle yaparsanız siz de Büyük İskender gibi görkemli bir mülk ve saltanata kavuşursunuz.” demek isteyerek onlara idealize edilmiş bir tarih perspektifi kazandırma gayesi güttükleri de bir gerçektir.

Helenistik kültürü kendi tabii havzasından çıkarıp Ön Asya, Afrika ve Hindistan'a kadar yaymayı başaran, doğu ve batı kültürlerini kaynaştırma konusunda belli bir mesafe kat eden Büyük İskender, ölürken kendisine “İmparatorluğu kimlere bırakacaksınız?” diye soran adamlarına şu tarihî cevabı vermiştir:

“En iyisine...”

*İdeal politika;
her yerde aynı kanunların geçerli olduğu
herkese eşit haklar ve eşit konuşma
hürriyetinin tanındığı bir yönetimin
uygulandığı ve halkının haklarıyla
hürriyetlerine saygı duyan bir kral
tarafından yürütülen politikadır.*

(Markus Aurilyüs)

ROMA MEDENİYETİ

ROMA MEDENİYETİ

İdeal politika; her yerde aynı kanunların geçerli olduğu herkese eşit haklar ve eşit konuşma hürriyetinin tanındığı bir yönetimin uygulandığı ve halkının haklarıyla hürriyetlerine saygı duyan bir kral tarafından yürütülen politikadır.

Markus Aurilyüs

Günümüz batı medeniyetinin temel sacayaklarından birisi de hiç şüphesiz Roma Medeniyeti'dir. Roma tarihi denilince ilkçağda Roma dâhil, bütün İtalya ve Akdeniz kavimlerinin müşterek tarihi anlaşılır. Roma İmparatorluğu tüm Akdeniz'in tek bir siyasî çatı altında toplanmasının ilk ve son örneği olmuştur. Gelişmiş Helen site devletlerinden imparatorluğa geçişi, Fernand BRAUDEL'in tasvir ettiği; «Zeytin ağacının kuzey sınırı ile palmyenin güney sınırı arasında kalan bölge»de yani Akdeniz'de hâkimiyet kurarak Roma başarmıştır.

Tüm batı Avrupa'da ve İtalya'da M.Ö. 3000'lere kadar Akdeniz asıllı kavimlerin kabile yaşayışlarına dair izlere rastlanmaktadır. Ancak, Roma tarihinin bilinen en eski toplulukları İtalikler ve Etrüsklerden önceki dönem hakkındaki bilgilerimiz oldukça yetersizdir.

Roma Medeniyeti'nin siyasî tarihi üç devirden oluşmaktadır:

1. Krallık Devri (M.Ö. 753- M.Ö. 508)
2. Cumhuriyet Devri (M.Ö. 508- M.Ö. 27)
3. İmparatorluk Devri (M.Ö. 27- M.S. 395)

KRALLIK DÖNEMİ (M.Ö. 753- M.Ö. 508)

Etrüskler, Ege ve Anadolu'dan İtalya'ya gelerek şehir kültürünü getirmiş, uzun mücadelelerden sonra Roma Devleti bünyesinde İtali, Fenikeli ve Yunanlılardan oluşan toplulukları bir birlik altında toplamayı başarmıştır. İstanbul gibi yedi tepe üzerine kurulmuş olan Roma'nın imarında Etrüskler'in önemli katkıları olmuştur. Lâtin köylerini birleştirmeleri ve Roma kentinin inşasında yerli halkı zorla çalıştırmaları Etrüsklere karşı derin bir nefret uandırmış, zamanla güçlenen Aristokratlar, baskıcı son Etrüsk kralı Muhteşem Tarkavinus'u ülkeden kovarak krallık yönetimine son vermişlerdir.

Krallar seçimle iş başına gelir, iktidar değişiminde senato meclisi etkili olurdu. Ancak uygulamada, kral, hâkimiyetini sağladıktan sonra bu meclisi devre dışı bırakırdı.

CUMHURİYET DÖNEMİ (M.Ö. 508-M.Ö. 27)

Roma, insanlık tarihinde ilk büyük cumhuriyet olup bu özelliğiyle modern devletin öncüsü olarak kabul edilmektedir. Lâtincede «halk için» anlamına gelen «Respuclica» daha sonra batı dillerine «Republic» olarak geçmiştir. Bu anlamda Roma Cumhuriyeti, halkın % 10'unu oluşturan Roma soyluları Patriciler tarafından kurulmuştur. Kurulan bu cumhuriyet, nitelik itibarıyla aristokratik bir cumhuriyetti. Büyük toprak sahibi soylular, bir yıl için geniş yürütme salâhiyetlerine sahip iki konsül seçerler, kontrollerinde tuttıkları senato ve meclis eliyle denetlenen bir yönetim oluşturlardı.

Romalılar, kabile ve oymaklar şeklinde yaşıyor, toplum ise sosyal talepleri farklı, sınıflardan oluşuyordu.

Patriciler; Roma'nın asıl yerlileriydi ve tam vatandaşlık hukukuna sahip toprak sahibi aristokratlardı.

Plepler ise Roma'ya sonradan gelip yerleşen ve ancak kısmî haklara sahip kimselerden oluşuyordu. İçlerinde âzâd edilmiş köleler de vardı.

Köleler; hiçbir hakka sahip olmayan savaş esirleri ve satın alınan kişilerden oluşuyordu.

Cumhuriyet dönemine geçildikten sonra iktidarı fiilen ele geçiren Patricilere karşı siyasi ve hukukî yönden eşitlik arayan Plepler; devlet topraklarından pay

alma, yönetime katılma, soylularla evlenme ve din adamı olabilme talepleriyle mücadeleye giriştiler. Bu hakları elde etmek için giriştikleri mücadele sonucunda 12 Levha Kanunları oluşturuldu. On hukukçudan oluşan bir komisyon bizzat Atina'ya giderek Drakon ve Solon kanunlarını ile Roma'nın örf ve âdetlerini incelediler. On yıllık bir çalışma neticesinde derlenen kanunlar tunçtan on iki levha üzerine kazındı. Böylece Roma'da hukuk devleti düzenine doğru önemli bir adım atılmış oldu. Plepler, Patriciler'in senatosuna karşılık hem kendi Plep meclislerini kurdular hem de soylularla evlenme hakkını elde ettiler. Bu sınıf mücadelesinin bir başka önemli neticesi de borç yüzünden doğan köleliğin kaldırılması olmuştur. (M.Ö. 451) Roma hukuku, din ve ahlâkın tam birliğinden meydana geliyordu. Bu ahlâk anlayışı, Mezopotamya, Mısır ve Yunan medeniyetlerinin nebevî hikmet ve fıtratı birleştiren doğrularını içeriyordu. Meselâ; dürüst yaşamak, başkasına hakaret etmemek, herkese payını vermek gibi... (Luris praecepta sunt haec; honeste visere, alterum non laedere, suum cuigue tribuere)

Cumhuriyet döneminde içeride yoğun sınıf çatışmaları yaşanırken, dışarıda Roma'nın sınırları hızla genişliyordu. M.Ö. 493'te Roma'nın otuz Lâtin kent ile kurduğu «Lâtin Birliği» giderek «Roma Birliği»ne dönüştü. M.Ö. 448'de Roma bir yandan tuz ve zeytin ticaretiyle Akdeniz'de tam bir ekonomik kontrol sağlarken, bir yandan da hem karadan hem denizden sınırlarını genişletmeye devam etti. M.Ö. 272'den sonra Roma, Güney İtalya'daki Yunan kent devletlerini ele geçirdi. M.Ö. 264'te Akdeniz üzerindeki hâkimiyet uğruna Kartaca ile 120 yıl süren Pön savaşlarına girişti. Bu savaşların sonunda Roma'nın Batı Akdeniz'deki üstünlüğü kesinleşti. Kartaca, dünyada eşine ender rastlanan bir soykırımla tarihten silindi. Kartaca yakılıp yıkıldığı gibi, tek bir ot bile bitmemesi için topraklarının üzerine tuz atılarak savaş arabalarıyla çığnendi. Daha sonra; üstün Roma ordusu, doğuya yönelerek önce Makedonya'yı sonra da Yunanistan'ı topraklarına katmayı başardı. Hiç şüphesiz bu önemli zaferlerde disiplinli Roma ordusunun çok önemli bir payı vardı. Roma ordusu hür çiftçilerden oluşuyordu. Konsül Marius döneminde Roma ordusunda köklü değişiklikler yapılarak ücretli askerler (lejyonerler) Roma vatandaşları askerlerin yerini almaya başladı. Kazanılan zaferlerden sonra güç ve zenginlik Roma halkını sefahate sürükledi. Mal ve köle ticareti gelişti. Rüşvet ve yolsuzluk, şahsî hırslar ve açgözlülük, cumhuriyetin ilk yıllarındaki vatanseverliğin ve özverili tavırların yerini almaya başladı. Bu dönemde yöneticiler sadece askerleri denetim altında tutmayı öncelediler ve halkı ihmal ettiler. Septimus Severus'un;

“Askerleri zenginleştirdi, gerisine aldırmadı.” ifadesi Roma'nın çöküşüne zemin hazırlayan önemli bir yaklaşımdı.

M.Ö. 70 yılında Spartacus önderliğinde büyük bir köle ayaklanması gerçekleşti. Köleler, geceleri zincirlere vuruluyor, kaçtıklarında kolay yakalanabilmele-ri için başlarının yarısı tıraş ediliyordu. Evlenmeleri yasaktı, uzuvları koparılabiliyor, hattâ öldürülebiliyorlardı. Bazen de arenalarda vahşî hayvanlarla dövüştürülmek üzere satılabiliyorlardı. Bir köle, efendisini öldürdüğünde evdeki bütün köleler çarmıha gerilirdi. Bu durum isyanın büyüyüp Roma'yı tehdit edecek boyuta ulaşmasındaki en önemli faktördü. Spartacus, gladyatör kölelerden oluşan ordusuyla Roma üzerine yürüdü. Bu etkili ayaklanma, başlangıçta, üst üste kazanılan zaferlerin ardından Roma'yı sarstıysa da M.Ö. 71'de yenilgiye uğratılan Spartacus'un öldürülmesi üzerine başarısızlıkla sonuçlandı.

GAİUS JULIUS CAESAR ve CUMHURİYET DÖNEMİ'NİN SONU

Roma tarihinin en renkli sîmâlarından biri olan Julius (Jül) Sezar iyi yetişmiş bir komutan, iyi bir hatip ve yazardı. Konsül seçildikten sonra Mısır'ı Roma'ya bağladı. Daha sonra Suriye üzerinden Anadolu'ya yürüdü. Ardından Pontus Kralı'nı yenilgiye uğratarak imparatorluk sınırlarını tahkim etti. Oradan Roma'daki bir dostuna yazdığı mektupta yaptıklarını üç kelimeyle özetledi;

“Geldim, gördüm, yendim.” (Veni, Vidi, Vici.)

Roma'ya döndükten sonra M.Ö. 45'te ömür boyu devlet başkanlığına seçildi. Senatörler, Sezar'ın Roma'nın özgürlüğünü daha da kısıtlayacağı endişesine kapıldılar ve onu bir komployla evlâtlığı Brutüse hançerleterek öldürttüler. Sezar'ın ardından karışıklarla geçen bir dönem yaşandı. Devleti tekrar toparlayan Sezar'ın yeğeni Oktavianus oldu. M.Ö. 27'de Oktavianus'un kendini imparator ilân etmesiyle Roma'da cumhuriyet dönemi sona erdi.

HZ. İSA ÖNCESİ ROMA DÖNEMİNE TOPLU BAKIŞ

Roma medeniyetinin batı medeniyetine katkılarını şöyle özetleyebiliriz: Şehirleşme, vatandaşlık şuurunun oluşması, cihanşümûl (evrensel) ve tam devlet anlayışının ortaya çıkışı, kölelik anlayışının törpülenmesi, «12 Levha Kanunları»yla medenî hukuk fikrinin oluşturulması, takvimin Mısır'dan alınarak geliştirilmesi. Ayrıca Romalıların dünya kültürüne önemli bir katkısı da Fenike alfabesini Yunanlılardan alarak geliştirmeleri ve günümüz batı dillerinin temeli olan Lâtincenin oluşumuna zemin hazırlamalarıdır. Roma'yı bir kent devletinden bir dünya imparatorluğuna dönüştüren unsurlar, düzenli

devlet örgütü ve emir-komuta zinciri içinde çalışan disiplinli bir orduya sahip olmasıdır.

Roma, Mezopotamya'dan başlayarak dalga dalga Mısır, Anadolu ve Ege üzerinden kısmî kırılmalarla dünyaya yayılan peygamber mesajları ve Yunan düşünce atölyelerinde bir sistematığe kavuşturulan beşerî bilginin etkisiyle, belli bir kamu ve medenî hukuk sisteminin temelini atmış, yüzyılları aşarak günümüz hukuk anlayışını belirleyerek şekillendirmiştir. Dönemin şartlarına göre, halkına hizmet eden bir devlet arayışı Roma medeniyetinin dünyayı etkileyen bir diğer artısı olmuştur.

Ne yazık ki baskın putperest inanışlar, gücü yerinde ve doğru kullanmalarını önlemiş, kamu gücünü eline geçirenler bu gücü halkın aleyhine kullanmaktan çekinmemişlerdir. Yunan medeniyetinin temel zaaflarından biri olan ahlâkî çöküntü Roma medeniyetinin de sonunu hazırlamıştır. Batılı bir medeniyet tarihçisi olan Will DURANT, Roma medeniyetinin cinsî ve ahlâkî sapkınlıklar açısından günümüz batı medeniyetinden daha kötü bir durumda olduğunu belirtmektedir.

ROMA'DA İMPARATORLUK DÖNEMİ ve HİRİSTİYANLIK

Augustus olarak bilinen Oktavianus'a Roma'ya hizmetleri karşılığı olarak «Orduların Başkomutanı» unvanı verilmesiyle birlikte imparatorluğa doğru önemli bir adım atılmış oldu. Augustus güç ve yetkileri birer birer elinde toplayarak, Senato dâhil önemli cumhuriyet müesseselerini fonksiyonsuz hâle getirmiş ve güçlü bir ordu oluşturarak çağının en büyük askerî diktatörlüğünü kurmuştur. Mısır'dan elde ettiği dillere destan hazine den askerlerine cömertçe paylar ayırarak onları kendisine bağlamış, bir yandan da 300 bin aile reisine nakdi yardım ve buğday dağıtarak halkın sevgisini kazanmayı başarmıştır.

Oktavianus döneminde Roma, başarıdan başarıya koşarak Trakya, Kapadokya, Ermenistan, Kuzey Arabistan ve İngiltere'yi de içine alan büyük bir imparatorluğa dönüşür. Bu dönemde Roma'nın altyapısı tamamlanırken, önemli imar projeleri devreye sokularak imparatorluk bünyesinde büyük mabedler inşa edilir, yollar yapılır, ülke bir baştan bir başa arenalar, tiyatro binaları ve çeşitli sanat eserleriyle süslenir.

Roma'nın iç barışı sağlayarak ekonomik yönden kalkınması, edebîyat, mimarî ve güzel sanatlara ilginin de zirveye çıkmasına sebep olmuştur. Lâtin zevki

Antik Yunan kültürüyle birleşerek bu dönemde en güzel meyvelerini vermiştir. Augustus yarım asra yaklaşan saltanatında gerçekten de; «Tuğladan bir şehir» bulmuş; «Mermerden bir şehir» ve mamur bir imparatorluk bırakmıştır. M.S. 14'te;

“Rolüm bitti, el çırpın ve alkışlayın beni!” diyerek ölür.

Oktavianus'un ardından Tiberius, üvey babasının politikalarını devam ettirmiştir. Bu dönem, Hz. İsa'nın yahudilerin sert muhalefetine rağmen ilâhî mesajlarını Filistin'de yaymaya başladığı dönemdir.

Claude ve Neron dönemleri ise imparatorlukta saray çekişmelerinin zirveye çıktığı, cinayetlerle dolu bunalımlı bir dönem olarak bilinir. Neron'un iktidar yıllarında Roma'da büyük bir yangın çıkar. Neron bu yangının suçunu ilk dönem hristiyanlarına atarak onlara eziyet ve işkence eder. Oktavianus döneminin son imparatoru Neron'un kanlı korku rejimi, senatoda halk düşmanı ilân edilerek bir askerî darbeye öldürüleceği korkusuna kapılıp, 69 yılında intiharı seçmesiyle son bulmuştur.

Roma, bu devirden itibaren değişik sülâlelerce ve daha çok askerî diktatörlükler tarafından yönetilmiştir. Batıda Germenlerin askerî baskıları, doğuda Sâsânîlerle süren mücadeleler imparatorluğun askerî yönden zayıflamasına yol açtığı gibi, askerlerin imparatorluk yönetimindeki rollerinin artmasına da sebep olmuştur. 235 yılından itibaren senatonun rolü tamamen ortadan kaldırılmış, hristiyanlara ağır baskılar yapılarak topluca mezarlara gömme, inananları arenalarda vahşî hayvanlara canlı canlı parçalatarak bu vahşeti zevkle izleme, II. ve III. yüzyıllarda çokça rastlanan bir durumdu. İnananlara baskı özellikle Diokletianus döneminde dayanılmaz boyutlara ulaşmıştır.

375 yılında ülkeyi uzun süreli karışıklıklar içersine sokan «Kavimler Göçü» yaşanmıştır. Türk soyunun bir kolunu oluşturan Hunların Avrupa'da ilerlemesi, Doğu Avrupa ve İtalya'nın kuzeyinde yaşayan Cermen, Got, Frank ve Vandalların Roma imparatorluk topraklarını aşarak çıkardığı uzun süreli karışıklık yaklaşık yirmi yıl sürmüştür. Büyük Theodosius;

“Roma şehri askerî bakımdan sınırlardan uzak ve burada cumhuriyet taraftarları çoktur.” diyerek 395 yılında imparatorluğu iki oğlu arasında bölüştürmüş, böylece Roma İmparatorluğu doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Doğu Roma'yı Arkadius'a, Batı Roma'yı ise küçük oğlu Honorius'a bırakmıştır. Doğu Roma, Konstantin'in kurduğu İstanbul'u başkent yaparak

1453'e kadar bir devlet olarak varlığını devam ettirirken, Batı Roma 476'da yıkılmıştır. Batı Roma'nın yıkılmasıyla Avrupa'da yıllarca devam edecek olan derebeylik düzenine geçilmiştir. Papa ve kilisenin yıllarca sürecektir güçlü otoritesinin temelleri atılmıştır.

HZ. İSA, HIRİSTİYANLIĞIN DOĞUŞU ve YAYILIŞI

Bir nefesle Meryem'i dem-sâz-ı Cibril eyleyip
Rûh verdin kâleb-i mevhûmu İsâ eyledin.

Yenişehirli Avnî

Putperestler ve yahudiler dışında hemen herkesin mukaddes bir şahsiyet olarak gördüğü Hz. İsa, Filistin'in Nâsıra şehrinde Hz. Meryem'in oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Hz. Âdem'in yaratılışını hatırlatan bir mucizeyle babasız olarak dünyaya gelmiş olması, hem hristiyan hem de müslümanların ortak inançlarındandır. Kendisine İncil isimli mukaddes kitap verilmiştir. Matta, Markos, Luka ve Yuhanna isimli İnciller milâdî III. asırda derlenmiştir. Tevhid peygamberlerinin en önemli halkalarından birini teşkil eden Hz. İsa, Roma İmparatorluğu'na bağlı Filistin'de davetine başlar; körleri iyi eden, ölüleri diriltten, cüzzamlı ve felçlileri iyileştiren mucizeleriyle kısa zamanda dikkatleri üzerine toplar. Hz. İsa, Grek-Roma putperest din anlayışına ve güçlüyü üstün tutan katı hukuk kurallarına karşı kalpleri katılaştırmış Roma ve yahudi halklarını tevhide, sevgiye, merhamete, güzel ahlâka çağırmış; arınmayı ve sade yaşamayı öne çıkarmıştır. Bugün, batının dünya sahnesinde yaptıkları ile Hz. İsa'nın söylediğini ifade ettiği cümleler arasındaki uyumu kıyas etmek bakımından, şu cümleleri örnek vermek istiyorum:

“Düşmanlarınızı sevin, sizden nefret edenlere iyilik yapın, size lânet edenler için iyilik dileyin, size hakaret edenler için duâ edin. Bir yanağınıza tokat atana öbür yanağınızı da çevirin. Abanınızı alandan mintanınızı da esirgemeyin. Sizden bir şey dileyen herkese verin, malınızı alandan onu geri istemeyin. İnsanların size nasıl davranmasını istiyorsanız siz de onlara öyle davranın.”

“Eğer yalnız sizi sevenleri severseniz, bu size ne övgü kazandırır? Günahkârlar bile kendilerini sevenleri sever. Size iyilik yapanlara iyilik yaparsanız, bu size ne övgü kazandırır? Günahkârlar bile böyle yapar. Verdiğinizi geri almak umudunda olduğunuz kişilere ödünç verirsiniz, bu size ne övgü kazandırır? Günahkârlar bile verdikleri kadarını geri almak şartıyla günahkârlara ödünç verirler. Ama siz düşmanlarınızı sevin, iyilik yapın, hiçbir karşılık beklemeden ödünç verin.” (Matta 5. Bölüm)

Havârilere, Hz. İsa'nın ölümünden sonra Hristiyanlığı Filistin ve civarında yaymaya devam etmişler, özellikle Pavlus'un çalışmalarıyla bu yeni din Roma İmparatorluğu'nun merkezinde de tutunmayı başarmıştır. Mesih merkezli teslis inancı Pavlus'un fikri olup batı Hristiyanlığının da temelini oluşturmuştur.

Bu inancın fakir halk ve köleler arasında hızla yayılması üzerine Roma, inançlara karşı gittikçe artan çeşitli baskı, takip ve işkenceler uygulamaya başladı. Yönetimin bu ağır zulüm ve takiplerine rağmen ilk dönem hristiyanlarının üstün çabalarıyla Hristiyanlık gizliden gizliye hızla yayılmaya devam etti. İzbe ve dağlık bölgelerde inşa edilen manastır ve kiliselerle putperestliğin izlerini silmeyi hedeflemiş olan bu yeni inanç, giderek önemli bir güç hâline geldi.

Nihayet İmparator Konstantin, 313 yılında yayınladığı **Milano Fermanı** ile Hristiyanlığı tanıdı ve faaliyetlerini serbest bıraktı. Bu fermana göre hristiyanlara ve diğer dinlere mensup olanlara din ve mezhep bakımından serbestlik sağlandığı gibi, haklarındaki kovuşturma kaldırılarak tutuklanan kişilere ait ev ve kiliselerin iadesi kararlaştırıldı. Çünkü Hristiyanlık, tahrif olmuş ve artık putperest kültürün arzu ettiği noktaya gelmişti.

Konstantin'in 330'da hristiyan olması Roma'nın hristiyanlaşma sürecinin hızlanmasına yol açtığı gibi, bu dinin imparatorluğun resmî dîni hâline gelmesine de yol açmıştır. Bu da İstanbul'u imparatorluğun ve doğu Hristiyanlığının başkenti hâline getirdi.

Roma resmî kurumlarının ve devlet hiyerarşisinin etkilediği Hristiyanlıkta görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Bu ayrılıkları gidermek amacıyla İznik'te 325 yılında toplanan «Konsil» görüş farklılıklarını gideremediği gibi, bu ayrılıkların derinleşmesine ve mezheplerin şekillenmesine yol açtı. Nitekim 451 yılında gerçekleştirilen Kadıköy Konsili'nin ardından Fener İstanbul Kilisesi Roma'dan ayrılarak Ortodoksluk'un merkezi hâline geldi. Batı ve Lâtin dünyası ise Roma merkezli Hristiyanlık anlayışına bağlı kalmaya devam etti.

XV. ve XVI. yüzyıllarda Batı Avrupada Katolik Kilisesi'ne karşı yükselen itirazlar, Protestan mezheplerinin oluşmasına yol açacak ve böylece hristiyan dünyası; doğusu Ortodoks, batısı ise Katolik ve ondan ayrılan Protestan mezhepleri olmak üzere üç ana mezhebe bölünecektir.

Sonuç itibarıyla Hristiyanlık; çıkışından bir müddet sonra Hz. İsa (a.s.) ile ilgili değerlendirmelerinde temel bir sapma göstermiş, Hz. İsa'nın «Allâh'ın oğlu» olduğu anlayışı giderek temel inanç olarak belirlenmiştir. Günümüzde

de büyük ölçüde korunan bu teslis inancı Hıristiyanlığın müslümanlara göre teolojik krizini oluşturmaktadır. Çünkü Kur'an-ı Kerim'e göre İsa (a.s.) bütün üstün özelliklerine rağmen bir insan ve kuldur. Hiçbir zaman kendisinin tanrı edinilmesini söylememiş ve yalnız Allâh'a kulluğu öğütlemiştir:

“İsa: Muhakkak ki Allah benim de Rabbim sizin de Rabbinizdir. Öyleyse O'na kulluk ediniz. İşte doğru yol budur.” (Âl-i-İmrân 3/51)

«HİRİSTİYANLAŞTIRILMIŞ ROMA» BİZANS ve SUKÛTU

III. yüzyılda Roma'nın askerî, ekonomik ve içtimâî buhranlarla hızla kuvvet kaybettiğini hisseden Konstantin, imparatorluğun birleştirici gücünü Hıristiyanlıkta görüp bu yeni dinin hâmilliğini üstlenir. Roma'yı kendi hâline terk ederek, imparatorluğun ağırlık merkezini batıdan doğuya taşır. Byzantion'u başkent edinir, karar iki hafta süren şenliklerle kutlanır. Konstantin bu yeni şehrin ihtişamının Roma'dan daha fazla olması için şehrin etrafını surlarla çepeçevre kapatır. Asırlarca imparatorluk merkezi olacak olan kenti, 300 bin kişilik nüfusu, emniyetli tabii limanı ile doğu Avrupa'dan Anadolu'ya uzanan Ortaçağın en canlı kültür ve ticaret merkezi hâline getirir. 395'te bölünme kesinleşir ve Doğu Roma İmparatorluğu Bizans olarak Balkanlar, Anadolu, zengin ve kalabalık doğu eyaletlerinden oluşan güçlü bir devlet hâlinde ortaya çıkar. Bizans tarihçisi George OSTROGORSKY'nin de ifade ettiği gibi, bu yeni imparatorluğun Roma devlet tarzının, Grek kültürünün ve Hıristiyanlık inancının bir terkibi olarak ortaya çıktığı ve Roma'nın doğudaki devamı olduğu hemen herkes tarafından kabul edilir.

Kilise; Roma İmparatorluğu'nda inanılmaz baskı, takip ve zorbalıklara cesaletle karşı koyan, gönüllerde taht kurmayı başaran bir davet merkezi iken Konstantin'le beraber dünyevi güçle uzlaşır. Hıristiyanlık, izbe manastırlarda dinî âyinleri ve ahlâkî öğütleri terennüm eden saf ve mistik bir hareket olma özelliğini kaybederek sadece görkemli kilise ve manastırlarda gösterişli törenler icrâ eden, halka devletin güç ve otoritesini hissettirmekle vazifeli bir duruşu benimsemiş ve krallara taç giydiren bir kurum hüviyetine dönüşmüştür. Artık devlet ve kilise el ele verecek, yeni bir tarz deneyerek üst üste topladığı konsüllerle Hıristiyanlığın yeni âmentüsünü şekillendirecektir. Böylece Ortodoks Kilisesi devletten aldığı destekle Slâvların hıristiyanlaşmasını sağlayacak, bu da şehir prensliklerinin birleşmesini kolaylaştırarak Rusya'nın büyük bir güç

olarak tarih sahnesine çıkmasına zemin hazırlayacaktır. Akabinde Rus ve Slâv sanatının yeşermesi ve gelişmesinde de başrolü oynayacaktır.

Bizans, V. yüzyılda bir yandan doğuda çok önemli bir imparatorluk olan Sâsânîler'le amansız bir mücadele içine girmişken, öte yandan Orta Avrupa'da çok önemli bir güç hâline gelen Hun Türkleri'ni ve onun gülmeyen komutanı Atillâ'yı ancak Balkanlar'ı onlara terk ederek ve yüklü bir vergiyi kabul ederek durdurabilmişti. Bununla da yetinmeyen Bizans, bir takım siyasî oyunlarla Atillâ'yı Batı Roma'ya doğru yöneltir. Atillâ, düzenlediği seferlerle Batı Roma'yı iyice zayıflatınca barbar bir kavim olarak bilinen Gotlar da Batı Roma'nın varlığına son darbeyi vururlar. Böylece Bizans'ın Batı Roma yönündeki fetihlerinin önü tamamen açılmış olur.

JÜSTİNYANUS DÖNEMİ (527-565)

İmparator Jüstinyanus döneminde Bizans, ağırlığını batıya yönelterek Batı Roma İmparatorluğu'nun boşluğunu doldurmak üzere fetihlere girişir. Adriyatik kıyıları ve İtalya bu dönemde imparatorluk bünyesine katıldığı gibi, eskiden Roma'nın sömürgeleri olan Kuzey Afrika kıyıları da hâkimiyet altına alınır. Ancak batıyı yeniden fethetmek Bizans'a çok pahalıya mal olur. Sâsânîler bu durumdan faydalanarak Suriye'yi ele geçirir. Buna rağmen Bizans, büyük ölçüde eski sınırlarına ulaşmış olur. Jüstinyanus, saltanatı boyunca doğuda yeni bir savaşı İranlılar'a ağır haraçlar ödeyerek önleme yoluna gider.

Jüstinyanus, imparatorluk kudretinin Tanrı'nın inâyetinden geldiği bilinci taşıyan hıristiyan bir hükümdardı. Putperestlikle mücadelesinin bir parçası olarak Atina Akademisi'ni kapatmış, din düşmanı akademisyenleri kovmuştu. Öte yandan başta Ayasofya olmak üzere Bizans'ın en önemli ve parlak mimarî eserleri onun döneminde inşa edilmiştir. Bizans medeniyeti, Helen ve doğu sanatının sentezinden oluşan en güzel örneklerini bu dönemde vermiştir. Bizanslı sanatkârlar hayranlık duydukları eski Yunan ve Helen sanat eserlerini İstanbul'a taşımışlar, mozaik ve fresk sanatının inceliklerini başta kiliseler olmak üzere birçok mimarî yapıda büyük bir başarıyla uygulamışlardır. Bizans'ın sembolü olma niteliğini taşıyan Ayasofya bu dönemde onlarca ton altın ve gümüş kullanılarak inşa edilmiş, görkemli kutlamalarla ibâdete açılmıştı. Görenleri hayran bırakan bu ünlü mabed, 1204 yılında güya Haçlı Seferlerine katılmak üzere Bizans'a gelen Lâtinlerin yağma ve yıkımına maruz kalmıştır. 1453'te İstanbul'un fethiyle beraber camiye çevrilen Ayasofya, Türkler tarafından yeniden onarılarak hat ve

tezyin sanatının en güzel örneklerinin sergilendiği eşsiz bir âbide hâline gelmiştir. Böylece bir kilise olarak inşa edilen Ayasofya, o tarihten sonra hilâlin haça üstünlüğünü sembolize etmeye başlamıştır.

Jüstinyanus'un yaptığı önemli işlerden biri de, Roma hukuku ile hristiyan gelenek ve göreneklerini birleştiren ve böylece günümüz batı dünyasının siyasi ve hukuki zihniyetini şekillendiren «Kodeks»i hazırlatmasıdır.

HERAKLİYUS DÖNEMİ (610-641)

Heraklyus, bunalımların arttığı bir dönemde işbaşına gelmişti. Nitekim Avarlar Slâvlarla birleşerek Bizans'a ait Balkan arazilerini ele geçirmişler, akabinde de İstanbul'u tehdit etmeye başlamışlardı. Öte yandan Sâsânîler de bu durumdan yararlanarak Suriye, Filistin, Mısır ve bir kısım Anadolu topraklarını işgal etmişlerdi. Bu kötü durum; Bizans'ta dirlik ve düzenlik bırakmadığı gibi, sivil ve askerî idarenin sarsılmasına, ekonominin çöküşüne, ahlâkî yapının da çürümesine yol açmıştı. Askerî reformlar yaparak ve THEMA diye bilinen tımar sistemine benzer bir toprak düzenini yürürlüğe sokarak devleti içine düştüğü çıkmazdan kurtaran Heraklyus, 629 yılına gelindiğinde tüm bu tehlike ve işgalere son vermeyi başarmış, imparatorluğu yeniden eski gücüne kavuşturmuştur.

Heraklyus'un Bizans tahtında oturduğu yıllar, aynı zamanda İslâmiyet'in de doğuş yıllarıydı. Nitekim peygamberler zincirinin son halkası ve tevhid dininin son tebliğcisi olan Hz. Peygamber'in İslâm'a davet mektuplarından biri de o sırada Kudüs'te bulunan Heraklyus'a gönderilmişti. Arap Yarımadası'nda yükselen Hz. Muhammed (s.a.v.)'in tebliği çok kısa bir zaman içerisinde Bizans'ın doğu eyaletlerini de etkisi altına aldı. Dört Halife Dönemi'nde Suriye, Filistin ve Mısır, müslüman toprakları arasında dâhil oldu.

İKONA PARÇALAMA HAREKETLERİ (İKONAKLAST)

Bizans tarihinin önemli olaylarından biri de ikona/tasvir kırımcılık hareketleridir. İmparator III. Leon'un başlattığı hristiyan azizlerinin ve Meryem Ana resimlerinin tahrip edilmesi hareketi, yaklaşık yüz yıl boyunca imparatorlukta sert dinî tartışmalara ve kan dökülmesiyle noktalanan gruplaşmalara sebep olmuştur. Bu tartışmalarda imparator, ordu ve doğu eyaletleri bir tarafta, reformlara itiraz eden papalık ve manastırlar ise karşı tarafta yer almışlardı. İkona parçalama fikrinin sadece İslâmiyet'in etkisiyle ortaya çıktığını ileri sür-

mek yeterince ikna edici değildir. Hristiyanlar arasında aziz resimlerine ibâdet edercesine saygı duyulmasına karşı çıkan ve bunu putperestlikle bağdaştıran kişilerin olabileceği de hesaba katılmalıdır. Hattâ bu hareketi manastırlardaki keşişlik müessesine karşı bir tavır olarak yorumlamak da mümkündür.

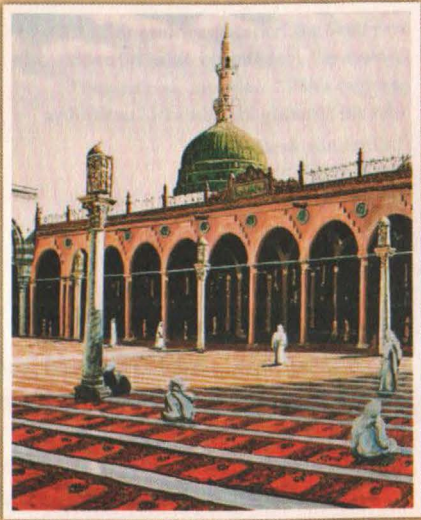
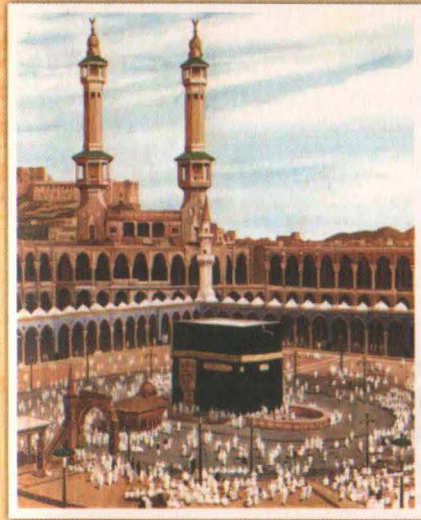
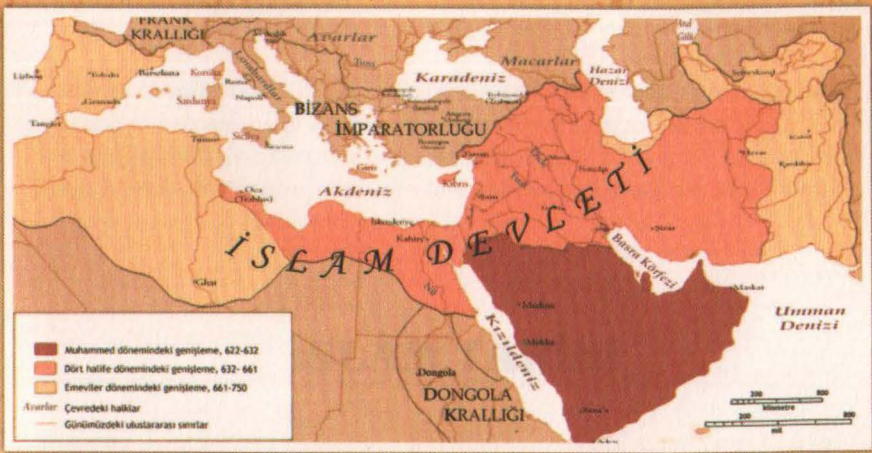
İmparatoriçe Eğirine (780-802) döneminde resim konusundaki bu yasak kaldırılarak ikona yapım ve sergilenmesine yeniden önem verilmeye başlanır. Bu dönemin Bizanslı sanatçıları tarafından üretilen Helenistik tarzdaki eserlerde, aziz resimleri kadar Artemis veya Zeus gibi paganist Yunan mitolojisi kahramanlarına da yer verildiği görülür.

İMPARATORLUĞUN DOĞU SINIRI ve BİZANS'IN ÇÖKÜŞÜ

Kilisenin monofizit hristiyanlara karşı takındığı baskıcı tavır, valilerin despot tavırları, devlet gelirlerinin azalması sonucunda artan ağır vergi yükü, devlet kademelerinde bitmeyen entrikalar ve iyice kokuşan ahlâkî yapı, doğu vilayetlerinin kolayca müslümanların eline geçmesine müsait bir zemin oluşturmuştur. Nitekim Bizans, daha Emevîler döneminde karadan ve denizden yapılan kuşatmalarla iyice tehdit altına girmişti. Türkleri Anadolu'dan atacağı iddiasıyla İstanbul'da tahta çıkan İmparator Romanos Diogenes, Malazgirt'te İslâmiyetin taze gücü ve yılmaz bekçileri olan Selçuklu Türkleri'ne yenilmiş, Alparslan'a esir düşerek ağır bir antlaşmayı kabul etmek zorunda kalmıştır. İstanbul'daki taht değişikliği yüzünden bu antlaşma uygulanamasa da müslüman Türkler bir daha çıkmamak üzere Anadolu'ya yerleşmeye başlamış, güney bölgelerindeki eski müslüman unsurlarla birleşerek Diyâr-ı Rûm'u Diyâr-ı İslâm'a dönüştürmeye muvaffak olmuşlardır.

Bizans, bu dönemde Haçlılar'ı kışkırtarak Türk ilerleyişini durdurmak istemişse de, bu amacına bir türlü ulaşamamıştır. Lâtinler 1204 tarihinde IV. Haçlı Seferi sırasında İstanbul'u ele geçirerek Bizans Devleti'ne fiilen son vermişlerdir. İşgalden kaçan bazı Bizans prensleri İznik ve Doğu Karadeniz'de küçük Ortodoks Rum devletleri kurmuşlar, 1261 yılında tekrar İstanbul'u ele geçirerek Lâtin işgaline son vermişlerdir.

“Ey şanlı Peygamber! Biz Sen’i gerçekten bir şahit, bir müjdeci, bir uyarıcı, O’nun emriyle insanları Allâh’a çağıran, aydınlatıcı birkandil, yol gösterici bir rehber olarak gönderdik.” (el-Ahzab, 45-46)

İSLÂM TARİHİ

İSLÂM TARİHİ

“Ey şanlı Peygamber! Biz Sen’i ger-
çekten bir şahit, bir müjdeci, bir uyarıcı,
O’nun emriyle insanları Allâh’a çağırان,
aydınlatıcı birkandil, yol gösterici bir reh-
ber olarak gönderdik.”
(el-Ahzab, 45-46)

İSLÂMİYET’İN DOĞUŞU

İslâmiyet’in doğuşu ve kısa zamanda, başta Ortadoğu olmak üzere üç kı-
tada yayılması, sadece Ön Asya tarihinin değil, dünya tarihinin de en önemli
kilometre taşlarındandır. Bu son ilâhî dinin Hz. Peygamber eliyle yayılmaya
başlaması, yepyeni bir tebliğle putperestliğin tüm izlerini silmesi, çok kısa bir
süre içerisinde başta Ortadoğu olmak üzere birçok bölgedeki güçlerle hesaplaş-
maya girmesi ve bu güçleri kendine râm etmesi harikulâde gelişmelerdir. Çok
değil on beş yıl gibi kısa bir süre içerisinde Filistin, Suriye, Irak, İran, Kirman,
Horasan, Afganistan, Kuzey Hindistan, Mısır ve Libya gibi coğrafi bölgeler bu
yeni mesajın etkisine girecek, buralarda yaşayan milletler âdeta yeniden doğa-
rak tarihin gidişatını sonsuza kadar değiştirecektir. Muhtelif medeniyetlerin et-
kisi altında kalmış olan bu bölgeler, zamanla hayatın her alanında tevhidî dün-
ya görüşünün bâriz etkilerini taşıyan tek bir medeniyet havzasına dönüşecektir.

Günümüze kadar uzanan İslâm toplumlarının macerası, gayet tabiidir ki,
Hz. Muhammed (s.a.v.)’in yeryüzünü şereflendirmesiyle başlar. Bu sebeple:

“Hz. Peygamber kimdir? Getirdiği mesaj neleri ihtiva etmektedir? Bu din, toplumlar tarafından nasıl anlaşılmıştır? Bu dinin şekillendirdiği milletlerin oluşturduğu sosyo-kültürel kurumlar nelerdir?” gibi sorular cevaplandırılmadan İslâm toplumlarının ne dünü ne de bugünü anlaşılabilir. Oysa bugünkü tarihçilerin önemli bir kısmı dine ve mukaddesata karşı önyargılarla dolu, şüpheli ve kayıtsız bir bakış açısına sahiptirler.

XVIII. yüzyılda modern bilimlerin temelleri atılırken ideolojik saplantı sonucunda din ve bilim karşı karşıya getirilmiş, dinle ve dince mukaddes sayılan değerlerle mücadele etmek körü körüne takip edilen bir gelenek hâline getirilmiştir. Fen bilimlerinde başlayan bu süreç zamanla sosyal bilimlerin analiz ve değerlendirilmelerine de uyarlanmıştır. İdeolojik bir saplantı olarak devam eden bu anlayış, aydın kesimlerde kendi medeniyetlerini doğru anlamalarını önleyen bir alan körlüğü oluşturmuştur. Bu anlayışın sonucu olarak sosyal olayların oluşum ve gelişiminde dinlerin rolü ya yok sayılmaya ya da ihmal edilebilir bir düzeye indirilmeye kalkışılmıştır. Birçok yazar ve sanatçının dine karşı lâkayt tutumu, kültürlerin en önemli fenomeni olarak kabul edilen «Dinin Medeniyetlerin Oluşumundaki Pay ve Etkisi»ni doğru bir biçimde anlamayı güçleştirdiği gibi, sosyal olayların dilini çözmemizi de önemli ölçüde zorlaştırmıştır. Oysa dünyayı açıklama biçimi olan kültürün temel belirleyicisi¹ ya da en önemli bir parçası olduğu hemen bütün sosyal bilimciler tarafından kabul edilmektedir.²

Yine birçok sosyologa göre din, açık fonksiyonu yanında aile, eğitim, ekonomi ve siyaset kurumlarına da kaynaklık eden, diğer içtimaî (toplumsal) kurumların kendisinden doğduğu temel kurumdur.

DOĞUŞ YILLARINDA DÜNYADA ve ARAP YARIMADASI'NDA GENEL DURUM

İslâm güneşinin ışıklarının yeşertici etkisinin Ortadoğu'da görülmeye başladığı yıllarda Batı ve Ön Asya'da gücünün zirvesinde bir devlet olan Bizans, doğuda ise bu devletle mücadele hâlindeki Sâsânîler VII. yüzyıl başlarındaki en büyük iki siyasî güç durumundaydı. İslâm Peygamberi'nin bünyesinden çıktığı Arap Yarımadası'nda ise Câhiliye Devri diye adlandırılan putperest bir hayat tarzı hüküm sürmekteydi.

¹ Clifford GEERTZ, Peter L. BERGER, Mircea ELİEDA ve Talcot PARSONS.

² Max WEBER, Sorokin, Durkheim.

Hız. İbrahim'in oğlu İsmail'le birlikte inşa ettiği Kâbe; kuruluş amacından çoktan uzaklaşmış, içine yerleştirilen yüzlerce putla putperestliğin merkezi hâline getirilmişti. Buna rağmen bu tarihî mabed, üç milyon kilometrekareyi bulan yarımadaanın en önemli dînî merkezi olma özelliğini elinde tutmaya devam ediyordu.

Araplar arasında koyu bir kabilecilik taassubu sürüyor, bitmez-tükenmez çekişme ve kabîle savaşları birlik ve huzura imkân vermiyordu. Kadınlar insan yerine konmuyor, kız çocukları insanlık dışı bir muameleyle hor ve hakir görölüyor, hattâ diri diri gömölüyorlardı. Toplumun ileri gelenleri köleleştirdikleri zavallı insanlar üzerinde her türlü insanlık dışı muameleyi mubah görüyorlar, katlayarak tahsil ettikleri faizle daha da zenginleşerek müreffeh, şımarık ve azgın bir hayat yaşıyorlardı. Mekke-Şam arasında kervanlarla ticaret yapılıyor, sık sık düzenlenen şiir yarışmalarında birinci gelen eserler Kâbe'nin duvarına asılıyordu. Büyük ilgi gören bu şiirlere «Muallâka» deniyordu. Câhiliye döneminin en meşhur şairi İmriü'l-Kays idi. Onun günümüze kadar ulaşan eseri ise Kâbe'ye asılan «Yedi Muallâka»dan biridir.

Her şeye rağmen Hz. İbrahim'in yolundan giden ve putlara tapmayan az sayıdaki «Hanif» de toplumdaki varlığını sürdürüyordu. Ayrıca Necran bölgesinde bir miktar hristiyan da hak dînin son elçisinin gelişini gözlemekteydi.

571 yılının Nisan ayında Allâh'ın son elçisi, semavî dinleri tashih ve takviye ile vazifeli Hz. Muhammed (s.a.v.) Mekke'de dünyaya gelerek yeryüzünü şeref-lendirdi. Babası Kureyş kabilesinin Hâşimoğulları boyundan Abdülmuttalib'in oğlu Abdullah, annesi ise aynı kabilenin Zühreoğulları boyundan Vehb'in kızı Âmine'dir. Hz. Peygamber, babadan yetim olarak doğmuş, daha sonra da annesini kaybederek öksüz kalınca önce dedesi Abdülmuttalib'in, onun ölümünün ardından da on iki yaşından itibaren amcası Ebû Tâlib'in himayesi altına girmiştir. Bu dönemde Hâşimoğulları'nın reisi ve kendisini peygamberlikten sonra da destekleyecek olan amcasının ticaret kervanlarıyla Şam'a kadar gittiği bilinmektedir. Herkes tarafından sevilen ve güvenilir bulunan bir genç olarak peygamberlik öncesinde bile Muhammedü'l-Emîn olarak anılmaya başlanmıştı. Çocukluk ve gençlik yıllarında bile hiçbir zaman putlara tapmamış, câhiliye döneminin kabîle kavgalarına iştirak etmemiş, câhiliye Araplarının içkili eğlencelerine ve fal oklarıyla icrâ ettikleri kumar oyunlarına da iltifat etmemiştir. Mekke gençleriyle Hılfu'l-Fudûl isimli bir cemiyet kurmuş, soyulan veya haksızlığa uğrayan mazlum ve mağdurların yardımına koşmuştur.

Hız. Peygamber'in, Kâbe tamir edildikten sonra Haceru'l-Esved'in yerine konulması aşamasında kabîleler arasında meydana gelebilecek kargaşayı önlemede gösterdiği çözüm yolu bütün kabîlelerin memnuniyetini sağlamış ve toplumda kendisine duyulan güveni daha da artırmıştır. Haceru'l-Esved'i hırkasının üzerine koyarak onu bütün kabîle reislerinin beraberce taşımalarını sağlamış, böylece bu şerefe diğerlerini de ortak ederek çekışmeyi tatlı bir biçimde sonlandırmıştır.

25 yaşına geldiğinde kendinden yaşça büyük ve ölünceye kadar tek eş olarak yaşadığı, Mekke'nin soylu ve zengin hanımlarından Hız. Hatice ile evlenmiştir.

40 yaşına geldiğinde Nur Dağı'nın Hira Mağarası'nda iken kendisine Cebriil tarafından ulaştırılan:

“Oku! Yaratan Rabb'inin adıyla... O insanı bir kan pıhtısından yarattı. Oku!..” meâlindeki ilk vahiyle peygamberlik vazifesine başlamıştır. Böylece İbrahimi peygamberler zincirinin son halkası da tamamlanıyor, Ahmed bin Hanbel'in Müsned'inde kendisi için;

“Ben dedem İbrahim'in duâsı, kardeşim İsa'nın müjdesi, annemin rüyasıyım.”, bir başka hadîsinde de;

“Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.” diyen bir nebî olarak insanlık tarihinin seyrini değıştirecek zor ve meşakkatli görevine başlamış oluyordu.

MEKKE DÖNEMİ (610-622)

Hız. Peygamber ilâhî vahye muhatap olup nebî seçilmesinin ardından evine gelerek hâdiseyi önce mübârek hanımı Hız. Hatice'ye anlatır. Birlikte Hız. Hatice'nin amcazâdesi olan ve Hız. İsa'nın haber verdiği Peygamber'in gelişini bekleyen Varaka bin Nevfele giderler. Durumu ona anlattıklarında bu bilge zat, Hız. Muhammed'in peygamberliğini tebrik eder, kendisine gelen meleğin bütün peygamberlere vahiy getiren melek olduğunu söyler.

Rasûlullah, başta akrabaları olmak üzere yakın çevresindeki insanları İslâmiyete davet etmeye başlar. Davetin özü şudur:

“Allah'tan başka ilâh yoktur. Öldükten sonra insanlar yaptıklarından he-

saba çekileceklerdir. İyilik yapanlara mükâfat, kötülük yapıp günah işleyenlere de hak ettikleri cezalar verilecektir. İnsanlara bir fayda veya zarar sağlamayan putları Allâh'a ulaşmak için vesile saymak, insanı doğru yoldan çıkaran temel bir yanlışır. Kalplerin ilâcı Allah sevgisidir. Yaratıcı ile gönül bağı kurmak için namaz gibi iç disiplini sağlayıcı ibâdetler özenle yerine getirilmelidir. Şefkat, merhamet, adalet, cömertlik, alçakgönüllülük, doğruluk, güvenilirlik, yardım-severlik, fedâkârlık, bağışlayıcılık, nezâket ve incelik insanı faziletli bir hayat yaşamaya yönelten temel ahlâkî meziyetlerdir. Allâh'a ortaklar yakıştırmak, cana kıymak, zinâ ve fuhuş yapmak, hırsızlık, yalancı şahitlik, zulüm ve haksızlık insanı kötü bir sona sürükleyen büyük günahlardandır.”

Rasûlullâh'ın davetine ilk icâbet eden şahıs, bizzat sevgili eşi Hz. Hatice olmuştur. Çocuk yaştaki amcazâdesi Hz. Ali, kızları Zeynep, Rukiye ve Ümmü Gülsüm, arkadaşları Hz. Ebûbekir, Zeyd bin Hârise, Osman bin Affan, Zübeyr bin Avvam, Abdurrahman bin Avf, Câfer bin Ebû Talib, Erkam bin Erkam ilk müslüman kişilerdi. İnananlar Erkam bin Erkam'ın evinde toplanıyor, büyük bir gizlilik içerisinde ilk vahiylerde yer alan âyetleri Hz. Peygamber'in huzurunda tilâvet ediyorlardı. İlk mesajlarda «tevhid inancı», «âhiret gününe karşı duyarlılık», «insanî ilişkilerde adalet ve güzel ahlâka çağrısı» vurgulanıyordu.

MEKKE MÜŞRİKLERİNİN ARTAN BASKILARI

Mekke müşrikleri bu yeni davete şiddetle karşı çıktılar. Onlar alışılmış toplum ilişkilerini sarsan, daha çok köle ve zayıf kesimlerin ilgisini çeken bu yeni dinin kendi zorba hâkimiyetlerini sarsacağını anlayarak inananlara:

“Rabbim Allah'tır!” dedikleri için her türlü baskı, hakaret ve eziyetlerde bulunmaya başladılar. Putların ardına gizlenerek oluşturdukları şeytanî düzenlerinin kökünden sarsıldığını gördükleri için Hz. Peygamber'i ve inananları toplumda karışıklık çıkarmakla suçladılar, bozgunculukla itham ettiler.

Bu dönemde Hz. Hamza'nın müslüman olması inananlara büyük bir moral kaynağı olmuştu. Hz. Ömer'in müslüman olmasıyla sayıları 40'a ulaşan müslümanlar, bunun üzerine daveti açıktan yapmaya başladılar. Müşrikler buna baskılarını daha da artırarak cevap verdiler. Müslümanlara karşı sosyal ve iktisadî boykot çağrısında bulunarak bunu acımasızca uygulamaya koyuldular. Ancak Allah Rasûlü'nün daveti her şeye rağmen kalplerde yer ediyor ve ilâhî davet, önlenemez bir şekilde yayılıyordu. Artan baskılar 615 yılında

Habeşistan'a ilk hicretin gerçekleştirilmesine sebep oldu. Hz. Peygamber önce Hz. Osman'ın, ardından da 80 kişilik bir grupla Câfer bin Ebû Talib'in hicretine izin verdi. Habeşistan'a giden müslüman grup, âdil bir hristiyan kral olan Necâşi tarafından iyi karşılandı. Kendi ülkesine gelen mazlum müslümanlara kol-kanat geren Necâşi;

“Bu din ile İsa'nın getirmiş olduğu din aynı kaynaktan çıkıyor.” diyerek;

“Bunlar siyasî suçludur, onları bize iade edin.” diyen Mekke müşriklerinin taleplerini geri çevirdi.

HÜZÜN YILI (619)

Baskıların şiddetle arttığı, inananların ilk şehidlerini verdiği bu dönemde ardı ardına iki acı hâdise daha vukû buldu. Peygamberimiz önce zevcesi Hz. Hatice'yi, kısa süre sonra da hayatı boyunca kendisini himaye eden amcası Ebû Talib'i kaybetti. Bu iki acı hâdise Peygamberimiz'i ve inananları büyük üzüntüye boğdu. Bundan dolayı bu yıla «Hüzün Yılı» denildi.

AKABE BİATLARI (621-622)

Hz. Peygamber, Kureyşlilerin kendisine ve inananlara karşı tavırlarını sertleştirmeleri üzerine tebliğe devam etmek için Mekke dışına yöneldi. Çeşitli kabilelerle temas yolları aradığı gibi, Yesrib halkıyla da temas kurmaya çalıştı. Bunun sonucunda, Yesrib'den gelen altı kişilik bir grup İslâm davetini kabul ederek müslüman oldular. Gruptan Es'ad bin Zûrâre bir yıl sonra tekrar Akabe'de Rasûl-i Ekrem'e buluşma sözü verdi. Bu faaliyet sonrasında birçok Yesribli, müslüman oldu. Bu gelişmelerden sonra yine Akabe'de 12 Yesribli;

“Allâh'a ortak koşmayacaklarına, zinâ etmeyeceklerine, çocuklarını öldürmeyeceklerine, birbirlerine iftira atmayacaklarına ve Rasûlullah'ın emirlerine uyacaklarına...” dair söz verip Peygamber'e bağlılık bildirdiler. Bu söz ve bağlılık, tarihe I. Akabe Biatı olarak geçti. Biattan sonra Hz. Peygamber Yesrib halkına Kur'an'ı ve İslâm'ı öğretmesi, onlara namaz kıldırması için Mus'ab bin Umeyr'i gönderdi.

Mus'ab'ın çalışmaları çok önemli meyveler verdi, Medine'de Kur'an'ın gündeme gelmediği hemen hemen hiçbir ev kalmadı. Bu sayede pek çok kişi

bu yeni davetin huzur ve kurtuluş iklimine can attı. Bir sonraki yıl hac mevsiminde ikisi kadın, 75 Yesribli müslüman, II. Akabe Biatı'na katılarak Hz. Peygamber'e bağlılık bildirerek O'nu Yesrib'e davet etti. Hicret gerçekleştiği takdirde O'nu ve Mekkeli müslümanları kendi canlarını, çocuklarını, kadınlarını ve mallarını korudukları gibi koruyacaklarını ve her şartta kendisine itaat edeceklerini taahhüt ettiler.

HİCRET

Mekke'nin ileri gelenleri, şehir meclisinde yaptıkları tartışmalı toplantıda Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretini kesin bir şekilde önlemek için O'nu öldürme kararı almışlardı. Karara herkes katılmakla birlikte Hâşimoğulları'nın tepkisinden çekiniliyordu. Bu tepkiyi azaltmak amacıyla her kabileden birer genç seçildi. Bu gençler hep birlikte hareket ederek menfur cinayeti beraberce işleyeceklerdi. Böylece bütün kabileler ortak sorumluluk yüklenmiş olacak, herhangi biri tek başına suçlanmayacaktı.

Baskıların çok fazla arttığı bu atmosferde Peygamber Efendimiz (s.a.v.), arkadaşı Hz. Ebûbekir ile gizlice Mekke'den Medine'ye meşakkatli bir yolculuğa çıktı. Yatağına Hz. Ali'yi bırakarak müşriklerin suikast plânlarını boşa çıkaran Hz. Peygamber, bu zorlu ve uzun yolculukta sıkı bir takibe uğradıysa da gözleri perdeleyen ilâhî yardım neticesinde yakalanmaktan kurtulmayı başardı ve yolculuğunun sekizinci gününde Medine'ye bir saat mesafedeki Kuba'ya ulaştı. Orada İslâm tarihinin ilk mescidini inşa ederken Mekke'de kalan Hz. Ali de iki haftalık bir yolculuktan sonra Hz. Peygamber'e ulaştı.

Medine halkı, uzun bir süredir Peygamber Efendimiz'in yolunu gözlüyordu. Allah Rasûlü'nü görmenin arzu ve heyecanını yaşayan Medineliler, kadın, erkek, çocuk hep bir ağızdan şiirler söyleyerek Hz. Peygamber'i, şanlı elçiye yaraşır coşkulu bir biçimde karşılayarak bağırlarına bastılar. Daha sonra Allah yolunun yardımcıları olarak «ensar» unvanıyla övülecek olan Medineli müslümanlar, böylece Akabe'de verdikleri sözün takipçileri olduklarını bu coşkulu sahiplenmeyle göstermiş oldular:

Vedâ tepelerinden dolunay doğdu bize!

Allah için yaptığı davet için şükretmek gerekir hâlimize

Ey bizden gönderilen Peygamber!

Sen boyun eğmemiz gereken bir emir ile geldin.

Artık yeni bir dönem başlıyordu. Mekke müşriklerinin dayanılmaz takip, baskı ve zulümlerinden uzak, inananların göğsünü gererek:

“Rabb'im Allah'tır!” diyebileceği, emniyetli ve huzurlu bir ortama adım atılmış oluyordu. Artık Allâh'ın son elçisi görevini çok daha iyi şartlarda yerine getirebilecekti. Nitekim hicretle beraber, İslâmiyet ve onun getirdiği hayat tarzının esaslarını anlatan Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenmek, yaşamak ve sonraki kuşaklara aktarmak daha da kolaylaştı.

Hz. Peygamber, Medine'ye ulaştığında devesinin durduğu yer satın alınarak sonradan Mescid-i Nebevî diye anılacak olan mescidin inşasına başlandı. Yedi ay süren bu caminin yapımı sırasında Hz. Peygamber Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin evinde misafir olarak kaldı. Daha sonra da caminin bitişiğindeki evine taşındı. Artık müslümanlar Mekke'deki korku ve endişelerden uzak bir şekilde kiblesi Kudüs'e dönük olarak bu mescidde ibâdet ediyor, çeşitli konulardaki Peygamber öğütlerini orada dinliyor, haftalık kongre niteliğindeki Cuma namazlarını da orada edâ ediyorlardı.

Hz. Peygamber, yakınlarını, evlerini ve mallarını doğup büyüdükleri topraklarda bırakarak Medine'ye göç eden muhacirler ile onları sıcak bir ilgiyle bağrılarına basan ensar arasında benzeri görülmedik bir yakınlık bağı kurdu. Her bir muhaciri Medineli bir müslümanla kardeş ilân ederek ellerindeki imkânların paylaşılmasını sağladı. Böylece tarih boyunca devam edecek olan «din kardeşliği»nin temellerini atmış oldu.

Allah Rasûlü, yerli ve göçmen müslümanlar arasındaki birlik ve kardeşliği sağladıktan sonra, Medine toplumunun tümüne yönelerek birbirleriyle çekişme içinde yaşayan Evs ve Hazrec kabileleri ile yine Medine'de yaşayan yahudi kabileleri arasında iç barışı gerçekleştirmek üzere kapsamlı bir sözleşme yaptı. Yaygın olarak «Medine Vesikası» olarak bilinen ve tarihin ilk yazılı anayasa örneği olarak kabul edilen bu anlaşmayla Medine kentinde bulunan toplulukların bir arada, barış ve huzur içerisinde yaşamaları hedefleniyordu. Sözleşmede Medine'de yaşayan müslümanların, müşriklerin ve yahudilerin karşılıklı hak ve ödevleri belirlendiği gibi, dıştan gelebilecek tehlikelerin önlenmesi konusunda da sorumluluklar paylaştırılıyordu. Ancak farklı gruplar arasında oluşacak anlaşmazlıkların çözümü konusundaki son noktayı Hz. Peygamber'in koyması karar altına alınıyordu. Yapılan bu ilk içtimaî (toplumsal) sözleşmede din ve vicdan hürriyeti açıkça temel bir ilke olarak yer alıyordu.

BEDİR SAVAŞI (624)

Medine’de yaşayan bütün grupların uzlaşarak Hz. Peygamber liderliğinde oluşturdukları bu şehir devletinde hüküm süren barış ortamı, en iyi bir biçimde değerlendirilmiş ve inananların sayısı hızla artmıştır. Öte yandan müslümanların Mekke’de bıraktıkları bütün mallara müşrikler tarafından el konulmuş, bu mallar kervan ticaretinde kullandıkları sermayeye karıştırılmıştı. Müslümanlar, otoritesi hâlâ tüm Arap Yarımadası’nda etkili olan Mekke müşriklerine ekonomik darbeler vurmak ve orada bırakmak zorunda kaldıkları malları geri almak amacıyla Şam’dan Mekke’ye dönmekte olan Ebû Süfyan yönetimindeki ticaret kervanını ele geçirmek üzere Medine’den yola çıktılar. Müslümanlar, Şam kervanının Bedir Kuyuları civarında konakladığı sırada bir baskınla sonuca gitmek istedilerse de, Ebû Süfyan, sorumluluğu altındaki kervanı Kızıldeniz yoluna yönelterek bu baskından kurtulmayı başardı. Bununla yetinmeyip Mekke’ye de haber göndererek âcil yardım talebinde bulundu. Böylece İslâmiyet’in geleceğini de etkileyecek olan ilk savaşın eşiğine gelinmiş oldu. 900 kişilik Mekke müşriklerinin ordusuna Ebû Cehil komuta ediyordu. Müslümanlar ise 300 kişi kadardı. Hz. Hamza, Hz. Ali ve Ebû Ubeyde bin Cerrah’ın üstün çabalarının sonunda savaş, müslümanların üstünlüğüyle sona erdi. Ebû Cehil başta olmak üzere Mekke ileri gelenlerinden 70 kişi öldürüldü. Müslümanların kayıpları ise 14 şehidden ibaretti. Böylece İslâmiyet’in ilk büyük zaferi gerçekleştiği gibi, daha sonra mucizevî başarılarla imza atacak olan İslâm ordusunun da ilk çekirdeği ortaya çıkmış oldu. Bu zaferle müslümanların kendilerine güveni, Peygamber’lerine bağlılığı arttığı gibi, gayr-i müslim Arap kabileleri arasında Müslümanlığa geçişler de hızlandı.

Bedir’de alınan savaş esirlerinden her biri 10 müslümana okuma-yazma öğrettiği takdirde serbest bırakılacaktı. Ayrıca Hz. Peygamber, Bedir Savaşı öncesinde ve sonrasında verdiği emirlerle düşman cenazelerine dokunulmamasını, ölülerinin âzâlarının kesilmemesini, düşman ölülerinin ortalıkta bırakılmayarak gömülmesini, esirlere iyi muâmele yapılmasını, elbisesi olmayanlara giyecek dağıtılmasını buyurarak bugün bile insanlığın başarılı neticeler sergileyemediği «Harp Hukuku»nun temellerini atmıştır.

Hz. Peygamber, Bedir Savaşı’ndan kısa bir süre sonra, anlaşmalara uymayan ve kıskançlıktan kaynaklanan ihânetleri görülen Benî Kaynuka yahudilerini Medine’den çıkararak sürgüne gönderdi.

UHUD SAVAŞI (625)

Bedir’de ağır bir yenilgi alan Mekke müşrikleri, 13 aylık bir hazırlıktan sonra, intikam duygularıyla dolu olarak 3000 kişilik bir orduyla Medine üzerine yürüdü. Müdafaa hazırlıklarını yürüten Hz. Peygamber, savaşı Medine’de karşılamak istediye de, gençlerin ısrarı üzerine Uhud Dağı’nın eteklerine gitmeye karar verdi. İki ordu karşı karşıya geldiğinde, müslümanlar önce düşmanlarına karşı belirgin bir üstünlük sağladılar. Bunun üzerine müşrik ordusu dağılarak geri çekilmeye başladı. Resûlullah’ın askeri açıdan stratejik olan teppeye yerleştirdiği ve:

“*Şartlar ne olursa olsun burayı terk etmeyeceksiniz.*” diye emrettiği okçular, «savaş bitti» düşüncesiyle bulundukları yeri terk ederek diğerlerinin arasına karıştılar. Bundan yararlanan müşrikler, müslümanların arkasından dolanarak savaşın seyrini lehlerine çevirmeyi başardı. Başta Hz. Hamza olmak üzere 70 sahâbî şehid oldu. Bu savaşta Hz. Peygamber’in mübarek dişleri de kırılmıştı. Hattâ öldüğü haberinin yayılması müslümanlar arasında tam bir panik ve bozguna yol açmıştı. Buna rağmen kısa sürede toparlanan ve tekrar harekete geçen mü’minler, müşriklerin kesin bir sonuç almasını önlemeyi başardılar. Hz. Peygamber geri çekilen müşrik ordusunu takip ederek psikolojik üstünlüğü korumayı ihmal etmedi. Bu savaş mü’minlere, Peygamber’e itaatin ne denli önemli olduğunu gösteren tarihî bir ibret tablosu oldu.

Öte yandan Benî Nadir kabilesi mensupları, Uhud Savaşı esnasında müşriklerle işbirliği yapmaları ve bazı suikast teşebbüslerinden dolayı önce uyarıldılar, sonra tekrar anlaşmaya davet edildikleri hâlde buna yanaşmadılar ve direndiler. Bu sebeple 15 gün boyunca kuşatma altına alındılar. Başarılı bir muhasaranın ardından Medine’den çıkarıldılar.

HENDEK SAVAŞI (627)

Uhud Savaşı’ndan da istediği neticeyi alamayan Mekkeli müşrikler, bu kez nihaî olarak İslâmiyet’in gücünü yok etmek ve tam bir zafer elde etmek amacıyla gizli müttefikleri yahudilerden de destek alarak Ebû Süfyan liderliğinde, çeşitli kabilelerden oluşan 10.000 ilâ 12.000 kişilik güçlü bir orduyla Medine önlerine geldiler. Ancak beklemedikleri ve Araplar’ın bilmediği sürpriz bir savaş taktiği ile karşılaştılar. Hz. Peygamber Selmân-ı Fârisî’nin tekli-fiyle Medine’nin etrafına hendekler kazdırarak şaşırtıcı bir savunma hattı ha-

zırlamıştı. 20 gün devam eden kuşatma sırasında küçük çaplı bazı çatışmalar meydana geldiyse de, müşrikler hendekleri aşip şehre girmeye muvaffak olmadılar. Şiddetli bir fırtınanın ardından kuşatmayı kaldırarak Mekke'ye geri dönmek zorunda kaldılar.

Bu muharebede Hz. Peygamber'in diplomatik önlemleri de savaşın müslümanların lehinde sonuçlanmasında önemli rol oynamıştır. Hz. Peygamber, yeni müslüman olan Gatafan kabilesinden Nuaym bin Mes'ud'u yahudilerle Mekke müşriklerinin arasını açması ve birbirlerine olan güvenlerini sarsması için gizlice diplomatik temaslar yapmakla görevlendirdi. Nuaym ince ve ustaca girişimleriyle Yahudi-Mekke ittifakını çökertmeyi başardı.

İlk iki savaşın sonrasında olduğu gibi, Benî Kureyza adlı yahudi kabilesi mensupları da, Hendek Savaşı sırasında Medine Sözleşmesi'ndeki görev ve sorumluluklarını yerine getirmemeleri, müslümanlara karşı hâince davranmaları ve müşriklerle işbirliğine gitmeleri sebebiyle savaşın hemen ardından Medine'den çıkarılarak cezalandırıldılar.

Müşriklerin bu son saldırısı, artık askerî ve psikolojik güçlerinin son bulunduğu ve İslâm'ın ilerleyişini durdurma umutlarının tükendiği yeni bir sürecin de başlangıcı olmuştur.

“Eğer onlar barışa yanaşırlarsa Sen de ona yanaş ve Allâh'a tevekkül et. Çünkü O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.” (el-Enfal, 61)

HUDEYBİYE BARIŞI

Hız. Peygamber hicretin altıncı yılında Mekke'yi ziyaret etmek amacıyla 1.500 kişilik bir kâfileyle yola çıktı. İnançları uğruna doğdukları toprakları terk ederek Rasûlullah ile beraber Medine'ye yerleşen muhâcirlerin bu yolculuğa iltifatları Medineli ensardan daha fazlaydı. Çünkü yıllardır kendi öz memleketlerinden uzak olmanın hasretiyle yaşıyorlar, Mekke'ye dönebilecekleri günün gelmesini yürekten arzu ediyorlardı. Kâbe'yi ziyaret etme amacıyla da olsa, bu hasreti gidermek ve doğup büyüdükları toprakları görmek üzere düzenlenen bu yolculuk, Mekke müşriklerinin büyük direnişisiyle karşılaştı. Kureyşliler Mekke'ye giriş yollarını kesmek üzere Hâlid bin Velid ve İkrime bin Ebû Cehil'i yetkilendirerek onları gerçekli tedbirleri almakla görevlendirdi.

Hız. Peygamber öncelikle Mekke'ye 17 kilometre uzaklıktaki Hudeybiye

mevkiine ulaştı ve orada bir müddet konaklayarak amaçlarının sadece umre niyetli Kâbe ziyareti olduğunu, bu yüzden bu teşebbüslerinin engellenmemesi gerektiğini bir elçiyle Mekke'ye bildirdi. Ancak karşılıklı güven sağlamaya yönelik bu diplomatik girişimden müspet bir netice alamadı. Bunun üzerine Mekkeliler nezdinde itibarı yüksek bir aileden olan Hazret-i Osman'ı elçi tayin ederek onu Kureyş ileri gelenleriyle daha ayrıntılı görüşmeler yapmak üzere Mekke'ye gönderdi. Vazifesi hem müşriklerin durumlarını anlamak ve hem de amaçlarının sadece umre ziyareti olduğu konusunda Mekke ileri gelenlerini ikna etmek olan Hz. Osman'dan uzun süre haber alınamadı. Böylece elçinin geri dönüşünün gecikmesi müslümanlardaki mevcut sıkıntı ve kaygıları daha da artırdı. Bir ara Hz. Osman'ın Mekkelilerce öldürüldüğü haberi bile yayıldı. Mekke müşriklerinin Hâlid bin Velid komutasında 200 kişilik bir süvari birliği göndererek savaşa yol açacak hasmâne bir tutum içerisine girmeleri, gerginliği daha da artırdı. Bir çatışmanın kaçınılmaz hâle geleceği ihtimalini gören Hz. Peygamber, müslümanları bir araya toplayarak onlardan ölünceye kadar direnip mücadele edecekleri konusunda biat/bağlılık sözü aldı. Heyecan ve gerginliğin son haddine vardığı o anda kararlı bir tutum gösterilerek müslümanları yok etmek amacı taşıyan bu teşebbüs bertaraf edildi.

Bu gelişmeler olurken Mekkeliler de yeni çözüm arayışları geliştirmekle meşguldü. Nihayet kendilerine bir strateji belirleyerek tecrübeli bir müzakereci olan Süheyl bin Amr'ın başkanlığında bir görüşme heyetini Hudeybiye'ye gönderdiler.

Uzun ve gergin geçen müzakerelerin ardından müslümanlar ile Mekkeliler arasında 10 yıl süreli bir barış antlaşması imzalandı. İlk bakışta müslümanların aleyhineymiş gibi görünen bu anlaşmaya göre o yıl umre ziyareti yapılmayacak, buna karşılık bir sonraki yıl müslümanların Kâbe'yi ziyaretine müsaade edilecekti. Ancak müslümanlar bu ziyaret için Mekke'de ancak 3 gün kalabilecekler, yanlarında da sadece kılıç taşıyabileceklerdi. Antlaşmanın diğer bir maddesine göre velilerinin izni olmadan müslüman olup Medine'ye ilticâ eden Mekkeliler geri verilecek, İslâm'dan dönüp Mekkelilere katılmak isteyenler ise müslümanlar tarafından engellenmeyecekti. Civardaki Arap kabileleri tarafından istedikleri herhangi biriyle ittifak etmekte özgür olacaktı. Ancak her iki taraf da kendi himayeleri altındaki kabilelere askerî yardım yapmayacaktı.

Antlaşmanın imzalanmasının ardından Kureyş delegeleri daha karargâhtan ayrılmadan baş delege Süheyl'in oğlu Ebû Cendel gelip müslümanlara katılmak istedi. Ancak Süheyl yapılan anlaşmanın derhâl uygulanması talebin-

de bulunarak oğlunun kendilerine teslimi konusunda şiddetle direndi. Bunun üzerine Hz. Peygamber antlaşma şartlarına uygun olan bu talebi kabul ederek Ebû Cendel'i babasına teslim etmek zorunda kaldı. Hâdise, inananlar arasında derin bir üzüntüye ve şaşkınlığa yol açtı...

Antlaşmanın şartları müslümanların aleyhineymiş gibi görünse de, çok geçmeden müslümanların lehinde sonuçlar vermeye başladı. Nitekim müslüman olup Medine'ye ilticâ eden bazı Mekkeli müslüman gençler Mekke'ye iade edilmeyi kabul etmeyip Medine'den çıktıktan sonra Suriye yolu üzerinde İyas adlı yerde toplandılar. Sayıları bir grup oluşturmaya ulaşır ulaşmaz, Mekke kervanları üzerinde önceden tahmin edilemeyen bir tehdit unsuru oldular. Bu durum Mekkelileri son derece rahatsız etmişti. Bunun üzerine Medine'ye başvuru antlaşma müzakereleri esnasında kendi lehlerine olarak kabul ettirdikleri bu maddenin iptalini istediler. Hz. Peygamber'in bu talebi kabul etmesi üzerine, Mekke'den ayrılıp müslümanlara katılmak isteyenlerin önü açılmış oldu.

Bu antlaşmanın en önemli sonuçlarından biri de müşriklerin müslümanların varlığını resmen kabul etmiş olmalarıydı. Artık bu güven ortamında, çarşıda, pazarda, hurma bahçelerinde, kervanların uğradığı istasyonlarda ve hemen her yerde İslâmiyet'in tevhid anlayışına dayalı yeni mesajı serbestçe konuşulabiliyor, iki kesim arasında sağlıklı iletişim kurulabilmesinin önündeki tüm engeller ortadan kalkmış oluyordu. Öte yandan başından beri müslümanları bozgunculukla suçlayan müşrikler, Hz. Peygamber'in getirdiği yeni dînin kalplerde ne denli güçlü iman şûleleri oluşturduğunu; önce inananların kendi aralarında, daha sonra da müslümanlar ile Medineli ehl-i kitap ve diğer topluluklar arasında nasıl güçlü bir birlik ve beraberlik sağladığını yakinen görmüş oluyorlardı. Bu yeni birliğin ana gövdesi olan «müslüman toplum» tümüyle «İslâm Kardeşliği» temeli üzerine inşa edilmişti. Sadece Allâh'a boyun eğmeyi, O'na sevgi ve bağlılık duyarak yaşamayı, âhirette hesaba çekilme bilincini, ferdi ve içtimâî sorumluluk duygusunu esas alan bu yeni hayat biçimi önce Arap Yarımadası'nda, ardından da tüm dünyada akislerini göstermeye başladı.

Bu barış ortamının getirdiği olumlu şartlar sayesinde çok geçmeden inananların sayısı katlanarak artmış, gönüllerde putlara karşı derin bir nefret ve soğukluk meydana gelmişti. Bu olumlu değişimin hemen peşinden, imânın ve ilâhî aşkın oluşturduğu heyecan sayesinde Arap Yarımadası'nda üstünlük müslümanların eline geçti. Başta gençler olmak üzere Mekke'nin ileri gelen aileleri ard arda müslüman oluyor, Hz. Peygamber'in getirdiği Kur'ân'ın canlı birer sayfasına dönüşüyorlardı.

Yine Kureyş'in hışmından çekinen civardaki diğer Arap kabileleri de bu antlaşma sayesinde müslümanlarla daha rahat temas kurabilmeye başladılar.

HZ. MUHAMMED S.A.S 'İN HÜKÜMDARLARA DAVET MEKTUPLARI

Hiz. Peygamber'in 628 yılında Mekkeli müşriklerle Hudeybiye Antlaşması'nı gerçekleştirmesinden sonra Arap Yarımadası nispeten barış ortamına kavuşmuş, bunun sonucu olarak da İslâmiyet'in yayılışı hızlanmıştı. Hicaz Bölgesi'nde bu gelişmeler olurken, Peygamberimiz başta Bizans ve Sâsânî İmparatorlukları olmak üzere komşu hükümdarlara İslâm'a davet mektupları yazmaya karar vermişti. Mekke'deki gizli ve açık çağrının ardından sıra daha geniş ve cihanşümûl bir davete gelmişti. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'deki:

“Âlemlere uyarıcı olsun diye kulu Muhammed'e hakkı bâtıldan ayıran Kur'ân'ı indiren Allah, yüceler yücesidir.” (el-Furkan, 1) ve;

“(Ey Rasûlüm!) Biz Sen'i ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” (el-Enbiyâ, 107) âyetleri, ilâhî mesajın, insanlığı kapsayacak şekilde genişlemesi gerektiğine işaret ediyordu. Bu sebeple Hiz. Peygamber, dönemin hükümdarlarına mektuplar göndererek onları İslâm'a davet etmiş, mesajını o dönemde yaşayan dünyanın en önemli merkezlerine ulaştırmayı başarmıştır.

İslâm kaynaklarında Müslim'in Sahihî'nde, Vâkidî'de, Ebû Ubeyd'in el-Emvâl'inde, İbn-i Kayyım'ın Zâdu'l-Meâd'ında, Süheylî'nin er-Ravdu'l-Unûf'unda ve Nevevî'nin Tehzîbü'l-Esmâ'ında ve bunlar gibi birçok klâsik eserde bu mektup ve davetlerle alâkalı tafsîlâtli bilgiler verilmektedir. Bu mektuplar son dönem İslâm araştırmacıları tarafından da geniş bir incelemeye tâbî tutulmuş ve gün yüzüne çıkarılmıştır. Prof. Dr. Muhammed Hamidullah ve büyük Türk-İslâm tarihçisi M. Asım KÖKSAL'ın araştırma ve çalışmalarıyla bu belgelerin orijinallerine ulaşılmış ve neşredilmiştir. Daha önce sadece siyer kitaplarının naklettiği bu mektupların gerçekliği üzerinde oluşturulmak istenen şüpheleri giderici bu ilmî çabalar her türlü takdirin üzerindedir. Bu arada büyük dünya tarihi yazarı H. G. WELLS de «A Short History of the World» adlı eserinde bu belgeleri kabul ve doğruluğunu teyit etmektedir. Bazı oryantalistler ise mektupların ilgili devletlerin arşivlerinde kayıtlı olmamasını sebep göstererek şüpheyile karşılamışlardır. Ancak bu araştırmacılar ilgili devlet arşivlerinin geçirmiş olduğu yangınlar, felâketler

ve karışıklıklar sırasında bu belgelerin kayıtlarının kaybolabileceğini dikkate almamaktadırlar.

Hız. Peygamber, Amr bin Ümeyye'yi (r.a.) mektubunu götürmek üzere elçi olarak Habeşistan'a gönderir. Mektupta şu ifadeler yer almaktadır:

"Allâh'ın Rasûlü Muhammed'den Habeşlerin kralı Necaşi'ye:

Kendisinden başka tanrı olmayan Mâlik, noksan sıfatlardan (münezzeh) berî, yüce sıfatlarla muttasıf, selâmet verici, mahlûklarını koruyucu, yardım edici Allâh'a hamd ü senâlarımı, sana bildiririm. Ve tasdik ederim ki, Meryem oğlu İsa Allâh'ın Rûhu'l-Kudüs'ü ve bâkire, fazîletli, kendisine dokunulmamış Meryem'e bıraktığı kelimesidir. Allah, Âdem'i kendi eli ile yarattığı gibi onu da rûhu ve üflemesiyle yarattı.

O hâlde: Seni bir olan Allâh'a çağırıyorum. O'nun ortağı yoktur. Beni takip et ve bana bildirilene îman et, zira ben Allâh'ın Rasûlü'yüm. O hâlde seni ve tebaanı Kâdir-i Mutlak ve büyüklük kendisine mahsus olan Allâh'a çağırıyor, nasihatlerimi kabul etmenizi tavsiye ediyorum.

Amcamın oğlu Câfer'i beraberinde az sayıda müslüman ile size gönderiyorum. Sana gelir gelmez onları misafirperverlikle karşılayınız, yersiz her türlü gururu bir tarafa bırakınız. Selâmet, hidâyete ittibâ edenlere olsun." (Yatık yazılmayan kısım, bazı kaynaklarda yer almamaktadır.)

Mühür: (Muhammed/Rasûlullah)

Hız. Peygamber'in, Şucâ' bin Vehb el-Esedî ile Gassânî Emîri'ne gönderdiği mektup ise şöyledir:

Allâh'ın Rasûlü Muhammed'den Gassânî hükümdarı Hâris İbn-i Ebî Şamir'e:

Rahman ve Rahim olan Allâh'ın adı ile.

Allâh'ın Râsûlü Muhammed'den, Hâris İbn-i Ebî Şamir'e:

Hidâyete tâbi olan, Allâh'a inanan ve bunu ilân edene selâm olsun! Mülkünün sende kalması için seni hiçbir ortağı olmayan Allâh'a imâna davet ederim.

Mühür: (Muhammed/Rasûlullah)

Hiz. Peygamber, Dihye bin Halife el-Kelbî'yi aşağıdaki mektupla Bizans'a gönderir:

Allâh'ın Rasûlü Muhammed'den Bizans İmparatoru Herakliyûse:

Rahman ve Rahîm olan Allâh'ın adı ile.

Allâh'ın selâmı Hak yolda olanlara olsun. Seni İslâm'ı kabule davet ediyorum. Müslüman ol ki kurtuluşa eresin. Allah da sana çifte mükâfat verecektir. Davetimi kabul etmez, bundan yüz çevirecek olursan, bütün aryesilerin (bağlılarının) günahı sana olacaktır. "De ki: Ey kitap ehli! Sizinle bizim aramızda müsâvî olan bir Söz'e gelin: Yalnız Allâh'a kulluk edelim ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Bir kısmımız Allâh'ı bırakıp diğer kısmımızı Rabler edinmesin. Eğer yüz çevirirlerse deyin ki: «Şahit olun, bizler müslümanlarız.»" (Âl-i İmrân, 64)

Mühür (Muhammed/Rasûlullah)

Hâtıb bin Ebî Beltaa Hiz. Peygamber tarafından bir mektupla Mısır'a gönderilir:

Rahman ve Rahîm olan Allâh'ın adı ile.

Allâh'ın kulu ve Rasûlü Muhammed'den, Kıptilerin Reisi Mukavkîsa:

Hidâyete ittibâ edene selâm olsun! Ben seni İslâm'ın bütün davetiyle çağırıyorum. İslâmiyet'i kabul et ki selâmete eresin. Allah sana çifte sevap verecektir. Eğer yüz çevirirsen, bütün Kıptilerin günahını üzerine almış olacaksın.

"Ey ehl-i kitap, sizin ve bizim için aynı olan bir kelimeye geliniz ki, o, Allah'tan başkasına ibâdet etmemek, her ne olursa olsun hiçbir şeyi O'na ortak koşmamak ve aramızdan bazılarımızın Allâh'ı bırakıp da bazılarımızı Rab ittihaz etmemeleridir. Eğer yüz çevirirlerse deyin ki: «Şahit olun, bizler müslümanlarız.»" (Âl-i İmrân, 64)

Mühür (Muhammed/Rasûlullah)

Abdullah bin Huzâfe es-Sehmî ise Hiz. Peygamber tarafından Sâsânî İmparatorluğu başkenti Medâin'e gönderilir:

Rahman ve Rahim olan Allâh'ın adı ile.

Allâh'ın Rasûlü Muhammed'den Büyük Kısra'ya:

Hidâyete ittibâ eden, Allah ve Rasûlü'ne inanan, eşi ve ortağı olmayan Allah'tan başka tanrı olmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve Rasûlü olduğuna şahâdet edenlere selâm olsun! Ben, seni İslâm'ın bütün daveti ile çağırıyorum, zira ben her canlıyı dîne davet etmek, kâfirlere karşı Allâh'ın sözünü yerine getirmek için bütün insanlara gönderdiği Rasûlü'yüm. O hâlde İslâm'ı kabul et ve selâmet bul! Şayet reddedersen Mecûsîlerin günahı senindir.

Mühür (Muhammed/Rasûlullah)

MEKTUPLARIN ÖZELLİKLERİ

Mektuplar; hikmetli ve açık bir üslûpla kaleme alınmıştır. İfadeler oldukça müsamahakârdır. Davet etmekte, ancak tehdit etmemektedir. Hükümdarların veya reislerin itibarını düşürmemekte ve onlara unvanlarıyla hitap etmektedir. Böylece derecelerini kabul edip saltanatlarının İslâm'ın gölgesinde de devam edeceğine işaret etmektedir. Âlemlere rahmet olarak gönderilen Peygamber'in saltanat peşinde olmadığı, bir tebliğci sıfatıyla hareket ettiği anlaşılmaktadır. Her hükümdara durumuna göre hitap edilmektedir. Eğer muhatap ehl-i kitap ise semâvî dinler arasındaki irtibata işaret edilmekte, değilse insanlığın Allah'tan başka ilâhlara tapmaması gerektiği ve Allâh'a dönmesi hatırlatılmaktadır.

MEKTUPLARA TEPKİLER

İslâm kaynaklarında bu mektuplara hükümdarlar tarafından farklı tepkiler verildiği ifade edilmektedir. Kaynaklar; Yemen ve Umman hükümdarlarının bu davete icâbet ederek Hz. Peygamber'e tâbî olduğunu bildirmektedir. Gassânî Reisi ve Sâsânî Kısra'sının bu davete karşı sertlikle mukabele ettikleri, hattâ İran hükümdarının daha da ileri giderek mektubu yırttığı, kendi adının ikinci sırada gösterilmesine tahammül edemeyerek küstahça:

“O benim kölem durumunda iken, bu mektubu bana nasıl yazabilir?!” dediği nakledilmektedir. Bazılarının ise Mukavkıs gibi Hz. Peygamber'le mü-tareke yaparak kendisine hediyeler gönderdiği ve dostluk temeline dayalı bir yaklaşım gösterdiği bilinmektedir.

HAYBER'İN ALINIŞI (629)

Hudeybiye barışından sonra Hz. Peygamber kısa bir hazırlık yaptırdı ve içinde yaralıların bakımıyla ilgilenecek 20 gönüllü hemşire kadının da bulunduğu, 1.400'ü yaya, 200'ü atlı müslümanlardan oluşan bir orduyla Hayber üzerine yürüdü.

Hayber, Medine'ye 150 kilometre mesafede, Suriye yolu üzerinde, yahudilerin yaşadığı, stratejik öneme sahip bereketli topraklardan oluşmuş bir vahaydı. İçinde 7 kale bulunan bu vahada çeşitli sebze ve meyvelerin yetiştirildiği büyük çiftlikler ve hurma bahçeleri bulunuyordu.

Daha önce Benî Kaynuka, Benî Nadir ve Benî Kureyza yahudileri Medine'den çıkarılarak Hayber'e sürgüne gönderilmişlerdi. Buna sebep olan cürümleri; yapılan sözleşmeyi uygulamamaları, müslümanlara gizli ve aleni düşmanlık yapmaları, müşriklerle işbirliğine girmeleri, hattâ Medine pazarında müslümanlara saldırıya cür'et edecek kadar ileri gitmeleri idi. Bu ihânetlerinin bedelini Medine'den çıkarılarak Hayber'e yerleşmek sûretiyle ödemişlerdi.

Düşmanlıklarını her vesile ile burada da sürdüren yahudiler, müslümanların Şam-Suriye ticaret yolunu baltalamış, diğer Arap kabilelerini müşriklerle işbirliğine teşvik ederek her iki tarafı müslümanlara karşı savaşa kışkırtmış, müslümanları yok etme gayesi etrafında sinsice cephe oluşturmaya yeltenmişlerdi.

Medine'deki münafıkların başı Abdullah bin Übey ile sürekli temas hâlinde bulunan yahudiler, yarımada'nın en savaşçı topluluğu olan Gatafan Kabilesi'nden de yardım istemişlerdi. Ancak barış anlaşmasının etkisi ile müslümanlardan çekinin Gatafanlılar yardım yapamayacaklarını bildirince yahudiler açık bir meydan savaşını göze alamamışlardı.

Hz. Ali'nin büyük askerî başarılarının görüldüğü bir buçuk aylık kuşatmanın ardından yahudiler teslim olmak zorunda kaldılar. İleri gelenlerinin yakarışları neticesinde Hz. Peygamber'in affına uğrayan ve yeni bir sürgünden kurtulan yahudiler, yapılan anlaşmaya göre Hayber bölgesinde kalacaklar, fakat bu toprakları 1.600 müslüman adına işleyerek geçimlerini yarıcılıkla sürdürebileceklerdi.

MEKKE'NİN FETHİ (630)

Hudeybiye barışının ardından müslümanlar Mekke yakınlarında yaşayan Huzaa Kabilesi ile dostluk anlaşması yapmışlardı. Bu iki kabîle arasında eskiden beri süregelen bir düşmanlık vardı. Bir süre sonra iki kabîle arasında çıkan bir çatışmaya Mekkelilerin de taraf olması ve müttefikleri Bekiroğullarına yardım etmeleri, Hudeybiye Antlaşması'nın açıkça ihlâli anlamına geliyordu. Böylece Hz. Peygamber derhâl harekete geçerek anlaşmayı bozan Mekke'ye son darbeyi vurmak üzere hazırlıklara başladı. Savaş hazırlıkları sürerken telâşa kapılan Mekkeliler, Ebû Süfyan'ı Medine'ye elçi olarak gönderdilerse de bir sonuç alamadılar.

Artık Mekke, direnecek tâkattan mahrumdu. Hz. Peygamber'in on yıllık mücadelesi ısrarlı çağrıları ve bunun sonucunda ortaya çıkan ahlâk inkılâbı tüm Arap Yarımadası'nda etkisini göstermişti. Baskıcı, zâlim, inatçı, putperest Mekke'li liderlerden Velid bin Muğîre, Ebû Cehil ve Utbeler birer birer sahnedan çekilirken, aynı süreçte Ammarlar, Yâsirler, Habbablar, Aliler Bilâller ve Ömerlerden oluşan ve kalpleri yalnız Allah sevgisi ile dolu mü'minler topluluğu Hz. Peygamber'in etrafında tek bir vücut gibi kenetlenmişti. Bu altın nesil, iman va ahlâkın en güzel birleşimini temsil eden asr-ı saâdeti/mutluluk asrını hayatlarıyla örneklemişler, sağlam temeller üzerine kurulu anlamlı bir hayatın unutulmaz örneklerini vererek gelecek yüzyıllara «tevhidi dünya görüşü» hakkında kalıcı izler bırakmışlardır. İslâm'ın nasıl bir dünya görüşüne sahip olduğunu kendi hayat tarzlarıyla gösteren bu örnek nesil, İslâm medeniyetinin kıyâmete kadar takip edilmesi gereken mânevî rotasını da kıyâmete kadar belirlemişlerdir.

Mekke, yarımadanın kalbiydi. Kureyş'in sukûtu, küfrün ve şirkin de sukûtu olacaktı. Artık vakit gelmişti. Müslümanlar ciddî bir direnmeyle karşılaşmadan dört koldan yaklaşarak Mekke'nin etrafını çevreleyen tepelere yerleştiler. Psikolojik baskı tekniği uygulanarak geceleyin yakılan binlerce ateş âdeta İslâmiyet'in nûrunun şirkin zifiri karanlığını nasıl ortadan kaldırdığını sembolize etmekteydi. 10.000 kişiden oluşan İslam ordusu Hz. Peygamber'in liderliğinde muzaffer olarak çok geçmeden Mekke'ye girdi. Hz. Peygamber ordunun zafer sarhoşluğuna düşmesini önlediği gibi, kin ve kan dökmeye yol açmadan, en azılı düşmanlardan bile intikam almaya kalkmadan bağışlayıcı bir tavırla genel af ilân etti. Hz. Peygamber, Mekkelilere yaptığı tarihî konuşmada kimsenin malına ve canına dokunulmayacağı garantisi vererek şehir-

de barış ve güvenlik atmosferi oluşturdu. Çok özel suçları olan 8 kişi dışında kimse cezalandırılmadı. Af kapsamı öylesine geniş tutuldu ki, direnişin başındaki komutan İkrime bin Ebû Cehil dâhil hemen herkes affedildi. Bu arada kader, yıllarca direniş gösteren sembol isim Ebû Süfyan'ın da Hz. Abbas aracılığıyla koruma altına girdiğini ve İslâmiyet'in gücüne teslim olduğunu gösterdi.

Özellikle belirtmek gerekir ki, Hz. Peygamber fetih günü kadın-erkek bütün Mekke'lileri Safa Tepesi'ne çağırarak, onları Allâh'a ortak koşmamaları, iftiradan, zinâdan, hırsızlıktan sakınmalarını ve kız çocuklarını diri diri gömmemeleri konusunda uyararak kendilerinden söz almıştır. Yine o, Mekke'nin yağmalanmasını önlediği gibi, Kureyşlilere yapılabilecek her türlü baskı ve aşağılamaya da izin vermemiştir. Şehre girdiği ilk anlarda doğruca Kâbe'ye doğru yönelmiş, gönüllerden temizlemeyi başardığı putları bizzat Kâbe'den de temizleme yoluna gitmiştir. Bütün bu hoşgörölü ve ılımlı tavırlar Mekkeliler üzerinde olumlu tesirler yapmış, bundan dolayı da İslâmiyet'e boyun eğerek kendi istekleriyle müslüman olmuşlardır.

“...Allah, Rasûlü'nün ve mü'minlerin üzerinde kalplere huzur veren rahmetini indirdi. Gözle görmediğiniz ordular gönderdi de kendisini tanımayan kâfirleri azaba uğrattı.” (et-Tevbe, 25-26)

HUNEYN SAVAŞI (630)

Fetihle beraber Mekke müşriklerinin süngüleri düşmüş, müslümanlar Arap Yarımadası'nın büyük bir kısmında askerî ve psikolojik üstünlüğü kesin olarak ele geçirmişlerdi. Ancak bazı bedevî Arap kabileleri yükselen bu yeni güce karşı dirençlerini sürdürmeye devam ediyordu. Nitekim Havâzin ve Sakif isimli putperest kabileler yanlarına Tâiflileri de alarak 20 bin kişilik bir kuvvetle Mekke'ye 10 kilometre mesafedeki Huneyn Vadisi'nde toplandılar. Amaçları bir baskınla muzaffer İslâm kuvvetlerini dağıtmak, Mekkelilerin başaramadığını başarmaktı.

Havâzin kabilesi savaş hazırlıklarını büyük bir titizlik içerisinde tamamlamış, kararlılıklarını göstermek için de savaş alanına hayvan sürülerini, eşlerini çoluk ve çocuklarını getirmişlerdi. Bu önemli gelişme üzerine Hz. Peygamber, aralarında henüz inançlarını değiştirmemiş bazı Mekkelî putperestlerin de bulunduğu 12 bin kişilik orduyla Huneyn Vadisi'ne ulaştı. Müşriklerle başlayan

çatışmanın ilk devresinde durum önce müslümanların aleyhine gelişti. Çünkü Mekke'yi dize getirmiş olmanın gururuna kapılarak kendilerini yenilmez görmeleri ve gevşeklik göstermeleri inananları zaafa uğratmış, bu da beklemedikleri yoğun saldırı karşısında çabucak dağılmalarına yol açmıştı.

Erken bozgun havası bütün İslâm birliklerine yayılmış, şaşkınlığa düşen birlikler yenilginin eşiğine gelmişti. Ancak daha sonra zaafını fark ederek toparlanan İslâm ordusu derhâl Hz. Peygamber'in etrafında kenetlenmiş, şiddetli bir mukavemetin ardından savaşı kendi lehlerine çevirmeyi başarmıştır. Bu esnada önce Hz. Ali'nin düşman ordusunun bayraktarını saf dışı bırakması, ardından da müslümanların karşı saldırıya geçerek baskılarını arttırması, Havâzin ordusunun bozularak dağılmasındaki en önemli âmillerden biri olmuştur. Bu durum Kur'an'da şöyle ifade edilmektedir: "And olsun ki Allah, bir çok yerde ve Huneyn Savaşı'nda da size yardım etmişti. Hani çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat sizi hezimete uğramaktan kurtaramamıştı. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti, sonunda (bozularak) gerisin geri dönmüştünüz.

Sonra Allah, Rasûlü'nün ve mü'minlerin üzerine kalplere huzur veren rahmetini indirdi. Gözle görmediğiniz ordular gönderdi de kendisini tanımayan kâfirleri azaba uğrattı." (et-Tevbe 25-26)

Bu ağır darbeden sonra müşriklerin yeniden toparlanarak tekrar saldırıya geçmelerine izin verilmedi. Saldırılara devam edilerek putperest toplulukları kesin darbelerle dağıtıldı. 6.000 civarında esir alındığı gibi, bol miktarda ganimet de ele geçirildi. Hz. Peygamber hem orduya yeni katılmış Mekkelilere, hem de Mekke'de kalarak İslâmiyet'e girmek için kendisinden süre isteyenlere, ganimetten bolca pay vererek onların kalplerini İslâmiyet'e ısındırmaya gayret gösterdi. Böylelikle Mekke'nin alınmasına rağmen hâlâ kalplerden silinememiş olan bazı tereddütlerin dağıtılması hedeflenmiş, bu hedefin gerçekleşmesiyle toplumdaki birlik ve kardeşlik bağlarının pekiştirilmesi sağlanmıştır.

Bir süre sonra Havâzin kabilesinden 14 temsilci, Tâif kuşatması sırasında Hz. Peygamber'e müracaat ederek müslüman olduklarını, mallarının ve esirlerinin kendilerine iade edilmesini talep ettiler. Rasûlullah da kendilerine ya mallarını ya esirlerini tercih etmeleri teklifinde bulundu. Gelen heyet esirlerinin serbest bırakılmasını tercih edince, müslümanlar da Hz. Peygamber'in tavsiyeleri üzerine ellerindeki esirleri seve seve serbest bıraktılar.

TÂİF KUŞATMASI

Öte yandan Hüneyn bozgunundan kurtulmayı başaran ve çoğunluğunu Sakif'lilerin oluşturduğu bir topluluk Tâif kentine sığınmış, şehrin kalelerini onararak oraya yerleşmişlerdi. Havâzin kabilesi reisi Mâlik bin Avf da Tâif'e sığınanlar arasındaydı. Zaferlerinin sonuçlarını toplamak isteyen müslümanlar çok geçmeden Tâif kentini de muhasara altına aldı. Hz. Peygamber kuşatmadan yıllar önce de bu kente gelmiş, İslâmiyet'i yaymak amacıyla orada yapmış olduğu faaliyetler acı hâtıralarla noktalanmıştı.

Küçümseme, hakaret, hattâ çirkin saldırılara uğramış, yaralanarak sığındığı bir bağda müşrik kavmi için hidâyet yakarışlarında bulunmuştu. Tâif kenti; güçlü kaleleri, 2.000 metreye yaklaşan rakımı ve sert iklimiyle kuşatmaya şiddetli bir direniş gösterdi. Kuşatmanın uzaması üzerine Hz. Peygamber ordusunu kentin önünden çekerek muhasaraya son verdi. Tâifliler de bir yıl sonra bir elçiyle Hz. Peygamber'e müracaat ederek İslâmiyet'i kabul ettiklerini bildirdiler.

Hüneyn zaferi ve Tâiflilerin İslâmiyet'i kabul etmeleri, Mekke'nin fethini tamamlayan iki önemli hâdisedir.

Bu iki olay sonucunda Hicaz başta olmak üzere Arabistan'ın büyük bir kısmı İslâm dinine girdiği gibi, Hz. Peygamber'in putperest Arap kabileleriyle olan mücadelesi de sona ermiştir.

MÛTE SAVAŞI ve TEBÛK SEFERİ

629 yılında bir müslüman keşif birliği Suriye sınırlarında Bizans'ın müttefiki Gassâniler tarafından öldürülmüş, bunun üzerine Hz. Peygamber evlâtlığı Zeyd bin Hârise kumandasında 3.000 kişilik bir orduyu Suriye üzerine göndermişti. Mûte mevkiinde meydana gelen savaşta müslümanlar kendilerinden kat kat güçlü Bizans ve Gassânî karşısında dağılmamış, fakat başta Zeyd bin Hârise olmak üzere üç değerli komutanını peş peşe şehid vermiştir. Orduyu bu güç durumdan dördüncü olarak komutan olarak seçilen Hâlid bin Velid kurtarmış, daha fazla zâyiat vermeden askerlerini sâlimen Medine'ye geri döndürmeye muvaffak olmuştur. Hâlid bin Velid'e, bu başarısından dolayı Hz. Peygamber tarafından; «Seyfullah: Allâh'ın Kılıcı» unvanı verilmiştir.

Mûte Savaşı'ndan yaklaşık bir yıl sonra Medine'ye Bizans İmparatoru

Herakliyüs'ün büyük bir orduyla Arabistan üzerine yürüdüğü haberi ulaştı. Bu şâyia üzerine Hz. Peygamber 30 bin kişilik bir ordu hazırlayarak Suriye'ye doğru yola çıktı. Yaz sıcaklarında ve hasat mevsiminde yapılan çok meşakkatli bir yolculuktan sonra ordu Tebük mevkiine geldi. Hz. Peygamber, Arabistan'ın kuzey sınırlarını güvence altına alacak tedbirler için her tarafa keşif birlikleri gönderdi. Bizans ordusunun bölgeye gelişinin asılsız bir haber olduğu anlaşıncı civardaki hıristiyan ve yahudi kabîleleriyle anlaşmalar yaparak onları İslâm devletinin himayesi altına aldı. Müslümanların gayrimüslimlerden bir güvenlik vergisi olarak aldıkları «cizye» de bu anlaşmalarla başlamıştır.

Tebük Seferi Hz. Peygamber'in son seferi oldu.

HZ. PEYGAMBER'İN VEDÂ ve VEFATI

VEDÂ HACCI

Canım kurban olsun Sen'in yoluna
Adı güzel kendi güzel Muhammed!

Yûnus Emre

Hicretin 10. yılında Hz. Peygamber, ashâbı ile beraber mukaddes toprakları ziyaret etmek amacıyla 22 Şubat 632 günü Medine'den ayrılarak Mekke'ye doğru yola çıktı. Onun bütün insanları arınmaya, birlikte ibâdete, yoksulları gözetmeye çağırdığı bu ilk ve son hacı İslâm tarihinde «Vedâ Haccı» olarak anılır. Bu hac esnasında (8 Mart 632) Hz. Peygamber Arafat'ta yaklaşık 120 bin kişiden oluşan mü'minler topluluğuna son ikazlarını yapmış, onlarla helâlleşmiş, gönül bağıyla bağlı olduğu bu seçkin topluluğa bir bakıma vedâ etmiştir. Nitekim bu hutbeden çok az bir süre önce inen şu âyette Hz. Peygamber'in görevinin tamamlandığına işaret edilmiştir: «Bugün dininizi kemâle erdirdim. Üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Ve size din olarak Müslümanlığı verip ondan hoşnut oldum.» (el-Mâide, 3)

«Vedâ Hutbesi» olarak bilinen bu tarihî konuşmasında Hz. Peygamber, Allah'a iman ve bağlılığı vurgulamış, insan haklarına ve özellikle kadın haklarına saygı ve özen gösterilmesini istemiştir. İslâm kardeşliğinin önemle vurgulandığı konuşmada, câhiliye döneminin kötü izlerinin tamamen silinmesi amacıyla kan dâvâlarının ve fâizin mutlak anlamda ayaklar altına alındığı ifade edilmiştir. Hz. Peygamber tarihi konuşmasını özellikle Kur'an'a sıkı sıkıya bağlı kalınması ve sünnetinin titizlikle takip edilmesi şeklindeki vasiyetiyle bitire-

rek kendisini dinleyen mü'minler topluluğundan görevini yerine getirdiğine dair onay almıştır.

VEDÂ HUTBESİ

"Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyiniz! Bilmiyorum, belki bu seneden sonra sizinle burada bir daha buluşamayacağım. İnsanlar! Bugünleriniz nasıl mukaddes bir gün ise, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay ise, bu şehriniz (Mekke) nasıl mübarek bir şehir ise, canlarınız, mallarınız, namuslarınız da öyle mukaddestir, her türlü tecavüzden korunmuştur.

Ashâbım! Muhakkak Rabbinize kavuşacaksınız. O da sizi yaptıklarınızdan dolayı sorguya çekecektir. Sakın benden sonra eski sapıklıklara dönmeyiniz ve birbirinizin boynunu vurmayınız! Bu vasiyetimi, burada bulunanlar bulunmayanlara ulaştırın. Olabilir ki, burada bulunan kimse bunları daha iyi anlayan birisine ulaştırmış olur.

Ashâbım! Kimin yanında bir emanet varsa, onu hemen sahibine versin. Biliniz ki, fâizin her çeşidi kaldırılmıştır. Allah böyle hükmetmiştir. İlk kaldırdığım fâiz de Abdülmuttalib'in oğlu (amcam) Abbas'ın fâizidir. Lâkin anaparanız size aittir. Ne zulmediniz, ne de zulme uğrayınız.

Ashâbım! Dikkat ediniz, câhiliyeden kalma bütün âdetler kaldırılmıştır, ayağımın altındadır. Câhiliye devrinde güdülen kan dâvâları da tamamen kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan dâvâsı Abdülmuttalib'in torunu İyas bin Rabia'nın kan dâvâsıdır.

Ey insanlar! Muhakkak ki, şeytan şu toprağınızda kendisine tapılmasından tamamen ümidini kesmiştir. Fakat siz bunun dışında ufak-tefek işlerinizde ona uyarsanız, bu onu memnun edecektir. Dîninizi korumak için bunlardan da sakınınız.

Ey insanlar! Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları Allâh'ın emaneti olarak aldınız ve onların namusunu kendinize Allâh'ın emriyle helâl kıldınız. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, kadınların da sizin üzerinizde hakkı vardır. Sizin kadınlar üzerindeki hakkınız; yatağınızı hiç kimseye çiğnetmemeleri, hoşlanmadığınız kimseleri izniniz olmadıkça evlerinize almamalarıdır. Eğer gelmesine müsaade etmediğiniz bir kimseyi evinize alırlarsa; Allah, size onları yataklarında yalnız bırakarak sa-

kındırmanıza izin vermiştir. Kadınların da sizin üzerinizdeki hakları, meşrû örf ve âdete göre yiyecek ve giyeceklerini temin etmenizdir.

Ey mü'minler! Size iki emânet bırakıyorum, onlara sarılıp uydukça yolunuzu hiç şaşırmasınız. O emânetler, Allâh'ın kitabı Kur'ân-ı Kerim ve Peygamber'in sünnetidir.

Mü'minler! Sözümlü iyi dinleyiniz ve iyi belleyiniz! Müslüman müslümanın kardeşidir ve böylece bütün müslümanlar kardeşirler. Bir müslümana kardeşinin kanı da, malı da helâl olmaz. Fakat malını gönül hoşluğu ile vermişse o başkadır.

Ey insanlar! Cenâb-ı Hak her hak sahibine hakkını vermiştir. Her insanın mirastan hissesini ayırmıştır. Mirasçıya vasiyet etmeye lüzum yoktur. Çocuk kimin döşeginde doğmuşsa ona aittir. Zinâ eden kimse için mahrumiyet vardır.

Ey insanlar! Rabbiniz birdir. Babanız da birdir. Hepiniz Âdem'in çocuklarıdır, Âdem ise topraktandır. Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arap üzerine üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvâda, Allâh'tan korkmaktır. Allah yanında en kıymetli olanınız O'ndan en çok sakımanızdır. Âzâsı kesik siyahî bir köle başınıza âmir olarak tayin edilse, sizi Allâh'ın kitabı ile idare ederse, onu dinleyiniz ve itaat ediniz. Kimse kendi suçundan başkası ile suçlanamaz. Baba, oğlunun suçu üzerine, oğlu da babasının suçu üzerine suçlanamaz.

Dikkat ediniz! Şu dört şeyi kesinlikle yapmayacaksınız:

Allâh'a hiçbir şeyi ortak koşmayacaksınız.

Allâh'ın haram ve dokunulmaz kıldığı canı, haksız yere öldürmeyeceksiniz.

Zinâ etmeyeceksiniz.

Hırsızlık yapmayacaksınız.

İnsanlar! Yarın beni sizden soracaklar, ne diyeceksiniz?"

Sahâbe-i kiram hep birden şöyle dediler:

"Allâh'ın elçiliğini ifâ ettiniz, vazifenizi hakkıyla yerine getirdiniz, bize vasiyet ve nasihat bulundunuz, diye şahâdet ederiz!"

Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem Efendimiz (s.a.v.) şahâdet parmağını kaldırdı, sonra da cemaatin üzerine çevirip indirdi ve şöyle buyurdu:

“Şâhit ol yâ Rab! Şâhit ol yâ Rab! Şâhit ol yâ Rab!”

HZ. PEYGAMBER'İN HASTALANMASI ve EBEDÎ ÂLEME YOLCULUĞU

Hız. Peygamber'in nübüvvet vazifesini tamamlayıp ayrılık işaretlerini vermesi, kavrayışı yüksek sahâbeleri derin bir üzüntüye sevk etmişti.

Rasûlullah Medine'ye dönüşünün hemen ardından Üsâme bin Zeyd'i Bizans'a gözdağı vermek, Suriye hududu üzerindeki İslâm nüfuzunu takviye etmek ve Mûte Savaşı'nın intikamını almak amacıyla hazırlıklar yapmak üzere ordu komutanı tayin etti. Ancak çok geçmeden Hız. Peygamber rahatsızlandı. Hummâ hastalığı zaman zaman ateş nöbetleri ile mübarek vücudunu bîtap düşürüyordu. Genç Üsâme'nin büyük ordusu Medine'den ayrılmadan Hız. Peygamber'in hastalığı şiddetlendi. Ve 63 yıllık lekesiz hayatı hicretin 11. yılında 8 Haziran 632 günü sona erdi.

İbn-i Hişâm'ın naklettiği bir rivâyetten, Hız. Peygamber'in Hayber'in Fethi sırasında kendisine bir kadın tarafından ikram edilen et yemeğinden kısmen zehirlendiği, bu zehirlenmenin etkisinin daha sonra da devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim aynı eserde Rasûlullâh'ın:

“Zaman zaman bu zehirden muzdarip oldum ve şimdi beni şahdamarımdan vurdu.” buyurduğu yer almaktadır. Allâh'ın son elçisinin bu zehirlenmenin etkisiyle vefat ettiği, dolayısıyla şehid olduğu, bir kısım âlimler tarafından kabul edilmektedir.

Öte yandan hastalığının arttığı dönemde hicret arkadaşı Hız. Ebûbekir'in Hız. Peygamber'in yerine müslümanlara namaz kıldırıldığı, soyunun devam ettiği sevgili kızı Fâtıma'ya:

“Baban bugünden sonra hiçbir acı çekmeyecek!” diyerek ona yakında vefat

edeceğini îmâ ettiği, ardından da kendisine en erken kavuşacak olanın kendisinin olacağını belirttiği rivâyet edilmektedir.

HZ. PEYGAMBER'İN ŞAHSİYETİ

Günümüzde yaklaşık iki milyar müslümanın Peygamberi olan Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hayatı kendisinden önce gelmiş tüm peygamberlerden çok daha açık ve nettir. Gerek ölümünden sonra titizlikle korunan sünneti, gerekse siyer ve megazî kitapları yoluyla tevâtüren günümüze kadar ulaşan uygulamaları, mü'minlerin O'na gönülden bağlanmalarında çok önemli bir rol oynamıştır. Hz. Peygamber'in sahip olduğu beşerî hususiyetleri ve elçilik nitelikleri; O'nu birçok mânevî liderden ayırıcı temel vasıf olmuştur. Yahudilerin Üzeyir Peygamber'i, hıristiyanların da Hz. İsa'yı -Allâh'ın oğlu- göstermek sûretiyle içine düştükleri akîde krizini müslümanlar hiçbir dönemde yaşamamışlardır. Zerdüşt, Buda, Konfüçyüs gibi dinî liderlerde görünen mitolojik tortu zamanla bu kişiliklerin anlaşılmasını sadece zorlaştırmamış, bu kişilerin derin bir sapkınlıkla tanrı olarak algılanmasına da yol açmıştır.

Oysa Hz. Peygamber, Kur'ân vasıtası ve rehberliği ile kendisinin sadece Allâh'ın kulu ve Rasûlü olduğu gerçeğini vurgulamış, ilâhî emirlerin ilk muhatap ve sorumlusunun kendisi olduğu şuuru içinde mü'minlere tam bir örneklik göstermiştir. Öyle ki, Hz. Âişe O'nun ahlâkını soranlara:

“O'nun ahlâkı Kur'ân'dan ibarettir. Siz hiç Kur'ân okumuyor musunuz?” diye cevap vermiştir.

O, birçok âyette; inancındaki sebâtı, Allâh'a bağlılığı, ibâdete düşkünlüğü, tövbe ve istiğfar konusundaki titizliği, Allah yolunda kararlı oluşu, her bakımdan mü'minlere örnek oluşu, sabır ve sebâtı, insana saygılı, mü'minlere düşkün oluşu, canlılara şefkatle muamele edişi, affediciliği, tevâzuu, dürüstlüğü, adaleti ve nihayet üstün ahlâkî vasıfları ile anlatılmaktadır

Yine kaynaklarda yer alan rivâyetlerden Hz. Peygamber'in konuşmasının açık ve anlaşılır olduğu, özlü sözlerle herkese anlayacağı tarzda hitap ettiği bilinmektedir. Bizzat 26 gazaya iştirak etmiş, 36 gazaya da kumandan tayin et-

miştir. Ancak gerek katıldığı, gerek yönlendirdiği bütün savaşlarda en az sayıda insan kaybının olması için çok özel çaba göstermiştir.

Ayakkabılarını kendi eliyle onarır, elbiselerini de kendisi yamardı. Herkes gibi yere oturarak yemek yer, kendisine ayrıcalık yapılmasından hoşlanmazdı.

Arkadaşlarına karşı vefalı ve kadirşinastı. Bir arkadaşını üç gün görme-se sorar, hasta ise ziyaretine giderek durumunu öğrenir, onunla gönül bağıını kuvvetlendirirdi. Kendisi otururken başkalarına iş gördürmeyi sevmezdi.

Hiç şüphesiz Hz. Peygamber'i anlatmak, Hz. Mevlânâ'nın tabiriyle; «*Denizi testiye dökmek*»ten farksızdır. Dünya, O'nun getirdiği ahlâkî inkılâba her zamankinden daha çok muhtaçtır. İnsanoğlu, giderek sekülerleşen modern hayatın maddî ve mânevî mutsuzluk âmilleriyle baş edebilmek için, gerek karşılıklı sevgi, saygı ve hakkâniyeti temel alarak beşerî münasebetlerini yeniden şekillendirmede ve gerekse aile ilişkilerini, ticarî faaliyetlerini ve her türlü günlük işlerini yeniden düzenleyebilme konusunda Hz. Peygamber'in yaşayıp örneklediği üstün nitelikli ahlâkî kâidelerden ilham almaya mecbur görünmektedir. Doğruluk, dürüstlük ve fazileti hayat biçimine dönüştürecek böylesi bir ahlâkî dönüşüme ancak Hz. Peygamber'le kurulacak gönül bağıyla ve getirdiği yüce değerlere sıkı sıkıya bağlanarak varılabilir.

Bu sebeple Hz. Peygamber'in yeni bir toplumu başarıyla inşa ederken hikmetle ortaya koyduğu ahlâkî umdeler, getirdiği dinin ve kendisinin en belirleyici vasfı olmuştur.

RÂŞİD HALÎFELER DÖNEMİ
(HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN)
HZ. EBÛBEKİR DÖNEMİ
(632-634)

RÂŞİD HALÎFELER DÖNEMİ (HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN)

*Bir hayrı kaçırsan onu
yakalamaya çalış, ulaşınca da onu geç!*
Hz. Ebûbekir-i Sıddîk-radıyâllâhu anh-

HZ. EBÛBEKİR DÖNEMİ (632-634)

ŞAHSİYETİ

Râşid halifeler döneminin ilk halifesi Hz. Ebûbekir'in, Hz. Peygamber'den iki ya da üç yaş küçük olduğu kabul edilmektedir. Yine kaynaklarımızda, çocukluğu hakkında fazla malûmat bulunmamakla birlikte putlara tapmadığı, içki kullanmadığı, son derece dürüst kişiliğiyle câhiliye dönemi Mekke toplumunda müteber bir yerinin olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Ebûbekir, elbise ve kumaş ticaretiyle meşgul bir tüccardı. İslâmiyet'i ilk kabul edenler arasında yer alan Hz. Ebûbekir'in, İslâmiyet'i kabul ettiği dönemde 40.000 dirhemlik bir servetinin olduğu, ticaret kervanlarıyla Suriye ve Yemen'e seyahat ettiği bilinmektedir. Hz. Peygamber'in en yakın halkası arasında yer alan Hz. Ebûbekir'in Mekke'deki müslümanlara eziyetlerin yaşandığı dönemde baskı, şiddet ve acıların azaltılmasında etkin ve koruyucu roller üstlendiği bilinmektedir. O'nun; Hz. Osman bin Affan, Talha bin Ubeydullah, Sa'd bin Ebî Vakkas, Zübeyr bin Avvam, Abdurrahman bin Avf ve Ebû Ubeyde bin Cerrah'in İslâmiyet'i seçmelerinde doğrudan etkili olduğu bilinmektedir.

İslâm tarihinin en önemli dönemeçlerinden biri kabul edilen hicret hâdisesinde de Hz. Ebûbekir'in yol arkadaşı olarak Peygamber'e eşlik ettiği, O'nunla birlikte türlü korku ve endişelere katlanarak bu ulvî yolculuğun bütün eziyetlerine göğüs gerdiği ve hicreti anlatan Tevbe Sûresi'nin 40. âyetinde bahsi geçen iki kişiden birinin Hz. Ebûbekir olduğu kabul edilmektedir.

“Muhammed'e yardım etmezseniz bilin ki; inkâr edenler O'nu Mekke'den çıkardıklarında, mağarada bulunan iki kişiden biri olarak Allah O'na yardım etmişti. Arkadaşına (Hz. Ebûbekir'e); *«Üzülme, Allah bizimledir.»* diyor-du; Allah da O'na güven vermiş, görmediğiniz askerlerle O'nu desteklemiş, inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı.”

Hz. Ebûbekir hicretten sonra Peygamber'in mescid yapılmasını uygun gördüğü arsayı kendi parasıyla satın alarak önemli bir fedâkârlıkta bulunduğu gibi; Bedir, Uhud savaşları, Hudeybiye görüşmeleri gibi İslâmiyet'in doğuş yıllarındaki askeri ve diplomatik birçok faaliyetlerinde Rasûl'ün yanında yüreğiyle var oldu. O Peygamber'e bağlılığı ile «siddik» çeşitli konularda kendisiyle istişâre ettiği için «Peygamber'in veziri» olarak anılır. Mekke'nin Fethi'nden sonra hac emirliği görevini başarıyla yürüttü. 632 Mayıs'ında Hz. Peygamber'in Vedâ Haccı'nın ardından rahatsızlanması üzerine mescidde müslümanlara namaz kıldırma şerefi kendisine verildi. Hz. Ali ve Abbas'ın kollarında güçsüz ve tâkatsiz bir şekilde mescide gelen Hz. Peygamber'le sağken son defa görüştü. Nitekim Hz. Peygamber'in bu görüşmeden birkaç saat sonra vefat ettiği bilinmektedir. Buhârî'deki meşhur anlatıma göre:

Hz. Ebûbekir acı haberi alır almaz Peygamber'in odasına girerek mübarek alnını öptü. Yüce İslâm Peygamberi'nin ölümünün müslümanlar üzerinde yarattığı şaşkınlığı şu sözlerle ortadan kaldırmayı başardı:

“Ey İnsanlar! Her kim Muhammed'e tapıyorsa bilsin ki Muhammed ölmüş-tür. Allâh'a tapanlar bilsinler ki Allah diri ve ölümsüzdür. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: «Muhammed ancak ve ancak bir peygamberdir. O'ndan önce de nice peygamberler gelip geçmiştir. Ölür ya da öldürülürse okçelerinizin üzerinde geriye mi döneceksiniz? Kim geri dönerse Allâh'a hiçbir zarar vermiş olmaz. Allah şükredenleri mükâfatlandıracaktır.»” (Âl-i İmrân, 144)

HZ. EBÛBEKİR'İN HALÎFELİĞE SEÇİLMESİ

Bilindiği gibi hicretle beraber Hz. Peygamber'in liderliğinde oluşan İslâm

devletinin siyasî hâkimiyeti Mekke'nin Fethi'nden itibaren hemen hemen bütün Arap Yarımadası'na yayılmıştı. Yakın gelecekte insanlık tarihinin bilinen en köklü değişim ve inkılâplarına imza atacak olan kadrolar, Hz. Peygamber'den sonra toplumdaki idarî sorumlulukları üstlenecek, toplumu derleyip toparlayacak bir siyasî yönetim ihtiyacıyla karşı karşıyaydılar. Tarihin ilginç bir tecellisi olarak bu yönetim, hayret uyandıracak bir hızla gerçekleşti. Hz. Peygamber'in vefatının hemen ardından Benî Saide çardağında toplanan ensarın ileri gelenleri halife seçmek üzere derhâl harekete geçtiler. Bu toplantıda ilgi Hazrec Kabilesi lideri Sa'd bin Ubâde'ye yönelmiş, halife seçilmesi neredeyse kesinleşmişti. Ensarın halife seçmek üzere görüşmeler yaptığını öğrenen Hz. Ebûbekir, yanına Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde bin Cerrah'ı da alarak toplantı yerine gitti. Yeni katılanların da görüşlerini ortaya koyma fırsatını buldukları müzakerelerde çeşitli görüşler ortaya çıktı. Ensarın görüşü, Medineli ve Mekkeli müslümanlardan birer tane olmak üzere iki emir seçilmesi yönündeydi. Bu sırada söz alan Hz. Ebûbekir, önce Medinelilerin İslâm'a hizmetlerini, Hz. Peygamber'e sahip çıkışlarını ve dindeki samimiyetlerini ifade ettikten sonra Mekke muhâcirlerinin de bu din için yaptıkları fedâkârlıkların küçümsenemeyeceğini, bu yüce mesaja ilk uyanların onlar olduğunu ve İslâm uğruna hicret dâhil her türlü fedâkârlığı yaptıklarını belirtti. Ayrıca Arapların Kureyş kabilesine itaatinin kolay olacağını, esasen ensarın Evs ve Hazrec kabileleri arasında var olan nâzik çekişmenin Arapların birliğini sağlamada engel teşkil edebileceğini belirtti. Daha sonra iki ayrı emir seçilmesinin doğru olamayacağını, bunun İslâm birliğine zarar getireceğini izah ettikten sonra yanında bulunan Hz. Ömer ve Hz. Ubeyde bin Cerrah'ı aday gösterdi. Fakat başta yanındaki muhâcir arkadaşları olmak üzere ensardan ileri gelen sahâbeler halifelîğe kendisinin uygun olduğunu belirterek Hz. Ebûbekir'e biat ettiler. Böylece Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ebûbekir'in halife seçilmesiyle İslâm devletinin siyasî yönetimi şekillenmiş oldu.

“YANLIŞ HAREKET EDERSEM BENİ DOĞRULTUNUZ!”

Hz. Ebûbekir, seçilmesinin hemen ardından Hz. Peygamber'in ev halkı tarafından yürütülen Hz. Rasûl'ün teçhiz ve defin işlemleri hakkında Hz. Ali'den bilgi aldı. Ertesi gün Mescid-i Nebevî'de yapılan biat toplantısına İslâm toplumunun ileri gelenleri, kabile reisleri ve birçok zevât katıldı. Hz. Ebûbekir bu seçkin topluluğun huzurunda, takip edeceği siyasetin genel esaslarını şöyle ifade etti:

“Ey müslümanlar, en iyiniz olmadığım hâlde başkanlık makamına getirilmiş bulunuyorum. Görevimi hakkıyla yerine getirirsem bana yardım ediniz, yanlış ha-

reket edersem beni doğrultunuz. Doğruluk emanet, yalancılık hıyânettir. Güçsüz olanınız eğer haklıysa hakkını alıncaya kadar benim yanımda güçlüdür. Güçlü olanınız haksız ise kendisinden hak sahibinin hakkını alıncaya dek benim katımda güçsüzdür. Bir millet Allah yolunda cihadı bırakacak olursa, Allah behemehâl o milleti zillate uğratar. Herhangi bir millette kötülükler yaygın olursa, o millete de umumî bir belâ verir. Allâh'a ve Rasûlü'ne itaat ettiğim müddetçe bana itaat ediniz. Şayet Allâh'a ve Rasûlü'ne karşı gelirsem bana itaat etmekle mükellef değilsiniz."

ÜSÂME BİN ZEYD'İN SURİYE ÜZERİNE GÖNDERİLMESİ

Hız. Peygamber, vefatından kısa bir süre önce Mûte Savaşı'nda şehid olanların intikamını almak ve kuzey sınırlarında Bizans'a karşı teyakkuz durumunu sürdürmek için Suriye'ye göndermek üzere Üsâme bin Zeyd komutasında bir ordu hazırlatmıştı. Ancak Hız. Peygamber'in ağırlaşması üzerine bu ordu sefere çıkamamıştı. Hız. Ebûbekir'in ilk işi genç Üsâme komutasındaki bu orduyu yola çıkarmak olmuştur. Bazı sahâbeler dinden dönme olaylarını ve iç karışıklıkları gerekçe göstererek tecrübesiz âzadlı bir kölenin liderliğinde ordunun yola çıkmasının sakıncalarını öne sürdüyse de Hız. Ebûbekir, Hız. Peygamber'in yola çıkardığı bu orduyu engellemeyeceğini kesin bir dille ifade etti. Ayrıca Üsâme atlı, kendisi yaya olarak bir müddet yürüdükten sonra askerlere şu hitâbede bulundu:

"Allah yolunda kâfirlerle savaşın, hâinlik etmeyin, ganîmet malına zarar vermeyin, çocukları, kadınları ve yaşlı insanları öldürmeyin, meyve veren ağaçları kesmeyin, yemek ihtiyaçları dışında koyun, sığır ve develeri boğazlamayın, manastırlara çekilmiş kimselere dokunmayın."

Hız. Ebûbekir'in bu tavrı, dinden dönmelerin ve kabîle karışıklıklarının yaşandığı dönemde art niyetli kişilere ve fırsat kollayanlara karşı ciddî bir güç gösterisiydi. Ayrıca Üsâme de 2,5 ay kadar süren bu seferinde yol güzergâhı üzerindeki dinden dönme hareketlerini bastırdığı gibi İslâm'a bağlı olanları teşvik ederek dinî ve siyasî birliğin sağlanmasına hizmet etmiştir.

ARAP YARIMADASI'NDA BİRLİĞİ SAĞLAMA ÇABALARI

Hız. Peygamber'in vefatına kadar Arap Yarımadası genel olarak İslâm dînine girmişti ancak hâlâ bedevî bazı kabîlelerin İslâm'ın temel mesajlarını ve inceliklerini kavradıkları söylenemezdi. Medine, Mekke, Tâif gibi kent mer-

kezleri İslâm'ın rûhuna uygun bir hayat tarzı benimsemişken, kentler dışındaki birçok kabîle İslâmî kimliklerini henüz tamamlamış sayılmazdı. Daha Rasûl-i Ekrem zamanında İslâm'a girmeyi şartlara bağlamak isteyen kabîleler mevcuttu. Bu kabîleler çölün insanlara dayattığı kayıt dışı yaşama arzularını bir türlü terk ederek tek bir otorite etrafında toplanmak istemiyorlardı.

Ayrıca Yemen bölgesinde var olan hıristiyan tesirleri henüz tam olarak silinemediği gibi kuzeyde de Bizans'ın civar kabîleler üzerindeki etkileri tamamen ortadan kaldırılamamıştı.

Hz. Rasûl'ün getirdiği dinin insanlardan istediği ruh olgunluğu ve cemiyet dokusunu sevgi ve adalet temeline dayandırma gibi değişimler bütün Arabistan'a istenilen düzeyde teşmil edilememişti. Nitekim İslâmî hâkimiyetin Mekke'nin hemen yanı başındaki Tâif şehrine yerleşmesi de ancak Tebük Seferi'nden sonra mümkün olabilmişti.

Bütün bunlara rağmen İslâm, Arap Yarımadası'nda öncelikle şehirler ve çöldeki kabîleler arasında bir realite olarak siyasî birliğin mayasını oluşturacak dinamiklere sahipti.

YALANCI PEYGAMBERLER ve ZEKÂT VERMEYENLERLE MÜCADELE

Hz. Peygamber'in görevini tamamladıktan sonra hastalanması, peygamber olduğunu ileri süren bazı yalancılara cesaret vermişti. Onun vefatı ile beraber bu tip hareketler isyana dönüşmüştü. Bazı kabîleler de namaz kılmakla birlikte İslâm'ın ferde yüklediği malî yükümlülüklerinden olan zekâtı vermeyeceklerini ilân etmişlerdi. Üstelik yeni müslüman olmuş bazı kabîleler Medine ile siyasî ve dinî irtibatlarını kesmişler hattâ bununla da yetinmeyerek yalancı peygamberlere destek vermeye başlamışlardı. Yalancı peygamberlerle savaşılması gerektiği konusunda Medine müslüman toplumu arasında ihtilâf olmamakla beraber zekât vermeyenlere karşı kuvvet kullanılması fikri problem olmuştu. Hz. Ömer «Kelime-i Tevhid»i söyleyenlerle savaşmanın doğru olmayacağı görüşündeydi. Bazı sahâbeler ise zekât konusunda esneklik gösterilmesi görüşündeydi.

Hz. Ebûbekir ise kararlı tutumu ile bütün bu tartışmalara son vermiştir. Bu doğrultuda namaz ile zekâtın birbirlerinden ayrılamayacağını, bu ayrımı yapanlarla mücadele edeceğini belirterek bu konuda sahâbelerin yardımını istedi. Hz. Ebûbekir önce Fezâre kabîlesinin zekâtına el koyup Medine'ye saldır-

mak üzere olan Harise bin Hısn el-Fezârî'nin üzerine giderek âsileri dağıttı. Böylece İslâm başkentinin güvenliği sağlanmış oldu.

Hız. Ebûbekir, başta yalancı peygamber Tuleyha bin Huveylid olmak üzere, karışıklık peşindeki diğer mürtedlerin üzerine bizzat gitmek istediye de, Hız. Ali ve diğer sahâbeler güvenlik meselesini öne sürerek bunu engellediler. Hız. Ebûbekir dinden dönenlerle savaşmak üzere 11 birlik teşkil ederek her birine bir komutan tayin etti. Bu komutanlardan Hâlid bin Velid üstün başarılar göstererek yalancı peygamberler Tuleyha, Secah ve Müseylemetü'l-Kezzâb'ın ortadan kaldırılmasında başrol üstlendi. Yemen ve Hadramut'taki isyanlar Muhâcir bin Ebû Ümeyye komutasındaki ordu ve mahallî valilerin gayretleri sonucunda bastırıldı. Bahreyn ve Umman'daki isyanların da aynı biçimde sona erdirilmesiyle çok kritik bir dönem aşılmış, sayıları birkaç milyonu bulan âsinin katıldığı bu isyan ve irtidat ateşi söndürülmüş, artık Arap Yarımadası'nın gerçek anlamda dinî ve siyasî birliği sağlanmış oldu.

YARIMADA DIŞINDAKİ İLK FETİH GİRİŞİMLERİNİN BAŞLAMASI

Hız. Ebûbekir İslâm dinini tebliğ etme konusunda Hız. Peygamber döneminde başlayan stratejiyi devam ettirerek Sâsânîler'in elinde bulunan Fırat'ın aşağı bölgelerine ordu göndermeye karar verdi. Bu dönemde Sâsânîler'in başında III. Yezdücerd bulunuyordu. Bu bölgeye daha önce hâkim olan Hire Krallığı Sâsânîler tarafından ortadan kaldırılmıştı.

Ordu gönderilen bölgenin nüfusu beş-altı milyon civarında iken Sâsânî Şehinşahlığı 40 milyon nüfusuyla Bizans'la baş edebilecek güçte orduya sahipti. Yüz binlerce askeri bulunan bu ordunun savaş tekniğini iyi bilen, meydan savaşını ustalıklı yönetme becerisine sahip tecrübeli komutanları vardı. İran, Horasan, Azerbaycan ve Ermenistan'ı içine alan ve Hindistan'a kadar uzanan bir hâkimiyete sahipti.

Bir avuç askerden oluşan Haris bin Müsennâ komutasındaki İslâm ordusu, Sâsânîlerle mücadeleye girerek üstün bir başarı gösterdi. Ancak Irak bölgesindeki fetihlerin başkahramanı, Hız. Ebûbekir'in bölgedeki müslüman kuvvetlere önce yardım daha sonra da komuta etme göreviyle gönderdiği Hâlid bin Velid oldu. Dünya tarihinin bu eşsiz kahramanı, Basra Körfezi'ndeki önemli yerleşim merkezlerini birer birer fethetmeye muvaffak oldu. Ayrıca İyaz bin Ganem adlı komutan,

Adiy bin Hâtim'in yardımıyla bugünkü Bağdat'ın bulunduğu Anbar kenti ve civarını ele geçirdi. Übülle ve Kazıma kentleri alınırken ünlü İranlı Komutan Hürmüz de öldürülenler arasındaydı. 100 bin dirhem değerindeki tacı da müslümanların eline geçmişti. Böylece Irak büyük ölçüde İslâm devletinin sınırları içerisine girmiş, burada yaşayan gayrimüslimler de savaşız cizyeye bağlanmıştı.

BİZANS'LA ÇATIŞMALAR SURİYE ve ÜRDÜN'E ORDU YOLLANMASI

ECNADİN SAVAŞI (634)

İran sınırından başlayıp hızla yayılarak Suriye-Bizans sınırına dayanan İslâm fetihleri Bizanslıların kaygılarını artırmıştı. Bizanslılarla müslümanların temasları daha Hz. Peygamber zamanında yapılan Mûte Savaşı'yla başlamış, Tebük Seferi'yle devam etmişti. Bizanslılarla yapılan bu savaşların hedefi, bölgenin güvenliğini sağlamak ve orada yaşayanların uğradığı zulüm ve haksızlıklara son vermektir.

Suriye çevresindeki hıristiyan Arapların asker toplayıp müslümanlara saldıracakları ve kuvvetli bir ordunun bölgeye sevk edildiği haberi üzerine, Hâlid bin Velid Suriye'ye yöneldi. Bizanslılar bölgeye güçlü ordular sevk etmiş ve Ecnadin denilen yerde karargâh kurmuşlardı. Burada yapılan savaş müslümanların zaferiyle noktalandı ve Filistin'in kapıları müslümanlara açılmış oldu.

YERMUK SAVAŞI (634)

Hz. Ebûbekir 633 yılının sonbaharından itibaren 3.000 kişiden oluşan üç ayrı birliği Suriye'nin güney ve güneydoğu bölgesine göndermiş, kısa bir müddet sonra ordunun mevcudu 7.500'e ulaşmıştır. Hâlid bin Velid, Amr bin As, Yezid bin Ebû Süfyan ve Hâlid bin Said komutasındaki İslâm ordusunun bölgedeki kentleri, kasabaları ve köyleri birer birer ele geçirmesi üzerine teknik açıdan üstün Bizans ordusuyla İslâm ordusu 30 Temmuz 634 günü karşı karşıya gelmiştir. Hâlid bin Velid'in komutasında kıyasıya devam eden savaşın sonlarına doğru Hz. Ebûbekir'in ölüm haberi geldi. Hz. Ömer halife seçilmiş ve Ebû Ubeyde bin Cerrah cephede yeni komutanlığa tayin edilmişti. Ebû Ubeyde savaşın sonuna dek bu emirnameyi açıklamadı. Hâlid'in komutasında başlayan savaş yine onun komutasında sona erdi. Artibun komutasındaki Bizans birlikleri bozguna uğrayıp dağıldı. Müslümanlar da büyük kayıplar vermişlerdi. İkrime bin Ebû Cehil,

Hişam bin As, Nâdir bin Hâris ve Eban isimli önemli komutanlar şehid olurken bir düğüm noktası olan bu savaştan sonra Bizans ülkesinin Suriye kapısı da İslâm ordularına açılmış oldu. Böylece Bizans Suriye'ye veda etmek zorunda kaldı.

KUR'ÂN'IN TOPLANMASI

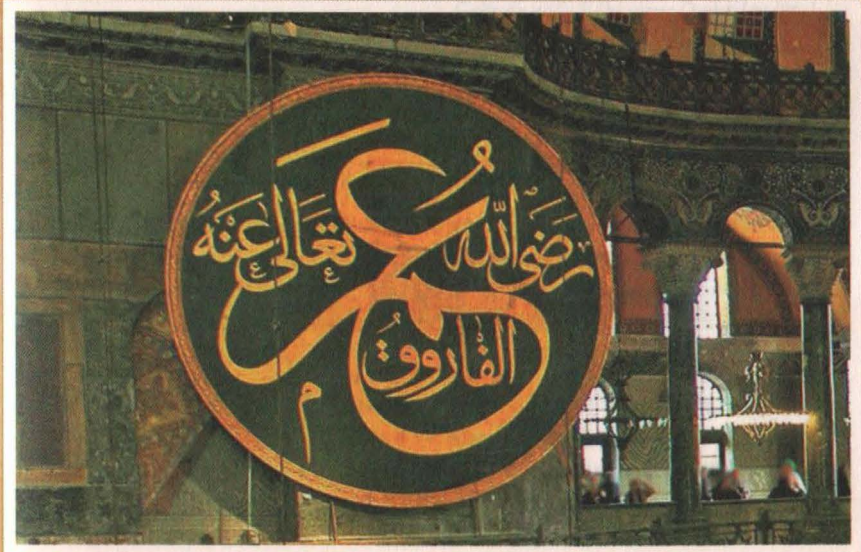
Hız. Ebûbekir döneminde yapılan en önemli işlerden biri de, Kur'ân âyetleri-
nin kitap (Mushaf) hâline getirilmesi olmuştur. Nâzil olan âyetler önceleri vahiy
kâtipleri tarafından deri, tahta, taş, hurma yaprağı gibi malzemeler üzerine yazı-
lıyor ve hâfızlar tarafından ezberleniyordu. Bu hâfızlardan önemli bir kısmının
yalancı peygamberlerle mücadele ve iç karışıklıkların bastırılması sırasında şehid
olmaları üzerine, gelecekte Kur'ân üzerinde ihtilâf çıkmasını önlemek amacıyla
Kur'ân âyetlerinin toplanarak kitap hâline getirilmesine karar verildi. Bu amaçla
Hız. Ömer'in teklifiyle Zeyd bin Sâbit başkanlığında bir heyet oluşturuldu. Zeyd
bir yıl süren titiz bir çalışmayla bu zor görevi tamamladı. Böylece Kur'ân-ı Kerim
günümüze kadar hiçbir kelimesi değişmeden gelmiş oldu.

Hız. EBÛBEKİR'İN VEFATI

Hız. Ebûbekir, İslâm ordularının Suriye bölgesinde zafer üstüne zaferler
kazandığı bir sırada 23 Ağustos 634 yılında vefat etti. Hız. Ömer cenaze nama-
zını kıldırdı ve ilk İslâm halifesi Hız. Ebûbekir, Hız. Peygamber'in yanına def-
nedildi.

Hız. Ebûbekir sadece ahlâkı, hitabet gücü, cömertliği ve Hız. Peygamber'e
sadâkati ile değil, Hız. Peygamber sonrası Arap Yarımadası'ndaki İslâm birliği-
nin sağlanması, iç karışıklıkların giderilerek sağlam bir devlet organizasyonun
gerçekleştirilmesindeki başarısıyla da tarihe yön vermiş bir İslâm büyüğüdür.
Onun dönemi sadece içte rûhî olgunluğun tamamlandığı örnek bir toplum
olma özelliği ile değil, aynı zamanda İslâm ordularının üç koldan Arap Yarı-
madası dışına taşarak İslâm'ın evrensel (cihanşümul) mesajının diğer ırk ve
toplumlara ulaştırılmaya başlandığı bir dönemdir.

HZ. ÖMER DÖNEMİ

(634-644)

HZ. ÖMER DÖNEMİ (634-644)

*Kenar-ı Dicle'de bir kurt aşırса bir koyunu,
Gelir de adl-i İlâhî sorar Ömer'den onu!*

Mehmed Âkif ERSOY

FETİH, ÖNCE GÖNÜLLERDE GERÇEKLEŞTİ

Hız. Ebûbekir'in ölmek üzereyken yaptığı tavsiye üzerine müslümanların ikinci halifesi seçilen Hız. Ömer, Hız. Ebûbekir döneminin de perde arkasında-ki en önemli ve etkili kişisiydi. Hız. Ömer'in yönetimde kaldığı on yıl, İslâm'ın Ortadoğu coğrafyasına yayılışı açısından en hızlı, askerî zaferleri açısından da en görkemli yılları oldu.

İslâmiyet'in Ortadoğu halklarının gönlünde taht kurduğu, ordularıyla inanılmazı gerçekleştirdiği, Suriye ve Anadolu üzerinden Bizans'ı dize getirmeye başladığı, Kudüs, Filistin ve Mısır'ın müslümanlar eline geçtiği dönem de yine bu dönemdir. Şaşkınlık kadar hayranlık da uyandıran bu başarıların ardındaki önemli müessirlerin başında, İslâm ordularının ulvî bir gaye etrafında birleşerek her türlü fedâkârlığa katlanmaları ve davetçi kimliklerini askerî kimliklerinin önüne geçirmiş olmaları vardı. İslâm zaferlerinin şanlı fihristine en büyük kayıtları düşüren bu muzaffer ordu, yaşlılara, kadınlara, çocuklara ve mâbetlere çekilenlere dokunmuyor, yakıp-yıkma ve tahrip etme siyaseti izlemiyordu. Hâkim oldukları topraklarda âdil bir vergilendirmeye gidiyor ve en geniş anlamda din ve mezhep hürriyeti sağlıyordu.

İslâm ordularının gerek bu yüksek ahlakî seviyesi ve gerekse Hz. Ömer'in dillere destan olmuş adaleti sayesinde fethedilen bölgelerde İslâmiyet hızla yayılmakta ve âdeta bölgedeki gayrimüslim çevrelerin bile tercih ettiği kurtarıcı bir yönetim olarak algılanmaktaydı. Nitekim Bizans İmparatoru Herakliyüs'ün çok büyük bir orduyla saldırıya geçeceğini haber alan İslâm orduları komutanı Ebû Ubeyde bin Cerrah, işgal tehlikesiyle karşı karşıya kalan Suriye bölgesindeki şehirlerin valilerine daha önce halktan topladıkları cizye vergilerinin derhâl iade edilmesini emrediyor ve halka hitaben şu açıklamayı yapıyordu:

“Büyük bir düşman kuvvetinin üzerimize doğru ilerlediğini haber aldık. Aramızdaki sözleşmeye göre bu vergi karşılığında sizi himaye edecektik. Fakat şimdiki durumda bu himayeyi sağlayamıyoruz. Bu sebeple ödediğiniz cizyeleri size geri veriyoruz.” Şehrin ileri gelenleri bu âlicenaplığa şöyle karşılık vermişlerdi:

“Ey müslümanlar! Bizanslılar bizim dinimizde bulunmakla beraber sizi onlara tercih ederiz. Çünkü bize verdiğiniz söze sadakatle bağlı kaldınız. Siz, bize karşı daha merhametlisiniz. Bize adaletsizlik yapmaktan sakınıyorsunuz. Sizin idareniz onlarınkinden elbette daha iyidir. Onlar bizim mallarımızı aldılar ve evlerimize el koydular.” Bu sözlerle yetinmeyip İslâm ordusunun başarısı için de duâ etmişlerdi. Bir başka rivâyete göre ise:

“Bize asker bırakın, sizinle beraber şehrimizi sonuna kadar savunalım.” diyerek müslümanlardan yana açıkça tavır koymuşlardı. Öte yandan aynı durumla karşı karşıya kalan hristiyan Emessa halkı, kale kapılarını Herakliyüs'ün askerlerine kapamışlar ve müslümanlara;

“Sizin hükûmetinizin adaletini kesinlikle Bizanslıların haksızlıklarına tercih ederiz” demişlerdi.³

BİZANS'TAN SURİYE ve FİLİSTİN'İN ALINMASI

Hız. Ebûbekir döneminde başlayan Yermuk ve Ecnadin savaşları bu şartlar altında başarıyla tamamlanmış, Suriye ve Filistin tamamen İslâm ordularının eline geçmiştir. Nitekim iki yıllık bir direnişin ardından Kudüs halkı teslim olmuş, yapılan bir akitle Patrik Sofranyus şehrin anahtarlarını Hz. Ömer'e teslim etmeyi kabul etmiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer, kan dökülmesini ve mukaddes mekânların tahrip edilmesini önlemek ve Kudüs'ü barış yoluyla teslim almak üzere Medine'den yola çıktı. Büyük bir sadelik ve alçakgönüllülük içerisinde

³ Ebû Yûsuf, Kitâbu'l-Harac.

Kudüs kentine girdi. Bu yolculuk sırasında tek binekleri olan deveye kölesiyle nöbetleşe binmesi, şehre girmek üzereyken sıranın kölesine gelmesine rağmen sırayı bozmaması Hz. Ömer'in faziletleri arasında dilden dile dolaşmış ve İslâm edebiyatının sayfalarını altın harflerle süslemiştir.

Yapılan anlaşma icabı, hıristiyan ileri gelenleri büyük bir saygı içerisinde şehrin anahtarlarını Hz. Ömer'e teslim ettiler. Hz. Ömer Kudüs'te önce Mescid-i Aksâ'yı, ardından da diğer hıristiyan kilise ve mukaddes mekânlarını ziyaret ederek şehri tanıdı. Bu gezisi sırasında yanındakilere namaz kılacağı uygun bir yer sorduğunda patrik, kendisine içinde bulunduğu kilisede kılabilceğini ifade etti. Ancak Hz. Ömer, orada namaz kılması hâlinde kendisini izleyen müslümanların da aynı şeyi yaparak o mekânı bir hıristiyan mâbedi olmaktan çıkarabileceklerinden endişelendi ve teklifi kabul etmedi.

Hz. Ömer, Kudüs hıristiyanlarına verdiği emannamede Ortadoğu'nun yeni sahiplerinin âdil, hoşgörülü ve hürriyetçi yönetim anlayışını şu tarihî sözlerle ortaya koydu:

“Bismillâhirrahmânirrahim. Allâh'ın kulu ve mü'minlerin emiri Ömer tarafından Kudüs halkına verilen emannamedir:

Emîru'l-mü'minin, hasta veya sağlıklı tüm halkın mal ve can emniyetinin korunacağını garanti eder. Aynı zamanda mâbetlere, dinlerine veya dinî sembollerine karışmayacağına teminat verir. Kiliseler mesken hâline getirilmeyecektir. Daha önceden sahip oldukları haklar aynen korunacaktır. Halkın sahip oldukları şeylere herhangi bir zarar verilmeyecektir. Mezhepleri konusunda kendilerine bir baskı yapılmayacaktır. Hiç kimseye hiçbir şekilde zarar verilmeyecektir.” (Taberî)

Fetihleri kolaylaştıran en önemli unsurlardan biri de Bizans'a bağlı o bölgelerdeki baskıcı ve zalim yönetimlerdi. Antakya Patriği büyük Mihail, mevcut yönetimlerin bu zulmünü «Chronique» adlı eserinde şöyle anlatıyor:

“Her şeye kâdir olan, fânîlerin kurdukları imparatorlukları istediği yolda değişikliklere uğratan, onları dilediğine veren, düşkünü en üste çıkaran, Romalıların bize yaptığı kötülöklere şahit olan Cenâb-ı Hak, hâkim oldukları memleketin her tarafındaki kiliseleri yağma eden bu merhametsizlere karşı bizi Romalılardan kurtarmak ve onlardan intikam almak üzere güneyden İsmailoğullarını gönderdi. Böylece Romalıların zulümlerinden, kötölük ve gaddarca uygulamalarından kurtulduk.”

Bizans'ın Suriye ve Filistin bölgelerinden kolayca çıkarılmasını müslü-

manların sadece askerî maharetlerine veya yeni dinin ahlâkî öğretisini uygularken çevrelerine verdikleri olumlu intibâlara bağlamak elbette ki eksik bir değerlendirme olur. Bizans'ın bölgedeki çöküşünün en önemli sebeplerinden biri de, hiç şüphesiz İstanbul Rum Kilisesi'nin doğu hıristiyanlarına ağır dînî baskılar yapmakta oluşuydu. İstanbul Patrikliği'nin kendi itikadî şablonlarını bölge hıristiyanlarına zorla dayatmaya kalkması ve kabul etmeyenlere çeşitli eziyetlerde bulunması, Bizans'ın çözülüşünde göz ardı edilmemesi gereken ana dinamiklerden biridir.

MISIR'IN ALINIŞI

Tıpkı Suriye'de olduğu gibi Mısır'ın kıptî sakinleri de monofizit bir hıristiyan inancı taşımaktaydılar. Bu sebeple İstanbul Rum Kilisesi'nin dayatmalarına şiddetle karşı çıkmaktaydılar. Nitekim Bizans imparatoru Heraklyus, Mısır'ı 628 yılında Sâsânîlerden geri aldığı Kiptî Monofizit Kilisesi'ni başkentteki imparatorluk kilisesiyle birleştirmek ve aradaki sürtüşmeleri ortadan kaldırmak istedi. Bu amaçla 631 yılında Yrus (Muvakkıs) adındaki bir piskopos İskenderiye Patriği ve sivil otoritenin başkanı olarak Mısır'a gönderdi.

Ancak Bizans'ın bu yeni kilise ve vergi politikası, uzak Mısır eyaletindeki karmaşayı önlemekte başarılı olamadı. Özellikle vergilerin ağırlığı karmaşayı daha da artırmıştı. Yeni çıkarılan kelle vergisi dışında meslek erbabından ağır vergiler alınıyor, kadınlar, ev eşyaları hattâ ölülerin gömülmesi bile vergiye tâbi tutuluyordu. Ayrıca merkezden gönderilen bütün askerî ve idarî görevlilerin yiyecek, içecek ve barınma dâhil tüm masrafları yerli halktan karşılanıyordu.

İslâm fetihleri için böylesine elverişli bir durumda Amr bin As Hz. Ömer'den izin almaksızın Mısır üzerine yürüdü. Hz. Ömer bu davranışından dolayı Amr bin As'a kızmasına rağmen Zübeyr bin Avvam komutasındaki yaklaşık beş bin kişilik yardımcı bir kuvveti arkasından Mısır'a gönderdi. Amr önce Helipolis'i ve daha sonra da Zübeyr bin Avvam'ın yardımıyla Babilon şehrini fethetmeyi başardı. Heraklyüs'ün ölümünden sonra (Şubat 641) Müslüman-Arap ordularının Mısır içlerindeki ilerlemesi devam etti. Bu sırada Bizans İmparatorluğu taht kavgaları içerisinde çalkalanıyor, bir taraftan da batı yakasında, İtalya'da Longobardlarla savaş hâlinde bulunuyordu. Bu durum Bizans'ın Mısır'a takviye güç göndermesini büsbütün engelliyordu. 642 yılı Fylül'ünde muzaffer İslâm ordularının uzun süren kuşatmalarına dayanamayan tarihi İskenderiye şehri de sonunda teslim oldu. Büyük İskender tarafından kurulan ve Bizans'ın denizden askerî yardımına rağ-

men teslim olmaktan kurtulamayan İskenderiye şehri ile beraber Mısır toprakları da yapılan bir barış anlaşmasıyla İslâm devletinin himayesine girdi.

Bu muazzam tarım ülkesinin arazisi, fetihten sonra yerli halka bırakılmış, idarî, adli ve ekonomik yeni düzenlemelere gidilerek eski düzenin kötü izlerinin silinmesi devletin ana politikasını oluşturmuştur. Tarımın daha verimli hâle getirilmesi için sulama kanalları açılmış, Nil Nehri'nin taşmasını önleyen ek tedbirler alınarak yerli halkın durumu iyileştirilmiştir. İmar faaliyetlerine hız verilmiş, bu amaçla Fustat şehri kurularak askerî ve idarî yönden Mısır'ın merkezi yapılmıştır.

SÂSÂNÎ İMPARATORLUĞU'NUN YIKILMASI ve İRAN'IN İSLÂM HÂKİMİYETİNE GİRMESİ

Hz. Ömer yönetiminin en önemli askerî başarısı, hiç şüphesiz doğunun büyük ve köklü imparatorluklardan biri olan Sâsânî İmparatorluğu'nun ortadan kaldırılması olmuştur. Bu muazzam gelişme, bereketli hilâl olarak bilinen verimli toprakların ardı ardına müslümanların eline geçmesine yol açmıştır. Sâsânî İmparatorluğu'nun çökmesiyle İslâm devletinin sınırları Irak, İran ve Horasan'a kadar genişlemiş, buna bağlı olarak daha sonraki dönemlerde gittikçe gelişecek olan klâsik devlet kurumları da İslâm devletinde ilk defa o dönemde kurulmuştur.

Bu fetihler, İtalyan tarihçi Caetani'nin iddia ettiği gibi: «Açlık ve yoksulluk içerisindeki heyecanlı bir halkın pek çorak olan sahraları bırakarak komşularının daha zengin ve verimli topraklarına saldırısı...» olarak izah edilebilecek bir durum değildi. Çünkü yüzyıllardan beri o verimli topraklar orada bulunmasına rağmen Araplar bedevî bir hayat tarzı içerisinde sadece birbirleriyle didişmekle kalmış ve tarihe kayıt düşecek hiçbir birliktelik becerisi ortaya koyamamışlardı. Nitekim bizzat Sâsânî İmparatoru'na çıkararak onu İslâm'a ve Allâh'ın emirlerine boyun eğmeye çağıran İslâm elçileri ile onların bu mağrur ve cüretkâr tutumları karşısında şaşkına dönen İran hükümdarı arasında geçen ilginç diyalog tarihin kayıtları arasındadır.

İSLÂM ELÇİLERİ KİSRÂ'NIN SARAYINDA

Kisrâ'nın;

“–Sizi buralara kadar getiren şey nedir? Bu ülkeye ve benim yanıma ne maksatla geldiniz?” sorusuna İslâm davet heyetinin başkanı olan Nu'man bin Mukrin tarafından şu ifadelerle cevap verilmiştir:

“–Ey padişah! Biz çok değil, kısa bir süre önce gayet yabanî, medeniyetten uzak, câhil bir millet idik. Fakat Allah bize doğru yolu gösteren, iyiliğe sevk edip fenalıktan sakındıran bir elçi gönderdi. Bize dünya ve âhiret saâdeti va‘deden bu elçinin dînine girdik. O hak Peygamber bize bu dînin mesajını komşularımıza da duyurmamızı, onları da hidâyet yoluna çağdırmamızı istiyordu. Bu Peygamber emri gereğince zamanın halîfesi bizi size gönderdi. Sizi bu hak dine davet ediyoruz. İslâmiyet iyi kabul edip beğenen, kötülüklerden uzaklaştıran bir dindir. İsteyerek İslâmiyet’i benimseyenlerin şeref ve itibarları artar. Eğer siz bundan kaçınırsanız sizin için ehven olan cizye vermektir. Onu da kabul etmezseniz bizimle sizin aranızdaki hukuku savaş belirler.”

Bu mealdeki sözler üzerine İran Hükümdarı Yezdücerc şöyle dedi:

“–Yeryüzünde sizden daha zavallı, sayısı az ve daha fena hâlde bir millet bilmem. Biz eskiden beri sizin idarenizi Hirelilere terk etmiştik. Sizin hakkınızdan daha iyi geldiği için İran’a karşı ayaklanmayı aklınıza bile getirmezdiniz. Sonucu tehlikeli ve boş çıkacak hayallere kapılıp aldanmayınız. Yok, eğer gelişiniz ihtiyaçtan ise fakirlerinize yiyecek, reislerinize giyecek veririz. Size anlayışla davranan bir emir tayin ederiz.”

Kisrâ’nın bu sözlerine Kays bin Zürâre şu karşılığı verdi:

“–Ey hükümdar! Bunlar Arab’ın eşrafıdır. Eşraf eşraftan utanır. Eşraf, eşrafa hürmet ve saygı gösterir. Ya cizye, ya kılıç... İkisinden birini seç! Yahut İslâmiyet’i kabul ederek dinde kardeşimiz ol!”⁴

Bu sözlerden son derece rahatsız olan Kisrâ;

“–Benden evvel bir elçi öldürmüş ceddin olsaydı, ben ikincisi olur sizi öldürürdüm. Şunu iyi biliniz ki, hepinizi Kadisiye hendeğine gömmek ve şehirlerinizi Şapur’dan daha şiddetli bir biçimde çiğnemek için Rüstem’i göndermek üzereyim!” diyerek hiddetini ortaya koymuştur.

KÖPRÜ, KADİSİYE, CELULA ve NİHÂVEND SAVAŞLARI

Sâsânîlerle ilk savaş Zapsuyu köprüsünün İran yakasında meydana gelmiş, savaşın kaderini ise filler belirlemişti. Nitekim Ebû Ubeyde bin Cerrah’ın komutasında saldırıya geçen İslâm ordusundaki atlar fillerin homurtusuyla ürkerek paniklemiş ve ordunun dağılarak bozguna uğramasına yol açmıştı. Bu

⁴ Hayati ÜLKÜ, İslâm Tarihi

durumu önlemeye çalışmak amacıyla Ebû Ubeyde fillerden birinin hortumunu kesmiş ancak azgın fil tarafından çiğnenerek şehid düşmüştür. Müsennâ'nın komutayı ele alması da bozgunu önleyememiş, çok sayıda şehid verilmiştir. Buna rağmen İran başkenti Medâin'de çıkan isyan, uğranılan hezimetin boyutlarını biraz olsun hafifletmişti.

Bu gelişme Hz. Ömer'i çok üzmüştü. Önce civardaki bazı Arap kabîlelerini Müsennâ'ya yardım için görevlendirdi, diğer yandan da Sa'd bin Ebî Vakkas komutasında yeni bir orduyu Irak'a gönderdi. 636 yılında Kûfe'ye otuz kilometre uzaklıkta bulunan Kadisiye'de dört gün süren savaş, Hilâl bin Alkame'nin ünlü İran komutanı Rüstem'i öldürmesi üzerine müslümanların üstünlüğüyle noktalandı. Böylece Fırat nehrinin batısını ele geçiren İslâm ordusu, Kısra'nın şehri terk etmesi üzerine Sâsânî başkenti Medâin'i kolayca teslim aldı.

İslâm ordularının önlenemez ilerleyişiyle Celula denilen yerdeki Sâsânî ordusunun son direnişi de kırıldı ve Kısra bu kez de Horasan'a çekilmek zorunda kaldı.

İslâm tarihine «Fetihler Fethi (Fethü'l-Fütûh)» diye geçen Nihâvend Savaşı (642) ise sadece Sâsânî İmparatorluğu'nun sonunu getirmekle kalmamış; İran, Azerbaycan ve Taberistan topraklarının birer birer müslümanların eline geçmesinin de yolunu açmıştır.

HZ. ÖMER'İN ŞAHSİYETİ

Kureyş kabîlesinin Benî Adiyy koluna mensup olan Hz. Ömer, İslâm'ın ilk doğduğu günlerde ona şiddetle direnç göstermiş hattâ yeni dine girenlerin gittikçe arttığını görünce Hz. Peygamber'i bizzat öldürmeye niyetlenmişti. Bu amaçla yola çıkmış ancak kız kardeşinin evinde Kur'ân'dan etkilenerek yolunu Safâ Tepesi'nin eteklerinde bir İslâm eğitim yuvası olan Erkam'ın evine çevirmiştir. Orada iyi karşılanmış ve Rasûlullâh'ın çağrısıyla müslüman olmuştur.

Hz. Ömer'in İslâm'a girişi İslâm tebliğ tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. Onunla beraber müslümanların sayısı kırkı (çocuklarla beraber yüzü) geçmiş, bu müslümanların Kâbe'de ilk defa topluca namaz kılması ancak onun katılımıyla mümkün olabilmektedir. Herkesin Medine'ye gizlice hicret ettiği bir dönemde o kendi kişiliğine uygun olarak açıktan hicret etmiş, kılıcını kuşanıp Harem'e giderek Kureyş'in ileri gelenlerine şöyle hitap etmiştir: «Annesini ağlatmak, hanımını dul, çocuklarını yetim bırakmak iste-

yen benim hicretime engel olsun! İşte gidiyorum!» Onun bu tavrı cesaret ve yiğitliğinin boyutlarını göstermektedir.

Hz. Peygamber'in bütün askerî faaliyetlerinde rol aldığı gibi, O'nun hikmet dolu uygulamalarının da şâhidi olmuştur. Hz. Ebûbekir'in seçiminde çok önemli rol oynadığı gibi, yeni kurulan İslâm devletinin siyasî, ahlâkî ve askerî stratejilerinin oluşmasında da halifenin bir numaralı yardımcısı olmuştur. Sert kişiliği, hasbî tavırları, şefkat dolu yüreği, alçakgönüllülüğü ve adalet prensibine bağlılığı onun yüzyılları aşarak günümüze ulaşan sembol kişiliğinin tezâhürleridir.

Halife seçildiğinde ilk icraatı Fedek Bahçesi'ni Hz. Peygamber'in vârislerine iade etmek olmuştur. Fedek Bahçesi Hz. Peygamber'in malı olup onu hayatında iken kızı Fâtıma'ya bağışlamıştı.

İSLÂM DEVLETİNİN TEŞKİLÂTLANDIRILMASI

Yeni fetihler sonucunda sınırların fevkalâde genişlemesi ve yönetilen nüfusun öncekine göre kat kat artması, yönetimin yeni şartlara göre teşkilâtlanmasını zarurî hâle getirmişti. Bu amaçla Hz. Ömer tepeden tırnağa idarî, adlî, askerî ve malî alanda yeniden yapılanmaya gitti. Onun gerçekleştirdiği bu değişiklikler ve kurduğu müesseseler yüzyıllar boyu ilham kaynağı olmaya devam etmiştir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

İller oluşturuldu ve bu illere merkezden valiler atandı.

İlk adlî teşkilât kuruldu, mahkemelere kadılar tayin edilerek geniş yetkilerle donatıldı.

Fethedilen ülkelerde Kûfe, Basra, Fustat gibi yeni şehirler oluşturuldu. Buralara müslümanlar yerleştirildi. Bu kentler uzun süre hem ilim merkezi oldular hem de askerî açıdan önemli vazifeler gördüler.

İlk defa divan (danışma-şûra meclisi) oluşturuldu.

Eğitime önem verildi, özellikle yeni fethedilen bölgelerin ve İslâm ile yeni tanışanların dinî açıdan aydınlanmaları için camiler açıldı.

İlk ordu teşkilâtı kuruldu, dâimî ordular ve ordugâhlar oluşturuldu.

Memurlara, gönüllü askerlere ve din adamlarına maaş bağlandı.

İkta' isimli toprak düzeni yürürlüğe girdi. Bu sistemle toprak gelirlerine karşılık asker yetiştirme esası benimsendi.

Fethedilen yerlerde ilk defa gayr-i müslimlerin güvenlikleri ve askerî muâfiyetlerine karşılık onlardan «cizye» vergisi alınmaya başlandı. Vergide adalete titizlikle uyuldu ve eski yönetimlerin ağır vergileri hafifletildi.

Hz. Ali'nin teklifi üzerine «hicrî takvim» benimsenerek ilk defa uygulamaya konuldu.

HZ. ÖMER'İN ŞEHİD EDİLMESİ

Medine'de Firuz isimli, künyesi Ebû Lü'lüe olan Zerdüşti bir köle yaşıyordu. 642 yılında Sâsânî devletinin yıkılmasına yol açan Nihâvend Savaşı'nda esir alınmıştı. Muğire bin Şu'be'nin kölesi olarak Medine'de çalışmakta ve kazancını sahibine vermekteydi. Ebû Lü'lüe, Hz. Ömer'e, sahibinin kendisinden almakta olduğu ücretin fazlalığını şikâyet etti. Hz. Ömer, kendisine ne iş yaptığını sordu. Firuz marangozluk ve demircilik yaptığı cevabını verdi. Hz. Ömer: «Bu kazançlı mesleğe göre senden alınan miktar çok değildir» deyince kızarak yanından ayrıldı. Firuz ertesi gün sabah namazında Hz. Ömer'i elbisesinin içinde sakladığı bir hançerle ağır bir şekilde yaraladı. Yakalanmaktan kurtulamayacağını anlayınca da intihar etti. Hz. Ömer'in yarası da hayatî tehlike arz ediyordu. Yaralanmasının üçüncü günü Kasım 644'te şehid oldu.

Hz. Ömer (r.a.)'ın bir suikast sonucu ağır yaralanmasının ardından yeni halifenin kim olacağı önemli bir mesele olarak ortaya çıkmıştı. Hz. Ömer'e kendisinin görüşü sorulduğunda, değişik kanaat ve tereddütlerden sonra yedi kişilik bir kurulun bu meseleyi üç gün içerisinde çözmesini tavsiye etmişti. Tavsiye ettiği «Hilâfet Şûrası» sadece rey hakkı bulunan Abdullah bin Ömer dışında şu altı büyük sahâbeden oluşmaktaydı:

Abdurrahman bin Avf: Zühreoğulları kabilesine mensup zengin bir tüccardı. Uhud Savaşı'nda 20 yerinden yaralanmış ve hafif aksak kalmıştı. Yaşı ve fizikî yapısı ağır hilâfet görevini yerine getirmeye pek elverişli olmadığı gibi kendisi de bu vazifeye talip olmamıştı.

Sa'd bin Ebî Vakkas: Zühreoğulları kabilesinden olup, Sâsânîlerle yapılan savaşlardaki başarılarıyla öne çıkmış gözde bir komutandı. Emirliği yürütüp yürütemeyeceği konusunda Hz. Ömer'in tereddütleri vardı.

Zübeyr bin Avvam: İslâmiyet'in yayılışında önemli yararlılıkları görülen bu sahâbî, Esedoğullarından olup, ticarette önemli başarılar göstererek çok zengin olmuştu. Başından beri makam ve mevkie düşkün değildi. Aynı zamanda Hz. Ebûbekir'in damadıydı.

Talha bin Ubeydullah: Uhud Savaşı sırasında Hz. Peygamber'i korumaya çalıştığı sırada kolundan yaralanarak sakat kalan bu sahâbî, Teym kabîlesindendi.

Hz. Ali bin Ebî Tâlib: Ebû Talib'in oğlu olan Hz. Ali, Hz. Peygamber'in hem amcaoğlu hem de damadıydı. Çocuk yaşta müslüman oldu, ilmi, dindarlığı, takvâ sahibi olması ve şecâati ile tanınırdı. Hz. Ömer de onun başarılı ve yetenekli bir yönetici olduğunu takdir ediyor, ancak onun hilâfete gelmesiyle Hâşimoğulları'nın baskın hâle geleceği ve dolayısıyla Emeviler başta olmak üzere birçok kabîlenin rahatsızlığına yol açacağı endişesini taşıyordu.

Hz. Osman bin Affan: Emevî ailesinden takvâ ve hayırseverliğiyle meşhur, Hz. Peygamber'in iki kez damadı olmuş ve bu yüzden iki nur sahibi anlamına gelen «Zinnûreyn» lâkabıyla anılan bir sahâbiydi. Halim-selim ve hoşgörülü mi-zacından Emevî ailesinin istifade edeceğinden korkuluyor ve bu durumun dâhilî çekişmeleri körükleyeceği endişesi taşınyordu.

Hilâfet şûrasında Hz. Abdurrahman bin Avf belirleyici oldu. Uzun mü-zakerelerden sonra Mescid-i Nebevî'de Hz. Osman'a biat edilmiş, böylece Hz. Ömer'in genişleterek muazzam bir coğrafyaya yaydığı İslâm devletinin yeni halîfesi Hz. Osman olmuştu. Onu, son derece zor bir görev bekliyordu. İslâm yayılışının sınır tanımaz bir noktaya ulaştığı bu devirde, çeşitli din, mezheb ve soydan meydana gelen unsurların kaynaştırılma zorlukları, yeni fetihlerin muhtemel güçlükleri elbette takvâ sahibi yeni halîfenin yaşlı omuzlarında bir yük olarak duruyordu. Hz. Peygamber sonrası idarî, adlî, malî ve içtimaî alan-larda devlette köklü yeni düzenlemelere gidilmiş, kadrolaşma açısından da çok önemli adımlar atılmıştı. Yeni halife Hz. Osman, bir yandan idarî yapılanma-ları kurum hâline dönüştürme, öte yandan da fetihlerin aksatılmadan devam ettirilmesi gibi mühim meselelerle karşı karşıyaydı.

HZ. OSMAN DÖNEMİ
(644-658)

HZ. OSMAN DÖNEMİ (644-658)

HZ. OSMAN'IN HAYATI ve ŞAHSİYETİ

577 yılında Tâif'te doğduğu rivâyet edilen Hz. Osman, Mü'minlerin Emîri olarak seçildiğinde 67 yaşında olmalıdır. Kureyş'in Emevî kolundan, ticaretle zengin olmuş bir aileden hayata adım atmış olan Hz. Osman, babasından sonra ticaretle bizzat ilgilenmiş ve böylece zenginliğinin yanında seyahatlerle de bilgi ve görgüsünü artırmıştı. Yumuşak mizacı, ciddî, efendi ve oturaklı tavırlarıyla Mekke toplumunda mümtaz bir yeri vardı. Hz. Peygamber İslâm'ı tebliğe başladığında, Hz. Osman 34 yaşında bulunuyordu. Yakın dostu Hz. Ebûbekir'in telkin ve teşvikiyle müslüman olmuş ve ilk müslümanlar arasında yer almıştı.

İslâmiyet öncesinde Hz. Peygamber'in ailesi Hâşimîlerle, Ümeyyeoğulları arasında her alanda var olan amansız rekabet ve çekişme yüzünden kabîlesi Ümeyyeoğulları'ndan ağır baskılar görmüş ve işkenceye varan sözlü ve fiilî saldırılara direnme başarısını göstermişti. O, müslümanlara Mekke'deki eziyet ve baskıların çekilmez ve dayanılmaz bir seviyeye ulaştığı zorluk yıllarında ailesiyle Habeşistan'a hicret eden heyette yer almıştı.

Hz. Osman İslâm'ı kabul ettikten sonra Hz. Peygamber'in kızı Rukiye ile evlenmiş onun rahatsızlanması yüzünden Bedir Savaşı'na katılamamış ve iyi bir eş olarak ona bakmıştı. Onun vefatı üzerine Hz. Peygamber, diğer kızı Ümmü Gülsüm'ü kendisiyle nikâhlayarak onu şereflendirmiş ve hısımlık ba-

ğını da devam ettirmiştir. Hz. Osman bazı askerî seferlere katılmasına rağmen savaşçı bir kişiliğe sahip değildi. O daha çok cömert ve uyumlu tavırlarıyla tebâruz etmiş mümtaz bir şahsiyetti. O, zenginliğini İslâmiyet'in emrinde kullanmaktan kaçınmaz, bu uğurda gıpta edilecek fedâkârlıklar içerisinde olurdu. Tebük Gazvesi'ne katılan binlerce askerin ihtiyaçlarını sağlamış ve savaş erlerinin atlarının temininde büyük yararlılıklar göstermişti.

İslâm davetinin önündeki en büyük engellerden birinin aşıldığı Hudeybiye barışına giden süreçte Mekke'deki akrabalarının çokluğundan dolayı elçi olarak o seçilmişti. Mekke'de alıkonulduğu hâlde, öldürüldüğü yolunda bir şâ-yia mü'minlere ulaşınca Rıdvan Biatı akdedildi ve Hz. Peygamber, bu sözleşmede bir elini diğer elinin üstüne koyarak Hz. Osman adına biat gerçekleştirdi.

Hz. Osman fakirlere yardım eder, ihtiyaçlarını giderir, akrabalarına da oldukça müşfik davranırdı. O; sevgi, şefkat ve merhamet duygusu çok yüksek kişiliği yanında edep ve hayâsıyla da gerek toplumda gerekse Hz. Peygamber'in yanında değerli bir mevkie sahipti. O, Hz. Peygamber'in ardından görev yapan Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'e de devlet yönetiminde yardımcı olmuş, o zâtların en yakın müşâvirleri arasında yer almıştı.

FETİHLER ve SİYASÎ OLAYLAR

Hz. Osman'ın halifelik vazifesine başladığı Kasım 644'te ilk işi, yeni fet-hedilen ülkelerde meydana gelen karışıklıklar ve tehlikeli isyanları bastırmak olmuştu. Bu dönemde İslâm devleti, bir yandan Bizans'ın kaybettiği toprakları yeniden ele geçirme girişimleri açısından tedbirli ve duyarlı bir tutum geliştirmiş, öte yandan da doğuda ve Kuzey Afrika'daki İslâm fetihlerinin hızla devam ettirilmesi yolunu izlemişti.

BİZANS DEVLETİ'YLE İLİŞKİLER

Bizanslılar Mısır'ı geri almak amacıyla 645 yılında İskenderiye Limanı'na denizden çok sayıda asker çıkarmışlar, ancak Kıpti halkla birleşen kentin müslüman muhafızları başarılı bir savunma yapmış, kente saldıran güçlü Bizans kuvvetlerinin girişimini boşa çıkarmışlardı. Sonuç alamayan Bizans kuvvetleri, Mısır'ın iç kısımlarına doğru ilerlemişse de Mısır Valisi Amr bin As komutasındaki İslâm ordusuna yenilerek dağılmışlardı.

KUZHEY AFRIKA'YA ORDU GÖNDERİLMESİ

Hz. Osman, Kuzey Afrika'nın fethi için Abdullah bin Sa'd bin Ebî Serh'i büyük bir orduyla Afrika'ya göndermişti. Bu zat, Mekke'nin alınışı sırasında genel af dışında bırakılmış, geçmişte azılı bir İslâm düşmanı idi. Ancak Hz. Osman, sütkardeşi olan İbn-i Ebî Serh'i aracılık ve ricalarıyla affettirmeyi başarmıştı. Mısır'a vali gönderilmesinin ardından Amr bin As ile anlaşmazlığa düşmüş, Amr'ın azledilmesi üzerine tek başına Mısır'ın hâkimi hâline gelmişti. Hz. Osman yeni Mısır valisinden fetihleri Afrika istikametinde yaymasını istemiş, bu amaçla da kendisine merkezden takviye kuvvetler göndermişti. Bu yardımcı kuvvetler içinde Abdullah bin Mes'ud, Abdullah bin Ömer ve Abdullah bin Zübeyr de bulunuyordu. Bu güçlü İslâm ordusu 649-650 yıllarında Batı Afrika sahillerini birer birer ele geçirerek önemli başarılar elde ettiler. Bu askerî gelişmenin ardından Bizans'ın bölgedeki güçleri dağıtılmış, Rum genel valisi öldürülmüş, başta Libya'daki Subaytula şehri olmak üzere birçok kent ve Tunus ele geçirilmişti. Artık Atlas Okyanusu'na kadar bütün yerler İslâm ordularının akınlarına müsait hâle getirilmişti. Bu arada on beş ay devam eden fetihlerde büyük ganimetler ele geçirilmiş, Abdullah bin Zübeyr tarafından Medine'ye gönderilmişti. Elde edilen bu ganimetlerin paylaşılmasında güçlük çekilmiş bu yüzden ganimetlerin toptan satışına karar verilmişti. Hz. Osman'ın amcasının oğlu ve kâtibi Mervan bin Hakem'in bu ganimetleri satın alıp parasının tamamını ödeyememesi ve kalan borcunun Hz. Osman tarafından affedilmesi çeşitli dedikodulara yol açmış, halk arasında hoşnutsuzluk meydana getirmişti. Ayrıca İbn-i Ebî Serh'e önce ganimetlerin beşte birinin beşte biri hediye edilmiş, tepkilerin oluşması üzerine tekrar «Beytül-mâl»e kaydedilmişti.

Müslümanlar bu dönemde keşif mahiyetinde de olsa ilk defa Endülüse ayak basmış ve Kuzey Afrika'da Bizans'ın siyasî ve askerî etkisi giderek kaybolmaya yüz tutmuştu.

ERMENİSTAN'IN FETHİ

Habib bin Mesleme komutasındaki İslâm orduları bu dönemde Bizans'a bağlı Ermenistan'ı bütünüyle ele geçirmişti.

ANADOLU'YA DÜZENLENEN SEFERLER

Medine'deki hilâfet değişikliği yüzünden İslâm devletinin birçok eyaletindeki isyan ve karışıklıklardan istifade etmek isteyen Bizans, sadece Kuzey Afrika'ya asker çıkarmakla kalmamış, güneye de birlikler sevk etmişti.

Mavriyan isimli Bizanslı kumandanın yönetiminde büyük bir ordunun Sivas ve Malatya yörelerine gelmesi üzerine Hz. Osman, Irak'taki orduların Şam'daki İslâm kuvvetlerine yardıma gitmesini emretmiş, Bizans'ın bu askeri girişimine, bazı Anadolu kalelerini ele geçirmekle cevap vermişti. İslâm ordularının Antakya ve Tarsus'u aşip Kapadokya'ya kadar uzanması düşmana gözdağı vermiş, aynı ordu dönüşte de Çukurova bölgesindeki kaleleri güçlendirerek savunma tedbirlerini artırmıştı.

DENİZLERDEKİ MÜCADELELER ve KIBRIS'IN FETHİ

Hız. Osman döneminin en önemli gelişmelerinden biri de, Suriye sahillerinde ilk İslâm donanmasının kurulmuş olmasıdır. Bu yeni askerî güç, İslâm devletinin denizlerde de rakipleriyle başarılı mücadele vermesine ve ilk deniz fetihlerinin gerçekleşmesine imkân sağlamıştır.

Daha Hız. Ömer döneminde Suriye valisi ve geleceğin Emevî devletinin kurucusu Muaviye bin Ebû Süfyan'ın, bir donanma kurmak için halifeye yaptığı müracaat kabul edilmemişti. Hız. Ömer'in izin vermemesinde, bu güçlü valinin nüfuzunu kontrol altında tutma düşüncesi rol oynamış olabilir. Belki de Bizans'la iki bölgede süren savaşa bir yenisini eklemenin, içinde bulunulan duruma uygun olmayacağı düşünülmüştür. Yoksa Hız. Ömer'in deniz gücü oluşturmayı prensip olarak reddetmesi muhtemel gözükmemektedir. Böylece ilk İslâm donanmasının oluşturulması Hız. Osman'ın, Suriye valisinin müracaatını olumlu karşılaması sùretiyle meydana gelmişti.

Suriye ve Mısır valilerinin gönüllülerden hazırladığı donanma ile ilk deniz seferi Kıbrıs'a düzenlendi. Bu ilk sefere sahâbenin ileri gelenlerinden Ebû Zer, Ebu'd-Derdâ, Ubâde bin Sâbit ve ensardan Ümmü Haram isimli bir kadın da iştirak edip, çok önemli yararlılıklar gösterdi ve ilk müslüman kadın deniz şehidi olarak tarihe geçti.

Yoğun çatışma ve mücadelelerin ardından Kıbrıs fethedilmiş, çok sayıda esir ve ganimet de ele geçirilmişti. 7.000 altın yıllık cizyeye bağlanan Kıbrıs, anlaşmanın bozulması üzerine gönderilen takviye kuvvetlerle bir kez daha itaat altına alınmıştır. Bu hâdiseden sonra Doğu Akdeniz'in güvenliğine titizlik gösterilip, adaya müslümanlar yerleştirilerek kalıcı hâkimiyet kurma yoluna gidilmiştir.

ZÂTÜ'S-SAVÂRÎ SAVAŞI (655)

İslâm tarihine «Yelkenler Savaşı» olarak geçen bu savaş Bizans donanmasıyla İslâm donanmasının ilk büyük karşılaşması olmuştur. İslâm ordularının Bizans'ı Kuzey Afrika'da, Anadolu ve Akdeniz'de, Kıbrıs cephelerinde ağır yenilgilere uğratması, denizaşırı ülkelerde de hâkimiyet kurmaya başlaması üzerine Bizans İmparatoru Konstantin müslümanların deniz gücünü yok ederek Suriye ve Mısır sahillerine yeniden yerleşmek amacıyla çok güçlü bir donanmayla Akdeniz'e gelmişti. 500 parçadan oluşan Bizans donanmasıyla Finike açıklarında bir çatışma meydana gelmiş ve Bizans donanması denizlerde de ağır bir yenilgiye uğratılmış, İmparator Konstantin yaralı vaziyette canını zor kurtarabilmişti. Böylece müslümanlar ilk büyük deniz savaşını kazanırken Bizans'la denizlerde de boy ölçüşecek güce ulaştığını hattâ üstünlüğünü kabul ettirmiştir. Bu zaferin ardından İslâm donanması Girit ve Malta'ya seferler düzenlediği gibi, Rodos Adası'nı da ele geçirmiştir.

İRAN'DAKİ FETİHLERİN TAMAMLANMASI

Hz. Ömer döneminde İran fetihleri tamamlanmış olmasına rağmen, güçlü medeniyetlere ev sahipliği yapmış bu topraklarda, yer yer isyanlar ve ciddi karışıklıklar meydana gelmişti. İşte bu dönemde bir yandan bu isyanlar bastırılırken öte yandan bölgeye müslümanlar yerleştirilerek yerli halk, İslâmiyet'e ısındırılmaya çalışılmıştır. 651 yılında Ahnef bin Kays komutasındaki İslâm ordusu Cürcan, Horasan ve Toharistan'ı aldığı gibi Ceyhun Irmağı aşılmış ve Türklerle ilk temaslar meydana gelmişti. Güneyde ise Taberistan'ın tümü ve Sind bölgelerinde bazı yeni topraklar da ele geçirilmişti.

KAFKASYA'DA YAPILAN FETİHLER

İran fetihlerinin tamamlanmasından sonra İslâm orduları Kafkas dağlarını aşarak Hazar ülkesine girdiler. Hazarların önemli şehirlerinden Belencir önünde yapılan savaşın başarısızlıkla sonuçlanması üzerine müslümanlar, Kafkasların güneyine çekilmek zorunda kaldılar. Böylece yöneticileri Müseviliği kabul etmiş tek Türk topluluğu olan Hazarlar, İslâm ordularının Kafkasları aşarak Orta Avrupa'ya girmelerini engellemiş oldu. İdareleri altında hristiyan, şamanist ve diğer dinlere ait topluluklar bulunan Hazar Türkleri, ticarete oldukça ileri gitmiş bir toplumdu. Ayrıca Bizans ile askerî ve ticarî işbirliği içerisindeydi.

Hız. Osman dönemi bir bakıma bölgede Hız. Ömer'den sonra İslâmî ağırlığın korunması ve kalıcı bir hâkimiyetin yerleştirilmesi yönünde önemli adımların atıldığı bir dönem olmuştur. Nitekim Hız. Ömer'in vefatının ardından Azerbaycan ve Ermenistan'da karışıklıklar çıkmış, bu karışıklıklar normal vergilerin dahi ödenmediği tam bir kargaşa ortamına dönüşmüştür. Bunun üzerine bölgeye seferler düzenlenmiş, istikrar sağlanarak otorite yeniden tesis edilmiştir.

Hız. OSMAN'IN KUR'ÂN'A HİZMETLERİ

Bilindiği gibi, Kur'ân-ı Kerim Hız. Ebûbekir'in devrinde toplanarak mushaf hâline getirilmişti. Onun vefatının ardından Hız. Ömer'e geçen bu resmî mushaf, onun şehid edilmesinden sonra da kızı Hız. Hafsa'ya emanet edilmişti.

Hız. Enes bin Mâlik'ten gelen bir rivâyete göre, Azerbaycan ve Ermenistan seferlerine katılan Suriye ve Iraklılar arasında Kur'ân-ı Kerim'i okumada farklılıklar meydana gelmişti. Bu ihtilâftan müteessir olan Huzeyfe bin Yeman, Hız. Osman'a müracaat ederek bu farklı okuyuş şekillerinin ileride İslâmiyet için tehlikeli sonuçlar doğuracağı uyarısında bulundu ve meseleye çözüm bulunmasını istedi. Bunun üzerine Hız. Osman, Hız. Hafsa'dan ricada bulunarak yanındaki mushafı emanet olarak kendisine yollamasını istedi.

Hız. Ebûbekir'in döneminde hazırlanan bu ilk Kur'ân-ı Kerim nüshası, Zeyd bin Sâbit başkanlığındaki komisyon tarafından esas alınarak çoğaltıldı. Çoğaltılan bu nüshalar, 651 yılında Mekke, Basra, Kûfe, Şam ve Mısır valiliklerine gönderildi. Bir örneği de Medine'de bırakıldı. Bu yedi nüshadan biri bugün Özbekistan'ın Taşkent şehrindeki bir kütüphanede duvara gömülü çelik bir kasa içinde muhafaza edilmektedir. Ayrıca Hız. Osman'ın bizzat kendi el yazısıyla yazdığı kabul edilen bir Kur'ân-ı Kerim de bugün Topkapı Sarayı Mukaddes Emanetler bölümünde sergilenmektedir.

İLK AYRILIK HAREKETLERİ ve İÇ KARIŞIKLAR

Hız. Ebûbekir döneminde Arap Yarımadası'nın dışına taşan fetih faaliyetleri, Hız. Ömer ve Hız. Osman döneminde daha da artarak devam etmiştir. Neticede İslâm devletinin sınırları oldukça genişlemiş ve pek çok bölgeye hâkim vaziyete gelmiştir. Dört beş asırdır Bizans ve Sâsânî hâkimiyeti altında yaşayan çeşitli din, mezhep ve etnik gruba ait topluluklar, fetihlerle beraber İslâmiyet'i esas alan bu yeni devletin hâkimiyetini kabul etmiştir. Ancak hızla

İslâmlaşmalarına rağmen eski inanış ve pratiklerini tümüyle terk edemeyen bu toplulukların İslâmiyet'in tevhid esasına dayalı birleştirici potasında erimeleri tamamıyla mümkün olamamıştı. Bu yeni topluluklar her ne kadar İslâmî dalganın etki alanına girmiş, İslâmiyet'in yüksek adalet prensiplerine dayalı siyasi yönetimine râzı olmuş, hattâ İslâmiyet'i kalben benimseyerek din olarak seçmişlerse de, bu yeni dinin gereklerini istenilen seviyede özümseyememişlerdi. Bu yüzden toplumun değişik katmanlarında az da olsa hâlâ eski din ve geleneklerini, bâtil alışkanlıklarını sürdürenlere rastlanmaktaydı.

Bölgenin 10-15 yıl gibi kısa bir sürede hallaç pamuğu gibi harmanlandığı ve eski yönetimlerin çökertildiği bu döneme, şüphesiz, Râşid Halifeler'in ve onlara yardımcı zatların üstün çabaları damga vurmuştu. İnsanlık tarihinin bu en büyük değişim ve dönüşümü öncelikle yarımadayı ayağa kaldırmış, bu büyük ilâhî dalganın akisleri daha sonra Atlas Okyanusu'ndan Mâverâünnehir'e kadar olan bölgelerde yaşayan bütün kitlelerde değişik oranlarda yankı bulmuştur. Ancak bu süratli değişime kitleler arzu edilen bir biçimde ayak uyduramamıştı. Ne yazık ki, bu yeni kitleler İslâmiyet'in dâhilî derinliğini, nezâket ve zarâfetini, yüksek ideallerini yeterince kavrayamamıştı.

Tüm çabalar; Allah sevgisiyle, cehennem korkusunu iliklerine kadar hissederek ve yaşayan Medine'deki bir avuç sahâbe ile yeni müslüman olmuş kitleler arasındaki duyuş, düşünüş, yaşayış ve anlayış farkını kapatmaya yetmemişti. Öte yandan Hz. Peygamber sonrasındaki bu muazzam fetihlerin getirdiği ganimetlerle toplum; süratle zenginleşmiş, bunun neticesi olarak da servet ve refahın yol açtığı bazı menfî davranışlar toplumda yavaş yavaş yaygınlaşmaya başlamıştı. Birden zenginleşmenin getirdiği hazımsızlık ve iktidar hırsı bazı kesimlerin hayatlarından tevâzu ve sadeliği çekip almış, dinin iç derinliği olan zühdü ve takvâyı unutturmaya başlamıştı. Özellikle ikinci kuşak için durum biraz daha vahimdi. Onlar büyük zahmetlere katlanmadan, kolay gerçekleşen fetihlerle önemli mevkilere, muazzam gelirlere, bolluk ve refaha kavuşmuşlardı.

Hz. Osman döneminin sonlarına doğru meydana gelen fitne ve ayrılık hareketlerinin çıkmasında servet ve refahın oluşturduğu bu çürümenin de etkili olduğu asla göz ardı edilmemelidir.

Bu derin ihlâs kaybından meydana gelen kavga ve hizipleşmenin figüranlığı da henüz İslâmiyet'i istenilen şekilde özümseyememiş yeni kitleler tarafından yapılmaktaydı.

Fitne ve ayrılıkların palazlanmasındaki bir başka etki de mağlûp milletlerin intikam duyguları ile yaptıkları teşebbüslerdi. Bu teşebbüsler İslâm tarihinde, belki de bir efsane, bir mevhum şahsiyet olan Abdullah bin Sebe ile sembolleşmiş ve onun üzerinden tevhid inancı tahrif edilmeye çalışılmıştır.

Bu fitne olayları incelenirken yahudi, hıristiyan ve diğer azınlıkların gizli emel ve amaçları dikkate alınmalı, ancak etkileri abartılarak bütün fitnelerin onlardan kaynaklandığına odaklanılmamalıdır. Çünkü her ne kadar cazip ve açıklayıcı görünse de, bu kolaycı yaklaşım tarihin değişim ve dönüşüm kaidelerine uymamaktadır. Nitekim Yüce Allah:

“Allah bir topluluğa verdiğiğini, o topluluk kendisini bozup değiştirmedikçe değiştirmez.” (er-Râd, 11) buyurarak değişim ve dönüşümün bizzat o toplumun kendi öz tavır ve davranışlarından beslendiğini hatırlatmaktadır.

Bu fitne ve karışıklıklarda katalizör işlevi gören en önemli etkilere biri de, tüm iyi niyetine rağmen Hz. Osman'ın siyasî sistemde Emevî ailesine belirleyici bir rol vermesidir. Tarihçiler bu konuda hemen hemen ittifak hâlinindedir.

Hz. Ömer'in titizlikle koruduğu siyasî dengeler, bu ailenin yönetime getirilmesiyle tüm yapıyı altüst edecek biçimde bozulmuştur. Emevî ailesinin birçok ferdi, geç sayılabilecek bir dönemde, ancak Mekke'nin fethinden sonra İslâm dairesine girmişti. Bu aileye mensup kişilerin aynı dönemde en üst seviyedeki görevlere getirilmesi, ekonomik, sosyal ve siyasî yapıyı menfi bir şekilde etkilemekle kalmamış, çoğu liyakatsiz ve sicilleri tartışmalı olan bu kişilerin uygulamaları yüzünden halk ile idarenin arası da açılmıştır. Böylece yönetimle halk arasında ilk defa güven bunalımı meydana gelmiştir.

Hz. Osman, yaratılış itibarıyla yumuşak huylu ve yakınlarına düşkündü. Ayrıca zâhid ve takvâli kişiliğiyle temâyüz etmişti. Kimseyi kırmamaya çalışması özellikle hilâfetinin son yıllarında istenmeyen yönetim zaafının ortaya çıkmasına yol açmıştı. Kendisi hilâfetin merkezi Medine'de Hz. Peygamber'in sünnetini, İslâm'ın örf ve âdetini titizlikle muhafaza etmeye çalışırken Basra, Kûfe, Şam ve Mısır gibi önemli vilâyetlerde devlet görevlilerinin yanlış tutum ve davranışları halkın yoğun şikâyetlerine sebep olmaktadır. Öyle ki, Kûfe Valisi Velid bin Ukbe içki içtiği şikâyeti üzerine geri çağırılmış ve kendisine had cezası tatbik edilmişti. Onun yerine gönderilen Said bin As da Kûfelileri aşağılayan konuşmaları sebebiyle halkta derin bir nefret uyandırmıştı. Mısır valisi Abdullah bin Ebî Serh'in ve Şam valisi Muâviye'nin

uygulamaları da toplumun çeşitli katmanlarında huzursuzlukların artmasına yol açmıştı.

Hz. Osman iyi niyetle göreve getirdiği hırslı akrabalarını kontrol edemiyor, belki onların yanlış bilgilendirmelerine maruz kalıyordu. Bu arada siyasi ikbal peşinde koşan veya görevinden azledilen valilerin çevirdiği entrikalar, yönetimin halkın gözünden düşmesine yol açmıştı. Ayrıca kin ve nefretle İslâm birliğini parçalamak isteyen bazı azınlıkların gayretleri de sinsice sürmekteydi.

HZ. OSMAN'IN ŞEHİD EDİLMESİ

Kargaşa ve isyanın ilk açık belirtisi Kûfe'de görülmüş, olaylar kısa zamanda Basra ve Mısır'a sıçramıştı. Nihayet 656 yılında 500 kişilik bir grup, isyanı devletin merkezi Medine'ye ulaştırdı. İsyancılar aralarından seçerek görevlendirdikleri iki kişiyi şikâyetlerini bildirmek üzere Hz. Osman'a gönderdiler. Mısırlı isyancılar, valileri Abdullah bin Sa'd bin Ebî Serh'ten şikâyet ediyorlar ve görevinden alınmasını istiyorlardı. Hz. Osman Mısırlıların şikâyetlerini dinledikten sonra kendilerine hak vererek Muhammed bin Ebûbekir'i Mısır'a yeni vali olarak görevlendirdi. Hz. Osman'ın bu kararı, heyetin yatışmasına ve memnun bir biçimde Medine'den ayrılmasına yol açtı. Ancak dönüş yolunda yakaladıkları bir kişinin üzerinde ele geçirilen uydurma bir ferman, isyanın yeniden nüksetmesine sebep oldu. Hz. Osman'a ait olduğu süsü verilen bu ferman-da eski vali Abdullâh'ın görevinde bırakıldığı bildiriliyor, ayrıca Muhammed bin Ebûbekir'in Mısır'a geldiğinde tutuklanması ve isyancıların ileri gelenlerinin öldürülmesi isteniyordu. Böylece Mısırlılar tekrar Medine'ye yöneldiler ve Basra ile Kûfe şehirlerinden gelen isyancılarla birleşerek Medine'yi kuşatma altına aldılar.

İsyancılar, sahâbenin ileri gelenlerinden Hz. Ali, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'i ziyaret ederek onlardan destek istediler. Ancak hiçbiri bu desteği vermediği gibi, onları şiddetle azarlayıp kovarak durumu Hz. Osman'a bildirdiler. Hz. Ali bununla da yetinmeyerek can güvenliği tehlikesine karşı oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i Hz. Osman'ın yanına gönderdi. Ayrıca Ubeydullah bin Ömer ve Abdullah bin Zübeyr de isyancıların artan taşkınlıklarını önlemeye ve Hz. Osman'ı korumaya çalıştılar.

Hz. Osman âsilerin artan baskılarına ve gittikçe daralan kuşatmalarına aldırmadan mescidde namaz kıldırmaya devam etmekteydi. Sahâbenin ileri

gelenlerinin, olayların yatışması konusunda yaptığı teşebbüsler ise Mervan bin Hakem engeline takılmış, kaos ortamı hızla trajik bir boyuta doğru tırmanmıştır.

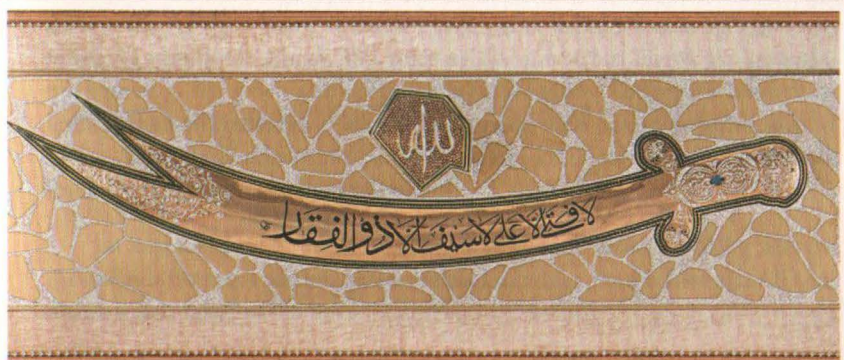
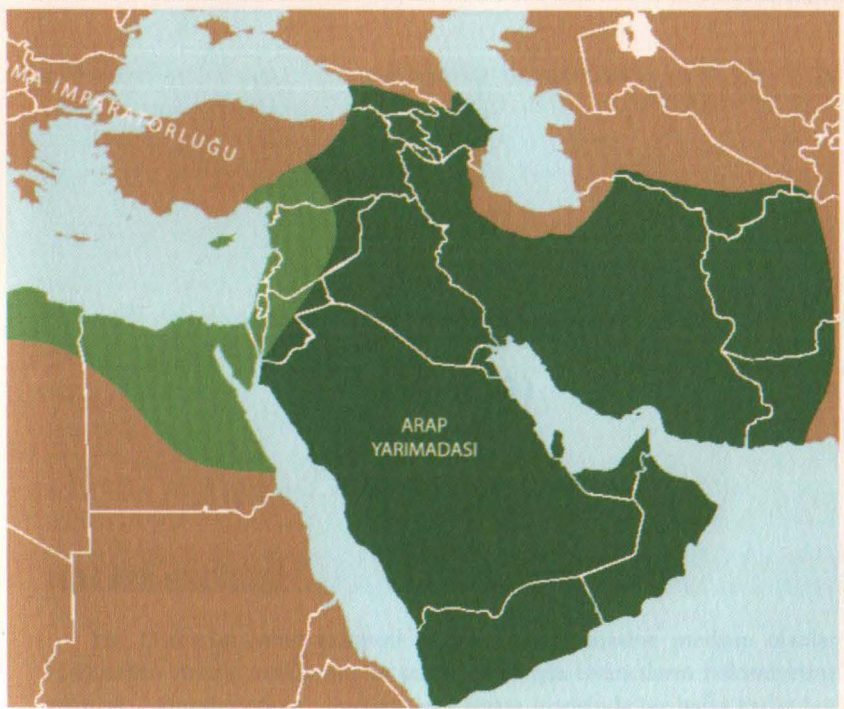
Hız. Osman büyüyen ve çetrefil bir hâl alan isyanın sert bir biçimde yatırılıp âsilerin Medine'den çıkarılmasına müslüman kanı döküleceği gerekçeyle râzı olmadı.

Nihayet 22 günlük kuşatmanın ardından büyük bir fâcia gerçekleşti. İsyancılar Hız. Osman'ı korumaya çalışan bazı sahâbîlerin engelleme çabalarına rağmen Hız. Hasan'ı da yaralayarak Hız. Osman'ın evine girmeye muvaffak oldular. Bu sırada Kur'ân okumakta olan Hız. Osman acımasızca şehid edildi. (17 Haziran 656) İsyancılar ayrıca Medine'de taşkınlıklarını sürdürdüler ve bazı yağma faaliyetlerine de katıldılar. Olay başta Medine olmak üzere bütün İslâm dünyasında büyük üzüntüye sebep oldu.

KAYNAKLAR:

1. Ahmed Cevdet Paşa, Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ.
2. Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, İslâm Tarihi.
3. Prof. Dr. Neşet ÇAĞATAY, İslâm Tarihi.

HZ. ALİ DÖNEMİ

(656-660)

HZ. ALİ DÖNEMİ

(656-660)

HALİFE SEÇİLİŞİ

Hız. Osman'ın şehid edilmesi üzerine Emevî ailesine mensup olanlar Medine'den süratle uzaklaşmış ve şehir tamamıyla isyancıların hâkimiyetine girmişti. İslâm devletinin yönetimi bu kargaşa içerisinde bir hafta kadar boş kalmıştı. Medine halkı ve isyancılar, Hız. Sa'd bin Ebî Vakkas, Hız. Talha ve Hız. Zübeyr bin Avvâm'a İslâm devletinin başı olarak halife olmaları için ayrı ayrı müracaat etmişlerdi. Ancak ileri gelen sahâbenin hiçbirisi büyük bir karmaşanın yaşandığı siyasî belirsizlik ortamında bu zor görevi üstlenmek istememişlerdi. Çünkü vilâyetlerden gelen zorba isyancılar hâlâ hâkimiyetlerini sürdürmekte, karışıklıklardan medet uman bir takım çıkar çevreleri de çıkabilecek imkânlar için pusuda beklemekteydi.

Bu keşmekeş ortamından çıkabilmek için önde gelen sahâbiler Medine mescidinde bir araya gelerek müzakerelere başladılar. Bu mecliste Hız. Ali kendisine ısrarla teklif edilen halîfelik görevini reddetmiş;

“Beni halife değil, kendinizden biri yaparsanız daha rahat edersiniz.” diyerek bu görevi orada bulunan Hız. Talha ve Hız. Zübeyr'e yöneltmişti. Ancak gerek ileri gelen sahâbenin, gerekse isyancıların ağır baskıları sonucunda hilâfet görevini kabul etmek zorunda kalmıştı. (Haziran 656)

Hız. Peygamber'in vefatında 34 yaşında olan Hız. Ali, halife seçildiğine 58

yaşlarında bulunuyordu. Ali bin Ebî Tâlib'e ilk biat edenler Hz. Talha ve Hz. Zübeyr olmuş, ardından Medine halkı da ona bağlılığını bildirmişti.

Hz. Ali, seçilişinin ardından halka kendi yönetim anlayışının ayırıcı özelliklerini ve takip edeceği yöntemi anlattığı bir hutbe okudu. Rasûlullah dönemindeki ekonomik ve siyasî anlayışların bazı köklü değişimlere uğradığını, mü'minlerin kâinata, hayata ve eşyaya bakış açılarında önemli kırılmalar olduğunu, temel değerlerin sarsıldığını dile getiren Hz. Ali, topluma; yeniden Peygamber çizgisi istikametinde bir siyaset takip edeceği işaretlerini verdiği hutbesinde şunları söylemişti:

“Hiç şüphe yok ki, şânı yüce Allah, insanları kurtuluşa götüren bir kitap indirdi. Bu kitabında hayrı ve şerri açıkladı. Öyleyse hayra sarılın, şerri terk edin. Farzları Allah için yerine getirin, sizi cennete götürsün. Allah âşikâr olan bir haram koydu ve müslümanın hürmetini bütün haramlardan daha ileride tuttu. İhlâsa ve müslümanların birliğine önem verdi. Müslüman, hak edilen durumlar dışında, insanların elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir. Müslümana eziyet vermek, ancak eziyetin vâcib olması hâlinde helâl olur. Umumun işini görmek için koşuşun. Özellikle ölenlerinize son hizmeti yerine getirin. Zira insanlar önünüzden, kıyâmet ise arkanızdan sizi kuşatmıştır. Güçlük çıkarmayınız ki, ayıplarınız gizli tutulsun. Zira insanlar başkalarına bakarlar. Allâh'ın kullarına kötü davranmaktan kaçının. O'ndan korkun. Üzerinde bulunduğunuz topraklardan ve hayvanlardan sorumlusunuz. Yüce Allâh'a itaat edin ve O'na isyan da bulunmayın. Hayır gördüğünüzde onu alın, şer gördüğünüzde ise terk edin. Hatırlayın, bir zamanlar siz yeryüzünde az ve güçsüz idiniz...” (Nehcû'l-Belâğa)

CEMEL VAK'ASI (656)

Hz. Ali'nin halifeliği, Emevî ailesi tarafından kabul edilmemişti. Özellikle Şam Valisi Muâviye bin Ebû Süfyan, Medine'den kaçıp yanına sığınan Emevî ailesiyle birlikte meşrû halifeye muhalefetin başını çekiyordu. O, Hz. Osman'ın kâtillerinin yakalanıp cezalandırılmamış olmasını en önemli gerekçe göstererek Hz. Ali'nin hilâfetini tanımayacağını ilân etmişti.

Hz. Ali hilâfet dizginlerini eline alır almaz, kendinden önceki dönemde halkın şikâyetlerinin yoğun olduğu yöneticileri değiştirmeye başladı. Tayin ettiği yeni valilerin bazıları yeni görevlerinin başına geçerken Şam valisi Muâviye, halifenin gönderdiği yeni valiyi Şam'a sokmadı.

Muâviye, Hz. Osman'ın şehâdetinin doğurduğu hüznü ortamda, mu-

halefetini kendince meşrû ve masum bir temele dayandırıyor, Hz. Osman'ın kanını dâvâ ediyordu. Hz. Osman'ın kanlı gömleği ve eşi Nâile'nin kesik parmakları Şam mescidinin minberine asılmıştı. Bu keşmekeş içinde siyasi ağırlığı olan bazı ashab ile Hz. Peygamber'in eşi ve mü'minlerin annesi Hz. Âişe de Hz. Ali hilâfetine ters düşmeye başlamıştı. Halife Hz. Ali kâtileri korumak ve saklamakla itham olunuyordu.

Bu arada Hz. Talha ve Hz. Zübeyr de Hz. Ali'ye gelerek Hz. Osman'ı öldürenlerin kisasla cezalandırılmasını istemişlerdi. Oysa ne Hz. Osman'ın eşi Nâile, ne de Hz. Ebûbekir'in oğlu Muhammed, Osman'ın kim tarafından öldürüldüğüne şahitlik edemiyordu. Sayıları binleri bulan bir kalabalık; «Osman'ı hepimiz öldürdük!» diyordu. Daha da önemlisi, ayaklanmayı gerçekleştirenler hâlâ Medine'de hâkim durumdaydılar ve bu işi hep birlikte yaptıklarını söylemekten kaçınmıyorlardı. Bu tavırları, onların kesinlikle kendi aralarındaki gerçek kâtileri teslim etmeye râzı olmayacaklarını göstermekteydi. Üstelik halifenin şehre tamamen hâkim durumda olmayışı, âsilerle hemen başa çıkamayacağı çok açıktı. Bu durumda ortalığın yatışmasını beklemek en doğru yol olarak gözükiyordu. Nitekim Hz. Ali, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'e;

“Kardeşlerim, yapılması gerekenleri ben de biliyorum; fakat isyancılar şehre hâkimdir, durum müdahale için uygun değildir. Bana yardımcı olunuz, işleri hâl yoluna koyalım, sonra gereğini yaparız!” demişti. Yeni halifeyi bu karara sevk eden bir diğer etken de kendisine yalnız Medine'de biat edilmiş olması ve diğer vilâyetlerdeki durumun henüz netleşmemiş olmasıydı.

Emevî ailesinin oyunlarının da tetiklediği Cemel Vak'ası bu nazik ortam içerisinde gerçekleşti. Çok geçmeden Hz. Osman'ın kanlı gömleğiyle sembolleşen duygu sömürüsü ilk meyvesini verdi ve Hz. Âişe halifeye bayrak açtı. Hz. Talha ve Hz. Zübeyr de Hz. Âişe'nin yanında hareket ettiler. Bu üç sahâbînin daha önce Hz. Osman'ın bazı uygulamalarına karşı çıktıkları, muhalefet ettikleri Medine halkınca da biliniyordu.

Hz. Âişe önderliğindeki hareket giderek büyümüş, Yemen valisi de elindeki beytülmalle onlara iştirak etmişti. Hz. Âişe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr, Basra'ya giderek Hz. Ali'ye karşı kuvvet toplamaya başladılar. Hz. Ali bunlara önce nasihatlerde bulundu. Boş yere müslüman kanı dökülmemesini istiyor ve fitneyi önlemeye çalışıyordu. Denediği birçok barış teşebbüsünden de sonuç alamayınca Medine'den ayrılarak Küfe'ye geldi. Aslında Muâviye üzerine gitmeye hazırlanırken mecburî olarak Basra üzerine yürümek zorunda kalmıştı.

İkiye bölünen Basra halkını birleştirmek ve fitne alevini söndürmek amacıyla oğlu Hz. Hasan ve Ammar bin Yâsir'i şehre elçi gönderdi. Kendisi de içinde yetmiş Bedir savaşçısının bulunduğu ordusuyla Basra önlerine geldi. Hz. Talha ve Hz. Zübeyr ile görüşüp bu anlamsız sürtüşmenin önüne geçmek istediye de sonuç alamadı. İki ordu arasında meydana gelen savaşın ağırlık merkezi Hz. Âişe'nin bindiği devenin çevresiydi. Bundan dolayı bu savaşa «Cemel Vak'ası» denmiştir. Hz. Zübeyr, Hz. Ali'nin kendisine:

“Rasûl-i Ekrem'in: «Sen Ali'yle haksız olarak savaşacaksın!» dediğini hatırlıyor musun?” diye sorması üzerine, bu sözü hatırladı ve savaş alanından çekildi. Ancak Medine'ye dönerken yolda kendi ordusundan Amr bin Cermus tarafından öldürüldü. Diğer sahâbî Hz. Talha da kendi ordusunda bulunan Mervan bin Hakem tarafından;

“Osman'ı öldürenlerden biri kaçtı, biri de ayrılmak üzere.” diyerek okla öldürüldü. Geçmişte Hz. Osman'ın kâtibi olan Mervan, Hz. Osman'ın öldürülmesine yol açan olayların da baş aktörlerinden biriydi. Bu şahıs Emeviler döneminde 684 yılında halife olacaktır.

Savaş sonucunda Hz. Âişe ve taraftarları yenildi. Ancak bu savaşta çoğunluğu yenilen taraftan olmak üzere iki taraftan yaklaşık 15 bin kayıp verildi. Hz. Ali, Hz. Âişe'ye hürmet ve saygı göstererek onu kendi yanında çarpışan kardeşi Muhammed bin Ebûbekir ve hanımlardan oluşan bir heyetle Medine'ye yolcu etti.

Şüphesiz, bir hiç uğruna ve küçük kırgınlıklarla başlayan bu kavganın en önemli sâikü Şam'da siyasî ve ekonomik palazlanmasını tamamlamakta olan Emevî ailesinin siyasî hırısıdır. Bunun doğru olarak tespiti, ilerideki olayların açıklanmasına da yardımcı olacaktır. Asr-ı saâdetin şerefli sayfalarına kara leke düşüren bu hâdis, İslâm dünyasını sarsan iç savaşların da başlangıcını teşkil etmiştir. Hz. Ali savaş sonrası Medine'ye dönmeyerek hilâfet merkezini Kûfe'ye taşıdı.

Hz. Âişe'nin daha sonraki dönemde bu savaşa katıldığına pişman olduğu, ömrünün sonlarına doğru ağlamaktan gözlerini kaybettiği rivâyet edilmiştir.

SIFFİN SAVAŞI (657)

Hz. Ali, Cemel Vak'ası sonrasında içte birliğin sağlanması yolunda adımlar atmaya devam etti. Bilindiği gibi, Hz. Ali'nin hilâfetinin önündeki en önemli engel Şam valisi Muâviye idi. Muâviye uzun süre valilik yaptığı Suriye bölge-

sinde kendine has bir yönetim kurmuş ve gücünü her geçen yıl biraz daha artırmıştı. Dünyevî siyaset ölçeklerinde Arap tarihinin önemli dört dâhisinden biri kabul edilen Muâviye sabırlı, temkinli ve hedefi yolunda gözü pek birisi olarak tarif edilmektedir. Şüphesiz onun hedefi hilâfetten başka bir şey değildi. Esasen bu yolda önemli mesafeler de kat etmişti. Babası ve o, İslâm'ın hâkimiyetini ancak geç bir dönemde kabul ederek müslüman olmuşlardı. Tabiidir ki, erken bir dönemde İslâm yönetimine talip olmaları hem eşyanın tabiatına, hem de kendisinin ve ailesinin siciline uygun düşmüyordu. Ancak geçen zaman içerisinde gerek Şam'daki valiliği sırasında gerekse Hz. Osman döneminde iktidar alanını tüm Suriye'ye yayarak siyasî ve askerî güç toplamayı başarmıştı. Verimli Suriye topraklarından sağlanan ekonomik güçle etrafını nimetlendirmiş ve mevkiini güçlendirmişti. Suriye halkını kendi taraftarı yaptığı gibi, önceki halifeler döneminden başlayarak önemli bir ordu da hazırlamıştı. Hem halka hem de akrabalarına cömertliğiyle ünlü Hz. Osman'ın tüm ihlâs, samimiyet ve ağırbaşlılığına rağmen onun dönemi Muâviye'yi hilâfete taşıyacak önemli birikimlerin hazırlandığı bir devir olmuştur. Hz. Osman'ın fecî bir biçimde katledilerek şehid edilmesi, Muâviye için bir dönüm noktası oldu.

Nitekim Muâviye Hz. Osman'ın ölümü sonrası ashâbın ileri gelenlerine yazdığı mektuplarda Hz. Ali'nin, kâtilleri sakladığını, kâtilleri vermezse kendisiyle savaşacağını, Hz. Osman'ı sevenlerin yanına gelmesini istiyordu. Medineli sahâbiler mektuba son derece içerleyerek çok sert cevap vermişlerdi. Hz. Ömer'in oğlu Abdullah, cevabî mektubunda şu satırların altını çiziyordu:

“Beni kendine uymaya, ensar ve muhâcirine karşı savaşa kışkırtıyorsun. İyice anlaşılmıştır ki, Hz. Osman'ın kanını istemekteki amacın, şahsî rütbe ve mevkî sağlamaktan başka bir şey değildir. Hz. Ali'den ayrılıp da senin emrine gireceğimi sanman büyük yanlıştır. Allah etmesin, ben Hz. Ali'ye karşı olur da ona direnir miyim?

Ey Muâviye! Bilmiş ol ki, ben müslümanlarla savaşmaktan geri duruyorum ama içimden Hz. Ali'nin yanındayım; ikinizden birini seçecek olsam Hz. Ali'yi seçerim çünkü onun İslâm'da değeri büyük, Allah katında mertebesi yücedir. Emirlik onun hakkıdır. Rasûl'ün ashâbının en faziletlisi ve Peygamber'e en yakınıdır.”

Seçilmiş meşrû halife Hz. Ali'nin devletin birliğini ve ümmetin vahdetini sağlama yolunda Cemel Vak'ası gibi acı bir hâdiseyle karşılaşması onun gücünü zayıflatmıştı. Siyasetini takvâ ve fazilet temeli üzerine bina eden Hz. Ali, bu acı olaydan sonra Muâviye'yi tekrar biata davet etti, ancak yine bir sonuç

alamadı. Muâviye bununla da yetinmeyerek Hz. Osman'ın kanını dâvâ ederek Hz. Ali'ye karşı bir ordu hazırladı. Hz. Ali'ye karşı güç birliği yapmak üzere Hz. Osman döneminde Mısır valiliği görevinden alınan Amr bin As'ı da Şam'a çağırdı. Amr bin As, tarihçilerin Arap dâhileri arasında kabul ettiği bir şahıstır.

Muâviye ve Amr bin As, birlikte hazırladıkları güçlü bir orduyu Rekke yakınlarında Sıffin'e getirdiler. Yaklaşık dört ay süren barış arayışlarından ve savaş hazırlıklarından sonra savaş başladı. Uzun süren savaşın üçüncü ayına gelindiğinde, Hz. Ali, ünlü kumandanı Mâlik bin Eşter'in de üstün gayretiyle Muâviye ordusuna son darbeyi indirme aşamasına geldi. Bunu gören Muâviye ümidini kaybederek savaş alanını terk edip kaçmaya karar verdi. Tam bu sırada Amr bin As devreye girerek Muâviye'ye onu ağır bir yenilgiyle yok olmaksızın kurtaracak bir hile teklif etti. Kur'an yapraklarını mızraklar üzerine asarak:

“Siz ve biz birbirimizi yok ettikten sonra sınırlarımızı kim koruyacak? Allâh'ın kitabı aramızda hakem olsun!” diye nidâ eden çağırıcılar çıkardı. Bunun üzerine Hz. Ali'nin ordusunda dalgalanmalar meydana geldi. Büyük bir çoğunluk:

“Allâh'ın kitabı hakem olsun, bu durumda savaşamayız.” dedi.

Hız. Ali ordusuna uyarıda bulunarak bu durumun bir hile olduğunu, savaşın mutlaka neticelendirilmesi gerektiğini belirtti. Fakat bütün uyarıları sonuçsuz kaldı. İleri gelenlerin ayak diremesi üzerine hakem kararına başvurulması teklifini kabule mecbur kaldı.

HAKEM OLAYI

Hız. Ali, gelişen bu olayların ardından tahkim kurulunda kendisini temsil etmek üzere Abdullah bin Abbas'ı seçmek istediye de, savaşı durduranların ağır baskısı yüzünden Ebû Musa el-Eş'arî'yi istemeyerek seçmek zorunda kaldı. Oysa Muâviye'nin tayin ettiği hakem Amr bin As'tı.

Muâviye'nin hakemi Amr bin As ile Ebû Musa bir araya gelerek anlaşmazlığa bir çözüm bulmakla görevlendirilmişti. Ancak kendilerinden ilk yapmaları istenen şey, haklı ve haksız olanı tespit etmektir. Fakat Amr'ın bir hilesiyle hakemler Abdullah bin Ömer'i halife seçip Hız. Ali ve Muâviye'yi azletme kararı aldılar. Ebû Musa aldıkları kararı açıklamak üzere kürsüye çıktı ve;

“Parmağımdaki yüzüğü nasıl çıkarıyorsam Ali'yi de halifelikten öyle çı-

karıyorum ve Abdullah bin Ömer'i seçiyorum." dedi. Onun ardından kürsüye çıkan Amr bin As ise;

"Bu yüzüğü parmağıma nasıl geçiriyorsam Muâviye'yi de hilâfete öyle geçiriyorum." dedi. Böylece hakem olayı krizi çözmek bir tarafa daha da derinleştirmiş oldu.

Hz. Ali cephesinde zaten var olan görüş ayrılıkları büsbütün artarak önceleri Kur'an'ın hakem olması ve savaşın durdurulması yönünde halîfeye baskı yapanlar bu kez tutum değiştirerek hakeme gidilmesini kabul ettiği için Hz. Ali'yi küfre girmekle suçladılar. Böylece Sıffin Savaşı ve Hakem Olayı'ndan sonra İslâm dünyası yeni bir problemle karşı karşıya gelmiş oldu.

İslâm tarihinin daha sonraki yıllarında zaman zaman önemli faaliyetleri görülecek olan Hâriciler ilk bu olaylar sırasında ortaya çıkmış, Hz. Ali, önemli bir yekûn teşkil eden bu toplulukla da uğraşmak zorunda kalmıştır.

NEHREVAN SAVAŞI

Hz. Ali, Muâviye engelini bertaraf etmede Sıffin Savaşı ve Hakem Olayı gibi türlü engellerle karşılaşmıştır. Muâviye ile mücadele ederken bu defa karşısına Hâriciler çıkmıştı. Ayrılıkçı Hâricileri ikna etmek ve kendi askerî gücünü tekrar güçlendirmek için Nehrevan'a hareket etti. Üstün hitâbetiyle pek çoklarını ikna ederek kendi tarafına çekmeyi başardı. Ancak hâlâ bozgunculugunu sürdüren, fitne ateşini körükleyen müfrit Hâricilerden binlercesini de bertaraf etmek zorunda kaldı. Bu sathî düşünceli mutaassıp topluluk sayıca az olsa da savaşçı ve etkiliydi. Ashabdan Abdullah bin Habbab ve hamile eşini sırf kendi görüşlerini paylaşmadıkları için öldürmüşlerdi. Daha sonraki dönemde de hemen her şeye karşı çıkan, muhalif bir grup olarak tesirlerini devam ettirdiler. Hattâ kendi dönemlerini de aşarak bir düşünce ve mantık yürütme yöntemi olarak etkilerini günümüzde de hissettirmeye devam ettiler.

Mü'minlerin Emiri Hz. Ali, Muâviye ile yürüttüğü mücadelede bu olaydan dolayı da güç kaybına uğramıştı. Bu yüzden âsiler üzerine ordu hazırlayıp göndermekte zorlanıyordu. Ortam ve insanlar değişmişti. Saadet devrindeki İslâmî kaygıların yerini dünyevî tasalar almaya başlamıştı. Taşların tevhid ve adalet temeli üzerine yeniden oturtulması anlamına gelen bu fazîlet mücadelesinde Hz. Ali bu hâricî şartlar yüzünden sürekli güç ve irtifâ kaybediyordu. Nitekim çok geçmeden Mısır da Hz. Ali'nin kontrolünden çıktı. Amr bin As

komutasındaki birlikler Mısır'a girerek Hz. Ali'nin valisi ve Hz. Ebûbekir'in oğlu Muhammed'i öldürüp cesedine türlü eziyetler yaptılar. Bu acı olayı öğrenen Hz. Âişe'nin bir daha et yemediği rivâyet edilmiştir.

HZ. ALİ'NİN ŞEHİD EDİLMESİ

Hız. Ali, Hakem Olayı'ndan sonra Kûfe'ye çekilip Muâviye'ye karşı yeni bir sefer için hazırlıklara başladı. Fakat sebatsız, savaşmaktan bıkmış Iraklı askerlerden yeterli desteği göremedi. Nihayet büyük gayret ve zorluklardan sonra 40 bin kişilik bir ordu teşkil etti. O, tasarladığı son sefere çıkmak üzereyken Hâriciler de Mekke'de hazırladıkları eylem plânına son şeklini vermekteydiler. Hâriciler Hız. Ali, Muâviye ve Amr bin As'ı öldürerek kendilerince halife meselesine bir çözüm getirmeyi plânlamışlardı. Bu amaçla her üç şahıs için birer suikastçı görevlendirmişlerdi. Hız. Ali'nin öldürülmesiyle görevlendirilen kişi Abdurrahman bin Mülcem'di. Bu şahıs, yardımcılarıyla birlikte Kûfe'ye gelerek Kûfe Camii'nde mevzilendi. Sabah namazını kıldırılmakta olan halifenin arkasına sokularak onu başından yaraladı. Bu yara ağır ve öldürücüydü. Doğdu doğal Allah'tan başkasının önünde eğilmeyen başı, yüzü ve sakalı kanlar içerisinde kalan Hız. Ali'den:

"Kâbe'nin Rabbine and olsun, kazandım!" sözleri duyuldu. Çok geçmeden -iki gün sonra- şehâdet mertebesine ulaştı. (Ocak 661) Bugünkü Irak'ın Necef kentine defnedildi.

HZ. ALİ'NİN HAYATI ve ŞAHSİYETİ

Gerçekten o İslâm okulunun ilk öğrencisiydi. Hız. Rasûl'un elinde ve evinde yetişmişti. İslâm'ın Mekke ve Medine dönemleri de dâhil bütün önemli anlarda Hız. Peygamber'in yanı başında, O'nun vefatından sonra da çizgisinin en sâdık ve dikkatli izleyicisiydi.

Hız. Peygamber tarafından Ebû Tûrab olarak isimlendirilen Hız. Ali'nin el-Murtazâ ve Esedullâhi'l-Gâlib gibi lâkapları da vardır. Onun; İslâm'ın ilk günlerinden itibaren ilim, takvâ, ihlâs, fedâkârlık, şefkat, kahramanlık ve şecaat gibi yüksek ahlâkî ve insanî vasıflara sahip olarak yaşadığı, bütün kaynaklarda yer alır. Gerek pürüzsüz ve ideal İslâmî şahsiyeti, gerekse Kur'ân ve sünnete derinliğine vukufiyeti herkes tarafından takdirle karşılanan nâdir şahsiyetlerdendi. Hız. Ali İslâm kültüründe ve özellikle İslâm irfanının oluşmasında adı geçen

sembol isimler arasında yer almıştır. İslâm okulunun ilk kayıtlı öğrencisi olma şerefini taşımakla kalmamış, Hz. Peygamber'in;

“Ben ilim şehriyim, Ali ise kapısıdır.” iltifatlarına mazhar olmuştur.

Kur'ân ve sünnete yürekten bağlılığı ve dünyevî hırslardan alabildiğine uzak kalışı onu seçkin bir şahsiyet yapan en temel özellikleriydi. Cemel, Sıffin, Nehrevan gibi talihsiz olaylar sırasında gözyaşı döküp muârizlarının basiret, iman ve hidâyetleri için duâ edecek kadar hassas, takvâ sahibi bir mü'mindi. O, mücadelelerle geçen ömründe siyasî çizgisi ve tercihleriyle eleştirilmiş ve hasımlarına üstünlük sağlayan türlü desîseler ve taktiklere başvurmamış için beceriksizlikle de itham edilmiştir. Ancak Hz. Rasûl'den gördüğü uygulamaları tavizsiz sürdürmeyi siyasetinin mihverine yerleştirmiş ve sonuçları ne olursa olsun bu ilkeli ve ahlâkî çizgiyi ısrarla sürdürmüştür. İktidarını Hz. Rasûl döneminde olduğu gibi adalete öncelik veren bir konuma oturtma kararlılığından asla taviz vermemiştir.

Süratli yayılışın sağladığı güven ve refah, kitlelerin yavaş yavaş yüzlerini daha çok dünyaya çevirmesine yol açmıştı. Bu durum İslâm hükûmetinin yönettiği coğrafyada halkın ekonomik, hukukî ve sosyal münasebetlerinde bazı problemlerin ortaya çıkması sonucunu doğurmuştu. Bu problemler giderek derinleşmiş, sosyal karışıklara ve yer yer isyanlara dönüşmüştü. Bu vahim olayların Hz. Osman'ın Medine'de şehid edilmesi noktasına kadar ilerlemesi, Hz. Ali'yi hiç istemediği hâlde halifeliği kabul etmek zorunda bırakmıştı. Nitekim duruma hâkim olur olmaz, özellikle İslâm'a yeni girenlerin eğitilmesi için Medine'de bir merkez oluşturmuştu. Bununla da kalmamış, geçmişte halkla yönetim arasında oluşan kopukluğu giderecek önemli tedbirler almıştı.

Hz. Ali yöneticileri ve halkı sade yaşamaya davet eder, bilhassa yöneticilerin bu konuda dikkatli olmaları yönünde titizlik gösterirdi. Nitekim Basra valisi Osman bin Hunayf'ın yoksulları bırakıp zenginlerin davetlerine katıldığını duyunca onu bir mektupla uyarmış ve onun yoksul kitlelere daha ihtimamlı davranmasını tembih etmişti. Kendisi de yoksul ve sade bir hayat sürer, bunu takvâlı bir öndere yakışacak davranışlarla hayatın her alanında örneklerdi. Bu özelliğiyle Hz. Ali, sonraki dönemlerde müslüman toplumları derinden etkileyen irfan okullarının en önemli sembol kişiliğini oluşturmuştur. Nitekim;

“Çevremde aç karınlar ve susuz ciğerler varken doymuş bir karınla mı yatayım? Dünyanın güçlüklerini halkla paylaşmadıktan sonra kendime «Mü'minlerin Emiri» denmesine râzı mı olayım? Hayatın zorlukları karşısında onlara bir örnek olmalı değil miyim?” derdi.

Onun siyasetinin ana çizgileri, vali ve devlet görevlilerine gönderdiği emirnamede açıkça görülür:

“Halka karşı daima içinde sevgi ve nezâket duyguları besleyin, onlara bir canavar gibi davranmayın ve başarınızın onları azarlayıp sert davranmakta yattığı fikrine kapılmayın!”

O, bütün bu emirleri kendi nefsinde eksiksiz uygulayan bir halifeydi. Güçlükler sıkıntılar ve savaşlarla geçen beş yıllık hilâfet süresi boyunca sonraki dönemlere örnek teşkil edecek kalıcı izler bıraktı. Yönetimi boyunca iç karışıklarla uğraştı. Cemel, Siffin, Hakem Olayı ve Hâricilerle mücadelesi döneminin en önemli siyasî olaylarıdır. Bu trajik olayları önleme yolunda yoğun çabalar göstermişse de, dünyaya iltifat edenlerin hilâfeti saltanata dönüştürmesinin önüne geçememişti. Ancak gerçek liderler dünyevî bir başarı elde etmiş olma ölçüsüyle değerlendirilmezler. Bazen yaşadığı çağda yeterince anlaşılamayan liderler yüzyıllar ötesine gönderdikleri işaretlerle cemiyet çapında değişim ve dönüşümlere ilham verirler, adalet ve özgürlük arayışlarının tutuşturucu meş’alesi olurlar.

Hız. Ali de bu özellikleriyle şanlı Peygamber’in yolunun ve bu yolun yolcularının ışığı olmuştur. Gerçek başarı budur. Zaten kendisi de şehâdet şerbetini içerken:

“Kâbe’nin Rabbine and olsun, kazandım!” derken bu gerçeğe işaret etmiştir.

Hız. Ali’nin şehid edilmesinin ardından taraftarlarından 40 bin kişi, oğlu Hız. Hasan’a bağlılıklarını bildirmişti. Mekke, Medine, Hicaz ve Yemen halkı da halife olarak Hız. Hasan’a biat ettiler. Ancak öteden beri plânlı bir şekilde Suriye’de gücünü artırmakla meşgul olan Şam valisi Muâviye ve onun etkisindeki Mısır, Hız. Hasan’a biat etmedi. Bir süre sonra Muâviye Şam’da halifeliğini ilân etti. Bununla da kalmadı, 60 bin kişilik bir kuvvetle Irak üzerine yürüdü. Hız. Hasan kendisine destek veren topluluklarla birlikte Muâviye’ye karşı tedbirler almışsa da bu toplulukların çelişkili tavır ve davranışları, samimiyetten uzak tutumları yüzünden onurlu bir anlaşmayla iktidarı Muâviye bin Ebû Süfyan’a bırakmak zorunda kaldı. Bu anlaşmaya göre Muâviye Hız. Ali’ye hakaret edilmeyeceğine ve ehlibeyte iyi davranacağına dair teminat veriyor, kendisinden sonra oğlu Yezid’i halife tayin etmeyeceğini kabul ediyordu. Ayrıca Hız. Hasan’dan önce ölürse halifelik Hız. Hasan’a geçecek veya Hız. Hasan’a sorulmadan yeni bir halife seçilmeyecekti.

Böylece İslâm tarihinde yeni bir dönem başlamış oldu. Dört Halife döne-

minin aksine, bu yeni dönemde hilâfet saltanata dönüştürüldü ve cumhuriyete benzer nitelikteki istişârî yönetim biçimi bütünüyle sona erdi. Yaklaşık 90 yıl boyunca Emevî ailesinden kişiler art arda hilâfet görevine getirildiler.

Benî Ümeyye ailesinin Hz. Ali ve ehlibeyte karşı mücadele ederek kurdukları Emevî Devleti, işe yönetim merkezini Kûfe'den Şam'a taşımakla başladı. Yaptıkları kökten değişikliklerle yönetme biçimini değiştirdikleri gibi, yöneten ile yönetilenler arasındaki ilişkiyi de önceki dönemden tamamen farklı bir eksene oturtular. Zamanla Emevî yönetimi baskıcı ve etnik üstünlük iddiası güden bir anlayışa kapıldığı gibi, hilâfet de tamamen dünyevî bir makam hâline geldi. Bazı sahâbiler Muâviye'yi hilâfeti saltanata dönüştürmekle itham etmekle birlikte, toplumu iç savaşılar götürecektir isyanlardan kaçınarak mevcut durumu kabullenmeyi tercih etmişlerdir. Bir kısım sahâbe ise Emevî zulmüne karşı girilen bazı isyan hareketlerine açık veya gizli destek vermişlerdir.

Fetihlerle artan zenginliğin bir sonucu olarak sadece Emevî ailesi değil, başta büyük eyaletlerin valileri olmak üzere, toplumun ileri gelenleri de refah ve konfor içerisinde saraylar ve evler yaptırmışlardır. Nitekim Emevî Devleti'nin kurucusu Muâviye de Şam'da Bizans yönetim kültürünün etkilerini yansıtan el-Hadrâ adında bir saray yaptırmıştı. Unvanı halife kalmakla beraber, artık fiilen melikti ve iktidarını ilk melik olarak tamamladı. Zaten Suriye valiliği sırasında topladığı askerî ve ekonomik güçle kendi iktidarını tahkim etmiş, melikliğe giden yolda güçlü bir altyapı oluşturmuştu. Selefi Hz. Ali'den farklı olarak siyasetin menfaate dayalı tüm kurallarını uygulamış, bu sayede yönetim çarklarının kendi istediği istikamette dönmesini ustaca sağlamıştı.

Muâviye, iktidarını pekiştirir pekiştirmez, devletin siyasi bütünlüğü ve istikrarını yeniden tesis etmek amacıyla yoğun bir çalışma içerisine girdi. Bu amaçla Muğire bin Şu'be'yi Kûfe valiliğine atamış, onun kabiliyetleri sayesinde Hz. Ali taraftarlarını ve Hâricileri kontrol altına almayı başarmıştı. Öte yandan Amr bin As'ı Mısır valiliğine atayarak ülkenin batı sınırlarını güvenceye almayı da ihmal etmemişti. Mervan bin Hakem'i Medine valiliğine getirerek ensar ve muhâcirinin kendi iktidarına karşı muhtemel tepkisini önlemişti. Güçlü komutan ve muktedir yönetici Ziyad bin Ebîh'i Basra valisi yaptı. Onun sadece yetkilerini artırmakla kalmadı, bazı kimselerin Ebû Süfyan'ın oğlu olduğu yolundaki şahâdetini esas alarak onu kardeşi ilân etti.

Muâviye'nin Emevî Devleti'ni kurma yolundaki yöntemlerinden birisi de, sağladığı maddî çıkarlarla rakiplerinden önemli kişileri kendi saflarına katma-

sıdır. İnsanların mala ve mevkie olan zaaflarını çok iyi değerlendirmiştir. Nitekim Hz. Hasan'ın ordusunu askerî bakımdan zaafa düşürmek için öncü kuvvetlerinin komutanı Ubeydullah bin Abbâs'a yarısı peşin yarısı Kûfe'de ödenmek üzere bir milyon dirhem gibi yüksek bir meblâğ teklif etmiş ve onu kendi saflarına katmayı başarmıştır.⁵ Genel olarak Emevî yönetimi, Arap kabîle dengeleri üzerine oturmaktaydı. Yönetim, çoğu zalim ve siyasî hileleri kullanan valilerin etkisiyle ayakta kalmış, baskı ve zorbalıkla da olsa içte birliği sağlamıştır. Emevîler bazen müslüman halktan bile cizye almaktan kaçınmamış, geçmiş uygulamaların aksine, devletin gelir politikasını zengin veya yoksul tüm halktan ağır vergiler almak üzerine kurmuşlardır.

Ziyad bin Ebîh, Haccac bin Yûsuf, Hâlid bin Abdullah Kasrî gibi her biri zorba vali ve bürokratlar Emevî tarihinin şekillenmesinde önemli roller oynamışlardır. Yaptıkları zalimce uygulamalarla sadece bir medeniyet havzasını değil bütün insanlık tarihini kirletmişlerdir. Büyük âlim Ebûbekir bin Cessas, o günün valisi Haccac için; "Bu adamın Kur'ân'da bahsi geçen günahlardan işlemediği yoktur." diyerek onun zulüm ve haksızlıklarına işaret etmiştir.

Muâviye bir yandan güçlü ve muktedir valileri yoluyla içte otoritesini sağlamlaştırırken, diğer taraftan da uzun süredir iç karışıklar yüzünden durmuş olan fetih hareketlerine devam etti. Kartaca'ya kadar seferler düzenleyerek Kuzey Afrika'da kontrolü sağladı. Öte yandan İslâm donanmasını güçlendirerek hâkimiyet alanını Sicilya'ya kadar genişletti. Rodos Adası alındığı gibi, Bizanslılara karşı kara ve deniz savaşlarını kendinden öncekilerin hepsinden daha ısrarlı ve aralıksız olarak devam ettirdi. Bu amaçla bizzat elini iki defa düşman başkentine uzattı. İstanbul kuşatmaları gerçekleştirildi.⁶

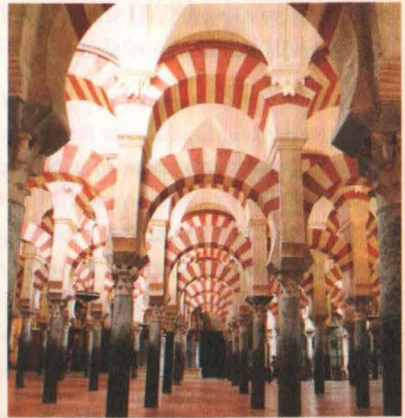
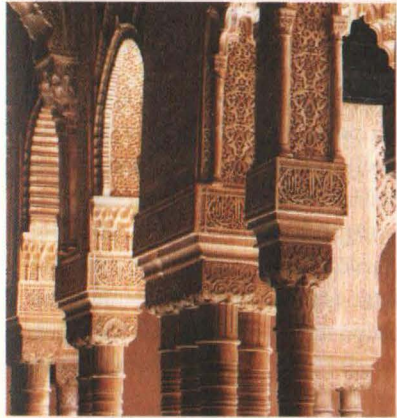
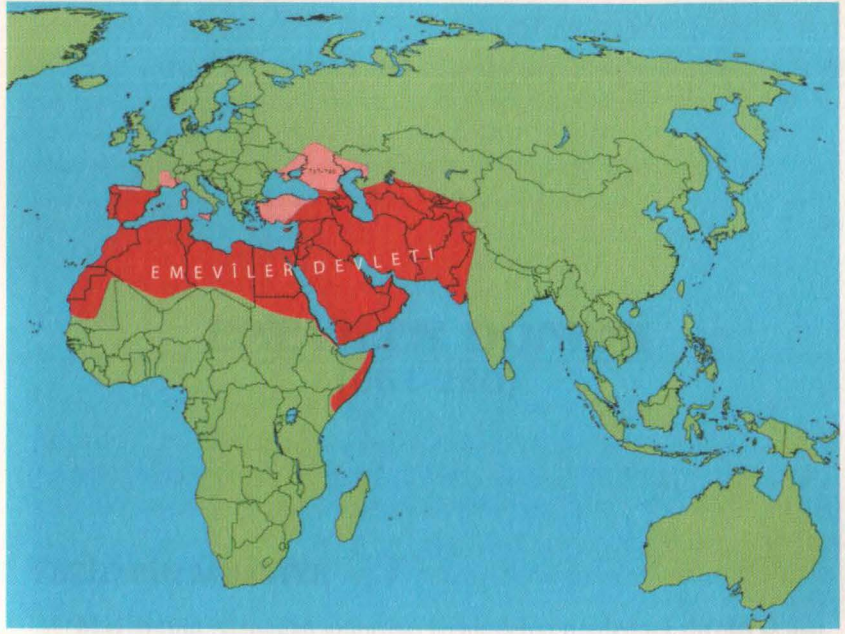
669 yılında yapılan İstanbul Seferi'ne Peygamberimiz'in yakın arkadaşlarından olan Ebû Eyyûb el-Ensârî de katılmış ve Bizans surlarının dibinde şehid olmuştur.

Bu dönemde müslüman Araplar, idareci olarak Türkistan'dan Pirene Dağları'na, Toroslar'dan Hint Okyanusu'na uzanan geniş sınırlar içerisinde ülkenin her tarafına yayıldılar.

⁵ el-Yâkûbî.

⁶ Julius WELLHAUSEN; Arap Devleti ve Sükutu.

EMEVÎLER DÖNEMİ

(661-750)

EMEVÎLER DÖNEMİ

(661-750)

YEZİD BİN MUÂVİYE

Muâviye'nin vefatından sonra (680) yerine daha önceden veliaht olarak ilân ettiği oğlu Yezid geçti. Bu durum Suriye hariç İslâm âleminin her tarafında hoşnutsuzlukla karşılandı. Bu hoşnutsuzluk özellikle Hz. Hüseyin ve Abdullah bin Zübeyr (r.a.) çevresinde ortaya çıkan bir muhalefet hareketine dönüştü.

Yezid'in halifeliği İslâmî açıdan tam bir yozlaşma dönemi olmuştur. Yönetim anlayışlarındaki baskıcı eğilimler Emevî ailesinin ahlâkî yapısına da sirâyet etmiş ve halife unvanlı Emevî kralları dinî bakımdan pek çok sınırı zorlamaktan kaçınmamışlardır. Halife Yezid bu bakımdan bir zirveyi temsil etmektedir. Belâzûrî'nin kaydına göre, şarap içmeyi, şarkılarla eğlenmeyi, avcılık yapmayı, şarkıcı câriyeler ve köleler edinmeyi, maymun ve horozlarla eğlence tertip etmeyi ilk başlatan Yezid olmuştur. Hayatını fiske ve fücür içerisinde sürdürmekteyken bu tavır ve davranışları kardeşi Mesleme bin Muâviye tarafından bile eleştirilmiştir.

İdarecilerin sefâhat ve dünyevî kaygılarla halkın mallarına göz dikmeleri, haksızlıkları, zorbalıkları, müslüman halktan bile cizye alacak kadar sapmaya uğramaları normal bir durum olarak kabul görmekteydi. Oysa Hz. Ömer döneminde âdil bir vergilendirme düzeni kurulmuş, bazı durumlarda hıristiyanlardan bile vergi alınmamıştır. Ebû Yusuf, el-Harac adlı kitabında Hz. Ömer ile ilgili şöyle bir olay nakleder:

“Hz. Ömer bir evin önünden geçerken yaşlı, gözleri görmez, dilenen bir adamcağız görür. İhtiyarın koluna girerek:

«–Sen hangi ehl-i kitaptansın?» diye sorar. Adam yahudi olduğunu söyleyince, Hz. Ömer:

«–Peki, niçin böyle dileniyorsun?» diye üsteler. Bunun üzerine yaşlı adam:

«–Benden cizye isteniyor. Yaşımı ve ihtiyaç içinde olduğumu görüyorsun.» şeklinde cevap verir. Hz. Ömer, adamı elinden tutarak kendi evine götürür ve bir şeyler verdikten sonra hazine görevlisine:

«–Bu ve benzerlerine dikkat et!» der. «Vallahi eğer bunun gibilerden gençliğinde faydalanıp ihtiyarlayınca onları perişan edersek adaletli davranmış olmayız. Şüphesiz ki zekât fakir ve miskinlere verilir. Fakirler müslümanlardan olur. Bu gibiler ise miskinlerden, yani ehl-i kitaptandırlar.» diye ekler. Böylece hem o ihtiyardan, hem de benzerlerinden cizye kaldırılmış olur.”

Halife Yezid, şahsî malı gibi kullandığı devlet hazinesinden yüklü ulûfeler ile toplumun ileri gelenlerinin çoğunu kendine bağlamış, yönetimine karşı gelenleri ise en acımasız yöntemlerle sindirmiştir.

KERBELÂ FÂCİASI (680)

Hz. Hüseyin Yezid’in halifeliğini kabul etmemiş, bu konudaki tehdit ve baskılara da boyun eğmemişti. Hz. Ali taraftarı kabul edilen Kûfe halkından 150 kişi kendisine mektup yazarak bağlılıklarını bildirmiş, iktidara karşı harekete geçmesi hâlinde Emevî valisi Nu‘man bin Bişr’i kentlerinden sürüp çıkaracaklarına dair kendisine söz vermişlerdi. Bu davet üzerine Hz. Hüseyin, amcasının oğlu Müslim bin Akil’i Kûfe’ye yolladı. O sırada Yezid de beceriksiz bulunduğu Kûfe valisini görevden alarak onun yerine Basra valisi Ubeydullah bin Ziyad’ı atamıştı. Vali Ubeydullah Kûfe’ye gelir gelmez Yezid adına biat almaya ve muhaliflere gözdağı vermeye başladı. Nitekim Kerbelâ fâciasının biraz öncesinde, Hz. Hüseyin’in Kûfe’ye gelmekte olduğunu haber vermekle görevli Kays bin Misher, aynı zamanda Ziyad bin Ebih’in de oğlu olan Kûfe valisi Ubeydullah tarafından yakalatıldı. Ubeydullah bin Ziyad, Kays’ı huzurunda azarladıktan sonra onu:

“–Şu sarayın üzerine çık ve yalancı oğlu yalancı Hüseyin bin Ali’ye hakaret et!” diye taziyk etti. Sarayın üzerine çıkan Kays, Allâh’a hamd ve senâ ettikten sonra halka:

“İşte bu, Allâh'ın kullarının hayırlısı Hüseyin bin Ali, Rasûlullâh'ın kızı Fâtıma'nın oğlu! Ben onun elçisiyim. Onun geleceğini size haber veriyorum. Ona tâbî olun!” dedi. Sonra da Ubeydullâh'a ve babasına lânet etti, Hz. Ali için de istiğfarda bulundu. Bunun üzerine Ubeydullah bin Ziyad onun oradan aşağı atılmasını emretmiş, Kays bin Mihser sarayın üzerinden aşağı atılarak öldürülmüştür.

Tarihçi Mesûdî de babası Ziyad'ın Kûfe'de insanları sarayının önünde toplayıp Hz. Ali'ye lânet etmeye zorladığını, itiraz edenleri ise kılıçla tehdit ettiğini belirtmektedir. Ayrıca muhalefeti kırmak için açıkça rüşvet dağıttığı da nakledilenler arasındadır.

Taberî, Kûfe'den gelen Mücemma bin Abdullah el-Âmirî'nin Hz. Hüseyin'e şehrin ileri gelen eşrafının çok rüşvet aldığı, kasalarını doldurdukları ve karşı tarafa geçtikleri yönünde bilgi verdiğini kaydetmektedir.

Hz. Hüseyin Mekke'den Kûfe'ye doğru bu şartlar altında yola çıkmıştır. Hz. Hüseyin'i yolundan çevirmek için başta Abdullah bin Ömer ve Abdullah bin Abbas Kûfelilere güvenmemesi yönünde ona görüş bildirmişler, Kûfe halkının dönekliğini hatırlattıkları hâlde onu yolundan döndürememişlerdir.

Hz. Hüseyin, çoluk-çocuğu, hısım ve akrabasıyla kabile hâlinde Kûfe yolunu tuttu. Yolda ünlü şair Ferazdak'a rastladı. Ferazdak Hz. Hüseyin'e;

“Halkın yüreği seninledir ama kılıçları Ümeyyeoğullarıyla birlikte. Kaza gökten iner ve Allah dilediği gibi yapar.” dedi. Hz. Hüseyin acı kaderine doğru akarken biraz daha ilerleyince Kûfe'ye gönderdiği elçisinin öldürüldüğünü ve kendisine bağlı olanların dağıldığını haber aldı. Bunun üzerine yanındakiilerden isteyenlerin geri dönebileceklerini söyledi. Böylece sonradan katılan bir kısım taraftarı daha kendisinden ayrılmış oldu.

Kûfe valisi Ubeydullah bin Ziyad, Yezid'den aldığı talimatla Kerbelâ'ya kadar yaklaşan Hz. Hüseyin'in üzerine Ömer bin Sa'd'ı görevlendirmek istedi. Ömer'in Hz. Hüseyin'in üzerine gitmek istememesi üzerine Genel Vali Ubeydullah:

“Dediğimi yapmazsan Rey valiliğine atanman emrini geri ver!” diyerek onu bu alçak ve şenî işe azmettirdi. Ömer bin Sa'd geceleyin derin düşüncelere daldı, vicdanının sesi ile dünyevî ikbal arasında bir süre tereddüt ettikten

sonra tercihini ikincisinden yana yaptı. Oysa bütün yakınları, Hz. Hüseyin'in üzerine gitmesi ve bu yüzkarası işi gerçekleştirmesi hâlinde âhiretini tümenden kaybedeceği yönünde kendisini uyarmışlardı.

Nihayet Ömer'in 5 bin kişilik ordusu Fırat Nehri kıyısında mevzilenerek Hz. Hüseyin'i bir avuç taraftarıyla sıkıştırdı. Hz. Hüseyin ve kafilesinin su almalarına bile müsaade edilmedi. Sırf bu amaçla; 500 atlı, su yollarını denetim altına almıştı. Çok geçmeden katliam başladı. Ehlibeytten oluşan kabile, başta Hz. Hüseyin olmak üzere çoluk-çocuk 72 kişiydi.

Gerek Hz. Hüseyin'in ve yanındakilerin Kerbelâ'da susuz bırakılarak feci bir şekilde öldürülmeleri, gerekse Peygamber soyu hakkındaki akıl almaz söz ve davranışları bütün müslümanları Emevî iktidarına karşı derin bir nefrete sevk etmiştir. Bu menfur olayın ardından Emevî saltanatı kökünden sarıldı. Baştan beri Emevî saltanatının merkezi olan Suriye hariç, Hicaz'da ve diğer İslâm beldelerinde Emevîler aleyhine şiddetli rüzgârlar esmeye başladı. Kerbelâdaki trajik olay İslâm dünyasındaki ayrılıkları daha da keskinleştirmiş ve Şii-Sünnî ayrımını iyice kökleştirmiştir. Yüreklerde derin yaralar oluşturan bu talihsiz cinayette Hz. Hüseyin'i 18 bin biatle (bağlılık bildirerek) Kûfe'ye davet eden Iraklı ikiyüzlü topluluğun da önemli bir payı olmuştur. Nitekim Iraklı birinin İbn-i Ömer'e ihramlı birinin sinek öldürmesi hakkındaki düşüncesini sorduğunda Hz. Ömer'in oğlu ona:

“Şu Irak halkına bakın! Hz. Peygamber'in kızının oğlunu öldürdüler, bana sinek öldürmenin hükmünü soruyorlar. Hâlbuki Rasûlullah: «*O ikisi [Hasan ve Hüseyin] Benim dünyada iki reyhanımdır.*» buyurmuştur” diyerek karşılık vermiştir. Hz. Hüseyin'in Emevî hanedanının baskıcı ve kibirli iktidarına karşı cesurca meydan okuması, onu tarih boyunca haksızlıklara, zulme karşı başkaldırının bir sembolü hâline getirmiştir.

Hz. Hüseyin, dedesinin tebliğ ettiği risâletin gerektirdiği ahlâkî sorumluluğu temel kalkış noktası yaparak zulme karşı gelmiş, güç hesabı yapmadan, sonucu ne olursa olsun hakkın üstün gelmesi konusunda canını ve cânânını fedâ ederek sonraki nesillere mümtaz bir örneklik bırakmıştır. “Zalimlerle birlikte yaşamaktansa ölmeyi tercih ederim.” diyerek bütün insanlığa nasıl dik durulacağını öğretmiş, mü'minlerin izzet ve şerefine başarıdan daha önemli olduğunu bizzat hayatını vererek göstermiştir.

MEDİNE ve MEKKE'DE YEZİD'E MUHALEFETİN BASTIRILMASI

HARRE SAVAŞI

Kerbelâ Fâciası başta Mekke ve Medine olmak üzere bütün İslâm dünyasında Emevîlere karşı itimat buhranı oluşturmuş ve bu yönetimin meşruiyetini tartışılır hâle getirmişti.

Özellikle Peygamber kenti Medine'de Yezid'e ve onun şahsında Emevî yönetimine karşı giderek derin bir nefret dalgası oluştu. İçinde Medine'nin ileri gelenlerinin de bulunduğu geniş bir kitle, Yezid'e ve onun otoritesine karşı çıkarak ayaklandı. Ayaklanmanın büyümesi üzerine Yezid, Nu'man bin Beşir'i halkı ikna etmesi için Medine'ye gönderdi. Fakat Nu'man'ın çabaları sonuçsuz kaldı. Bu arada isyancılar Medine'de bulunan Emevîleri Mervan'ın evinde kuşatma altına alarak isyanın siyasi boyutunu ileri bir noktaya taşıdılar. Bu gelişme üzerine Yezid, Müslim bin Ukbe'yi 12 bin kişilik bir orduyla Medine üzerine gönderdi. İtaat altına girmeyen Medine ileri gelenleri birer birer öldürüldüler. Halkın mal ve canına karşı acımasız ve hunharca bir tutum izlendi. Savunmasız birçok mason insan öldürüldü, şehir üç gün süreyle yağma edildi. Sonuçta halk, Yezid'e zorla biat etmeye davet edilerek itaat altına alındı. (683 Ağustos)

MEKKE KUŞATMASI

Yezid iktidarı, tarihe zorbalığın hâkim olduğu karanlık bir dönem olarak geçti. Yezid iktidarının cinayetler zincirinin önemli bir halkası da Mekke'ye yapılan saldırı ve bu saldırıda Beytullâh'ın mancınıklarla dövülmesi hâdisesidir. Yezid, Emevî iktidarının zulümlerinden dolayı sarsılan devlet otoritesini tekrar sağlamak amacıyla Mekke'ye Husayn bin Numeyr'i göndermişti. Mekkeliler ise Yezid'e karşı Abdullah bin Zübeyr'in etrafında kenetlenmişlerdi. Müslümanların en kutsî mekânı olan Kâbe bu saldırıda büyük tahribata uğradı. Ancak Yezid'in ölüm haberinin Mekke'ye ulaşması üzerine bu vahşî saldırı da sona erdi. Nitekim Husayn bin Numeyr kuşatmayı kaldırarak ordusuyla birlikte Şam'a geri döndü. Bazı kaynaklarda kuşatmayı gerçekleştiren komutanın Abdullah bin Zübeyr ile uzlaşma yolu aradığı, hattâ onu Şam'a çağırarak kendisine halifelik teklif ettiği, Zübeyr'in ise bu teklifi reddettiği rivâyet edilmektedir.

Şüphesiz, başta Kerbelâ Fâciası olmak üzere Medine ve Mekke'de meydana

na gelen bu olaylar da Emevîlere karşı nefretin giderek artmasına hattâ halk tarafından lânetlenmesine yol açmıştı.

YEZİD'İN ÖLÜMÜ

680-683 yılları arasında akıl almaz cinayetlerin yaşandığı bir dönemde halifelik yapan Yezid, Şam'da ânî bir şekilde öldü. Yezid; zulüm, haksızlık ve Peygamber hâtırasına saygısızlık konularında İslâm tarihine kara bir leke olarak geçti. Ancak yönetiminin tüm ehliyetsizliğine, müslüman ileri gelenleri cebir ve tehditle sindirmesine, acımasızca gerçekleştirdiği siyasî katliâmlarına rağmen henüz bu büyük fitnenin ulaşmadığı sınırlarda İslâmiyet'in yayılışı tüm ihtişam ve sürati ile devam etmekteydi.

Nitekim bu dönemde Kuzey Afrika'da fetihler devam etmiş, Ukbe bin Nâfi adlı komutan İslâm devletinin faaliyet alanını Atlas Okyanusu'nun sahillerine kadar genişletmeyi başarmıştır. Ukbe'nin okyanus sahilinde dile getirdiği;

"Allâh'ım, eğer şu deniz önüme çıkmasaydı Sen'in rızan için devam eder, geri dönmezdim!" sözleri, müslümanların fütuhatta ne kadar kararlı olduğunu gösteren bir belge olarak tarih kitaplarına geçmiştir.

SİYASÎ İSTİKRARIN YENİDEN TESİSİ ve ABDÜLMELİK BİN MERVAN DÖNEMİ

Welhausen'in de ifade ettiği gibi, Yezid'in ölümüyle beraber Emevî iktidarı tüm İslâm coğrafyasında çökme eğilimine girmiştir. Kendisinden sonra oğlu II. Muâviye halife olduysa da, onun hilâfeti ancak üç ay sürmüştür. Kaynaklar II. Muâviye'nin babasından farklı olarak oldukça dürüst bir kişiliğe sahip olduğunda birleşmektedir. Ancak babasının dönemindeki eşi-menendi olmayan cinayet ve haksızlıklar, o iş başına geldiğinde hâlâ İslâm toplumunun hâfızasında tazeliğini korumaya devam etmekteydi.

Hız. Hüseyin'in şehâdetinin ardından Emevîlere olan muhalefet Mekke ve Hicaz bölgesinde büyük itibarı olan Abdullah bin Zübeyr'in etrafında toparlanmıştı. Abdullah, Yezid'in ölümünden sonra halîfeliğini ilân etmiş ve halktan açıktan açığa biat almaya başlamıştı. Hicaz bölgesi ona itaat ettiği gibi, Mısır ve Yemen de bağlılıklarını bildirmişti. Emevîlerin karargâhı olarak bilinen Suriye'deki bazı kabileler bile tavırlarını Abdullah bin Zübeyr'den yana

koymuşlardı. Emeviler otoritelerini Irak ve Horasan'da da kaybetmişlerdi. Tam bir siyasî kriz yaşanmaktaydı.

Yaklaşık altı ay süren bu karmaşa ve karışıklıklardan sonra halîfelik görevi Mervan bin Hakem'e verildi. Onun yönetime gelmesiyle beraber kriz ortamından çıkıldı, düzen ve istikrar yeniden sağlandı. Mervan'ın hilâfetiyle beraber iktidar, hanedanın içinde el değiştirmiş ve Emevilerin Mervâniler kolu iş başına gelmiş oldu.

Mervan, öncelikle Suriye'deki karışıklıkları ortadan kaldırdı. Peşinden, Haccac ve babası sayesinde Mısır'ı Emeviler adına yeniden itaat altına almayı başardı. Medine ve Irak üzerine ordular gönderdi. Ancak Medine'ye gönderilen Emevî ordusu Abdullah bin Zübeyr'in kuvvetleri tarafından bozguna uğratıldı. Irak üzerine gönderilen birlikler ise Mervan'ın ölüm haberi üzerine daha yolda iken geri döndüler. Mervan'ın 685 yılında ölmesi üzerine, oğlu ve Emevilerin en güçlü hükümdarı olan Abdülmelik'in iktidar dönemi başladı. Abdülmelik ilk iş olarak Ubeydullah bin Ziyad komutasında bir ordu hazırlayarak Irak üzerine gönderdi. Bu ordu yolda Hz. Hüseyin'in Kerbelâda şehid olmasından kendilerini sorumlu tutan ve bu sebeple Emevilerden intikam almak üzere yola çıkmış olan «Tevvabûn» adlı toplulukla karşılaştı. Şam ordusu, kendilerine direnen fakat ciddi bir askerî hazırlıkları olmayan bu müttakî insanları hunharca kılıçtan geçirdi.

Emevilere yönelen nefret seli bu defa Muhtar Ebû Ubeyd es-Sakafi ile Kûfe'de ortaya çıktı. Ehlibeyt sevgisini istismar ederek Şiiilerin desteğini alan bu hareket, kısa sürede Kûfe'yi ele geçirdi. Bu gelişme, Irak'ta etkili olmaya çalışan diğer muhalif Abdullah bin Zübeyr'in de harekete geçmesine yol açtı. Nitekim Abdullah Irak'ta gittikçe güçlenen Muhtar tehlikesini bertaraf etmek üzere Kardeşi Mus'ab'ı Basra valiliğine atadı. Mus'ab, ordusuyla Kûfe üzerine yürüyerek Muhtar'a bağlı kuvvetleri dağıtmayı başardı. Muhtar'ı da yakalayarak idam ettirdi. Bu gelişmeleri Şam'da büyük bir memnuniyetle izleyen Abdülmelik, rakiplerinin yıpranarak güç kaybetmesini kolluyor, saldırı için de uygun bir zamanı bekliyordu. Nitekim bir süre sonra «Hâricî» saldırılarıyla güç kaybeden Mus'ab'ın üzerine yürüdü. Onu mağlûp ederek Kûfe ve Basra'ya girdi. Ardından bu bölgelerde Emevî hâkimiyetini yeniden tesis etti. Ancak Hâriciler potansiyel bir güç olarak varlık ve faaliyetlerini daha uzun bir müddet korumaya devam ettiler.

HACCAC BİN YÛSUF'UN VALİLİĞE GETİRİLMESİ

Emevîlere sadâkatinden dolayı kendisine «Küleyb (Köpek Yavrusu)» lâkabı verilen, uygulamalarındaki acımasız tavırlarından dolayı da «Zâlim» sıfatıyla anılan Haccac, devlet hizmetine Mervan döneminde girmişti. Ancak yıldızı Halife Abdülmelik döneminde parlamış ve devletin siyasî istikrarının sağlanmasında çok önemli bir rol üstlenmiştir. Hicaz'daki Abdullah bin Zübeyr hâkimiyetini yıkmakta gösterdiği şiddet, kendisine İslâm tarihinde çok kötü bir ün kazandırmıştır. Pervasız bir saldırganlıkla Mekke'yi kuşatma altına almış, hac mevsiminde Kâbe'yi mancınıklarla taşla tutturmuş, Abdullâh'ın kahramanca direncini kırarak onu şehid etmiştir. Bununla da kalmamış, başını kestirerek Mekkelilere gözdağı vermek amacıyla halka teşhir etmiştir.

Abdullah bin Zübeyr'in saf dışı bırakılıp Mekke ve Medine'nin itaat altına alınmasıyla hâkimiyet mücadelesi Emevîlerin galibiyetiyle sonuçlanmış oldu. Haccac bu kritik başarısının ardından Hicaz dışında Irak valiliği ile de görevlendirildi. Onun bir türlü tam itaat altına alınamayan bu bölgede nasıl bir yönetim tarzı uygulayacağı, Kûfe camiinde yaptığı şu tarihî hutbesiyle ortaya çıktı:

“Benim durumumu, şöhretimi hepiniz bilirsiniz. Ben; dünyanın sıcağını, soğuşunu görmüş bir kişiyim. Ben; kötülüğü sahibine yüklerim, kişileri yaptıklarına göre sorguya çeker, kat kat cezalandırırım. Karşımda; kesim ve devşirme zamanı gelmiş olgun başlar görüyorum, kanlara bulanacak sarık ve sakallara bakıyorum.

Ey Irak halkı! Siz, elde ettiğiniz nimetlerin değerini bilmeyip nankörlük ettiniz. Halife oklarını yaydı, birer birer yokladı, en sağlamı, en güçlüsü olarak beni buldu, buraya vali yaptı, sizin boğazınıza attı. Çünkü bozguncu, bölücü, nifak ve şikak ehlisiniz. Çoktandır azdınız, azgınlığı âdet ettiniz. Sözüme inanın, doğru yolda yürüyün! Size aşağılanma tadını tattırırım, derinizi yüzerim, sizi odun gibi keserim, ben dediğimi yaparım! Ben, cemiyet ve toplu davranışlar istemem! Herkes, kendi işiyle-gücüyü uğraşsın! Çirkeflikten, dedikodudan vazgeçin, doğru yoldan ayrılırsanız vallâhi boynunuzu vururum, karılarınızı dul, çocuklarınızı öksüz bırakırım! Mühelleb'in yanından kaçıp geldiğinizi öğrendim, üç güne dek onun yanına dönmeyenlerin boyunlarını vuracağım, evlerini yağma edeceğim.”⁷

Kûfe halkını bu şekilde tehdit ettikten sonra Basra'ya gitti. Orada da böyle bir nutuk attı. Basra'da ve Kûfe'de küçük bahanelerle buraların ileri gelenleri-

⁷ Neşet ÇAĞATAY İslâm Tarihi.

ni öldürterek halka gözdağı verdi. Hâriciler üzerine üst üste kuvvetler göndererek onları askeri baskı altına aldırdı, yakaladıklarını tereddüt etmeden öldürdü. Ancak Hâriciler inanılmaz bir direniş gösterdiler. Haccac amansız bir takiple Irak dışına kaçarak oralarda hâkimiyet oluşturmaya çalışan grupları Midyat, Nusaybin, Rey gibi şehirlerde veya bulduğu her yerde tenkil etmekten geri durmadı. Haccac'ın bu zulmü, Emevî iktidarını gayrimeşrû görerek iktidarın ehlibeyte iadesini isteyen ulemâya da ulaştı.⁸

Nitekim Basra'nın en önemli ilim adamlarından İmam Şâbî bin Şurahbil, yoğun baskı ve işkencelerden sonra inzivaya çekilmek şartıyla canını zor kurtarabildi. Tâbiin döneminin ünlü fakihlerinden Said bin Cübeyr ise Haccac'ın zulmünden korunmak amacıyla Mekke'de derviş hayatını seçtiği hâlde yine de yakalanarak idam edilmekten kurtulamadı.

Abdûlmelik döneminin en önemli gelişmelerinden biri de büyük çaplı fetihlerin yeniden başlatılmasıdır. Bu amaçla Kuzey Afrika, Anadolu ve Hindistan istikametinde yeni fetih hareketlerine girildi. İslâm orduları batıda Atlas Okyanusu'na kadar olan bölgelerdeki üstünlüğünü pekiştirerek tam bir hâkimiyete dönüştürdü. Öte yandan Anadolu içlerine yönelen fetih ve gaza hareketleri aynı dönemde tüm hız ve ihtişamıyla devam ettirildi. Ayrıca Ermenistan'ın İslâm hâkimiyetine alınması da bu dönemde gerçekleştirildi.

Abdûlmelik, Arapçayı resmî dil olarak kabul etti. Oysa devletin kayıtları Suriye'de Rumca, İran'da ise Farsça tutulmaktaydı. Halife Abdûlmelik, bu teşebbüsüyle devlete Arap karakteri kazandırmış oldu.

Abdûlmelik dönemini önemli kılan bir diğer gelişme de gerçekleştirdiği para reformudur. İlk İslâm sikkesi bastırılarak İslâm dünyasının para konusunda Bizans'a bağlı olmaktan kurtarılması sağlandı.

İTİDALE DOĞRU...

VELİD BİN ABDÜLMELİK DÖNEMİ

Abdûlmelik'in vefatının ardından hilâfet makamına oğlu Velid geçmiştir. Velid bin Abdûlmelik'in dönemi, Emevî ve İslâm tarihinin fetihler açısından en parlak dönemlerinden biri olmuştur. Bu dönemde Emeviler kaybolan itibarlarını dine ve dindarlara saygı göstererek tekrar kazanma politikası izle-

⁸ S. Çelik; Emevî Devlet Otoritesinin Tesisi, Haccac bin Yûsuf es-Sakaff'nin Fonksiyoner Rolü

mişlerdir. Bu doğrultuda olmak üzere, başta Şam'daki ihtişamlı Emevî Camii olmak üzere ilk büyük camiler bu dönemde inşa edilmiştir.

Doğuda yavaşlayan fetihler Velid döneminde Kuteybe bin Müslim eliyle yeni bir ivme kazanmıştır. Velid'in bu fetihlerdeki payı çok büyük olmuştur. Henüz İslâmiyet'ten habersiz ve siyasî birlikten mahrum olarak yaşayan Türk boylarını itaat altına almayı başarmış, Semerkant, Buhârâ, Şaş, Hocend ve Fergana'yı Emevî hâkimiyetine sokarak Mâverâünnehir'in gerçek fatihi olmuştur. Kuteybe'nin bu fetihlerde uyguladığı siyasî ve askerî tarz büyük eleştirilere uğramış, en büyük destekçisi Haccac bin Yûsuf gibi acımasız ve gaddar bulunmuştur. Bazı tarihçiler bu zorba komutanın döneminde Türk-Arap münasebetlerinin gerginliğine işaret ederek Türklerin zorla müslümanlaştırıldığı iddiasını ileri sürmüşlerdir.⁹ Oysa Kuteybe'nin İslâmlaştırma gibi dinî bir hedefinin olmadığı bilinmektedir. Onu bölgeye komutan olarak atayıp her açıdan destekleyen Haccâc'ın Kâbe'yi mancınkla tahrip edecek kadar fütursuz hareket eden bir anlayışa sahip olduğu, Mekke ve Medine'nin ileri gelen müslümanlarını acımasızca öldürdüğü bilinmektedir. Bu anlayışa sahip siyasî kadronun faal bir üyesi olan Kuteybe'nin de Mâverâünnehir'de Türklerin İslâmiyete geçmelerini zorlayıcı bir siyasî hedefi benimsemiş olması mümkün görünmemektedir. Nitekim Türklerin müslümanlaşma süreci daha sonraki dönemlere rastlamaktadır. Halife Hişam döneminde (724-743) tebliğ ve davet için Ebû Seyda isminde bir zat Mâverâünnehir'e gönderilmiş, bu zâtın çalışmaları sonucu birçok kişi İslâmiyet'i kabul etmiştir.¹⁰ Zaten Haccac'ın 714'teki ölümünden sonra onun tarzını Mâverâünnehir ve Toharistan'da uygulamaya sokan Kuteybe de görevinde daha fazla kalamamış ve öldürülmüştür. Talas Savaşı'ndan sonra Arap-Türk yakınlaşmasında yeni bir döneme girilmiş, bu dönemde Türkler gönüllü olarak İslâmiyete girmeye başlamışlardır.

Velid dönemindeki önemli gelişmelerden biri de İslâmiyet'in müslüman tüccarlar eliyle Hindistan'da yayılmaya başlamış olmasıdır.

İSPANYA'NIN FETHİ (711)

Dünya askerlik tarihinin en parlak zaferlerinden biri de İspanya'nın 711 yılında müslümanlar tarafından fethedilmesidir. İspanya fatihi Târik bin Ziyad, Emevîler'in Afrika kuvvetleri komutanı Musa bin Nusayr'ın alt komu-

⁹ Nihal ATISIZ, Emre KONGAR, Tarih ile Yüzleşmek, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

¹⁰ İslâm Yayılış Tarihi, Mevlânâ Muhammed.

tanlarından biridir. Musa bin Nusayr, Kuzey Batı Afrika'daki bütün toprakları fethettikten sonra Târik bin Ziyad'ı keşif için İspanya'ya gönderdi. Târik, İspanya topraklarına ayak bastıktan sonra askerlerini büyük fethiş sözleriyle hazırlamıştı:

“Ey yeryüzünün, mağribin yiğitleri! Ey müslüman yiğitler! Nereye giderseniz ve gaflete kapılarak hangi yere kaçmak isterseniz, önünüz düşman, arkamız derya-denizdir. Yapmanız gereken, Allâh'ın va'dettiği yardım umuduyla, sağlam karakterinize dayanarak ayaklarınızı bu cenk meydanında sâbit tutmanızdır. Ve ey süvariler! Benim hareketimi taklit eyleyiniz!”

Bu meşhur hitâbesinden sonra atını düşmana doğru sürmüş, sağ ve soluna rast gelenleri cehenneme göndererek düşmanın sancağının olduğu yere kadar gitmiştir.¹¹

Vizigot Kralı Rodrik ile yaptığı Kadiks Savaşı'nı kazanan Târik, Vizigot başkentine yönelerek Toledo'yu (Tuleytula) ele geçirmiş, Vizigotlar'ın hâkimiyetine son vermiştir.

Musa bin Nusayr ve Târik bin Ziyad Pirene Dağları'na kadar bütün İber Yarımadası'nı fethettiler. Bu muazzam İslâm ilerleyişi ancak Fransa önlerindeki Puvatya Savaşı'yla durdurulabildi. 732 yılında gerçekleşen Puvatya mağlûbiyetiyle birlikte Pirene Dağları her iki toplum ve medeniyet arasında tabii sınır oldu. Fetihden sonra müslümanlar İspanya'ya «Endülüs» ismini verdiler. Yaklaşık 800 yıl süren İslâm hâkimiyeti döneminde müslümanlar başta İspanya olmak üzere batı Avrupa'da kalıcı kültür izleri bıraktılar.

BEŞİNCİ HALİFE

ÖMER BİN ABDÜLAZİZ DÖNEMİ (717-720)

Velid'in ölümünden sonra hilâfete oğlu Süleyman bin Melik (715-717) getirildi. Eğlenceye ve zevk u safaya yatkınlığı ile bilinen bu emir döneminde İstanbul birkaç kez müslüman kuvvetlerce kuşatıldı. Başarısızlıkla sonuçlanan bu kuşatmalar Arapların İstanbul'u fethetme konusundaki son teşebbüsleri oldu. Kendi yetersizliğinin farkında olan Süleyman, Şam'da oturan bir âlimin tesiri ile halifeliği dindar ve dosdoğru bir kişi olan amcasının oğlu Ömer bin Abdülaziz'e bıraktı.

¹¹ Endülüs Tarihî, Ziya Paşa, Selis Kitaplar, 27.

Râşid Halifeler'in beşincisi kabul edilen Ömer bin Abdülaziz, damarlarında zevk ve gıda değil, iman ve takvâ kanı dolaşan bir kişi olarak tanınır. Öldüğünde terekesinden sadece on dört dinar çıkan Ömer bin Abdülaziz, takvâ ile akl-ı selîmi kaynaştıran kişiliğiyle âdetâ Emevîler döneminin halka dönük biricik yüzü olmuştur. Uygulamalarıyla daima anne tarafından akraba-sı olan Hz. Ömer döneminin adaletli devlet yönetimini hatırlatmıştır. Daha valiliği sırasında ortaya koyduğu takvâyâ dayalı yönetim anlayışını iki buçuk yıl devam eden halifelğinde de sürdürmüştür. Keyfî ve zalim uygulamalarda bulunan diğer valilerin aksine, Medine valiliği sırasında on âlimden oluşan bir danışma meclisi kurmuş ve önemli kararları ancak bu danışma meclisinde görüşüp karara bağladıktan sonra uygulamaya koymuştur.

Baştan itibaren Emevî yönetimi fethedilen topraklardaki halka ikinci sınıf insan muamelesi yapmış, hattâ müslüman olmalarına rağmen onlardan da haraç alma yönüne gitmiştir. İslâm ilkelerine aykırı olan bu uygulama ancak Ömer bin Abdülaziz'in girişimiyle sona erdirilmiştir. O, hangi ırktan olursa olsun, bütün müslümanların eşit hukuka sahip oldukları ilkesinden hareket ederek Arap olmayan müslümanlardan haraç alınamayacağını karara bağlamıştır.

Ömer bin Abdülaziz, müslüman ve gayrimüslim vatandaşların haklarına çok dikkat ederek hakkı ve adaleti yeniden üstün ilkeler hâline getirdi. Ehlibeyte dil uzatanların iğrenç hakaret ve sözlerine mânî oldu. Bilhassa camilerde Hz. Ali'ye yapılan ta'n ve sövgü şeklindeki din ve ahlâkla bağdaşmayan hutbe uygulamasını kaldırarak bütün toplum kesimlerinin sevgi ve güvenini kazandı. Kendinden önceki Emevî halifelerinin aksine, idarî görevlere mûtedil ve dindar kimseleri tayin etmeye özen gösterdi.

Ömer bin Abdülaziz, dinî ve siyasî tarzını oturttuğu temel ilkelerini şu sözleriyle açıklamıştır:

"Ey insanlar! Peygamberinizden başka bir peygamber gelmeyecek, O'na indirilen kitaptan başka bir kitap da indirilmeyecektir. Allâh'ın Peygamberi'nin diliyle helâl kıldığı şey kıyâmete kadar helâldir; Peygamber'in diliyle haram kıldığı şey de kıyâmete kadar haramdır. Allâh'ın Rasûlü'nün ve O'nun halifelerinin yaptıklarını örnek almak, onların kitabına sarılmaktır; dinini güçlendirmek demektir. Hiç kimse onların yaptıklarını değiştiremez, başkalaştıramaz. Onları örnek alan doğruyu bulur, onlara yönelen muzaffer olur; onları terk

edip de mü'minlerin gittiği yoldan ayrı bir yöne sapanları Allah bir başka yöne yönlendirir ki ne kötü sonudur.”¹²

Ömer bin Abdülaziz İslâmiyet'i barışçı yöntemlerle yaymaya önem vermiş, en büyük ideal olarak insanların topluca İslâm'a dönüşünü sağlamayı benimsemişti. Nitekim onun devri bu alanda en başarılı dönemlerden biri oldu. Bu dönemde insanların hayat tarzı ve kalitesi belirgin şekilde yükseldi. Meselâ; Kûfe'deki valisi Zeyd bin Abdurrahman'a gönderdiği bir emirnamede: “Ordunun ihtiyaçlarını verdikten sonra bir miktar paranın arttığını bildiriyorsun. Onunla borçlu olanların borçlarını haksızlık yapmadan öde veya parası olmadığı için evlenemeyenleri evlendir.” demiştir.¹³

Mısırdaki kilise arazileri onun döneminde belli vergilerden muaf tutulmuştur. Hz. Ömer'in yaptığı gibi, Ömer bin Abdülaziz de Emeviler'in büyük mülk sahibi olmalarını yasaklamış ve haksız mallarını beytül mâle iade ettirmiştir.

Sade ve tertemiz bir hayatı şiar edinen Halife II. Ömer, pek çok kaynakta yer alan rivâyetlere göre kırk yaşında iken menfaatleri zedelenenlerce zehirlenerek şehid edilmiştir.

EMEVÎLER HANEDANI'NIN ÇÖKÜŞÜ

II. Ömer'den sonra halifelik makamına gelenler, bu büyük ıslahatçı halifenin tüm âdil uygulamalarından vazgeçerek kısa sürede eskiye döndüler. Müslim-gayrimüslim tüm halk yeniden baskı altına alındı. Başta halifeler olmak üzere yöneticiler yeniden zevk u safaya daldılar. Yazlık ve kışlık saraylarda şarkıcı kadınlarla eğlenceler tertip edilmeye, şairlerle aşk ve şarap üzerine işret geceleri düzenlenmeye başlandı.

Özensiz bir yönetim, sorumsuz bir iktidar anlayışını şiar edinen Emevîler artık hızla yıkılışa doğru sürükleniyordu. Başta Irak olmak üzere doğu vilâyetleri isyanlarla çalkalanmaya başlamıştı. Referanslarını Hz. Ali'den ve ehli-beytten alan isyanlar giderek yayılma eğilimine girmiş, son güçlü hükümdar Hişam döneminde isyan dalgasına Kuzey Afrika'daki Berberiler de katılmıştı.

Emevî ailesi içerisindeki bitmeyen iktidar mücadeleleri merkezin gücünü zayıflatırken, Hz. Ali ve evlâtlarının uğradığı mağduriyetleri kendi muhalefet-

¹² Endülüsl Tarihî, Ziya Paşa, Sells Kitaplar, 27.

¹³ Ahmet eş-Şarbasî; Ezher Üniversitesi eski rektörlerinden, «Ömer bin Abdülaziz'den seçtiklerim».

lerinin meşrûiyetine ustaca âlet etmeyi başaran Abbâsîlerin organize muhalefeti gittikçe güçleniyordu. Horasan'da Ebû Müslim Abbâsîlerin komutanı sıfatıyla muhalefetin isyan lideri olarak doğudan batıya doğru emin adımlarla yürümeye devam ediyordu. Son Emevî halîfesi Mervan bin Muhammed, Horasan İsyanı'nın önüne geçmek için giriştiği savaşı kaybederek Harran ve Şam üzerinden Mısır'a kaçmayı denedi. Ancak Busir kentindeki son direnişi de kırılarak öldürüldü. Böylece Suriye ve Şam'da Abbâsîlere direnecek hiçbir güç kalmamış oldu.

Emevî iktidarının 750 yılındaki trajik âkıbeti; kısa süreli Ömer bin Abdülaziz dönemi hariç, genelde ehliyetlessiz ve zalim bir yönetim anlayışına sahip olmalarının neticesiydi. Baskı, korku ve şiddete açık bu yönetim anlayışı, âliminden sıradan insanına kadar herkesi etkilemiştir.

Hız. Peygamber'in ev halkına inanılmaz ve anlaşılmaz düşmanlıkları, Hâricîlerin muhalefetinin kırılmayışı, Emevî ailesi içindeki iktidar çekişmeleri, Arap olmayan müslümanlara karşı kötü ve yer yer ırkçılığa varan tutumlar, fetihlerin durması, Emevî Devleti'nin yıkılışındaki başlıca âmillerdir.

ENDÜLÜS EMEVÎLERİ

756 yılına kadar Şam ve Bağdat merkezli büyük İslâm Devleti'ne bağlı olarak yönetilen Endülüs, Emevî ailesine mensup I. Abdurrahman tarafından ana devletten ayrılarak yeni bir devlete dönüştürüldü.

Avrupa'da kurulan bu ilk İslâm devleti, tarihe «Endülüs Emevî Devleti» olarak geçti.

Kuzeyde Frenklerle ve küçük hristiyan devletleriyle mücadele eden Endülüs Emevî Devleti'nin en parlak dönemi III. Abdurrahman dönemidir. Bu dönemde ülkenin her yanında medreseler açıldı. Bu medreselerde müslüman öğrenciler yanında, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden gelen öğrenciler de eğitim görüyordu.

Böylece Avrupalılar hem İslâm kültürünü hem de eski Yunan ve Helenistik medeniyet eserlerini tanıma fırsatı bularak Rönesans yolunda köklü bir etkileşim içine girmişlerdir.

Müslümanlar İspanya'yı fethettiklerinde yerli halk tam bir cehâlet içerisindedeydi. İslâm kaynaklarında bu konu ile ilgili enteresan bilgiler kayıtlıdır. Meselâ müslümanların fetih yıllarında hristiyan İspanyalılardan ilk tanıdıkları düşman olan Galicia halkı için, şöyle denilmektedir:

“Onlar zalim ve kötü ahlâklıdır, temizlenmezler ve yılda ancak bir-iki kez soğuk suyla yıkanır. Üzerlerinde parçalanıncaya kadar elbiselerini yıkamazlar, vücutlarındaki terden oluşan kir tabakasının, bedenlerine yarayışlı olduğuna inanırlar. Giydikleri elbiseleri çok dardır ve yırtmaçlarından vücutlarının ekserisi görünür. Güçlüdürler ve çarpışma ânında kaçmazlar.”¹⁴

Müslümanlar Endülüs'te çok büyük şehirler kurdular. Yalnız Kurtuba şehri iki yüz bin hane idi. Kurtuba'da 600 cami, 500 hastane, 800 medrese, 9 hamam bulunuyordu.

Pirinç, şeker kamışı ve pamuğu Avrupa'ya Endülüs yoluyla müslümanlar soktular. Buharlaşarak azalmasını önlemek için suyu yeraltından kanallarla nakletmeyi, kâğıt imalini, palamut ve hurma ağaçlarından katran elde etmeyi Avrupa'ya öğreten yine Endülüslülerdir.

Müslüman Endülüs'ün etkisi bunlarla da sınırlı değildir. Özellikle mimaride Avrupa'yı köklü bir şekilde etkilediler.

El-Hamrâ sarayını, Medinetü'z-Zehrâ adlı meşhur şehri, milyonlarca eserle dolu Kurtuba kütüphanelerini oluşturarak dünya kültürüne katkı sağladılar.

1031 yılında iç çekişmeler, zevk ve sefahate dalma yüzünden zayıflayan Endülüs Emevî Devleti dağıldı. Birbirleriyle mücadele eden 14 beylik ortaya çıktı. Bu durumdan yararlanan Kastilya Krallığı Endülüse saldırılarını artırdı.

Endülüslüler çok sayıda şehir ve kasabayı hristiyan devletlere kaptırdıktan sonra Kuzey Afrika'dan yardım istemek zorunda kaldılar. Murâbitlar Endülüse geçerek Kastilya Krallığı'nı yenilgiye uğrattı. Yusuf bin Taşfîn, Endülüs'teki beylikleri Murâbit Devleti'ne bağlayarak hristiyan krallıklarla mücadele etti.

1147'de Murâbit yönetiminin Endülüs'te çözülmesi üzerine yeni bir güç olarak kuzey Afrika'dan doğan Muvahhidler 1212'ye kadar Endülüs müslümanlarını himaye altına aldılar.

Bu dönemde papa liderliğinde müslümanları İspanya'dan atma mücadelesi hız kazandı.

Aragon kralı IV. Ramon Berenguer ve papalık arasında yapılan bir anlaşmayla; «Tapınak Şövalyeleri» diye bilinen ve amacı müslümanları yok etmek olan bir hristiyan tarikatı (Templier, Aziz Yakup Cemaati) desteklenmeye baş-

¹⁴ Lütfi Şeyban, Endülüs'te Müslüman-Hristiyan İlişkileri, s. 372.

landı. Bu tarıkata muayyen bazı vergileri toplama yetkisi verildi ve kendilerine bazı kaleler tahsis edildi.

Kurtuba'nın 1236'da kaybedilmesi üzerine müslümanların İspanya'daki varlıkları ülkenin güneyindeki dar bir alana sıkışmış oldu.

Artık güneydeki İslâm hâkimiyeti ancak kuzeydeki hıristiyan devletlere çeşitli tavizler vererek varlığını devam ettirebiliyordu.

Benî Ahmer Devleti (1232-1492) siyasî bir güç olmaktan çok, kültür ve medeniyet alanında büyük bir ilerleme gösterdi.

Kastilya kraliçesi İsabella ve Aragonya kralı Ferdinand evlenerek beraberce İspanya birliğini sağlamaya yöneldiler. Benî Ahmer Devleti'ni ağır askeri baskı altına alarak Gırnata'yı teslim olmaya zorladılar. Nihayet 1492'de son İslâm şehri de düştü.

Böylece İspanya'daki 781 yıllık İslâm hâkimiyeti sona ermiş oldu. Barbar İspanyollar, İslâm kültür ve medeniyetinin en gözde eserlerini harabeye çevirdiler. Büyük katliamlar yaptılar. Camileri ve sanat eserlerini yakıp yıktılar.

İspanya'da kalan müslümanlar engizisyon ve sürgün cezaları yanında ayırt edici kıyafetler giymek, belirli semtlerde yaşama mecburiyeti ve ağır vergiler ödemek gibi insanlık dışı uygulamalarla sindirildiler.

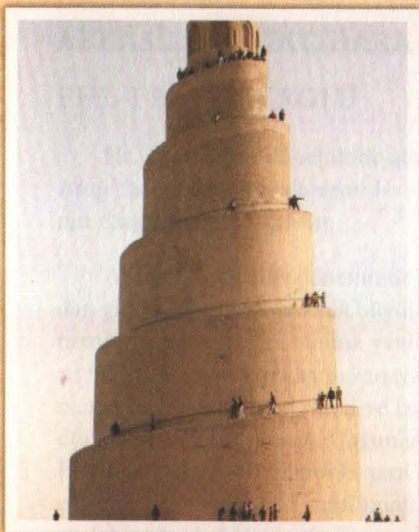
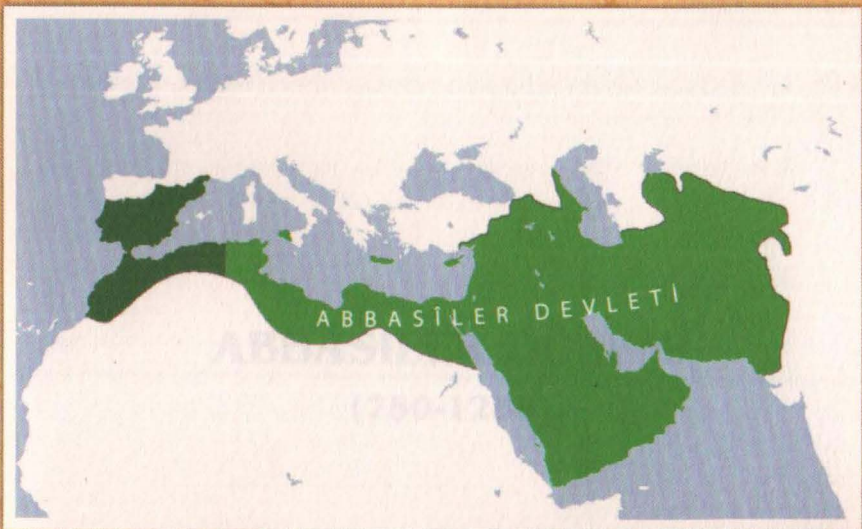
Bu süreçte, dünyada bir ilk olarak müslümanlara başörtüsü yasağı getirildi. Bir ara bu yasak 30 yıllık bir süreyle ertelendiyse de baskıların artması üzerine tekrar yürürlüğe kondu.

Ayrıca zorla hıristiyanlaştırma faaliyetlerine hız verildi. Nihayet 1609 tarihinde son müslümanlar da İspanya'dan sürgün edildi. Böylelikle dünya tarihinde müslümanlara ait altın bir sayfa kapanmış oldu.

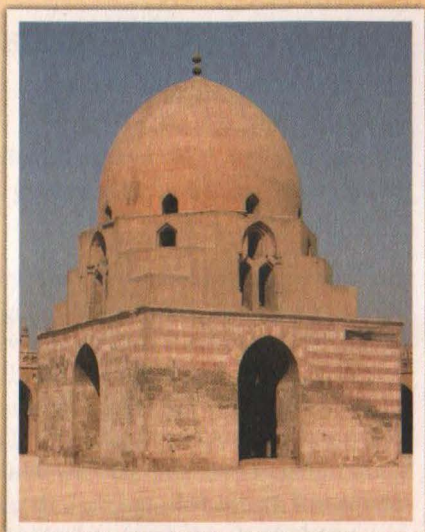
İslâmiyet'in Avrupa ile ilk temâsı İspanya'nın fethiyle olmuştur. Bu fetih, ten itibaren İslâm, yüzyıllar boyunca Bizans'a ve Lâtin batıya hem gözdağı, hem de ticaret ve medeniyet alanında bir ufuk kaynağı olmuştur.¹⁵

¹⁵ Lütfi Şeyban, Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri, s. 43.

Samarra Camii

Tolunoğlu Ahmed Camii

ABBÂSÎLER DÖNEMİ

(750-1258)

ABBÂSÎLER DÖNEMİ

(750-1258)

ABBÂSÎLERİN İKTİDARA GELİŞİ

EHL-İ BEYT'İN ROLÜ

Hız. Peygamber döneminde gönüllerde başlayan köklü değışim, öncelikle Arap Yarımadası'nda idaresini Hız. Peygamber'in yürüttüğü bir İslâm devletinin oluşmasına yol açmıştı.

Ancak Dört Halife döneminde meydana gelen inanılmaz zaferlerin ardından giderek bir imparatorluk büyüklüğüne ulaşan İslâm Devleti; Emeviler döneminde, İslâmiyet'in rûhuna yani devletin var oluş felsefesine taban tabana zıt birçok uygulamayla karşı karşıya gelmişti. En azından idare temelinde inananlar açısından utanç verici ve izahında zorluk çekilen yanlışlar istisnâî bir durum olmaktan çıkmıştı. Çoğunluğu Dört Halife döneminde olmak kaydıyla İslâmiyet'e giren bölgelerdeki yeni müslüman olan milletlerin eğitimi ihmal edilmiş, kabullendikleri müslüman kimliği derinleştirilememişti. Baş döndürücü bir süratle İslâmiyet'e geçen ve İslâm devletinin tebaası olan kitlelere, aynı süratle Hız. Peygamber döneminin merhamet ve adaleti öne çıkaran İslâm anlayışı kazandırılmamıştı. Emevilerin, başta Hız. Peygamber'in ev halkına takındığı düşmanca tavır olmak üzere, geniş kitleler üzerinde kurdukları baskı, bazı sahâbîlere karşı gösterdikleri hürmetsiz tavır ve Araplardan bir, Arap olmayandan iki vergi almak gibi İslâmiyet'in rûhuna aykırı uygulamaları çok geniş bir muhalif kitlenin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Emevîlere muhalefetin

önüne geçilemezdi. Ancak muhalefet acaba hangi temel değerler ve manivelâ üzerinden yapılacaktı?

Emevî tarihine bakınca satır başlarını incelemek bile bu hareketin alternatifinin kim olabileceğinin ve neleri bayrak yapabileceğinin ipuçlarını taşı-maktaydı.

Hız. Peygamber'in damadı, râşid halife Hız. Ali'nin şehid edilmesinden sonra yönetimi ele geçiren Emevîler, kendileri için en büyük siyasî tehdit olarak gördükleri Hız. Peygamber'in ev halkını (ehlibeyt) gözetim altına almışlardı. Bu dönemin bir parçası olarak Hız. Hasan'ı, hilâfeti kendilerine devretmeye mecbur bırakmışlar, direnen Hız. Hüseyin'i ise şehid etme cür'et ve küstahlığından sakınmamışlardı. Ömer bin Abdülaziz dönemi dışında hemen hemen tüm Emevî tarihi boyunca hutbelerden Hız. Ali'ye ta'n ve sövgü sıradan bir cürüm hâline getirilmişti.

Gayet tabiidir ki, Hâşimoğulları'ndan Hız. Ali'nin evlâtları da kaynak ve delillerini bizzat Peygamber evinde yaşanmış değerlerden alarak Emevîler aleyhinde bir muhalefet geliştirmişlerdi. Emevîler; sadece Hız. Peygamber'in ev halkının temsilcisi olan Hız. Ali ve evlâtlarına değil, sahâbe ve tâbiinden müteber birçok zâta da zulüm ve baskıdan geri durmamışlardı.

Öte yandan Emevîlere önemli bir muhalefet de Hâricîlerden geliyordu. Dar düşünceli, kıt akıllı, firâset ve basîretten mahrum olsalar da, Hâricîler diye bilinen bu topluluk; temel kaygıları tetkik edildiğinde, dîni daha iyi yaşama istekleri öne çıkan bir kimliğe sahiptiler. Şüphesiz muhalefetin topluluk olarak malzemesi yeni fethedilen topraklarda yaşayan halk kitleleriydi.

Abbâsîler, Emevîlerin baskıcı yönetimine karşı muhalefeti çok iyi organize etmişlerdi. Daha Hışam bin Abdülmelik döneminden itibaren gizlice teşkilâtlanmış, meşrûyetlerini; iktidarın Hız. Peygamber'in ehlibeytine ait olduğu kabulü üzerine oturtmuşlardı. Hız. Peygamber'in amcası Hız. Abbas'ın soyundan geldikleri için kendilerini de ehlibeyte sahip çıkma konusunda yetkili görmekteydiler.

Nitekim Emevîlerin son otuz yılında, güttükleri dâvânın «ehlibeytin haklarını koruma» olduğu tezini işleyerek muhalefetin olgunlaşmasını beklemişlerdi. Bu zaman zarfında Hız. Ali'nin evlâtları etrafında kümelenen sevgi hâlesini görüyorlar, onlarla çatışmadan, onların gücünü kendi lehlerine kullanmanın altyapısını hazırlıyorlardı.

Nihayet 750 yılında Horasan eyaletinde Ebû Müslim önderliğinde başlayan ve kartopu gibi büyüyerek etkisini artıran isyan, Şam'ın ele geçirilmesi ile başarıya ulaştı.

Ancak Peygamberimiz'in ehlibeytini bayrak edinerek iktidara gelen Abbâsîler, kısa bir süre sonra Hz. Ali'nin evlâtlarına, Emevîler dönemindeki haksız muamelenin bir benzerini revâ görmekten çekinmediler. Ehlibeyt savunucularının ve dolayısıyla iktidarın meşrû temsilcisinin kendileri olduğunu ileri sürerek Hz. Ali'nin evlâtlarıyla yollarını ayırdılar. Oysa Abbâsîler adına halkı yönlendiren davetçiler, kendilerini bir iktidar isteklisi olmaktan çok, Allah tarafından istenilen değişikliğin araçları olarak tanıtmışlardı. İleri sürdükleri dâvâ, haksızlığa karşı hakkın korunması dâvâsı idi. Bey'ati de kendileri adına değil, ileride Peygamber ailesinden ittifakla belirlenecek bir şahıs adına almışlardı.

ABBÂSÎ İHTİLÂLİ

750 yılında Ebu'l-Abbas Abdullâh'ın Kûfe'de halife ilân edilmesiyle yeni bir dönem başlamış oldu. Hz. Peygamber'in vefatından 118 yıl sonra işbaşına gelen Abbâsîlerle birlikte İslâm devleti, hâkim Arap karakterinden sıyrılarak İran etkisinin ağır bastığı bir İslâm devletine dönüştü. Böylece Araplar da, Arabistan da bu yeni devletin hâkim unsuru olma rolünü kaybetmişti. Öyle ki, Abbâsî halifesi kendini Sâsânî medeniyetinin vârisi olarak görmekteydi. Devlet, Sâsânîlerin saray örf ve âdetini, medeniyetini, mimarisini ve zenginliğini benimsemişti. Oysa Emevîler Hz. Peygamber'in cihanşümûl İslâm devletini giderek bir Arap devletine dönüştürmüşler; yönetim ve orduda Arapları, mevâlîye (Arap dışı unsurlara) üstün tutan bir anlayışı benimsemişlerdi. Esasen Araplar da tarihte izini sürebilecekleri bir devlet tecrübesine sahip değillerdi.

Dört Halife ve Emevîler döneminde gerçekleştirilen fetihlerle müslüman Araplar Mezopotamya, İran ve Mısır gibi kadîm medeniyetlerin yer aldığı bölgelerin büyük bir kısmını ele geçirmişlerdi.

Abbâsîler bu geniş memleketlerde günlük hayatı sevk ve idare edecek, vergi toplayacak, askerlik ve güvenlikle ilgili işleri yoluna koyacak devlet birimlerinin oluşturulmasında mevâliden (Arap olmayan unsurlardan) önemli ölçüde yararlandılar. Bununla beraber diğer milletlere yapılan ikinci sınıf insan mu-

amelesine son vererek daha hoşgörölü bir devlet yapısı oluşturdular. Ümmet şuuruna daha yatkın olan bu tavır, Arap olmayan milletlerin İslâmiyet'e geçişlerini hızlandırdı. İranlılar ve Türkler bu dönemde hızla İslâmiyet'e geçtikleri gibi, İslâm devletinde çeşitli görevler de üstlendiler.

Yeni devletin maliye ve yönetim işleri, İran'ın Toharistan bölgesinden Bermekoğulları tarafından düzenlendi. Türkler için hususî olarak Samarra şehri kurularak onların askerî yönünden faydalanıldı. Nitekim Harun Reşid'in oğulları Me'mun ve Mu'tesim dönemlerinde Türklerin orduda ve dolayısıyla devletteki ağırlıkları artmıştı. Kaynaklar Me'mun döneminde ordudaki Türk askerlerinin sayısını 8-10 bin olarak göstermektedir.¹⁶ Halife Mu'tasım ise zaten Türklerin desteği ile halife olmuştu.

Abbâsî İhtilâli'nin ağır yükünü omuzlarında taşıyan Horasanlılar yeni devletin yüksek makamlarını paylaştılar. Hareketin askerî lideri Ebû Müslim büyük bir nüfuz ve iktidar sahibi oldu. İlk halife Seffah âdetâ onun gölgesinde kalmıştı. Halife Mansur, Ebû Müslim'in bu hâkimiyetine daha fazla tahammül edemeyerek onu öldürttü. Bermekî ailesi devlet içinde bütün bürokrasiyi elinde tutan kudretli bir konumda idi. 803 yılında Harun Reşid bir bahane ile Bermekî ailesini bertaraf etti.

HARUN REŞİD DÖNEMİ

Beş yüz yıl devam eden Abbâsiler dönemi İslâm tarihinin dördüncü büyük halkasını oluşturun. Bu dönemin en parlak yılları Harun Reşid'in iktidar dönemidir. Bu dönemde, Bizans'la yapılan savaşlarda başarılı olmak, sınır güvenliğini sağlamak ve İslâm dinini yaymak amacıyla Diyarbakır'dan Tarsus'a uzanan hat boyunca Avâsım ismi verilen ordugâh şehirleri oluşturuldu. Bizans'a akınlar tekrar başladı. Abbâsî ordusu Konya'ya kadar geldi. Zor durumda kalan Bizans İmparatoriçesi İrene yılda 90 bin dinar vergi vermeyi kabul edince ordu Bağdat'a geri döndü.

Bizans'la savaşılırken Batı Avrupa ile daha çok barışa yönelik bir ilişki geliştirilmişti. Nitekim Frenk Kralı Şarlman, Harun Reşid'e elçiler göndererek hristiyanların Kudüs'ü serbestçe ziyaret etmelerine izin verilmesini istedi. Harun Reşid, Şarlman'ın bu ricasını kabul etmekle kalmamış, ona elçiler vası-

¹⁶ Prof. Dr. Hakkı Dursun YILDIZ, İslâmiyet ve Türkler.

tasıyla içerisinde henüz Avrupa'da bilinmeyen çalar saatin de bulunduğu hediyeler göndermişti.

IX. yüzyıl başlarında halifelik; dünyanın en zengin ve güçlü devleti, başkenti Bağdat da medeniyetin merkeziydi. Bu kentte bin tane diplomalı hekim, ücret alınmayan büyük bir hastane, düzenli bir posta hizmeti, bazıları Çin'de şube açmış olan birçok banka, mükemmel bir su kanalı şebekesi, bir atık su sistemi ve bir kâğıt imalâthanesi bulunmaktaydı. Su kanalı şebekesi; Harun Reşid'in, bu iş için 23 milyon dinarlık bağış yapan eşi tarafından finanse edilmişti.

Ünlü romancı Amin Maalouf, doğuya geldiklerinde henüz deri üzerine yazmakta olan batılıların buğday samanından kâğıt imal etme sanatını Suriye'de öğreneceklerini yazarak Bağdat'ta yükselen İslâm kültür ve medeniyetinin geldiği noktayı ortaya koymaktadır.

BAŞKENT BAĞDAT

Başkent Bağdat, ticaret yollarının kesiştiği bir noktada kurulmuştu. Anadolu ve başta Çin olmak üzere Uzakdoğu'dan gelen yollar burada birleşiyordu. Orta Asya'dan Endülüse kadar uzanan İslâm dünyasının ünlü bilgileri kısa zamanda bu yeni kentin cazibesine kapıldılar. Filozoflar, matematikçiler, şairler, sanatçılar, toplum fertlerini nefsin azgın isteklerine karşı hazırlayan cemaat liderleri akın akın gelerek Bağdat'ta toplandılar.

Bağdat, bin bir gece masallarında anlatılan refahın doruğuna Halife Harun Reşid zamanında ulaştı. İlerleyen dönemlerde tarıma dayalı zenginliği artan Bağdat, aynı zamanda bölgenin önemli bir ticaret ve kültür merkezi hâline geldi. Ortaçağ'da dünyanın hiçbir şehrinin nüfusu henüz 100 binlere ulaşmazken, bütün İslâm dünyasının merkezi konumuna gelen Bağdat, çok sayıda fikir ve ilim adamının yaşadığı, akademi çapında okulların açıldığı, bir milyona ulaşan nüfusuyla göz kamaştıran bir dünya şehri idi.

TERCÜME HAREKETLERİ ve BEYTÜ'L-HİKME

İslâm dünyasında âlimlerin yetişmesinde kütüphaneler önemli rol oynamışlardır.

İlk kütüphane Bağdat'ta Harun Reşid zamanında kuruldu. Harun Reşid'in veziri Câfer bin Yahya el-Bermekî ise ilk kâğıt fabrikasını kurmuştur. Temelini Harun Reşid'in attığı ve Me'mun'un çeşitli kitaplarla zenginleştirdiği Beytül-Hikme, Abbâsiler döneminde Bağdat'ın en büyük kütüphanesine sahipti. Beytül-Hikme Araplara ait her çeşit kitabı ihtiva eden halka açık bir kütüphane idi. «Hizânetül-Hikme» veya «Hizânetül-Kütüb» denilen kütüphaneler birer öğretim müessesesi olarak da büyük hizmet vermişlerdir. Bunların en önemlileri Beytül-Hikme, Büveyhî veziri Sabur bin Erdeşir'in kütüphanesi ve Mustansiriyye Medresesi kütüphaneleridir.

Beytül-Hikme'nin binaları tarihte ilk defa Dicle nehrinin solunda Rasafe bölgesinde 800 yılında Harun Reşid'in kızı Ümmü Habib adına inşa edilmiştir.

Halife el-Mansur'la birlikte yoğun tercüme faaliyetleri, felsefe metinleri ve farklı bilim dallarıyla ilgili kitaplar İslâm dünyasında tenkit mantığının gelişimine zemin hazırladı. Bu doğrultuda yeni telif eserler yazıldı. Müslümanlar tercüme eserler yoluyla ödünç aldıkları Antik-Yunan bilimini yeniden yorumlayarak bambaşka bir çehreye büründürmeyi başardılar.

Hıristiyan dünyası da Yakın Doğu'nun hâkimi müslümanların İran, Suriye ve Mısır'dan taşıdıkları bilgilerden yararlandı ve bilhassa İspanya; Arap-Yunan medeniyeti ile batı medeniyetinin kültür takasının yapıldığı yer oldu.

Araplar, Suriye ve İran'ı fethettikleri zaman, Yunan ve Hint düşüncelerinin buluşmasıyla zenginleşmiş ileri bir medeniyetle ilişki kurdular. Bir yandan Sâsânîlerin yaydığı Yunan kültüründen yararlanırken bir yandan da Hint medeniyetinin ve felsefesinin elemanlarını İslâm ilkeleriyle birleştirerek yepyeni bir karışım ve oluşum meydana getirdiler.

IX. yüzyıldan itibaren muazzam İslâm coğrafyasının tek bir merkezden yönetilmesinde büyük güçlükler baş gösterdi. Bu durumu aşmak için geniş yetkilerle donatılmış «emîr-i ümerâlık» sistemine geçildi. Bu sistemin gereği olarak eyalet valilerinin yetkileri oldukça artırılmıştı. Bu yetkileri daha da abartarak yorumlayan bölge valileri, zamanla İslâm dünyasının parçalanmasına yol açacak yeni bir dönemi başlattılar. Bu dönemin sonunda halifeler, siyasi etkilerinin sadece Irak'la sınırlı kaldığı, diğer İslâm beldelerinde ise sadece rûhânî ağırlığı olan güçsüz bir vaziyete düştüler. Esasen Abbâsiler, Emevîler'in aksine, dünyevî otoriteden daha çok rûhânî otoriteye eğilimli bir iktidar anlayışına sahipti. Halifeler toplum içerisinde dinî merasimlere

dikkat eder, rûhânî liderliklerine zarar verecek alenî uygunsuzluklardan kaçınırlardı.

Parçalanma süreciyle beraber Kuzey Afrika'da Ağlebiler, Fâtımîler; Mısır'da Tolunoğulları ve İhşidiler; Suriye'de Hemdânîler; Horasan'da Büveyhoğulları; İran ve Horasan'da Sâmânoğulları bu parçalanmanın mahallî yansımalarını oluşturmuşlardı. İspanya'da Endülüs Emevîleri zaten 756 yılında istiklâlini ilân etmişti. Bu dönemden itibaren İslâm dünyası bir daha bütün müslümanları kapsayan bir bütünleşmeyi yakalayamadı. Bu bütünlüğe en çok yaklaşabilen İslâm devleti, 15 ve 16. yüzyıllarda Osmanlı Devleti oldu.

ABBÂSİLERİN YIKILIŞI ve MOĞOL İSTİLÂSİ

13. yüzyıla gelindiğinde Abbâsî halifeliğinin maddî ve mânevî nüfu-zu giderek azalmıştı. Halifenin siyasi gücü Irak'ın ancak yarısını kapsamak-taydı. Büyük Selçuklu Devleti parçalanmış, Mısır'da Eyyübîler, Güneydoğu Anadolu'dan Hicaz'a kadar uzanan bir hâkimiyet kurmuşlardı. İslâm dünya-sı yoğun Haçlı saldırıları altında büyük bir çalkantı içerisine girmişti. Diğer taraftan Moğollar; Cengiz Han idaresinde Çin'e karşı yaptıkları başarılı akın-lardan sonra, 1218 yılından itibaren batıya yönelerek İslâm dünyasını istilâ etmeye başladılar. Hârizmşahlar Devleti'nin ortadan kaldırılmasından sonra İran ve Irak'ta Moğollar'ın karşısında duracak kuvvet kalmamıştı. Moğollar Semerkant, Buhârâ, Taşkent, Hârizm, Belh gibi şehirleri yerle bir ederek batıya doğru ilerliyorlardı.

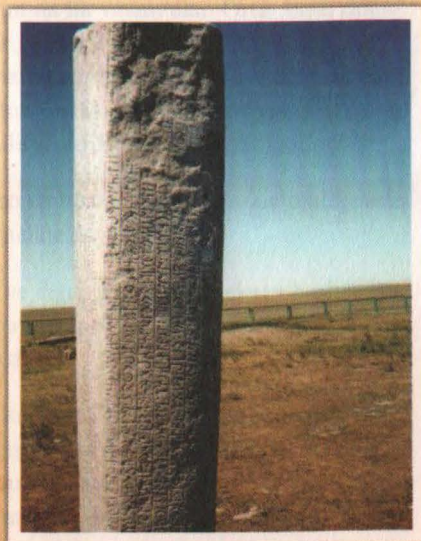
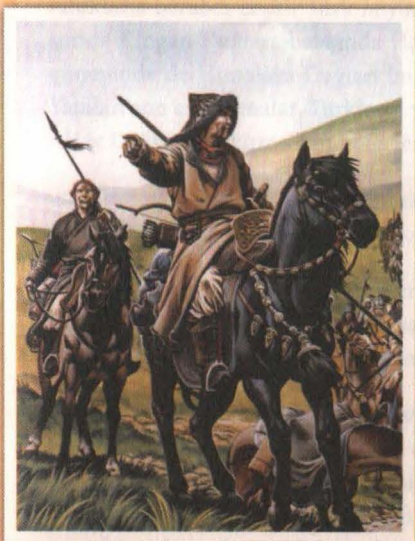
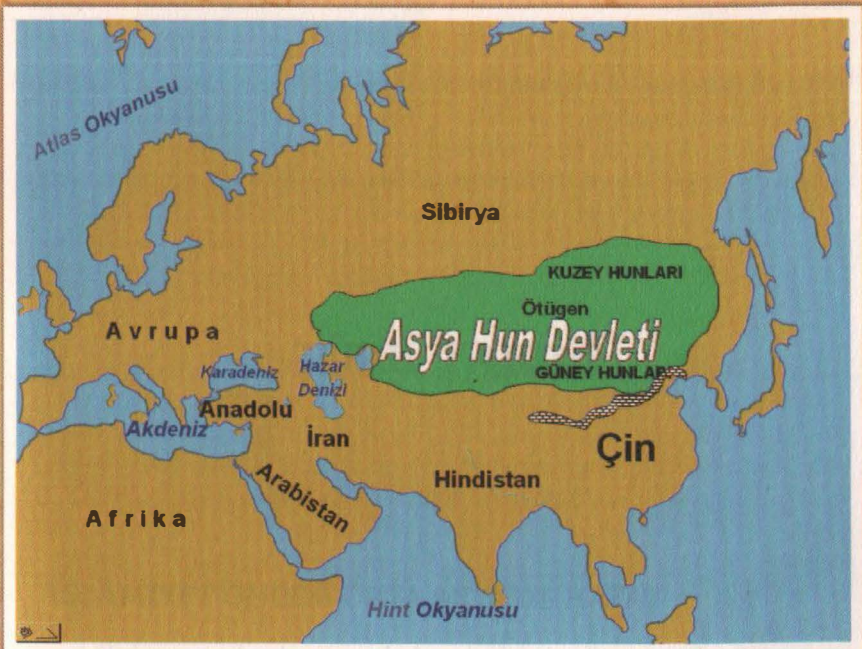
Cengiz Han'dan sonra da Moğol İstilâsı devam etti. Onun torunlarından Hülâgû, İran'da son mukavemetleri kırarak 1258 yılının Ocak ayında Bağdat ön-lerine geldi. Bağdat Moğollar'a karşı dayanacak güçte değildi. Barış teşebbüs-lerinden de hiçbir müspet netice alınamayınca son Abbâsî Halifesi Musta'sım, devlet erkânı ile birlikte teslim olmak mecburiyetinde kaldı. Hülâgû, teslim olanların hepsini idam ettirdi. Kuruluşundan kısa süre sonra parlak dönemi iç çekişmelerle solan, büyüklüğü ve zenginliği sebebiyle devamlı saldırılara uğra-yan, beş asırdan beri İslâm dünyasının başşehri durumunda olan Bağdat, 1258 yılında 800 bin kişinin kılıçtan geçirildiği Moğol İstilâsı'yla bir daha eski ihtişa-mına ulaşamayacak şekilde yıkıma uğradı. Bütün İslâm şehirlerinde olduğu gibi Bağdat da dünya tarihinde eşine pek az rastlanır cinayetlere şahit oldu. Bütün medenî müesseseler Moğollar tarafından yerle bir edildi. Camiler ahır hâline getirildi; kütüphaneler tahrip edildi, kitaplar yakıldı veya Dicle Nehri'ne atıldı.

Kısa Dünya Tarihi

Moğolların Bağdat'ı işgali İslâm tarihinde büyük bir felâket olarak kabul edilmektedir.

750-1258 yılları arasında hüküm süren Abbâsîler, İslâm tarihinde Osmanlılardan sonra en uzun ömürlü hânedandır.

TÜRK TARİHİ

TÜRK TARİHİ

İSLÂMİYET ÖNCESİ ORTA ASYA'DA HAYAT

Türklerin tarih sahnesine çıktığı coğrafi bölge Orta Asya'dır. Diğer topluluklarla beraber çeşitli Türk boylarının da ilk vatanı olan Orta Asya; doğusunda Kingan Dağları, batısında Hazar Denizi, kuzeyinde Sibiryâ düzlükleri, güneyinde de Himalaya Dağları bulunan geniş bozkırlarla dolu bir bölgedir. Yapılan son araştırmalar, Türklerin yoğun olarak Tanrı Dağları'nın etekleri ile Altay Dağları'nın kuzey batı bölgelerinde yaşadıklarını göstermektedir.¹⁷

İslâmiyet öncesi Türk topluluklarının bozkır kültürüne ait tehlikelerle dolu, maceralı hayatları hayvancılık temeline dayalı idi.

Boylar hâlinde yaşayan Türklerin ve diğer göçebe kabilelerin başlıca geçim kaynağı, yetiştirdikleri canlı hayvanları İpek Yolu güzergâhında satmak veya ipekli Çin ürünleri ile değiştirmektir.

Türk, Moğol ve diğer Orta Asya kabileleri arasında yaşanan hâkimiyet mücadelesi güç dengelerinin sık sık değişmesine sebep oluyordu. Bu rekabetin doğurduğu savaşlar Türklere sert bir karakter kazandırmış, bir bakıma asker kimliği Türk boylarının temel vasfı olmuştur. Yoğun çatışma ortamı, bozkır insanlarını hem dayanıklı hem de teşkilâtçı kılan en mühim faktördü. Fırtına

¹⁷ Bahaeddin ÖGEL, Hun İmparatorluğu.

gibi gelen ve kuş sürüleri gibi birden bire kaybolan Türkler, ok atmada mahir ve her an savaşa hazırdılar.

Sahip oldukları at, sığır, koyun ve deve sürüleri Türklerin hayat tarzının ayrılmaz birer parçasıydı. Yazları yaylak, kışları da kışlaklarda konaklamak üzere, sürüleriyle su ve yeni otlaklar peşinde sürekli göçerlerdi. Etten başka bir şey yemezler, deriden elbiseler giyerler ve pöstekiler üzerinde yatarlardı. Konakladıklarında keçe çadırlarda kalırlardı.¹⁸

Yüce hükümdarları veya yabguları atların yağlı olduğu sonbaharda kurtulay toplar, insanlar ve sürülerin sayımı yapılırdı. Bozkırın bu savaşçı toplulukları zaman zaman Çin'e saldırılar düzenlemeyi âdet edinmişlerdi. «Talan ekonomisi» anlayışıyla yaptıkları bu saldırıları, bütçe açıklarını giderecekleri önemli bir gelir kaynağı olarak görmekteydiler.

Zengin ve köklü bir medeniyete sahip olan Çin, tarih boyunca başta Türkler olmak üzere, pek çok kabilenin düşmanlığına maruz kalmıştır. Çin, bu ardışık saldırılara karşı ünlü Çin Seddi'ni inşa etmekle kalmamış, tatlı dil, güler yüz ve kıymetli hediyelerle oluşturduğu kurnaz politikaları sayesinde Türk, Moğol ve diğer kabilelerin saldırılarından her seferinde az zararla kurtulmayı başarmıştır.

TÜRKLERİN DİNÎ HAYATI

Türklerin inancı, Tanrı'ya tapma ve bazı dağları kutlu saymaktan ibaret olan belirsiz bir Şamanizm¹⁹ idi. Başlangıçta Şamanizm; Türklerin, İslâm öncesi dönemde mensup oldukları bir din sistemi olarak anlaşılmış, ancak sonradan yapılan araştırmalarla Şamanizm'in, Türklere has olmayıp bütün Asya'da yaygın olan bir sihir sistemi olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır. Ayrıca, Şamanizm'in Türklere Moğollardan geçtiği, Moğol İstilâsı öncesi Türk tarihinde Şamanizm'e ait hiçbir kayda rastlanmadığı görülmüştür. Gök Tanrı inancı, Türklerin İslâmiyet'i kolayca benimsemesine yol açmıştır. Türklerin, kendi tarihî dinleri yanında Maniheizm ve Budizm gibi mistik dinlere de ilgi gösterdikleri ancak bütünüyle meyletmedikleri anlaşılmaktadır.

Türkler yaklaşık 4 bin yıllık tarihleri boyunca Orta Asya steplerinden

¹⁸ Rene GRAUSSET (Trc. M. Reşat UZMEN), Bozkır İmparatorluğu.

¹⁹ Metin BOZKİŞ, Türklerin İslâmiyet'i Kabulü, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

zaman zaman değişik bölgelere göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu göçlere iklim değişikliklerinin doğurduğu kuraklık, mera darlığı, Çin ve Moğol baskısı ve boylar arası hâkimiyet mücadelesi yol açmıştı. Bu göç dalgaları Çin ve Sibirya'ya, Karadeniz'in kuzey düzlüklerini aşarak Balkanlar ve Orta Avrupa'ya, Kafkaslar ve İran bölgelerine doğru akmıştır. Milâttan önce 1000'li yıllarda başlayan ve değişik aralıklarla devam eden bu göçler sonunda, gerek Çin ve Sibirya'ya gerekse Balkanlar ve Orta Avrupa'ya yerleşen Türk ve Moğol boyları, millî benliklerini muhafaza edemeyerek asimile olmuşlardır.

Göçlerden sonra Türklerin yoğun olarak yaşadığı Orta Asya'da sırasıyla Hun, Göktürk ve Uygur devletleri kurulmuştur. Türklerin müslüman olmadan önce kurdukları bu devletlere geçmeden önce şunun gözden uzak tutulmaması gerektiğini ifade edelim ki, bu devletler henüz boylar hâlinde yaşanan, millet olma şuurunun gelişmediği bir dönemde kurulmuştur. Millet olma şuurunun Fransız İhtilâli'yle başlayan modern zamanlara ait sosyolojik bir hâdisе olduğu göz önüne alındığında, Türk millî kimliğini de dünya çapındaki genel gelişimden bağımsız olarak ele almamız gerektiği açıktır. Bu sebeple millet kavramını asırların birikmiş hâdiselerinin gölgesinde değerlendirerek, geçmişi bugünün sosyolojik kavramlarıyla anlamaya kalkmak ve millî kimliklerin oluşmasından önceki binlerce yılı kapsayan dönemde bir millet şuuru varsaymak, geçmişe yönelik ütöpik bir kurgu olarak değerlendirilmelidir. Oysa millet denilen içti-mâ vâkıa, yakın çağların ekonomik ve siyasî bir ürünüdür.

Ancak 11. asırda Orta Asya'dan İran plâtolarını aşarak Anadolu'ya gelen Türk boyları, girdikleri İslâm dîninin yüce değerleriyle kendi seciye ve şahsiyet özelliklerini harmanlamış, İslâm kardeşliğinin motive ettiği bir anlayışla Avrupa'dan yüzyıllar önce millet olmayı başarmıştır. Nitekim başka bölgelere yerleşen Türk boyları asimile olarak kimliklerini kaybetmişlerdir.

ASYA HUNLARI (M. Ö. 220-M. S. 216)

Orta Asya'da kabîleler hâlinde yaşayan göçebe Türk topluluklarınca kurulduğu bilinen en eski devletin «Hun Devleti» olduğu kabul edilmektedir.

Teoman, (M.Ö. 220-209) bu devletin bilinen ilk hükümdarıdır. Hun İmparatorluğu'nun en parlak dönemi, Teoman'ın oğlu Mete ile başlamıştır. Efsâne bir kişilik olarak kaynaklarda adından çokça söz edilen bu büyük hakan, giriştiği mücadeleler sonrasında Orta Asya'nın Türk, Moğol, Tunguz ve

Yüeciler gibi birçok kabilesini Hun hâkimiyetine sokmayı başarmıştı. Nitekim Mete bu zaferlerini, Doğu Türkistan'ı ele geçirdikten sonra Çin İmparatoru'na yazdığı mektupta şöyle ifade etmiştir:

“Bunların hepsi Hun oldular. Yay çekebilen okçuların hepsi bir tek aile hâline gelip birleştiler. Şimdi kuzeydeki bütün ülkelerde dirlik ve düzeni kurdum. Silâhları bir tarafa koymak, subay ve birliklerimizi dinlendirmek, atlarımızı beslemek istiyorum. Çocuklarımız ve gençlerimiz büyüsünler, yaşlılarımız ise huzur içinde yaşasınlar.”

Mete, bu mektubunda İç Asya'da Türk devletine bağlı kavim ve şehir devletçiklerinin sayısını 26 olarak ifade etmekteydi.²⁰

Bütün Çinli tarihçiler, Hunları, ansızın ortaya çıkan, insanları, sürüleri ve malları silip süpüren, sonra da ganimetlerini yükleyerek düşmanın karşı hücumundan önce geri çekilen amansız yağmacılar olarak nitelemiştir.

Mete, içte birliği sağladıktan sonra Çin'e gözdağı vermiş, çok geçmeden saldırılarını yoğunlaştırarak Çin'i kesin bir mağlûbiyete uğratmayı başarmıştır. Ancak bu kesin galibiyetine rağmen Çin'i işgal etmemiş, sadece vergiye bağlamakla yetinmişti. Bunda en önemli saik, asimilasyon korkusuydu. Nitekim Çin prensesini Hun hakanına gelin olarak götürmekle görevli Çinli vezir Yüen, Hunların Çinlileşme tehlikesini şöyle ifade etmiştir:

“Hunların bütün halkını toplasanız, Çin'deki bir ilin nüfusu kadar bile tutmaz. Çin daha güçlü sayılır. Ayrıca onların yiyecekleri ile elbiseleri de ayrıdır. Bu sebeple, Çin'de bu gibi mallara bağlanmak doğru değildir. Şimdi siz, Hun Hakanı Majesteleriniz, geleneklerinizi değiştirip Çin'de bulunan mallara sahip olmak isterseniz, Çin mallarının hiç olmazsa beşte birini satın almak zorunda kalacaksınız. Böylece Hun halkının hepsi hep Çin'e bakacak ve Çin'in tesiri altına girecektir. Çin ipeklilerini alsanız ve elde etseniz bile, siz Hunlar, çalılar ve dikenler arasında, hep at üzerinde dolaşmaktasınız. Giyecekleriniz ile pantolonlarınız az zamanda çalılar arasında yırtılmış olacaklar. Elbette ki, ipekli elbiseler, şimdiye kadar giydiğiniz yün ve keçe elbiseleriniz kadar mükemmel ve sizin hayatınıza elverişli olamazlar. Yiyecek meselesine gelince; Çin yiyeceklerini elde etseniz bile, onlar da az zamanda tükenip gidecekler veyahut da yemeyip atacaksınız. Bu da bize gösteriyor ki,

²⁰ Bahaeddin ÜGEL, Hun İmparatorluğu.

Çin yemekleri sizin kırmızı ve yoğurtlarınız kadar lezzetli ve size uygun yiyecekler değildirler.”²¹

Bu dönemde Çin’le yapılan anlaşmaların ağırlığı ekonomik maddelerle sınırlıydı. Anlaşmalar, soğuk bölgelerde yaşayan Hun halkının yiyecek ihtiyacını karşılamaya yönelikti. Kendilerine yiyecek verilirse Hunlar da Çin’e akın düzenlemeyeceklerdi. Yoksa akınların önünü almaya Hun hakanı dâhil hiç kimsenin gücü yetmeyecekti.

Böylece Çin’e gitmeye gücü yetmeyen Hunlar, gözlerini batının bereketli topraklarına diktiler. Çok geçmeden Çin de; gerek köklü bir medeniyet oluşu, gerekse kalabalık nüfusu ve siyasî entrika becerileriyle Hunlar aleyhine yeni teşebbüslere yöneldi. Önce bir tür kabileler federasyonu olan Hun Devleti’ni parçaladı, daha sonra da bu parçaları birer birer kendine bağladı.

Şüphesiz Hun birliğinin parçalanmasında ve çöküşünde İslâmiyet öncesi Türk devletlerindeki hâkimiyet anlayışının payı büyüktür. Bu anlayışa göre, devlet; hükümdar ve ailesinin ortak malı kabul ediliyordu. Orhun Âbideleri’nde de açıkça görüldüğü gibi, hükümdarın Gök Tanrı tarafından gönderildiğine inanılıyor, hükümdar ve çocukları mukaddes kabul ediliyordu. İktidar mücadelesine giren prenslere avantaj sağlayan bu anlayış yüzünden prensler arasında sık sık taht mücadeleleri yaşanıyordu.

Parçalanmaya tesir eden mühim faktörlerden biri de boy ve kabileler arasında yaşanan menfaat çatışmalarıydı. Otlak bölgelerini ele geçirme ve devlet idaresinde daha çok söz sahibi olma maksadıyla çıkarılan çatışmalar, güç dengelerini etkiliyor ve tarafları farklı ittifaklara yönlendirebiliyordu. Daha çok prensesler vasıtasıyla devreye giren Çin de bu ayrılık ateşini körüklüyor ve son darbeyi vurarak o devletin siyasî hâkimiyetine son veriyordu. Nitekim M. S. 48 yılında Hun Devleti, Güney ve Kuzey Hunları olarak parçalanmış, çok geçmeden Güney Hunları, Çin hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmıştı. Hattâ Çin’le işbirliğine girerek Kuzey Hun Devleti’nin Çin hegemonyasına girmesine yol açmıştı.

AVRUPA HUNLARI (375-469)

Asya Hun Devleti’nin dağılmasından ve Çin’in hâkimiyetine girmesin-

²¹ a.g.e.

den sonra, hür yaşamayı arzulayan Hunların bir kısmı İran'a göç ederek orada Akhun Devleti'ni kurdular. Bir diğer kalabalık Hun grubu ise oldukça sistematik bir yer değiştirme ile Orta Avrupa'ya doğru ilerledi. Kavimler Göçü'nü doğuran bu gelişme batıda çok önemli değişikliklerin meydana gelmesine sebep oldu. Bütün Avrupa'yı elinde tutan Roma İmparatorluğu parçalandı. Hazar Denizi'nin kuzeyinden Avrupa'ya giren Türkler, Karadeniz'in kuzey düzlüklerinde yaşayan Gotların hâkimiyetine son vererek Doğu Avrupa'nın hâkimi oldular. Şimdiki Macaristan'a yerleşerek Avrupa Hun Devleti'nin temellerini attılar. Orta Asya'dan gelen Türk boylarınca kurulan bu yeni devlet, Budapeşte (Ekzelburg) şehrini kendine başkent edinmişti.

Avrupa'yı yönlendiren politikalarıyla sahneye çıkan Hunlar, Attilâ önderliğinde Bizans'a yıldırıcı seferler yaptılar. Bir taraftan Bizans'ı askerî baskı altına alarak vergiye bağladılar, diğer taraftan da barbarların iyice yıpratmış Batı Roma İmparatorluğu'nu himayeleri altına aldılar. Bir tür kavimler federasyonu şeklinde örgütlenmiş olan Hunlar, Attilâ'nın ölümünden sonra Avrupa'da tutunamamış, boy kavgaları, iç isyanlar ve Bizans saldırıları sonucunda yıkılmıştır. Dağılan Hun boyları Slâv halklarına karışarak asimile olmuş, Attilâ'nın ünlü Alman destanı Nebulungen'de bıraktığı izler dışında tarih sahnesinden silinmiştir (M. S. 469).

I. GÖKTÜRK DEVLETİ (552-630)

Bu devlet Türklerin tarihte kendi adlarıyla kurdukları ilk devlettir. Başkenti Ötüken olan Göktürk Devleti, Bumin Kağan tarafından 552 yılında kurulmuştur. Devletin en parlak dönemi Mukan Kağan zamanıdır. İyi bir komutan ve devlet adamı olan Mukan Kağan, amcası İstemi Yabgu'nun yardımıyla Avarların son direnişlerini de kırmış, ülke sınırlarını batıda Hazar Denizi'ne kadar genişletmiştir. Moğol soyundan Kitanlar ve kuzeyde Kırgızlar itaat altına alınarak Orta Asya'da üstün bir hâkimiyet kurulmuştu. İpek Yolu'nun denetimini ele geçiren Göktürkler, İstemi Yabgu'nun teşebbüsüyle Sâsânîlerle işbirliği yaparak Akhun Devleti'ni de ortadan kaldırmıştır. Yine bu dönemde Çin'e yapılan yıpratıcı seferler sonucunda Çu ve Çi hanedanlıkları baskı altına alınarak vergiye bağlanmıştır.

Mukan Kağan, Çin İmparatoru'nun kızıyla evlenerek Çin ile ilişkilerini geliştirdi ve yaptığı ticarî işbirliği ile bölgede mühim bir güç olduğunu ortaya koydu. Mukan Kağan'ın ölümünden sonra yerine Tapo Kağan geçti. Batı

bölgesini başarıyla idare eden İstemi Yabgu'nun ölümü üzerine tahta Tardu Kağan geçti. Bu dönemde yaşanan siyasî iç çekişmeler hem idarenin zayıflamasına hem de Türk illerinde huzursuzluklara sebep oldu. Çok geçmeden Tapo Kağan'ın ölümüyle (581) birlikte Göktürkler resmen bölündüler. Bu durum Çinlilerin Türk illeri üzerindeki baskısının artmasına yol açtı. Doğu Göktürklerinin son kağanı Kie-Li Çinlilere esir düşünce ülkenin hâkimiyeti tamamen sona erdi. Çinliler Göktürk ülkesini kendilerine bağlı birçok hanlıklara ayırdılar.

Batı Göktürk kağanı Tardu, Ötüken'de bağımsızlığını ilân edip Göktürkleri tekrar birleştirmek için çabaladıysa da, ölümünün ardından iç ayaklanmalar çıkaran Çin, Batı Göktürk hâkimiyetine son verdi.

II. GÖKTÜRK DEVLETİ (681-744)

681 yılında Kutluk Kağan, Çin'in kuzeyine yerleşmiş Türk boylarını yeniden topladı. Ötüken vadisinde kurulan yeni Göktürk Kağanlığı, Çin'le başarılı bir mücadeleden sonra, Orta Asya'nın rakip Türk ve Moğol kabîlelerini tekrar kontrol altına aldı. Yeniden istiklâlini kazanan II. Göktürk Devleti'ne, Kutluk Devleti de denir. Kutluk Kağan'ın oğulları Bilge ve Kültigin'in yaşları küçük olduğundan, öldüğünde yerine kardeşi Kapgan Kağan geçti.

Kapgan Kağan (691-716) siyasî ve askerî yönden başarılı olmuş ve kendisine ünlü Türk veziri Tonyukuk yardımcı olmuştur. Kapgan Kağan, Türklerin ilk devirlerden beri sürdürdükleri «Çin'i baskı altına alma» ve «içte birliği sağlama» politikalarını gerçekleştirmek amacıyla Çin'e 25 kez sefer düzenlemiştir. Yeğenleri Bilge ve Kültigin'in bu savaşlarda büyük yararları görülmüştür.

Kapgan Kağan'ın pusuya düşürülerek bir diğer Türk boyu Bayırkular tarafından öldürülmesi üzerine, oğulları arasında taht kavgaları meydana geldi. Kültigin, Kapgan Kağan'ın oğullarını tesirsiz hâle getirdikten sonra tekrar otoriteyi sağladı ve ağabeyi Bilge Kağan'ı tahta oturtarak kendisi de başkumandanlık görevini üstlendi.

Bilge Kağan zamanında Basmiller, Karluklar, Kırgızlar ve Türgişler yeniden Göktürk hâkimiyetine girdi. Bilge Kağan, Türk tarihinin yetiştirdiği büyük devlet adamlarından biridir. Orhun Âbideleri'nde yer alan ifadeleri bize İslâmiyet öncesi Türklerin hayatından ve devlet anlayışlarından sahneler sunmaktadır:

“Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı, bu zamanda oturdum. Sözümlü tamamıyla işit! Bilhassa küçük kardeş, yeğenim, oğlum, bütün soyum, milletim, güneydeki Şadpıt beyleri, kuzeydeki Tarkat, buyruk beyleri... Otuz Tatar... Dokuz Oğuz beyleri, milleti! Bu sözümlü iyice işit, adamakıllı dinle!

Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar, onun içindeki millet bana tâbîdir. Bunca milleti hep düzene soktum. O şimdi kötü değildir. Türk Kağanı, Ötüken ormanında otursa, ilde sıkıntı yoktur.

Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim, denize ulaşmama az kaldı. Güneyde Dokuz Ersin'e kadar ordu sevk ettim, Tibet'e ulaşmama az kaldı. Batıda İnci nehrini geçerek Demir Kapı'ya kadar ordu sevk ettim. Kuzeyde Yir Bayırku yerine kadar ordu sevk ettim. Bunca yere kadar yürüttüm. Ötüken ormanından daha iyisi hiç yokmuş. İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş.

Bu yerde oturup Çin milleti ile anlaştım. Altını, gümüşü, ipeği, ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor.

Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış. Yaklaştıırıp konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş. İyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş. Bir insan yanılrsa, kabilesine, milletine, akrabasına kadar barındırmaz imiş. Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok Türk milleti, öldün: Türk milleti, öleceksin! Güneyde Çoğay ormanına, Tögültün ovasına konayım dersen, Türk milleti öleceksin!

Orda kötü kişi şöyle öğretiyormuş: Uzak ise kötü mal verir deyip öyle öğretiyormuş. Bilgi bilmez kişi o sözü alıp, yakına varıp, çok insan öldün: O yere doğru gidersen Türk milleti, öleceksin! Ötüken yerinde oturup kervan, kabile gönderirsen hiçbir sıkıntın yoktur. Ötüken ormanında otursan ebediyen il tutarak oturacaksın.”²²

II. Göktürk Devletinin son büyük hükümdarı Bilge Kağan'ın ölümünden sonra iç isyanlar yeniden alevlendi. Uygur, Karluk ve Basmiller birleşerek Göktürk hâkimiyetine son verdiler (744).

²² Muharrem ERGİN, Bilge Kağan Âbidesi.

UYGURLAR DEVLETİ (745-842)

Kutluk Bilge Kül Kağan tarafından yine Ötüken vadisinde kurulmuş olan bu Türk devletinde Çin devlet ve medeniyetinin tesirine fazlasıyla rastlanmaktadır. Savaşçı ve göçebe özelliklerinden vazgeçerek yerleşik hayata geçen Uygurlar, tarım ve ticarete ağırlık vererek ilk yerleşik Türk medeniyetini kurdular. Uygurlar arasında Gök Tanrı inancıyla birlikte başka dinlere de geçişler olmuştur. Bu dinlerin başında Çin’le yakın ilişkilerin etkisiyle yayılan Mani ve Budizm dinleri gelmektedir. Uygurlar, üstün tarım faaliyetleri yanında matbaayı da kullanan ilk Türk topluluğudur. Başkenti Karabalasagun olan Uygur Devleti, Kırgızlar tarafından başkentlerine yapılan kanlı bir baskın sonucunda dağılarak yıkılmıştır.

KANSU UYGURLARI

SARI UYGURLAR (851-1010)

Kırgız baskını ve Uygur kağanının öldürülmesinden sonra dağılan Uygurların bir kısmı Kansu bölgesine yerleşti. Kansu Uygurları olarak bilinen bu devlet, Çin’le ticarî faaliyetlerini geliştirme, akrabalık bağlarını kuvvetlendirme sûretiyle bir süre daha varlığını devam ettirmeyi başardı. Ancak askerî yönden güçsüz kalan Sarı Uygurlar, önce birbiriyle rekabet hâlindeki Çin hanedanlıklarının mücadelesinde taraf olmanın yıpratıcı etkileriyle zayıfladılar, sonra da Cengiz Han’ın sahneye çıkmasıyla Moğollara bağlanmak zorunda kaldılar. Moğolları; yönetim, hayvancılık, dil, yazı ve kültür yönlerinden etkiledikleri kabul edilmektedir.

DOĞU TÜRKİSTAN TURFAN UYGURLARI (846-1209)

Dağılan Uygurların bir diğer kolu da Turfan Uygurlarıdır. Güneye inerek Turfan, Beşbalık, Kâşgar, Hami ve Kuça kentlerinde askerî yönden sadece müdafaayı düşünen; sanat, edebiyat ve ticaret sahasında yükselen yeni bir devlet oluşturdular. Çin’de İslâmiyet’in yayılışı ilk kez Uygurlar aracılığıyla gerçekleştiği için o bölgedeki müslüman Çinlilere de; «Uygur» denilmiştir. Günümüzdeki Sincan özerk bölgesi ve Çin müslümanları, varlıklarını Uygurlara borçludur.

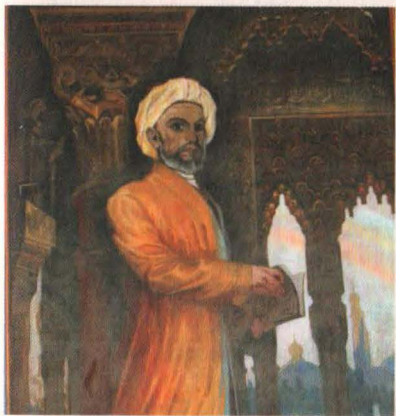
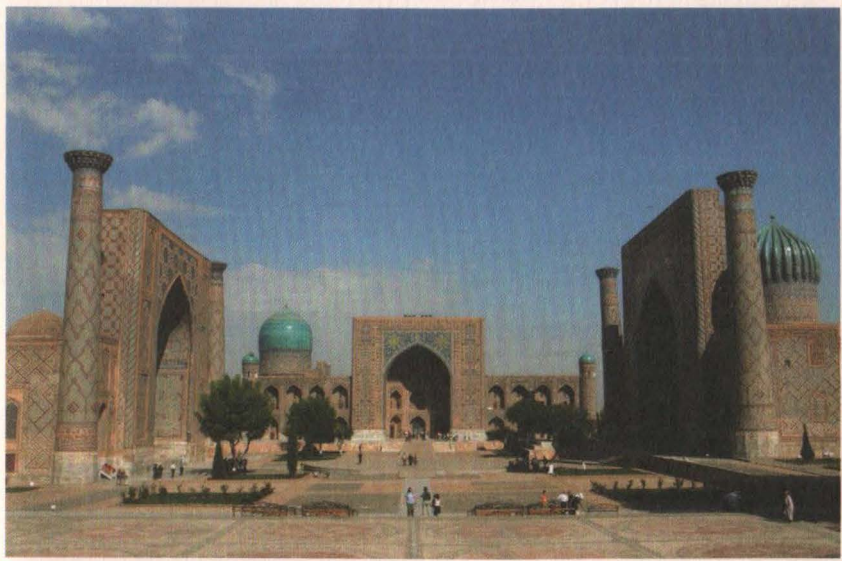
Turfan Uygurları, Cengiz Han dönemine kadar varlıklarını korudular.

Ancak 1209 yılında Moğollara bağlandılar. Moğolları kültür yönünden etkileyerek onların Türklerle benzeşmesinde rol oynadılar.

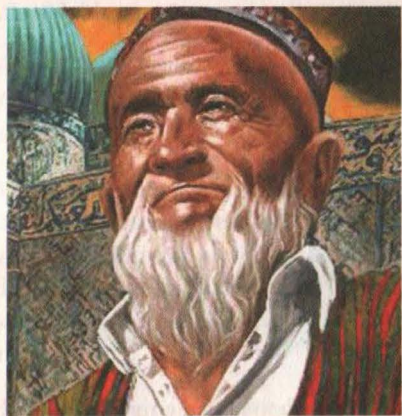
DİĞER TÜRK TOPLULUKLARI

Hun, Göktürk ve Uygurların dışında, yöneticileri Mûsevîliği benimsemiş olan Hazarlar, İstanbul'u iki kez kuşatan Avarlar, Orta Avrupa ve Balkanlara gelip yerleşen Macarlar, Bulgarlar ve Peçenekler, İslâm öncesi en önemli Türk topluluklarıdır.

Yusuf Has-Hâcib

Ahmet Yesevi

TÜRKLERİN İSLÂMİYET'E GİRİŞİ

TÜRKLERİN İSLÂMİYETE GİRİŞİ

Araştırmalar Türklerin İslâmiyet'ten önceki dinlerinde kalan grupların tarih sahnesinden silindiklerini veya asimile olduklarını göstermektedir.

Türklerin İslâmiyet ile tanışmaları Emevî ordularının Mâverâünnehir'e girmesinden sonra olmuştur. Kısacası VIII. ve X. yüzyıllar arasında kalan zaman dilimi, Türklerin İslâmiyet'e giriş yıllarıdır.

Halife Ömer bin Abdülaziz, Emevî kumandanı Kuteybe bin Müslim'in askerî hâkimiyet kurduğu Türk yurtlarında İslâm fidanının yetişmesi için çok büyük gayret sarf etmiş, onun döneminde İslâm dininin yayılması, devletin öncelikli hedefi olmuştur. Bu sayede bölgede İslâm dinine karşı büyük bir teveccüh meydana gelmiştir. Başta Semerkant Türk beyi Akşit Guzek (Oguzbek) olmak üzere birçok Türk beyi müslüman olmuştur.

Hilâfetin Abbâsîlere geçmesiyle birlikte İslâm'a giriş hareketinde belirgin bir hızlanma gözlenmiştir. Türk tarihinin en önemli kırılma noktalarından biri şüphesiz «Talas Savaşı»dır. Yeni kurulan Abbâsî idaresi, Emevî yönetiminden farklı olarak İranlılara ve Türklere daha kardeşçe ve dostâne davranmayı yeni yönetim anlayışının temel prensiplerinden biri olarak benimsemişti. Bu anlayış içerisinde doğudaki fetihlere yeniden ağırlık verilmiştir. Türk topluluklarıyla daha iyi ilişkilere girilmiş, Türklerin yoğun olarak yaşadığı Batı Türkistan sınırlarında Talas Irmağı kıyısında Çinlilerle savaşmak zorunda kalmıştır. Daha önce topraklarını Çin'e kaptırmış olan Türkler, kendilerine daha yakın hisset-

tikleri Araplarla birleşerek bu savaşta Çin'e karşı müslümanların yanında yer almıştır. Bu stratejik işbirliği Talas Savaşı'nın müslümanlarca kazanılmasına yol açtığı gibi, tarafları da psikolojik olarak birbirine yaklaştırmıştır. Bunun tabii sonucu ise Türklerin küçük gruplar hâlinde de olsa İslâmiyet'le tanışmaları olmuştur. Bu önemli olayın ardından Yağma, Çiğil ve Karluk Türklerinden bazı kabileler müslüman olmuştur. Çok geçmeden bu İslâm'a giriş dalgasının askerî, siyasî ve sosyolojik sonuçları görülmeye başlanmış, İslâmiyet'e geçen Türklere başta askerî vazifeler olmak üzere çeşitli kademelerde idarecilikler de verilmeye başlanmıştır.

Müslüman Araplarla önce düşmanca başlayan, daha sonra da yakınlaşmayla devam eden ikili ilişkilere rağmen Türk toplulukları 650-900 yılları arasında topluca müslüman olma yoluna gitmemişlerdir. Türk toplulukları arasında 900 yılından sonra başlayan topluca İslâm'a giriş hareketleri Türklerin İslâmiyet'i zorla değil, kendi arzuları ile kabul ettiklerini göstermektedir. Bu gönüllü İslâmlaşmayı kolaylaştıran temel faktörler; Türklerin İslâmiyet'i, onun hukukî ve felsefî anlayışını kendi dinî, hukukî ve felsefî görüşlerine; müslümanların ekonomik imkânlarını ve onlarla yapacakları ticareti kendi ticarî ve ekonomik menfaatlerine; İslâmiyet'in insan ilişkilerini ve cihad anlayışını da kendi sosyal ve askerî görüşlerine uygun bulmuş olmalarıdır. İslâmiyet'in başlangıçta bir kısım Türkler arasında Mani, Budizm ve Şamanizm'in mistik taraflarıyla benzeşen Şiî-Bâtinî kanallardan yayılmış olması mümkündür. Ancak bu, Türklerin daha sonraları da hep bu kanallarla müslüman olduklarını gösteren bir durum değildir.

Özellikle belirtmek gerekir ki, İslâm dininin bir hidâyet fırtınası hâlinde Orta Asya'da yayılışı ve Türk boylarının birbiri arkasından Allâh'ın dinine koşmaları sadece Türk tarihinin değil, İslâm tarihinin, hattâ dünya tarihinin en önemli olaylarından birisidir. Zira Türk boylarının İslâm dinine girmesiyle beraber müslümanlar askerî alanda önemli bir desteğe kavuşmuş, bu güç sayesinde eski dünya kıtalarının kesiştiği büyük kültür ve medeniyet merkezlerinde müslümanlar tarafından çok daha büyük imparatorluklar kurulmuştur. Bunun tabii sonucu olarak dünyanın siyasî ve askerî konjonktüründe İslâm dini lehine büyük değişimler olmuş, gerek medeniyet gerekse siyasî ve askerî alanlarda, İslâm dini müstesnâ bir siyasî güç hâline gelmiştir.

Arap-İslâm orduları Aşağı Türkistan'a doğru fetih akınlarını Emevîler döneminde başlatmışlardır. Önceleri bu akınlar fetih hareketinden çok taciz

etme ve baskınlar yapma tarzında, yağma ve ganimet hareketleri olarak sürdürülmüştür. Kuteybe bin Müslim'in (ö. 715 m.) Horasan'a vali olarak atanmasıyla birlikte fetih hareketleri hızlanmış, Baykent, Buhârâ ve Semerkant gibi önemli ticaret merkezleri İslâm ordularının eline geçmiştir. Ne yazık ki, Vali Kuteybe; askerî sahada gösterdiği başarıyı İslâm dininin yayılmasında gösterememiş, fethettiği yerlerde yıldırıcı faaliyetlerde bulunmuştur.

Karakterlerine tamamen uygun olan İslâm dininin neden Türkler arasında daha hızlı yayılmadığı gibi bir soru akla gelebilir. Tarihi kayıtlar iyi analiz edildiğinde, bunun Emevî yönetiminin yanlış politikalarının bir sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Bu politikalar Türklerin Araplara karşı kin ve nefret duygularını artırmış, bu da İslâmiyet'in kabulünü uzun süre geciktirici bir etki meydana getirmiştir. Emevî idarecilerinin İslâmiyet'in yayılmasından çok Arap saltanatının siyasî gücüne önem vermesi, Türkler arasında İslâmiyet'e karşı istenen seviyede ilgi gösterilmemesine yol açmıştır.

Ancak bu psikolojik engel, Abbâsî yönetiminin iş başına gelmesiyle kısa zamanda ortadan kalkmıştır. Abbâsîler, yönetimi ele geçirmek için yaptıkları mücadelelerde kendilerine destek veren Türk ve İran unsurlarına önem vermişler, yönetimlerinde Türklere idarî, siyasî ve askerî kadrolarda görevler vermişlerdir. Bir bakıma Emevîlerin Arap milliyetçiliği tavrına tepki olarak kendi yönetimlerinde Arapları dışlayan bir siyaset uygulamaya başlamışlardır.

Türkler Abbâsîlerin ilk yıllarından itibaren devlet hizmetinde vazife almışlardır. Halife Me'mun ve Mu'tasım dönemlerinde bu durum artarak devam etmiştir. Bu iki halifenin Türklere olumlu yaklaşımı, Aşağı Türkistan halkının büyük çoğunlukla İslâmiyet'i kabul etmeleriyle sonuçlanmıştır. Özellikle Me'mun dönemi (813-833), İslâmiyet'in İç Asya'da yayılışı açısından çok önemli bir kilometre taşı olmuştur. Anne tarafından Türk olan Me'mun, Türkistan bölgesindeki mahalli hükümdarları İslâm'a kazandırmak için hususî bir gayret göstermiştir. Özellikle o bölge yöneticilerine yumuşak davranır, izzet ve ikramda bulunur, teşvik amacıyla onları lütuf ve ihsanlara boğardı. Oğlu Mu'tasım da bu teşvik siyasetini devam ettirmiş, askerlerinin büyük çoğunluğunu Aşağı Türkistan, Soğd, Fergana, Şaş ve Uşrusana gibi Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerden oluşturmuştu. Şüphesiz bu durum Türklerin İslâm'a girişini kolaylaştıran bir unsur olmuştur.

SATUK BUĞRA HAN'IN MÜSLÜMAN OLMASI ve SATUK BUĞRA HAN TEZKİRESİ

IX. asırdan sonra Abbâsîlerin merkezî otoriteyi kaybetmesi, Türklerin yaşadığı bölgelerde yeni hanedanlıkların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu hanedanlardan Horasan'da hâkimiyet kuran İran asıllı Sâmanoğulları, İslâm'ı tebliğ faaliyetine hız vererek yeni bir gazâ ve cihad faaliyetini başlatan bir devlet hâline gelmiştir. Baykent, Buhârâ ve Semerkant şehirlerinde yaşayan müslüman tacir ve dervişler, bu sayede, göçebe Türklere kolayca ulaşma imkânı bulmuşlardır. Sâmanoğulları'ndan sonra Türklere İslâmiyet'i ulaştırma vazifesini Mâverâünnehir bölgesinin hâkimi olan Karahanlılar üstlenmişlerdir. Türk tarihinin ilk müslüman devleti olan Karahanlılar döneminde Türklerin İslâmlaşma oranı giderek yüzde yüzlere yaklaşmıştır. Türkler arasında bir iman kasırgasına dönüşen bu İslâmlaşma döneminde, ömrünü Türklerin hidâyetine adan ve bu uğurda at koşturup dağlar aşan büyük devlet adamı Satuk Buğra Han'dır.

Buğra Han, Ebû Nasr isimli Sâmanî prensinin telkin ve teşvikiyle müslüman olmuş ve Abdülkerim adını almıştır. Abdülkerim Satuk Buğra, 955 yılında vefat edinceye kadar halkını İslâm'a çağırmış, onun bitmez tükenmez çabaları sonucunda Türkler yüz binleri aşan büyük kitleler hâlinde müslüman olmuşlardır.

Kaynaklar bu dönemde on binlerce çadırdan oluşan göçebe Türk topluluklarının topluca müslüman olduklarını kaydetmektedir. Gönü, halkının müslüman olması için yanıp tutuşan genç Karahanlı hükümdarının İslâm'la şereflenmesi ve bu şerefi milletine de mâl etme uğrunda yaptıkları, ona destansı bir hüviyet kazandırmıştır. Kaynaklarda; «Satuk Buğra Han Tezkiresi» olarak geçen tarihî rivâyette Satuk Buğra'nın müslüman olması özetle şöyle anlatılmaktadır:

“Küçük Satuk'u hidâyete ulaştırma görevi, Peygamber tarafından bir ilâhî irade gereği Sâmanoğullarından Ebû Nasr adında dindar bir Allah dostuna verilmişti. Bu zat bir gece rüyasında Hz. Peygamber'i görmüş ve ondan şu buyruğu almıştı:

«Kalk, hemen Türkistan'ın yolunu tut! Orada Satuk Tekin hidâyete ulaşmak için senin telkin ve delâletini bekliyor.»

Diğer taraftan, Satuk'un hayatında da çok ilginç olaylar olmuştur. Zira Ebû Nasr'ı Türkistan'a gönderen ilâhî irade, bu kez de Satuk için tecellî etmiş ve genç Karahanlı prensi bir gece yatağında uyumaya çalışırken rüya ile gerçek arasında ilâhî bir ses duymuştur. Sanki bir adam gökten inmiş, sonra da ona güzel bir Türkçeyle hitap ederek;

“Müslüman ol! Dünya ve âhiret mutluluğuna ulaş ve kurtul!” demiştir.

Ebû Nasr, bu ilâhî tebliğ görevini aldıktan sonra Kâşgar'a gelmiş, hiç beklenmedik bir zaman ve ortamda Satuk Tekin'le karşılaşmıştır. Bu karşılaşmada ona Allâh'ın dinini tebliğ etmiş, böylece o da müslüman olmuştur.”²³

Büyük İslâm coğrafyacısı el-Makdisî, 966 yıllarında Karahanlı hükümdarlarının İslâm dinine hizmetlerini şöyle anlatmaktadır:

“Doğu iklimi (Mâverâünnehir), iklimler arasında, büyük adamları ve âlimleri en çok olan, hayrın kaynağı, ilmin karargâhı, âlimlerin ocağı, ayrıca İslâm'ın muhkem dayanağı ve en güçlü kalesi sayılan bir iklimdir. Bu iklimin hükümdarları (Karahanlı hakanları) hükümdarların en büyüğü, ordusu ise orduların en hayırlısıdır. Bu iklimde mekân tutanlar ise; kuvvetleri yüce, görüşleri doğru, isimleri ulu, malları bol, ayrıca at, asker ve parlak zafer sahibi kimselerdir. Hz. Ömer'e de bildirildiği gibi, onların elbiseleri demirden, yiyecekleri kurutulmuş etten, içtikleri ise buzdandır. Buralarda fakihler hükümdarlar derecesinde saygı görür. Burada kötü olanlar başka yerde hükümdar olur.”

“Türkler başlangıçta İslâmiyet'i normal şartlarda olduğu gibi bilginler eliyle değil, daha çok tasavvufî yönü ağır basan dervişler eliyle öğrenmişlerdir. İslâmiyet'i kabul ederek şehirlerde yaşayan Türkler, zamanla devletin desteklediği medreselerde öğretilen kitaba dayalı dinî icapları benimseyip dinin emirlerini yerine getirmeye çalışmışlardır. Bunun yanında sürekli göçebe hayatı yaşayan, İslâmiyet'in bilgiden ziyade hissi yönünü ön plânda tutan ve İslâmiyet'i şeklen ve sathî bir şekilde benimseyen Türkmenler ise daha çok, eski Türk inançlarına bağlı bir dinî hayatı sürdürmeye çalışmışlardır.”²⁴

Göçebe Türkmenler şehirlerden farklı olarak medreseden habersiz ve ondan mahrum bir hayat yaşamak zorunda kalmışlardır. Zira sürdürdükleri göçebe hayatı, bilgiye dayalı Müslümanlığın icaplarını kavramaya ve yerine ge-

²³ Prof. Dr. Zekeriyya KİTAPÇI; Türklerin Müslüman Olması.

²⁴ M. ERÖZ; Türkiye'de Alevilik ve Bektâşilik, İstanbul, 1977 s. 203.

tirmeye imkân vermemiştir. Çoğunluğu okuma-yazma bilmeyen bu insanlar, İslâmiyet'in inanç esasları ile namaz ve oruç gibi fedâkârlık ve disiplin isteyen ibâdetleri ne kavrayabilmiş ne de yerine getirebilmiştir. Bu sebeple derişler bu göçebe Türklere İslâmiyet'i yumuşak bir ruh ve mânâ ile anlatmışlar, böylece Türklerin İslâm'la şereflenmesinde önemli katkılar sağlamışlardır. Bu Müslümanlık anlayışı, göçebe Türkler eliyle XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya taşınmıştır.

Ancak Cem Vakfı Başkanı İzzettin DOĞAN'ın; Ahmed Yesevilerle, Yûnus Emrelerle Anadolu'ya taşınan bu Müslümanlık anlayışını, kayıtlardan tamamen arındırılmış ve dinî mükellefiyetleri sathî hâle getirilmiş bir İslâmî anlayış olarak takdim etmesi, hattâ; «Türklerin İslâmiyet yorumu» olarak sunması; biçim olarak tamamen, muhteva olarak ise çok büyük oranda yanlıştır. Şüphesiz, Anadolu Aleviliği, Doğan'ın da belirttiği gibi yoğun İslâmî izler taşımakla beraber, kitâbî bir kültür yerine aktarmacı ve sözlü anlatımla yaşatılmaya çalışıldığı için geçmişteki Şaman kültürü ve bir dönem İslâm dünyasını kısmen etkilemiş olan «Bâtînî» akımların tesirleriyle şekillenmiştir.

Oysa şanlı bir geçmişe sahip olan Müslüman-Türklerin ezici bir çoğunluğu; temel İslâmî anlayışlara uygun olarak inanç, ibâdet ve muâmelâtta ayırım kabul etmeyen, gönül zenginliğiyle ibâdetlerin şekli tarafını yan yana yaşatan bir anlayışı taşımaktadır ve geçmişte olduğu gibi günümüzde de Türkler, İslâm dünyasının en kibar ve en çok gelecek va'deden topluluklarındandır.

İRAN'DA İSLÂMİYET'İN YAYILIŞI

İran, Hz. Ömer döneminde (642-650) yedi-sekiz yıllık bir mücadelenin ardından Müslüman-Arap orduları tarafından zaptedilerek Kûfe'ye bağlı bir eyalet hâline getirilmişti. İran'da yaşayan toplulukların İslâm'a girişi ilk devirlerde başlamakla beraber, tamamen müslüman olmaları zaman almıştır. Hz. Peygamber'in kendi ehlibeytinden saydığı Selmân-ı Fârisî'nin de kavmi olan ve çoğu, Mecûsî inançlara sahip İran kabilelerinden Deylemliler, Gılanlar ve Soğdların müslüman olması 850-900 yılları arasında tamamlanmıştır.

Zerdüştiler, eski mezhepleri ile yeni gelen din arasında bazı benzer noktalar görmek sûretiyle İslâmiyet'e kolayca intikal etmişlerdir. Çünkü İranlılar eski mezheplerinin temel hükümlerinden birçoğunun tahrife uğramamış bir şekilde Kur'ân-ı Kerim'de bulunduğu kanaatine varmışlardır. Bu süreçte eski dinle-

rindeki Ahûra-Mazda ve Ehrimen duâlizmi; doğru ve tek bir «Allâh» inancı ve tanrı değil insanın düşmanı olan «şeytan» varlığının kabulü ile karşılanıyordu. Önceki dinî metinlerinde geçen; öldükten sonra diriliş, melekler, cihanın altı devrede yaratılmış olması, ilk insanın ezeldaki masumiyeti, cennet ve cehen-nemin varlığı gibi hususlara İslâmiyet'te katışıksız ve tertemiz bir sûrette tekrar tesadüf ediyorlardı. İslâmiyet'e giren İranlılara namaz eski mukaddes kabul ettikleri kitapları Avesta'da geçen günde beş kere ibâdetin aslı, bozulmamış şekli gibi geliyordu. T.W. Arnold; «İntişâr-ı İslâm Tarihi» adıyla lisanımıza tercüme edilen eserinde, İranlıların İslâmiyet'i hiçbir zorlama olmadan ve isteyerek kabul etmiş olduğunu belirtir.

VIII. asrın sonlarına doğru Belh şehri asilzadelerinden Sâmân adlı zat, Horasan valisi Es'ad bin Abdullah'tan gördüğü saygı ve himaye üzerine İslâm'ı kabul etmiş, hâmîsine nispetle oğluna da Es'ad ismini vermişti. 874-999 yılları arasında hüküm süren Sâmânoğulları hanedanı böylece oluşmuştur. Karahanlıların İslâm'a girişlerinde bu hanedanın çok ciddî mânevî desteği olmuştur.

IX. yüzyılın başlarında da Kâbüsiye hükümdarı Kerim bin Şehriyar müslüman olmuştur. 873 senesinde Deylem'de Nâsıru'l-Hak Ebû Muhammed'in nüfuzuyla çok sayıda ateşperest de İslâm'a girmiştir.

Hazar Denizi'nin sahillerinde oturan Aliye hanedanından Hasan bin Ali ise 912 yılında, İslâmî irfanı sayesinde, putperest ve değişik sapık mezheplerdeki Taberistan ve Deylem halkının önemli bir kısmının müslüman olmasına vesile olmuştur. Yine Deylem halkından Ebu'l-Hasan Mihyar, ateşperest iken kendisine şiir ve yazı sanatını öğreten meşhur şairlerden Şerif Rıza tarafından İslâm'a ısındırılmıştır. Büyük coğrafyacı İbn-i Hurdadbîh'in dedesi de Bermekîlerden birisinin nüfuz, telkin ve teşvikiyle İslâm'ı kabul etmiştir. Oysa ecdadı Belh şehrindeki Nev-Bahar ateşgedesinin kâhini ve başrahibi idi.²⁵

İlimde değerli bilginler yetiştirmiş olan Farslılar; tebliğ açısından da İslâmiyet'in Orta Asya, Çin, Afganistan ve Kuzey Hindistan'a yayılmasında çok önemli roller üstlenmişlerdir. Oryantalistlerin ve İslâm dünyasını da etkisi altına alan ayrımcı ve dışlayıcı, ırkçı aydınların, İran etkisindeki topraklarda Mecûsîliğin yeni İslâmî anlayışları temellendirdiğini iddia etmeleri sağlam delillerden mahrumdur. Günümüzdeki Fars kültür ve irfanının temel-

²⁵ T. W. Arnold; İntişâr-ı İslâm Tarihi, s: 213-214.

lerini tıpkı Türk kültüründe olduğu gibi Kur'ân ve sünnete dayalı İslâm kültürü oluşturmaktadır. Geçmiş İran ve etkisindeki topraklarda Mecûsî varlığı ve tesiri yok denecek kadar azdır. Burada İslâm toplumlarında mezheplerin şekillenmesi ve rekabeti ayrı bir kuldarda yorumlanması gereken bir meseledir. Batılların, İslâm dünyasında var olan cereyanları mümkün olduğu kadar çeşitlendirme ve var olan ayrılıkları derinleştirme gayreti daima göz önünde tutulmalıdır.

TÜRKLERİN MÜSLÜMAN OLMALARI SIRASINDA DÜNYADA GENEL DURUM

711 yılında Talas Savaşı'yla başlayan Türklerin İslâmiyet'le tanışma ve müslüman olma süreci 250 yıl sürmüş, 1000'li yıllara gelindiğinde Türk topluluklarının tamamı müslüman olmuştu.

Türk topluluklarının müslüman olması İslâm dünyasına yeni bir soluk katmış, taze ve dinamik bir kuvvet kazandırmıştı. Çünkü bu sürecin yoğunlaştığı X. yüzyılın ikinci yarısında İslâm dünyası siyasî, askerî ve içtimâî açıdan son derece kötü bir durumdaydı.

Bu olumsuz süreci başlatan birçok sebep vardı. Hz. Peygamber ve Dört Halife dönemindeki heyecan ve coşku azalmış, yöneticilere refah ve zenginliğin rehâveti çökmüştü. Emevîler döneminden itibaren Hilâfet merkezinde Bizans ve Sâsânî gelenekleri yer tutmaya başlamış, debdebeli hayat ve sefahat başta yöneticiler olmak üzere toplumda zaaf ve çürümelere yol açmıştı. Bu da dolaylı olarak din yolunda, yiğitlik ve bahadırılık peşinde olanların giderek azalmasına yol açmıştı.

Bu sebeplere bağlı olarak X. yüzyılın sonlarına doğru İslâm dünyası ciddi bir yıkımın eşiğine gelmişti. Hilâfete bağlı eyaletlerde büyük bir belirsizlik ve siyasî karmaşa hüküm sürmekteydi. Başkent Bağdat'ın eyaletler üzerindeki güç ve otoritesi iyice zayıflamış, kontrol altına alınamayan isyanlar sonucunda merkeze pamuk ipliğiyle bağlı çok sayıda devletçik meydana gelmişti. Sosyal ve siyasî anarşi taciz boyutuna ulaşarak iç güvenlikten eser bırakmamıştı. Emirler ve komutanlar birbirleriyle üstünlük yarışına girdiğinden, sınır güvenliği de büyük ölçüde tehlikeye düşmüştü. Sınırlardaki bu güvenlik zaafı ehl-i salibin iştahını kabartacak seviyeye gelmişti.

Dönemin büyük hristiyan devleti Bizans'ın, İslâm dünyasındaki bu dağınıklıkla yararlanmaya kalkışmaması beklenemezdi. Nitekim 960 yılının yaz aylarında Bizans komutanlarından Nikephoros Phokas büyük bir deniz filosunun başına geçerek Girit'e bir sefer düzenledi. Bütün kış boyunca süren sert bir kuşatmadan sonra Nikephoros'un kuvvetleri 961 Mart'ında adanın başkenti Kandiye'yi yeniden ele geçirdi. Böylece bir buçuk yüzyıl kadar Araplara ait olan ve Akdeniz havzasındaki deniz güçlerinin en önemli üssü olan Girit Adası yeniden Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altına girdi. Bizanslılar uzun yıllardan beri böylesine büyük bir zafer elde edememişlerdi.

Nikephoros Phokas İstanbul'da kendisi için yapılan muhteşem bir törenden sonra Anadolu'da Seyfüddele'ye karşı yürütülen mücadelenin başına geçirildi. Nikephoros bu harekâtı da başarı ile tamamlayarak şöhretini iyice artırdı. Nikephoros'un güçleri Kilikya'daki Anzerbos, Maraş, Raban ve Dülük şehirlerini bir bir ele geçirdi. Zor bir kuşatmanın ardından 962 Aralık ayında Seyfüddele'nin başkenti Halep de düştü. Nitekim şöhretli komutan ödül olarak genç imparatoriçe Theophano'nun teklifiyle, imparator oldu, taç giydi. Nikephoros 965 yılında donanmasıyla Kıbrıs'ı işgal ederek Doğu Akdeniz'de Bizans Devleti'nin konumunu iyice güçlendirdi.

Bizans İmparatorluğu'ndaki toparlanma Nikephoros Phokas'tan sonra Cimiskes ve Basilios II'nin zamanında da sürdü. İmparatoriçe olan fettan ve dessor Theophano, komutan Cimiskes'in metresiydi ve yatak odasında kocası Nikephoros'un öldürülmesinde de başrol oynamıştı.²⁶ Hristiyan saldırıları çok geçmeden İber Yarımadası'ndaki Endülüs İslâm Devleti üzerine yöneldi. Bu bölgedeki Haçlı saldırıları sadece Endülüs müslümanlarını zayıflatmakla kalmamış, uzun yüzyıllar sürecektir Büyük Haçlı Seferleri'nin de önünü açmıştı. Böylece İslâm dünyasının kalbi Kudüs'e kadar uzanacak olan haçlı saldırılarının ayak sesleri duyulur hâle gelmişti.

Aynı dönemde Kuzey Afrika'da güçlü bir siyasî figür olarak Bâtînî-Şîî Fâtımîler ortaya çıktı. Abbâsî Halîfelik merkezi Bağdat ise benzer aşırılıkları taşıyan Büveyhoğulları'nın siyasî ablukası altına girdi. Büveyhoğulları bununla da yetinmedi, gücünü Bağdat'ı esaret altına alma ve haraca bağlama seviyesinde bir baskıya dönüştürdü.

Çeşitli karmaşık akımların ortaya çıkması ve temel İslâmî akîdelerin

²⁶ Georg OSTROGORSKY, Bizans Devleti Tarihi, s. 265.

aşındırılması İslâm âlimlerini endişeye sevk etmiş, bu endişenin sonucu olarak 700-750 yılları arasında İslâmiyet'le ilgili ekoller/mezhepler müesses hâle gelmişti. Âlimler arasındaki ton farklılıklarına rağmen temel kaygı daima İslâmiyet'in istiklâl ve bekâsını korumak, Kur'an'ın temiz akîdesini ve Hz. Peygamber'in sağlam sünnetini müdafaa etmek, İslâmiyet'in ilk dönemlerdeki rûhunu korumak ve yaşatmak olmuştur. İslâm-irfan okulları da yine bu dönemde benzer kaygılardan yola çıkarak ferdin nefisle mücadelesiyle ilgili asr-ı saâdetten beri var olan çeşitli yol ve yöntemleri sistemleştirmişlerdi.

Ancak özellikle VI. ve VII. yüzyıllarda gerçekleşen büyük fetihler sırasında birçok toplum hızla İslâm dairesine sokulabilmiş ancak aynı hız ve başarı bu kitlelerin İslâmî derinliğe kavuşturulmasında gösterilememiştir. Özellikle İran, Afganistan ve İndus Nehri boyunca uzanan topluluklarda, İslâm inanç ve kültürüyle mahallî mecûsî ve putperest gelenekler arasında kalın bir çizgi çizilememiştir. Bu durum zamanla şeklen İslâmî motifler taşıyan, ancak muhteva açısından eski din ve geleneklerin karışımı mahiyetinde birçok tehlikeli ve sapkın akımların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Türklerin müslüman olduğu yıllar bu açıdan da sıkıntıların yaşandığı bir dönem olmuştur.

İslâm dünyası bu kanlı felâketler içerisinde ümitsiz ve perişan, ardı ardına yaşanabilecek fâciaların dehşet verici haşyetiyle titrerken tarihî bir olay gerçekleşti: Türkler İslâmiyet'le tanıştılar.

Altay eteklerinin bu gürbüz ve cesur evlâtları; Hz. Peygamber devrinin mücahidlerindeki samimî ve heyecanlı bir îmanla en kesif zulüm bulutlarını târumar ettiler, keskin ve devamlı şimşekler gibi İslâm ufuklarını aydınlatmaya başladılar. İslâmiyet'le şereflenen Türk boyları batının İslâm dünyası üzerindeki baskısını dağıtacak, kimsesizlere sahip çıkacak, İslâm medeniyetine büyük katkılar sağlayacak taze ve yeni bir güç olarak artık tarih sahnesine girmişti. Ancak İslâm dünyasındaki mevcut cereyanların ister istemez İslâmiyet'i yeni benimseyen Türklerin göçebe kesimlerine de intikal ettiği, henüz tam benimsememiş dînî değerlerin içine Türk boylarının kendi kadîm inanç ve âdetlerinden de sızmalar olduğu unutulmamalıdır.

Başlangıçta Türkler askerî yönden kendilerinden yararlanan bir güç olarak Abbâsî Devleti bünyesinde yer almış, bu durum zamanla Türklerin askerî ve siyâsî alanlardaki ağırlıklarının artmasına yol açmıştır. Şüphesiz Türklerin Orta-Asya, Kafkaslar, Afganistan, Hint ve Çin'e uzanan bölgelerde

İslâmiyet uğrunda aktif bir şekilde mücadele etmeleri insanlık tarihinin seyrini değiştirmiş, bu bölgelerdeki medenî seviyenin yükselmesinde belirleyici bir etkiye yol açmıştır. Nitekim İbn-i Fadlân isimli ünlü Arap seyyah, Orta Asya üzerinden çıktığı seyahatte çeşitli Türk ve İran topluluklarını resmettikten sonra Volga Nehri eteklerinde gördüğü Rus toplum hayatını seyahatnamesinde şöyle dile getirmiştir:

“Bunlar boylu-poslu, akça-pakça, sarışın, gürbüz insanlardır. Bellerinde iri baltalar taşır ve vücutlarına dövme yaparlar. Kadınları yarı-çıplak dolaştırır, mutlaka bir gerdanlık taşırlar. Göğüslerini hukka denilen metal kapaklarla kapatırlar. Güzel bir ırk olmalarına rağmen pistirler, domuz yer ve ağır kokarlar. İçer içer sızar, nadiren ayılırlar. Kadınlarıyla milletin içinde yatar-kalkar, kuldan da utanmazlar. Suyla barışık değildirler ancak sabahları hancı kadın, leğen içinde su tutar. Sırayla yüzlerini yıkar, ağızlarını çalkalar, burunlarını sümkürtüp kaba atarlar. Sonra ardındaki kişi aynı suyla aynı işleri yapar. Su katran kesilir. Bilerek değiştirmezler, bunun kirlisini makbul tutarlar. Henüz putperesttirler. Ticaretleri yolunda gitsin diye totemlere hayvan adarlar. Hastaları bir başına arazide bırakırlar. İyileşip de dönerse ne âlâ, yok dönmezse çadırıyla beraber yakarlar. Gerçi hastalanmadan ölenleri de yakar, bunun için süslü bir kayık yapar, nadir kumaşlarla donatırlar. Canlı canlı parladıkları sığırları, atları, horozları tekneye atarlar. Cârîyelerini kenara çeker; «Mevtayla cennete gitmek isteyen hanginiz?» diye sorarlar. İçlerinden biri öne çıkar, ona kraliçe gibi davranır, allı-morlu giydirir, şarap içirip aklını başından alırlar. Sonra kızı bir çadıra kapatırlar, ölünün akrabaları peş peşe çadıra girer, zavallıya bayıltasıya tecavüz eder, canını çıkarırlar. Çıgıllıkları duyulmasın diye dışarıdakiler sopalarla kalkanlara vururlar. İhtiyar ve atletik cadılar çadıra girer, kızı doğrar. Onu da ölünün yanına tekneye atar ve çatır çatır yakarlar. Kazârâ rüzgâr çıkarsa çok sevinir; «Bak, Tanrı yanına aldı!» diye bağıırırlar.”²⁷

Rusların medeniyetten uzak utanç dolu vaziyeti sadece bir örnektir. Dereceleri farklı olsa da benzer durum Orta Asya, Kafkaslar ve Güney Asya kavimleri için de geçerliydi. Oysa Bağdat’tan Gırnata’ya kadar İslâm kentleri o dönemde bilimde, mimaride, sanatta ve en önemlisi insanlıkta zirve noktada bulunmaktaydı.

²⁷ İbn-i Fadlân Seyahatnâmesi.

TÜRKLERİN İSLÂMİYET'E HİZMETLERİ

İLK MÜSLÜMAN TÜRK DEVLETİ İTİL BULGAR HANLIĞI

Bulgarlar önceleri Göktürk Kağanlığı'nın idaresi altında yaşıyorlardı. Ancak 630'da Göktürk Kağanlığı'nın fetret devrine girmesi üzerine Bulgarlar Büyük Bulgarya Devleti'ni kurdular. Fakat bu devlet uzun ömürlü olmamış, 665 yılından sonra komşu Hazar Kağanlığı tarafından parçalanmıştı. Bu parçalanmadan sonra Asparuh idaresindeki kalabalık Bulgar kütleleri Tuna'ya yönelmiş ve Balkanlara girerek Tuna Bulgarları Devleti'ni kurmuştur (681).

"Tuna Bulgar Türkleri için bir dönüm noktası olarak kabul edilen devir, Pressian'dan sonra Bulgar tahtına oturan I. Boris (852-889) zamanıdır. I. Boris (Mihail)'in özellikle politik nedenlerle Hristiyanlığın Ortodoks mezhebinin resmen kabul etmesiyle Bulgar Türklerinin tamamıyla Slavlaşması ve Bizans kültür dairesine girmesi süreci başladı. Slavca resmi dil haline geldi ve Bulgar üst düzey yönetici sınıf arasında gittikçe yayıldı. I. Boris'ten sonra Türkçe isimler ve unvanlar bile atıldı. Slavların devlet yönetiminde eşit olarak söz sahibi olması ve Türklerle yerli Slav halk arasındaki evlilik ilişkilerinin artması Türk-Bulgar devletinin Slavlaşmasını hızlandırdı. Bir süre sonra Bulgaristan Slav kültürünün ilk büyük merkezi oldu ve Bulgarlar bir asır sonra Slavca konuşan bir millet haline geldi. Bugün bile Bulgarlar, I. Borisi'ni Bulgar ulusunun gerçek kurucusu olarak görmektedirler.

Boris'in Hristiyanlığı kabulü ve Bizans'tan gelen papazların Bulgar halkını yoğun bir şekilde Hristiyanlığa sokmaya başlamaları üzerine pek çok Bulgar boyarı (ülke ileri gelenleri), Boris'in tavrını ihanet ve "büyük bedel ödeyen" Bulgar devletinin, can düşmanı olan Bizans İmparatorluğuna boyun eğmesi olarak düşündü. Bu sebeple Bulgar boyarları Boris'e karşı genel bir ayaklanma başlattılar. Fakat Boris bu ayaklanmayı demir yumruğu ile ezdi ve elli iki boyarı aileleri ile birlikte (acımasızca) idam ettirdi."²⁸

Öte yandan bir kısım Bulgarlar da Volga ve Kama ırmakları bölgesine yerleşerek Orta Asya ve Kafkaslardan gelen tüccarlar eliyle müslüman oldular. Şüphesiz bu tüccarlar örnek kişilikleriyle İslâmîyet'in yayılmasında önemli bir rol üstlendiler. Doğru terazi ve arşın kullanan, mukaddes gayeler taşıyan tüc-

²⁸ Mithat AYDIN, Tuna Bulgarları tarihine genel bir bakış (681-1018). Pamukkale üniversitesi Eğitim fakültesi Dergisi yıl 2002 sayı 11 sayfa 120-121.

carlar bir tür kara koloniciliği yoluyla bölgenin ticarî hayatını şekillendirmişlerdir. Bağdat'tan başlayıp İran üzerinden Harezm'e ve Volga'ya uzanan ticaret kervanları yoluyla bu tüccarlar bölgede İslâmiyet'in tanınması ve yayılışında etkili oldular.

Böylece İslâmiyet, Türkler arasındaki ilk büyük başarısını İslâm topraklarından çok uzaklarda Volga ve Kama Bulgarları arasında «Karanlıklar Ülkesi»nde elde etmiş oldu.²⁹

Bulgar tüccarları, İslâm dünyasından, daha çok; dokuma kumaş, silâh, lüks eşyalar, çanak ve çömlek ithal etmekteydiler. Buna karşılık; kürk, at-keçi derileri, oklar, kılıçlar, zırh, sığır ve doğanlar satmaktaydılar. İslâm dünyasıyla ilişki içerisine girmeleri sonucu Bulgar ülkesinde deri tabaklama, kunduracılık ve tarım alanında büyük ilerlemeler meydana geldi. Nitekim 900 tarihlerinde Bulgarlar arasında İslâm dinini kabul edenler çoğunlukta idi. Nihayet Şelkey oğlu Yıltaver (İlteber) Almış'ın İslâm dinini benimsemesiyle İtil Bulgarları Müslümanlığı devlet dîni olarak kabul ediyorlardı. Almış Han 920 tarihlerinde Abbâsî Halifesine din âlimleri ve mimarlar göndermesi için müracaatta bulunmuş, ayrıca isim ve unvanını da Emir Câfer bin Abdullah olarak değiştirmişti. Halife Muktedir-billâh da din adamlarıyla mimarlardan oluşan bir heyet gönderdi. Aralarında ünlü seyyah ve bilgin İbn-i Fadlan'ın da bulunduğu bu heyet 922 Mayıs'ında Bulgar ülkesine ulaşmıştı.³⁰ O tarihten sonra Bulgar ülkesi Abbâsî Halifelerine bağlı bir müslüman yurdu, Bulgarlar da doğu Avrupa'da Türk-İslâm kültürünün temsilcisi olmuşlardı.

Bulgarlar çok uzun bir süre refah içinde yaşadılar. 1236 yılındaki Moğol saldırısından sonra ise bütün şehirleri harabeye döndü ve büyük bir katliâma maruz kaldılar. Tekrar toparlandılarsa da, 1361'de Altınordu Devleti'nin, 1391'de de Timur'un seferleri sonucu şehirleri yeniden tahrip oldu. Bulgarlar bundan sonra Kazan Hanlığı'na bağlı olarak yaşadılar. Bu hanlığın nüfususunu Bulgar, Kıpçak karışımı müslüman halk oluşturuyordu. Günümüzde Kazan Türkleri Rusya'da yaşayan müslüman milletlerin en etkili kısmını oluşturmaktadır. İtil Bulgar Türklerinin halefleri olan Tatarlar, bugünkü Rusya Federasyonu'na bağlı topraklarda yapılan cami, mescid ve medrese gibi kurumları bina eden topluluktur. Bu toplumun nesli ve dilinin bugün, genellikle Çuvaşlar tarafından sürdürüldüğü kabul edilmektedir.

²⁹ Jean Paul ROUX, *Türklerin Tarihi*, s. 192.

³⁰ Erdoğan MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, TTK.

ORTA ASYA'DA KURULAN İLK TÜRK-İSLÂM DEVLETİ KARAHANLILAR

Karahanlı Devleti, Ötüken vadisinde hüküm süren Uygur Devleti'nin 840 yılında Kırgızlar tarafından yıkılması üzerine Orta Asya'da tarih sahnesine çıkmıştır. Karluk ve Yağma isimli Türk boyları bu devletin ilk kurucu unsurlarıydı.

Karahanlılar Batı Türkistan'da hüküm sürmüş ilk Türk-İslâm devletidir. Esasen bir başka yönüyle de Karahanlılar dönemi Orta Asya ve Türk dünyasının bütünüyle İslâm dairesine girdiği dönem olarak kabul edilir.

İlk hükümdarları Bilge Kül Kadir Han olan Karahanlılar, eski Türk kültüründen İslâm kültürüne geçişi sağlayan bir köprü devleti olmuştur. Millî motifleri öne çıkmış olan bu devlet, klâsik Türk devlet geleneğine uyularak iki kanat hâlinde idare edilmekteydi.

Karahanlıların ilk müslüman hükümdarı olan Satuk Buğra Han, amcasına karşı girdiği taht mücadelesini kazandıktan sonra İslâmiyet'i yayma görevini üstlenmiş, Orta Asya bozkırlarında müslüman olmayan Türk boylarına karşı mücadele ederek İslâmiyet'in bayraktarlığını yapmıştır. Abdülkerim adını alan Satuk Buğra, gayrimüslim Karahanlılara ve diğer Türk boylarına karşı girdiği mücadelede müslüman gönüllülerden de istifade etmiştir.

Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın; halkı müslüman olmaya teşvik edişi, bilginlere verdiği destek ve bizzat İslâmiyet'i yayma konusundaki kararlı tutumu, onu Türklerin tarihinde efsane isimlerden biri yapmıştır. Onun eliyle on binlerce çadır halkı öbek öbek müslüman olmuş ve İslâmiyet'in doğu bölgesinde Çin sınırlarına kadar yayılması da böylece mümkün olabilmişti. Yusuf Has-Hâcib «Kutadgu Bilig» adlı eserinde bu yeni devletin yapısını ve hedeflerini şöyle ifade etmektedir:

“Gök gürledi nevbet davulunu vurdu: Şimşek çaktı, hakanın tuğunu çekti.

Biri kınından çıkınca, ona memleketler sunar: Biri nam ve şöhretini dünyaya yayar.

Büyük Tavgaç Buğra Han dünyaya hâkim oldu: Adı kutlu olsun. Tanrı onu her iki cihanda aziz etsin.

Ey dinin izzeti, ey devletin kurucusu, ey milletin tâcı, ey şerîatın hâdimi.

Tanrı bütün dileklerini verdi; bundan sonra da Tanrı daima sana destek olsun.

Ey dünyanın süsü, ey ululuğun ziyneti, ey saltanatın nûru, ey döneğe huylu saâdetin bağımlı elinde tutan,

Devran sana memleket ve taht verdi; tanrı bu taht ile bahtını daim etsin.

Hakan tahta oturunca, dünya âsâyış buldu. Bundan dolayı dünya ona şâhâne hediyeler gönderdi.

Kimi doğudan binlerce armağan sunmaktadır; kimi batıdan hizmetine koşmaktadır.

Saâdet hizmet için gelmiş, kapıda durur. Kapıda duran kulluk için durur.

Dünya kulluk için böyle hazırlandı; düşman boyun eğdi, ortadan kayboldu.

Hakanın nâmı, şânı dünyaya yayıldı. Onu göremeyen gözlerin uykusu kaçtı.

Dünya âsâyışe kavuştu ve nizam kuruldu. O adını kanunla yükseltti.

Kim cömert yüzü görmek isterse, gelsin hakanın yüzünü görsün.

Kim mesut, kimseyi incitmeyen ve vefâkâr birini görmek dilerse onun yüzünü görsün. Onun her işi vefâdır.

Zarar görmeden, kendine hep fayda sağlamak dilerse, beri gel, hizmet et, gönül ver, ısın.

Asil, alçakgönüllü, şefkatli ve yumuşak huylu bir kimse görmek istersen, gel onu gör ve gönül rahatına kavuş.

Ey iyi tabiatlı ve asil nesepli hakan, dünya senden mahrum kalmasın!

Ey devletli hükümdar, Tanrı sana saâdet verdi; adını bin kere zikrederek ona şükür lâzımdır.”³¹

³¹ Kutadgu Bilig; s. 18-19. Çeviren Reşit Rahmeti ARAT, 1988, TTK.

Öteden beri İslâm bilginlerinin yerleşerek ciddî ilim havzası hâline getirdiği Kâşgar, Buhârâ ve Semerkant Karahanlıların önemli merkezleri oldular. Zamanla bütünüyle Mâverâünnehir havzası, doğu ve batı Türkistan, Karahanlı hâkimiyetine girmişti.

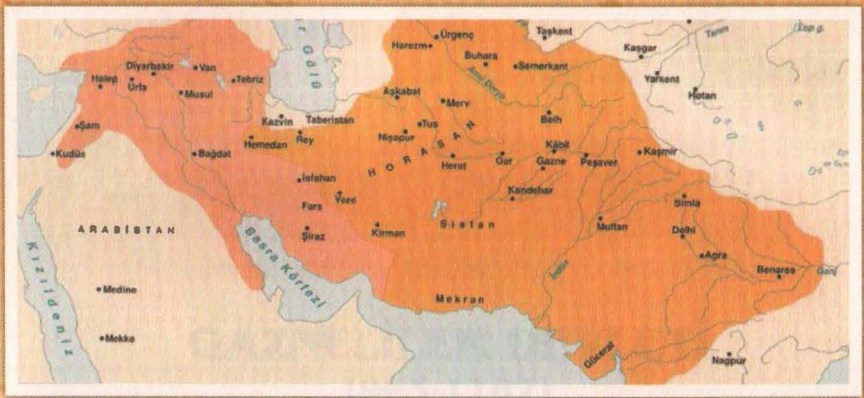
Türkler müslüman olduktan sonra son derece sâdık ve samimî bir tutum takınmışlardı. Nitekim Arapların Orta Asya'ya yayılışları esnasında ecdatlarının mukavemetini üzüntüyle karşılayan efsaneler bile üretmişlerdi. Kâşgarlı Mahmud'a göre Fergana ve Şikni arasında oturan halk, burada Hz. Peygamber'in ashâbını mağlûp etmiş; bu sebeple Hz. Ömer'in bedduâsına uğrayarak gür sesleri kısılmış; bu günahın cezası evlâtlarına da intikal etmiş ve onların da seslerinin kısık kaldığına inanılmıştı.³²

Sâmânoğulları Devleti'ni 999 yılında tamamen topraklarına katan Karahanlılar, bu kez bir başka Türk devleti olan Gaznelilerle karşı karşıya gelmişlerdi. Fetih politikalarını Uygurlar üzerine yönelten bu devlet, çok önemli zaferlerin ardından Uygurları da itaat altına almayı başarmıştı. Karahanlıların coşku dolu fütuhât ve gazâ anlayışı Satuk Buğra Han'ın ölümünden sonra oğulları tarafından da devam ettirilmiştir.

Eski Türk devletlerinin en önemli zaafı olan iç çekişme ve şehzadelerin mücadelesi bu devletin de zayıf noktasını oluşturmuş, bu durum devletin önce parçalanmasına, ardından da yıkılmasına yol açmıştır. Doğu Karahanlılara Moğolların bir kolu olan Karahıtaylar, Batı Karahanlılara ise Hârizmşahlar son vermiştir.

³² Türklerin İslâmlaşma Süreci, Dr. Bekir BİÇER, s. 102.

Gazneli Mahmud'un Mezarı

GAZNELİLER DEVLETİ

(963-1187)

GAZNELİLER DEVLETİ

(963-1187)

GAZNELİ DEVLETİ'NİN KURULUŞU

Sâmânoğulları Devleti'nin çöküşüyle Gazneliler yeni bir Müslüman-Türk devleti olarak bugünkü Afganistan topraklarında tarih sahnesine çıktı. Kuzey Hindistan tarihini, sosyal ve kültürel açıdan köklü bir biçimde etkileyen Gazneliler; İranlı hükümdarlarca yönetilen Sâmânoğulları Devleti'nin devamıydı. Ancak hâkimiyet alanlarını İndus Vadisi ve Hindistan içlerine kadar genişletme becerisini göstermişlerdi. Sâmânoğulları'nın zayıflayarak dağılma sürecine girdiği 1000'li yıllarda Karahanlılar, bu devletin topraklarının bir kısmını ele geçirmişti. Öte yandan çökmekte olan devletin Türk asıllı komutanı ve Herat Valisi Alptekin, içte yaşanan taht mücadelelerinden yararlanarak Sâmânî yönetimini ele geçirmek istediye de başarılı olamadı. Kendisine bağlı kuvvetlerle Gazne'ye gelerek mevzii bir hâkimiyet elde etti. Böylece Gazneli Devleti'nin ilk nüvesi bu tarihi kentte bir Türk komutanı tarafından atılmış oldu.

Türkler daha IX. yüzyıldan itibaren güçlü Sâmânoğulları'nın teşvik ve yardımlarıyla Mâverâünnehir yoluyla İslâm dünyasına girmeye başlamış, Abbâsî Halifeleri'nin ve eyaletlerdeki Arap ve İranlı valilerin hizmetinde daha çok askerî roller üstlenmişlerdi. Bu yüzden İran, Horasan ve Afganistan topraklarında çok sayıda müslüman olmuş Türk askerine rastlanmaktaydı.

Alptekin'den sonra yerine geçen komutanlardan Sebüktekin, Gazne Devleti'nin hâkimiyet sınırlarını kısa zamanda genişletmeyi başardı. Toharistan,

Zebulistan, Gur, Zemindaver ve Belûcistan topraklarını ele geçirerek Gazneliler Devleti'nin asıl kurucusu oldu. Zaman içerisinde Gazneliler, Horasan, Afganistan ve Kuzey Hindistan'da hâkimiyet kurarak istikrarlı bir iktidar oluşturmuşlardı.

Devletin kurulduğu yıllarda Abbâsî Halifeliği siyasî bütünlüğünü kaybetmiş, halifelüğün eyaletlerdeki nüfuzu ve otoritesi de oldukça zayıflamıştı. İran'da hâkimiyetlerini genişletme eğilimi taşıyan Büveyhoğulları Abbâsî başkentinin korkulu rüyasıydı.

Orta Asya'da Mâverâünnehir bölgesinde Karahanlılar hüküm sürmekteydi. Kuzey Afrika'da ve Mısır'da hüküm süren İsmâîlî Fâtımîler, Abbâsîleri batıdan siyasî baskı altında tutmaktaydı. Öte yandan İslâm dünyası genel bir durgunluk içerisinde girmiş, İslâmiyet'in yayılışında da hissedilir bir yavaşlama baş göstermişti.

Şarkın en büyük hristiyan devleti Bizans İmparatorluğu, Basilios II iktidarında en parlak dönemlerinden birini yaşamaktaydı. Anadolu'da ve Tuna'ya kadar Balkanlarda, Bizans'ta çoktandır görülmeyen güçlü bir siyasî birlik bulunmaktaydı. Basilios II döneminde Kafkaslardaki askerî başarılar sonucu imparatorluk doğuda genişlemeyi sürdürmüş, bölgedeki küçük hristiyan devletleri ve beylikler itaat altına alınmıştı. Oldukça önemli bir başka gelişme de Kiev Prensligi'nin hristiyan olmasıdır. Bizans'ın aile bağları kurarak gerçekleştirdiği değişim sonrasında prenslik, İstanbul Patrikliği'ne bağlandı. Bu durum Bizans'ın siyasî ve kültürel gücünü ve etkisini artırmakla kalmamış, zamanla Rusya'nın çok büyük bir güç olarak ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kaderin cilvesi, tam bu dönemlerde yaşayan Gazneliler; putperest ve Mecûsî Kuzey Hindistan'ın İslâm'la şereflenmesinde başrol oynayacaklardır.

GAZNELİ MAHMUD ve HİNDİSTAN'IN FETHİ

Gazneliler'in gerçek kurucusu Sebüktekin'in vefatının ardından oğlu Gazneli Mahmud, devletin yeni hükümdarı olmuştur. Kudretli sultan, Sâmânî Devleti topraklarının büyük bir kısmı üzerinde hâkimiyetini kabul ettirmiş, bu devletin 999 yılında ortadan kalkması üzerine mirasını Karahanlılar'la paylaşmıştı. Gazneli Mahmud daha sonra, Hindistan'ı kuzeyden fethederek burada İslâm dinini yayma konusunda ısrarlı teşebbüslerde bulundu. Yeni ve gelişmekte bulunan başkent Gazne'nin, Kuzey Hindistan ovalarına hâkim yüksek bir yaylanın tepesinde bulunması, bu seferlerin yapılmasında büyük kolaylıklar sağlıyordu. Mahmud, Hindistan'a on yedi sefer yaptı. Bu seferler onun saltanat devrinin bü-

yük bir kısmını doldurmuştur. Sultanın Hindistan seferlerinin en önemlisi, 1025-1026 yıllarındaki Somnat Seferi idi. Etkili sonuçlar doğuran bu seferin olumlu yankıları süratle bütün İslâm dünyasında görüldü. Bu fetih Sultan Mahmud'un İslâm dünyasının kahramanı olmasına, ününün yayılmasına yardım etti. Abbâsi Halifesi tarafından sultan ve ailesine yeni şeref lakapları gönderildi.³³

Somnat'taki put, yaklaşık dört metre uzunluğunda ve türlü mücevherlerle süslü idi. Oradan kaldırılarak Gazne'ye götürüldü. Sultanın Gazne'de inşa ettiği meşhur büyük caminin eşiğine konuldu. Altından bir zincir ile puthane tavanına asılmış yaklaşık 1200 kilogram ağırlığındaki altın çan ile kıymeti pek fazla olan taşlar ve mücevherler, birçok gümüş kap-kacak Gazne'ye nakledildi. Somnat'ın zaptı sayesinde Hindistan'da İslâmiyet'in yayılışı kolaylaşmıştı. Daha önce sadece biraz yaklaşılabilmiş olan Hindistan gibi büyük bir kıtayı İslâm âlemine kazandırmak şerefi Gazneli sultanın nâmını, tarihin en şanlı sayfalarına kaydettirmiştir.

Mahmud Sebüktekin, yaptığı etkili ve başarılı seferlerle Hindistan'da büyük bir içtimaî inkılâbın esaslarını hazırlamıştı. Hintliler, kocası ölen kadınları kocalarının na'şlarıyla beraber diri diri yakıyor, ölüleri mukaddes kabul ettikleri Ganj Nehri'ne atıyorlardı. Birinci âdet menfur bir vahşetti. İkinci an'ane de bulaşıcı hastalıkların yayılması için başlıca sebebi teşkil ediyordu. Gazneli Mahmud bu âdetlerin her ikisini de şiddetle yasakladı.³⁴

Hindistan seferleri, maddî bakımdan da Gaznelilere büyük faydalar sağlamış ve bol miktarda savaş ganimeti ele geçirilmişti. Seferler sonucunda Gazneliler Devleti devrinin en zengin ve görkemli ülkeleri arasına girmişti. Bu büyük inkılâbı gerçekleştiren Sultan Mahmud; devlet yönetimindeki başarısı, siyasi ve askerî alandaki dehâsı ve göz kamaştıran fetihleriyle Türk-İslâm tarihinin en güzîde kişileri arasına girmiştir. 45 yılını savaş meydanlarında geçirmiş, cesur ve tedbirli bir komutan olarak ordularını sevk ve idare etmiş, filleriyle yöneldiği bütün bölgeleri itaat altına almayı başarmıştı. İlk kez sultan unvânını kullanan Gazneli Mahmud, devlet yönetiminde muktedirdi; ancak zulüm yoluna sapmamış, adaleti ile şöhret kazanmıştı.

Gazneli hükümdar, Kuzey Hindistan'da girdiği olağanüstü çabalardan sonra birçok savaş yaparak devletini imparatorluk düzeyine çıkarmıştı. O, sa-

³³ Erdoğın MERÇİL, Müslüman Türk Devletleri Tarihi s. 37.

³⁴ Filibeli Ahmet Hilmi, İslâm Tarihi s. 381.

dece Hindistan'a İslâmiyet'i yaymakla kalmamış Asya'nın sarp ve dağlık arazilerinde yaşayan cesur, savaşçı ve inatçılığıyla ünlü Afgan yerlilerinin de İslâm dinine girmelerine vesile olmuştur.

Sultan Mahmud, bilim adamlarına değer vermiş, onları sarayında barındırmış, Afganistan ve Hindistan'da Nizâmiye Medreseleri'nden çok daha önce birçok medreseyi faaliyete geçirerek Bağdat, Şam, Hemedan, Şiraz gibi büyük İslâm kültür havzalarının benzerlerini oluşturmuştu.

Esasen İslâm medeniyeti X. ve XI. yüzyıllarda çağdaşlarından kat kat yüksek bir konumdaydı. İslâm bilim ve medeniyeti; tıp, astronomi, geometri, coğrafya ve tarih gibi birçok ilmî disiplinin formatlarını şekillendirmekteydi. Meselâ; İbn-i Sinâ ve çağdaşı Bîrûnî, sadece Türk ve İslâm dünyasının değil, dünyanın da en büyük bilim adamlarından sayılmaktaydı.

Sultan Mahmud, Hârizm bölgesinin hâkimiyetini ele geçirmesinin ardından Gazne'ye dönerken burada yaşayan Bîrûnî ve hocaları Ebû Nasr, İbn-i Irak Mansur, Abdussamed ve yine Gürgenç kentinde yaşayan bilim adamı Ebu'l Hayr el-Hammar'ı Gazne'ye götürmüştü.

BİRÛNÎ

Gazneli Mahmud, İslâm dünyasının ve insanlığın gelmiş geçmiş sayılı büyük bilim adamlarından biri olan Bîrûnî'ye büyük hürmet göstermiş, onu himaye etmiş ve;

“Bîrûnî sarayımızın en değerli hazinesidir!” diyerek kendisine iltifat etmiştir. Ayrıca Hazine'nin başında görevlendirerek ona en üst seviyede güvendiğini ortaya koymuştur. Yaşadığı çağa damgasını vurarak; «Bîrûnî Asrı» denmesine sebep olan zekâ hârikası bilgin, hayatının bu yeni döneminde Hint dil ve kültürünü yakından inceleme fırsatı bulmuştu. Bîrûnî; elinden kalem düşmeyen, gözünü kitaptan ayırmayan, iman dolu kalbi, çağlar ötesine taşan tefekkürü ile şüphesiz önemli bir dâhî idi. Arapça, Farsça İbrânice, Rumca lisanlarını biliyordu. Matematik, astronomi, kimya, tıp, eczacılık, tarih, filoloji, jeoloji, dinler ve mezhepler tarihi alanlarında ilmî çalışmalarda bulunarak eserler verdi. İbn-i Sinâ ile çağdaştı; onunla ilmî münakaşalarda ve münazaralarda bulundu.

Bîrûnî hastalıkları tedavi konusunda değerli bir uzmandı. Yunan ve Hint tıbbını incelemiş, Sultan Mes'ûd'un gözünü tedavi etmeyi başarmıştı. Ona ait 180 eserden en meşhur birkaçı şunlardır:

1. el-Âsâru'l-Bâkiye ani'l-Kurûni'l-Hâliye: Geçmiş asırlardan kalan eserler.

2. el-Kânûnu'l-Mes'ûdi: En büyük eseridir. Astronomiden coğrafyaya kadar birçok konuda yenilik, keşif ve buluşları içine alır.

3. Tahkiku mâ li'l-Hind: Hint tarihi, dini, ilmi ve coğrafyası hakkında geniş bilgi verir.

Bîrûnî, Sultan Mahmud'un vefatından sonra onu «Zamanın Yegânesi» ve «Âlemin Arslanı» sıfatlarıyla nitelemişti; aralarında son derece dostâne bir ilişki bulunmaktaydı.

Bîrûnî, hak ettiği ilgi ve iltifatı Gazneli Mahmud'un oğlu Sultan Mes'ud zamanında da görmüş ve birçok büyük eserini bu dönemde yazmıştır.

XI. yüzyılın ilk çeyreğinde matematik temelli coğrafyanın müstakil bir disiplin olarak gelişmesinde en önemli rol, İslâm kültür çevresinin en büyük bilginlerinden birisi olan Bîrûnî'ye aittir. O, coğrafya tarihinde eşsiz bir teşebbüs-te bulunmuştur. Gazne ile Bağdat arasındaki önemli yerlerin enlem ve boylam derecelerini astronomik gözlem, mesafe ölçümleri ve kürevî trigonometrinin temel kurallarını kullanarak belirlemiştir. Onun tarafından ulaşılan 60 yerin boylam bilgilerinin bugünkü değerlerle ölçülen hataları, sadece 6 ve 45 dakika arasındadır. Onun tespitleri İslâm dünyasının doğu kısmında kendisinden sonra devamlı olarak sürdürülen yer belirleme çalışmalarının temeli olmuştur.

İslâm dünyasının Bağdat'ın batısında kalan kısmında başarıyla gerçekleştirilmiş boylam dereceleri üzerindeki diğer tashihler, daha XI. yüzyılın ilk yarısında Akdeniz'in batı-doğu ekseninin 44 ila 45 dereceye (bugün 42) indirgenmesi ve bunun sonucu olarak sıfır meridyeninin Atlantik'e, Kanarya Adalarının batısına ve Toledo'nun batısına konumlandırılmasıyla sonuçlanmıştır.³⁵

Sultan Mahmud, aralarında ünlü şair Firdevsî'nin de bulunduğu 400 civarında şairi sarayında ağırlamış, onları teşvik etmiş ve desteklemiştir. Firdevsî İslâmiyet öncesi İran tarihini anlattığı 55 bin beyitten oluşan Şehnâme adlı eserini Sultan Mahmud'a sunmuştur.

Sultan Mahmud, renkli ve âdil kişiliği ile dönemin edebî kaynaklarında halk kahramanı ve insaf timsali olarak yer almıştır.

³⁵ Prof. Dr. Fuat SEZGİN, İslâm'da Bilim ve Teknik 3. cilt, s. 12

SULTAN MES'UD ve GAZNELİLERİN YIKILIŞI

Sultan Mahmud'un 1030 yılında vefatının ardından Gazneli sarayı taht kavgalarıyla çalkalandı. Sonunda kardeşini saf dışı bırakan Şultan Mes'ud hükümdar oldu. Babasının fetih politikalarını devam ettirmek için çaba gösterdiyse de Sultan Mahmud kadar tedbir sahibi ve toparlayıcı bir kişi olmadığından başarılı olamadı. Gazne Devleti'nin Hindistan üzerindeki hâkimiyetini sürdürmesi için gereken ağırlık bölgeye verilemedi. Bu ihmale; bir yandan Karahanlılar'dan Ali Tegin'in hasmâne faaliyetleri, diğer yandan da bağımsız yurt arayışına çıkmış Selçuklular'ın Horasan'a izinsiz sızma ve göç etme gayretleri sebep olmuştu. Nitekim çok geçmeden Selçuklular Horasan'da Merv, Serahs ve Ferave'yi ele geçirmeyi başardılar. Sultan Mes'ud, Selçukluları Horasan'dan atmak için büyük çaba gösterdiyse de onları Horasan'dan çıkarmayı başaramadı. Nihayet 1040 yılında Dandanakan denilen yerde iki Müslüman-Türk topluluğunun hâkimiyet savaşını Çağrı ve Tuğrul Beylerin idare ettiği Selçuklular kazandı. Böylece yeni bir Türk devleti kuruluşunu tamamlarken Gazneliler yıkılma sürecine girdi.

Horasan'ı Selçuklular'a kaptıran Sultan Mes'ud, çok geçmeden çıkan bir isyanın ardından öldürüldü. Artık Gaznelilerin iç karışıklıklarla geçen çöküş yılları başlamıştı. Bundan sonra Gazneli sultanlar ağırlıklarını Kuzey Hindistan'a yönelttiler. Hâkimiyet kurmada zorlandıklarından varlık ve hâkimiyetlerini Selçukluların siyasi destekleriyle koruyabiliyorlardı. Ancak Selçuklu Sultanı Sencer'in kendi ülkesinde Türkmenlere esir düşmesi Gazneliler'e yardım edememesine yol açtı.

Siyasî destekten mahrum kalan Gazneliler, bugünkü Afganistan topraklarında Gurlular diye bilinen Afgan yerlilerinin baskılarını karşılayamaz hâle geldi.

Savaşçı Gurlular; Gaznelilerin önce Afganistan'daki hâkimiyetine, ardından da 1187 yılında Kuzey Hindistan'daki hâkimiyetine son verdi.

Bugünkü Pakistan, Bengladeş ve Kuzey Hindistan kıtasında yaşayan müslüman topluluklar, varlıklarını bu devlete borçludurlar.

BÜYÜK SELÇUKLULAR

BÜYÜK SELÇUKLULAR

Türklerin tarih boyunca kurdukları etkili devletlerin en büyüklerinden biri de Oğuzlar tarafından kurulan Büyük Selçuklu Devleti'dir.

Türkler bu devleti inşa ederken, millî hasletlerinin ve yeni girdikleri İslâm medeniyetinin esaslarından yararlanarak muazzam müesseseler oluşturmayı başarmış ve ardından gelen Türk-İslâm devletleri de bu müesseseleri geliştirerek devam ettirmişlerdir.

Bu müesseselerden en önemlileri:

- Osmanlılarda tımar sistemi olarak anılan iktâ isimli toprak düzeni;
- Osmanlılarda Kapıkulu adını alacak olan hassa ordusu;
- Abbâsîlerden alınıp yapısı ve fonksiyonu geliştirilen dîvan;
- Meşhur vezir Nizâmülmülk'ün kurup yaygınlaştırdığı ve büyük ölçüde Gazâlî tarafından biçimlendirilen medrese düzenidir.
- Bu müesseseler Selçuklular eliyle Anadolu'ya getirilmiş; Eyyûbiler, Memlûklular ve bilhassa Osmanlılar tarafından da benimsenmiştir.

Selçuklular; XI. yüzyılda siyasî bütünlüğünü ve genişleme istidâdını kaybetmiş olan İslâm dünyasına yeni bir soluk getirmiş, İslâm medeniyetinin üs-

tün birikimini Türklerin teşkilatlanma kabiliyetiyle birleştirerek Bizans'a karşı fetih rûhunu diriltten yeni bir güç olarak ortaya çıkmıştır.

Horasan bölgesinde doğup İran ve Anadolu topraklarında genişleme başarısını gösteren Selçuklular; İslâm dünyasını Bizans'a karşı korudukları gibi, 1096 yılında başlayıp 175 yıl sürecek olan Haçlı saldırılarına da ilk elden göğüs gererek İslâmiyet'in batıya doğru ilerleyişini durdurmak isteyen hristiyan güçlere karşı tarihî direniş hattını oluşturmuştur. Gerçek kurucusu Tuğrul Bey, Anadolu'yu Türklere vatan yapan Alparslan, Selçuklu hâkimiyetini Horasan'dan Marmara Denizi'ne kadar genişleten Melikşah ve Sultan Sencer gibi yönetici ve komutanları; tarihe, İslâm adına gerçekleştirilen büyük fetihlerin ölümsüz kahramanları olarak geçtiler.

SELÇUKLULARIN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞI

Devlete adını veren Selçuk Bey ve ailesi, Oğuzların Kınık boyuna mensuptur. Selçuk'un babası Dukak, konargöçer Türk boylarınca kurulan ve Aral Gölü civarında hüküm süren Oğuz Yabgu Devleti'nin ordu komutanlığını yürüten önemli bir şahsiyetti. Ölümünden sonra aynı göreve oğlu Selçuk Bey getirilmişti. Oğuz Yabgu Devleti coğrafi olarak İslâm âleminden Hazar ülkesine ve Volga Bulgarlarına giden ticaret kervanlarının güzergâhı üzerinde bulunmaktaydı.

Oğuzlar; müslüman tüccarlarla kurdukları münasebetler sonucunda İslâmiyet'e yönelmiş, Selçuk Bey de bu temas ve telkinlerin ardından müslüman olarak kendisine bağlı Oğuzlarla birlikte Aral Gölü'nün kuzeydoğusundaki Cent şehrine yerleşmişti. Selçuk Bey, nüfusunun çoğunluğunu müslümanların oluşturduğu Cent şehrine yıllık vergisini tahsil için gelen Oğuz yabgusunun vergi memurlarını; «Kâfirlere haraç vermeyeceğini» söyleyerek şehirden uzaklaştırdı. Bu girişimiyle bölgedeki siyasî ağırlığını artıran Selçuk Bey, Cent ve çevresini Yabgu'dan ayırarak müstakil sayılabilecek bir idarenin temellerini atmış oldu.³⁶

Selçuk Bey liderliğinde ilk siyasî çıkışların gerçekleştirildiği 1000'li yıllarda Türklerin yoğun olarak yaşadığı Mâverâünnehir ve Horasan bölgeleri büyük siyasî çekişmelere sahne olmaktaydı. Horasan bölgesi, Afganistan ve Kuzey Hindistan'ı da yöneten Gaznelilerin elinde bulu-

³⁶ İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi; Prof. Dr. Nesimi YAZICI.

nuyordu. Mâverâünnehir bölgesinde ise Karahanlılar hüküm sürmekteydi. Sâmânoğulları'nın topraklarını paylaşarak bu devleti ortadan kaldıran Gazneliler ile Karahanlılar, bölgede üstünlük mücadelesi vermekteydiler. Selçukluların büyük bir devlet olarak ortaya çıkmalarında bu çekişmenin şüphesiz önemli bir payı vardı.

Selçuk Bey'in yüz yaşında Cent şehrinde vefatından sonra Selçukluların başına dört oğlundan Arslan Bey geçti. Ancak onun Gazneli Mahmud tarafından Kalincar kalesinde tutuklanması üzerine, Selçuk Bey'in ölen oğlu Mikâil'in Tuğrul ve Çağrı isimli oğullarının önü açıldı ve beyliğin idaresi birbiriyle uyumlu bu iki kardeşin eline geçmiş oldu. Çağrı ve Tuğrul Beyler başlangıçta iki büyük Türk-İslâm devletinin arasında ayakta kalma, yurt edinme ve hâkimiyet alanlarını genişletme konusunda büyük zorluklar yaşadılar. Hattâ yaşadıkları Cent kentindeki baskıların artması üzerine kendilerine yeni bir yurt aramak zorunda kaldılar. Kaynaklar, bu dönemde Çağrı Bey'in liderliğinde Anadolu'ya keşif ve yurt edinme amacıyla seferler düzenlendiğini kaydetmektedir.³⁷

Baskıların artması üzerine Selçuklular izinsiz olarak 1035 yılında Gaznelilerin hâkimiyetinde bulunan Horasan bölgesine girip yerleşmek zorunda kaldılar. Bu durum pek tabii olarak Selçuklular ile Gaznelileri karşı karşıya getirdi. Horasan'ın hâkimiyeti için Gazneli-Selçuklu ilişkilerinde üç merhaleli bir mücadele süreci yaşandı.

Mücadelenin ilk safhası Nesa şehri çevresinde gerçekleşti. Selçuklular kazandıkları ilk büyük askerî zaferin sonunda Nesa'yı da içine alan bu bölgede tutunmayı başardılar.

Horasan'ın hâkimiyeti konusundaki ikinci merhale de 1038 yılında gerçekleşti. İki devletin orduları bu tarihte Serahs şehri yakınlarında karşı karşıya geldi. Bu mücadelede de kazanan taraf Çağrı Bey'in üstün gayretleriyle Selçuklular oldu. Bu askerî başarının ardından Horasan; büyük ölçüde Selçuklu hâkimiyetine girdiği gibi, Nişâbur'da da Tuğrul Bey adına hutbe okunmaya başlandı. Selçukluların bu zaferi o günkü Abbâsî Halifesi tarafından da tebrik edilerek Selçuklu hâkimiyeti ve meşrûiyeti onaylandı ve Çağrı Bey'e unvanlar takdim edildi.

Selçuklular ile Gazneliler arasındaki mücadelenin üçüncü merhalesi ise

³⁷ Müslüman-Türk Devletleri Tarihi; Erdoğan MERÇİL, s. 49.

bir Müslüman-Türk devletini yıkılma sürecine sokarken bir diğer Müslüman-Türk devletini de tarih sahnesine çıkaran nihâî bir savaşla gerçekleşti.

1040 yılında Gazneli Sultanı Mes'ud, 300 fille destekli 50 bini aşkın askerden oluşan büyük bir orduyla Horasan bölgesine doğru sefere çıktı. Amacı bir süredir hâkimiyet ve prestij kaybettikleri Horasan'dan Selçukluları atmak ve Gazneli otoritesini yeniden tesis etmektir. Ordusunda bulunan dönemin tarihçisi Beyhaki'ye göre, Gazneli ordusu; bütün Türkistan kuvvetleri birleşse de mukavemet edilemeyecek kadar güçlü ve donanımlı bir orduydur. Selçuklular; Serahs bölgesinde ilerleyen Gazneli ordusunun karşısına doğrudan çıkmak yerine, yıpratıcı vur-kaç taktiklerine dayalı bir mücadeleyi tercih ettiler. Nihayet taciz edici ve yıpratıcı vur-kaç saldırılarıyla güç durumda bıraktıkları Gazneli ordusunu Merv yakınlarındaki Dandanakan Hisarı önünde bir kez daha kesin bir bozguna uğrattılar. Sultan Mes'ud hazinelerini ve savaş malzemelerini bırakmak zorunda kalarak kendisine bağlı az sayıda askeriyle kaçtıysa da kendi adamları tarafından öldürüldü. Neticede Gazneliler bütünüyle Horasan bölgesini kaybederken Tuğrul Bey de Selçuklular adına yeni devletin sultanı ilân edildi.

TUĞRUL BEY ve SELÇUKLU DEVLETİ'NİN GENİŞLEMeye BAŞLAMASI

Bu gelişmenin ardından Selçuklu ileri gelenleri Merv'de devletin kuruluş, teşkil ve tanzimini görüşmek amacıyla bir kurultay düzenlediler.

Yaygın bir rivâyete göre Tuğrul Bey kurultayın açılışında eline aldığı bir oku ağabeyi Çağrı Bey'e vermiş ve ondan bu tek oku kırmamasını istemiştir. Çağrı Bey isteneni yaparak tek oku kolayca kırmış, ok sayısı ikiye çıktığında da onları kırmakta zorlanmamıştır. Ne var ki, üç oku güçlkle kırabilmiş, dört ok yan yana geldiğinde ise hiçbirini kırmayı başaramamıştır. Bunun üzerine Tuğrul Bey bir konuşma yaparak birlik hâlinde bulunmalarını, yoksa tek oklar gibi kolayca kırılacaklarını ifade etmiştir.

Dandanakan Savaşı; Türkistan, Orta-Asya ve Türk-İslâm dünyasında siyasî dengeleri bütünüyle değiştirmişti. Selçuklular birlik ve beraberlik içerisinde hareket ederek yeni konjonktürden yeni mevziler elde etmeyi başarmışlar, bu başarılarıyla da önemli bir inisiyatif elde etmişlerdir. Böylece hâkimiyetlerinin sınırlarını da başta İran ve Afganistan olmak üzere Orta-Asya yönünde genişletmeye muvaffak olmuşlardır.

Tuğrul ve Çağrı Beyler tam bir mutabakat içerisinde hareket ederek kuzeyde Kafkasya'dan güneyde Yemen'e kadar uzanan toprakları birlikte denetim altına almayı başardılar. Şimdiki İran'ın başkenti Tahran'a 22 kilometre uzaklıktaki Rey kenti başkent yapıldı ve Türk ilerleyişi batıya doğru kaydırılmaya başlandı. Böylece Bizans İmparatorluğu'nun denetiminde olan Anadolu ve şimdiki Ermenistan sınırlarına kadar ulaşıldı.

İslâm dünyası için büyük bir tehlike teşkil eden Bizanslılarla ilk çatışma 1048 yılında Pasinler Ovası'nda gerçekleşti. Bu ilk çatışma Selçukluların zaferiyle sonuçlandı. Selçukluların Erzurum'a kadar ilerleyişi Bizans'ı harekete geçirmiş ancak Gürcü kralı Liparit'le birleşen Bizans ordusu Türkler önünde bozguna uğramıştı. Bu, Bizans ve müttefikleriyle Anadolu için yapılan ilk savaş oldu ve; «Anadolu'nun kapılarını Türkler için tıklatan savaş» olarak nitelendi.

Malazgirt zaferinin âdetâ habercisi olan Pasinler savaşının ardından anlaşma yolları arayan Bizans'la oldukça başarılı bir anlaşma gerçekleştirildi. Bu anlaşmayla Selçuklular diplomatik ve siyasî üstünlüklerini Bizans'a kabul ettirmeyi başardılar. Nitekim yapılan anlaşmaya göre Gürcü kralı fidye ödemeden serbestçe ülkesine dönebilecekti ancak bunun karşılığında İstanbul'da Emevîler döneminde yaptırılmış olan cami onarılacak ve bu camide okunan hutbelerde Abbâsî Halîfesi ile Tuğrul Bey'in adı anılacaktı. Selçuklular bu anlaşmayla Doğu Anadolu'daki hâkimiyetlerini Çoruh Irmağı'na kadar genişlettiler. Aynı zamanda Anadolu'ya çok sayıda Türkmen yerleştirilmeye ve Bizans'a ait müstahkem kalelerin tahrip edilmesi yönünde adımlar atılmaya başlandı.

TUĞRUL BEY'İN BAĞDAT'A GİRİŞİ ve HALÎFEYİ KORUMA ALTINA ALMASI

IX. asırdan itibaren İslâm dünyasının siyasî parçalanmaya uğraması ve birçok devletin ortaya çıkması Abbâsî Devleti'nin siyasî etkisini iyice daraltmış, hâkimiyet alanını Bağdat ve çevresiyle sınırlı hâle getirmişti. Ancak İslâm dünyasının mânevî otoritesini temsil etmeleri ve İslâm dünyasında siyasî gücü eline geçirebilenlere meşrûiyet sağlama imkânları Abbâsî Halîfelerini yine de güçlü kılan faktörlerdi. Askerî gücü hayli azalan Abbâsî Halîfeliği, Tuğrul Bey zamanında Büveyhiler ve Türk askerleri kumandanı Arslan Besasirî'nin siyasî ve askerî baskısı altında idi. Ayrıca Arslan Besasirî Mısır'daki Fâtımî Devleti ile de temasta idi. Bu durum karşısında Abbâsî Halîfesi ısrarla Sultan Tuğrul Bey'i

Bağdat'a davet etmiş ve kendisini bu güç durumdan kurtarmasını istemişti. Nihayet bu davetler sonucu Tuğrul Bey harekete geçerek 1055 yılında İslâm dünyasının o zamanki merkezi Bağdat'a girdi.³⁸

Arslan Besasirî, sultanın gelmesi üzerine Bağdat'tan kendisi için daha güvenli bulunduğu yerlere çekilirken Bağdat'taki Büveyhî hâkimiyetine de son verildi. Bağdat, muhaliflerin baskılarından kurtarıldı ve halife adına nizam ve intizam yeniden tesis edildi. Tuğrul Bey bir süre Bağdat'ta kaldıktan sonra Arslan Besasirî'nin üzerine Rahle yolunda sefere çıktıysa da Arslan Besasirî'nin kaçması üzerine Cizre ve Sincar'ı hâkimiyeti altına aldı. Musul'u da Selçuklu beylerinden İbrahim Yınal'a bırakarak tekrar Bağdat'a döndü.

Selçuklu sultanının bu yardımı halifeyi oldukça rahatlatmıştı. Tuğrul Bey şerefine Bağdat'ta büyük bir merasim düzenledi ve onu; «Doğunun ve Batının Sultanı» ilân ederek taltif etti. Böylece halife; İslâm âleminin dünyevî otoritesini, Tuğrul Bey'e devretmiş oluyordu. Bu durum bazı aydınlar tarafından abartılı bir biçimde din ve devlet ayrımının, yani laikliğin Türk ve İslâm dünyasındaki ilginç bir örneği olarak nitelendirilmiştir. Oysa laiklik çok daha kapsamlı ve girift bir konudur. Devlet idaresinin dayandığı temellerin dinden arındırılmasından, yönetici kadroların dinlere karşı tarafsız tutum almalarına kadar varan konularda, ne Selçuklularda ne de onların izinden giden diğer Türk-İslâm devletlerinde böyle bir ayrışmadan bahsetmek mümkün gözükmemektedir. Ancak başta Selçuklular olmak üzere Türk-İslâm tarihinin bütün devirlerinde samimî bir hoşgörünün hâkim olduğu görülmektedir.

Tuğrul Bey batıda ve İslâm dünyasının merkezî bölgelerinde Selçukluların güç ve otoritesini artırırken kardeşi Çağrı Bey de doğuda Mâverâünnehir ve Afganistan içlerine kadar seferler düzenleyerek Karahanlıları Selçuklulara bağımlı hâle getirmiştir.

Çağrı Bey son derece cesur ve eşine ender rastlanan bir komutandı. İsteseydi kendisi sultan olabilirdi, ancak kendi elleriyle bilge bir kişi kabul edilen kardeşi Tuğrul'u tahta oturtmuştur. Kaynaklar 1060 yılında Serahs kentinde vefat ettiğini bildirmektedir.

Tuğrul Bey, devletini sağlam temeller üzerine oturtup sınırlarını doğuda Ceyhun ırmağından batıda Fırat'a kadar genişletmiş ve 1063 yılında Başkent Rey'de yetmiş yaşında iken vefat etmiştir.

³⁸ Müslüman-Türk Devletleri Tarihi; Erdoğan MERÇİL, s. 50.

Sultan Tuğrul; dirayetli, adaletli, dindar ve zeki kişiliğiyle tanınan bir hükümdardı. Yaklaşık yirmi beş yıllık saltanatı döneminde, temelini attığı Büyük Selçuklu İmparatorluğunun yakın doğuda dinî anlaşmazlıkları giderici, âsâyişi yerleştirici vasfı ile de sarsılmaz bir siyasî teşekkül olarak gelişmesini temin etmiştir. Bu itibarla Tuğrul Bey, Türk-İslâm tarihinde seçkin bir yer tutmaktadır.³⁹

ANADOLU FATİHİ ALPARSLAN

“Padişahın, bütün fenalık isteyenlerden gam çekmeyecek ve endişe duyamayacak kadar akıllı ve dirâyetli olması lâzımdır.”

Nizâmülmülk; Siyasetnâme

ALPARSLAN DÖNEMİ (1064-1072)

Tuğrul Bey’in çocuğu yoktu. Vasiyeti üzerine Selçuklu tahtına kardeşi Çağrı’nın oğlu Süleyman geçtiyse de, Çağrı Bey’in diğer oğlu Alparslan ve yine Selçuklu ailesinden Kutalmış bu durumu kabul etmeyerek taht mücadelesine giriştiler. Alparslan kısa zamanda bu mücadeleyi kazanarak rakiplerini saf dışı bırakmayı başardı. İçte düzeni ve birlik-beraberliği sağlayıp vezirliğe ünlü Nizâmülmülk’ü getirdikten sonra, batı istikametinde fetihlere yöneldi. Alparslan’ın ilk yöneldiği bölge Kafkaslardı. Azerbaycan üzerinden Ermenistan ve Gürcistan’da fetihler gerçekleştirdi.

Türkmenlerle takviye edilen Selçuklu kuvvetleri kısa zamanda Anadolu önlerine kadar gelerek Bizanslı generallerce çok iyi korunan ve asla fethedilemez kabul edilen müstahkem «Ani» kalesini ele geçirdi. Alparslan, Kars’a girmekle sonuçlanan bu başarılı harekâtla güney Kafkasya’yı denetim altına aldığı gibi, Anadolu’ya olan ilgisini de açıkça ortaya koymuş oldu. Özellikle Ani’deki en büyük kiliselerden biri olan katedrale hilâl diktirmesi, tarihî kayıtlara, muthiş askerî başarılarının arkasındaki mukaddes amaca işaret eden sembolik bir hareket olarak geçti. Zamanla bu hilâl Osmanlı İmparatorluğu’nun ve İslâm dünyasının sembolü hâline geldi.⁴⁰

³⁹ İbrahim KAFESOĞLU; Selçuklu Tarihi, s: 41.

⁴⁰ Jean Paul ROUX; Türklerin Tarihi, s. 214.

Alparslan, devlet otoritesini pekiştirmek ve devletin sınırlarını doğu yönünde genişletmek amacıyla Türkistan Seferi'ne çıktı.

Hazar Denizi ile Aral Gölü arasında yaşayan ve henüz İslâm'la şereflenmemiş olan Şamanlar ile Kıpçakları itaat altına alarak bu iki etkili Türk topluluğunu Selçuklu kültür ve medeniyetinin nüfuz alanına soktu. Alparslan, Mâverâünnehir'e yakın bazı bölgeleri de ülkesine katıp doğu sınırlarını teminat altına aldıktan sonra tekrar batıya yöneldi.

MALAZGİRT ZAFERİ (AĞUSTOS 1071)

Alparslan, Anadolu önlerine gelmeden önce Türkmenleri plânlı bir biçimde Marmara Bölgesi'ne doğru keşif amaçlı ve yıpratıcı seferlere yönlendirdi.

Bu arada Kafkasları tam itaat altına almak amacıyla Gürcistan üzerine yürüdü.

Tiflis'in fethiyle sonuçlanan bu başarılı seferle Gürcü ve Ermeni krallarını da kendisine bağımlı hâle getirdi.

Bu arada Mekke Emîri de huzuruna gelerek Alparslan'a bağlılığını bildirip Cuma hutbelerinde adının Abbâsi Halîfesi'nden sonra okunduğunu ifade etti.

Anadolu sınırlarında bu hareketlilik yaşanırken Bizans İmparatoru Konstantin Dukas'ın ölümü (Mayıs 1067) üzerine ülke yönetimi, eşi Eudokia'nın ellerinde kalmıştı. Bizans İmparatorluğu, içine düştüğü bu siyasi çalkantılar yüzünden doğuda ve batıda topraklarını koruyamayacak kadar zorlu ve sarsıntılı bir dönem geçirmekteydi.

Nitekim Güney İtalya'da Normanlar büyük askerî başarılar kazanarak Bizans sınırlarını zorlamaya başlamışlardı.

Macarlar kuvvetli saldırılarının ardından Tuna'nın askerî bakımdan kilit noktası sayılan Belgrat'ı ele geçirmişlerdi.

Güney Rusya ovalarından çıkarak Bizans'a ait Balkan topraklarına doğru ardı ardına gelen Peçenek, Oğuz ve Kuman saldırıları yaşanmış, bu kitle saldırıları sonucunda bölgede yağmalama ve büyük yıkım meydana gelmişti.⁴¹

⁴¹ Bizans Devleti Tarihi, s. 317.

Bizans'ın; ülkenin her tarafında artan istikrarsızlığa bir son vermesi, askerî önlemlerle imparatorluğu içine düştüğü bunalımdan kurtarması ve bilhassa Büyük Selçuklu ilerleyişini durdurması gerekiyordu.

Güçlü bir idareciyi ve kuvvetli bir askerî gücü gerektiren bu siyasi tablo, Romanos Diogenes'i Bizans tahtının yeni sahibi yaptı. İmparatoriçe Eudoika, aile içi muhalefete rağmen Roman Diogenes'le evlenerek, Peçeneklere karşı yapılan savaşlarda öne çıkmış olan bu kıymetli ve karizmatik kumandanı imparatorluk makamına getirmişti.

Diogenes, tahta geçer geçmez ilk iş olarak Selçuklu tehlikesine karşı, içerisinde çok sayıda paralı askerinin de yer aldığı bir orduyla Anadolu'ya bir sefer düzenledi. Amacı, bozulan Bizans otoritesini yeniden tesis ederek sınır güvenliğini sağlamaktı. Nitekim Kayseri ve Sivas üzerinden Toroslara ve Halep'e kadar uzanan askerî harekât sonucunda kısmî bir başarı elde ederek Bizans varlığını o bölgede yeniden hissettirdi.

Ancak Türk akınları durmuyordu. Niksar ve Eskişehir yakınlarına kadar uzanan rahatsız edici ve yıpratıcı seferlerin artması üzerine, yeni imparator iki ayrı orduyu bu akınları önlemek ve bozulan istikrarı yeniden temin etmek üzere doğu sınırında görevlendirdi.

Öte yandan Alparslan mukadder bir Bizans-Selçuklu çatışmasının öncesinde Mısır'daki Fâtımî Devleti'ni de etkisiz hâle getirmek amacıyla önce Suriye'ye yönelmişti.

Bu durumdan yararlanmak isteyen Bizans'ın mağrur imparatoru, içerisinde Uz ve Peçeneklerden paralı askerlerin de bulunduğu 200 bin kişilik bir orduyla Anadolu seferine çıktı. Hedefi kesin olarak Müslüman-Türklerin ilerleyişine bir son vermektir. Diogenes, Selçuklu başkentine kadar ilerlemeyi hedeflemekteydi. Nitekim kendisine iletilen barış çağrısını;

“Barış, Selçuklu başkenti Rey'de olacaktır.” diyerek kesin bir dille reddetmişti.

Alparslan, Diogenes'in ordusunun Malazgirt Ovası'na indiği haberini aldığı anda Suriye'de bulunmaktaydı. 50 bin kişilik bir orduyla derhâl Malazgirt Ovası'na intikal ederek hazırlıksız yakalandığı bu hamleyi savuşturmak üzere bazı askerî tedbirler aldı. Bir taraftan da Bizans ordusundaki henüz müslüman olmamış Peçenek ve Uzlarla irtibata geçti.

Ayrıca akıllıca hareket ederek bu büyük Bizans askerî gücüne karşı Abbâsî halifesinin ve İslâm dünyasının desteğini almayı da ihmal etmedi. Nitekim Halife Kâim bi-emrillâh, Selçuklular adına Bizans'la barış girişimlerinde bulundu ve diplomatik yollarla bu büyük tehlikeyi atlatma yollarını aradı.

Ancak bu girişimler herhangi bir sonuç vermedi. Bunun üzerine halife, Cuma günü bütün camilerde savaşı Selçukluların kazanması için duâlar ettirdi. Tarihî kayıtlara göre bu duâ şöyledir:

“Allâh'ım! İslâm sancağını yücelt ve İslâm'a yardım et! Şirki, başını ezmek ve kökünü kazımak sûretiyle yok et!

Sana itaat için canlarını fedâ edip; kanlarını Sana tâbî olma hususunda akıtan; Sen'in yolunun mücâhidlerini, onları kuvvetlendirerek yurtlarını güvenlik ve zaferle dolduran yardımlarından mahrum kılma! Mü'minlerin Emîri'nin Burhânı olan Şahinşâhu'l-Âzam (Alparslan)'ın Sen'den dilediği yardımı esirgeme ki, o bu sayede hükümünü yürütür, şânını yayılır kılsın ve zamanın güçlükleri karşısında kolayca yerinde tutunabilsin.

Sen'in dînini şerefli ve yüce tutabilmek için onu, lütufkâr ve her zaman etkili olan desteğinden mahrum kılma! Çünkü o, Sen'in ulu rızan için rahatını terk etti; malı ve canıyla buyruklarına uymak amacıyla Sen'in yoluna düştü.”⁴²

Halifenin bu desteği kısa zamanda etkisini gösterdi ve civardaki bütün müslüman unsurlar derhâl Selçuklu saflarına katıldılar. Güneydoğu Anadolu'daki Kürt beyleri de 10 bin kişilik bir kuvvetle Malazgirt'te Alparslan'ın yanında saf tuttular.

İki taraf da karşılıklı olarak 26 Ağustos'ta ordularını savaş düzenine soktular. İmparator Diogenes, ordusunu düz bir hat boyunca sağ kol, sol kol ve merkezden oluşan üç kısımdan ibaret klâsik savaş tertibine göre hazırlamıştı.

Alparslan ise askerlerinin bir kısmını meydanda tutarken önemli bir bölümünü de düşman ordusunu arkadan çevirecek şekilde yerleştirmişti.

Sultan Alparslan, ordusunun mâneviyatını güçlendirmek ve girdikleri mücadelenin mukaddesliğini hatırlatmak amacıyla Cuma namazını ovanın ortasında ordusuyla beraber kıldı.

⁴² Ali SEVİM; Türkiye Tarihi, s. 68.

Gözü pek ve kahraman Selçuklu hakanı, üzerine şehidliği hatırlatan beyaz bir elbise giymişti. Beyaz atına kuyruğunu kendi eliyle bağlayarak bindi.

Ordusunun önüne geçerek kısa ve son derece etkileyici bir konuşma yaptı.

Askerlerini coşturan bu nutkunda Alparslan; “Şehid düşerse vurulduğu yere gömülmesini, kendisinden sonra oğlu Melikşah’a itaat edilmesini vasiyet ederek bir hükümdar gibi değil, din ve devlet yolunda bir er gibi savaşacağını dile getirdi. Ayrıca savaştan korkanların çekip gitmekte serbest olduklarını belirterek askerlerinden şehid olanların cennete gireceklerini, kalanların da dünya nimetlerine kavuşacaklarını hatırlattı.”⁴³

Savaş, beklendiği gibi kalabalık Bizans ordusunun hücumuyla başladı. Alparslan bu hücumu; «sahte ric’at» diye bilinen taktikle cevap verdi. Bizans ordusunun ağırlık merkezinden uzaklaştırılarak tuzağa düşürülmesiyle gerçekleşen bu taktik, Selçuklulara kesin bir zafer getirdi.

Bu muazzam zaferde Uz ve Peçenek askerlerinin saf değiştirerek kendileri gibi Türkçe konuşan Müslüman-Selçukluların tarafına geçmesinin de payı vardı.

Muhteşem bir zaferle Bizans ordusu tamamen etkisiz hâle getirildiği gibi, İmparator Diogenes de esir düşmüş, İslâm tarihinde ilk kez bir «Basileus» müslümanların tutsağı olmuştu.

MALAZGİRT ZAFERİ’NİN SONUÇLARI

Kaynaklar, Sultan Alparslan’ın esir hükümdara karşı çok iyi davrandığı konusunda birleşmektedir. Alparslan; esirine çok iyi davranmakla kalmamış, kendisiyle bir anlaşma yaparak ülkesine geri dönmesine de yardımcı olmuştu. İki taraf arasında yapılan bu anlaşmayla Bizans İmparatorluğu Türklere bağlı hâle geliyordu. Bizans; Doğu ve Güney Anadolu’da bazı şehirleri Selçuklulara bıraktığı gibi, imparatorun serbest bırakılması karşılığında Selçuklulara fideye ödemeyi de kabul ediyordu.

Ancak bu anlaşma Romanos Diogenes’in İstanbul’a dönerken yeni imparatorun adamları tarafından öldürülmesi yüzünden uygulanamadı.

⁴³ Doç. Dr. Salim KOCA; Türk Yurdu Dergisi, sayı: 72.

Ne var ki, Malazgirt zaferi Türkmenlerin Anadolu'ya olan ilgilerinin daha da artmasına yol açmıştı. Bu yakın ilgi, Anadolu'nun kesin bir müslüman yurdu olma sürecinin de başlangıcı oldu.

Romanos Diogenes'in Bizans tahtından uzaklaştırılıp öldürülmesi, Selçukluların savaşın sonuçlarından daha fazla yararlanmasına yol açtı. Nitekim bu gelişme üzerine Alparslan; Selçuklu şehzade ve emirlerine, Türkmen beylerine bütün Anadolu'nun fethini emretti.⁴⁴

Gayeleri cihad ve gazadan başka bir şey olmayan alperenler ile güneyde dağlık bölgelerde yaşayan ve Hz. Ömer zamanından beri İslâmiyet'e yürekten bağlılık gösteren Kürtler, birlik ve beraberlik içerisinde Anadolu'yu iskân ve inşa etmeye koyuldular. Türkmenlerin bizzat Alparslan'ın teşvikiyle Anadolu'ya yönelen ilgileri, Batı Anadolu yönünde Selçuklu ilerleyişini daha da hızlandırdı.

Türkler tarafından on asırdır kutlanan Malazgirt Zaferi, Anadolu nüfusunun yüce değerler etrafında kaynaşmasına ve Anadolu'nun müslüman yurdu yapılmasına temel teşkil etti. Bu zaferle beraber Bizans'ın İslâm dünyası üzerindeki tehditleri ortadan kalkmış, İslâm dünyasında cihad ve gaza rûhu yeniden canlanmıştır. Bu tarihî rolün Malazgirt'i yeni Türkiye tarihinin başlangıç noktası yaptığı herkesçe kabul edilen bir gerçektir.

Öte yandan, gerek Selçukluların bu zaferi ve Bizans'ı sıkıştırma, gerekse Sicilya müslümanlarının Papalığı vergi vermeye mecbur etmeleri ve Endülüs'te gelişen olaylar, uzun süreden beri uyumakta olan hıristiyan âleminin uyanarak Papalığın buyruğu altında toplanmasına sebep oldu. 1073 yılında Kastilya kralı VI. Alfonso, Bourgogne dükü I. Hugue'nin de desteğiyle Tuleytule (Toledo)'ya bir sefer düzenledi. Papa VII. Gregorius bu sefere katılanları kutsadı ve böylece batı literatürüne «Reconquista» diye geçen «İspanya'nın Yeniden Zaptı» harekâtı başlamış oldu. 1085 yılında Toledo, VI. Alfonso tarafından ele geçirildi. 1091 yılında Sicilya'daki son müslüman yerleşim merkezi ortadan kaldırıldı. 1096 yılında ise umumî Haçlı Seferleri başladı.⁴⁵

Bu dönem aynı zamanda Batı Avrupa hıristiyan dünyasında manastır yapımına hız verildiği bir dönem oldu. Yine bu yıllarda, resmî kilise yapılanması dışında, Türklerdeki alperenlerin yetiştirdiği gönül mekteplerine benzer bir hıristiyan derviş sistemi yaygın bir uygulama alanı buldu.

⁴⁴ E. Merçil; Müslüman-Türk Devletleri Tarihi, s. 55.

⁴⁵ Prof. Dr. Bekir KARLIĞA; İslâm Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri, s. 146.

Malazgirt Zaferi'nden sonra özellikle İspanya'da yaşayan müslümanlar acı ve zor günlerle karşılaştılar. Papalığın doğrudan himaye ettiği Tapınak Şövalyeleri tarikatının müslümanlara yönelttiği saldırılar ise dayanılmaz boyutlara ulaştı.

ALPARSLAN'IN VEFATI

Elde edilen başarıların ardından Alparslan tekrar doğuya yöneldi ve 200 bin kişilik ordusuyla Karahanlılar üzerine büyük bir sefer düzenledi. Bölgedeki otoritesini pekiştirmek ve Karahanlıları kendisine bağımlı hâle getirmek amacıyla düzenlediği bu sefer sırasında esir alınan bir mahallî komutanın suikastıyla yaralandı. Bu yaralardan dolayı Kasım 1072'de vefat ettiğinde 45 yaşındaydı. Na'şı Merv'e defnedildi.⁴⁶

Türk tarihinin en büyük ve efsane komutanlarından biri olan Alparslan'ın ölümü bütün İslâm dünyasını yasa boğdu. Alparslan; yiğitliği, disiplini, bitmez-tükenmez enerjisi ve adaletiyle tanınmıştı. Merhametli, dindar ve alçakgönüllü bir hükümdardı. Ülkesindeki fakir ve düşkünlere yardım eder, onlara maaş verirdi. Açları doyurmak üzere sarayından koyun etinden yapılmış yemekler dağıtırdı. En önemli özelliklerinden biri de İslâmiyet'in cihad ve gaza anlayışına olan sarsılmaz bağlılığı idi.

Sultan Alparslan, bütün bu nitelikleriyle bugün bile Anadolu ve Türkler için büyük bir anlam ifade etmektedir.

SELÇUKLULARIN ZİRVE YILLARI

MELİKŞAH

Alparslan'ın genç yaşta vefatının ardından oğlu Melikşah, vezir Nizâmülmülk'ün desteği ve ulemânın onayıyla Büyük Selçuklu tahtına oturarak devletin yeni hakanı oldu. (25 Kasım 1072) Melikşah, saltanatının ilk iki sene-sini devletin mevcut sınırlarını koruma ve iç karışıklıkları önleme çabalarıyla geçirdi. Bu amaçla Gazneli ve Karahanlı devletlerinin ülkenin doğu sınırlarına yaptığı hücumları başarı ile göğüsledi. Batıda ise amcası Kirman Meliki Kavurd'un tehlike arz eden isyanını bastırdı.

⁴⁶ Prof. Dr. Nesimi YAZICI; İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi, s. 222.

Melikşah, yaşanan iç karışıklıklara son vererek birliği sağladıktan sonra devlet merkezini İsfahan'a nakletti ve merkeziyetçi politikalar izleyerek devletin daha güçlü hâle gelmesini sağladı. Selçuklular; Nizâmülmülk'ün de üstün gayretleriyle onun yirmi yıllık iktidarında en parlak dönemini yaşamış, ülke sınırları Horasan'dan Marmara Denizi'ne kadar genişleyerek imparatorluk boyutuna ulaşmıştır.

Bu süreçte; Mısır hariç İslâm dünyası bütünüyle Selçukluların siyasi nüfuz alanına girmiş, doğuda sınırlar Çin'e dayanmıştır. Türk yurtları olan Buhârâ, Semerkant, Kâşgar Selçukluların hâkimiyetini kabul ettiği gibi, Karahanlılar da bağılıklarını bildirmek zorunda kalmıştır. Öte yandan Çağrı Bey'in oğullarından Kavurd'un zaptettiği Kirman, Fars, Umman bölgeleri kesin olarak Selçuklu denetiminde bulunmaktaydı.

Melikşah; Abbâsî halifesine bağılılık göstermiş, yükselen bu Türk devletin mânevî adresi olan hilâfet makamına gerekli saygı ve ihtimamı göstermekten hiçbir zaman kaçınmamıştır. Bu dönemde Bağdat, İslâm imparatorluğunun mânevî merkezi olma özelliğini hâlâ korumakta idi. Ayrıca Selçuklu sultanı, kızını halifeyle evlendirerek bu samimî ilişkiyi daha da pekiştirmişti.

Suriye'de Sultan Alparslan zamanından beri faaliyet gösteren Atsız Bey; emrindeki Türkmenlerle Kudüs'ü zapt etmiş, daha sonra da Şam'ı ele geçirmişti. Fakat Mısır'ı Fâtımî'lerin elinden almak için giriştiği sefer sonrasında Kahire önünde Fâtımî ordusuna yenilmişti. Onun bu mağlûbiyeti ve başarısızlıkları üzerine Melikşah, kardeşi Tutuş'u Suriye'ye gönderdi. Böylece Şam ve civarında Selçuklu otoritesi yeniden tesis edildi. Tutuş'un bu teşebbüsü, Suriye Selçukluları devletinin kurulmasının da ilk adımı oldu. Ancak mahallî yöneticilerin başıbozuk tutumlarına, merkezi yöneticilerin keyfî yönetim arzularına son vermek amacıyla harekete geçen Melikşah, 1086'da Suriye'ye giderek önce Halep Emiri'ni itaat altına aldı, ardından da yeni bir hamleyle Antakya şehri ni teslim aldı. Suriye'nin Akdeniz sahillerini şerefle temâşâ ettikten sonra iki rekât şükür namazı kıldı. Atıyla denizin dalgalarına girerek kılıcını suya çarptı ve devletin hudutlarını babasından ileriye götürdüğü için Allâh'a olan şükürlerini tekrarladi.

Tarihi kaynaklar, Melikşah'ın denizden götürdüğü kumları babasının mezarına serperken;

“Ey babam, sana müjdeler olsun! Küçük yaşta bıraktığın oğlun, devletin

hudutlarını karaların nihayetine kadar götürdü!" dediğini nakleder. Bu sözler, Melikşah'ın kendi dönemindeki zafer ve ihtişamı göstermesi bakımından önemlidir.⁴⁷

Malazgirt zaferinden sonra Sultan Alparslan'ın buyruğu ile Anadolu içlerine akınlar yapan Türk beyleri, Sultan Melikşah zamanında da bu faaliyetlerine devam ettiler. Türk beyleri Anadolu içlerinde ilerleyişlerinde Bizans'ın iç karışıklıklarından yararlanmış, bazen bizzat imparatorlarla bazen de âsilerle işbirliği yaparak hâkimiyet alanlarını İzmit'e kadar genişletmişlerdi. Selçuklu ailesinin bir kolu olan Kutalmış oğulları da Anadolu'da etkili olmaya başlamış, başta Urfa ve Birecik olmak üzere Anadolu'da ağırlıklarını artırmayı ve kendilerine yer edinmeyi başarmıştı. Kutalmış oğullarının rakip bir güç olarak Anadolu'da boy göstermelerine izin vermek istemeyen Melikşah, idarî birliği sağlamak ve Anadolu'daki inisiyatif elden kaçırmamak için Emir Porsuk'u Anadolu topraklarını gözetmekle görevlendirdi. Harekete geçen Emir Porsuk, Kutalmış oğlu Mansur'la giriştiği mücadeleyi kazanarak onu ortadan kaldırmayı başardı. Ancak bu durum Mansur'un kardeşi Süleyman Şah'ı daha güçlü hâle getirdi. Nitekim Süleyman Şah, Bizans'ın iç karışıklıklarından da yararlanarak İznik ve etrafındaki kaleleri ele geçirdi ve Türkiye Selçuklu Sultanlığı'nın temellerini attı.⁴⁸

Batıda olduğu kadar doğuda da fetihlerini sürdürüp Antakya'yı yeniden Ermenilerin elinden alan Süleyman Şah, bir süre sonra Halep'i de kuşattı. Onun bu hamlesi Selçuklularla karşı karşıya gelmesiyle ve iki güç arasında bir çatışma ortamının doğmasıyla sonuçlandı. Melik Tutuş ve Artuk Bey, Selçuklular adına duruma müdahale ederek Halep yakınlarında Süleyman Şah ile savaşa tutuştular. Yenilen Süleyman Şah üzüntüsünden atını nehre sürerek intihar etti. (Haziran 1086)

Melikşah döneminin önemli gelişmelerinden biri de Diyarbekir, Meyyafârikin (Silvan) ve Mardin vilayetlerini içine alan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde hüküm süren Mervânîler Devleti'nin ortadan kaldırılmasıdır. Nitekim Vezir Nizâmülmülk'ün damadı olan Fahrüddeve Muhammed bin Cüheyr, Mervânî Devleti'nin zenginliğini ileri sürerek bölgeye yapılacak bir sefer için Sultan Melikşah'ı teşvik ve ikna etmişti. Melikşah, Diyarbekir emirliğini Fahrüddeve'ye vererek içerisinde Artuk Bey ve Arap emiri Seyfüddeve'nin

⁴⁷ Osman TURAN; Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti, s. 160.

⁴⁸ Erdoğan MERÇİL; Müslüman Türk Devletleri Tarihi, s. 56.

de bulunduğu bir orduyu Diyarbekir'e gönderdi. Selçuklu ordusu kısa zamanda Diyarbekir ve Meyyafârikîn şehirlerini zapt ederek Mervânî Devleti'ni ortadan kaldırdı.

Melikşah döneminde; yıkıcı etkileri gittikçe artan, aşırılıklarıyla tanınan ve terör yöntemiyle esrarlı dâvâlarına hizmet etmekte olan İsmâîlî hareketlerle de mücadele edildi. İsmâîlî propagandasının en renkli simâlarından biri olan Hasan Sabbah, yürüttüğü gizli faaliyetler neticesinde Kazvin yakınlarındaki Elburz dağlarında Alamut Kalesi'ni ele geçirmişti (1090). Sultan Melikşah, Alamut ve Kûhistan'daki İsmâîlîlere karşı Yorun Taş, Aslan Taş ve Kızıl Sarık gibi kumandanlar göndererek bu mezhep taraftarlarıyla çetin bir mücadeleye girişti. Müridlerine haşhaş içirip Selçuklu devlet adamlarına karşı amansız yıpratma ve terör faaliyetlerini sürdüren bu İsmâîlî akımlarla mücadele, sultanın ölümüyle durdu. Nitekim esrârı bugün bile tam olarak çözülemeyen İsmâîlî Bâtınîler, ünlü vezir Nizâmülmülk'ü İsfahan-Bağdat yolu üzerinde Sıhne mevkiinde öldürecek kadar etkili olmuşlardı (1092).⁴⁹

Melikşah; Bahreyn, Yemen ve körfezde etkisi görülen Karmatîlerle de başarılı mücadelelerde bulundu. Karmatîler, Bağdat'taki Sünnî-İslam halîfeliğinin temsil ettiği İslâm anlayışından uzak, sertlikleri, aşırılıkları ve Bâtınî anlayışlarıyla öne çıkan bir gruptu. Melikşah, daha önce birçok seferde yararlandığı Artuk Bey'i el-Ahsa ve Bahreyn'e göndererek bölgede devlet otoritesini ve halîfeliğin etkisini yeniden tesis etmeye muvaffak oldu. Böylece Doğu Arabistan'da Selçuklunun maddî hâkimiyeti, Bağdat'ın da mânevî hâkimiyeti kabul edilmiş oldu.

Melikşah'ın, ölümünden kısa bir süre önce Selçuklu Devleti'nin en önemli simâlarından ve başarılı devlet adamlarından biri olan vezir Nizamülmülk'le arası açılmıştı. Bu talihsiz gelişmeye; gerek bir türlü harareti düşürülemeyen iç çekişmelerin ve gerekse bürokratlar arasındaki kıskançlığın yol açtığı kabul edilmektedir. Nitekim Selçuklu Devleti'ne otuz yıl aralıksız vezirlik yapan Nizâmülmülk'ün katledilmesinin ardından Melikşah da bir ay sonra Kasım 1092'de Bağdat'ta zehirlenme sonucu vefat etti. Bu büyük ve âdil sultan öldüğünde sadece otuz sekiz yaşında idi. Onun vefatıyla birlikte Selçuklu Devleti de yoğun taht mücadeleleriyle dolu bir fetret ve parçalanma sürecine girmişti.

⁴⁹ Erdoğan MERÇİL; Müslüman Türk Devletleri Tarihi, s. 59.

BERKYARUK (1094-1104)

Melikşah'ın âni ve şâibeli ölümünün ardından, hanımı Terken Hatun; Abbâsî halifesi el-Muktedî'nin açık desteğiyle daha dört-beş yaşında bulunan oğlu Mahmud'u Selçuklu tahtına çıkarmayı başardı. Ancak bu durum iktidar meselesini çözmediği gibi, uzun süreli taht mücadelelerinin daha da kızışmasına yol açtı. Çok sayıda hanedan üyesi ve yüksek rütbeli komutan; iktidarı ele geçirme, devletin dizginlerine kısmen ya da tamamen sahip olma sevdasına kapılarak harekete geçmişti. Başrollerde Berkyaruk, Muhammed Tapar, Mahmud ve Sencer'in yer aldığı bu mücadeleler devleti yıpratmış gibi birliği ve dirliği yok etmiş, devletin sürekli güç kaybetmesine, toprak kayıpları ve parçalanmaya varan olumsuzluklara yol açmıştı.

Bu durumun oluşturduğu zaafı çok iyi değerlendirmek isteyen Hristiyan devletleri, papanın teşvikiyle Haçlı Seferleri'ne başladılar. Bu durum İslâm dünyası için uzun süreli bir felâket döneminin başlangıcı oldu.

Berkyaruk; kardeşi Mahmud ve amcazadesi Tutuş'la giriştiği iktidar mücadelesinin ardından tahtın yeni sahibi olmuşsa da, on bir yıllık saltanatı iç çekişmenin doğurduğu çalkantılarla geçti. Bu karmaşadan yararlanan Hasan Sabbah ve adamları Bâtînî faaliyetlerine hız verdiler. İdealleri uğruna gizlice yürüttükleri örgüt çalışmalarıyla başta saray olmak üzere devlet mekanizmalarına sızmayı başardılar. Bu Bâtînî terör örgütü, sarp kayalıklarda oluşturdukları kalelerden ticarî kervanlara ve hac yolcularına açıktan saldırmakta, bas-kın ve yağmalama faaliyetleriyle toplumda huzur ve güveni yok etmekteydi. Berkyaruk bu tehlikeli akımlara karşı harekete geçti ve birçok Bâtînî'yi öldürdüyse de zararlı faaliyetlerinin önünü alamadı.

Papa II. Urbanus'un çağrısıyla başlayan Haçlı saldırıları sırasında Berkyaruk, Gence valisi olan kardeşi Muhammed Tapar'ın isyanıyla karşılaştı. İki kardeş taht mücadelesi için değişik aralıklarla beş kez karşı karşıya geldi. Nihayet Halife Mustazhir Billâh ve ulemânın araya girmesiyle bu kardeş çekişmesine son verildi. Varılan anlaşmaya göre Berkyaruk sultan olarak tanınacak; Muhammed Tapar ise Azerbaycan, Diyarbekir, Cezîre ve Musul'un hâkimi olarak meliklikle yetinecekti. Ancak kısa süre sonra Muhammed Tapar tekrar ağabeyine başkaldırdı fakat bu girişimi yenilgiyle sonuçlandı. İktidar mücadelesinden yorulan Berkyaruk, kardeşiyle ülke topraklarını bölüştü ve böylece devlet fiilen parçalanmış oldu. Kardeşlerden Sencer, Horasan'da hüküm sürerken Azerbaycan, Diyarbekir ve Suriye; Muhammed Tapar'ın idaresine bırakıl-

dı. Berkıaruk ise hâkimiyetini bunların dışında kalan diğır Selçuklu topraklarında sürdürecekti.

Devleti kardeşleriyle paylaşan Berkıaruk, Aralık 1104'te henüz yirmi beş yaşında iken vefat etti. Onun vefatının ardından Muhammed Tapar harekete geçerek Selçuklu sultanlığını kolayca ele geçirdi. 1105-1118 yılları arasında hükümdarlık yapan Muhammed Tapar, gerek Bâtıniler ve gerekse Haçlılar ile başarılı mücadeleler yaparak devletin dağılmasını bir süre için de olsa geciktirdi.

SULTAN SENCER ve SELÇUKLU DEVLETİ'NİN DAĞILMASI

Muhammed Tapar'dan sonra Selçuklu Devleti'nin başına daha önce de yirmi bir yıl boyunca bu devlete bağılı olarak Horasan'da meliklik yapmış olan Sultan Sencer geçti. (1119)

Sultan Sencer, 1141 yılında Semerkant yakınlarında Katvan'da Moğolların bir kolu olan Karahıtaylarla karşı karşıya geldi. Bu savaşta hem şahsî itibarını hem de devletin kaderini son derece menfî etkileyen ağır bir yenilgi aldı. İslâm dünyası için de olumsuz gelişmelere yol açan bu yenilgiden sonra Sencer'in ordusu dağılmış, Mâverâünnehir Vadisi bütünüyle acımasız ve putperest bir kavmin eline geçmişti. Yenilginin Sencer için daha acı olan bir başka sonucu ise eşi Terken Hatun'un da Moğolların eline esir düşmüş olmasıydı.

Büyük sultan, ağır Katvan mağlûbiyetine rağmen bütünüyle yok olan ordusunun yerine bir yıl içerisinde yeni bir ordu toparlamaya muvaffak oldu. Ancak bu kez de karşısına kendilerini devletin aslı kurucu unsuru kabul eden ve devletten dışlandıkları hissine kapılan Oğuzlar çıktı. Sultan ister istemez onlarla da mücadele etmek zorunda kaldı. Küskün Oğuzlar sultanı mağlûp edip esir aldılar. Sultanın esareti üç yıl sürdü. 1156 yılında esâretten kurtulduysa da artık yorgun düşmüş, rûhen çökmüştü. 1157 yılında Merv'de vefat etti. Vefatı bir büyük Türk-İslâm devletinin de sonunu getirdi.

Sencer, Büyük Selçuklu Devleti'nin son büyük sultanıdır. Otuz dokuz yıl süren uzun saltanatı boyunca devletin varlığının, birlik ve bütünlüğünün korunması uğrunda üstün bir gayret gösterdi. Ancak gerçekleştirdiği başarılarla ve gösterdiği bütün çabalara rağmen ölümüyle birlikte Büyük Selçuklu

Devleti'nin tarih sahnesinden silinmesine engel olamadı. Onun ölümünden sonra Selçuklular siyasî varlıklarını bu kökten çıkan değişik dallarla devam ettirdiler.

Sultan Sencer'in iktidar yıllarındaki talihsizlikler sadece iç çekişmelerle sınırlı kalmamıştı. Nitekim bastığı yerde ot bitmeyen Moğolların büyük bir âfet olarak ortaya çıktığı ve yeryüzünü doğudan batıya şiddetle kavurduğu yıllar da onun iktidar dönemine tesadüf etmişti.

SELÇUKLU DEVLETİ'NİN PARÇALANMA ve YIKILIŞ SEBEPLERİ

Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılma sebepleri incelendiğinde, müzmin iktidar çekişmelerinin başta geldiği, hanedan üyelerinin taht ve baht kaygısıyla girdiği bu mücadelelerin devletin güç kaybında en önemli âmil olduğu anlaşılmaktadır. Devletin âdeta hanedanın malı kabul edildiği yanlış iktidar telâkkisi; beraberinde iç çekişmeleri, devletin zaafa uğramasını ve parçalanmayı doğurmuştur. Hanedan içi iktidar mücadelelerine Abbâsî hilâfedinin eski gücüne kavuşmak için girdiği siyasî manevralar da eklenmiş; Selçuklu şehzadelerini yetiştirmekle görevli atabeylerin, şehzadeleri merkezî hükûmete karşı kıskırtmaları ise zaten başlamış olan dağılma ve yıkılma sürecini hızlandıran bir başka âmil olmuştur.

Dağılma ve parçalanmayı kolaylaştıran ve hızlandıran sebepler arasında içte Bâtını-İsmailî grupların yıpratıcı ve yıkıcı terör faaliyetlerini saymak mümkündür. Nitekim başta büyük Selçuklu veziri Nizâmülmülk olmak üzere birçok komutan ve devlet adamı bu terör faaliyetleri sonucunda hayatını kaybetmiştir. Son olarak Haçlı Seferleri'nin başlaması ve hristiyan dünyasının dört bir koldan İslâm dünyasına saldırıya geçmesi de devletin iç çekişmelerle sarsılan dengelerini büsbütün bozmuş, dağılma ve parçalanmayı mukadder kılmıştır.

Büyük Selçuklu'nun hâkim olduğu geniş topraklarda mahallî olarak kurulan beş Selçuklu Devleti, beş de atabeylik ortaya çıkmıştır. Irak, Kirman, Horasan, Suriye ve Türkiye Selçukluları kendi bölgelerinde hâkimiyetlerini uzun süre devam ettirmişlerdir.

Nizâmülmülk, Gazâlî ve SÜNNÎ-İSLÂM GELENEĞİNİN MÜESSES HÂLE GELİŞİ

Selçuklu döneminin en önemli siyasî şahsiyetlerinden birisi de hiç şüphesiz Nizâmülmülk'tür. Horasan'ın Tus şehrinde doğan Fars asıllı ünlü vezir; sadece siyasî şahsiyeti ve devlet adamlığı ile değil, aynı zamanda kurduğu eğitim kurumlarıyla da döneme damgasını vurmayı başaran önemli bir ilim adamıdır. Yaklaşık bin yıllık Sünnî-İslâm geleneğinin oluşmasında, bu geleneğin şekillenmesinde, kritik aşamalarında ve günümüze kadar ulaşmasında etkili olmuş ve belirleyici bir rol üstlenmiştir.

«Siyâsetnâme» adlı ünlü eseriyle padişahlara, üst düzey bürokratlara doğru yolu göstermiş; askerî erkâna âdil bir yönetim oluşturmaları konusunda tavsiye ve öğütlerde bulunmuştur. Medreselere çekidüzen vermiş, mevcutları yenileriyle takviye etmiş; eğitim programlarını gözden geçirerek bütün medreseleri belli bir formatta nizam ve intizam altına almıştır. İlmin ve âlimlerin himayesini bilginin yayılması için şart olarak gören büyük vezir, Siyâsetnâme adlı eserinde eğitimin kolay ve parasız olması ilkesini gündeme getirerek bu alanda da öncü bir rol üstlenmiştir.

Ona göre, eski hükümdarlar âlimlere maaş ve vazife vermedikleri için onların devlete karşı soğuk durmalarına ve zaman zaman devlete ve hükümdarlara cephe almalarına zemin hazırlamışlardır. Nizâmülmülk bu sosyolojik durumu göz önüne alarak Nizâmiye Medreselerini kurmuş, bu kurumları devlet sathında yaygınlaştırarak çevre ve ailesiyle uyumlu, mevcut hâlden şikâyetçi olmayan, devlete ve yöneticilerine itaatkâr, ehl-i sünnet anlayışına bağlı, düzgün nesiller yetiştirmeye çalışmıştır. Böylece devlet-millet kaynaşmasını gerçekleştirip devlet ve toplum yapısını sağlam temeller üzerine oturtmayı amaçlamıştır.

XI. yüzyıl İslâm dünyasında fikir ve düşünce hareketlerine göz atıldığında, artık kesin çizgilerle birbirinden ayırt edilebilen mezheplerin, taraftarlarını daha da artırmak ve müesses hâle gelmek için çabalarını iyice yoğunlaştırdıkları bir tablo gözükmekteydi. Selçukluların ve Abbâsî halîfeliğinin himayesini arkalarına alan ve referansını asr-ı saâdete kadar çıkarmayı başaran Sünnî-İslâm çizgisi; daha çok iktidarlara tesir etmeye çalışan, yararcı ve yapıcı yöntemleri benimseyen bir çizgi tutturmuştu. Bu çizgi; halkın genelinde var olan cehâleti ortadan kaldırmak, kitlelere ulaşmak, İslâm'ın mesajını anlaşılabilir

bir çerçevede halka ulaştırmak ve benimsetmek gayesini taşıyordu. Bu yüce idealler uğrunda iktidarlara doğrudan çatışma yerine, sultayı elinde tutanlarla olabildiğince iyi ve güzelce geçinmeyi; iktidarlara, olduğu gibi kabul edip onlara yönlendirmeye çalışmakla yetinmeyi tercih ediyordu.

Bu yöntem bizzat bilge vezir tarafından ustaca uygulandığı gibi, belli bir siyaset diline çevrilerek kendisinden sonra gelen âlimlerce de devam ettirilmiş. Böylece bu dîni-siyasî yaklaşım Sünnî-İslâm anlayışında din-siyaset ilişkisinin oturtulduğu temel perspektif hâline gelmiştir. Nitekim Mâverdi'nin «el-Ahkâmû's-Sultâniye», Yûsuf Has Hâcib'in «Kutadgu Bilig» ve değişik âlimlerce kaleme alınan «Siyâset-i Şer'iyye» adlı eserler, Sünnî-İslâm anlayışının bu perspektifini doktrinleştiren ve geniş kitlelere yayan eserlerdir. Din ile siyaset arasındaki ilişkileri tanzim eden bu bakış açısı, Osmanlı Devleti dâhil hemen hemen bütün İslâm devletlerinde sünnî ulemânın devlet yöneticilerine olan temel bakış açısı olarak kabul edilmiştir.

Öte yandan İran ve Hindistan'daki eski din ve mezheplerin tesirindeki aşırı akımları bir kenara bırakacak olursak; mütedil şiîler de bu dönemde muhalefete dayalı bir İslâm anlayışını benimsemiş, toplumda bir diğer büyük güç olarak daima varlığını korumuşlardır. Esasen gerek Selçuklularda ve gerekse daha sonraki dönemlerde İslâm dünyasının ana gövdesini ve fikrî hamûlesini, halkın hayat pratiklerini bu iki ana İslâm okulu teşkil etmiştir. İktidara yakın duran ve çoğunluğu oluşturan dengeli sünnî anlayış ile referanslarını asr-ı saâdete çıkaran fakat muhalefeti esas alan ılımlı şiîler genel kitleleri etkilemeyi ve her dönemde harekete geçirmeyi başarmıştır.

Bu iki çizginin dışında; halk arasında, ana motiflerini İslâm'dan almakla beraber Hint ve eski İran merkezli mahallî din ve mezheplerden de etkilendiği kabul edilen İsmâîlîlik, Karmatîlik, Hurûfîlik ve Bâtınîlik gibi akımlar da görülmekteydi. Ancak bu gruplar kitle desteğinden mahrum marjinal gruplardı. Üstelik bu akımlar terörü benimseyen nitelikleriyle içte birliği sarsmakta, karışıklıklar çıkararak iktidarlara yıpratmakta ve güç durumunda bırakmaktaydı. Bu akımların gizliliğe, elâstikî ve karışık inançlara dayalı sırlı dünyalarının esrar perdesi bugün bile tam olarak aralanamamış, dolayısıyla tam olarak neyi hedefledikleri anlaşılamamıştır. Bilinen en önemli özellikleri, inanç ve anlayışlarının belli başlı İslâmî sâbitelerden mahrum olmasıdır. Esasen günümüzdeki Bâtınî-İsmâîlî akımlarla ilgili çalışmalar da çelişkilerle doludur. Çoğu ansiklopedik ve bütünlükten mahrum bu bilgilerde güven duygusunu zedeleyen çeliş-

kilere rastlanmaktadır. Meselâ; bir akım hakkında bazı notlarda âhîret inançlarının olmadığı belirtilirken bir başka notta aynı akım için bazı dînî ritüelleri nasıl icrâ ettiklerine dair bilgilere rastlanmaktadır.⁵⁰

O dönemlerde eğitim kurumları günümüzdeki kadar yaygın olmadığı için bu zararlı ve tehlikeli akımlar, bazı kesimlerin fikrini çeşebilmiş ve birçok insanın ifrat ve tefrit içeren bu fanatik ve tehlikeli görüşlere itibar göstermesine yol açmıştır.

Nizâmülmülk, devleti ve toplumu bu akımlardan ve onları siyasî amaçlarına malzeme yapan Bâtını-Fâtımî üslûp ve iddialarının yıkıcı etkilerinden korumak amacıyla «Nizâmiye Medreseleri»ni yaygınlaştırmaya ve bu medreseler aracılığı ile halka ehl-i sünnet anlayışının temel yaklaşımlarını öğretmeye çalışmıştır. Bu medreseler başta Bağdat olmak üzere Belh, Nişâbur, Herat, İsfahan, Basra ve Musul gibi büyük şehirlerde faaliyete geçirilmişti. Şüphesiz Nizâmülmülk'ün bu medreseler hakkındaki kurucu ve yaygınlaştırıcı rolü çok büyük olmuştu.

Ancak büyük İslâm âlimi Gazâlî'nin bu medreselerde tedrisatın nasıl yapılacağı konusundaki biçimlendirici rolü Nizâmülmülk'ten de öndedir. Bu durum başlangıçta çok belirgin olmamakla birlikte zaman içinde çok daha netlik kazanmıştır. Sünnî Nizâmiye Medreseleri; Sünnet'in korunması, zühd ve takvânın yaygınlaştırılması, asr-ı saâdetin aşırılıklardan uzak İslâm anlayışının muhafazası gibi önemli görevler üstlenmişti. Öte yandan Kum, Meşhet ve Kâşan'daki ılımlı ve yapıcı şîî medreselerinin faaliyetlerine de izin verilmiş, bu medreseler de dînin temel değerlerinin korunmasında, aşırı akımların halka olumsuz tesirlerinin önlenmesinde önemli hizmetler ifâ etmiştir. Gerek Selçuklu döneminde yaygın hâle getirilen ve Sünnîliğin esas alındığı Nizâmiye Medreseleri, gerekse diğer mütedil şîî medreseleri, İslâm toplumlarının ölçülü ve dengeli bir dindarlık anlayışı geliştirebilmesindeki en önemli etkenlerdir.

Bu medreseler olmasaydı; Ortadoğu ve Güney Asya'da yaşayan milyonlarca müslümanın başta Allah, Peygamber, Kur'an, cennet, cehennem, ehlibeyt, sahâbe anlayışı olmak üzere, temel asgarî müşterekleri oluşamaz; miras olarak bugüne çarpık, eksik, hattâ İslâm esaslarından tamamen uzak, birbirine yabancı topluluklar kalırdı. Bugün Türkiye'den Endonezya'ya uzanan İslâm toplumlarında bütün mezhep ve anlayışlarca ortak kabul edilen temel asgarî müş-

⁵⁰ İbrahim Ağah ÇUBUKÇU; İbâhîlik ve Bâtınîlik; A. Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1970, XVIII. cilt.

terekler varsa, bunda hiç şüphesiz bu medreselerin ve ulemânın bütünleştirici rolü olmuştur. Kısacası bu sebeple sapık akımlar geçmişte ârizî ve mevzii konumda kalmış, mütedil akımlar daima esas olmuştur.

GAZÂLÎ ve İBN-İ RÜŞD KARŞILAŞTIRMASI

Nizâmiye Medreseleri denildiğinde ilk akla gelen sembol isimlerden ikincisi Ebû Hamid el-Gazâlî'dir. 1058'de Horasan'da doğan Gazâlî sadece İslâm dünyasında değil, batıda da tanınmış büyük bir bilgin ve filozoftur.

Büyük Türk hükümdarı Sultan Alparslan'ın ünlü veziri Nizâmülmülk kendi adına nisbet edilen Nizâmiye Medreselerini kurar kurmaz Nişâbur Medresesinin başına İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'yi; Bağdat Medresesinin başına da Ebû İshak eş-Şirâzî'yi getirir. Gazâlî, Nizâmülmülk'ün huzurunda yapılan bir fikrî tartışmada büyük başarı gösterince, vezir de onu 1091 yılında Şirâzî'den boşalan göreve tayin eder. Dersleri Bağdat'ta çok ilgi görür. İçine düştüğü fikir krizi sonucu, devam ettiği derslerini ve Bağdat'ı terk ederek 1095 yılında Şam'a gider. İki yıla yakın burada inzivâ hayatı yaşayan Gazâlî, daha sonra Kudüs'e ve hac için Kâbe'ye gider. 1097 yılında Bağdat'a geri döner ve inzivâsı esnasında yazmış olduğu «İhyâu Ulûmi'd-Dîn» isimli eserini takrir eder.⁵¹

Gazâlî bu ünlü eserinde İslâmî pratiklerin nasıl olması gerektiğini açıklamış ve İslâm ahlâkına vurgu yapmıştır.

«Tehâfütü'l-Felâsife» adlı bir diğer eserinde ise filozofların İslâm akîdelelerine saldırı niteliğindeki görüş ve düşüncelerine cevaplar vermiştir. Bu noktada Selçuklular Gazâlî'ye ve onun ihyâ edici gayretlerine tam destek vermiştir. Gazâlî'nin, tasavvufî akımların Bâtinî etkilerden uzaklaştırılmasındaki ve fıkıh anlayışına dayalı şeriat ilkeleri dışına taşmalarının önlenmesindeki hayatî öneme sahip çabaları böylece mümkün olabilmıştır.

Nitekim Sultan Sencer; Horasan ve Irak âlimlerinin hazır bulunup Gazâlî'yi dinlemelerini arzu ettiğini; bunun mümkün olmaması hâlinde büyük âlime bu konuşmaları yazmasını, bir nüshasını da o memleketlere gönderip âlimlere ulaştırmasını rica etmiş, bu yaptığı ile de âlimlere son derece hürmet ettiğini göstermiştir. Ayrıca Gazâlî; Sultan Sencer'in, Nişâbur'a gidip medresede derslere yeniden başlamasını emrettiğini nakletmektedir. Bununla

⁵¹ Bekir KARLIĞA, Prof. Dr. İslâm Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri, s. 431.

onu zihin yapısında yaşadığı fırtınalardan kurtarmak ve yaşadığı inzivâdan çıkarmayı hedeflemişti.⁵²

Gazâlî kendisinden sonra gelen ulemâyâ din, şeriat ve akıl üzerinde sağlam bir metodoloji bırakmış; âdeta Sünnî-İslâm düşüncesinin koordinatlarını belirlemiştir. Gazâlî'den nakledilen şu satırlar onun derin zihnî birikimini gösterir niteliktedir:

“Düşünme ve araştırma metotlarını inkâr ederek sadece nakil ve haberle yetinen kimse için doğru yolu bulmak nasıl mümkün olur? Bu kimse şeriatın mesnedinin İnsanlığın Efendisi'nin sözünden ibaret olduğunu bilmiyor mu? Haber verdiği hususlarda Peygamber'i tasdik eden, akli burhandır. Salt akla tâbî olup onunla yetinerek şeriatın nûruyla aydınlanıp görmeyen kimse doğruyu nasıl bulabilir? Kendisine tutukluk ve güçsüzlük ârız olabildiği hâlde, akla nasıl sığınır, bilemiyorum. Aklın adımlarının kısa, alanının ise dar ve sınırlı olduğu bilinmez mi? İyi bilinmelidir ki, akıl ile şeriatı birleştirerek dağınıklığı yok edemeyen kimse, kesinlikle başarıya ulaşamaz ve yolunu şaşırır. Aklın misâli, âfet ve hastalıklardan berî olan sağlam gözdür. Kur'ân'ın misâli ise ışıık saçan güneştir. Akıl ve şeriatın birini diğeri için terk eden, ahmaklar topluluğuna katılır. Kur'ân'ın nûruyla yetinerek akıldan yüz çeviren kimse, gözlerini kapatarak güneş ışığına yönelen kimse gibidir. Onun körden bir farkı yoktur. Şeriatla birlikte akıl, nur üzerine nurdur.”⁵³

Her büyük âlim gibi Gazâlî'yi de yaşadığı çağda veya günümüzde beğenmeyenler, görüşlerini eksik ve tehlikeli bulanlar olmuştur. Endülüs'te yetişen ve Gazâlî'nin vefatından (1111) on beş yıl sonra dünyaya gelen, Mâlikî fakîhi, hekim ve meşşâî ekolünün son temsilcisi bir filozof olan İbn-i Rüşd, Gazâlî'nin Tehâfütü'l-Felâsife adlı eserine; «Tehâfütü't-Tehâfüt / Tehâfüt'ün yere serilmesi» şeklinde bir cevap yazmış ve Gazâlî'nin tenkit ettiği müslüman filozofları savunmuştur.

Son asırlarda ise, Gazâlî'ye ilmî olmayan bir saldırı başlamıştır. Aşağıdaki örnekte olduğu gibi onu acımasızca eleştirenler olmuştur:

“Müslüman dünyasını boğmak plânını hazırlamak üzere Clermont'ta toplanan Haçlılar Konsili'nin toplanmasından (1095) birkaç ay evvel İslam âleminde felsefe ve lâik ilimleri söndürmek, fikirlerinde irtibatsızlık bulunduğunu

⁵² Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti; Prof. Dr. Osman TURAN, s. 254.

⁵³ İslâmiyât Dergisi, c. 8, sayı 3; Prof. Dr. Yaşar AYDINLI'nın makalesi.

ispat etmek sûretiyle Fârâbî ve İbn-i Sînâ gibi şöhretleri yıkmak gayesiyle yazılan bu esere; «Tehâfütü'l-Felâsife», yani «Filozofların Yere Serilmesi» gibi bir ad verilmiş olması, müellifinin rûhunu göstermek itibarıyla şâyân-ı dikkattir.

Gazâlî aynı eserinde (el-Munkız'da) yalnız felsefeyi men etmekle kalmıyor, insanları müsbet düşünmeye alıştırarak riyâziyâtı da din hesabına bir âfet sayıyor ve gitgide bilhassa Şam'da geçirdiği on senelik çilekeşlik devresinden sonra âdeta bir engizisyon reisi kesiliyor.⁵⁴

Meselenin ardında Tanzimat'tan bu yana bitmeyen; «Niçin geri kaldık?» sorusuna cevap aramak vardır. Ünlü Türk bilim tarihçisi Aydın SAYILI da, müsteşrik Sachau'nun bu konuda İmam-ı Gazâlî'yi suçlayıcı fikirlerinden etkilenmiştir.⁵⁵

Gazâlî'yi akli bilimlerin gelişimini önleyen bir kişi ve İslâm dünyasının son birkaç asırdır yaşadığı mâlî ve kültürel krizlerin kaynağı olarak görmek en basitinden insafla bağdaşmadığı gibi sosyolojik değişim kanunlarıyla da açıklanamaz.

İslâm dünyasında âlemin işleyiş kanunlarını tespit etmeye yönelik dünyevî bilimlere ilginin bir dereceye kadar ihmal edilmiş olduğu bir gerçektir. Fakat bunun sebebi olarak Gazâlî'nin gösterilmeye çalışılması haksızlıktır. Gazâlî, filozofların dünyevî ilimlerdeki çalışmalarına sataşmamış, ilâhiyat bahislerinde ileri sürdükleri, temiz İslâm itikadına zarar verecek görüşlerini çürütmüştür. Gazâlî-İbn-i Rüşd arasında başlayan Tehâfüt geleneği devam etmiş, meselâ Osmanlı zamanında, bizzat ilmin hâmisî Fatih Sultan Mehmed'in emriyle devrin âlimlerinden Hocaşâde de bir Tehâfüt kaleme almıştır. Gazâlî'den sonra da asırlarca medreselerde matematik, astronomi gibi ilimler okutulmaya devam edilmiştir. İslâm dünyasındaki gerilemeyi; müslümanların sembol isimlerine çamur atmak isteyen oryantalistlerin ağzına bakarak, şu veya bu İslâm âlimi olarak değil, müslümanlar arasında, ahlâk ve şahsiyet alanındaki zaaf ve gevşeklik olarak tespit etmek en doğrusudur.

Nitekim, günümüz İslâm dünyası bütünüyle akli bilimlere açık olduğunu iddia eden yönetimlere sahip olduğu hâlde; gerek fen ve sosyal bilimlerde, gerekse uygulamalı bilimler ve teknolojiye ciddi atılımlar gerçekleştirilememiştir. Bu da İslâm toplumlarındaki bu iddiaları taşıyan anlayış sahiplerinin elleri-

⁵⁴ Şemsettin GÜNALTAŸ, *Belleken*, 11/5-6s. 74.

⁵⁵ *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c: 2 sayı 4, s. 709.XVIII. cilt.

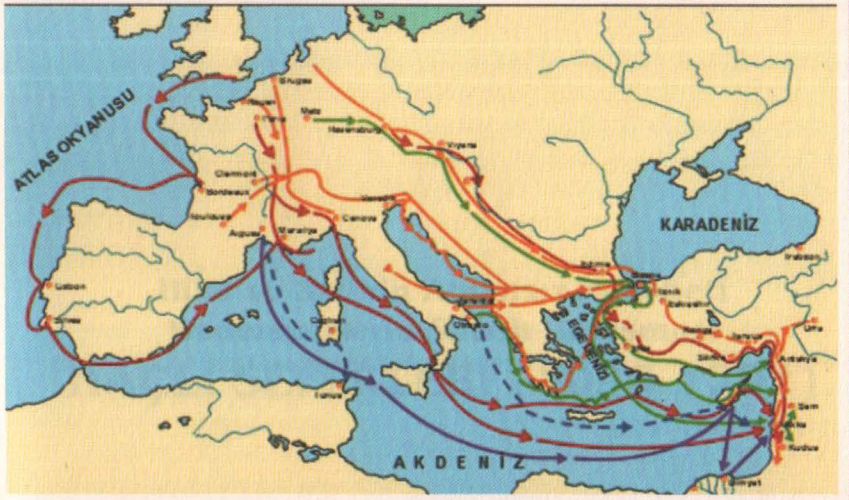
ni, Gazâlî'nin tutmadığını göstermektedir. Batıyı derinden etkileyen ve Avrupa Birliği'nin fikrî mimarları arasında kabul ettiği İbn Rüşd'ün (Averroes) İslâm dünyasında felsefe, bilim ve fen sahasında niçin aynı tesiri gerçekleştiremediği, ayrı bir bahis konusudur.

Gazâlî; yukarıda belirtilen ana işleviyle kendi kulvarında bir değer, aklın çalışma prensipleriyle ilgilenen fakat Yunan malzemeleriyle yaptığı zihin işçiliğinin handikaplarını aşamayan İbn-i Rüşd ise başka bir değerdir.

Kısacası bu iki büyük âlim birbirlerinin alternatifi değildir. Gazâlî, hem felsefenin sınır tanımaz algı ve tefekkürüne balans ayarı yapmış büyük bir bilge, hem de tasavvuf akımlarının şeriat dışı yönelimlerini sınırlayan, onları tekrar ehl-i sünnet sınırları içine sokan uyarıcı bir gönül adamıdır.

İbn-i Rüşd ise İslâm toplumlarındaki bilgi açlığının giderilmesi için âlemin işleyiş düzenini kavrama ve «Sünnetullâh»ın bu dünyaya müteallik kânunlarına nüfuz etme yönündeki çabalarıyla yüzyılların ötesinden günümüze ulaşan parlak bir yıldızdır.

Hilâl ve Salibin
Amansız Rekabeti
Medeniyetlerin Silâhlı Buluşması

HAÇLI SEFERLERİ (1096-1291)

Hilâl ve Salibin Amansız Rekabeti Medeniyetlerin Silâhlı Buluşması HAÇLI SEFERLERİ (1096-1291)

I. BÖLÜM

Orta Çağ'ın en büyük sosyal hareketliliği olarak kabul edilen Haçlı Seferleri yaklaşık iki yüz yıl sürmüştür; karadan ve denizden on binlerce kişi hıristiyan din adamlarının teşvikleriyle göğüslerine haç takarak batının büyük başkentlerinden mukaddes Kudüs kentine doğru yürümüştür. Bu yürüyüş İslâm toplumlarıyla çatışmayı beraberinde getirmiş; İslâm dünyasına, dördü şiddetli ve büyük, on civarında saldırı düzenlenmiştir. Katolik din adamları, Haçlı Seferleri öncesinde pek çok kralı, şövalyeleri, maceraperest ve inanmış halkı; «Cennetin Krallığı» uğrunda mücadele etmeye ikna etmiştir.

Haçlı saldırılarının canlı şahitlerinden tarihçi İbn-i Esîr, döneme ışık tutan; «el-Kâmil fi't-Târih» adlı kitabında haçlı ordusunun kalabalıklığını şu cümlelerle ifade etmektedir:

“Haçlıların çoğu yollarda ölmüştü. Eğer ülkelerinden çıktıklarındaki sayılarını olduğu gibi muhafaza edebilselerdi, hiç şüphesiz bütün İslâm ülkelerini kaplardı.”

Görünür sebebi ne olursa olsun, Haçlı Seferleri bir tarihî vak'a olarak boyutları, etkisi ve belleklere bıraktığı izler açısından eşine rastlanılması zor bir hâdise olarak tarihe geçmiştir. XI ve XIII. yüzyılın dünyasının coğrafi şartla-

rı, ekonomik ve askerî imkânları göz önünde bulundurulduğunda, bu seferler Büyük İskender'den sonra batının doğuya yönelik en ciddi askerî hareketi olarak kabul edilir. Hıristiyanlığa inanan kitlelerin Marsilya'dan, Floransa'dan, Sicilya'dan, Almanya ve İngiltere'den kalkarak kara ve deniz yoluyla Kudüs'e yolculuk etmeleri düşünmeye değer büyüklükte bir vak'adır.

HAÇLI SEFERLERİNİN SEBEPLERİ

Haçlıları harekete geçiren ve onları kitleler hâlinde İslâm dünyasına böyle bir saldırıya sevk eden temel sebep ne idi? Araştırmacılar değişik sebepler üzerinde durmakla beraber, bu seferlere yol açan belli başlı sebepler şöyle sıralanmaktadır:

*Hıristiyanlığın ve Hazreti İsa'nın doğduğu topraklara ulaşma, mukaddes Kudüs şehrinde «Tanrının Krallığı»nı kurma düşüncesi.

*İncil'de sözü edilen; «sokaklarında süt ve bal akan şark toprakları»na yerleşme, seyyahların anlattığı «doğu»nun zenginliklerine ulaşma arzusu.

*Hıristiyanların Yahudilerden intikam alma arzusu. Seferleri başlatan Papa II. Urbanus Haçlılara şöyle sesleniyordu:

“Babalara, oğullara, yeğenlere hitap ediyorum. Eğer birisi sizin akrabanızdan birini öldürse kendi kanınızdan olanın intikamını almaz mıydınız? Öyleyse Efendimiz (Hz. İsa)'nın ve din kardeşlerinizin intikamını öncelikle almalısınız.

*Türklerin Anadolu'dan atılması düşüncesi. Türklerin Anadolu'yu fetih etmesinin ardından, Bizans'ın Katolik dünyasından yardım istemesi, seferlerin siyasî sebepleri arasında sayılmaktadır. Türklerin Anadolu'dan atılması ve müslümanların çöl içlerine doğru sürülmesi isteği, tarihçi Steven RUNCİMAN gibi düşünen Prof. Dr. Işın DEMİRKENT tarafından şöyle değerlendirilmektedir:

“Hıristiyanlık motifleriyle süslenerek dinî bir örtüye büründürülen bu hareketin hedefi tamamıyla siyasî olup, batı dünyasının doğuyu, özellikle Anadolu'yu ele geçirme çabasıydı. Tarih literatüründe «Haçlı Seferleri» adını verdiğimiz bu hareket, XI. yüzyılda Türklerin batıya ilerlemeleri ve aynı yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu'yu yurt edinmeye başlamaları üzeri-

ne, Avrupa dünyasının; «Kutsal Toprakları Kurtarma» parolası ile Türkleri Ön Asya'dan atmak ve bu bölgeye bizzat sahip olmak için başlattığı ve iki yüz yıl boyunca Yakın Doğu'yu kan ve ateş gölüne çevirdiği bir saldırı olayıdır.”⁵⁶

*Avrupa'daki kralların şövalyelerden kurtulmak amacıyla onları İslâm dünyasına saldırıya yönlendirmesi.

*Şövalyelerin maceracı tutumları ve hristiyan değerleri uğrunda fedâilik arzuları.

*Cluny Tarikatı'nın hristiyan halkları kutsal sefere yönlendirici faaliyetleri. Fransa'da kurulup Batı Avrupa'ya yayılan Cluny Tarikatı hristiyan dünyasına yeni bir canlılık getirmiş, kendilerini Hz. İsa'nın askeri olarak kabul eden; bu tarıkata mensup şövalyeler dağınık hristiyan topluluklarını ortak düşman kabul ettikleri müslümanlara karşı faaliyete çağırıyorlardı. Hristiyanlar arası birliğin hızla temin edilerek kutsal savaşa girişilmesini istiyorlar, bu uğurda mücadele edenlerin günahlarının tanrı tarafından affedileceğine inanıyorlardı.

Nitekim Papa VIII. Gregory de kendilerine şu ifadelerle destek vermektedir:

“Tövbekâr yürekler ve alçakgönüllü ruhlarla bu yolculuğu üstlenen ve doğru imanla günahlarının kefaretiyle ödeyerek ölenlere; bütün hatalarına sınırsız endüljans ve onlara ebedî hayat va'dediyoruz. Ölseler de, yaşasalar da, tanrının merhametiyle, Havari Petrus ve Paulus'un yetkisi ve bizim yetkimiz aracılığıyla, gereğince itiraf ettikleri bütün günahları için yüklenen tazminatları kurtulmuş olacaklar.”⁵⁷

Cluny Tarikatı bütün Batı Avrupa'da yeni bir heyecan dalgası oluşturmuş, bu hareketin canlandırdığı Kudüs sevgisi halkta bir tutku hâlini almıştı.

HAÇLI SALDIRILARINDA DİN FAKTÖRÜ

Yukarıda anlatılanlar, Haçlı Seferlerinin sebepleri hakkında genel bir fikir vermekle beraber, bu büyük ve olağanüstü tarihî olaylar zincirini bütünüyle izah etmekten uzaktır. Şurası bir gerçektir ki, her yazı ve yorum, yaşadığı çağın algı örgüsünden etkilenir. Haçlı Seferlerinin sebeplerini kaleme alan tarih-

⁵⁶ Prof. Dr. Işın DEMİRKENT; Haçlı Seferleri Tarihi; s. 3.

⁵⁷ Jonathan Riley-Smith; Haçlılar Kimlerdi? s. 79, 80.

çiler de, bu sebepleri açıklarken çağın dinle ilgili bakış açılarından ve kendi dinî tutumlarından hareket etmişlerdir.

Bu sebeptir ki, toplamı yarım milyarı geçen on binlerce hristiyanın din uğruna yollara dökülebileceği meselesi göz ardı edilmiştir.

Nitekim kimi ideolojik saplantı sahiplerine göre «Karanlık Çağ» olarak kabul edilen Orta Çağ'ın dinî hareketlerin şahlanması çağı olduğu dikkatlerden uzak tutulmuştur.

Haçlı Seferlerini inanan ve inançlarını ciddiye alan bir topluluğun ciddi fedâkârlıklara girişmesi olarak görmemizi önleyecek hiçbir ilmî engel yoktur. O günün şartları dikkate alındığında, sırlı ve tehlikelerle dolu böyle bir yolculuğa çıkmak bile başlı başına bir fedâkârlık değil midir? Salgın hastalıklar, yırtıcı hayvanlar, su ve gıda teminindeki güçlükler, müslümanların tarihe mal olmuş değerli komutanları Kılıçarslan'ların, Selâhaddin Eyyûbî'lerin, Sultan Baybars'ların varlığı düşünüldüğünde, bu seferlerin ancak dinî gayretle gerçekleştirilebileceği anlaşılır.

Kabul etmek gerekir ki, Haçlılar kendilerince mukaddes değerler uğrunda mücadele ettiklerine inanmışlardı. Böylece yüz binlere ulaşmış olarak Anadolu önlerine gelmişler, karşılarında dinleri ve vatanları uğrunda çeliktten bir sipere dönmüş Türkleri ve müslümanları bulmuşlardı. Bu mücadelede cansiperâne bir müdafaa örneği ortaya koyan Anadolu Türkleri, İslâm'a yeni girmiş taze bir kuvvet olarak muhteşem başarılarıyla İslâm medeniyetinin soluğu olmuşlardı. Haç ve hilâl dâvâlarının mücadelesinde, dengeler zaman zaman değişse de müslümanlar nihâi olarak haçlı zihniyetinin emellerini boşa çıkarmayı başarmışlardır.

İdeallerindeki tüm karmaşaya, yol boyu gösterdikleri tüm acımasızlıklarına rağmen, Haçlıların hiç değilse bir kısmının birtakım değerler uğrunda mücadele için ölümüne gayret göstermiş olmaları, bugünün hazların hâkim olduğu toplumundan bakınca, takdir edilecek bir durumdur. O kitlelerde onları diri tutacak, onlara yaşama zevki verecek ve uğrunda mücadele edebilecekleri mânevî değerler vardır. Günümüz toplumlarında belki en önemli eksikliklerden biri de fert ve toplumların uğrunda mücadele edebilecekleri yüce değerlerinin olmamasıdır. Korkarım bu süreç aynen devam ederse «haz» toplumları için mücadele edebilecekleri değer kalmayacak. Hattâ dâvâsı için, ailesi için, vatanı için etkin ve net bir tavır geliştirme kabiliyetlerinden bile mahrum kalacaklar.

Bu uzun sefere katılan herkesin inancı ne olursa olsun mutlaka yüce değerlerin savunucuları olmadıkları âşikârdır. Birçoğu inanmış samimi hristiyan olmakla beraber aralarında son derece barbar olanlar, Hz. İsa'nın getirdiği öğretiyile uzaktan yakından alâkası olmayanlar ve kendi dindaşlarına karşı bile son derece acımasız tavırlar gösterebilen cahil topluluklar da bulunmaktaydı. Maalesef Haçlılar, Balkanlardan başlayarak yol güzergâhları üzerinde yer alan yerleşim birimlerinde hristiyanlar da dâhil olmak üzere halkın mal varlıklarına karşı yağmalama ve talana başvurmış, savunmasız zavallı insanlara katliamlara varan zulümler yapmışlardır. Bu acımasız tutum ve davranışlarını ilk konaklama merkezlerinden İstanbul'da, Bizans'ın topraklarında yaptıkları gibi İslâm topraklarında daha ağır bir biçimde gerçekleştirdiklerinde de hiç şüphe yoktur. Müslüman ve yahudilere karşı gerçekleştirilen bu cinayetler, insanlık tarihinin en büyük zulüm ve katliamları arasında sayılacak cinstendir. Sadece Kudüs kentini ele geçirdikleri sırada bu kentte yaşayan tüm müslümanları acımasızca katletmeleri, kenti yağmalamaları, on binlerce insan içerisinde çok sayıda çapulcu, soyguncu, maceracı ve acımasız katillerin de bulunuyor olması, bu seferlerin insanlık adına trajedisini oluşturmaktadır.

Sebepler olarak gösterilen batının fakirliği de seferlerin amacını izahtan oldukça uzaktır. Oysa doğunun zenginliklerine ulaşıp ulaşılamayacağı yapılan ilk seferlerden de rahat bir şekilde anlaşılabilirdi. Bilindiği gibi bu seferlere katılanlardan ancak çok azı geri dönmeyi başarabilmişti. Hâlbuki bu seferler asırlar boyu sürmüş, katılanlar da zaten «af ümidiyle» bu seferlere çoğu kez ölümüne katılmışlardı.

İbn-i Esîr'in el-Kâmil isimli eserinde belirttikleri dikkate alındığında, Haçlıların tutum ve davranışlarında da yer yer çelişkilerin yer aldığı anlaşılmaktadır. Haçlılar bazen söz verdikleri hâlde fethettikleri yerlerin müslüman halkını acımasızca kılıçtan geçirdikleri gibi, Antakya'yı ele geçirdikleri sırada Antakya ambarları tahılla dolu olduğu hâlde o gece pazardan atları için hayvan yemi satın almışlardır.

Haçlı Seferleri kör bir taassupla başlamış olsa da, yüzyılları aşan dönüş-türücü etkileri günümüz toplumlarını da etkilemektedir. O gün silâhla buluşmayı tercih eden iki büyük semâvî dînin temsilcileri bugün de üstünlük mücadelesini sürdürmektedir. Ancak günümüz dünyasındaki medeniyet yarışı ve üstünlük mücadelesi başka biçimlerde yürütülmektedir. Batı dünyası Haçlı Seferlerinden hezimetle çıksa da medeniyet açısından bu karşılaşmalar-

dan faydalanmış, İslâm dünyasının birikimlerini toplumlarına kazandırmayı başararak yenilenmeyi becermişti. Bugün İslâm dünyasına düşen, silâhsız buluşma süreçlerinden edineceği fırsatlarla kendi medeniyetinin kodları üzerinde silkinerek yeniden ayağa kalkmaktır. Erdem, ahlâk ve adalet temelinde bu medeniyetlerin buluşması ve bu iki kuzen medeniyetin karşılaşması, etkileşimi, çağları aşan sonuçlar doğurmaya muktedirdir. Belki de bu silâhsız buluşma süreci insanlık adına mukaddeslerin daha fazla dikkate alındığı; materyalizme, bencillığe, sevgisizliğe ve bütün ahlâkî kayıtsızlıklara karşı güzel bir işbirliği temelinde yeni açılımlara da yol açacaktır.

I. HAÇLI SEFERİ (1096-1099)

1071 Malazgirt zaferinden sonra Selçuklu beyleri, Anadolu'da başlattıkları sistemli fetih hareketleriyle hâkimiyetlerini Kocaeli yarımadasına kadar yaymışlardı. Anadolu'da yaşayan yerli hıristiyanlar dâhil herkesin koruyuculuğunu üstlenmişlerdi. Öte yandan Büyük Selçukluların kendi aralarındaki iktidar kavgalarına düşmelerinden yararlanarak 1075 yılından itibaren de Anadolu Selçuklu Devleti adı altında müstakil hâle gelmişlerdi.

Türkler, Anadolu'da kısa zamanda alperenlik rûhuyla yeni bir heyecan oluşturmuştu. Dalgalar hâlinde Anadolu'ya yayılan Selçuklular bir yandan tebliğ faaliyetleriyle uğraşırlarken öte yandan inşaa ve imar faaliyetlerinde de bulunarak İslâm medeniyetinin izlerini bu topraklarda kalıcı hâle getirmişlerdi. Bizans başkentine çok yakın bir yer olan İznik kentini başkent yapmaktan da çekinmeyerek hedeflerinin batı yönünde ilerleme olduğunu göstermişlerdi. Selçuklular; yaylarını Bizans'a doğru germiş, kılıçlarını da düşman saldırılarına karşı kuşanmışlardı.

Bizans zorlanmaktaydı. Topraklarının yarısından fazlasını Türklere kaptırmış, Marmara Bölgesi'nde sıkışmıştı. İmparator Alexios Türkleri Anadolu'dan atmak istiyordu. Ancak askerî gücü bu amacını gerçekleştirmeye hiç de elverişli bir durumda değildi. İmparatorun kızı Anna Komnena, dönem olaylarını ele aldığı Alexiade isimli kitabında yer alan hâtıralarında; sadece Anadolu Selçuklu ilerleyişinden endişe etmediğini, ayrıca imparatorluğun Balkan topraklarında da büyük sıkıntıların olduğunu, Keltlerin ve göçebe Peçeneklerin Bizans'ı tehdit ve baskı altına aldığını dile getirmekteydi.

Şartlar Bizans İmparatorluğu'nu batı hıristiyanlarından yardım isteme-

ye mecbur hâle getirmişti. Nitekim Piacenza Konsili'ne katılan Bizans elçileri, Türklere karşı Bizans İmparatoru Alexios Komnanos'un yardım talebini Papa Urbanus'a iletmışlerdi. Papa bu çağrıya Güney Fransa'da Clermont'ta topladığı kilise meclisinde yaptığı vaazla cevap verdi. Kilise görevlilerinin yanında halkın da katıldığı bu âyinde Urbanus II hristiyan dünyasını, İslâm dünyasına karşı saldırıya tahrik dolu şu sözlerle çağırmıştı:

“Kudüs sınırlarından ve Konstantinapolis şehrinden dehşet verici bir haber geldi...

Lânetlenmiş bir ırk, tanrıya tamamen yabancılaşmış bir ırk... O hristiyanların topraklarını işgal ederek, kılıç, yağma ve ateşle nüfusu azaltmıştır.”

Papa yine bu kışkırtıcı ve tezyifkâr konuşmasında; kiliselere saldırıldığından, hristiyan kadınlara tecavüz edildiğinden, erkeklere işkence yapıp öldürüldüğünden bahsederek kitleleri galeyâna getirmekteydi.

Öte yandan Papa, kendi milleti olan Fransızların gururunu okşamayı da ihmal etmemişti:

“Şarlman'ın yüceliğini hatırlayın. Cesur askerler, yenilmez ataların soyundan gelenler, yozlaşmayın. Aranızdaki tüm nefretlerden arının. Aranızdaki tüm anlaşmazlıklar bitsin, tüm savaşlar sona ersin. Mukaddes mezara doğru yola çıkın, o toprakları günahkâr ırkın elinden kurtarın ve kendinize bağlayın.”⁵⁸

Papa'nın bu kitleleri şişiren ajitasyonu kalabalıkları harekete geçirdi.

Konuşmasının sonunda kitlelerden şu savaş nâraları yükselmişti:

“Deus Vult! Deus Vult (Tanrı böyle emrediyor!)”

Bu tepkiden oldukça memnun kalan Papa, tahriklerini başta memleketi Fransa olmak üzere bütünüyle Batı Avrupa'nın her yanına giderek veya din adamlarını göndererek sürdürmüştü. Papa'nın temsilcileri kısa zamanda mukaddes topraklarda savaşacak gönüllüleri toplamayı başardı. Bu kontrolsüz tahrik kasaba kasaba birçok seremoni bahane edilerek gerçekleşmişti.

Orta Çağ Avrupa'sının önde gelen dîni ve askerî şahsiyetleri el ele vermiş-

⁵⁸ Hristiyanlık Tarihi, s. 279.

ti. Normandiyalı Robert, Toulouselu Raymont, Tarantolu Bohemont, Flanderli Robert, Bouillonlu Godfrey, Bolonyalı Baldwin ve Bloisli Etienne İslâm dünyasına yapılacak bu büyük saldırının önemli askeri şahsiyetlerini oluşturmaktaydı.

Papa bu seferlere kitleleri yönlendirirken bir yandan Avrupa'daki hırstıyan toplulukları arasındaki çekişmeleri önlemiş olmaktadır. Öte yandan Bizans'a yardım ederek üstünlük kurmayı ve doğu Ortodoks kiliselerini kendine bağlayarak birliği sağlamayı hedefliyordu. Bir diğer amacı da mukaddes mekânların denetimini ele geçirmektir. Zaten çağdaşları için bir Haçlı Seferi; İsa (a.s.) adına, Papa tarafından izin verilen bir sefer demektir. Sefere ön safhada katılanlar yemin eder, sonuç olarak evlerinde korunma ve endüljans gibi ayrıcalıklardan yararlanırlardı.⁵⁹

Haçlı Seferi hareketine bağlı öncü birlikleri bin bir zorlukları aşarak İstanbul'a varmıştı. Bu birlikler; Keşiş Piyer (Pierre L'Hermit) önderliğinde Fransız, Alman ve az sayıda İtalya köylülerinden oluşan 40 bin kişilik bir topluluktan oluşmuştu. Şüphesiz Avrupa'nın değişik merkezlerinden İstanbul'a yolculuk; başta ulaşım, yiyecek ve içecek temini, dil problemleri olmak üzere birçok problemi beraberinde getirmişti. XII. yüzyıl boyunca Avrupa'nın hemen hemen bütün nehirleri üzerinde haçlı birliklerinin yol geçişlerini kolaylaştıracak çok sayıda köprü kurulmuştu. Bütün bu gelişmeler Haçlı Seferlerine katılanların ulaşım ve intikal problemini aşmak amacını taşımaktaydı. Haçlı Seferleri böylece toplumların birbirleriyle temaslarını kolaylaştıran bir rol de icra etmişti.

Piyer'in yola döktüğü kitleler daha çok muharip olmayan, galeyana getirilmiş halk kitlelerinden oluşmaktaydı. Düzensiz-başbozuk bir çapulcu sürüsünü andıran bu toplulukların; daha İstanbul'a gelmesinden evvel, Macaristan sınırında Sava Irmağı kıyısında Zemun (Semlin) mevkiinde bir ayakkabı alışverişi yüzünden büyük karışıklıklar çıkmış ve kaleye saldıran Haçlılar dört bin Macar'ı öldürmüşlerdi. Yine bu kitleler iâşe ve ibâte zorluklarından başta Belgrat olmak üzere birçok yerleşim merkezini talan etmişler, hırsızlık, soygun ve tecavüz gibi olaylara sebebiyet vermişlerdi.

Haçlılar İstanbul'a geldiklerinde bugünkü Eyüp'te karargâh kurmuş ve yerleştirilmişlerdi. Ancak İmparator Aleksios ve Bizans halkının beklentilerine cevap verecek nitelikte görünmüyorlardı. Çoğu çapulcu, serseri ve aylak

⁵⁹ Haçlılar Kimlerdi?, Jonathan Riley-Smith.

insanlardan oluşmaktaydı. Ancak büyük ve nitelikli başka orduların da yolda olduğu haberi Aleksios ve Bizans'ı bir dereceye kadar rahatlatmıştı. Oysa Aleksios, Papa ve Avrupa hristiyan dünyasından kendisini üç-dört bin kişilik askerî bir güçle ve maddî yardımla desteklemelerini arzu etmekteydi. İstanbul'a ulaşan bu ilk Haçlı kafilesi; askerî açıdan destek olamayacağı gibi, yiyecek, giyecek ve barınma ihtiyaçlarını temin etmeleri sırasındaki yağma, talan ve soygunlara karışmaları İstanbul için tam bir huzursuzluk kaynağını oluşturmuştu. İmparator, kural-kaide tanımayarak etrafta gördüğü her şeyi yağmalayan bu çapulcu sürüsünden kurtularak Anadolu'ya bir an önce atmak amacındaydı.

Nitekim Haçlı gürûhunu Anadolu'ya geçirerek Eski Hisar üzerinden teknelerle Yalova yakınlarında Kibetos askerî karargâhına gitmelerine yardımcı olmuştu. Normanlardan oluşan muharip ilk Haçlı birliğini de bekletmeden aynı güzergâhı kullanarak bu topluluklarla birleştirdi. Artık Haçlılar, Selçuklu topraklarına dayanmışlardı. Bizans İmparatoru; diğer askerî kuvvetleri mutlaka beklemelerinin doğru olacağını, asıl askerî birlikler gelmeden önce saldırmamaları konusunda Haçlı kafilesini uyarmıştı. Ancak Haçlılar bu uyarıyı dikkate almadan İznik civarında Selçuklu topraklarına dalarak yağma ve talan faaliyetlerine girişmişlerdi. Savunmasız köylüleri din farkı gözetmeksizin beşikteki çocuklarına varıncaya kadar kundaklayıp, mal ve hayvanlarını yağma etmişlerdi. Hattâ daha fazlasını elde etmek isteyen Normanlar 6 bin kişilik bir kuvvetle Drakon vadisine girerek İznik yolu üzerinde bulunan Kserigordon kalesini ele geçirmişti.

Bu gelişmelerden haberdar olan Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan bu stratejik kaleyi geri almak üzere kardeşi Dâvud'un kumandasında bir askerî birliği gönderdi. Selçuklular kısa zamanda kaleyi geri aldıkları gibi buraya yerleşen kuvvetleri dağıtıp imhâ etti. Çok az sayıda Haçlı askerî İstanbul'a geri dönebilmişti.

Öte yandan Pierre L'Hermit'e bağlı haçlılar İznik kentinin ele geçirildiği haberiyle Kibetos karargâhından İznik istikametine doğru harekete geçmişlerdi. Yolda Drakon vadisinde Selçuklu ordusuyla karşı karşıya geldiler. Selçuklu okçuları vadide yaklaşık 20 bin kişilik bu haçlı gürûhunu pusuya düşürerek saf dışı bıraktı. Dağılan ve kaçan bu topluluktan çok azı teknelerle İstanbul'a ulaşarak, haçlıların içine düştüğü fâciayı haber vermişti.

FEODAL ORDULARIN DOĞU'YA HAREKETİ ve ANADOLU'DA İLERLEMELERİ

Haçlılar açısından en başarılı sefer, birinci sefer olarak kabul edilir. Şüphesiz şövalyelerin ve düklerin katılımıyla güçlü ve disiplinli bir ordu oluşturmayı başaran haçlıların beklenen asıl ordusu, dört koldan 1096 sonbaharında İstanbul'a ulaşmıştı. Haçlı askerî reisleri; Fransa Kralı'nın kardeşi Dük Hugues, Aşağı Lorraine Dük'ü Godefroi de Bouillon, Güney İtalya'dan Robert Guiscard, Toulouse Kontu Raimont de Saint Gilles, İngiltere Kralı'nın kardeşi Robert, Flandra Kont'u Robert ve Champagne Kont'u Etienne de Blois gibi Avrupa'nın seçme ve gözde askerî şahsiyetlerinden oluşmaktaydı. Haçlı reislerinin muazzam askerî birliklerle İstanbul'a gelmesi Bizans İmparatoru Alexios'u oldukça tedirgin etmişti. Bu askerî gücün Bizans İmparatorluğu'nu da tehdit ettiğini, Haçlıların amaçları arasında doğuda devletler kurmak olduğunu gören imparator; komutanlardan kendisine bağlılık yemini etmelerini ve elde edecekleri toprakların Bizans'a teslimini istedi. Buna karşılık İmparator; sefer süresince haçlıların her türlü ihtiyaçlarını karşılayacak, yol güzergâhları boyunca haçlılara refakatçi birlikler verecekti.⁶⁰

Haçlı reisleri bu bağlılık yeminini isteksiz bir biçimde de olsa yerine getirdi. Fransızların reisi önce bu duruma itiraz etti ancak çıkan çatışmanın ardından o da vassallık yeminini etmek zorunda kaldı.

İmparatora bağlılık ve işbirliği görüşmelerinin ardından haçlı reislerine ait birlikler Anadolu yakasına geçirildi. Ordular Maltepe'den İznik istikametine doğru yürüyüşe geçtiler. Bu arada birinci haçlı dalgasını başarıyla savuşturan Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan ülkesinin doğu sınırlarını güvence altına almak amacıyla Malatya'da bulunuyordu. Haçlı kuşatması haberi üzerine derhâl geri gelip kuşatmayı yarmak istediye de sayıca çok kalabalık ve düzenli Haçlı birliklerini aşarak içeri giremedi. Şiddetli bir çatışmanın ardından geri çekilmek zorunda kaldı. Nihayet destekten mahrum kalan İznik kenti anlaşmayla Haziran 1097'de Bizans İmparatoru'na teslim oldu. Kaynaklar anlaşmayla kentin yağmalanmadan alınışında Bizans'ın etkin rol oynadığını göstermektedir. İmparator, böylece şehrin haçlılarca yağmalanmasını önlediği gibi bölgenin etkin unsuru Türklerle de köprüleri büsbütün atmamış olmaktaydı.

⁶⁰ İsm DEMİRKENT, Haçlı Seferleri Tarihi, s. 26.

HAÇLILARIN URFA ve ANTAKYA'YI ELE GEÇİRMELERİ

İznik'i ele geçiren haçlılar bu moral ve cesaretle Eskişehir istikametinde ilerlemeyi sürdürdüler. I. Kılıçarslan haçlıları Porsuk çayı ve Sarısu deresinin birbirine karıştığı geniş bir ovanın kıyısında bulunan Şarhöyük (Dorylaion)'da pusuya düşürüp yıpratmayı başardı. Ancak büyük bir baskından çekinerek ve kalabalık orduyu imha etmenin hattâ yürüyüşünü bile engellemenin imkânsızlığını anlayarak geri çekilmek zorunda kaldı. Ardından civardaki yerleşim birimlerini boşaltıp, tarlaları yakmayı, su kuyularını tahrip ederek düşmanı zor durumda bırakmayı tercih etti.

Artık tarihin tanıdığı en önemli askerî şahsiyetlerinden biri olan I. Kılıçarslan, vur-kaç taktikleriyle Toroslar'da haçlıları yıpratma yoluyla yenmeyi tercih etmekteydi. Önlerinde cepheden saldıracak güç kalmayınca haçlılar Konya-Ereğli yolunu takip ederek Maraş ve Göksun üzerinden Antakya önlerine geldiler. Bu arada bir diğer haçlı kolu Çukurova bölgesine inerek Tarsus, Adana, Misis şehirlerini Türklerin elinden aldılar. Buraların yönetimini yerli Ermenilere bıraktılar ve tarihî Urfa kentinde ilk Haçlı Kontluğu'nu kurmayı başardılar. (Mart 1098)

Antakya, sağlam surlarla çevrili bir kentti ve Türkler tarafından çok iyi savunuluyordu. Nitekim Cenovalıların ve İngiliz filosofunun desteğine rağmen aylarca süren kuşatmadan sonuç alınamamıştı. Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk da Musul valisi Kürboğa idaresinde bölgedeki Türkmen ve Kürt aşiretlerinden oluşan bir orduyu Antakya önlerine gönderdi. Haçlı ordu kargâhı bu kuvvetlerin geleceği haberi üzerine endişeye kapıldı. Bir kısım kuvvetler kuşatma ordusundan ayrılarak ülkelerine döndüler. Ancak yardımın gecikmesi, haçlıların artan askerî baskıları ve Antakya'da yaşayan bir mühtedi Ermeni'nin ihâneti, kentin haçlıların eline geçmesinin ana sebeplerini oluşturmuştu. (Haziran 1098)

Kürboğa; kuvvetleriyle Antakya önlerine geldiyse de, haçlı kuvvetlerine yenilmesi Antakya Haçlı Kontluğu'nun kuruluşunu perçinlemiş oldu. Haçlılar şehrin müslüman halkını öldürüp mallarını yağmalamışlardı. Aynı yıl salgın hastalıktan aralarında Papa'nın temsilcisinin de bulunduğu çok sayıda insan ölmüştü. Haçlı güçleri arasında Antakya'nın kime bırakılacağı konusunda anlaşmazlık çıkmıştı. Sonunda Bohemunt; Antakya kontluğunun başına geçerken, Raimont da ordunun başına geçip Kudûse doğru yönelmişti. Diğer Haçlı liderleri de bu orduya katıldılar.

Bu dönemde Kudüs, Selçukluların iç çekişmeleri yüzünden Fâtımîlerin eline yeni geçmişti. Haziran 1099'da mukaddes kenti kuşatan haçlılara deniz yoluyla Yafa üzerinden yardımlar da gelmekteydi. Nihayet haçlılar bir aylık bir kuşatmanın ardından şehre girmeyi başardılar. Müslüman halk telâş içinde Kubbetü's-Sahrâ ve Mescid-i Aksâ'ya sığındıysa da bütünüyle hunharca öldürüldüler. Hattâ müslümanlara yardım ettikleri gerekçesiyle Yahudiler de sinagogları ateşe verilerek öldürülmüştü. İnsanlığın en vahşi katliamları arasında yer alan bu dehşet tablosunu, olaya şahitlik yapmış tarihçi Raimundus Aguilers şöyle anlatır:

“Kentin haçlılarca ele geçirilişinin ertesi günü Harem-i şerif mahallesine giderken her tarafı kaplayan cesetlerin arasından ve dizlerime kadar çıkan kan birikintilerinin içinden geçmek zorunda kaldım.”⁶¹

KUDÜS HAÇLI KRALLIĞI'NIN KURULMASINDAN SONRAKİ GELİŞMELER

KILIÇARSLAN: İSLÂM TOPRAKLARININ KORUYUCU KILICI

Galip Avrupa, I. Haçlı Seferleri'nin sonunda rüyalarının gerçekleştiğini görmüş olmanın coşkusu içindeydi. Kudüs'te Lâtin Haçlı Krallığı kurulmuş; Urfa, Antakya ve Trablusşam'da da hristiyan şehir devletleri oluşmuştu. Böylece «Mukaddes Topraklar»da yeni bir dönem başlıyordu. Frenk hâkimiyeti döneminde, o günkü Acre başpiskoposu Jacques de Vitry'nin şövalyeler hakkında yazdıkları, bu yeni dönemin karakterini ortaya koymaktadır:

“Bu insanlar kötü ve soysuz; erkekleri ahlâksız, çocukları da en ufak bir terbiye ve insan hasletinden mahrumdurlar.

Çok küçük bir sebeple aralarında kavga ederler, çoğu kez de kendi din-daşlarını mahvetmek için başka bir dine bağlı olanlardan yardım isteyecek kadar da utanmazdırlar.

Bu memlekette saygısız ve yalan yere yemin edenlerle, hırsızlar, kendi öz anne-babalarını öldüren ve zinâyı en tabii olay gibi gören soyta-

⁶¹ TDV İslâm Ansiklopedisi, Haçlılar maddesi.

rılar ve de günahkâr keşiş ve arlanmaz râhibelerden başka hiç kimseye rastlayamazsınız.”⁶²

Öte yandan Bizans; haçlılarla yaptığı işbirliği sonucunda, daha önce Türklere kaptırdığı başta İznik ve çevresi olmak üzere Marmara ve Ege bölgesindeki bazı yerleri yeniden ele geçirerek daha güçlü hâle gelmişti. Çukurova bölgesinde de Ermenilerin etkinlikleri artmıştı.

Bu gelişmeler İslâm dünyasında ciddi bir şaşkınlık uyandırmış, bilhassa Türklerin Anadolu’daki hâkimiyetleri sarsılmıştı. Nitekim I. Kılıçarslan başkent İznik’i terk etmek zorunda kalmış ve devlet merkezini Konya’ya taşıyarak sahillerden iç kısımlara doğru çekilmişti. Artık Müslüman-Türkler için Anadolu’da yeni bir yapılanmaya gitmek kaçınılmaz hâle gelmişti.

1101 YILI HAÇLI SEFERİ

Haçlıların Kudüs’ü ele geçirerek maksatlarına ulaşması ve stratejik yollar üzerinde hristiyan kontlukları kurması; batı hristiyan dünyasında coşku ve memnuniyetle karşılanmış, bu başarıların verdiği özgüven ve moralle Avrupalılar yeni haçlı birliklerini Anadolu üzerinden Kudüs’e doğru yola çıkarmışlardı. Amaç, yeni kurulan kontlukları ve Kudüs Lâtin Krallığı’nı askerî bakımdan takviye etmek ve hristiyanların etki alanlarını genişletmekti. Bu seferi tetikleyen ana sebepler arasında, Kılıçarslan’ın ve Dânişmendli Gümüş Tekin’in Anadolu’da bulunan haçlı güçlerine karşı kahramanca mücadelelerinin çok önemli payı vardır.

Nitekim Kılıçarslan; Anadolu içlerine doğru ilerlemesini sürdüren Danimarka Kralı Sven komutasındaki 15 bin kişilik bir orduyu Akşehir’de bütününü imhâ etmiş, Dânişmendoğulları’ndan Gümüş Tekin de ünlü haçlı komutanı ve Antakya kontu Bohemont’u esir ederek Niksar Kalesi’ne hapsetmişti. Bu iki olay, haçlıların Kudüs’ü ele geçirmekle kapıldıkları sevinç ve coşku-yu gölgelemiş, bölgedeki hristiyan güçlerini ve papayı endişeye sevk etmişti. Bütün bunlar, Avrupalı devletleri I. Haçlı Seferi’ni tamamlayan takviye seferlerini gerçekleştirmeye sevk etmiştir.

Bu seferlerde I. Kılıçarslan tedbirli ve dirâyetli bir komutan olarak İslâm dünyasının koruyucu kahramanı olma hüviyetini kazanmıştır. Bu değer-

⁶² H. A. Nomiku, Haçlı Seferleri, s. 37, İletişim Yayınları.

li Müslüman-Türk komutanın yönetimindeki Anadolu Selçukluları son derece kritik bir rol üstlenmiş, âdeta bütün Ortadoğu'yu ele geçirmeyi hedefleyen haçlı yayılmasına karşı, başarılı bir direniş ortaya koymuştur. Anadolu Selçukluları'nın bu kahramanca direnişi, haçlıların yayılmacı emellerine fırsat vermeyerek İslâm topraklarının istilâdan en az zararla kurtulmasını sağlamıştır. Ayrıca kendi aralarında rekabet eden bütün müslüman beylikler; büyüyen düşman tehlikesine karşı birleşerek ortak hareket etmiş, İslâm bayrağı etrafında tam bir birlik meydana getirerek çekirge sürüleri gibi saldıran haçlı birliklerine geçit vermemişlerdir. Bu arada Dânişmendliler ile Selçuklular arasındaki siyasî rekabet de haçlı tehlikesine karşı yerini, işbirliğine bırakmıştır.

1101 yılında sefere çıkan üç büyük haçlı ordusu da, birinci seferde olduğu gibi; kralların yönetiminde değil, duklerin, kontların ve kilise ileri gelenlerinin liderliğinde yola çıkmıştı. İstanbul'a ilk ulaşan ordu Milano Başpiskoposu *Anselm de Buis* liderliğinde Lombardlardan teşekkül etmiş bir orduydü. 1. Haçlı Seferi'ne katılmamış olan Lombardlar, papa ile ilişkileri düzelir düzelmez kalabalık bir grupla bu takviye seferinde yerlerini almışlardır. Alman ve Fransız ordularının gelişiyile tamamlanan bu ordu, Bizans İmparatoru Aleksios tarafından kendilerine rehber olarak verilen 500 kişilik kuvvetle beraber ilk karargâhları olan İzmit'ten Anadolu içlerine doğru ilerlemişlerdir.

On binlerce askerden oluşan bu haçlı gücü; her ne kadar «Mukaddes Kudüs» kentine gitmek ve hristiyan güçlerini takviye etmek maksadıyla yola çıkmışsa da, bir diğer amacı da doğuya doğru ilerlemek ve yeni yerler elde etmektir. Bu yüzden yolunu Ankara istikametine çevirdi ve Dânişmendli Gümüş Tekin'in Niksar Kalesi'nde esir tuttuğu Antakya kontu ve ünlü haçlı komutanı Bohemont'u esaretten kurtarmaya yöneldi.

Bu yeni haçlı dalgasını haber alan Anadolu Selçuklu Sultanı Kılıçarslan, Anadolu içlerinde ilerlemekte olan bu orduyu dikkatle takip ederek saldırı için uygun zamanı kollamaktaydı. Kılıçarslan bir yandan da Dânişmendlilere, Halep Emiri Rıdvan'a, Harran Emiri Karaca'ya ve Artuklu Bey'i Belek'e haber salarak haçlılara karşı yardım çağrısında bulundu.

Büyük ve değerli komutan Kılıçarslan'ın çağrısına uyan Türk, Kürt ve Arap beyleri; birlikte hareket ederek ortak bir İslâm ordusu kurdular. Kılıçarslan ve diğer komuta heyeti saldırı için acele etmediler. Nitekim haçlılar, Beypazarı üzerinden Ankara'ya vardıklarında bile Kılıçarslan karşılarına çıkmayı uygun görmedi. Ankara'da bir süre konaklayan haçlılar, Çankırı

üzerinden Niksar'a ulaşmak istiyordu. Ancak Haziran ayına rastlayan bu yolculukta kalabalık haçlı ordusunun su ve yiyecek bulma sıkıntısı had safhaya ulaşmıştı. Kılıçarslan bir harp taktiği olarak haçlıların yürüyüş güzergâhı üzerindeki ekili arazileri tahrip ettirmiş ve su kuyularının da kapatılmasını emredererek haçlı ordusunu zor durumda bırakmıştı.

Nihayet iki ordu Merzifon yakınlarındaki bir ovada karşılaştılar. Bu karşılaşma büyük haçlı ordusunun kesin hezîmetiyle neticelendi. 20 bin kişiden oluşan Selçuklu kuvvetleri, tarihî kaynakların 50 bin ilâ 200 bin arasında gösterdiği haçlı ordusunu darmadağın etti. Perişan bir duruma düşen haçlı ordusuna son darbeyi tepede mevzilenen Selçuklu okçu kuvvetleri indirdi. Tepeden ok yağmuruna tutulan haçlılar, neye uğradıklarını şaşırılar. Komutanlarının bile kendi canlarının derdine düştüğü savaşta, haçlı askerlerinin kaçabilenleri kaçtı, kaçamayanları ise bütünüyle imhâ edildi.

Bu ordunun tamamen savaş dışı bırakıldığı günlerde Nevres kontu II. Guillaume idaresinde Fransızlardan oluşan ikinci bir haçlı ordusu yine Bizans topraklarına girerek İstanbul üzerinden Anadolu'ya geçti. Kılıçarslan, haçlıların bu yeni girişimini de haber alarak derhâl ordusunu harekete geçirdi. Merzifon Ovası'ndaki büyük zafere imza atan Selçuklu ordusu daha atlarını dinlendirmeden yola koyuldu. Bu arada haçlı ordusunun Ankara'ya kadar geldiği ve Konya istikametine doğru yön değiştirdiği haber alınmıştı. Selçuklular Dânişmendli kuvvetlerinin de desteği ile Konya'ya varmadan haçlı ordusuna yetişti. Ancak yapılan tüm yıpratıcı hücumlara rağmen kalabalık haçlı ordusunun Konya'ya ulaşması önlenemedi.

Konya'dan güneye yönelen bu haçlı ordusunun da zamanla su ve yiyecek sıkıntısı artmıştı. Kılıçarslan hemen hemen aynı taktikle haçlı ordusunu izlemiş, yorgun ve gücünden çok şey kaybettiği bir sırada saldırmayı tercih etmişti. Bu sebeple ikinci ordunun âkıbeti de birincisinden farklı olmadı. Nitekim Bizans'ın elinde bulunan Ermenek Kalesi'ne sığınarak canını zorlukla kurtarabilen Nevres Kontu ve birkaç şövalye dışında tüm haçlılar savaş meydanında etkisiz hâle getirildiler.

Bu orduyla mücadele esnasında üçüncü haçlı ordusu da İznik-Akşehir yolundan hareket ederek Selçuklu topraklarında ilerlemeye başlamıştı. Kılıçarslan her zamanki temkinli ve tedbirli tavrıyla bu yeni haçlı dalgasını da izledi ve önlerinden çekilerek yorgun ve bitap düşmelerini sağlayacak bir strateji takip etti. Selçuklu ordusu Konya-Ereğli yakınlarındaki Akgöl

Ovası'nda hücumla hazır olarak gördüğü haçlı ordusunu pusuya düşürerek imhâ etti. Böylece 1. Haçlı Seferleri'ni tamamlayıcı nitelikteki «1101 Yılı Haçlı Seferleri»ne katılan Avrupalı kuvvetlerin üç saldırısı da boşa çıkarılmış oldu.

1101 yılında kazanılan bu başarıların, Türkleri Anadolu'dan atmak ve bu toprakları bizzat ele geçirmek düşünce ve hedefiyle sahneye konulmuş haçlı seferlerinin amacını yok ettiğini; haçlı hareketine ilk darbeyi vurduğunu ve Türk milletinin gelecekteki kaderini etkileyecek olumlu gelişmelerin temel taşını teşkil ettiğini kabul etmek doğru olur.

Selçukluların bu başarısı; Anadolu'nun bundan sonra yabancılar tarafından değil işgalini, bu topraklardan geçme imkânını bile ortadan kaldırdığını göstermiştir. Bundan böyle, Anadolu'nun içinden geçen yol, hem Bizans hem de batı dünyasının haçlı ordularına kesinlikle kapanmıştı. Her ne kadar 1147 ve 1190 yıllarında yapılan Haçlı Seferleri sırasında Alman ve Fransız orduları Anadolu'dan Suriye'ye geçiş yolunu zorlamaya çalışmışlarsa da, hiçbir başarı elde edememişlerdir.⁶³

II. HAÇLI SEFERİ (1147-1149)

İlk haçlı devletlerinden Urfa Kontluğu'nun Musul Atabeyi İmâdüddin Mahmud Zengi tarafından ele geçirilmesi (Aralık 1144) Avrupa'da büyük endişe uyandırmış ve yeni bir haçlı seferinin fitilini ateşlemişti. Nitekim Papa III. Eugenius bu gelişme üzerine 1145 yılının sonunda Hristiyan dünyasına yeni bir haçlı seferi çağrısında bulundu. Katolik dünyasının rûhânî lideri bu sefer için tüm ağırlığını ortaya koyarak maddî ve mânevî teşvikleri ile katılımın büyük boyutlara ulaşmasını sağladı.

Çağrıya ilk coşkulu destek, Fransa kralı VII. Louis'den geldi ve sefere; ordusunun başında bizzat katılma kararı aldı. Başta Clairvaux'lu Aziz Bernard olmak üzere Hristiyan din adamlarının ateşli teşvikleriyle sefere katılım, artarak sürdü. Nihayet Alman İmparatoru da geniş kitlelerin sesine kulak vererek haçlı seferine iştirak etmeye iknâ oldu. Üstelik yanında Bohemya ve Polonya Kralları da bu sefere katılacaklardı. Böylece Avrupa'nın iki büyük imparatorunun liderliğinde yeni ve büyük bir haçlı seferi hazırlanmıştı.

İlk harekete geçen Alman İmparatoru Konrad oldu ve ordusuyla

⁶³ İsmail DEMİRKENT, Haçlı Seferleri Tarihi, s. 189, Dünya Kitapları.

Macaristan topraklarını aşarak Bizans topraklarına girdi. Bizans'ın, kendi çıkarları açısından Avrupa'nın bu yeni girişimini uygun bulduğu söylenemezdi. Nitekim haçlı orduları, henüz Bizans toprakları üzerinden Anadolu'ya ulaşmadan önce İmparator Manuel Komnatos Anadolu Selçuklu Sultanı Mes'ud'la barış yaparak çok yönlü tehditlere karşı tedbir alma ihtiyacı duymuştu.

Alman İmparatoru Konrad ve beraberindeki disiplinsiz ve kalabalık ordusu 1147 Eylül'ünde İstanbul'a ulaştı ve tıpkı daha önceki haçlı orduları gibi Bizans'a zarar vermeyeceğine dair taahhüt içeren yemini yapmak zorunda kaldı. Alman, Bohemyalı ve Polonyalılardan oluşan orduda birlik ve bütünlük olmadığı gibi zaman zaman meydana gelen taşkınlıklar da sevk ve idareyi güçleştirmekteydi. Bu durum, Bizans açısından oldukça rahatsız ediciydi. Bizans İmparatoru Manuel; İstanbul'da yaşanan bu karmaşaya, gelmekte olan yeni Fransız haçlı birlikleri de eklenmeden son vermek için Alman ordusunu Anadolu üzerinden Antalya'ya yönlendirdi. Böylece Türklerle çatışmaya girmeden, Bizans arazisi güzergâhı kullanılmış olacaktı. Ancak İznik'e geçen Alman İmparatoru kendisine o kadar güveniyordu ki; savaşçı olmayan gönüllüleri İznik'te bırakıp, muhârip seçme 20 bin kişilik bir orduyla doğuya yönelerek ilerlemek istedi. Nihayet Eskişehir yakınlarında (Dorylaion) I. Mes'ud tarafından idare edilen Selçuklu ordusuyla karşı karşıya geldiler. İnsicamdan ve disiplinden mahrum haçlı ordusu için bu karşılaşma büyük bir bozgunla sonuçlandı. Haçlı ordusunun yüzde doksanı saf dışı bırakılarak imha edildi. Alman İmparatoru ise çareyi; çoğu yaralı 2000 askeriyle İznik'e doğru kaçmakta bularak, canını kurtarmış oldu. Kazanılan bu zaferin müslüman-Türkler için çok özel bir anlamı vardı. Selçuklular, bu üstün başarıyla I. Haçlı Seferi sırasında aynı yerde yaptıkları savaşın güzel bir rövanşını almışlardı.

Öte yandan II. Haçlı Seferi'ne katılan Fransa Kralı VII. Louis de aynı sıralarda eşinin de katıldığı daha güçlü bir orduyla, aynı yolu takip ederek Ekim ayında İstanbul'a ulaştı. Selçuklularla anlaştığı için kendisine güvenmemekle beraber Bizans İmparatorluğu'yla anlaştı. Buna göre Haçlı ordusu Bizans'a zarar vermeyecekti ve aldıkları eski Bizans topraklarını Bizans'a bırakacaklardı, buna karşılık Bizans da haçlı birliklerine Anadolu içlerinde kılavuzluk yapacaktı.

Fransız ordusu Anadolu'ya geçerek İznik'e vardığında Alman İmparatoru Konrad'ın önderliğindeki haçlı birliklerinin ağır yenilgisinden haberdar olmuştu. Konrad da İznik'e zorlukla ulaşmıştı. İki büyük haçlı lideri İznik'te

buluştu ve içlerinde birçok yaralının da bulunduğu birlikleri bu yeni orduyla birleştirme kararı aldılar. İki kral bu kez birlikte hareket ederek Balıkesir-Bergama ve İzmir üzerinden hristiyanlarca mukaddes Efes kentine vardılar. Ancak Konrad burada hastalanarak İstanbul'a dönmek zorunda kaldıysa da tedavisini tamamlayıp bir süre dinlendikten sonra bu kez mukaddes yerleri ziyaret etmek amacıyla deniz yolunu kullanarak Filistin'e gitti.

Öte yandan Fransız kuvvetlerinin önderliğindeki birleşik ordu Denizli üzerinden Antalya'ya ilerleyişi sırasında büyük zorluklarla karşılaştı. Selçuklular, Menderes nehri boyunca haçlıların izini adım adım takip etmekteydi. Ve nihayet haçlıları, Yalvaç yakınında ve Toroslar'da vur-kaç taktığının kullanıldığı yıpratıcı savaşlar yaparak ve pusuya düşürerek onlara büyük kayıplar verdirdiler. Bu durum; hastalıkla, su ve erzak teminindeki güçlüklerle boğuşmak zorunda kalan kalabalık orduyu büsbütün perişan etmişti. Her şeye rağmen savaşçı niteliğinden sıyrılma da, 100 bin civarındaki bir haçlı gürûhu Antalya'ya ulaşmayı başarabilmişti.

Kral Louis ve şövalyelerinden oluşan çekirdek güçler bir gemiye atlayarak Antakya'ya âdeta kaçarak gitti. Kaderine terk edilen haçlılar da sahil şeridini kullanarak Suriye istikametinde hareket ettiler. Yolda mahallî Türk ve Kürt müslüman güçleri tarafından yıpratılan bu gürûhtan ancak yarısı Antakya'ya ulaşabilmişti. Haçlılar açısından tam bir felâket yaşanmıştı. Birleşik haçlı güçleri son bir gayretle Şam'ı ele geçirmek istedilerse de Şam hâkimi Tâcu'l-Mülûk Böri kuşatmayı yararak «Frenkleri» ağır bir yenilgiye uğrattı. Bu savaşlara şahitlik etmiş şair İbn-i Kayserânî, Böri'nin halkı esaretten kurtarışını ve kahramanlıklarını şu beyitleriyle övmektedir.

*“Hak sevinçli, kılıçlar gülümsemede
Atları sürdün, ülkeyi sağlama aldın,
İnsanları güvende kıldın,
Sen dilediğini yapmakta özgürsün.
Atlarınla en uzak yerlerden çıkıp geldin,
Onların beline zincir dolayarak,
En güzel tedbirleri aldın.
Karanlığıyla dünyayı yutan gece gibi,
Müşrikler bizi kuşattığında,
Bizi aydınlığa çıkardın.”⁶⁴*

⁶⁴ I. Ethem POLAT, Arap Edebiyatı Penceresinden Orta Çağ'da Haçlı Seferlerine Karşı Türklerin Mücadeleleri, s. 10.

Böylece II. Haçlı Seferi'ne katılan yüz binlerin uzun yürüyüşü Şam bahçelerinde hazin bir şekilde sona erdi.

Sonuç olarak haçlılar kara yoluyla doğuya takviye güç sevk edemediler. Deniz yoluyla ise sınırlı sayıda gönderilebilen takviye güçler de ne doğudaki küçük hristiyan kontlukları ne de Kudüs krallığını askerî bakımdan güvence altına alabilmişti. Bu durum kısa zaman içinde Kudüs'ün müslümanlar tarafından ele geçirilmesini kolaylaştıracaktır.

Bu yenilgi Orta Çağ hristiyanlarını hem şaşırttı hem de öfkeliendirdi. Durumu değerlendirmeye çalıştılar ve sonunda asıl sebebin, Yunan ihâneti (Bizans) olduğunu gördüler. Bunun üzerine Bernard, Konstantinopolis'e karşı bir kampanya düzenlenmesini teklif etmeye başladı.⁶⁵

III. HAÇLI SEFERİ

ŞARKIN EN SEVGİLİ SULTANI SELÂHADDİN ve HİTTİN ZAFERİ

II. Haçlı Seferi'nde batılı güçlerin uğradığı başarısızlık, İslâm dünyasını son derece olumlu etkilemişti. Suriye'de âdil bir yönetim kurarak kendisinden sonra gelenlere de örnek olan Nüreddin Zengî bölgedeki etkisini artırmış, Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mes'ud'la da işbirliği yaparak haçlı uzantısı kontlukların hâkimiyet alanlarını önemli ölçüde daraltmıştı.

Nüreddin; kısa zamanda Şam'ı ele geçirip Antakya ve Trablus kontluğunu bir tür kuşatma altına aldıktan sonra, Kudüs Lâtin Krallığı'nı iyice sıkıştırmak için Mısır'ı da kontrol altına almak istedi. Nitekim 1164 Nisan'ında Mısır'a Şirkuh kumandasında bir askerî güç gönderdi. Gönderilen birliklerin içerisinde Şirkuh'un yeğeni Selâhaddin Eyyûbî de vardı. O dönemde, Fâtımî yönetimi altında bulunan Mısır; kendi güvenliği açısından Kudüs Lâtin Krallığı'nın da hâkim olmaya çalıştığı bir bölgeydi.

Nüreddin Zengî, Mısır'a hâkim olabilmek için beş yıl sürecek bir mücadeleye girişti. Nihayet 1169 yılı başlarında Şirkuh hem Lâtin Kudüs Krallığı'nın girişimlerini boşa çıkarmış hem de Bâtınî-Fâtımî yönetimine son ver-

⁶⁵ Hristiyanlık Tarihi, Yeni Yaşam Yayınları, s. 283.

meyi başarak başkent Kahire dâhil tüm Mısır'ı ele geçirmişti. Ancak bu başarılarından iki ay sonra vefat etti. Şirkuh'un ölümünden sonra, Selâhaddin ismi giderek ağırlık kazanmaya başladı. Böylece Selâhaddin, hayatı boyunca bağlı kalmış olduğu Nüreddin Mahmud Zengî adına Mısır'ı yönetmeye başladı.

Selâhaddin 1174 yılında Nüreddin'in vefatından sonra; önce Mısır'a, daha sonra da Suriye ve Güneydoğu Anadolu'ya hâkim olarak on yıl gibi kısa bir süre içerisinde güçlü bir devlet kurdu. Bu süreçte hâkimiyetinin sınırlarını Malazgirt ve Malatya'dan Yemen'e kadar genişletmeyi başardı. Kaynakların Kürt asıllı olduğu konusunda hemen hemen birleştiği⁶⁶ Selâhaddin, gerçekten de İslâm medeniyetinin yetiştirdiği eşsiz komutanlardan biriydi. Mısır'da âdil, hoşgörülü ve etkili bir yönetim oluşturmuş, İslâm dünyasının dağınık görünümüne son vererek müslüman toplulukları dış düşmanlara karşı birleştirmeyi başarmıştı. Ünü kendi coğrafyasını aşmış; cesareti, kahramanlığı, merhameti ve dindarlığı nesilden nesile aktararak bir efsâne hâline gelmiştir. Kaynaklar; onun ileri görüşlü, tevâzu sahibi, sözünün eri, affetmeyi bilen, konuklarına karşı her zaman nâzik biri olduğunda birleşmektedir. En büyük hedefi Kudüs'ü hristiyanlardan geri almak olmasına rağmen, cüzamlı kral IV. Baudouin'e verdiği sözü tutup barış anlaşmasını çiğneyen taraf olmamıştı.

Selâhaddin iyi bir komutan olarak dostuna güven verdiği kadar düşmanına da korku salmayı başarmış bir liderdi. Dünya tarihinde adına başka bir ülkede vergi toplanan ikinci bir lider bilinmemektedir. Nitekim Kral Henry'nin Krallık Tacı Danışma Kurulu; Ocak 1188'de Le Mans'ta toplanarak, «Selâhaddin Öşrü» adını taşıyan bir vergiyi mecburî kılmıştı. Bu vergi, kralın İngiltere ve Fransa'daki vatandaşlarının gelirlerinden ve taşınabilir servetlerinden onda bir olarak tahsil edilecekti.

Selâhaddin Eyyûbî; İslâm birliği yolunda samimî bir tavır sergilemiş, bu konuda hayatı boyunca tutarlı ve kararlı olmuştur. Nitekim ihtilâf konusu olan bir kale için Anadolu Selçuklu Sultanlığı ile yaşanan çekişmeyi uzatmamış, barış yolunu seçerek batıdaki kardeşlerini incitmemeyi tercih etmişti. Musul vezirine yazdığı mektubunda birlik sebeplerini şöyle ortaya koyduğu nakledilmiştir:

⁶⁶ (Selâhaddin-i Eyyûbî, Azerbaycan'ın Duvin kasabasında yaşayan Hezbânî Kürtlerindendir. Sonradan Irak'a göç eden Ravâdîye Kürt aşireti, Irak'ın Tikrit Kasabası'na yerleşir. Milâdî 12. yüzyılın başlarında Selâhaddin-i Kürdî'nin dedesi Şâzi başkanlığında Irak'ta Selçuklu emirlerinden Behruz'un hizmetine girerler.) Prof. Dr. A. Ağırakça; Selâhaddin Eyyûbî ve Kudüs'ün Yeniden Fethi.

“Malûmdur ki; biz İslâm'ın galip gelmesini, küfrün mağlûp olmasını istiyoruz. Müslümanların kâfirlere karşı kuvvetli olmasını, Allâh'ın âdet ettiği üzere İslâm askerlerinin kâfir ordularına karşı muzaffer olmasını istiyoruz. Kılıçarslan Miryakefelon'da Rumlarla (Bizans'la) anlaşma yaptı. Allah biliyor ya, onların (Selçukluların) heybetini yıkmak ve hatalı fikirlerinden dolayı cezalandırmak istemedik.”⁶⁷

Selâhaddin Eyyûbî dönemi, Orta Doğu'da müslümanların dış düşmana karşı tam bir birlik içerisinde oldukları nâdir dönemlerden biridir.

1186 yılı sonbaharında Kudüs Lâtin Krallığı'nın güçlü isimlerinden Kerek-Şevbek bölgesine bakan Prens Rensud de Châtillon, kendi topraklarından geçen anlaşılmalı bir müslüman kervanına saldırdı. Kervandaki mallara el koyduğu gibi, kervanın güvenliğinden sorumlu müslüman askerleri de tutsak etti. Mısır ve Suriye'deki gücünü artırmış ve İslâm dünyasının yükselen yıldızı hâline gelmiş olan Selâhaddin bu duruma kayıtsız kalamazdı. Nitekim Kudüs Krallığı'ndan esirlerin derhâl serbest bırakılmasını ve mallarının kendilerine iade edilmesini istedi. Ancak Kudüs Haçlı Krallığı'ndan olumlu bir cevap alamadı. Bu gelişme üzerine 1187 yılı başlarında Kudüs Lâtin Krallığı'na sefer düzenlemeye karar verdi. Civardaki Türk, Kürt ve Arap müslümanların ileri gelenlerine; onları, haçlılarla mücadele etmeye çağıran mektuplar gönderdi. Yemen ve Trablusgarb dışındaki bölgelerde bulunan askerler, bu çağrıyı olumlu karşılayarak düzenlenecek mücadeleye katılacaklarını ifade ettiler. Bütün İslâm dünyasını haçlılarla cihâda çağıran Selâhaddin, hepsinin toplanmasını beklemeden Şam'ın güneyinden Kerek üzerine yürüdü. Prens Rensud de Châtillon, korkusundan Kerek Kalesi'ne kapandı. Selâhaddin, 1187 yılının ilkbaharında bütün savaş hazırlıklarını tamamlayarak ordusunu Havran bölgesine yerleştirdi.

Kudüs Lâtin Kralı da elindeki tüm muhârip güçleri devreye sokmuş, maiyetini ve şövalyelerini savunma hazırlıkları için Akka'da toplamıştı. Dîni duygularını harekete geçirmek için de Kudüs'ten «Kutsal Haç»ı getirterek askerlerinin önüne koymuştu.

Müdebbir komutan Selâhaddin, haçlı kuvvetleriyle giriştiği mücadelede su silâhını da iyi kullanarak Taberiye ve Akka mevkiinde başarılı bir kuşatma hareketi gerçekleştirdi. Düşmanın ezici bir galibiyetle yok edildiği bu savaş,

⁶⁷ Erdoğan MERÇİL; Belleten TTK, c. LIV, sayı 209, s. 418.

tarihe Hittin Savaşı olarak geçti. Bu savaşı anlatan kaynaklarda zafer şöyle tasvir edilmektedir:

“Ölüleri gören, kimse esir edilmemiş; esirleri gören, kimse öldürülmemiş sanırdı. Haçlılar sahil bölgesini işgal edeli, müslümanlar Hittin Zaferi gibi bir zafer kazanmamışlardı. Allah, diğer hükümdarların yapamadığını Sultan’a (Selâhaddin Eyyûbî’ye) nasip etti.

Bu savaşın hayret edilecek taraflarından biri, haçlıların şövalyelerinin atları öldürülmedikçe öldürülemedikleridir. Tepeden tırnağa zırhlı oldukları için yekpare demir parçası gibiydiler. Ok, kılıç onlara işlemiyordu. Bu sebeple binlerce atları olduğu hâlde hiçbir at ganimet alınmadı.”⁶⁸

Seçkin Templier, Hospitalier şövalyeleri bütünüyle saf dışı bırakılmış; liderleri de öldürülmüştü. Kaçmalarına göz yumulan birkaç haçlı reisi ve Kral Guy’un hayatları bağışlanmıştı. Ancak yaptığı anlaşmayı bozarak kallesçe davranan ve müslümanlara saldırılarıyla tanınan Prens Renzud de Châtillon’u, Selâhaddin’in bizzat öldürdüğü rivâyet edilir.

Savaşta esir alınan yaya askerlere iyi davranıldı. Çoğunun hayatı bağışlandı ve bir kısmı da fidye karşılığında salıverildi. Askerî gücü yok edilen Kudüs Krallığı’na ait toprakların birer birer müslümanların eline geçmesinin önünde artık hiçbir engel kalmamıştı. Taberiye, Akka, Nablus, Yafa, Sayda, Beyrut, Cübeyl, Askalan ve Gazze peşpeşe Selâhaddin’in kontrolüne girdi. Mukaddes Kudüs kenti de zorlu bir kuşatmanın ardından teslim oldu.

Selâhaddin; Kudüs’e girdikten sonra binlerce kişiyi bağışladığı gibi, fidyelerini de düşük tutmuştur. Kudüs halkına çok iyi davranmış, 88 yıl önce kentin müslüman ahâlisini bütünüyle katleden, bu katliâma 5.000 Yahudi’yi de ekleyen menfur anlayışa İslâm’ın merhamet ve adâlet ilkesiyle cevap vermiştir. Şehirden çıkışlarına izin verilen hristiyanlar; civardaki Sur, Trablus ve Antakya’ya sığındılar. Ortodoksların ve Yâkûbîlerin kentte kalmalarına izin verildiği gibi, hristiyanlarca mukaddes sayılan mekân ve mâbedlerin idaresi de kendilerine verildi. Müsevîlerin de tekrar şehre yerleşmelerine izin verildi.

Kudüs böylece kesin ve nihâi olarak Frenklerin elinden alınmış oldu. Şehrin kapılarında tekrar bir hristiyan ordusunun görünmesi için yedi yüz yıla yakın bir sürenin akıp gitmesi gerekecekti.

⁶⁸ Ramazan ŞEŞEN; Belleten, TTK, c. LIV, sayı 209, s. 432.

Haçlıların Hittin mağlûbiyeti hakkındaki ilk haberler; önce Cenovalı denizciler tarafından Avrupa sahillerine taşınmış, herkesi dehşete düşüren bu yenilgi haberi, söylentiler hâlinde süratle bütün kıtaya yayılmıştı.⁶⁹

Sur'da toplanan haçlılar, Papa'ya ve Avrupa'daki krallara kendilerine âcil yardım gerektiğini ve durumlarının ne kadar ümitsiz olduğunu bizzat anlatmaları için Sur Piskoposu Josias ve Antakya Patriği Aimery'i yola çıkardılar.

Sicilya Kralı II. Guillaume, yenilgi haberinin Sur Piskoposu Josias tarafından da doğrulanması üzerine büyük bir üzüntüye kapıldı. Duâ etmek için çuvallara bürünerek dört gün inzivaya çekildi. Avrupa'daki hükümdar arkadaşlarına mektuplar yazarak doğuda uğranılan felâket karşısında bütün imkânların seferber edilerek yeni bir Haçlı Seferi'nin hazırlanması gerektiği düşüncesini dile getirdi. Yazdıklarına göre, kendisi de süratle doğudaki dindaşlarının yardımına koşmaktan kaçınmayacaktı.

Gerçekten de Amiral Margaritus kumandasında gönderilen büyük bir Sicilya filosu 1188 yazında Suriye sahillerine ulaştı. Bu filo Trablus'un müslümanlar tarafından zaptedilmesini önlediği gibi, Antakya ve Sur sahillerine de gerekli yardımı zamanında yetiştirmelerini sağladı. Ancak Sicilya Kralı'nın Kasım 1189'da ölümü Sicilya'nın Haçlı Seferlerine ilgisini azalttı.

Bu gelişmelerin ardından Papa III. Urbanus, hristiyanları doğudaki dindaşlarına yardım etmek üzere yeni bir Haçlı Seferi'ne çağırdı. Ayrıca batının büyük krallarını da bu yeni sefere katılmaya ikna etti. Ancak Avrupalılar bu yeni haçlı organizasyonunu Hittin zaferinden ancak üç yıl sonra tamamlayabildiler.

Nihayet Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa 1189 Mayıs'ında hazırlıklarını tamamlayarak yola çıktı. Macaristan ve Balkanlar üzerinden Çanakkale Boğazı'nı aşarak Anadolu'ya geçti. Ancak gerek Balkan topraklarında gerek Anadolu'ya geçişi sırasında Bizans imparatoruyla aralarında büyük gerginlikler yaşandı.

⁶⁹ Işın DEMİRKENT, Tarih ve Medeniyet Dergisi, sayı 53.

Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan, Anadolu'nun güneyine yönelen haçlı kuvvetlerini takip altına almakta gecikmedi. Açlık, susuzluk ve yolları iyi bilmemek gibi problemler, geçmişteki Haçlı Seferlerinde olduğu gibi bir kez daha haçlı ordusunun belini kırmıştı.

Selçukluların boşalttığı Konya'ya giren Friedrich Barbarossa, burada kalmadan Toroslardan Silifke'ye yöneldi. Ancak Göksu Çayı'nı geçerken boğularak öldü. Bu gelişme haçlı ordusunun moralini büsbütün bozdu. Böylece gâyesinden uzaklaşan ordu, iyice yılgınlığa düşerek dağıldı. Barbarossa'nın oğlu Friedrich; küçük bir birliği Sur kentine ulaştırmayı başardıysa da, bu kuvvetler beklentileri karşılamaktan çok uzaktı.

Öte yandan Danimarka, Hollanda ile İtalyan şehir devletleri Cenova ve Venedik de çağrıya uyarak filolarıyla doğuya yardıma koşmuşlardı. Buna karşılık Fransa ve İngiltere arasındaki siyasî meseleler bu iki büyük devletin III. Haçlı Seferi'ne iştirakini geciktirmişti. Nihayet Fransa Kralı II. Philippe ve İngiltere Kralı I. Richard (Aslan Yürekli Richard) ordularıyla Fransa ortalarında güçlü bir Katolik merkez olan Vezelay'da bir araya geldi.

İki kral da farklı dünyaların adamlarıydı. «Aslan Yürekli» lakaplı I. Richard, dengesiz olmakla beraber savaşçı bir kişiliğe sahipti. Becerikli fakat güvenilmez, hileci bir adam olan Fransa Kralı II. Philippe ise savaşa isteksiz olarak katılmıştı. İki büyük haçlı ordusu ayrı deniz yollarını kullanarak Akka önlerine geldiler. Bu arada Kral I. Richard yol güzergâhında bulunan Kıbrıs'ı asker çıkararak ele geçirmişti.

Haçlı kuvvetlerinin hücumuna daha fazla dayanamayan Akka'daki müslüman güçler Selâhaddin'e danışmadan şehri haçlılara teslim etmek zorunda kaldılar. Bu durumu kabullenmeyen Selâhaddin, müslüman esirlerin derhâl serbest bırakılmasını isteyerek bunun karşılığında Hittin Savaşı'nda ele geçirilen «Mukaddes Haç»ı iade etmeyi teklif etti. Haçlı kuvvetlerinin Akka'dan elde ettikleri ganimetlerin paylaşımı konusunda kendi aralarında çekişmeye girmeleri, iki ordu arasında huzursuzluk oluşturmuştu.

Bu anlaşmazlığın ardından I. Richard tarafından hakarete uğrayan Avusturya Herzogu Leopold ve Fransa Kralı II. Philippe, yeminlerinin gereğini yerine getirdiklerini söyleyerek ülkelerine döndüler. Yalnız kalan I. Richard, Selâhaddin'le yaptığı barış şartlarına uymayarak müslüman esirlerin tamamı-

nı iade etmedi. Akka garnizonundan arta kalan 2700 müslüman esiri çocuklarıyla birlikte katletti. Bu durum gerilimin daha da yükselmesine yol açtı. Güneye yönelen I. Richard'a taarruz eden müslüman atlı birlikleri, bu katliama misilleme yaparak pek çok haçlı askerini öldürdüler.

İyice yıpranan I. Richard'ın ordusu, Yafa kentini ele geçirmek gibi bazı mevzii başarılar elde ettiyse de; Kudüs kentini ele geçirmek için yaptığı tüm girişimler şarkın en güçlü hükümdarı Selâhaddin tarafından boşa çıkarıldı.

Nihayet her iki taraf da durumu müzakere ederek beş yıl geçerli olacak bir barış anlaşması yapma konusunda uzlaştılar. Bu anlaşmaya göre Askalân şehri müslümanlarda, Yafa'nın kuzeyindeki en geniş yeri on, on beş kilometreden ibaret olan sahil şeridi de hristiyanlarda kalıyordu. Ancak Selâhaddin'in zaten savaş sırasında bile engellemediği hristiyanların Kudüs'e serbestçe girip çıkmalarına müsaade edilecekti.

Kudüs'ü geri almak amacıyla Avrupa'nın en büyük krallarının olanca ağırlıklarıyla katıldıkları üçüncü Haçlı Seferi de amacına ulaşamamıştı. Ancak Akka kentini ele geçirmeleri, hristiyanların kıyı bölgelerinde varlıklarını bir müddet daha korumalarını sağladı. Hristiyan dünyası, Selâhaddin'in tedbirli girişimleri sonucunda bir daha İslâm topraklarına uzun süre bu çapta bir saldırıya cesaret edemedi.

Ömrü mücadeleyle geçen Selâhaddin, 4 Mart 1193 yılında malya ya da menenjit hastalığına yakalanarak 57 yaşında Şam'da vefat etti. Takvâ sahibi, İslâmiyet'e gönülden bağlı, haşmetli bir iktidara sahip olmasına rağmen sade yaşamayı seven bir sultandı.

Hakkında nakledilen bir rivâyet, Selâhaddin'in dindar kişiliği hakkında önemli ipuçları taşımaktadır. Bu rivâyete göre Selâhaddin Eyyûbî, vefatına az bir süre kala, bir parça bezden oluşan kefenini bir kargının ucuna taktırarak günlerce sokaklarda şu sözlerle dolaştırmıştır:

"Ey insanlar! Geniş ve zengin ülkelere sahip Selâhaddin, mezara ancak bu kefeni götürecektir."⁷⁰

⁷⁰ Steven RUNCİMAN, Haçlı Seferleri Tarihi, c. 3.

IV. HAÇLI SEFERİ

HAÇLILARIN BİZANS BAŞKENTİNİ YAĞMALAMALARI

“Ey şehir, ey şehir! Bütün kentlerin gözbebeği! Bütün dünyada senden söz edilir. Dünyanın en yüce seyirliği, bütün kiliselerin sütannesi, iman beldesi, doğru inancın rehberi, eğitimin muhafızı, her iyiliğin hazinesi. Sen ilâhî öfkenin kupasından içtin ve daha önce beş kentin üstüne düşenlerden daha korkunç bir ateşçe ziyaret edildin.”⁷¹

Fiyaskoyla neticelenen III. Haçlı Seferi’nden sonra da; papalar, hristiyanları doğuya yönlendirmeye ve seferlere katılmaya teşvike devam etti. Nitekim Papa III. Innocentius 1202 yılında halkı, İslâm dünyasına saldırmaya ve Kudüs kentini ele geçirmeye azmettiren yeni bir çağrıda bulundu. Seferi başlatan kişi ise Flandra kontu Baudouin idi.

İlk hedef Mısır’dı. Filistin’in kıyı kentlerine sıkışmış Haçlılara ancak Mısır üzerinden yardım ulaştırılabilir ve Kudüs’ü yeniden ele geçirme hayali ancak bu durumda gerçekleşebilirdi. Mısır’a sahip olmadan Kudüs’e ulaşmak imkânsızdı. Ayrıca daha önce yapılan seferler karadan, Selçuklu topraklarından Kudüs’e ulaşmanın hem zorluğunu hem de bedelinin çok ağır olduğunu zaten ortaya koymuştu. Bu sebeple deniz yoluyla Mısır’a gitmek için Venedikli denizcilerle anlaşmaya varıldı. Buna göre 85 bin gümüş mark karşılığında 4500 atlı şövalye, 20 bin yaya asker ve 9 bin at bakıcısı gemilerle taşınacak; ayrıca Venedik devleti de 7 bin asker ve 50 gemi ile sefere katılacaktı.

Ancak Venedikliler Haçlıları Mısır’a götürmek yerine zor durumda olan İstanbul’a yönlendirmek istiyordu. Çünkü zenginliklerinin kaynağı bütünüyle deniz ticaretiydi; Mısır limanlarındaki faaliyetlerinden de çok büyük kazançlar elde ediyorlardı. Oysa Venedik, Bizans’ı ele geçirme fırsatı aramaktaydı. Büyük bir karmaşa ve borç içinde debelenen Bizans taht kavgalarından bunalmış, Venedik gibi devletlerin iştahını kabartmaktaydı.

Haçlıların sefer için ödemesi gereken parayı toplayamamaları Venediklilerin işini kolaylaştırmıştı. Öte yandan Bizans tahtını ele geçirme mücadelesi veren Aleksios, tahta çıkmasına yardım edilirse, karşılığında hem Haçlıların taşıma bedelini ödeyeceğini hem de sefere aktif katkı sağlayacağını söylemekteydi. Bu gelişmeler üzerine seferin yeni rotası Venediklilerin tam da istediği

⁷¹ Niketas Khoniates, IV. Haçlı Seferi İstanbul’u Yağmalarken; Altay ÜNALTAY; Doğu-Batı ve İlahî Adâlet.

gibi artık İstanbul'du. Böylece IV. Haçlı Seferi doğrudan doğruya Mısır ve Suriye istikametinde bir yol takip edeceğine, Macaristan'daki Zara'yı Venedik nâminâna işgal ettikten sonra, Bizans başkenti Konstantinopolis'e yönelmişti.

Nihayet Haçlılar, imparator ilân ettikleri yeğen Aleksios'la birlikte Haziran 1203'te İstanbul'a geldiler ve imparatorun tahtı yeğenine bırakmasını talep ettiler. Bu talep kabul edilmeyince Haliç surlarından saldırıya geçtiler. Paralı askerlerden oluşan Bizans ordusu Haçlılara karşı dayanacak güçten mahrumdu. İmparator, çareyi kaçmakta buldu ve Bizans tahtına hapisten kurtulan babasıyla, yeğen IV. Aleksios oturdu. Ancak baba II. Isaakios ve IV. Aleksios, haçlılara verdikleri taahhütleri yerine getiremiyordu. Bütün baskı ve ısrarlara rağmen İstanbul Kilisesi Roma Kilisesinin üstünlüğünü kabul etmiyordu. Üstelik Haçlılara ödenecek para da temin edilemiyordu.

İşte böylesine hazin bir ortamda Haçlıları tüm İstanbul'u resmen işgale yöneltecek bahane, âni saray darbesi ile gerçekleşti. III. Aleksios'un damadı Murtzuphios, V. Aleksios nâmıyla Bizans tahtını ele geçirdi.

Bu gelişmeye öfkelenen Haçlılar, şehri resmen işgale karar verdiler. Başlangıçta iyi bir direniş gösterildi. Hattâ işgal ordu donanmasını yakmak maksadıyla 17 yangın gemisi hazırlanmış, ancak denizcilikte mâhir Venedikliler, bu gemileri Haliç'teki Haçlı gemilerine isabet ettirmeden çengellerle Sarayburnu akıntısına yönlendirerek bertaraf etmişlerdi. Artık Bizans'ın direnci bütünüyle kırılmıştı. Nihayet 12 Nisan 1204 tarihinde şehir kesin olarak Haçlıların eline geçti.

İSTANBUL'DAKİ HAÇLI VAHŞETİ

İstanbul artık vahşi yağmalama ve hunharca saldırılarla karşı karşıya kalmıştı.

Lâhitler açılıp mezarlar soyuluyor; kiliseler, manastırlar yağma ediliyordu. Mukaddes kupalarda şarap içen bu kahramanlar, hayvanlarını kiliselerin içine kadar getirip ganimetleri yüklüyordu. Hattâ rezâlet o kadar ileri gitmişti ki, bir fâhişe Ayasofya'da patriğe ait kürsüye çıkarak burada müstehcen bir şarkı okumaktan ve mâbedin ortasında dans etmekten çekinmemişti. Gözü dönmüş çapulcular şeklinde hareket eden Lâtinler, halkın mal, can ve ırzına tasallutta bulunarak tam bir vahşet sergileyerek İstanbul halkının belleğinde yüzyılları aşan çok kötü izler bıraktılar.

Yunanlı tarihçi Nomiku, İstanbul'un yaşadığı vahşeti bu cümlelerle ortaya koyuyor:

“Yıkım korkunç ve tamir edilemez boyutlara varmıştı. Sanat, bilgelik, ilim ve medeniyet açısından paha biçilemez değerde olan hazineler, o gün, o hıristiyanların hayvanca soğukkanlılıkları ve ölçü tanımaz yağmacılık dürtüleri sonucunda tahrip edilmiş, yok olmuştur. Para, altın veya gümüş dışındaki her şey tamamen ve kat'î bir şekilde yok olup gitmiştir.

Asırlar süren çalışmalar sonucunda yaratılan fikrî eserler, ilim dolu kütüphaneler, dünyaca ünlü sanat eserleri... Her şey ama her şey kül olmuş, tahrip edilmiş, ortadan kaldırılmıştır. Ve bu sûretle, medenî insanlık o gün tamir edilemez bir felâket yaşamıştır.

Doğu dünyasının başkenti, imparatorluk Konstantinopolis'i kifâyetsiz ve aşağılık çıkarcıların eline geçmişti.”⁷²

Nomiku ayrıca Lâtinlerin işgalden önce de İstanbul'da büyük yangınlar çıkardıklarını hattâ bu yangın ve kundaklamalardan birisinde Ayasofya yakınlarındaki bir câmiyi kundakladıklarını yanan câmiden yükselen alevlerin İstanbul'da çok büyük bir yangına sebebiyet verdiğini anlatır. Hattâ bu caminin kundaklanması sırasında Ortodoks komşularının da bizzat câminin savunmasında yer aldığını, müslümanlara yardım ettiğini anlatır. Lâtinlerin bu barışı da sabote ettiğini ifade eder.

Haçlı seferleri tarihi yazarı ve koyu bir Katolik olarak tanınan J. F. Michaud bile IV. Haçlı Seferi'ne katılan Lâtinlerin İstanbul'daki işgal ordusunun pervasız tavırlarını “Ne kadınların iffetine ne de kiliselerin rûhâniyetine saygı gösteriyorlardı” diyerek eleştirmiştir.⁷³

İZNİK HAÇLI KRALLIĞI'NIN BİZANS DEVLETİ'Nİ YENİDEN KURMASI

Haçlılar İstanbul'da 57 yıl sürecek Lâtin hâkimiyetini yeni seçtikleri İmparator Baudouin de Flandre ile başlattılar. Yeni patrik, Roma'dan görevlendirilmişti.

⁷² H. A. Nomiku, Haçlı Seferleri, s. 54, İletişim.

⁷³ Sosyoloji Yılı, Kitap 12, Semayi EYİCE'ye Saygı, Kızılelma Yayınları, s. 318.

Bizans toprakları haçlılar ve Venedikliler arasında âdeta yağmalanmıştı. Ticarî bakımdan önemli Ege kıyı şeridi ve adalar Venedik tarafından denetim altına alındı. Pelepones, Selânik ve Yunanistan'ı da haçlılar ele geçirdi.

Öte yandan İstanbul'dan kaçmak zorunda kalan Bizans prensleri de Epiros ve İznik bölgesinde küçük hıristiyan despotlukları kurmayı başardılar. Komnanos sülâlesi prensleri tarafından da Trabzon'da Rum Pontus Devleti kuruldu ve Fatih'in 1461 yılındaki seferine kadar yaşadı. İstanbul halkı hiçbir zaman Lâtin hâkimiyetini benimsemedi. Nihayet İznik Bizans prensliği 1261 yılında Lâtinlerin kötü yönetimine son vererek İstanbul'da tekrar Bizans hâkimiyetini tesis etti.

IV. Haçlı Seferi; seferlerin dinî hedeflerden çok uzaklaştığını, basit ticarî kâr ve menfaat sağlama ekseninde geliştiğini göstermişti. Bu sefer sırasında ve işgal yıllarında İstanbul halkına revâ görülen insanlık dışı muamele, hıristiyanlar arası birlik fikrini temelinden sarstı. Öte yandan bu durum Türklerin batıya ilerleme emelini kolaylaştırdı. Bu seferin başka bir özelliği de İslâm dünyasına herhangi bir olumsuz etkisinin olmamasıydı.

Yeni Avrupa'nın Oluşumunda; HAÇLI SEFERLERİNİN ETKİLERİ

IV. Haçlı Seferi'nden sonra Avrupa'dan İslâm dünyasına düşük yoğunluklu dört sefer gerçekleşti. Mısır üzerinden yapılan ve daha çok deniz yolu kullanılarak gerçekleştirilen bu seferler, çeşitli sebepler yüzünden hem başarısızlığa uğradı hem de etkisiz hâle geldi.

1212 yılında Papa Innocentius, yeni bir haçlı seferi çağrısı yaptı ve bu çağrıda geçmiş seferlerin başarısızlıklarını büyüklerin günahlarına bağlayan görüşlere yer verdi. Bu durum, çağrının kapsamına çocukların da girmesine yol açtı. Böylece yaşları on ikiye bile varmamış çocuklardan oluşturulan yeni bir haçlı yolculuğu başlatılmış oldu. İnanılması güç, âdeta akıl tutulması olarak gerçekleşen bu sefer; dramatik bir şekilde noktalanın insanlık dışı bir gelişme olarak hâfızalara kazınmıştı. Nitekim Almanya ve Fransa'dan yola dökülen binlerce çocuk, bâdireli bir yolculuktan ve birçok kayıplar verdikten sonra Akdeniz limanlarına varabilmişti. Üstelik bu talihsiz çocukların Marsilya, Cenova ve Brindisi limanlarından bindikleri gemilerin büyük bir çoğunluğu batmış veya kaybolmuştu. Böylece kör taassubun etkisiyle ha-

rekete geçirilen günahsız zavallı çocuklar, güyâ mukaddes gayeler uğruna fedâ edilmişti.

Bu akıl ve insaf dışı yönlendirmenin ardından 1217'de Macar Kralı Andre başkanlığında V. Haçlı Seferi başladı. Ancak bu sefer de Mısır sahillerine yapılan sonuçsuz ve hattâ zararlı bir-iki saldırıdan ileri gidememişti. Nitekim Selâhaddin Eyyûbî'nin kardeşi Melik Âdil, Kahire'ye üç yüz kilometre mesafedeki Dimyat'a ve stratejik konumdaki Akka'ya yüzlerce gemiyle yapılan haçlı saldırılarını başarıyla savuşturmuş ve boşa çıkarmıştı. Sefer, Frenklerin ağır ve kanlı kayıplarından sonra 1221'de haçlıların tamamen dağılmasıyla sonuçlandı.⁷⁴

VI. Haçlı Seferi kendi açılarından önceki seferlere göre nispeten daha başarılıydı. Çünkü bu dönemde İslâm dünyası, doğudan batıya doğru çığ gibi büyüyen Moğol saldırılarıyla karşı karşıya kalmıştı. Bu durumdan yararlanmak isteyen Haçlılar, Alman İmparatoru Frederik önderliğinde deniz yoluyla harekete geçmişler ve Kıbrıs'ı ele geçirdikten sonra Akka'ya varmışlardı. Alman İmparatoru, papa tarafından aforoz edilmiş ve krallığı tartışılır bir konuma düşmüştü. Frederik, papanın desteğinden mahrum, sade bir haçlı olarak bu seferi yürütmekteydi. Haçlılar ve Akka'daki mahallî hristiyan kumandanlar arasında, tam bir birlik olmayışı çok elverişli şartlara rağmen Frederik'i Kudüs'e askerî bir saldırı yapmaktan alıkoymuştu. Savaşı göze alamayan Alman İmparatoru, Eyyûbî Sultanı Melik Âdil'le mukaddes Kudüs için barış müzakerelerine girişmek zorunda kaldı. Moğol baskısından bunalan müslümanlar, barışa râzı olmuş; Kudüs kentini, Nâsıra ve Beytüllahm kasabalarını, Yafa'ya kadar uzanan bir toprak şeridini ve civardaki bazı kaleleri haçlılara vermeyi kabul etmişlerdi. 1229 yılında yapılan bu on yıllık antlaşmaya göre müslümanlar Kudüs'e serbestçe girebileceklerdi. Ayrıca, Harem-i Şerif ve civarındaki mekânların yönetimi de müslümanlara bırakılmaktaydı.⁷⁵

Frederik; bu antlaşmadan sonra Kudüs'teki Yeniden Doğuş Kilisesi'nde taç giymiş, ancak gerek papanın gerek diğer kilise ileri gelenlerinin muhalefeti sürdüğünden kendi tacını kendi takmak zorunda kalmıştı.

İmparator, Kudüs'ü barış yoluyla da olsa yeniden ele geçirmesine rağmen, mahallî askerî yöneticilerin ve hristiyan halkın düşmanlık duygusunun her geçen gün artması üzerine mukaddes kenti terk etmek zorunda kalmıştı.

⁷⁴ H. A. Nomiku Haçlı Seferleri, s. 59, İletişim Yayınları.

⁷⁵ TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 14, s. 540.

Önce Akka'da bir süre dinlenmiş daha sonra da Avrupa'ya dönmüştü. Ancak imparator, papayla arasını düzelterek aforozdan kurtulduktan sonra doğu ile yeniden ilgilenmeye başladı. Konumunu güçlendirmek için bölgeye yeni askerî kuvvetler sevk etti. Bütün bu ilgiye ve tahkimâta rağmen Kudüs ve civarındaki Lâtin hâkimiyeti, imparatora problem olmaya devam ediyordu. Bölgedeki mahallî askerî liderlerle uyumlu ve güçlü bir idarî yapı bir türlü kurulamıyordu. Nihayet önce Kıbrıs'ta ayrı bir krallık kurularak imparatorun durumu sarılmış, ardından Akka'da da mahallî yönetimler Frederik'in hâkimiyetinden çıkmayı başarmışlardı.

Hıristiyanlar arasında bu karmaşa yaşanırken Mısır'da da Melik Âdil ölmüş, yerine geçen Melik Sâlih Eyyûb, Haçlılara karşı Hârizmşahlar ve Eyyûbîler'den oluşan birleşik bir askerî güç oluşturmayı başarmıştı. Barış antlaşmasının on yılı doldurmasının ardından harekete geçen Hârizmşahların başını çektiği bir askerî güç, Kudüs'ü tekrar ele geçirmeyi başarmıştı. Böylece müslümanlar yeniden Kudüs'ün mutlak hâkimi olmuş ve 15 yıllık haçlı işgaline de son vermişti.

VII. Haçlı Seferi'ni Fransa Kralı IX. Louis 1248'de başlatmıştı. Papa tarafından desteklenen ve dindar bir kişiliğe sahip olan kral, 50 bin şövalyesi ile önce Kıbrıs'a uğrayıp ardından Akka'daki mahallî hıristiyan güçlerle beraber Mısır'da karaya çıkmayı başarmıştı. Ancak Eyyûbî kuvvetleriyle giriştiği çatışmalarda yenilmekten kurtulamadığı gibi şövalyeleriyle birlikte esir düşmüştü. Kral Louis; ağır bir fidye ödedikten sonra esâretten ancak kurtulabilmiş, Kudüs kentini uzaktan bile göremeden mağlûp ve umutsuz bir şekilde ülkesi Fransa'ya geri dönmüştü. Haçlılara bu sefer esnasında, yenilgiler tattıran komutanlar arasında bulunan Baybars, kısa bir müddet sonra Mısır ve Suriye'de Eyyûbîlerin devamı olan Memlûk Devleti'nin başına geçti. Sultan Baybars'ın iktidarında doğuda haçlı hâkimiyetindeki alanlar daha da daraltıldı. Hele Antakya kontluğunun müslümanlarca ele geçirilmesi, bölgede haçlı hâkimiyetinin büyük ölçüde çöküşüne yol açtı.

1270 yılında Fransa Kralı IX. Louis Tunus'a karşı yeni bir Haçlı Seferi tertip etmiş fakat, haçlı ordugâhında çıkan vebâ salgını sebebiyle kralın ölümü, ordusunun dağılmasına yol açmıştı. Böylece VIII. Haçlı Seferi de batılilar açısından hayal kırıklığı yaratan sonuçsuz seferlerden biri olmaktan kurtulamamıştı.

Cihanşümül haçlı seferlerini sona erdiren gelişme ise 1289'da Trablus Şam'ın ve nihayet Haçlı Lâtin Krallığı'nın son kalesi Akka'nın Memlûklü ko-

mutanlarından Halil tarafından ele geçirilmesiyle yaşanmıştı. Her ne kadar Papa IV. Nicholas, bu gelişmeye kayıtsız kalmayıp haçlı çağrılarını yinelediysede etkili olamadı. Artık batılılar kırmızı çizgilerini Balkanlara kadar geri çekmek zorunda kaldılar. I. Dünya Savaşı'na kadar da Filistin ve Orta Doğu'da bir varlık gösteremediler. Zaten İngiltere ve Fransa arasında başlayan Yüz Yıl Savaşları da müslümanların karşı atakları Osmanlılar eliyle Balkanlarda başlatmalarına yol açtı.

SEFERLERİN ARDINDAN AVRUPA'DA YAŞANAN DEĞİŞİM

1097-1270 yılları arasındaki yüz yetmiş beş senelik zaman dilimi içinde, ağızlarından köpükler saçarak saldıran vahşi insan dalgaları Frengistan'dan kopup gelerek doğuda parçalanmışlardır.⁷⁶

Her şeyden önce doğu hristiyanlarına yardım edilemediği gibi, işgal edilen bölgelerde de yerli hristiyan halka çok kötü davranılmış; İslâm idarelerinde halka gösterilen hoşgörü ve adâlet, yerini baskı ve zulme terk etmişti. Nihayet ağırlaştırılmış vergiler yanında bir de Katolik kilisesinin dinî dayatmaları, kitlelerde yeni bir huzursuzluk ve nefret doğurmuştu. Seferler sırasında haçlıların İslâm dünyasını tahrip etmeleri, talan ve katliamları; müslüman halkta kin ve nefreti artırmış, keskinleşen bu ayrışmadan kadim medeniyetlerin temsilcileri ve İslâm devletlerinin sâdik tebaaları yerli hristiyan halk da zarar görmüştür.

Esasen haçlı seferlerinden en fazla zarar gören ülke, Bizans olmuştu. Sefer güzergâhında sık sık İstanbul'a uğramaları, çapulcuları andıran tavırlarla bu büyük medeniyet merkezini talan etmeleri, Bizans topraklarında yağmalamayı sürdürmeleri ve nihayet IV. Haçlı Seferi sırasında İstanbul'u resmen işgal ederek Bizans devletine son vermeleri bu devlet açısından ağır bir darbeyi teşkil etmişti. Nitekim Bizans, zamanla yeniden toparlanmaya çalıştıysa da eski gücünden bir hayli uzaklaşmış ve topraklarını koruyamaz hâle gelmişti. Bu durum Türklerin batı yönünde Balkanlara kadar uzanabilmesine zemin hazırlamıştı.

Türkler ve İslâm dünyası açısından bu saldırıların başlangıçta sarsıcı et-

⁷⁶ H. A. Normku Haçlı Seferleri, s. 67.

kileri olmuşsa da bu saldırılar, zamanla toparlanmalarına hristiyanlara karşı birleşmelerine yol açtığı gibi Anadolu'da köklü bir şekilde var olmalarının da zeminini oluşturmuştu.

Bu seferlerin en büyük etkisi Batı Avrupa'da olmuştu. Avrupa'nın çeşitli bölgelerinden kitleler hâlinde on binlerce insanın yollara dökülmesi ve bu seferlerden geri gelemeyişi, Avrupa siyasî yapısında köklü değişikliklere yol açmıştı. Seferlere katılan derebeyleri ve şövalyeler, bulundukları ülkelerde huzursuzluk kaynağı oluyorlardı. Âdeta Avrupa başkentleri bu seferlerin sonunda siyasî safralarından kurtulmuş oldular. Merkezî otoriteleri daha fazla güçlenerek geleceğin büyük devletlerinin temellerini atmış oldular.

Seferlerin katalizörü konumundaki Papalık, başlangıçta inisiyatif alarak prestij kazandıysa da seferlerin kötü âkıbetleri ve yüz binleri aşan kayıplara rağmen belli bir başarının yakalanamaması sebepleriyle güvenilirliğini kaybetti ve otoritesi sarsıldı. Bu durum daha sonra Avrupa Katolik kilise düzeni ve hiyerarşisine tehlikeli bir isyanı oluşturan reform hareketlerine yol açtı. Ayrıca seferler ve nüfusla orantısız oluşturulma yarışına girilen büyük kilise inşaatları bahanesiyle halktan alınan vergiler, kiliseyle halkın arasının açılmasını hızlandırmıştı. Sadece İtalya'nın Oviette kasabasında inşasına başlanan katedral, tüm kasaba halkını içine alabilecek ihtişam ve büyüklükteydi.

Bu seferler, iki medeniyetin birbirlerini daha yakından tanımlarına yol açmıştı. Haçlılar, İslâm dünyasından matbaa, kâğıt ve pusulayı Avrupa'ya götürdüler ve bu durum batıda birçok temel değişimin yaşanmasına yol açtı. Ayrıca İslâm dünyasından gemi yapım tekniğinin öğrenilmesiyle Avrupa'da açık denizlere cesaretle açılacak büyük gemilerin yapımı başladı.

Haçlı Seferlerini ve doğuyu anlatan birçok eser, şarkın medeniyet birikimlerinin tanınmasına yol açtı. Bu durum uyuyan Avrupa'nın uyanmasına, kabına sığmayarak yeni yerleri keşfetmesine, bilim ve sanatta büyük inkişaf içine girmelerine yol açtı. Ancak bilim tarihçisi Fuat SEZGİN'in de belirttiği gibi batılıların kaynak göstermemeleri sebebiyle başta tıp, coğrafya ve astronomi alanında meydana getirilen büyük gelişmelerin ayrıntılı analizleri sağlıklı yapılamamaktadır. Bu konu hâlen bilim tarihi açısından ilim dünyasını fazlasıyla meşgul etmektedir.

Haçlılar şeker kamışını ilk defa Filistin'de görüp tanıdılar. Kısa zamanda şeker kamışı yetiştirmesini ve öz suyunu çıkarmasını öğrendiler. XII.

yüzyıldan itibaren Suriye'den gelen şeker ve çeşitli meyveler batı sofralarını süsledi.⁷⁷

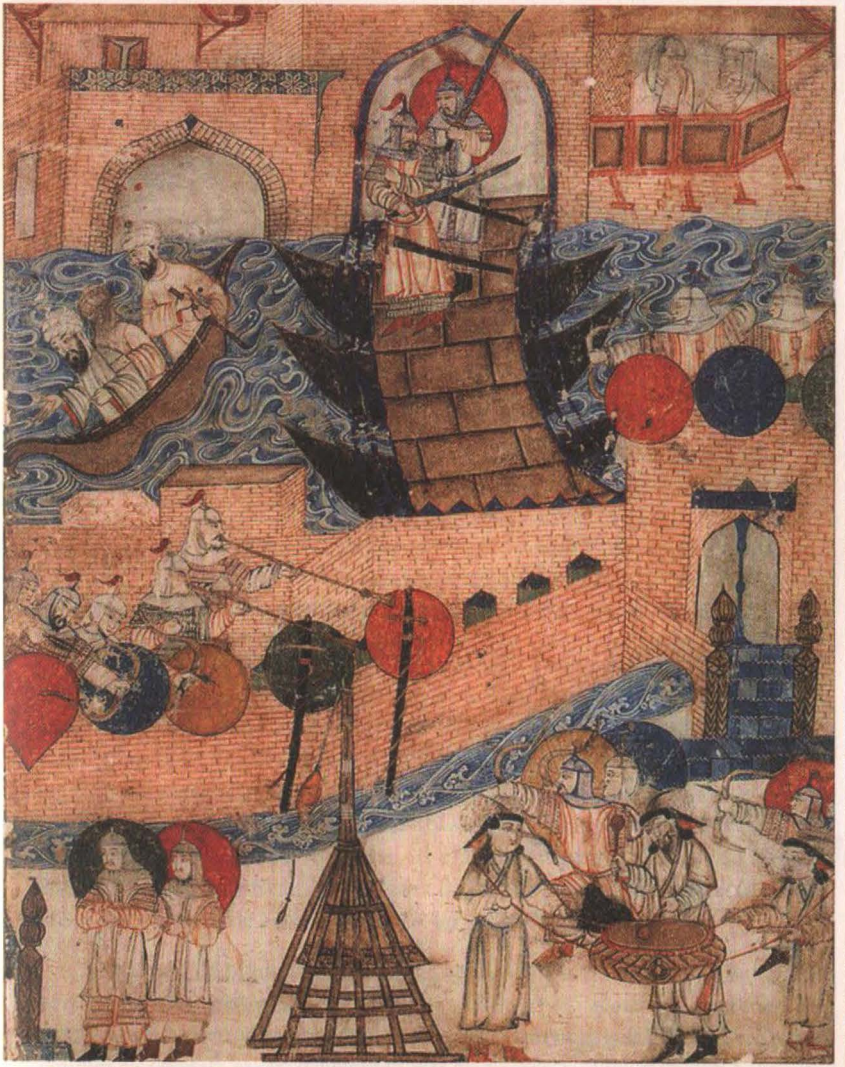
Haçlılar birçok şifalı bitki ve baharat çeşidini doğudan batıya taşıdıkları gibi ipek halılar, porselen, çanak, çömlek, cam ve camdan eşyalar Avrupalıların evlerinin modern tefrişini oluşturmuştu.

Akdeniz limanlarında İtalyan denizciler sadece haçlıları doğuya taşımakla kalmadılar, geniş bir deniz ticaretinin de temellerini güçlendirdiler. Akdeniz ticaretinin canlanması, bankacılığın gelişmesine, liman kentlerinde yaşayan halkın büyük zenginliklere ulaşmasına yol açmıştı. Bu durum İtalya şehir devletlerinde yaşayan Rönesans sanatçılarının desteklenmesine, eserlerine gereken önemin verilmesine yol açtı.

Haçlı Seferleri medeniyetlerin birbirlerini daha yakından tanımalarına yol açtığı gibi Türklere ve müslümanlara cevap hakkını doğurmuştur. Nitekim yaklaşık dört yüzyıl boyunca Osmanlılar, Balkanlar ve Orta Avrupa'da sayısız seferlerle hilâlin haça karşı mücadelesi için etkin bir rol üstlenmişti. Bu rekabet günümüze kadar uzanmaktadır. Avrupa Birliği'ne Türkiye'nin alınmak istenmemesi ve Avrupa'da artan İslâmafobi tutum ve davranışlar, Haçlı rûhunun batılıların sinelerine işlemiş bir refleksini ifade etmektedir. Geçen yüzyıllar ve yaşanan acı tecrübeler bu rekabetin süreceğine işaret etmektedir.

⁷⁷ TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 14, s. 544.

Moğolların Bağdatı İstilası

Müslümanların En Acı Yüzyılı

XIII. YÜZYIL

Müslümanların En Acı Yüzyılı

XIII. YÜZYIL

MOĞOL İSTİLÂSI

“İmparatorlukları şiddet var etti ve batırdı.” Raymond ARON⁷⁸

İslâm dünyası; ardı ardına gerçekleşen haçlı saldırılarıyla boğuşurken, birden doğudan batıya doğru hızla yayılan Moğol İstilâlarıyla karşı karşıya kalmıştı. Daha önce tarih sahnesinde önemli bir rolü görülmeyen göçebe Moğol boyları, 1206 yıllarından itibaren Cengiz Han idaresinde güçlü bir birliktelik oluşturdular. Eski dünyanın demirden ırkı Moğollar; kısa bir süre içinde Asya'nın doğusunu, Kuzey Çin'in büyük bir bölümünü hâkimiyet altına alarak müslüman Türklerin hâkimiyeti altındaki Türkistan ve Hârizm bölgesine girdiler. Bu bölgede kendilerini tahkim ettikten sonra İran'a doğru sarkarak büyük-küçük demeden İslâm şehirlerini yerle bir eden amansız bir saldırı başlattılar.

Jean Paul ROUX'un «Türklerin dağlı ve ilkel boyları» olarak tanımladığı putperest Moğollar; inanılması güç bir acımasızlık örneği göstererek geçtikleri her yerde yakma, yıkma ve yok etme dışında hiçbir yöntem uygulamıyorlardı. Tarihin tanıdığı az sayıdaki askerî dehâlardan biri olan Cengiz; ölüm makinesi hâline getirdiği demir miğferli atlı birliklerden oluşan yıldırım ordularıyla, İslâm dünyasını bir baştan bir başa çiğniyor, önüne çıkan bütün mamur şehirleri harabeye çeviriyordu. Cengiz Han'ın başlattığı ve hanedanının devam ettirdiği bu kanlı süreç, öncelikle Moğolistan'dan Azerbaycan ve Güneydoğu Anadolu'ya kadar uzanan İslâm

⁷⁸ Rene CAGNAT ve Michel JEAN; «İmparatorlukların Beşiği», s: 7, Alan Yayıncılık.

memleketlerinde çok acıklı manzaraların yaşanmasına sebep oldu. Nitekim büyük tarihçi İbn-i Esir, Moğol vahşetini kitabına şu cümlelerle kaydetmiştir:

“Bu büyük ve dehşet verici olay, muazzam musibet, gün ve gecelerimizi kararttı, hayatımızı perişan etti. Bölgede yaşayan bütün insanları ve özellikle müslümanları kökünden kazıdı. Şayet birisi çıkar da;

«Cenâb-ı Allâh'ın Hz. Âdem'i yarattığı günden bugüne kadar bu büyük felâketin benzeri görülmüş ve yaşanmış değildir.» derse, mutlaka doğru söylemiş olur.

Moğol İstilâsı felâketini yazan tarihler bu olayı bütün dehşetiyle ne kadar anlatıp dursalar, yine de kıyısından, kenarından geçmemişlerdir diyebilirim.

İnsanoğlunun yeryüzünde yaşadığı en büyük musibet ve felâketlerden birisi olarak, Buhtunnasr'ın (Nebukadnezar) İsrailoğulları'na karşı giriştiği katliam ve Kudüs şehrini tahrip etmesi olayı kaydedilir. Bu lânetli heriflerin tahrip ettiği ve müslümanların başına getirdiği felâket ne İsrailoğulları'nın başına gelen felâkete benzer, ne de Kudüs'ün tahrip edilmesine... Harabeye çevrilen her bir şehir Kudüs'ün başına gelen felâketi yaşamıştır. Müslümanlardan öldürülenlerin sayısı İsrailoğulları'ndan öldürülenlerle kıyaslanamaz. Moğolların bir şehirde öldürdükleri müslüman sayısı belki de yeryüzünde yaşayan bütün yahudilerin toplamından çok daha fazla idi.

Cenâb-ı Allah'tan temennimiz, bu dünya ayakta durduğu müddetçe, kıyâmet kopuncaya kadar; Ye'cüc ve Me'cüc olayı hariç, bir daha böyle büyük bir musibet ve dehşet verici bir felâketin insanların başına gelmemesidir.”⁹⁹

Yine Tarihçi Cüveynî, «Cihangüşâ» adlı eserinde Buhârâ ve Semerkand şehirlerinin başına gelen felâketi anlatırken şöyle söylemektedir:

“Kıyâmete kadar nesiller çoğalsa bile, bu şehirlerin nüfusunun onda birine çıkamaz.”

Cengiz'in tarih sahnesine çıktığı yıllar, İslâm dünyasının siyasi açıdan tam bir dağınıklık içerisinde olduğu yıllardı. Bilindiği gibi Büyük Selçuklular dağılmış, hükmettiği topraklarda mahalli Selçuklu devletleri ve atabeylikler kurulmuştu. Abbâsî Halifeliği'nin hâkimiyet alanı sadece Irak'la sınırlı kalmıştı. Haçlı saldırılarının bütün hızıyla devam ettiği bu dönemde, İslâm dünyası İsmailî-Bâtını akımlarla da uğraşmaktaydı. Aynı dönemde, batı Avrupa'nın güçsüz feodal

⁹⁹ İbnü'l-Esir; «El-Kamil Fi't-Tarih»; c. 12, s. 316.

krallarını etkisi altında tutmayı başaran papalık da bütün enerjisini Haçlı Seferleri düzenleyerek mukaddes Kudüs şehrini ele geçirme yolunda harcamaktaydı. Ayrıca Rusya'da da Moğolları dengeleyecek büyüklükte bir devlet mevcut değildi.

Asıl adı Temuçin olan Cengiz Han, dağlı göçebe Moğol birliklerinden disiplimli bir ordu kurduktan sonra Moğolistan'da sadece birkaç bin asker bırakarak 1205 yılında Çin'e saldırdı. Bu askerî harekât Moğol yayılışının ilk adımı olarak tarihe geçti. Temuçin; girdiği bütün şehirleri vahşice talan ettirdiği gibi, başkent Pekin'i de yakıp yıktı. Korku ve dehşet uyandıran bu seferiyle Kuzey Çin bölgesinin hâkimiyetini ele geçirerek büyük bir itibar elde etti. Bir süre sonra güneye yönelen Moğol orduları bu bölgeyi de ele geçirerek Cengiz Han'ın sultasını Güney Çin'de de tesis etti.

1218-1220 yılları arasında Cengiz'in orduları Orta Asya hâkimiyeti için ilk kez müslüman Türklerle karşı karşıya geldi. Cengiz'in Moğolistan'dan başlayıp Çin'in kuzey ve güney bölgelerini de istilâ etmesiyle sonuçlanan emperyalist tutumu, komşusu müslüman Hârizmşahları da tedirgin etmişti. İki ülke arasında gerçekleştirilen diplomatik temaslarda, Cengiz Han'ın Hârizmşahlar hükümdarı Muhammed'e kendisini «baba» kabul etmesini telkin ederek üstünlüğünü tescil ettirmeye çalışması da müslüman tarafta siyasî bir gerginlik yaratmıştı. Bunun üzerine Cengiz Han'ın ticarî heyet adı altında ülkesine casuslar gönderdiği şüphesine kapılan Kutbuddin Muhammed Şah, Otrar'daki valisinin verdiği bilgiye dayanarak yüz kişilik Moğol heyetini öldürterek içinden çıkılması zor bir diplomatik krizin oluşmasına zemin hazırladı. Bu durum Cengiz Han'ın eline İslâm ülkelerine karşı çoktandır beslediği emperyalist arzularını gerçekleştirebileceği önemli bir fırsat verdi. Eline iyi bir saldırı gerekçesi geçtiğini düşünen Cengiz Han, saldırıdan kaçınamayacak bir durumda kaldığını şu sözlerle ifade etmiştir:

“Altın dizginlerimin müslümanlar tarafından koparılmasına nasıl müsaade edebilirim?”⁸⁰ Kendisinin «Moğol Ticaret Heyeti», Hârizmşahların ise «Moğol Casusları» olarak kabul ettiği Moğol heyetinin öldürülmesine böyle yaklaşan Cengiz Han, 1219 tavşan yılında müslüman halka karşı büyük ve acımasız bir sefer başlattı.

Vahşî Moğol birliklerinin çekirge sürüleri gibi Orta Asya müslüman Türk şehir ve kasabalarını istilâya başlamasının önündeki en büyük engel sayılan Hârizmşah Sultanı Muhammed Tekiş, güçlü ordusuna rağmen Moğollarla açıktan bir meydan savaşını göze alamadı. İlk yıkım haberleri karşısında paniğe kapılarak doğru dürüst bir savunma hattı da oluşturamadı. Bunun üzeri-

⁸⁰ Ahmet TEMİRL, «Cengiz Han», s. 95, Kültür Bakanlığı Yayınları.

ne kuvvetlerini bölüp ülkesini şehir şehir savunma pozisyonuna geçmesi Cengiz'in işini daha da kolaylaştırdı. Böylece başta Otrar olmak üzere Hokant, Buhârâ ve Semerkand gibi birçok mamur İslâm kenti Moğolların insafına terk edilmiş oldu. Muhammed Tekiş bir daha Moğolların önüne çıkamadı. Önce İran içlerinde Mazenderan'a, ardından da daha güvenli olduğuna inandığı Hazar Denizi'ndeki Abeskun Adası'na kaçtı. Bir müddet sonra o adada öldü.

Onun ölümü üzerine Hârizmşahlar Devleti'nin başına gerçek bir İslâm kahramanı olan Celâleddin Hârizmşah geçti. On yıl boyunca o da Moğolları durdurmaya çalıştıysa da kuvvetlerinin yetersizliği yüzünden buna muvaffak olamadı. Moğollara karşı Kuzey Hindistan hattında başlattığı direnişi azimle sürdürmesine rağmen önce Irak'ın Basra bölgesine, ardından Azerbaycan'a ve nihayet Anadolu'ya kadar geri çekilmek zorunda kaldı. Moğollara büyük zâyiatlar verdirmesine ve birçok mevzii zafere imza atmasına rağmen Celâleddin Hârizmşah, emrindeki askerî gücün sınırlı oluşu yüzünden Moğolları durdurma ve İslâm topraklarından atma idealini gerçekleştirememiş ve hayatını Doğu Anadolu'da acı bir sûikast sonucu kaybetmiştir.

Celâleddin Hârizmşah, Cengiz'in bile hayran olacağı kadar gözü pek, cesur ve mâhir bir askerdir. Moğollarla giriştiği bir savaşta sıkıştırıldığı bir uçurumdan ırmağa atlayarak kurtulmayı başarmıştı. Bu duruma hayranlıkla şahit olan Cengiz Han;

"Ona hiçbir şey yapamazsınız. Böyle soğukkanlı ve cesur bir adam, bütün sıkıştırma denemelerinize karşı koyacaktır. Böyle bir oğula sahip her baba gurur duyabilir. Ve her oğul da böyle bir babanın soyundan geldiği için gurur duyabilir." demekten kendini alamamıştır.⁸¹

Yine Ermenistan bölgesinde süren bir savaşta Ermeni kralına haber gönderip;

"Boşuna askerler kırılmasın; ikimiz dövüşelim, kazanan galip sayılsın!" diyecek kadar kendine güvenen bir cengâverdi. Ne yazık ki, Hârizmşah Sultanlığı bu başa göre çelimsiz bir vücut taşıyordu.

1221-1222 yıllarında Cengiz'in seçme komutanları Cebe ve Subutay komutasında gerçekleştirilen saldırıların ardından Horasan üzerinden Irâk-ı Acem ve Azerbaycan'a girmeyi başaran Moğol birlikleri geride yanmış yıkılmış şehir ve kasabalar, viraneye dönmüş ev ve ocaklar, onlarca yıl geçse de izi silinemeyecek vahşi manzaralar bırakmıştı.

⁸¹ Jacop ABBOTT; «Bozkırın Efendisi Cengiz Han», s. 172, Parşömen Yayıncılık.

Moğol İmparatorluğu'nun genişlemesi Cengiz Han'ın 1227'de ölümünden sonra da devam etti. Ancak dünyayı titreten bu Moğol İmparatoru tarihe ceberutluğun ve ayak bastığı yerleri ateş topuna çeviren acımasız bir saldırganlığın sembolü olarak geçti.

Onun ölümünden sonra başa geçen Ögedey döneminde Moğollar; hem Çin içerisinde güçlerini pekiştiren seferler yaptılar, hem de güçlü ordularıyla, prenslerden Batu kumandasında önemli bir direnişle karşılaşmadan Doğu ve Orta Avrupa'yı işgal ettiler. Nitekim tek bir merkezden idare edilemeyecek büyüklükteki bu muazzam devlet, Cengiz'den kısa süre sonra oğulları arasında dört hâkimiyet sahasına bölündü.

ALTIN ORDA HANLIĞI (1242-1502)

Rusya, Doğu Avrupa, Kırım, Kafkaslar ve Kıpçak düzlüklerinde hâkimiyetini diğer Moğol prenslerine kabul ettiren Batu Han (1226-1256) bu geniş coğrafyada Altın Orda Devleti'nin temellerini attı. İdil Nehri'nin aşağı havzasında Saray kentini kurarak burayı devletin başkenti yaptı. Topraklarını doğuda ve batıda genişlettiği gibi, ölmeden önce Polonya ve Litvanya'yı da vergiye bağlayarak devletini güçlü bir imparatorluk hâline getirdi.

Cengiz Hanedanı'ndan Berke Han (1256-1266) İslâmiyet'i seçen ilk Altın Orda hanı oldu. Berke Han'ın iktidar dönemi, devletin en parlak dönemi olarak tarihe geçti. Zamanla İslâmiyet sivil ve asker Moğol ahâli arasında daha geniş kitlelerce benimsendi. Özbek Han zamanında İslâmiyet devletin resmî dini hâline geldi.

Altın Orda Hanlığı zamanla taht kavgalarıyla çalkalanmaya başladı. Tokta-mış Han, Timur'un desteğiyle başa geçip devleti toparladıysa da 1391-1395 yılları arasında yine Timur'un bölgeye düzenlediği seferlerle zayıflayarak çeşitli hanlıklara bölündü. Ortaya Kırım Hanlığı, Kasım Hanlığı, Gücüm Hanlığı, Astrahan Hanlığı gibi kimi uzun kimi kısa süre ayakta kalacak çeşitli devletler çıktı. Ancak Altın Orda Devleti'nin dağılıp parçalanmasının İslâm dünyası için en trajik sonucu, dünya tarihini de köklü bir biçimde etkileyecek olan Rusya İmparatorluğu'nun çekirdeği Moskova Knezliği'nin temellerinin atılmasına zemin hazırlamış olmasıdır. Moskova Prensliği zamanla bölgedeki müslüman hanlıkları birer birer etkisiz hâle getirip kendisine bağlayarak Rusya Çarlığı'nı meydana getirecektir.

İLHANLILAR (1256-1336)

Cengiz'in torunu Hülâgû tarafından kurularak İran, Irak, Azerbaycan ve Anadolu'da hâkimiyet kurmuş etkili bir Moğol devletidir. Cengiz'in askerî politikalarını sürdüren bu devletin İslâm dünyasını kritik bir şekilde etkileyen iki önemli zararı görülmüştür.

Bunlardan ilki, Anadolu Selçuklu Devleti'ni yıkılma sürecine sokan büyük Moğol saldırısıdır. Nitekim 1243 yılında Sivas'a seksen kilometre mesafede Köseadağ'da yapılan savaşta tecrübesiz sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'in emrindeki Anadolu Selçuklu ordusu bozguna uğratılmış ve Anadolu'da siyasî hâkimiyet İlhanlıların eline geçmiştir.

İlhanlıların Suriye ve Mısır'a yönelmeleri üzerine bir Kıpçak Türk'ü olan Baybars, İslâm dünyasının yardımına koşarak İlhanlı ordusunu Ayn Câlût Muharebesi'nde (1260) Filistin önlerinde durdurdu. Tarihe Moğolları yenmeyi başaran ilk komutan olarak geçen ve ardından Memlûk tahtına oturan Sultan Baybars, Anadolu'daki İlhanlı sultanından kurtulmak isteyen bazı Selçuklu beylerinin yardım talebi üzerine 1277 yılında Anadolu'ya gelerek Elbistan'da Moğolları bir kez daha yenmeyi başardı. Ancak onun bölgeden ayrılmasının ardından Anadolu'ya gelen İlhanlı hükümdarı Abaka Han, aralarında sivillerin de bulunduğu on binlerce kişiyi katlederek gelenekleşmiş Moğol barbarlığını bir kez daha hatırlattı.⁸²

Moğol saldırısından sonra Anadolu Selçuklu Devleti her ne kadar varlığını 1300'lere kadar sürdürdüse de, bir daha toparlanamayarak parçalandı. Anadolu'da, beylikler dönemi başladı. İçinde Osmanlı Beyliği'nin de bulunduğu on beş civarındaki Türk beyliği bu dönemin ürünüdür.

BAĞDAT'IN SUKÛTU

Moğolların İlhanlı kolunun en önemli zararlarından biri de, dünya tarihindeki en önemli soykırım olaylarından biri olan "Bağdat'ın ele geçirilmesi ve bir milyona yakın müslümanın kılıçtan geçirilmesi" olayıdır. Moğol saldırılarında Bağdat'taki saray, konak, medrese, kütüphane, cami ve kışla gibi bütün medeniyet unsurları tahrip edilmiş, müslüman ahâlî eşine rastlanmayan bir acımasızlıkla hunharca katledilmiştir.

⁸² Prof. Dr. Osman TURAN, «Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti», s. 411.

Hattâ Hülâgû'yu tanımakta gecikmiş olduğu gibi, ona karşı koymak için de yeterli bir kuvveti bulunmayan Halife Musta'sım, aile efrâdıyla öldürülmüştü.⁸³ Moğolların vahşetle özdeşleşerek tarihe geçmelerine sebep olan bu yıkım ve katliam sonucunda beş yüz yıllık Abbâsî Halifeliği de tarihe karışmıştır. Döneminin en büyük kültür merkezi olan Bağdat'ın bu fecî sukûtu, İslâm dünyasında telâfisi imkânsız sosyal ve siyasî kargaşalara sebep olmuştur. Dicle'nin kıyısına yaslanmış bu büyük medeniyet merkezinin maruz kaldığı yıkım, katledilen insanların ve barbarca yırtılıp nehre atılan kitapların çokluğu yüzünden tarihçilerce;

“Dicle, on beş gün kan ve mürekkep aktı.” sözleriyle ifade edilmiştir.

İlhanlıların göçebe yöneticileri çok geçmeden üstün yerli kültürün etkisi altına girdiler. Böylece tarih bir kez daha beynin pazuya üstün geldiğine şahit oldu. Yıkma, öldürme, yok etmek için belli bir kültüre ihtiyaç duyulmamıştı. Ancak kalıcı bir yönetim için iyi bir vergi sistemine, mal ve hizmetlerin güvenli bir yapı içerisinde dolaşımına ihtiyaç vardı. En önemlisi de, yönetici sınıfın sosyal ve kültürel yönden yönetilenlerle asgarî bir müşterekte birleştirilmesi gerekiyordu. Muzaffer İlhanlı komutanlarının bu sayılan alanlarda İran ve Irak'ta mahallî müslüman yöneticilerden faydalanmaktan başka seçenekleri yoktu. Çok geçmeden İslâmiyet, Moğol kültürünü devam ettirmeye çalışan yönetici sınıfların da ilgi alanına girdi.

Büyük İslâm bilgini Nâsirüddin Tûsî'nin bu değişimde çok önemli rolü olmuştur. O, Moğolları ikna ederek İran'ın çeşitli bölgelerinde birçok medreseyi kurduğu gibi Merâğa'da büyük bir rasathane yapımına da muvaffak oldu. Bu durum Moğolların müslümanlara önce iyi davranmasında daha sonra da İslâm kültürüne geçmelerinde etkili oldu.

Aynı kritik rolü, Anadolu'da Konya'da önemli bir kültür merkezi oluşturarak Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî gerçekleştirdi. O, tüm Moğol işbirlikçisi suçlamalarına karşın İslâmiyet'i sevgi ve irfan yoluyla Moğollara sunmayı başardı ve Moğolları etkisizleştirerek tahribatlarını da asgarî seviyeye indirdi. Zaten zamanla Moğollar, Çin hariç girdikleri bütün topraklarda İslâm âlimlerinin çalışmaları sayesinde yumuşamış ve İslâmiyet'e karşı ilgi duymaya başlamışlardı. Bu ilgilerini müslüman tebaaya haklarını iade etmekle gösteren Moğol yöneticiler, hükümdarları Ahmed Teküdar'ın müslüman olmasıyla İslâmiyet'e daha da sıcak bakmaya başladılar. Dönemindeki başarılarıyla

⁸³ Ahmet TEMİR, «Cengiz Han», s. 121, Kültür Bakanlığı Yayınları.

İlhanlıların en büyük hükümdarı sayılan Gazan Mahmud Han'ın İslâmiyet'e geçmesi, İlhanlıların ihtidâsını daha da hızlandırdı. Gazan Han ekonomiyi düzeltmek için talanı, haracı ve katliamları yasaklayarak yeni kanunlar koydu. Bütün bunlar, Moğolların giderek yerleşik hayata geçmelerini sağladı.

Gazan Han'ın halefi Olcaytu Han, samimiyeti ve entelektüel birikimiyle Moğolların kültürel dönüşümünün tamamlandığının işaretlerini veren bir iktidar dönemi yaşadı. Bölgedeki güçlü İslâm kültürünün «demir yumruk» Moğol komuta kademesini kendi potasında eritmesiyle İlhanlı hanedanının eski siyasî gücü de zayıflamaya başladı. İlhanlıların tarih sahnesinden çekilmesinin ardından, İran ve Doğu Anadolu'da, hâkimiyetlerini uzun süre devam ettiren Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletleri boy gösterdi.

ÇAĞATAY HANLIĞI (1227-1370)

Cengiz'in oğullarından Çağatay Han tarafından Batı ve Doğu Türkistan'da ve Mâverâünnehir vadisinde kurulmuş bir Moğol devletidir. Tam bağımsız ve gerçek kuruluşu Duva Han zamanında tamamlanan Çağatay Hanlığı'nın ilk müslüman hükümdarı Tarmaş Han'dır. (1326) Tarmaş Han Alâaddin adını aldı ve onun zamanında Moğolların İslâmiyet'e geçişleri hızlanmış oldu. Zamanla bugünkü Özbekler, Mâverâünnehir'e hâkim olarak bu devletin devamını oluşturdular. Çağatay Hanlığı artan iç karışıklar sebebiyle güçsüz bir hâle geldi. 1370 yılından itibaren Türkistan'da Cengiz soyundan geldiği kabul edilen Timur'un tarih sahnesine çıktığı yeni bir dönem başladı. Timur, Cengiz gibi zırhlı birliklerden oluşan ordusuyla kısa zamanda Türkistan'dan Anadolu'ya kadar uzanan güçlü bir imparatorluğu kurmayı başardı. Cengiz'den farklı olarak Timur, İslâmiyet'i benimsemiş bir kişidir.

KUBİLAY HANLIĞI (1280-1368)

Çin'de Cengiz Han'ın oğullarından Kubilay Han tarafından kuruldu. Kore'den Almanya'ya kadar uzanan Moğol şiddet imparatorluğunun en etkili devletiydi. Gerek Altın Orda, gerekse İlhanlı ve Çağatay Hanları hiyerarşik olarak Kubilay Han'ın ve haleflerinin otoritesinin kendilerinden üstün olduğunu kabul etmişlerdi. Nitekim bu hiyerarşik üstünlüğü Kubilay Hanlığına hediyeler göndererek, vergilerden pay ayırarak gösteriyorlardı. Zamanla Çin millî isyanı sonucu Moğolların Çin'deki hâkimiyeti zayıflayarak yıkıldı. Moğolların etkili olduğu yıllarda Çin müslümanlarının Budist ve Konfüçyanist çoğunluğa karşı himâye görmüş olması bu devletin olumlu yanlarından birisidir.

MOĞOLLARIN İSLÂM MEDENİYETİNİN GELİŞİMİNE OLUMSUZ ETKİLERİ

Şüphesiz Moğolların bu beklenmedik vahşî çıkışları, İslâm medeniyetini son derece olumsuz etkileyen talihsiz bir gelişme olmuştur. Hattâ bu gelişmeyi tek başına İslâm dünyasının geri kalmışlığının sebebi olarak gören ilim adamlarından Prof. Dr. Osman TURAN:

“Gerçekten medenî hayatın tahribinden ve İslâm dünyasının büyük bir felâkete uğramasından sonra ilim ve kültürün gerilemesi için başka şart ve sebepler aramak beyhûdedir.”⁸⁴ ifadeleriyle bu felâketin İslâm medeniyetine kritik etkisini ortaya koymuştur.

Moğolların Orta Asya işgallerinde inanılmaz oranlarda kan akıttıkları hemen hemen tüm kaynaklarda sâbittir. Buhârâ, Semerkant, Ürgenç ve bir dönem Selçuklu Sultanı Sancar’a merkez olmuş Merv şehri teker teker Moğolların vahşî saldırılarıyla tek kelimeyle yok edilmişlerdir. Kaynaklar sadece Merv’de 700.000 ilâ 1.300.000 arasında müslümanın şehid edildiğini kaydetmiştir.⁸⁵ Yine kaynaklar milyonlarca insanın katledildiğinde hemfikirlerdir. Moğol tahribatının görgü tanığı büyük tarihçi Cüveynî, «Cihangüşâ» adlı eserinde bu büyük felâketi şöyle tarif etmektedir:

“Cengiz Han’ın zamanına kadar dünyada muhtelif devletler ve kavimler mevcuttu.

Bunlardan gurur, kibir ve taşkınlığı en uç noktalara kadar çıkarmış kavimlere karşı Allah, Cengiz’e kuvvet verip onu han yaptı. O da Türkistan’dan Suriye’ye kadar kendine karşı koymaya çalışan ne kadar hükümdar varsa aile ve askerleri ile beraber hepsini yok etti. Yüz bin nüfuslu şehirlerde yüz kişi bile bırakmadı. Bu sözümüzü, ismi olup cismi olmayan şehirler doğrulamaktadır.”⁸⁶

Her şeye rağmen İslâm dünyası Moğollardan sonra yeniden toparlanmış ve Moğolların baskılarından kaçan yüz binlerce Türkmen, Anadolu’da büyük bir hareketliliğin habercisi olmuştur. Moğol fırtınasını atlatan İslâm dünyası Osmanlı ile batıya yönelmiş, yeni ufuklara yelken açmıştır.

⁸⁴ Prof. Dr. Osman TURAN, «Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti», s. 400.

⁸⁵ a.g.e., 409.

⁸⁶ Cihangüşâ, I, s. 26-27; terc., s. 95.

OSMANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞU ve BALKANLARDA TUTUNMASI

OSMANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞU ve BALKANLARDA TUTUNMASI

Moğol depreminin yaralarını erken saran İslâm dünyası, yeni bir ruh ve heyecanla yayılışına kaldığı yerden devam etti. Hindistan'da Delhi Türk Sultanlığı, Balaban ailesinin eline geçmişti. Bu ailenin yönetiminde önce Moğol akınları durdurulmuş ve gazi dervişler İslâmiyet'i yaymak amacıyla Hindistan içlerine başarılı faaliyetlerini hızlandırmıştı.

Öte yandan aynı yıllarda 1243 Köseadağ Savaşı'ndan sonra Moğol baskıları altında fiilen dağılma sürecine giren Anadolu Selçuklu topraklarında on beş civarında müstakil beylik meydana gelmişti. Bu baskılardan bunalan ve Selçuklu devletinden umudunu kesen Türkmen aşiretleri uçlara yönelerek Batı Anadolu'da gazâ ve cihada ağırlık veren bir tutum içerisine girdiler. Bizans'a seferler düzenleyerek, gazâ beyliklerinin itici gücünü oluşturdular. Uçlardaki Türk aşiretlerinin beyleri; *şeklen Selçuklu Sultanlığı'na tâbi olmakla beraber, fırsat buldukça, onu dinlememekten ve müstakil hareketlerde bulunmaktan geri durmuyorlardı. Üstelik vergilerini ekseriyetle fiili tehditler altında veriyorlardı.*⁸⁷

Bizans sınırında, Bilecik civarında yer alan Anadolu beyliklerinin en küçüğü olan Osmanlı beyliğinin kurucusu Osman Bey'in etrafında kenetlenen bir avuç alperen, gelecekte üç kıtada yer alacak dev bir imparatorluğun temellerini attıklarının elbette farkında değildi. Akçakoca, Konuralp, Samsa Çavuş, Hasan Alp gibi her biri gazâ ve cihad rûhuyla hareket eden bu zâtlar; bu yeni

⁸⁷ M. Fuat KÖPRÜLÜ, *Osmanlı İmparatorluğu*, İst., 1980, s. 135.

devletin kuruluş felsefesini de ortaya koydular. Nitekim «Oruç Tarihi»nde Osmanlılar için anlatılan özellikler bu oluşumun gazilik ve alperenlik rûhu üzerine bina edildiğini göstermektedir.

“Gazilerdir ve galiplerdir, fî sebilillâh hak yoluna durmuşlardır. Gazâ malını cem edip Hakka harcedicidirler. Ve Hak’tan yana gidicilerdir. Din yoluna gayretlidirler. Dünyaya mağrur değillerdir. Şeriat yolunu göz edicilerdir. Şirk ehlinde intikam alıcıdırılar.”

Son dönem Osmanlı müelliflerinden Uzunçarşılı, Osman Bey’in etrafında toplanan şahsiyetlerin beyliğin kuruluşuna önemli katkılar yaptığını ifade eder.

“Edebali ile oğlu Şeyh Mahmud ve şeyhin talebesi ve damadı Dursun Fakih ve Ahî Şemsüddin ile onun oğlu Hasan gibi Ahî ricâli... Osman Bey’in temelini attığı Osmanlı Beyliği’nin kurulmasında mühim hizmetler görmüşlerdir.”⁸⁸

Mücâhede şevkini ve İslâm birliği susuzluğunu en yüksek voltaja ayarlamasını bilmiş olan bu iman adamlarının Osmanlı Beyliği’nin kuruluş hâdisesine fiilen katılmış olmaları, devletin büyük ve eşsiz talihi olmuştur. Ömer Lütfi BARKAN, Osmanlı’nın kuruluşunda aktif rol oynayan, Fetih topraklarını kalıcı yurt yapan, yer açıp zâviye kuran ve vakfa bağlayan bu dervişleri; fetihleri kolonize eden dervişler olarak tanımlamaktadır.⁸⁹

OSMANLI’NIN KURULUŞU SIRASINDA ÖN ASYA ve BALKANLARDA SİYASÎ DURUM

1300 yılında Osmanlı Beyliği’nin müstakil hâle geldiği düşünülse de tam müstakil bir devlet olarak Marmara ve Balkanlar’da tutunması yaklaşık kırk-elli yıllık bir süreyi gerektirmiştir. Osmanlı Beyliği’ni kuranlar hiç şüphesiz dağılan Selçuklu’ya tâbî Türkmen unsurlardan oluşmaktaydı. Bu yeni devletin temelleri atılırken gerek Anadolu’da gerek Rumeli’de çok güçlü devletler bulunmamaktaydı.

Anadolu Selçukluları, Moğollara yenilmiş bir daha toparlanamayacak hâle gelerek siyaseten ölü hâle gelmişti. Selçuklu’nun mahallî yöneticileri Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde merkeze pamuk ipliğiyle bağlı beylikler oluşturmuştu. Moğollar hâlâ Anadolu’da etkiliydiler ve gönderdikleri adamlarıyla haraçlarını

⁸⁸ İ. Hakkı UZUNÇARŞILI, Osmanlı Tarihi, TTK., c. 1, s. 561.

⁸⁹ Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış, Halil İNALCIK, s. 49, Yeni Türkiye Yayınları, Osmanlı 1.

almakta ve gerektiğinde kan dökmekten çekinmemektedirler. Çukurova bölgesi Memlûkluların denetiminde bulunmaktaydı. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde ise Ortodoks Rumların yönetiminde Trabzon Pontus Devleti bulunmaktaydı.

Bizans Devleti ise eski gücünden çok şey kaybetmiş; askerî, idarî ve mali yönden buhranlar içinde kıvrılmaktaydı. İstanbul'da, Marmara Bölgesi'nde ve Trakya'da hâkimiyetini güçlkle sürdürmekteydi. Yine Ege adalarında, Mora Yarımadası'nda yer alan bazı toprakları ise zengin Venedik ve Ceneviz devletlerinin ipoteği altındaydı. Üstelik Bizans'ın Balkan topraklarına ve başkent İstanbul'a gözünü dikmiş Sırp ve Bulgar krallıkları fırsat kollamaktaydı.

Orta Avrupa'nın bu dönemdeki en büyük askerî gücünü oluşturan Macarlar, Bosna ve Arnavut krallıklarına nazaran ciddi bir güç olarak kabul edilmekteydi. Batı Avrupa ülkelerinden İngiltere ve Fransa, kendi aralarında yüz yıldan fazla devam edecek olan savaşın eşiğindeydiler. Ukrayna ve Güney Rusya'da müslüman Altınordu Hanlığı eski haşmetinden uzak olsa da önemli bir güç olarak varlığını sürdürmekteydi. Balkanlarda Bizans ve diğer devletlerde yaşayan topluluklar; âciz ve güçsüz yöneticilerin ağır vergilerine muhatap olmakta, dinî ve sosyal baskılar altında âdeta kurtarıcı bekler vaziyette idiler. Bitmeyen saray entrikaları ve siyasî karmaşa; taşrada gitgide azalmakta olan Bizans topraklarında başıbozukluk meydana getirmiş, keyfî ve başına buyruk hareketlerle merkezi dinlemeyen ve halka zulmeden tekfurların ortaya çıkmasına sebep olmuştu.

Anadolu'da da siyasî birlik olmadığı gibi; Anadolu beyliklerini toparlayacak, onları mukaddes bir hedef etrafında organize edecek, çaplı bir liderliğe ihtiyaç vardı. İşte tam bu şartlarda Osman Bey liderliğinde yeni bir güç ortaya çıkacak, sadece Anadolu'nun değil, Ön Asya ve Balkanların tarihini de değiştirecek; çok kısa bir zamanda batıda Tuna'ya kadar bütün Balkan topluluklarını âdil bir yönetim altında birleştirmeyi başaracaktır. Bu arada Osmanlılar, Anadolu beyliklerini de bütün müslüman unsurları da Orta Avrupa yönünde gerçekleşen fetihlere yönlendirmeye muvaffak olacaktır...

Osmanlıların bu muazzam çıkışları ve başarılarını tetikleyen en önemli sebep; Osmanlı Beyliği'nin Bizans sınırında kurulmuş olması, bir uç beyliği oluşu ve genişlemeye elverişli bir coğrafyada doğmasıydı. Osmanlı'nın bu stratejik konumu onu cihad ve gazâyâ müsait bir hâle getirmekteydi. Osmanlılar; Moğolların baskısından kaçan Türkmen topluluklarını, cihad ve gazâ rûhuyla hareket eden dervişleri, gayet başarılı bir şekilde organize ederek fetihlerle ele geçen toprakları kalıcı bir yurt hâline dönüştürdüler. Yine Osmanlılar gayet akılcıca hare-

ket ederek, diğer Türk beyliklerinin kendi aralarındaki rekabetlerine karışmadılar ve onlarla çatışmadılar. Bilâkis onları Bizans ve Balkanlar'a doğru genişleme siyasetine yardım etmeye davet ettiler ve onları bu istikamette yönlendirdiler.

OSMAN GAZİ

Bu büyük imparatorluğun kurucusu Osman Bey, Oğuzların Kayı boyundan Ertuğrul Gazi'nin oğludur. Bu dönemle ilgili kaynaklar çok net bilgiler ihtiva etmemekle beraber; babası Ertuğrul Gazi'nin ölümü üzerine 1281 yılından itibaren beyliğin başına geçer.

Osman Bey, Söğüt kasabasını merkez edinen, Domaniç yaylasında sürülerini otlatan, yaklaşık beş yüz çadır halkından kurulu bir aşireti kısa zamanda Kocaeli yarımadasında etkili bir beylik hâline getirdi. Bizans devletine ait Yenişehir, Karacahisar, Mudurnu, İnegöl, Bilecik ve Mekece bölgesindeki toprakları fethetmesi, beyliğin ilk büyük hamlelerini oluşturmuştu. Nihayet vefatına yakın Bursa kuşatılmış ancak alınışı birkaç gün sonra gerçekleşmişti. Tarihçi Mehmed Neşri, kitabında; Osman Gazi'nin bütün bu önemli askerî başarılarının yanında hâkim olduğu yerlerde, yumuşak ve kucaklayıcı siyaset izlediğini şöyle bir örnekle anlatır:

“Osman Gazi, çevresindeki bütün kâfirlerle (Rumlarla) iyi geçinirdi... Eskişehir'de Ilıca yöresinde pazar kurdurur; etrafın kâfirleri hafta pazarına gelir, işlerini görüp giderlerdi. Zaman zaman Germiyan halkından da kimseler gelirdi. Tesadüfen bir gün pazara Bilecik'ten kâfirler geldi. Onlar yükle bardak getirmişlerdi... Germiyanlı'nın birisi bunların bir bardağını alıp, hakkını vermedi. O kâfir de Osman'a gelerek bu durumdan şikâyet etti. Osman Gazi o Germiyan Türkünü yanına getirtti ve iyice dövdü. Kâfirlerin hakkını alıverdi, ayrıca böyle davranmayı yasak edip Bilecik kâfirlerine kimsenin zulmetmemesini ikaz ve ilân etti. Osman Gazi o kadar adâlet gösterdi ki, Bilecik kâfirlerinin kadınları bile pazara gelirler, mallarının pazarlığını kendileri yaparlar ve giderlerdi. Osman Gazi'ye tam itimat ettiklerinden emniyet ve emân içinde olmuşlardı.”⁹⁰

ORHAN GAZİ (1326-1362)

Osman Bey, iktidarının son yıllarında oğlu Orhan Bey'i fiilen beyliğin başına geçirmişti. Babasının vefatının ardından resmen bu görevini sürdürdü.

⁹⁰ Neşri 1, s. 49.

İlk olarak kuşatma hâlinde tutulan Bursa'yı alarak başkent yaptı. Böylece Bursa, Bilecik'ten sonra beyliğin yeni başkenti oldu.

1329'da Orhan Bey İznik üzerine yürüdü. Bizans ile yapılan Maltepe Savaşı'nı kazanması, Bizans'ın Anadolu'dan çekilmesine yol açtı. Artık Kocaeli yarımadası fetihlerinin önünde hiçbir engel kalmadı. Karamürsel, İznik, İzmit ve Üsküdar'a kadar olan Bizans toprakları ardı ardına Osmanlıların eline geçti.

Orhan Bey; Balıkesir, Manyas ve Çanakkale bölgesinde yer alan Karesioğulları beyinin ölümünden sonra oğulları arasındaki taht kavgalarına müdahale etti ve bu beyliği yönetimi altına almayı başardı. Böylece bu beyliğin değerli komutanları Osmanlı'nın emrine girdi. Bu komutanların Rumeli fetihlerinde çok etkili oldukları görülecektir. Karesioğullarının Marmara'daki mütevâzı donanması da Osmanlı'nın yeni deniz gücünü oluşturdu. Bu donanma vasıtasıyla Gelibolu'dan Rumeli'ye geçiş de daha kolay hâle gelmişti.

OSMANLILARIN RUMELİ'YE GEÇİŞİ

Osmanlılar Rumeli'ye geçmek için fırsat kolluyorlardı. Bu tarihî fırsat, Bizans'ın Orhan Gazi'den yardım istemesi üzerine gerçekleşti. Tahtını yeniden ele geçirmek isteyen Bizans İmparatoru Kantakuzenos, Orhan Gazi'den yardım istedi. Yardım mukabili olarak kızını Orhan Gazi'ye vermeyi, çeyiz olarak da, büyük bir miktar servet ödemeyi ve Orhan Bey'in her arzusunu yerine getirmeyi taahhüt etti. Orhan Gazi'nin bu şartları kabul etmesi ve imparatorun kızı Theodora ile evlenmesi, Bizans ile Osmanlı'yı müttefik yapmıştı.⁹¹

Orhan Gazi, oğlu Süleyman Paşa'yı uç beyi olarak görevlendirdi ve Osmanlılar 1353 yılında Gelibolu'ya ilk adımlarını attılar. *Çimpi (Çimpe) Hisarı'na yerleşen Süleyman Paşa Bolayır'ı ve Eksemilye'yi zaptederek Bolayır'ı üs hâline getirdi. Ve Anadolu'dan getirttiği Türkmenleri hem Gelibolu yönüne hem de Trakya içlerine doğru akınlara yöneltti. Süleyman Paşa, Rumeli'de üç ayrı koldan uç teşkilâtı meydana getirdi. Bunlardan birincisi Tekirdağ, Çorlu, İstanbul istikametinde; ikincisi ortadan Kuru Dağı üzerinden Malkara, Hayrabolu, Vize istikametinde; üçüncü kol ise İpsala, Dimetoka ve Edirne istikametinde yapılan fetihlerin üssü oldu. Fetihler ilerledikçe uçlar ileriye kaydırılıyor ve geride kalan yerler birer Türk şehri hâline geliyordu.*⁹²

⁹¹ Dukas, Bizans Tarihi, İstanbul, 1956, s. 17.

⁹² Halil İNALCIK, İ. A. Rumeli Maddesi, 768-769.

Osmanlıların Rumeli’de sistemli ve emin adımlarla ilerlemesini kolaylaştıran faktörlerden biri de 1355 yılında Sırp Çarı Stefan Dušan’ın ölümü ve onun ardından Sırp krallığının parçalanmış olmasıdır.⁹³ Böylece Osmanlılar, Bizans’a yardım yapma bahanesiyle Trakya’ya yerleştiler ve Balkanlar istikametinde ilerlemeyi sürdürdüler. Ayrıca Bizans kuvvetlerine verilen destek sayesinde Trakya’daki Sırp kuvvetleri etkisiz hâle getirildi. Ve Kantakuzenos’ın yeniden ortak da olsa Bizans’a hükümdar olması sağlandı.

Süleyman Paşa’nın bir av esnasında kaza kabul edilen vefatının ardından Orhan Bey küçük oğlu I. Murad’ı Süleyman Paşa’nın yerine Rumeli’ye uç beyi tayin etti. Ve 1362 yılında babasının vefatının akabinde I. Murad artık güçlü bir devlet olma yolundaki devletin başına geçti.

Orhan Bey dönemi, Osmanlı beyliğinin tam anlamıyla bir devlet olma yolunda önemli adımlarının atıldığı dönem oldu. Divan teşkilatının kurulması, ilk vezirin atanması ilk kaptan-ı deryanın tayini bu dönemdedir. Yine İz-nik’te ilk Osmanlı medresesinin temelleri bu dönemde atılmıştır.

Osmanlı-Haçlı Mücadeleleri

I. MURAD HÜDÂVENDİĞÂR DÖNEMİ (1362-1389)

Ya kişi dünya içinde er gerek

Ya din icre hakim u server gerek

(Aşık Paşa Garîbname)

Orhan Bey döneminde başlayan Rumeli fetihleri, oğlu I. Murad döneminde de hız kesmeden devametti. Bu dönemde; Osmanlı orduları parlak zaferlerle, Balkan içlerine doğru etkili ve yoğun bir şekilde akınlarını sürdürdü.

Murad Hüdâvendigâr, 1362 yılında Bizans kuvvetleriyle giriştiği Sazlıdere Savaşı’nın ardından Edirne’yi alarak başkent yaptı. Böylece batı yönünde ilerleyeceğinin en köklü işaretlerini verdi. Balkanlara ve batıya açılımın anahtarı konumunda olan Edirne, İstanbul’un fethine kadar Osmanlı’nın yeni başkenti oldu. Dört koldan fetihlere ağırlık veren Osmanlı kuvvetlerinin Gümlüce ve Filibe’yi almasıyla Bizans’ın Balkanlarla bağlantısı tamamen kesilmiş oldu.

Osmanlıların Rumeli’de fetih hareketlerinde hızlı ilerlemesinin temelinde askerî gücünün yanında, bir başka sebep de, yerli halka gösterdikleri hoş-

⁹³ Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış, Halil İNALCIK, s. 62, Yeni Türkiye Yayınları, Osmanlı 1.

görü ve müsamaha idi. Osmanlı kaynaklarında «istimâlet» olarak belirtilen bu uygulamaya göre yerli halka İslâm hukukunun tanıdığı haklaren geniş şekilde uygulanıyordu. Canları ve malları devletin güvencesi altına alınıyor, din ve ırk ayrımı yapmadan bütün tebaayı devletin şemsiyesi altında birleştiriyordu.

İstimâlet politikasının bir diğer mühim tarafı da Ortodoks kilisesi ve manastırları himaye etmeleri, vakıflarına müdahale etmemeleri ve vergi muâfiyeti tanımlarıdır.⁹⁴

SIRP SINDIĞI SAVAŞI (1364)

Osmanlı'nın Gelibolu Yarımadası'ndan başlayarak Trakya üzerinden Balkanlara sarkan yayılışı Avrupa'da büyük bir tedirginlik meydana getirmişti. Balkan devletlerinin ve Bizans'ın kışkırtmaları sonucunda yeni bir haçlı yığılması bu kez Rumeli'de gerçekleşti. Daha önce İslâm dünyasına yoğun saldırılar şeklinde gerçekleşen dünya çapındaki haçlı seferlerinden farklı olarak bu kez haçlılar daha basit hedefler taşıyorlardı. Amaç, Balkanlarda Türklerin eliyle gerçekleştirilen İslâm ilerleyişini önlemek ve Türkleri Balkanlardan atmaktır. Bu amaçla her biri biraz daha güçlü orduların katıldığı beş büyük saldırı gerçekleşti.⁹⁵ Ancak haçlılar bu saldırıların hiçbirinde arzu ettikleri başarıyı elde edemediler.

Haçlı saldırılarının ilki, Sırp Sındığı Savaşı'yla gerçekleşti. Nitekim Papa'nın teşvikiyle, Sırp, Bulgar ve Macarlardan oluşan birleşik haçlı ordusu, Meriç Irmağı kıyısında Sırp Sındığı adlı yerde toplandı. Osmanlılar büyük ve güçlü bir ordunun toplanarak Meriç kıyısında saldırı hazırlıkları yaptığını haber alınca, bir keşif birliğini bölgeye gönderdi. Hacı İlbey komutasında hareket eden on bin kişilik ordu bir baskınla eğlence hâlinde yakaladıkları haçlıları gafil avlayarak savaş dışı bırakmayı başardı. Kaçmaya çalışanlar Meriç Irmağı'nda büyük kayıplar verdi. Böylece Osmanlılar ilk haçlı saldırısını bertaraf ettikleri gibi Balkanlarda Macar etkisini de kırmışlardı.

Osmanlılar artık Balkan topraklarında sistemli bir askeri yayılışı gerçekleştirmeye hız vermişlerdi. 1371 yılında Çirmen zaferiyle Sırpı keskin olarak dizginlemeyi başardılar ve himayeleri altına aldılar. Sırp krallığıyla yapılan anlaşma gereği, Sırp; Osmanlı himayesini kabul ederek, bir vassal devlet olacak, Osmanlı'ya vergi verecek ve gerektiğinde de asker gönderecekti.

⁹⁴ Halil İNALCIK, «Türkler ve Balkanlar», s. 16.

⁹⁵ Sırp Sındığı, I. Kosova, Niğbolu, Varna, II. Kosova.

ANADOLU'DA OSMANLILAR ETRAFINDA SİYASÎ BİRLİĞİN KURULMASI

I. Murad dönemi, Balkanlarda ilerlemeler açısından olduğu kadar Anadolu'da var olan siyasî karmaşaya son verilmesi ve birliğin sağlanması açısından da önemli adımların atıldığı bir dönem olmuştur. Osmanlılar, güç ve becerilerini ortaya koydukları birliği sağlama çabalarında, daha çok barışçı yöntemleri tercih etmiştir. Nitekim I. Murad, oğlu Yıldırım'ı Germiyanogulları beyinin kızıyla evlendirmiş bu evlilik bağları neticesinde Kütahya, Emet, Simav ve Tavşanlı çeyiz olarak Osmanlı himayesine girmiştir.

Ahiler'den Ankara'nın alınması, Osmanlı'nın Orta Anadolu'ya uzanmasına yol açmış ve devlete büyük bir prestij kazandırmıştı.

Ayrıca Hamidoğullarından Beyşehir ve civarı satın alınarak Anadolu siyasî birliğini oluşturma yolunda ciddi adımlar atılmış oldu. Ancak Osmanlıların kendi etrafında Anadolu beyliklerini birleştirme gayretlerinin önünde en büyük engel Karamanoğulları tarafından çıkarılmış ve Osmanlı'yı uzun süre uğraştırmıştır.

Nitekim I. Murad tüm barışçı girişimlerinden bir sonuç alamayınca Karamanoğulları üzerine yürümek zorunda kalmıştı. Zor durumda kalan Karamanoğulları, yapılan anlaşmayla bir kısım topraklarla beraber Akşehir'i Osmanlılara bırakmak zorunda kalmıştı.

Osmanlı-Haçlı Mücadeleleri I. KOSOVA SAVAŞI (AĞUSTOS 1389)

Sultan I. Murad Anadolu'da Karaman galesiyle meşgul olurken, Balkanlardaki karışıklıkları gidermek üzere de Timurtaş Paşa'yı görevlendirmişti. Timurtaş Paşa, 1378'de Bosna'ya doğru ilerlerken, Morava Nehri'ne karışan Toplica Çayı vadisindeki Ploşnik Boğazı'nda Bosna Kralı Lazar Grebliyanoviç'in kuvvetleri tarafından pusuya düşürüldü. Müttefiklerin 30 bin kişilik kuvvetine karşılık Osmanlılar 20 bin kişi idi. Burada yapılan şiddetli çarpışmada Timurtaş Paşa'nın emrindeki akıncı kuvvetlerinin büyük bir kısmı şehid düştü.

Bu, Balkanlarda uğranan ilk büyük mağlûbiyetti. Osmanlıların mağlûbiyeti Balkanlarda yaşayan Sırp, Bosnalı, Bulgar, Arnavut, Ulah ve Hırvatlardan oluşan hristiyan toplulukların hareketlenmelerine yol açtı. Oysa Osmanlıların

30 yıldır aralıksız süren zaferleri Balkan hristiyan topluluklarını yığınla sevk etmişti. Osmanlıların Ploşnik yenilgisi, gizlice yürütülmekte olan yeni haçlı seferi hazırlıklarını hızlandırmış, bu çalışmalar açıktan yürütülmeye başlanmıştı. Öte yandan, Orta Avrupa'nın en önemli kara gücünü oluşturan Macarlar da bu sefere önemli miktarda askerî güçle katılma kararıyla.

Böylece, Sırp despotu Lazar önderliğinde altmış bin kişilik büyük bir haçlı ordusu, hazırlanmıştı. Amaç, Türkleri kesin olarak Balkanlardan atmaktır. Bu kez haçlılar, zaferlerinden emin görünüyorlardı; hattâ savaştan önce I. Murad'a isteklerini bildirmek amacıyla elçi gönderme cüretini bile göstermişlerdi. Bu elçiyle gönderdiği mektubunda Lazar; sayılarının çokluğundan dem vuruyor, askerî gücünün üstünlüğünü ifade ediyor ve en önemlisi de müslümanların ayaklarını bu diyardan kesip atmak niyetinde olduklarını belirtiyordu. Ayrıca İslâm dinini İslâm ülkelerinden bile sileceğini iddia ediyordu.

I. Murad'ın cevabı sade ve netti:

"Eğer merd ise meydana gelsin; cengin tozu-dumanı nasıl olurmuş görsün."⁹⁶

Gelişmeler üzerine I. Murad, derhâl müdafaa hazırlıklarında bulunarak Anadolu beylerini cihada çağıran davet mektupları gönderdi. Oğulları Bâyezid ve Yakub Çelebilere de fermanlar çıkararak savaş hazırlıklarına başlamaları talimatını verdi. Öte yandan Bulgarların haçlı ittifakına katılmalarını engellemek için Çandarlızade Ali Paşa kumandasında bir orduyu harekete geçirdi. Bu ordu derhâl harekete geçti ve sırasıyla; Pravadi, Şumnu ve krallığın merkezi olan Tırnova'yı ele geçirdi. Daha sonra Tuna boyunca ilerleyen Osmanlı güçleri, Silistre ve Niğbolu'yu zaptetti. Bu gelişmeler Bulgar Kralı Şişman'ın haçlılarla birleşmesini kesin olarak engellemiş oldu.

Asıl savaş; I. Murad'ın ordusuyla, Yanbolu ve Filibe üzerinden haçlıların toplandığı Kosova meydanına ulaşmasıyla başladı. 9 Ağustos 1389'da haçlılar kesif top atışıyla ilk büyük hamleyi gerçekleştirdiler. Başlangıçta Osmanlı ordusunun sol cenahı sarsılır gibi oldu. Şehzade Bâyezid'in bu kola yardımı ve düşman saflarını yarması bu tehlikenin büyümesini engelledi. Toparlanan Osmanlı güçleri, karşı harekete geçerek güçlü haçlı ordusunu sekiz saat gibi kısa bir süre içerisinde büyük bir bozguna uğrattı. Haçlı ordusu dağılarak saf dışı kaldı. Esir alınanlar arasında Sırp Kralı Lazar ve oğlu da vardı. Bir kez

⁹⁶ Doç. Dr. Ahmet ŞİMŞİRGİL, *Osmanlıyı Yükselten Zaferler*, Yeni Türkiye Yayınları, Osmanlı I, s. 347.

daha haçlılara karşı kesin ve büyük bir zafer kazanılmıştı. Ancak, I. Murad zaferin ardından savaş meydanında dolaşırken yaralı bir Sırp asilzadesi tarafından hançerlenerek şehid edildi. Zafere kısmî bir gölge düşüren bu gelişme üzerine esir alınan Lazar ve oğlu orada öldürüldü. I. Murad'ın vasiyeti üzerine Osmanlı tahtına, devlet erkânının kararıyla Yıldırım Bâyezid geçti.

Osmanlı Devleti'nin yaklaşık beş yüz yıl sürecek Balkan hâkimiyetinde bu zaferin çok önemli bir etkisi olmuştur. Osmanlıların gücü tescil edildiği gibi, Sırbistan üzerindeki Osmanlı nüfuzu daha da arttı. Bu zaferle birlikte oldukça başarılı bir iskân politikası izlendi ve Osmanlı, kurum ve kuruluşlarıyla Rumeli'ye hızla yerleşmeye devam etti. Böylece, hoşgörü temeline dayalı etkili politikaları sayesinde kalıcı bir Balkan barışının temelleri atıldı.

YENİÇERİ OCAĞININ KURULMASI

Pençik ismi verilen bir sisteme göre hristiyan tebaanın hem devlete yakınlaşmasını sağlamak, hem de artan fetih faaliyetlerinde kendilerinden yararlanma ve yeni bir askerî güç oluşturmak amacıyla Yeniçeri Ocağı kuruldu. Ocağın kuruluşunun, Edirne'nin fethinin ardından Çandarlı Kara Halil Paşa tarafından tamamlandığı kabul edilmektedir.⁹⁷ Tamamıyla padişahın bir tür özel kuvvetleri hâlinde kendilerinden yararlanan bu orduya kaydolunan askerler, hristiyan çocuklarından oluşuyordu. Seçilen bu asker adayları önce Anadolu'ya gönderiliyor ve bir kaç yıl boyunca İslâm ahlâkına göre yetiştiriliyor ve İslâm devletinin emrinde görev alacak bir disipline kavuşturuluyordu. Sanıldığıнын aksine baskı ve zorlamalar yerine daha çok rızâya dayalı bir yöntemle çocuklar seçilmekteydi. Devşirme ismi verilen bu sisteme, bugünkü algılarımızla yaklaşmak bizi yanıltabilir. Eğer bir medeniyet; belli bir câzibeyi, cezbeiyi oluşturabilmişse böyle uç değişimlerin de yaşanması gayet tabiidir. Bugün de gençlerimiz karşıt bir devşirme operasyonlarına açık vaziyettedir. Binlerce aile, çocuklarını yabancı okullara üstelik birçok dersi papazların verdiği okullara göndermektedir. Unutulmamalıdır ki bir yeniçeri, devletin padişahlık hariç, en üst mertebelerine kadar yükselebilmekteydi. Kolay kazanılan savaşlarda elde ettikleri ganimetlerin 4/5'i kendilerine aitti. Ayrıca ulûfe adı verilen üç ayda bir aldıkları maaşa sahiptiler. XVIII. yüzyıla kadar klâsik dönem Osmanlı Devleti'nin orijinal bir askerî gücünü oluşturmaktaydılar. Zamanla değişen dünya şartlarına ayak uyduramayınca yeniçeriler gözden düştüler. Başlangıçta

⁹⁷ Uzunçarşılı, Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları, Ankara, 1988, s. 146.

padişah otağının gözü pek savunucuları olan bu güç, zamanla padişahların korkulu rüyası hâline geldiler.

YILDIRIM BÂYEZİD (1389-1402)

Osmanlı'nın en dinamik padişahlarından biri olan Yıldırım Bâyezid, babası I. Murad'ın zaferle sonuçlanan Kosova Meydan Muharebesi'nde şehid olmasının ardından Osmanlı Devleti'nin başına geçti. Onun döneminde Balkan içlerine doğru cihad ve gazaya dayalı akınlar daha da yoğunlaştı. Böylece ardı ardına kazanılan zaferlerle fetihlerin zeminleri sağlamlaştırılarak kalıcı hâle getirildi. Öte yandan Yıldırım, Bizans'ın başkenti İstanbul'u iki kez kuşatarak baskı altına aldı. Bir zamanların haşmetli imparatorluğunu siyasi ve askerî manevralarla fiilen Osmanlı'ya bağlı bir devlet hâline getirdi. Kaynaklar;

«Timur'la Ankara'da gerçekleşen talihsiz mücadele olmasaydı, İstanbul daha Yıldırım döneminde Osmanlı hâkimiyetini tanır, Bizans'ın beklenen âkıbeti de daha önce gerçekleşmiş olurdu.» diye aktarmaktadır.

ANADOLU'DA SİYASÎ BİRLİK ÇALIŞMALARI

Yıldırım Bâyezid, Kosova zaferinin itibarından da yararlanarak Anadolu'da oldukça aktif bir genişleme siyaseti izledi. Anadolu Selçuklu Devleti'nin mirasını paylaşan parçalı yapıya yönelerek Batı Anadolu'daki gazi beyliklerini; Aydın, Saruhan, Menteşe, Hamid ve Germiyan'ın kalan kısımlarını bir yıl içerisinde hâkimiyeti altına aldı ve kendi devletine ilhak etti. Sonra Karamanoğlu üzerine yürüyerek onu sulha mecbur etti. (1391) Kastamonu beyi Candaroğlu Süleyman'ı mağlûp etti ve beyliğini ilhak etti.⁹⁸ Böylece Anadolu Beylikleri'ni Osmanlı hâkimiyeti altına alarak Anadolu'daki siyasi birliği büyük ölçüde sağlamış oldu. Bu çalışmalar I. Murad döneminin yumuşak metotlarının aksine sert geçiyordu. Buna karşılık, topraklarını kaybeden bazı beyler Timur'un yanına kaçarak, ondan bu duruma müdahale etmesini talep ettiler.

İSTANBUL KUŞATMALARI (1395-1396)

Yıldırım Bâyezid döneminin en önemli olaylarından biri de hiç şüphesiz İstanbul kuşatmalarıdır. Balkanların ele geçirilmeye başlanmasıyla birlikte Osman-

⁹⁸ Halil İNALCIK; Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış

lı idaresi, Bizans'ı tamamıyla saf dışı bırakma ve İstanbul'u ele geçirme idealini benimsemiş ve bunu bir devlet stratejisi hâline getirmişti. Yıldırım Bâyezid döneminde bu amaçla İstanbul iki kez şiddetli bir kuşatmaya tâbî tutuldu. Osmanlı kaynakları, 1395 yılında gerçekleştirilen ilk kuşatmanın sebebini; Bizans imparatorunun ölümü üzerine oğlu Manuel'in izinsiz olarak Bursa'dan kaçıp İstanbul'da tahta oturması olarak göstermektedir.⁹⁹ Zaten Bizans bu dönemde, Osmanlı himayesini kabul etmek mecburiyetinde olan zayıf bir devlet konumundaydı.

Bu ilk kuşatma üç koldan hızla hareket edilerek başlatılmıştı. Yıldırım, Karadeniz kıyılarını kontrol altına almak için Turhan Bey'i görevlendirdi. Evrenos Bey'i de Yunanistan istikametine göndererek imparatorun kardeşine karşı önlem aldı. Kendisi de seçme birliklerle şehri kuşatma altına alarak Bizans'ın hareket alanını iyice daralttı. Gelibolu'dan gelen Osmanlı donanması Galata'dan Boğaz'ı tazyik ederken, farklı yerlerde konuşlandırılan mancınıklar da İstanbul surlarını dövmekteydi. Bu şiddetli baskıdan bunalan Bizans İmparatoru, Macar Kralı'na mektup yazarak yardım talebinde bulundu. Mektubunda; «din kardeşliği, dostluk ve sevgi» gibi duygulu ifadelerin yanı sıra, gönderilecek yardım karşılığında para ödemeyi de va'dediyordu.¹⁰⁰ Macar Kralı bu haberler üzerine harekete geçti ve Osmanlı hâkimiyetindeki Sofya'ya saldırdı. Yıldırım, bu gelişme üzerine altı ay süren İstanbul kuşatmasını kaldırarak Macarların üzerine yürüdü. Ancak kış bastırınca Bursa'ya dönmek mecburiyetinde kaldı. Böylece Bizans, ilk kuşatmadan kurtulmuş oldu.

1396 baharında yeniden harekete geçen Yıldırım, Boğaz'ın bağlantı noktalarını denetim altına almak amacıyla bir yandan Yahşi Bey'i Şile'nin fethiyle görevlendirirken, diğer yandan da Anadolu yakasında askerî açıdan stratejik bir konumu olan Güzelce Hisar'ı yaptırarak İstanbul'u ele geçirme yolunda önemli adımlar attı. Bu durum Bizans'ın endişelerini daha da artırdı. Nitekim İmparator Manuel'in Papa'ya ve hristiyan başkentlerine imdat ve yardım taleplerini ulaştıran elçiler biraz para ve hediyeye karşılık bol vaatle İstanbul'a dönmüşlerdi. Çaresiz kalan Manuel, Yıldırım Bâyezid'den aman diledi ve cizye dâhil her türlü malî ve siyasî yükümlülüğü kabul edeceğini bildirdi. Osmanlı Devleti'ne yılda on bin flori vergi vermeyi; İstanbul'da bir Türk mahallesinin kurulması, buraya kadı tayin edilmesi, mescid ve ibâdethaneler yapılması, Osmanlı hükümdarı adına hutbe okutulması gibi ağır şartları kabul etmesi üzerine kuşatma kaldırıldı.

⁹⁹ Osmanlı İ.; Yeni Türkiye Yayınları; s. 68.

¹⁰⁰ Dr. Haldun EROĞLU; Osmanlı'nın 1453 Öncesi İstanbul Kuşatmaları, s. 94-95.

NİĞBOLU ZAFERİ (1396)

Balkan topraklarında yoğunlaşan akınların başarıyla organize edilmesi ve etkili bir ilerleyişin sağlanması sonucunda Osmanlı'nın batıdaki sınırları Macaristan'a dayanmıştı. Macar kralı Sigismund bu tehlikeli gelişmeye karşı tek başına mücadele edemeyeceğini anlayarak Avrupa ülkelerine ve Papa'ya elçiler gönderdi ve yeni bir haçlı ordusu hazırlanmasını istedi. Böylece Papa'nın ciddi desteğiyle Fransa, İngiltere, İskoçya, Lehistan, Avusturya, İtalya, İsviçre ve Güneydoğu Avrupa ülkelerinden gelen kuvvetler Macar ordusuyla birleşerek 120 bin kişilik büyük bir ordu teşkil edildi.¹⁰¹

Birleşik Haçlı Ordusu'nun başında Macar Kralı Sigismund bulunuyordu. Haçlı ordusu, zafer elde edeceğinden emin bir şekilde Niğbolu istikametine yöneldi. Bu gelişmelerden haberdar olan Yıldırım, Anadolu ve Rumeli'de bulunan kuvvetlerini toparlayarak hızlıca Niğbolu'ya hareket etti. İki ordu 25 Eylül 1396 sabahı Tuna Nehri kenarındaki Niğbolu'da karşı karşıya geldi.

Savaşta ilk hamle, haçlı ordusundaki mağrur Fransız birliklerinden geldi. Fransızların Yıldırım'ın otağına yaptıkları tehlikeli sızma girişimi yeniçeriler tarafından bertaraf edilerek durum kontrol altına alındı. Savaşın gidişatı, sahneye çıkan on bin yeniçeri tarafından değiştirilerek haçlılar tam bir bozguna uğratıldı. Tarihin en büyük imhâ hareketlerinden biri kabul edilen bu savaşta haçlılar 90 bin civarında zâiyat verdiler. Geri kalanlar panik içinde kaçarak canlarını kurtarmaya çalıştılar. Bu hengâmede Macar Kralı ve Haçlı Ordusu Komutanı Sigismund da bir Venedik kadirgasına atlayarak sıvışmak zorunda kaldı.

Osmanlıları Avrupa'dan atmak için bütün imkânlarıyla saldıran haçlı ordusunun Yıldırım Bâyezid Han'ın karşısında tutunamaması başka gelişmeleri de tetikledi. Bu gelişmeden sonra Vidin Bulgar Krallığına kesin olarak son verildi. Niğbolu'da esir alınanlar fidyeyle serbest bırakıldı. Serbest kalanlar arasında bulunan Korkusuz Jean ve arkadaşlarının;

“Bu andan itibaren Yıldırım Bâyezid'e karşı gelmeyeceğimize ve ona karşı silâh kullanmayacağımıza namus ve şerefimiz üzerine yemin ederiz.” sözleri üzerine Bâyezid Han;

“Bana karşı silâh kullanmayacağınıza dair ettiğiniz yeminleri size iade ediyorum. Gidiniz yeniden ordular toplayınız. Ve bizim ülkemize geliniz. Bana bir kere daha zafer kazanmak imkânı sağlamış olursunuz.” dedi.¹⁰²

¹⁰¹ a.g.e.

¹⁰² Yusuf HALACOĞLU; İslâm Ansiklopedisi, c. 3, s. 211.

Bu büyük zafer, başta İslâm hükümdarları olmak üzere fetihnâmelerle tüm dünyaya duyuruldu. İslâm dünyası Osmanlı'nın zaferini bütün müslümanların zaferi olarak coşkuyla kutladı. Mısır'da bulunan Abbâsî Halifesi Yıldırım'a; «Sultân-ı İklîm-i Rûm» unvânını verdi.

ANKARA SAVAŞI (28 TEMMUZ 1402)

Niğbolu zaferiyle batıda ve doğuda büyük itibar kazanan Osmanlı Devleti, çok geçmeden yeni bir tehdit ve tehlikeyle karşı karşıya geldi. Asya'da yeni ve büyük bir güç olarak ortaya çıkan Timur İmparatorluğu, Hindistan'dan Anadolu'ya kadar uzanan geniş bir alanda hızla güç kazanmış ve Anadolu sınırına dayanmıştı. Bu yeni imparatorluk Cengiz'in Moğollarıyla birçok benzerlik taşımaktaydı. Timur da güçlü ve sert bir askerî yapılanmayla özdeşleşen imparatorluğun, âdeta sembolü durumundaydı.

Timur, zırhlı birlikleriyle hızla ilerleyerek kısa sürede Irak ve Doğu Anadolu'yu da ele geçirdi. Bağdat'taki hâkimiyetini Timur'a kaptıran Ahmed Celâ-yir'in ve yine Timur'a yenilen Doğu Anadolu'daki Karakoyunlu Hükümdarı Kara Yusuf'un Osmanlı'ya sığınması, Timur'un Anadolu'ya olan ilgisini daha da artırmıştı. Nitekim tahtlarını kaybederek Osmanlı'ya sığınan iki hükümdarın kendisine iadesini isteyerek Yıldırım'ı savaşı göze almasını sağlayacak bir pozisyona zorladı. Yıldırım'ın bu teklifi reddetmesi üzerine taraflar arasında tansiyonu yükselten hakaret dolu bir mektuplaşma süreci yaşandı. Erzincan hâkiminin Timur'un hâkimiyetine girmesi ve Timur'un Sivas'ı kuşatıp yakıp yıkması; buna karşılık Yıldırım'ın da Timur'un Suriye istikametine yönelmesinden yararlanarak Erzincan ve Kemah'ı alması, tarafları mukadder bir çatışmanın eşiğine getirdi. Nihayet Timur'un Tebriz'den gönderdiği elçi vasıtasıyla Yıldırım'dan kabul edilemez isteklerde bulunması bardağı taşıran son damla oldu. Timur'un istekleri arasında Kemah'ın iadesi, ele geçirdiği beylik topraklarının yeniden Anadolu beylerine verilmesi, Osmanlı şehzadelerinden birinin rehin olarak gönderilmesi, Timur'a bağlılık anlamına gelen külâh ve kemerin kabulü, Kara Yusuf'un iadesi gibi ağır şartlar yer alıyordu.

İstekleri reddedilen Timur, Orta Asya'dan takviye ettiği güçlü ordusunu Anadolu'yu istilâ etmek üzere harekete geçirdi. Kaynaklar Timur'un ordusunun 160 bin kişiden oluştuğunu, Osmanlı kuvvetlerinin ise 70 bin ilâ 90 bin kişi arasında olduğunu kaydetmektedir. Sırp Kralı 20 bin kişi ile Osmanlı saflarında yer almıştı. Buna karşılık Timur'un da otuzdan fazla fili bulunmaktaydı.¹⁰³

¹⁰³ Hammer; Osmanlı Devleti Tarihi, s. 219.

İki ordu arasında Çubuk Ovası'nda gerçekleşen büyük çatışma; Timur'un ayartması sonucu Kara Tatarların saf değiştirmesi, Anadolu beyliklerine ait askerlerin Timur'a sığınan eski beylerinin yanına geçmesi ve nihayet muharip gücü çok yüksek olan Timur'un askeri üstünlüğü gibi önemli dezavantajlar sebebiyle Osmanlı kuvvetlerinin büyük bozgunuyla sonuçlandı. Yanında kalan üç bin kişilik az sayıdaki askeriyle direnen Yıldırım'ın da en sonunda çaresiz kalarak esir düşmesi, tarihe Osmanlı'nın en trajik olaylarından biri olarak geçti.

Esir düşen gururlu padişah, Timur'un iyi davranmasına rağmen yedi aylık esaretin sonunda hastalandı ve Akşehir'de vefat etti. Timur'a bağlı emirler bütün Anadolu'yu istilâ ettiler. Anadolu beyleri tekrar tahtlarına iade edildiler. Böylece Osmanlı Devleti fiilen yıkılmış, Anadolu siyasi birliği de yeniden bozulmuş oldu. Ankara Savaşı'nın travmatik etkisiyle Yıldırım'ın oğulları arasında on bir yıl sürecek taht kavgaları dönemi (fetret) başladı. Bu gelişmeleri dikkatle takip eden Bizans, derin bir nefes aldı. Batıda ilerlemeler durdu, ancak âdil bir yapı oluşturulduğundan büyük toprak kaybı olmadı.

Kosova'daki büyük meydan savaşının ardından, devletin bekâsı için kardeşi Yakup'u savaş meydanında fedâ ederek işbaşı yapan Yıldırım, kaderin cilvesi olarak yine bir büyük meydan savaşında kardeşler arası bir mücadeleye kurban giderek hazin sona ulaşmıştı.

Ankara Savaşı tarihe iki müslüman devlet arasında yapılan en büyük ve acı savaşlardan biri olarak geçti. Şüphesiz doğunun yenilmez ve kabına sığmaz güçlü hükümdarı Timur ile batıyı titreten, gözü pek ve atılgan Yıldırım güçlerini birleştirselerdi, kim bilir dünyanın seyrini nasıl etkilerlerdi?¹⁰⁴

OSMANLI DEVLETİ'NİN YENİDEN TOPARLANMASI ÇELEBİ MEHMED DEVRİ (1402-1421)

Timur'un Yıldırım'ı bir meydan savaşında yenme başarısı; tarihte göçebe devlet geleneği ve ordu yapısına sahip devletlerin, yerleşik devlet geleneği ve ordu yapısına sahip devletlere karşı kazanmış olduğu son zafer oldu. Timur, kazandığı bu büyük galibiyetin ardından, uzun süredir Türklerin elinden çıkmış olan İzmir üzerine yürüdü. Etrafındaki kalelerle beraber İzmir'i on beş günde ele geçirdi ve bu bölgenin yönetimini Aydınöğullarına bıraktı.

¹⁰⁴ Osmanlı I; Yeni Türkiye Yayınları, s. 348.

Bir süre sonra Timur'un Rumeli'ye sıçramak amacıyla hazırlık yaptırdığı haberi Bizans'a ulaşınca, İmparator Manuel büyük bir endişeye kapıldı ve alelacele değerli hediyeler göndererek Timur'a bağlılığını bildirdi. Manuel'in kendince önlem aldığı sırada Timur çoktan gözünü Çin'e dikmişti. Çünkü en büyük ideali Cengiz Han gibi Çin'i ele geçirmektir. Batıdaki iki büyük rakibi Osmanlılar ve Memlûklulara ağır darbeler vurmuş ve hedefine ulaşmıştı. Ankara Savaşı'ndan sonra yaklaşık sekiz ay kaldığı Anadolu'da bütün düzenlemeleri yaptıktan sonra tekrar doğuya dönebilirdi. Nitekim bir süre sonra Semerkant'a gitmek üzere Anadolu'dan ayrıldı.

Osmanlı devlet yönetimi, Timur'la yapılan ve Yıldırım'ın esaretiyle sonuçlanan Ankara Savaşı sonrası zaafa uğramış ve Anadolu birliği tekrar bozulmuştu. On yılı aşkın bir süre şehzadeler arasında kıyasıya bir hâkimiyet mücadelesi yaşandı. Bunun tabii bir sonucu olarak Anadolu ve Rumeli'de büyük karışıklıklar meydana geldi. Osmanlı tahtı için Yıldırım'ın oğulları arasındaki bu çatışma dönemi (1402-1413) «Fetret Devri» olarak anılır. Süleyman, İsa, Musa ve Çelebi Mehmed arasındaki mücadele Yıldırım'ın ortanca oğlu Çelebi Mehmed lehine sonuçlandı.

Çelebi Mehmed (I. Mehmed), Ankara Savaşı sırasında ihtiyat ordusunun başında bulunuyordu. Savaşın kaybedilmesinin kesinleşmesi üzerine, emrindeki kuvvetlerle geçmişte valilik yaptığı Amasya'ya gitmiş ve bu bölgede tutunmayı başarmıştı. Daha sonra taht mücadelelerinin yoğunlaştığı Balkanlara yönelerek iktidarını kesinleştirme yoluna gitti. Zaten Timur da Anadolu'dan ayrılırken, I. Çelebi Mehmed'in Amasya'daki hâkimiyetine dokunmamıştı.

Ankara Savaşı'nın yaralarının sarılması, karmaşaya son verilmesi ve siyasi birliğin yeniden sağlanmasıyla 1413 yılından itibaren Osmanlı Devleti âdeta yeniden kuruldu.

Osmanlıların Rumeli'de gücünü koruyor olması; bu zor ve bâdireli dönemde, devletin tamamen dağılmasını ve silinmesini önleyen hayati bir güç kaynağı oldu. Çelebi Mehmed; uç beyleri, sayıları giderek artan kapıkulu askerleri ve tımar sahiplerinin desteği sayesinde duruma hâkim oldu ve devleti yeniden toparlamayı başardı.

I. Mehmed, öncelikle Anadolu'daki birliği yeniden sağlamaya çalıştı. Mahalli hanedanlara, Bizanslılara, Venediklilere, Rodos Şövalyelerine, Ceneviz'e karşı yumuşak bir siyaset izledi. Timurluların Anadolu üzerindeki nüfuzunu daima göz önünde bulundurdu ve bu nüfûza aykırı bir teşebbüste bulunmaktan özenle kaçındı.

Candaroğulları ve Karamanoğulları sindirildi fakat daha fazla ileriye gidilmedi.

Batı Anadolu'daki bazı gazi beylikleri kesin hâkimiyet altına alındı.

Venediklilerle Gelibolu açıklarında yapılan ilk deniz savaşı kaybedildi. Donanma komutanı Çalı Bey de bu savaşta şehid düşenler arasındaydı. (Mayıs 1416)

ŞEYH BEDREDDİN ve ÇELEBİ MUSTAFA İSYANLARI

I. Mehmed, kardeşler arası taht kavgalarının Anadolu ve Rumeli'yi kavurduğu bu buhranlı dönemde çıkan isyanları güçlkle de olsa etkisiz hâle getirdi.

Şeyh Bedreddin adının geçtiği hâdiseleri anlayabilmek için dönemin tarihini bilmek şarttır. Bu isyan hareketinin Ankara Savaşı'nın ardından Osmanlı toplumunun içine düştüğü bunalım ortamı ve oluşturduğu otorite boşluğuyla çok sıkı bağlantılı olduğu ortadadır.

Devlet; yöneticisini kaybetmiş, toprakları elinden alınmış, yağmalanmış, ekonomik gücü yara almıştı. Devletin ve toplumun içinde bulunduğu krizden çıkış aranıyor, siyasî iktidarı ele geçirerek hâkimiyeti yeniden kurmayı hedefleyen birden fazla güç ve menfaat çevresi ise kıyasıya birbiriyle yarışıyordu. Siyasî tabloya bakıldığında, iktidar adayı grupların girdiği arbede sonucu Anadolu ve Rumeli'de büyük bir keşmekeşin hüküm sürdüğü görölüyordu.

Şeyh Bedreddin'in başını çektiği varsayılan olaylar dizisi, böyle uzun bir arbedenin sonunda Osmanlı yönetimini ele geçirerek siyasî otoriteyi yeniden kurmakla uğraşan I. Mehmed'in saltanatının ilk yıllarında Batı Anadolu'da başlamış, Rumeli topraklarında son bulmuştur.

Ankara bozgunundan sonra şehzadelerin taht mücadeleleri sırasında Musa Çelebi; kardeşi Süleyman'ı ortadan kaldırıp Edirne'ye gelince, kardeşinin bürokratlarını azledip yerine kendi adamlarını atamıştı. Bu sırada Şeyh Bedreddin de Musa Çelebi'nin ısrarı üzerine kazaskerlik görevine getirilmişti. (1411)

Ancak I. Mehmed, kardeşi Musa Çelebi'yi ortadan kaldırıp iktidarı devralınca, Şeyh Bedreddin diğer bürokratlar gibi cezalandırılmayıp ilmi kişiliğine hürmet gösterilerek ailesi ile beraber İznik'te ikamet ettirildi. (1413) Şeyh, İznik'te iken, Börklüce Mustafa binlerce kişiyle Aydın'da büyük bir isyan başlattı. Ancak bu ayaklanma Bâyezid Paşa tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı. Börklüce Mustafa da çarmıha gerilerek idam edildi.

Bizans tarihçisi Dukas'a göre, dîni hiçbir nizam tanımayan ve peygamberlik iddiasında bulunduğu söylenen Börklüce Mustafa için Osmanlı kroniklerinde de benzer kayıtlar bulunmaktadır. Şeyh Bedreddin ile bağlantılı olduğu kabul edilen bir diğer isyancı da Torlak Kemal'dir. Bu şahıs da Bâyezid Paşa tarafından Manisa'da yakalanarak idam edildi. Bu gelişmeler üzerine, İznik'te bulunan Şeyh Bedreddin oradan daha güvenli gördüğü İsfendiyarogullarına sığınmak amacıyla Kastamonu'ya gitti. Ancak oradan da Rumeli'ye geçmek zorunda kaldı. Dobruca, Silistre ve Zağra üzerinden Deliorman'a geçti ve etrafında toplanan eski mahallî yöneticiler (gazi beyler) ile beraber yeni bir isyan başlattı. Bazı rivâyetlere göre Edirne'ye ulaşır Çelebi Mehmed ile görüşmek istedi. Ancak etrafında topladığı büyük kalabalıklarla Edirne'ye yürüdüğü söylentisi üzerine, I. Çelebi Mehmed; diğerlerine yaptığı gibi, Bâyezid Paşa'yı derhâl şeyhin üzerine gönderdi. Börklüce ve Torlak Kemal isyanlarının âkabetlerini öğrenenler, isyan hareketinden koparak Şeyh Bedreddin'i yalnız bıraktılar. Bunun üzerine Şeyh Bedreddin, Bâyezid Paşa kuvvetlerince yakalandı ve bir heyet tarafından muhâkeme edilerek Serez pazarında idam edildi. (1416)

Şeyh Bedreddin'in isyan sebepleri ve kişiliği üzerinde yüzyıllardan beri çeşitli spekülasyonlar yapılmıştır. Bazı çağdaş araştırmacılar Şeyh Bedreddin hakkındaki gerçekliğe ulaşmaktan çok, görmeyi arzuladıkları yeni bir Bedreddin üretme taktiği ile hiçbir mesnede dayanmayan görüşler ileri sürmüşlerdir:

“Şeyh Bedreddin, Nazım'ın deyişiyle, milletlerin ve mezheplerin kanunlarını ilgâ hedefini göstererek zuhur ve huruç eyledi.”¹⁰⁵

Oysa nereden bakılırsa bakılsın, ister aşırı görüşleri ve sıra dışı fıkıh anlayışıyla, ister tasavvuf felsefesinin en uç görüşleriyle ele alınsın; Şeyh Bedreddin'i materyalist veya agnostik inanca sahip biri olarak görme imkânı yoktur. Şeyhin görüş ve düşüncelerine mesnet olarak gösterilen meşhur Vâridat isimli eserin gerçekten de şeyhe ait olup olmadığı ilim çevrelerince tartışmalı bir konudur.¹⁰⁶

ÇELEBİ MUSTAFA'NIN İSYANI

Çelebi Mehmed'in iktidarının son yıllarında uğraştığı önemli olaylardan biri de Çelebi Mustafa isyanıdır. Osmanlı kaynaklarında Düzmece Mustafa diye geçen bu isyan, daha sonra II. Murad döneminde de Osmanlı'yı uğraş-

¹⁰⁵ Alpaslan IŞIKLI; Mülkiye, c. XXIII, s. 218, sa. 125.

¹⁰⁶ Dr. Mustafa AŞKAR; Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi; c. XXXVIII, sa. 448.

tıracaktır. Her ne kadar siyasi etkisini azaltmak için söz konusu Mustafa'nın şehzade olmadığı iddia edilmiş olsa da, gerçekte Yıldırım'ın oğullarından biri idi. Timur; Ankara Savaşı'ndan sonra Anadolu'dan ayrılırken, Şehzade Mustafa'yı da yanında Semerkant'a götürmüştü. Mustafa, Timur'un ölümünden sonra Anadolu'ya geldi ve taht mücadelesine kalkışmak üzere Rumeli'ye geçti. Bizans'tan yardım alarak önce Eflâk'a giden Çelebi Mustafa, daha sonra tekrar İzmir'de beyliğine kavuşmak için yanıp tutuşan Cüneyt Bey'le de birleşerek Selânik civarındaki faaliyetlerini artırdı. Bu tehlikeli gelişmeler üzerine Çelebi Mehmed bizzat Rumeli'ye geçti ve duruma müdahale etti. Şehzade Mustafa ve Cüneyt Bey, Bizans'ın kontrolündeki Selânik garnizonuna sığınmak zorunda kaldı. İmparator Manuel, yapılan görüşmelere ve baskılara rağmen Osmanlı'ya karşı kullanma arzusunu taşıdığı sığınmacıları teslim etmedi. Nihayet bir anlaşma yapılarak uzlaşmaya varıldı. Buna göre, Şehzade Mustafa serbest bırakılmayacak, hiçbir şekilde Rumeli'de faaliyet göstermesine müsaade edilmeyecekti. Buna karşılık Osmanlı da Bizans'a şehzadenin masrafları olarak yılda 300 bin akçe ödeyecekti. Böylece bu problem de ertelenmiş oldu.

ÇELEBİ MEHMED'İN ÖLÜMÜ ve ŞAHSİYETİ

1421 baharında Edirne'ye gelen hükümdar, burada tertiplelediği bir av eğlencesi sırasında hastalanarak atından düştü. Kısa bir süre sonra ağırlaştı ve Amasya sancakbeyi olan büyük oğlu II. Murad'a gizlice haber gönderilmesini, bu süre içinde ölürse ölümünün gizli tutulmasını ve küçük şehzadeleri Mahmud ve Yusuf'un da Bizans İmparatoru Manuel'in yanına gönderilmesini vasiyet etti. Çelebi Mehmed'in vefatı, oğlu II. Murad'ın Edirne'ye gelip idareyi ele almasına kadar 42 gün süreyle halktan saklandı. İktidarın devralınmasından sonra cenazesi Bursa'ya gönderildi ve Yeşil Türbe'ye defnedildi.

I. Mehmed; tedbirli, sabırlı, azim ve irade sahibi, sözüne sâdık bir hükümdar olarak Osmanlı Devleti'ni yeniden ayağa kaldırmayı başarmıştır.

II. MURAD DÖNEMİ (1421-1451)

DÜZMECE MUSTAFA İSYANININ BASTIRILMASI

II. Murad, fetret döneminin bütün izlerinin silinmesini sağlayan hükümdar oldu. Onun döneminde, denge politikaları terk edilerek daha atak bir tutum içine girildi.

Ancak babasının döneminde Bizans'ta etkisiz bir konuma sokulan Şehzade Mustafa, taht değişikliğini fırsat bilerek Bizans'tan da aldığı destekle oldukça tehlikeli gelişen bir isyan başlattı. Kısa zamanda Rumeli'ye hâkim olarak Edirne'de hükümdarlığını ilân etti. Balkanlardaki askerî erkân ile Rumeli ve Edirne ahâlisi de bu durumu benimsedi.

Şehzade Mustafa Rumeli'deki başarılarıyla yetinmedi; Anadolu'ya da el atarak Gelibolu'dan Lapseki'ye geçti. Tüm bu gelişmeleri dikkat ve endişeyle takip eden II. Murad, hazırlıklarını tamamlayarak Şehzade Mustafa kuvvetlerini karşılamak üzere Bursa'dan Ulubat'a doğru ilerledi. Ayrıca ustaca gerçekleştirdiği siyasî manevralarla Şehzade'ye bağlı bazı komutanları yanına çekmeyi başardı. Çok önemli bir komutan olan Cüneyt Bey'i de İzmir ve civarının yönetimini kendisine bırakacağı vaadiyle Şehzade Mustafa'nın yanından uzaklaştırdı. Zor durumda kalan Şehzade, tekrar Rumeli'ye geçtiyse de etrafındaki güçler giderek azaldı. Nihayet her şeyin bittiğini görerek Edirne'ye geldi ve hazinesini alarak kaçmaya çalıştı.

Ancak bu çabasında da başarılı olamayarak Tunca Nehri yakınlarındaki Kızılağaç yenicesinde yakalandı ve Edirne'ye getirilerek idam edildi.¹⁰⁷ Böylece fetret devrinden beri Osmanlı'yı meşgul eden bir problem çözülmüş oldu.

İSTANBUL'UN KUŞATILMASI ve KÜÇÜK ŞEHZADE MUSTAFA İSYANI

II. Murad; Bizans'ın şehzadeler eliyle Osmanlı'yı karıştırması ve hasmâne tutumu üzerine, Haziran 1422'de doğrudan İstanbul'a yönelerek surların önüne geldi. Şehri, Yıldızlı Kapı'dan Haliç'e kadar kuşatma altına aldı. Ağustos ayı geldiğinde kuşatmayı daha da şiddetlendirdi. Genel bir hücum emri verilmesinden sonra ok yağmurları kalede bulunanları büsbütün sindirmişti. Çok zor durumda kalan Bizans İmparatoru, II. Murad'ın kardeşi ve Karamanoğullarının yanına sığınmış olan küçük Şehzade Mustafa'nın isyan etmesine yol açan bir girişimde bulundu. Bunun sonucunda Karaman ve Germiyanoglu kuvvetlerinin desteğinde harekete geçen daha 13 yaşında bulunan şehzadeye bağlı kuvvetler isyana kalkıştı ve Bursa üzerine yürüdü. Ancak şehir halkı ve muhafızlar II. Murad'a bağlılıklarını belirterek teslim olmadılar.

Bu başarısız teşebbüsün ardından Bursa'dan İznik'e geçen Şehzade'nin

¹⁰⁷ Osmanlı Ansiklopedisi, İz Yayınları, s. 211.

kuvvetleri İznik'i kuşattıysa da, burada da büyük bir dirençle karşılaştı. Gelişmeler üzerine II. Murad, kan dökülmesini engellemek amacıyla şehrin Şehzade'ye teslimine râzı oldu. Bu gelişmeler İstanbul kuşatmasının kaldırılmasına yol açtı. Bir süre sonra İznik tekrar Osmanlı kuvvetlerinin eline geçti. İsyanı teşvik edilen aldatılan Şehzade ise bir incir altında boğularak öldürüldü.¹⁰⁸

ANADOLU BİRLİĞİNİ KURMA YÖNÜNDE ATILAN ADIMLAR

II. Murad, babasının aksine sürekli problem çıkaran hattâ taht kavgalarına bulaşma gayretinde olan Anadolu beyliklerinin üzerine gitti. Sırasıyla Aydın, Teke, Menteşe ve Germiyanogulları beyliklerini tarihten silerek topraklarını Osmanlı Devleti'ne ilhak etti.¹⁰⁹

Ayrıca Karamanogulları ve Candaroğullarını itâat altına alarak onları daha önce Osmanlı'dan aldıkları toprakları iade etmeye mecbur etti. II. Murad, daha sonra yumuşak bir politika izleyerek hem Anadolu beylikleriyle hem de Balkanlarda Bizans ve Eflâk beyleriyle var olan fiilî durumu bozmaya çalıştı.

RUMELİ'DE FETİHLER ve EDİRNE-SEGEDİN ANTLAŞMASI

Balkanlarda gazâ siyasetine hız verilerek 1430'da Selânik yeniden fethedildi. Aynı amaçla gerçekleştirilen askerî hareketler sonucunda Orta Avrupa'ya doğru önemli ilerlemeler sağlandı. Ancak 1440'ta Belgrat önlerinde uğranılan mağlûbiyet Osmanlıları geri çekilmeye ve Macarlara karşı savunma savaşı yapmaya mecbur bıraktı. Nihayet üst üste uğranılan mağlûbiyetlerin ardından, 1444 yılında Macarlarla Edirne-Segedin Antlaşması yapılmak zorunda kalındı.

On yıl süreli bu antlaşma Osmanlı'nın gücünü iyice sınırlandırmış, Rumeli'de bazı toprakların elden çıkmasına yol açmıştı. Bu askerî başarısızlık II. Murad'ın durumunu sarstı ve iktidardan uzaklaşarak Manisa'ya çekilmek zorunda bıraktı. Klâsik kaynaklar onun tahtı bırakmasını ve bir nevi uzleti tercih etmesini, üst üste uğradığı başarısızlığın getirdiği moral bozukluğuna ve

¹⁰⁸ İsmail Hâmi DÂNIŞMEND, *Osmanlı Tarihi*, Türkiye Yayınevi, s. 189.

¹⁰⁹ Prof. Dr. Ahmet AKGÜNDÜZ, *Bilinmeyen Osmanlı*, OSAV, s. 68.

bilhassa çok sevdiği oğlu Alâeddin'in ölümünden duyduğu üzüntüye bağlar. Ancak bu durumun kansız bir iktidar değişikliği olduğu da dikkate değer bir yorumdur. II. Murad'ın, vârisi olduğu tek erkek evlâdını yönetime hazırlama amacıyla böyle bir tercih yaptığı da söylenebilir.

II. Murad'ın kendi isteğiyle tahttan çekilmesi üzerine, Sultan II. Mehmed; henüz on iki yaşında daha çocuk yaştayken tahta çıkmak zorunda kaldı. Ancak haçlılar bu durumu Türkleri Balkanlar'dan atmak için yeni ve kaçırılmaması gereken bir fırsat olarak gördüler. Bazı kumandanların isteksiz tutumlarına rağmen Papa'nın temsilcisinin ağır baskıları sonucunda Osmanlı'yla yapılan Segedin Barış Antlaşması hristiyan güçlerce bozuldu. Antlaşmanın bozulması, Osmanlı topraklarına karşı yeni bir haçlı saldırısının başlayacağı anlamına geliyordu.

Nitekim bu önemli gelişme Edirne'deki Osmanlı karargâhında müzâkere edilmiş ve ciddi bir endişe doğurmuştu. Nihayet yapılan toplantıların ardından II. Murad'ın tekrar Edirne'deki ordunun başına çağrılmasına karar verildi. Bu önemli idarî değişiklikte Çandarlı Halil Paşa'nın ısrarlarının etkili olduğu tüm kaynaklarda yer almaktadır. Böylece II. Murad'ın Manisa'daki uzletinden ayrılarak tahtına dönmesi, devletin kısa sürede toparlanmasını sağladı.

VARNA ZAFERİ (1444)

II. Murad; tekrar işbaşına gelmesine sebep olan büyük haçlı tehlikesine karşı süratle hareket ederek, önce Venedik ablukası altındaki boğazlardan Rumeli'ye geçti. Ardından Edirne'ye uğramadan doğrudan düşmanın büyük askeri güç sevk ettiği Varna üzerine yürüdü.

Yaklaşık yüz bin kişiden oluşan haçlı ordusuna ünlü Jan Hünyad komuta ediyordu. Macar, Leh, Ulah, İtalyan, Çek, Litvanyalı, Hırvat, Alman ve Fransız askerlerinden oluşan haçlı ordusu doludizgin Varna istikametine doğru akarken, güzergâh üzerinde bulunan Şumnu, Tırnova, Prevadi ve Mihaliç'in müslüman ahâlisini de zulüm ve işkenceden geçirdi. 9 Kasım 1444'te savaş alanına ulaşan haçlı ordusu, derhâl savaş vaziyeti aldı.

10 Kasım 1444'te Varna şehri yakınında hristiyanların bütün gurur ve ümitlerini yerle bir eden şiddetli bir savaş oldu. Osmanlı kuvvetlerinin uyguladığı iyi bir savaş plânıyla hristiyan ordusu kesin bir bozguna uğratıldı ve

imha edildi. Macar Kralı Vladislav savaşta maktul düştüğü gibi, bu bahtsız seferin asıl tertipçisi olan Kardinal Cesarini de canından oldu.¹¹⁰

Varna Zaferi Osmanlı'nın Balkanlar'da tutulamayacak bir güç olduğunu ispatladı. Kral Vladislav'ın ölmesinden sonra Lehistan ve Macaristan bir daha birleşmemek üzere ayrıldılar. Kralın eşyalarıyla beraber 250 araba, Osmanlı askerinin eline geçti. Öte yandan Bizans'ın Balkanlar'dan ve Avrupa'dan yardım ümitleri de bu zaferle suya düştü.

II. KOSOVA ZAFERİ (1448)

II. Murad bu zaferden sonra önce Anadolu'da birlik çalışmalarına hız verdi. Daha sonra Arnavutluk bölgesinde İskender Bey'in çıkardığı isyanları yatıştırmak için uğraşmak zorunda kaldı.

Macaristan Kral nâibi ve Macar komutan Jan Hünyad, Varna'nın intikamını almak ve Büyük Macaristan İmparatorluğu'nu kurmak istiyordu. Türkleri Balkanlar'dan kesin olarak atmak ve Türk ilerleyişini durdurmak amacıyla önce İngiliz ve Fransızlar'dan yardım istedi. Ancak iki devletten de olumlu cevap alamadı. Buna rağmen muhârip askerlerden oluşan doksan bin kişilik bir haçlı ordusunu organize etmeyi başardı.

Hünyad öncelikle Varna Savaşı'na haçlıların yanında katılmayan Sırbistan'ı işgal etti. Ardından Tuna'yı aşarak Kosova ovasına geldi. Bu gelişmeleri dikkatle takip eden II. Murad, Arnavutluk'tan çıkarak önce Sofya'ya, ardından da haçlı ordusunun güzergâhını izleterek Kosova meydanına geldi.

İlk olarak an'anelere uyularak barış teklif edildiyse de haçlılar tarafından reddedildi. Artık bir meydan savaşı kaçınılmaz görünüyordu. İlk hücum, Jan Hünyad'ın emriyle başladı. Haçlı ordusu bu saldırıdan beklediği sonucu alamadığı gibi, tekrarlanan diğer hücumları da sonuç vermedi. Nihayet savaşın kaderini, Osmanlı askerlerince başarıyla uygulanan ve sahte ric'at diye bilinen taktik icabı geri çekilme belirledi. Çekildiği tuzağa düşerek darbe üstüne darbe alan haçlı ordusu, daha fazla dayanamayarak kısa zamanda dağıldı. Büyük bir zafer kazanılmış, düşman kesin bir mağlûbiyete uğratılmıştı. Altmış bin civarında kayıp veren haçlı ordusuna karşılık Osmanlı ordusunun verdiği şehid sayısı sadece on bin kadardı.

¹¹⁰ Georg OSTROGORSKY, Bizans Tarihi, TTK Yayınları, s. 521.

1448'deki II. Kosova Zaferi, Osmanlıların Balkanlar'dan kesin olarak atılamayacağını ispatladığı gibi, İstanbul'un fethini yakınlaştıran bir rol de oynamıştır. Bu zaferle beraber 1683 Viyana bozgununa kadar, hücum sırası artık Osmanlılara geçmiştir.

II. MURAD'IN VEFATI

II. Kosova Zaferi'nden sonra Edirne'ye dönen II. Murad, oğlu II. Mehmed'i Dulkadiroğlu Süleyman Bey'in kızı Sitti Hatun'la muhteşem bir düğünle evlendirdi. (1450)

Düğünün ardından Genç Mehmed ve eşi Manisa'ya gönderildi. Bu arada Bizans İmparatoru ölmüş ve İstanbul'da kimin hükümdar olacağı büyük bir belirsizlik içerisine girmişti. Nihayet II. Murad, Konstantin Dragazet'e destek vererek onun hükümdar olmasını sağladı. Kısa bir süre sonra hastalandı ve Şubat 1451 yılında da otuz yıllık başarılı iktidarının ardından 47 yaşında vefat etti.

Zorlu dönemlerde görev alan II. Murad; Oğuz-Türkmen geleneğini yeniden canlandırmaya, cihad ve gazâ rûhunu ayakta tutmaya itina gösterdi. Ayrıca onun zamanında Türk dili ve kültürünün önemli eserlerinin vücuda getirilmesine ağırlık verildi.

Bunda Timur'un oğlu Şâhruh'un Anadolu üzerindeki nüfûzunu sürdürme eğiliminin de kısmî etkisi olduğu ileri sürülür.

Mercümek Ahmed'in «Kâbusnâme» tercümesi, Yazıcızâde Ali Efendi'nin «Tevârih-i Âl-i Selçuk»u, Yazıcızâde Mehmed Efendi'nin «Muhammediyye»si ve Ahmed-i Bican'ın «Envâru'l Âşıkîn» adlı eserleri II. Murad'ın teşvikiyle ortaya çıkmış edebiyat ürünlerimizdendir.

FATİH ve İSTANBUL'UN FETHİ

FATİH ve İSTANBUL'UN FETHİ

ÇAĞ AÇIP ÇAĞ KAPATAN ve ZİRVENİN YOLUNU AÇAN LİDER

Osmanlı Devleti, Fatih'in işbaşına gelmesiyle beraber 150 yıl sürecek bir yükseliş dönemine girdi. Bu dönemde her bakımdan dünyanın en üstün ve kudretli imparatorluğu hâline geldi. Ön Asya, Doğu Avrupa ve Kuzey Afrika'da dört yüz yılı aşkın süreyle nüfûz ve aktifliğini devam ettirdi.

Şüphesiz II. Mehmed'i «Fatih» yapan, İstanbul'u alarak Bizans İmparatorluğu'na son vermesi olmuştur. Yönetime gelir gelmez ilk iş olarak ciddi bir hazırlığa girişmiş, askerî ve diplomatik tüm tedbirleri alarak İstanbul'u alma hedefine yoğunlaşmıştır. Bu ulvî gayesine eriştiği «29 Mayıs 1453» tarihi, bütün dünyada Orta Çağ'ın kapanışı ve Yeni Çağ'ın başlangıcı olarak kabul edilmiştir.

İSTANBUL'UN FETHİNİ MECBURÎ KILAN SEBEPLER

II. Mehmed, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da yaşadığı askerî buhranlar ve beklenmedik başarısızlıkların ardından ilk hükümdarlık tecrübesini 1444-1446 yılları arasında yaşadı. Kaynaklar, daha o yıllardan itibaren Fatih'in fütuhata taraftarı bir ekiple birlikte hareket ettiğini ve İstanbul'u alma fikriyle meşgul olduğunu ifade eder.

Zağanos, Şahabettin Şahin ve Saruca Paşalar ile Akşemseddin, Molla Ahmed Gûrânî ve Hoca Turhan gibi cihadı önceleyen âlimler; başta «İstanbul'u fethetme» ideali olmak üzere Fatih'in diğer hedef ve ideallerini gerçekleştirebilecek güçlü bir kadro oluşturmaktaydı.

Esasen İstanbul'u almak, çeşitli milletlerden pek çok hükümdar ve komutanın da rüyasıydı. Geçmişte Avarlar, Bulgarlar, Rus ve Macarlar tarafından değişik zamanlarda gerçekleştirilen birçok kuşatma, başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bu başarısızlıklarda en önemli âmil; İstanbul'un Bizans İmparatoru II. Theodosios (408-450) döneminde yapılmış olan, Orta Çağ'ın en güçlü savunma surlarına sahip olmasıydı.

Kritovoulas ve Tâci Beyzâde Câfer gibi önemli iki kaynak, İstanbul'un fethinin kararlaştırıldığı toplantıda II. Mehmed'in şehrin mutlaka fethedilmesi gerektiğine dair şu sözlerini naklederler:

“Gazâ yapmak, atalarımız kadar bizim de temel görevimizdir. Memleketimizin tam ortasını işgal eden Bizans, devletimizin düşmanlarını korumakta ve onları bize karşı kışkırtmaktadır. Osmanlı Devleti'nin güvenliği ve geleceği için bu şehrin fethedilmesi zarurî olmuştur.”¹¹¹

Gerçekten de Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar geçen süre incelendiğinde, bu dönemde çıkan bütün isyan ve karışıklıkların arkasında Bizans'ın etkilerinin olduğu görülür.

Derin bir devlet geleneğine ve güçlü bürokratik kurumlara sahip olan Bizans; genç ve tecrübesiz şehzadeleri padişahın otoritesini zayıflatmaya teşvik ediyor, Balkan milletlerini ve haçlıları Osmanlı'ya karşı savaşa kışkırtıyordu. Ayrıca Anadolu beylikleriyle işbirliği içine girip Osmanlı'nın batıya yöneldiği her hamlenin öncesinde bu beyliklerin Osmanlı'ya problem çıkarmalarını sağlıyordu. Osmanlı coğrafyasının merkezinde âdeta bir fitne odağı olarak varlığını sürdürmesi ise Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü engelleyen bir başka olumsuz özelliği idi. Osmanlı'nın önünde önemli bir engel olmakla beraber eski gücünden hayli uzaklaşmış olan Bizans; köhne yapısı ve sosyolojik handikaplarıyla her an tarihe intikal etmek üzere son günlerini yaşamaktaydı.

¹¹¹ Halil İNALCIK, *Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış*, Yeni Türkiye Yayınları, Osmanlı I, s. 70.

FETHİN MERHALELERİ

Babası II. Murad'ın vefatı üzerine 19 yaşında tahta çıkan II. Mehmed, ilk iş olarak Bizans Devleti'ne son vermek için ciddi hazırlıklara girişti. Bu amaçla Anadolu'da problem çıkarabilecek güçlerle barış anlaşmaları yaptı. Bilhassa Karamanoğullarını kontrol altına alan diplomatik ataklarla, Anadolu'da çıkarabilecek problemlerin önünü kesti. Öte yandan Balkanlar'da yaşayan topluluklarla yapılmış barış anlaşmalarını da yenileyerek bu toplumlardan Bizans'a aktarılacak muhtemel yardımları önlemiş oldu.

Sultan Mehmed, Vezîr-i Âzam Çandarlı Halil Paşa'yı Güzelcehisar'ın karşısında bulunan mevkie daha sonra Rumeli Hisarı adını alacak olan Boğazkesen Hisarı'nı inşa etmekle görevlendirdi. Ayrıca hisarın yapımına yardım için çok sayıda askerle birlikte Gelibolu'dan harp ve nakliye gemileri sevk ettirdi. Sultan Mehmed, hisar inşaatının gidişatını denetlemek amacıyla bizzat karayoluyla bir keşif ziyaretinde de bulunarak bu hisarın yapımına verdiği önemi ortaya koydu. 1000 usta ve 2000 yardımcından oluşan inşaat ekibine zaman zaman Saruca, Zağanos ve Şahabeddin Paşalar da destek verdiler.

Kaynaklar, söz konusu hisarın kısa sürede bitmesi için bizzat vezirlerin bile taş ve kireç taşıdıkları yönünde rivâyetler içermektedir.¹¹² Hisarın bitirilmesinin ardından içerisine 400 asker yerleştirildi ve askerler Boğaz'ın denetimiyle görevlendirildi.

Silivri civarındaki bazı Bizans toprakları ele geçirilerek Bizans'ın hâkimiyet alanları iyice daraltıldı. Sultan Mehmed, Ege'deki Yunan adalarından, bilhassa Mora'dan gelebilecek yardımları önlemek için Turhan Bey'i oğullarıyla birlikte görevlendirerek bu bölgeye önemli miktarda kuvvet gönderdi.

Ancak Fatih'i çağındaki diğer hükümdarlardan farklı kılan temel özelliği, bilim ve teknolojiye büyük önem vermesi ve bu alanla bizzat ilgilenmesidir. Bu ilgi ve yatkınlığın tabii neticesi olarak o güne kadar görülmemiş büyüklükte toplar döktürmüş, bu konuda yapılan teknik çalışmalara bizzat kendisi de katılmıştır.

Macar Urban tarafından dökülen Şâhî isimli büyük top; şehrin kalın ve sağlam surları üzerinde büyük tahribat yapmış, ancak mukavemeti artırıcı metal alaşımdan dökülmemiş olması ve sürekli kullanılması sebebiyle çatla-

¹¹² İstanbul'un Fethi Günlüğü, Mahmud AK-Fahameddin BAŞAR, s. 30.

mış ve paramparça olmuştur. Hattâ pek çok kişinin ölümüne ve yaralanmasına yol açtığı; ölenler arasında Urban'ın da olduğu rivâyet edilmektedir. Ancak Osmanlı'nın elinde surların tahribini devam ettirecek çok sayıda başka güçlü toplar da bulunmaktaydı.

KUŞATMA

Sultan Mehmed, 5 Nisan'da üç büyük top ve on dört batarya ile desteklenen 80 bin kişilik ordusu ile Topkapı önüne gelip otağını kurdu. 6 Nisan'da büyük topun ateşlenmesiyle elli dört gün sürecek olan İstanbul kuşatması başlamış oldu.¹¹³

Son Bizans İmparatoru'na İslam geleneklerine uyularak İstanbul'u barış yoluyla teslim etmesi; bu yapıldığı takdirde kendisine Mora'da hâkimiyet alanı bırakılacağı teklifinde bulunuldu. Ancak İmparator Konstantin Dragazes bu teklifi reddederek Osmanlı Devleti'ne karşı müdafaa savaşı vermeyi tercih etti. Esasen İmparator, çok güç bir durumla karşı karşıya kalmıştı. Bizans'ın tek ve en büyük teminatı, surların onarılması ve askerî birliklerle tahkim edilmesi idi.

Bu amaçla fevkalâde bir çaba gösterilerek surlar onarılmaya ve tahkim edilmeye başlandı. Bu arada Haliç de bir zincirle kapatılarak hariçten gelebilecek deniz araçlarına engel olundu. Ancak öteden beri Bizans'ın elinde tuttuğu en büyük kozu «Grajuva» diye bilinen Rum Ateşi'ydi. Yanıcı ve yakıcı bir sıvı olan bu silâh, öncelikle surlara tırmanma cesaretini gösterenlere karşı kullanılacaktı.

Şehrin, denizden savunulması amacıyla Bizans donanmasına ait 10 büyük gemi, Kaptan Antonio komutasında Haliç'te mevzilenmişti.¹¹⁴

Kuşatma, şiddetli top atışlarıyla başlayarak diğer savaş sahneleriyle devam etti. Kara ve deniz çarpışmaları 19-20 Nisan'da şiddetlenmiş, surlarda önemli gedikler açılmasına ve çok sayıda kayıplar verilmesine rağmen kesin bir sonuca ulaşamamıştı.

Bu süre içerisinde Bizans tarafından zincir açılarak Cenevizlilere ve Papalık güçlerine ait bazı yardım gemilerinin Haliç'e girmesi sağlandı. Yenikapı açıklarında meydana gelen ilk deniz savaşı ise Osmanlı donanmasının büyük

¹¹³ A.g.e., s. 47-48.

¹¹⁴ A.g.e., s. 49.

kayıplar vermesiyle sonuçlandı. Dönemin önemli kaynaklarından Francis'e göre Osmanlı kayıpları on iki binden fazla, Zorzo Dolfin'e göre ise on bin civarındaydı. Kayıp sayıları biraz abartılmış olmakla beraber, Fatih; bu duruma çok üzölmüş, başarısızlığın hesabını sorarak donanma komutanı Baltaoğlu Süleyman'ı hiddetle huzurundan kovmuştur.

Bu arada gerek Macarlar, gerekse Bizans'tan gelen barış teklifleri, Çandarlı Halil Paşa'nın;

"Kabul edelim, hıristiyan dünyasının tamamını karşımıza almayalım." şeklindeki ısrarına rağmen reddedildi. Çandarlı Halil Paşa başından beri İstanbul'un fethine karşı olup, diplomatik mücadeleyle sonuç almaktan yanaydı. Oysa cihan padişahı Fatih Sultan Mehmed, şehrin ele geçirilmesi konusunda son derece kararlıydı. Kaynaklar bu kararlılığını;

"Ya ben şehri zaptederim, ya da şehir beni ölü veya sağ olarak zapteder."¹¹⁵ sözleriyle ifade ettiğini nakletmektedir.

Gerçekten de sarsılmaz bir iradeyle hedefine kilitlenen genç padişah, fet-hi geciktiren askerî ve siyasî tıkanıklığı açmak üzere dâhiyâne bir yöntem uyguladı ve Tophane'deki 67 parça gemiyi kızaklarla bir gecede Kasımpaşa sırtlarından Haliç körfezine indirerek düşmanı şaşkına çevirdi. Bu başarı, Galata sırtlarında yerleşmiş Zağanos Paşa'ya bağlı kuvvetlere çok önemli bir moral kaynağı olduğu gibi; Bizans ve yardımcı İtalyan güçlerine de ağır bir darbe oluşturdu. Bu eşi görülmemiş hamleden sonra Bizanslılar olanca dirençlerini de kaybederek, büyük bir şaşkınlık ve ümitsizlik içerisinde düştüler.

Mayıs ayı boyunca, kuşatma karadan ve denizden daraltılarak Bizans'ın gırtlğı iyice sıkıştırıldı. Bu arada Haliç'e indirilen Osmanlı gemilerini kundaklama teşebbüsleri Osmanlı kuvvetleri tarafından boşa çıkarıldı. Artık nihâi hücumla geçerek son darbeyi vurma vakti gelmişti. 29 Mayıs 1453 sabahı başlatılan son hücumun ardından Ulubatlı Hasan ve 30 arkadaşı tekbir nidâları eşliğinde Topkapı surlarına sancağı dikmeyi başardı. Osmanlı askerleri son direniş de kırarak Topkapı istikametinden şehre girdi.

Bu haberin Sultan II. Mehmed'e ulaşması üzerine, artık Fatih unvânını hak eden genç padişah, atının sırtından inmiş ve başını yere koyarak şükür secdesine kapanmıştır.

¹¹⁵ Tâcu't-Tevârih, Hoca Saâdeddin, s. 422.

İmtisâl-i «Câhidû fillâh» olubdur niyyetim
Dîn-i İslâm'ın mücerred gayretidür gayretüm

mısralarını tarihe mâleden Sultan Fatih, kuşatma süresince başta Akşemseddin olmak üzere ulemânın teşvik ve duâlarını almayı ihmal etmemiş, ümitsizliğe kapılan komutanlarını da Akşemseddin'e göndererek ordusunun moralini en üst seviyede tutmayı bilmiştir.

Fetih zaferinin hangi mânevî donanımla kazanıldığı, şair Seyrî tarafından şu mısralarla dile getirilmiştir:

Nesle lâzım olan güç, Fatihlerin bileği...
O bileğe gereken, Akşemseddin yüreği...

FATİH'İN RUMLARA ve GALATA'DA YAŞAYAN KATOLİKLERE TANIDIĞI HAKLAR

İstanbul'un fethinden hemen sonra Fatih Sultan Mehmed Han beyaz atına binerek beş bin güzide askeri ve ileri gelen sivil ve askerî kurmaylarıyla beraber halkın sevgi gösterileri; «Yaşasın!» ve «Mâşâallah!» şeklindeki tezâhüratları eşliğinde doğruca Ayasofya'ya gitti. Orada kendilerini karşılayan, âkibetleri konusunda ciddi endişeler içinde diz çökerek beklemekte olan Rum din adamlarına şöyle seslendi:

“Kalkınız! Ben Sultan Mehmed Han, hepinize söylüyorum ki; bu andan itibaren ne hayatınıza, ne de hürriyetinize gazab-ı şâhânemden bir zarar gelmez.”¹¹⁶

Fetihten birkaç yıl sonra 1456 yılında Fatih Sultan Mehmed, saraydan ulemâsıyla birlikte o günkü Rum Ortodoks Patriği Gennadios Scholarios'u ziyaret etti. Bu görüşme sırasında hristiyanların inanç esasları ve âyinleri hakkında bilgiler istedi. Bunun üzerine Rum Patriği, kaynaklarda Gennadios İtikatnâmesi diye geçen ve hristiyan inançlarının özetlendiği bir risâle kaleme alarak padişaha takdim etti. Böylece cihan padişahı, tebaasını daha iyi tanıma ve onların inanç ve ibâdet esaslarını dikkate alma konusunda ne kadar hassas olduğunu göstererek devlet politikalarının bu doğrultuda oluşmasını sağladı.

Osmanlı Devleti'ni güçlü ve müteber bir imparatorluğa dönüştüren Fa-

¹¹⁶ Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Danişman ZUHURİ, c. 4, s. 96.

ti, müslim ve gayrimüslim vatandaşlarına sağladığı din ve vicdan hürriyeti ile sonraki Osmanlı hükümdarlarının da titizlikle uyguladığı temel esasların belirleyicisi oldu.

Temel insan haklarından olan din ve inanç özgürlüğü ilkesine gösterilen bu özen, Osmanlı'nın XV. yüzyılın ortalarındaki yüksek ahlâkî seviyesini göstermektedir.

Oysa aynı yüzyıl içerisinde İspanya'daki İslâm toplumu ve yahudi azınlığı; galip hristiyan orduları tarafından ezilmiş, ya çeşitli baskı ve işkencelerle asimilasyona tâbî tutulmuş ya da her şeylerine el konularak yurtlarından sürgün edilmişlerdir.

Bu durum göz önünde bulundurulduğunda Fatih'in insanlığın medeniyet skalasına neler kazandırdığı daha kolay anlaşılır. Nitekim yine aynı yüzyıldan itibaren Batı Avrupa'da başlayan kilise çatışmaları, engizisyon mahkemelerinin aldığı acımasız kararlar; farklı bir mezhebin görüşlerini benimsedikleri için yüz binlerce insanın yakılarak öldürülmesi gibi tarihe kara lekeler olarak geçen olaylarla kıyaslandığında, Fatih'in ve onun gönülden bağlı olduğu İslâm medeniyetinin üstünlüğü açıkça ortaya çıkmaktadır.

İstanbul'un fethiyle beraber Galata'daki Lâtinlerin elinde ayrı bir şehir gibi hareket eden Ceneviz kolonisi de yönetim olarak İstanbul'la birleşmiş oldu. Fatih burada yaşayan ahaliye de en geniş anlamda din ve vicdan hürriyeti tanıyarak yüksek bir hoşgörü örneği verdi:

“Buyurdum ki, kendülerin âyinleri ve erkânları ne veçhile cârî ola gelürse, yine ol üslûp üzere âdetlerin ve erkânların yerüne getüreler. Ben dahî üzerlerine varup kal'aların yıkıp harap etmeyem.”¹¹⁷

Bu sözler, daha önce verilmiş imtiyazların devam edeceği; can ve mal güvenliklerinin bizzat Fatih tarafından garanti altına alındığı anlamına geliyordu. Cenevizliler, Galata semtini Zağanos Paşa'ya bu şartlar altında teslim etmişler; Fatih'in verdiği ahitnameyi alarak imtiyazlarını teminat altına almışlardı. Bu barış politikası, Karadeniz ve Ege denizindeki Ceneviz kolonilerini de padişah ile anlaşmaya zorladı.¹¹⁸

¹¹⁷ Fatih Sultan Mehmed Döneminde Osmanlı İç ve Dış Siyaseti; Prof. Dr. Rhoades MURPHEY, Yeni Türkiye Yayınları, s. 239.

¹¹⁸ Prof. Dr. Şahabettin TEKİNDAG, Ders Notları, 1973, İstanbul.

İki Kıtanın ve İki Denizin Hâkimi: SULTAN FATİH

FATİH DÖNEMİNDE BATIDA GELİŞMELER

1450'li yıllar, geçmişin kayıt altına alınması konusunda teknolojik değişimin süratlendiği yıllardı. Nitekim Johannes Gutenberg ve birkaç başka zanaatkâr; Almanya'da metalürji, ahşap baskı, üzüm presleme, kumaş baskısı ve kâğıt yapım tekniklerinden yararlanarak, dökülmüş metal harflerle baskı tekniğini icat ettiler.¹¹⁹ Böylece dünyanın ilk modern matbaası kurulmuş oldu. Bu icat çok kısa zamanda Almanya'dan diğer ülkelere de yayıldı. 1500'lere gelindiğinde Avrupa'da 200'den fazla şehirde matbaa vardı. Bu durum, şüphesiz İstanbul'un fethi gibi dünya çapında bir gelişmeydi. Avrupa'nın çehresini değiştirdi ve kültürel hayatını görülmemiş bir biçimde etkiledi. Sadece bir kaç yıl içinde binlerce yıllık kültürel birikimi katlayacak kitap basımı gerçekleşmişti.

Aynı dönemde Avrupa'nın iki önde gelen ülkesi Fransa ve İngiltere arasında yüz yılı aşkın süren savaş sona ermiş ve Fransa topraklarındaki İngiliz hâkimiyeti kuzeyde Calais kentine kadar gerilemişti (1453).

İtalya yarımadası güçlü şehir devletlerinden oluşuyor, Papalık ise; gücü, Roma'dan tüm Avrupa'ya uzanan etkili bir fenomen olarak bulunuyordu. Almanya; Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'na gevşek bağlarla bağlı irili-ufaklı birçok şehir devleti, kontluk ve dükalık, din adamları, toprak ağaları ve soylular arasında âdeta parsellenmişti. Ancak II. Albrecht, 1438 yılından itibaren Almanya'nın bir kısmı ile Avusturya topraklarında güçlü Habsburg Hanedanı'nın temellerini attı. Avrupa'nın bu en şöhretli hanedanı, iktidarını kesintisiz olarak 1806 yılına kadar sürdürdü.

İspanya da siyasî parçalanmışlık içerisindeydi. Aragon, Kastilya, Navara ve Portekiz hristiyan krallıkları arasında kalan ve papanın gönüllü güçleri tarafından sıkıştırılmış bulunan Gırnata İslâm Devleti, güneyde siyasî varlığını güçlkle devam ettirmekteydi.

Kuzey Avrupa'da 1397 yılında Danimarka Kraliçesi'nin önderliğinde Kalmar Birliği oluşturularak Norveç ve İsveç krallıkları bir araya gelmişti. Birlik, Alman kuvvetlerine karşı Baltık Körfezi'nde ortak bir savunma hattı oluştur-

¹¹⁹ Erken Modern Dönemde Avrupa (1450-1789), Merry E. Wiesner-Hanks, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 8.

maktaydı. Ancak her ülke iç işlerinde kendi kanunları ve gelenekleri çerçevesinde hareket etmekteydi.

Baltık Denizi'nin doğusunda ve güneyinde güçlü soylular, Prusya Dükleri, Litvanya Arşidükleri, Polonya Krallığı ve nihayet henüz tarih sahnesinde önemli bir icraatı görülmemiş Moskova Prenslığı hüküm sürmekteydi.

İSTANBUL'UN FETHİNİN AVRUPA'DAKİ YANKILARI

İstanbul'un Türkler tarafından fethi, Avrupa'da büyük infial uyandırmış; batı dünyası, başta Papalık ve İtalyan şehir devletleri olmak üzere bu gelişmeyi şaşkınlıkla karşılamıştı. Ancak büyük çapta tepki ortaya konamamıştı. Nitekim Papa V. Nikola'nın yeni haçlı çağrısı da neticesiz kalmıştı. Üstelik çağrıya muhatap olan ülkeler İstanbul'un fethini tebrik için ardı ardına Fatih'e elçiler göndermişler ve yıllık vergilerini kendiliklerinden artırarak ödeme yoluna gitmişlerdi. Buna göre Sırp elçisi on bin, Sakız'daki Ceneviz Beyi üç bin, Midilli Beyi iki bin, Trabzon İmparatoru da yine iki bin düka vergi vererek Osmanlı'yla münasebetlerindeki hassâsiyetlerini ortaya koymuşlardı.¹²⁰

Alman İmparatoru Frederik de yeni bir haçlı seferi için harekete geçmiş, ancak bu arzusunu tam olarak gerçekleştirememişti. Balkanlarda ise Sırp lider Brankoviç, Arnavut Beyi İskender ve Macar Kralı Jan Hunyad da aynı amaçla girişimlerde bulunmuşlarsa da çeşitli sebeplerle hedeflerine ulaşamadılar. Osmanlılara karşı savaşmak üzere hristiyan dünyasına şiddetli çağrılar yapan Papa II. Pius, bu çağrısına gösterilen ilgisizlik ve duyarsızlıktan şöyle yakınmıştı:

“Biz koyunları için canını vermekte tereddüt etmeyen mukaddes ve saf çoban tanrımız ve efendimiz İsa Mesih'i taklit edeceğiz. Biz de canımızı sürümüz için vereceğiz. Çünkü Türk güçleri tarafından ayaklar altına alınan hristiyan dinini başka türlü kurtaramayız. Kilisenin kaynaklarının elverdiği büyüklükte bir donanma oluşturacağız. Yaşlı ve hasta olmamıza rağmen biz de gemiye bineceğiz. Yelken açıp Yunanistan'a ve Asya'ya gideceğiz.

Fısıldadığınızı duyuyoruz. Şöyle diyorsunuz: «Savaşın bu kadar zor olacağını düşünüyorsan, yeterli güç sağlamadan nasıl gidebilirsin?» Bu konuya geliyoruz. Türklerle kaçınılmaz bir savaşa girmek üzereyiz. Silâha sarılıp düş-

¹²⁰ Osmanlı Tarihi, İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, c. 2, s. 4.

manla savaşmazsak dinimiz adına her şeyin biteceğini düşünüyoruz. Biz hristiyanlar aşağılanan yahudi ırkını nasıl görüyorsak, Türkler de bizi öyle görecekleler. Bizim için iki seçenek var: Savaş ve şerefsizlik... «Ama» diyorsunuz «para olmadan savaş olmaz.» Biz de para için nerelere başvurabileceğimiz sorusunu soruyoruz. Tüm yollar denenmiştir. İsteklerimize kimse cevap vermemiştir. Vilâyetlere elçiler yolladık. Hakaretlere uğradılar, horlandılar. İnsanlar, yaptığımız her şeye bir kulp takıyorlar. İnsanlar; bizim lüks içinde yaşadığımızı, bir servet oluşturduğumuzu, ihtirasımızın kölesi olduğumuzu, en güçlü ve hızlı atlara bindiğimizi, sırmalı kaftanlar giydiğimizi, kırmızı şapka ve cüppe giyip şiş yanaklarla sokaklarda dolaştığımızı, av köpekleri beslediğimizi, aktörlere ve parazitlere para döktüğümüzü ve dinimizi savunma adına hiçbir şey yapmadığımızı söylüyorlar.¹²¹

Papaların tüm ısrarlarına rağmen yeni bir haçlı saldırısının organize edilememesinde Fatih'in Nisan 1454 yılında Venediklilere geniş imtiyazlar veren bir anlaşma yapmasının ve Cenevizlilere bazı ayrıcalıklar tanınmasının önemli payı vardır. Bu iki deniz devleti kendilerine tanınan ticarî ayrıcalıkları kaybetmek istemediklerinden papanın savaş çağrılarına karşı isteksiz bir tavır sergiliyorlardı.

BALKANLARDA MERKEZÎ YÖNETİMİN KURULMASI

Balkanlar her zaman Osmanlı'nın kaderinde çok önemli rol oynayan bir bölge olma özelliği taşımış ve Osmanlılar Balkan hâkimiyeti konusunda başından itibaren hassas bir tutum sergilemişlerdir. Rumeli halkına daima iyi davranıldığı gibi çok sayıda kişi de yüksek kademelerde devlet yöneticisi olarak Osmanlı bürokrasisinde yer almıştır.

Esasen İstanbul alınmadan çok önce de Balkanlar'da ciddi bir Osmanlı varlığından söz edilebilir. Kuruluş döneminde gerek bölgedeki küçük krallıklara, gerekse birleşik haçlı ordularına karşı üst üste kazanılan zaferlerin ardından Osmanlılar, Rumeli'de tutunmayı başarak kalıcı bir güç hâline gelmişti. Nihayet bu ilerleyiş sistematik bir biçimde gelişmiş ve Tuna Nehri'ne kadar bütün Balkan toprakları, Osmanlı atlılarının ulaştığı yerler olmuştur. Bu süreçte başta Bulgaristan olmak üzere Mora, Arnavutluk, Makedonya, Romanya ve Sırbistan; Osmanlı'ya bağlı ülkeler hâline geldiler. Fatih'in merkeziyetçi bir

¹²¹ Erken Modern Dönemde Avrupa (1450-1789), Merry E. Wiesner-Hanks, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 28.

imparatorluğun temellerini atmasıyla Tuna Nehri'ne kadar bütün Balkan toprakları merkeze bağlı kalıcı bir Osmanlı yurdu hâline geldi.

BİZANS'IN DİRİLTİLEBİLECEĞİ GELİŞMELERE KARŞI ÖNLEMLERİN ALINIŞI

Fatih, Rumların yoğun olarak yaşadığı ve Bizans Devleti'nin yeniden kurulabilme riskinin bulunduğu Mora ve Teselya bölgesindeki gelişmeleri dikkatle izlemekteydi. Mora'nın hâkimiyeti ve Rum liderliği konusunda Paleolog Hanedanı'ndan Tomas ve Dimitrios kardeşler amansız bir iktidar mücadelesi içerisine girmiş, bunun sonucu olarak bölgede bir iktidar boşluğu meydana gelmişti. Bu karışıklık ve karmaşadan yararlanan Osmanlılar, bölgede kısa zamanda ve kolayca hâkimiyet alanlarını genişleterek kontrolü ele geçirdi. Bu amaçla, Mora'ya ardı ardına iki sefer düzenlendi. Bunlardan ilkinde Fatih, Korint ve Atina civarını ele geçirdi. İkinci seferde ise Fatih'in gönderdiği Mahmud Paşa'ya bağlı kuvvetler Sparta'yı alarak Dimitrios'u etkisiz hâle getirdi. Tutuklanan tekfur, Fatih'in danışmanlarının aracılığıyla affedildi. Kendisine Enez kasabasının tuz gelirinden oluşan bir tahsisat bağlandı. Dimitrios 1470 yılında «Rahip Dorotheos» unvânıyla Edirne'de öldü. Kardeşi Tomas da Türklere karşı daha fazla mukavemet edemeyeceğini anlayarak İtalya'ya ilticâ etmek zorunda kaldı. Böylece Mora, kesin olarak Türk hâkimiyetine girdi. Fatih, Mora'yı Teselya ile birleştirerek başına Zağanos Paşa'yı getirdi. Böylece bugünkü Yunanistan, sahilde Venediklilere ait bazı kale ve Ege Denizi'ndeki adalar hariç, Rumeli eyaletine bağlı bir sancak hâline getirildi (1460).

Eflâk (Romanya) Prensi III. Vlad, Macarlar ile anlaşarak Osmanlı Devleti'ne taahhüt ettiği vergileri ödememişti. Üstelik Hamza Paşa komutasındaki iki bin kişilik bir orduyu pusuya düşürerek katletmişti. Ayrıca Fatih'in Karadeniz'de Trabzon Seferi'ne çıkmasını fırsat bilerek Niğbolu, Vidin ve Tuna kıyılarındaki şehirlere saldırıp bu şehirleri harap etmişti. Fatih'in elçilerini kazığa vurdurarak öldürme cüretini gösteren bu Voyvoda'ya karşı Fatih Sultan Mehmed 1462 yılında güçlü bir orduyla Eflâk'a doğru imha seferine çıktı. Kazıklı Voyvoda lakaplı III. Vlad, karşı koyamayacağını anlayarak Osmanlı kuvvetlerinin önünden süratle kaçtı ve Macaristan Krallığı'na sığındı. Bu takip sırasında Voyvoda'nın süvari birliklerine ait askerlerinden iki bin kadarı yok edildi, bin civarındaki askeri de esir alındı. Ayrıca bu sefer sırasında iki yüz bin at ve yük hayvanı ganimet olarak ele geçirildi.

Eflâk'ta kontrolü sağlayan Fatih Sultan Mehmed buraya güvenilir bir idareci tayin etti ve Eflâk ülkesini kesin olarak merkezî otoriteye bağladı. Bu tarihten sonra Eflâk, Osmanlı'nın mümtaz bir eyâleti hâline geldi. Kazıklı Voyvoda ise Osmanlı ile ilişkilerini iyi tutmak isteyen Macar Kralı Matyas Korven tarafından hapse atıldı. Sonradan kurtulup Eflâk'ta iktidar mücadelesine giriştiyse de, öldürülerek tarih sahnesinden çekildi.

Öte yandan Fatih, Orta Avrupa hâkimiyeti için Sırbistan'a iki sefer düzenledi. Bunun sonucunda Belgrat hariç bu toprakları Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisine kattı. Bir diğer Balkan topluluğu olan Boşnaklar da bu dönemde kesin olarak Osmanlı'nın bir parçası oldu. Bosna halkı hristiyan olan ancak teslis inancını reddeden Bogomil mezhebini seçti. Fatih'in bölge halkıyla sağlıklı bir iletişim içerisine girmesi sonucunda Bosnalılar İslâmiyet'i seçti. Bosna, her zaman Osmanlı Devleti'ne gönülden bağlı kaldı ve devlette çok sayıda asker, yönetici ve âlimle temsil edildi.

Arnavutluk; coğrafi bölge olarak dağlık, engebeli bir özellik taşıymaktaydı. Arnavutlar başlangıçta inatçı kişilikleriyle Fatih'in güçlü bir merkezî yönetim kurma ve bölgede etkinliklerini artırma gayretlerine şiddetle direnç gösterdiler. Fakat Fatih'in ısrarlı gayretleri sonucunda Arnavutlar da büyük ölçüde merkeze bağlandı. Çoğunluğu müslüman olan Arnavutlar, Osmanlı varlığının Balkanlardaki koruyucu unsuru ve Osmanlı kimliğinin çok önemli bir parçası olarak Osmanlı'nın son yıllarına kadar devlete bağlı kaldılar. Asker, âlim ve bürokrat olarak birçok Arnavut, uzun yıllar devlet hizmetinde bulundu.

KARADENİZ HÂKİMİYETİ İÇİN YAPILAN SEFERLER

Fatih, Çanakkale ve İstanbul boğazlarının hâkimiyetini ele geçirdikten sonra ekonomik açıdan bu önemli geçitlerle doğrudan ilgili olan Karadeniz sahillerine de sahip olmak ve bu denizi bir Osmanlı gölü hâline getirmek için harekete geçti. Kurdukları kolonilerle Cenevizliler, bu bölgede çok etkili bir konumdaydı. Uzun zamandan beri Kırım'ın da içerisinde bulunduğu yarımadayı merkez tutarak Kefe ve Suğdak limanlarından bölgenin ticaretini kontrol altında tutmaktaydılar. Fatih, boğazların hâkimiyetini sağladıktan sonra Cenevizlileri önce kontrol altına alarak vergiye bağlamış; İstanbul'a buğday, kürk, deri ve tuz sevkiyatını düzenli hâle getirmişti. En önemlisi, Kefe'den Mısır'a köle ticaretini yasaklamıştı. Diplomatik kanalları daima açık bırakarak bu denizci ve paralı devletin kendi düşmanlarıyla ittifaklar kurmasını önlemişti.

Fatih 1459 yılında artık bölgede ağırlığını iyiden iyiye artırma zamanının geldiği kanaatine vararak harekete geçti. Önce 150 parçalık bir filoyla Ceneviz kolonisi olan Sinop yakınlarındaki Amasra Kalesi'ni denizden abluka altına aldırdı. Kendisi de karadan gelerek şehri kuşattı. Mukavemetin bir çare olamayacağını gören kale teslim oldu. Sahildeki fetih, sırasıyla Sinop'un İsfendiyoğulları'nın elinden alınışıyla devam etti. Yine Bizans'ı diriltme ihtimali bulunan Rum Pontus Devleti'nin merkezi Trabzon'a yönelerek şehri karadan ve denizden kuşattı. Yapılan müzakereler sonucunda Rum Pontus devletine sulh yoluyla son verildi (1461). Trabzon ve civarında başarılı bir iskân politikası uygulanarak bölgeye yerleştirilen Türk ahâliyle, demografik yapı köklü bir değişime uğradı.

Fatih, Trabzon'un fethinin ardından ilgisini Karadeniz'in kuzey kıyılarındaki bulunan Kırım Hanlığı'na kaydırdı. Zaten İstanbul'un fethinden sonra Giraylar hanedanıyla diplomatik temas kurulmuş ve Cenevizlilere karşı ittifak yapılmıştı. Artık limanlardaki Ceneviz ablukasının kaldırılması zamanı gelmişti.

Fatih 1475 yazında Vezir-i Âzam Gedik Ahmed Paşa'yı içerisinde vurucu gücü yüksek 10.000 azap, kapıkulu ve Rumeli askeri bulunan güçlü bir donanmayla Kırım sahillerine gönderdi. Osmanlı donanması dört günlük bir kuşatmanın ardından Kefe'yi zaptetmeye muvaffak oldu. Aralık 1475 yılına gelindiğinde bölgedeki bütün Ceneviz direniş noktaları kontrol altına alınmıştı. Cenevizlilerin esaretinden kurtarılan Kırım hanı Mengli Giray; Osmanlılara sâdik kalmak, padişahın dostuna dost, düşmanına düşman olmak şartıyla tah-tına tekrar oturtuldu.¹²² Uzun süre Osmanlı Devleti'nin ayrılmaz bir parçası olarak varlığını devam ettiren Kırım Hanlığı, 1783 yılında Rusların yönetimi altına girmek zorunda kalmıştır.

EGE ADALARININ OSMANLI HÂKİMİYETİNE GİRMESİ

Güçlü Venedik ve Ceneviz şehir devletleri, uzun bir dönemden beri Ege Denizi'ndeki birçok adayı ve Mora sahillerindeki bazı kaleleri denetim altında tutuyordu. Bizans'ın bu eski topraklarında, Venedik ve Ceneviz devletleri, güçlü bir abluka kurarak deniz kolonileri oluşturmuştu. Fatih, karada eriştiği askerî güce henüz denizlerde ulaşamadığının şuurundaydı. Bu sebeple Vene-

¹²² Prof. Dr. Ş. TEKİNDAG, Ders Notları, s. 25.

diklilerle fazla çatışmadan, önce Ege'de var olma, ardından da bütünüyle Ege Denizi'nde tek söz sahibi olma hedefine ulaşmayı sağlayacak teşebbüslerde bulundu. Öncelikle Papalığın siyasi etkisinde olan adalara seferler düzenledi ve Kuzey Ege'de; Enez, İmroz ve Limni adalarını ele geçirdi. Fatih tarafından gönderilen İsmail Bey idaresindeki donanma, Midilli Adası Dükası'nın Ege Denizi'nde gerçekleştirdiği askerî hareketliliğe son vererek bölgedeki Osmanlı ağırlığını yeniden sağladı. Bu çerçevede Taşöz ve Semendirek adaları da ele geçirildi.

Nihayet Midilli adasının fethinin ardından 16 yıl sürecek olan Osmanlı-Venedik deniz savaşları başladı. Papanın himayesinde güçlerini birleştiren Venedik, Macaristan ve Arnavutluk devletleri 1463 yılında topluca saldırıya geçtiler. Venedikliler Argos'u geri aldı. Mora'da birçok şehir ve kale de isyan ederek Venediklilerle birleşti. Bölgede yaşayan müslüman ahâlî ve görevliler kalelerde mahsur kaldılar. Öte yandan Macarlar da Bosna'nın başkenti Yayıç'yı zapt etti. Tüm Ege Denizi'nde üstünlük, müttefik haçlı güçlerinin eline geçmiş, haçlı ablukası Çanakkale Boğazı'na kadar genişlemişti.

Fatih, büyüyen ve gittikçe daha tehlikeli bir hâl alan bu duruma âcilen müdahale ederek karadan ve denizden köklü askerî tedbirler aldı. Bir yandan Mahmud Paşa'yı kuvvetli bir orduyla Mora'ya gönderdi. Osmanlı, bu müdahalenin ardından Mora'da üstünlüğü yeniden tesis etti. Öte yandan donanmayı takviye etmek için Kadirga limanı tersanesini yaptırdı. Çanakkale Boğazı'ndan İstanbul'a yönelebilecek tehditlere karşı Çanakkale Boğazı'nın her iki kısmına Sultaniye ve Kilitbahir kalelerini inşa ettirdi. Balkanlarda baş gösteren tehlikeye karşı karadan bizzat harekete geçen Fatih, Bosna ve civarındaki askerî gücünü tahkim ederek Arnavutluk üzerine yöneldi. Bir yandan da Venediklilerle barış görüşmelerini başlatarak hristiyan ittifakını dağıtma yollarını aradı. Arnavutluk içlerinde İlbasan Kalesi'ni yaptırarak buraya bir miktar asker yerleştirdi. Fakat Arnavutluk'ta askeri hâkimiyet tam olarak kurulamadı. Nitekim Fatih, bu geçit vermez coğrafi bölge için bir müddet sonra yeniden dönerek uğraşmak zorunda kaldı.

Nihayet Ege adalarının büyük çoğunluğunun Osmanlı hâkimiyetine girmesinin ardından 1479 yılında Venediklilerle bir barış yapıldı. Buna göre Venedikliler, her yıl için 10 bin altın vergi ödeyecekler, İstanbul'da elçi bulundurabilecekler, kaybettikleri adaların bulunduğu Ege'de serbestçe ticaret yapabileceklerdi.

OSMANLI-AKKOYUNLU MÜCADELESİ ve OTLUKBELİ SAVAŞI (1473)

İran merkezli göçebe geleneğine bağlı güçlü bir devlet olan Akkoyunlular, Doğu Anadolu'da Fırat ve Dicle nehirleri arasında kurdukları hâkimiyeti Anadolu'nun diğer bölgelerine de yayma arzusu taşıyordu. Nitekim rakibi Karakoyunluları 1467 yılında ortadan kaldırıp topraklarına el koyduktan sonra Karamanoğulları Beyliği'ndeki taht kavgalarına da müdahale etti.

Bu durum Türklerin yönettiği iki müslüman devleti karşı karşıya getirdi. Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan, Timur'un siyasetini izleyerek Orta Anadolu işlerine karışıyor; Fatih'in etkisiz hâle getirdiği beyleri de himaye ediyordu. Ayrıca Trabzon-Rum İmparatorluğuyla da dayanışma içerisinde bulunuyordu. Daha da önemlisi, Osmanlı'ya karşı Venedik, Kıbrıs ve Rodos şövalyeleriyle işbirliğine yönelik müzakerelerde bulunuyordu. Nihayet Uzun Hasan'ın 1472 yılında Tokat'ı yağmalaması ve Karamanlı güçleriyle birleşerek Akşehir'i alması iki devleti Otlukbeli mevkiinde karşı karşıya getirdi.

Fatih'in 100 bin kişilik ordusu, rakiplerini bu mevkide kesin bir bozguna uğrattı. Böylece doğuda tehlikeli bir şekilde ilerleyen Uzun Hasan bertaraf edilerek ikinci bir Timur vakasının yaşanması engellenmiş oldu. Yenik hükümdar; Karahisar Kalesi'ni teslim ettiği gibi, Osmanlı'ya karşı bir daha saldırmayacağına yemin ederek barış anlaşması yapmak zorunda kaldı. Bu kesin zaferin ardından Gedik Ahmed Paşa komutasındaki Osmanlı güçleri, Toroslari ve Akdeniz eteklerini ele geçirerek Karaman ülkesini hâkimiyet altına aldı.

FATİH'İN İTALYA ÜZERİNDEKİ EMELLERİ ve OTRANTO SEFERİ (1480)

Bizans İmparatorluğu'na son verip Hz. Peygamber'in müjde ve iltifatına mazhar olan Sultan Fatih, Akdeniz'in kapısı anlamına gelen Rodos Adası'nı almak ve Roma İmparatorluk tacını da ele geçirmek istiyordu. Bunun için askerî olarak İtalya'ya sarmak gerekiyordu. Bu amaçla görevlendirilen Mesih Paşa, Rodos'u almaya teşebbüs ettiyse de başarılı olamadı. Ancak Gedik Ahmed Paşa komutasındaki bir donanma, şiddetli bir kuşatmanın ardından Otranto şehrini almayı başardı. Böylece İtalya'da bir köprübaşı kurulmuş oldu. Gedik Ahmed Paşa Otranto'ya bir miktar asker yerleştirerek Arnavutluk'a geçti ve «Çizme»yi bütünüyle ele geçirmek için hazırlıklarını

yoğunlaştırdı. Türklerin İtalya'ya çıkması çok büyük bir heyecan yarattı. Artık hedef Roma idi. Papa, Roma'dan ayrılıp Fransa'ya sığınmak için hazırlık yapıyordu. Akdeniz'den esen Türk rüzgârının meydana getirdiği endişe ve şaşkınlık Fatih'in beklenmedik vefat haberiyle ortadan kalktı. Fatih, çıktığı son seferinde Gebze yakınlarında Sultançayırı olarak bilinen yerde âni olarak vefat etti (1481).

Kaynaklar, vefat sebebini tüm Osmanlı hükümdarlarında görülen ve halk arasında gut/damla olarak bilinen nikris hastalığına bağlamaktadır. Ancak Âşıkpaşazâde tarihinde ölümünün özel doktoru İtalyan asıllı Yâkub Paşa'nın yavaş yavaş zerk ettiği zehirden olduğu yönünde farklı bir rivâyet de bulunmaktadır. Fatih'in vefatı üzerine Gedik Ahmed Paşa Otranto'yu terk ederek geri çekilmek zorunda kaldı.¹²³

FATİH'İN ŞAHSİYETİ

30 Mart 1432'de Edirne'de dünyaya gelen II. Mehmed; henüz on bir yaşındayken Manisa'ya vali olarak gönderilmiş, ağabeyinin beklenmedik ölümü üzerine Osmanlı tahtının tek vârisi olarak kalmıştı. Doğu Roma İmparatorluğu'nu ortadan kaldırarak hakkıyla Fatih unvânını alan Sultan Mehmed; 1481 tarihine kadar 30 sene padişahlık etmiş, bizzat 21 sefere katılmıştır.

“Yıl oldu sefere gitti. Yıl oldu ki, iki-üç seferi birlikte yaptı. Mevcut Osmanlı mülküne on sekiz iklim kattı. Anadolu'da tek bir hristiyan devleti bırakmadı.”¹²⁴

Kaynaklar; Fatih'in son derece atılgan, şan ve şerefine düşkün, sert mizaçlı, zevk ve sefaya sırtını çevirmiş, büyük hükümdarlarda mutlaka olması gereken kudretli bir asker ve diplomat kişiliğe sahip bir padişah olduğunu nakletmektedir. Türkçe, Rumca ve Slâv dillerini ileri seviyede bildiği gibi; Farsça ve Arapçaya da hâkimdi. Aynı zamanda güçlü bir şairdi ve «Avnî» mahlâsiyye şiirler yazmıştı. Bu özellikleri, geniş görüşlü bir kültür adamı olmasına büyük katkı sağlamıştır. Fatih, din ve felsefe alanında da mukayeseli bir birikime sahipti. Her nerede yüksek bir âlim duysa, onu İstanbul'a getirmek isterdi. Meşhur astronomi bilgini Ali Kuşçu'yu ve büyük fıkıh âlimi Molla Câmi'yi de İstanbul'a davet etmiş; hak ettikleri izzet ve ikramla da gönüllerini almıştır.

¹²³ Osmanlı Tarihi, İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, c. 2, s. 76

¹²⁴ Osmanlı Tarihi; I. Hakkı UZUNÇARŞILI, c. 2, s. 144.

Meşhur İtalyan ressam Bellini de İstanbul'a gelerek Fatih'in resmini yapmış ve o da büyük bir himaye görmüştür.

Fatih Sultan Mehmed, yönetim alanında da birçok yeniliğe ve gelişmeye imkân hazırlamıştır. Her şeyden önce büyük bir devlet için gerekli olan yeni kanunlar yaptırmış ve bunları yürürlüğe koymuştur.

«Saltanat Verâseti»ne dair çok tartışılan «Fatih Kanunnamesi», devletin parçalanmasına yönelik kaygıları giderme maksadını taşıyordu. Dîvân-ı Hümâyûn'un oluşumunu temel esaslara bağlayan kanun ile devlet hizmetlilerinin görevlerine dair kanunlar, «Konargöçer Devlet» anlayışından müesses devlet anlayışına geçildiğini gösteren belgelerdir. Buna göre, devlet görevlileri; «Bâbu's-Saâde» ve «Bâb-ı Âli» nâmıyla iki bölüme ayrılmaktaydı. Bu kanun ayrıca Osmanlı'ya mahsus orijinal kurumlar olan Enderun ve Bîrun yöneticilerinin görev ve yetkilerini de tanımlıyordu.

Esaslı bir teşrifat geleneğinin oturtulması, vakıflar kanunu ve devletin maliyesini tanzim eden diğer kanunların yürürlüğe konulmasıyla Osmanlı İmparatorluğu bir dünya devletine yakışır düzenlemelere kavuşmuştur. İlk Osmanlı altın parası da yine Fatih döneminde (1478) «Venedik Dükası»nın vezin ve ayarında İstanbul'da basılmıştır. Bu parayla birlikte Osmanlı'da yeni mali politikalar izlenmeye başlanmıştır.¹²⁵

¹²⁵ Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler, Ziya KARAMURSAL, TTK Yayınları, s. 209.

II. BÂYEZİD DÖNEMİ

(1481-1512)

II. BÂYEZİD DÖNEMİ (1481-1512)

Fatih Sultan Mehmed'in; çıktığı son seferinde Maltepe'de hastalanarak vefatı, devletin belli bir süre sarsıntı içerisine girmesine ve İstanbul'da karışıklıkların çıkmasına yol açtı. Fatih'in iki oğlundan büyüğü ve Amasya Sancakbeyi II. Bâyezid, babasının vefatından sonra kendisine ulaşan çağrı üzerine maiyetindeki 4.000 askerle 9 günlük bir yolculuğun ardından İstanbul'a ulaşarak tahta çıktı. Ancak Fatih'in Konya'da sancakbeyi olan diğer oğlu Cem, bu durumu kabullenmeyerek ağabeyi Bâyezî'de karşı taht mücadelesine girişti.

Bâyezîd'in Fatih gibi güçlü ve yetenekli, dünya çapında bir liderin ardından gelmesi onun en büyük şanssızlığıydı. Birçok askerî ve diplomatik başarıya imza atılmış olsa bile, Bâyezid dönemi; tarihî açıdan Fatih döneminin göz kamaştırıcı başarılarının gölgesinde kalmış ve yükselme döneminde bir duraklama olarak telâkki edilmiştir. Oysa Fatih'in muazzam fetihlerle büyüttüğü yeni devlette; çok farklı kültür çevrelerinden, din, mezhep ve dilden milletlerin Osmanlı kimliği etrafında kaynaştırılması; hiç değilse Osmanlı hâkimiyeti altına alınarak iç ve dış güvenliğin sağlanması, yeni idarî yapıların bu yeni merkezlerde kurulması oldukça zor bir durumdu. Ayrıca Fatih döneminde hâkimiyet altına alınan Karadeniz ve Ege adalarının kontrol altında tutulabilmesi, deniz güvenliğinin sağlanabilmesi için güçlü bir donanmaya şiddetle ihtiyaç vardı.

Bâyezid dönemi her ne kadar Fatih dönemine kıyasla batıyla münasebetlerde nisbeten durgun bir dönem sayılsa da, gerek yeni alınan yerlerin Osmanlı sistemine adapte edilmesi, gerekse güçlü bir Osmanlı donanmasının

vücuda getirilmesi gibi faaliyetler; ileride daha büyük fetihlerin zeminini hazırladı. Böylece II. Bâyezid dönemi, Fatih sonrası genişleyen ve imparatorluk hâline gelen Osmanlı Devleti'nin hazım dönemini oluşturdu. Bu arada, on beş yıl boyunca devam eden Cem-Bâyezid çatışması ise bir yandan devletin batıda daha temkinli hareket etmesine sebep olurken, diğer taraftan doğuda da Memlûklularla olan münasebetlerin giderek bozulmasına yol açtı.

CEM SULTAN HÂDİSESİ

Cem Sultan'ın maceralarla dolu renkli hayatının hüznünlü safhası, babası Fatih'in beklenmedik bir zamanda ölümüyle başladı. Esasen kendisi tahtın en güçlü adayı olarak görülmekteydi. Sadrazam Karamânî Mehmed Paşa ve Fatih dönemi zaferlerinin önemli komutanlarından Gedik Ahmed Paşa gibi devlet ileri gelenlerinin de tercihi Cem'in sultan olmasıydı. Zaten ölümünden önce Fatih'in bu genç ve kabiliyetli şehzadeyi Karaman gibi önemli bir bölgeye vali tayin etmesi ve çıktığı son seferinde yanında görmek istemesi de Cem'in hükümdarlığa daha lââyık görüldüğünün işaretlerini taşıyordu.

Fatih'in vefatının ardından Karamânî Mehmed Paşa vefat haberini vermek ve İstanbul'a süratle gelmesini sağlamak üzere Cem'e haberci gönderdiyse de, bu haberci Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa tarafından yolda öldürüldü. Sinan Paşa'nın Şehzade Bâyezid'e babasının vefat haberini bildirmek üzere gönderdiği Keklik Mustafa ise kısa zamanda Amasya'ya ulaşarak II. Bâyezid'in dokuz gün içerisinde İstanbul'a gelmesini sağladı. Böylece taht mücadelesinde II. Bâyezid'in ekipleri ilk ve en önemli merhaleyi kazanarak Bâyezid'in İstanbul'da parlak bir törenle tahta çıkışını sağlamış oldular. Ardından Cem Sultan taraftarı Sadrazam Mehmed Paşa'yı da İstanbul'da Cem lehine çıkan karışıklıkları bahane ederek saf dışı bıraktılar. II. Bâyezid onun yerine İshak Paşa'yı atadı ve çevredeki beylere hil'atler gönderip armağanlarla hoşnut etti. Zaten Gedik Ahmed Paşa da Adriyatik bölgesinde meşgul olduğundan, yeni Osmanlı hükümdarı fiilen İstanbul'da otoritesini tesis etmiş oldu. II. Bâyezid tahta çıktığında otuz dört yaşındaydı.

Şehzade Cem, bu gelişmeler ve taraftarlarının bir kısmının ortadan kaldırılması üzerine; taht iddiası sıfatıyla Anadolu'da mücadeleye girişti. Önce bin kişilik bir kuvvetle Bursa önlerine gelerek kısa zamanda şehri ele geçirdi. Bursa'da sultanlığını ilân ederek hâkimiyet alâmeti olarak kendi adına para bastırdı. Bu gelişmeyi dikkatle takip eden II. Bâyezid'in bölgeye sevk ettiği Ayas Paşa komutasındaki güçleri de yenmeyi başardı. II. Bâyezid; gerek

bu durumdan, gerekse Anadolu ve Rumeli'deki birçok beyin Cem'in etrafında toplanmasından kaygı duymaya başlamıştı. Bu sebeple harekete geçerek Cem'in adamlarını birer birer kendi tarafına çekme siyasetine girişti. Nitekim Cem'in en sâdık destekçisi ve lalası Aştinoğlu Yakup Bey'i yanına çekmeyi başardı. Zor durumda kalan ve Bursa'da tutunamayacağını anlayan Cem, halası Selçuk Hatun'u birtakım adamlarıyla birlikte Bâyezid'e arabuluculuk yapmak üzere gönderdi. Selçuk Hatun, Cem'in Anadolu topraklarının kendisine bırakılması isteğini II. Bâyezid'e şu cümlelerle ilettili:

"Padişahım! Olmaz mı ki, can beraber olan kardeş kanını dökmeye kalkışmayasın ve İslâm arasında cenk ateşini yakıp tutuşturmayasın. Rumeli topraklarıyla yetinip; Anadolu ülkesini, illerini ona bağışlayasın."

II. Bâyezid'in bu teklife verdiği kısa ve öz cevap, insanlığın asırlardır sürdürdüğü hâkimiyet anlayışını özetler netlikteydi:

"La rahime beyne'l-mülûk: Hükümdarlar arasında akrabalık olmaz!"¹²⁶

Uzlaştırma çabalarının başarısızlıkla sona erdiği bu buluşmadan sonra çatışma kaçınılmaz oldu. Yenişehir'de meydana gelen mücadele II. Bâyezid kuvvetlerinin üstünlüğüyle sona erdi. Adamlarının ihâneti ve kendisine bağlı bazı aşîretlerin saf değiştirmesiyle zor durumda kalan Cem, önce Konya'ya ric'at etti. Ancak kendisini burada güvende görmeyen Cem Sultan, Konya'da sadece üç gün kaldıktan sonra Adana üzerinden Memlûklulara ait Şam'a gitti. Maiyetindeki az sayıdaki adamı ve annesiyle Şam'dan Kudûşe geçti ve mukaddes mekânları ziyaret ettikten sonra Gazze üzerinden Mısır'a geçti. Kahire'de kendisini Memlûklulara Kayıtbay, hükümdarlara yakışır bir sıcaklıkta karşıladı ve ağırladı.

Cem Sultan Mısır'da bulunduğu süre içinde ağabeyi Bâyezid ile mektuplaştı. Bu yazışmalarda saltanat iddiasını devam ettirdiyse de, mektuplaşabilmeyi ağabeyinin bir ihsanı olarak ifade ediyor olması saltanat iddiasının zayıfladığının işaretiydi. Mektuplarda II. Bâyezid, saltanat iddiasından vazgeçtiği takdirde kendisine her yıl taksitler hâlinde bir milyon akçe verileceğini bildiriyse de Cem Sultan bunu reddetti.

Cem Sultan, Mısır'a ulaştıktan birkaç ay sonra Kayıtbay'dan izin alarak hac ibâdetini yerine getirmek üzere Hicaz'a gitti. Dönüşte Mısır yöneticilerinin teşviki ve Anadolu'daki Karamanoğlu Kasım Bey'in kışkırtmalarıyla ye-

¹²⁶Hoca Saâdeddin; Tâcü't-Tevârih, Kültür Bakanlığı Yay., c. 3, s. 196.

niden Anadolu'ya geçip taht mücadelesine girdi. Ancak girişimleri başarısız oldu. Mücadele sürecinde seslendirmeyi sürdürdüğü; "Anadolu'nun hâkimi-yetinin kendisine bırakılması..." isteğine II. Bâyezid;

"Taht-ı saltanat, bir neşeli kıza benzer; iki erkeğe birden nikâhına cevaz olmaz." karşılığını verdi. Ancak Bâyezid uzlaşma yolunu da kapatmayarak Cem'in ailesiyle birlikte Kudûşe yerleşmesi hâlinde her türlü masraflarının karşılanacağı ve rahat ettirileceği taahhüdünde bulundu. Bahtı tahtına engel görünen şehzade bu teklifleri;

"Bir şehzadeye gereken para değil, mülk ü saltanattır." diyerek reddetti.

Ancak Anadolu'da mücadelesini sürdürecektir imkânı da kalmamıştı. Nihayet Karaman beyi Kasım'ın yönlendirmeleri doğrultusunda Rodos şövalyeleri-ne sığınmak zorunda kaldı.

CEM SULTAN'IN ESÂRET YILLARI

Kasım Bey, Rodos hükümdarı tarafından Cem'e bir davet mektubu ve ahitname verilmesini sağlamış ve Cem Sultan'ın tereddütleri ancak verilen bu güvencelerle ortadan kaldırılabiliyordu. Gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra Cem Sultan, maiyetinde bulunan otuz yedi kişiyle Rodos'a vardı ve ihtişamlı bir törenle karşılanarak bir saraya yerleştirildi.

Rodos beyi D'Aubusson ve Rodos şövalyeleri Fatih'in küçük oğlunun adaya gelişini ilgiyle izlemiş, âdeti intikam ateşiyle yanıp tutuşarak ondan âzamî ölçüde yararlanma ve Cem Sultan eliyle Osmanlı'ya daha fazla nasıl hasar verebileceklerinin hesabı içine girmişlerdi. Nitekim Rodos beyi; Fatih'in küçük oğlunun ellerinde olduğunu başta Papa olmak üzere, hristiyan başkentlerine gururla bildirmişti. Bu temaslarda, Cem Sultan'a verilecek desteğin Osmanlı'ya karşı ellerini güçlendireceği; bu sayede kaybedilen hristiyan topraklarının geri alınabileceği fikri paylaşılmaktaydı.

Verilen tüm teminatlara rağmen Cem Sultan artık hristiyan dünyası elinde esirdi. Batılı güçler ondan yararlanma yolları aramaktaydı. Öte yandan II. Bâyezid de Rodos beyine, kardeşini kontrol altında tutması ve ihtiyaçlarını gidermesi için bir anlaşma teklifinde bulundu. Bu anlaşmaya göre II. Bâyezid, kardeşi Cem'in gözetimi karşılığında şövalyelere yıllık kırk beş bin Venedik Dükası verecekti.

Bir süre sonra II. Bâyezid'in artan baskısı Cem Sultan'ın Rodos'ta daha faz-

la kalmasına engel teşkil etmeye başladı. Ayrıca Cem Sultan'a Avrupa ülkelerinin destekleriyle Avrupa üzerinden Rumeli'ye geçirileceği va'dedilmekteydi. Nihayet şövalyeler Cem Sultan'ı uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra Fransa'nın Nis şehrine götürdüler. Böylece Cem'in romanlara konu teşkil eden ilgi çekici ve acıklı hayatının Fransa'da geçen bölümü başladı. Rodos şövalyeleri Şehzade Cem'i Fransa içlerindeki kale ve şatolarda saklayarak hem kendi dünyalarında sükse yapıyor, hem de Bâyezid Han'dan ve annesi Çiçek Hatun'dan para koparıyorlardı.¹²⁷

Veba salgını çıkması üzerine Nis'ten Fransa içlerindeki Rumilly'e nakledilen Cem Sultan yolda Savoie Dükü'yle bir görüşme yaptı. İyi kalpli dük, Cem'in başından geçenleri dinledikten sonra kendisine yardım etmek istediye de tecrübesiz Dük'ün Cem'i şövalyelerden kurtarma girişimleri sonuçsuz kaldı. Cem'in kaçma girişimlerini sezen şövalyeler, şehzadenin maiyetindeki adamlarından 29 kişiyi de Rodos'a gönderdiler.

Fransa içindeki birçok kale ve şatoda kısa sürelerle esâret hayatı yaşayan Cem Sultan, sonunda Bois Lamy şatosuna nakledildi ve burada yaklaşık iki yıl kaldı. Cem Sultan'ın Fransa içlerindeki muhtelif şatolarda geçen esâret hayatı yedi yıl daha sürdü. Nihayet Fransa Kralı VIII. Şarl ile Papa İnosan arasında yapılan anlaşmayla Cem Sultan, Roma'ya nakledildi.

Cem Sultan, Roma'da Papa ile görüştü ve ona Mısır'a gitmek istediğini, ailesinden ve vatanından uzaklarda elim bir vaziyette hayatını sürdürdüğünü ifade ederek sıkıntılarını anlattı. Papa ise kendisine Mısır'a gitmesinin doğru olmadığını, Macar kralının da desteği ile Rumeli sınırında bulunmasının daha uygun olacağını söyledi. Ayrıca Papa, Cem Sultan'a her şeyden önce Hristiyanlığı kabul etmesini teklif etti. Bu teklif, Cem Sultan tarafından;

“Dinimi ne Osmanlı padişahlığı ne de dünya saltanatı için terk ederim.” sözleriyle kesin olarak reddedildi.¹²⁸

II. Bâyezid, Cem Sultan'ın Avrupa'daki hayatını dikkatle takip etmekteydi. Bu amaçla Papa'yla diplomatik temas kurarak Cem'in kontrol altında tutulmasını talep etmiş, masraflarının karşılığında her yıl kırk bin altın verileceği, üç yıllık tahsisatın peşin olarak ödeneceği teklifini özel bir elçiyle bildirmişti. Özel elçi Mustafa Ağa bu tahsisatı Papa'ya takdim etmekle yetinmemiş Cem Sultan'la da görüşerek kendisine padişahın hediyelerini ve mektubunu vermiştir.

¹²⁷İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI; Osmanlı Tarihi, c. 2, s. 172.

¹²⁸Hammer; Osmanlı Tarihi, c. 1, s. 305.

1492 yılında yeni seçilen Papa döneminde başlangıçta daha serbest bir hayat sürmekte olan Cem Sultan'ın durumu, zamanla sıkıntılı bir sürece girdi. Yeni Papa, II. Bâyezid'den Cem için verilen ödeneğin artırılmasını talep ederek eğer toplu olarak üç yüz bin altın ödenecek olursa, şehzadenin zehirlenmek sûretiyle öldürülebileceğini bildirdi.

Cem Sultan, bir süre daha Fransa ve Papalık güçleri arasında elde tutulması gereken önemli bir koz olmaya devam etti. Nihayet Fransa kralı bazı şartlar altında Cem Sultan'ı himayesine alarak Napoli üzerine yürüdü. Uzun süren esâret ve sürgün hayatı boyunca çok yıpranan Cem Sultan, bu yolculuk sırasında hastalandı ve 1495 yılı Şubat ayında vefat etti. Daha sonra Bursa'ya getirilerek defnedildi. Böylece kardeşler arasında yaklaşık on beş yıldır devam eden taht kavgası sona ermiş oldu.

OSMANLI-MEMLÛK İLİŞKİLERİ

Fatih dönemine kadar Osmanlı-Memlûk ilişkileri her zaman dostâne bir biçimde sürmüş, batıda kazanılan her savaş, ortak zafer olarak kabul edilerek sevinç ve mutluluk birlikte paylaşılmıştı.

Fatih'ten itibaren Osmanlı Devleti'nin yüzünü doğuya çevirmesi, iki müslüman devlet arasında o güne kadar görülmeyen bir çekişme ve rekabet dönemini başlattı. Karamanoğulları'nın etkisiz hâle getirilmesi, Mısır ve Suriye'den Toroslara kadar uzanan topraklarda hâkim olan Memlûklularla Osmanlı'yı sınırdaş yapmıştı. İki devlet arasında sıkışmış Maraş ve civarında hâkim olan Dulkadiroğulları ile Adana ve civarına hâkim olan Ramazanoğulları'nın kontrolü konusunda ciddi bir rekabet vardı. Yine hac su yollarının güvenliğini sağlama, yol güzergâhında hacıların ihtiyaçlarını temin konusunda sıkıntı ve şikâyetler iki yönetimi karşı karşıya getiren başka bir sebepti. Rekabet o kadar ileri noktaya taşınmıştı ki; Fatih hac su yollarının güvenliğini bizzat Osmanlı'nın sağlamasını talep etmiş, bu talebi Memlûklular tarafından iç işlerine bir müdahale sayılmıştı. Münasebetleri soğutan başka bir sebep de hac sırasında Hint Müslüman Sultanlığı'nın Osmanlı hükümdarına verilmek üzere getirdiği hediyelerin Memlûklularca Osmanlı'ya ulaştırılmamış olmasıydı. Ancak iki ülkeyi karşı karşıya getiren asıl büyük sebep; Memlûkluların Cem Sultan'a sahip çıkmaları, ona âdeta bir hükümdar muamelesi yaparak Anadolu'daki siyasi girişimlerine destek olmalarıydı.

Nihayet iki ülke arasında 1485-1491 yıllarında Toroslar'da sıcak bir ça-

tışma yaşandı. Bu savaşta taraflar birbirlerine kesin bir üstünlük kuramadılar. Tunus beyinin araya girmesiyle yapılan barış sonunda Toroslar'da bazı topraklar Memlûklara bırakıldı.

OSMANLI DEVLETİ'NİN DENİZLERDE GÜÇLENMESİ

Osmanlı Devleti'nin gerek yakın doğu ve Doğu Akdeniz'deki yükselişi, gerekse denizcilik alanında büyük gelişme göstermesi II. Bâyezid dönemine rast gelmektedir. II. Bâyezid, açık denizlere hâkim bir deniz gücüne sahip olunmadığı sürece Venediklilerle baş edilemeyeceğini, dolayısıyla devletin geleceği için Doğu Akdeniz'de deniz hâkimiyetinin kurulmasının çok önemli olduğunu anlamıştı. Bu amaçla Osmanlı donanmasını yeni bir tarzda teşkilâtlandırma gereğini duymuş; 1495'te devrin en büyük denizcisi Kemal Reis'i devlet hizmetine alarak denizcilik tarihimizde büyük donanma kaptanları çağını açmıştır.¹²⁹

Pîri Reis, Kitâb-ı Bahriye adlı eserinde Kemal Reis'in donanmaya katılmasını şu manzum ifadelerle anlatmaktadır:

Ki bir gün lûtfidüben Bâyezid Han,
Bize gönderdi geldi emr ü ferman
Buyurmuş kim Kemal gelsün kapûma
Deniz hizmetlerin etsün tapûma
O emrin târihi bu idi ey can
Dokuz yüzde gelüben tuttuk evtan¹³⁰

Böylece II. Bâyezid devri, imparatorluk donanmasının altyapısının kurulduğu dönem oldu. Bir taraftan tersaneler kurulup geliştirilirken, diğer taraftan hem düzenli devlet donanmasıyla hem de gayr-i nizamî denizciler eliyle denizlerde faaliyet göstermeye devam ediliyordu. Bu döneme «Deniz Gazile-ri» de dediğimiz gönüllü reisler damgasını vurmuştur.¹³¹

II. Bâyezid «Cem Sultan Hâdisesi»nin etkisiyle dışta büyüme hedeflerini ertelemek zorunda kaldı. Bu sebeple Fatih döneminin sonlarında başlatılan ve başarıyla noktalanan İtalya Seferi'ne son verdi. Gedik Ahmed Paşa komutasındaki Osmanlı güçleri de Otranto'yu terk ederek geri çekildi.

Cem Sultan hâdisesinin kapanmasından sonra siyasi anlamda rahat bir

¹²⁹ Ali İhsan GENCER; *Bahriye'de Yapılan İslahat Hareketleri*, Ankara 2001, s. 9.

¹³⁰ (m. 1494)

¹³¹ *Osmanlı Gemileri*; Prof. Dr. İdris BOSTAN.

nefes alan II. Bâyezid, Venedik'e ağır bir darbe indirmek için zaten güçlü donanma hazırlıklarını tamamlamıştı.

Osmanlı donanmasının 1499 ve 1500 yıllarında ardı ardına düzenlediği seferlerle, Mora Yarımadası'nın batısında yer alan stratejik öneme sahip; İnebahtı, Modon, Koron, Navarin ve Draç kaleleri ele geçirildi. Bu seferler sırasında Kemal ve Burak reislerin yönetiminde güçlendirilmiş donanma; Mora'nın güney batısında yer alan Sapianza Adası yakınlarında, 200 parçadan oluşan Venedik donanmasını imha etmeyi de başardı. Bu başarı Osmanlıların açık deniz muharebesinde gerçekleştirdikleri ilk büyük zaferdi. Kazanılan bu büyük başarıların ardından Venedik, İstanbul anlaşmasıyla bu adaların ve limanların Osmanlı'ya bırakılmasını kabul etmek zorunda kaldı. Böylece yakın bir gelecekte Akdeniz'de parlayacak olan Osmanlı donanması ilk zafer meyvelerini bu dönemde topladı.

ENDÜLÜS MÜSLÜMANLARINA YETERLİ YARDIMIN GÖNDERİLEMEMESİ

İçte birliğini kaybeden tüm topluluklarda olduğu gibi, yaklaşık sekiz yüz yıldır İspanya'da yaşayan ve orada kalıcı izler bırakan Endülüs müslüman topluluğu o yıllarda kendi aralarındaki ihtilâfların güç kaybettirmesiyle iyice zayıflamış, güneyde Gırnata ve civarında tutunmaya çalışmaktaydı. Çok uzun zamandan beri müslümanları İspanya'dan atmaya kararlı Aragon ve Kastilya prenslikleri birleşerek Benî Ahmer Devleti'ni abluka altına almış ve imha etme noktasına gelmişti.

Gerek Memlûklulardan ve Afrika'daki diğer emirliklerden gerekse Osmanlılardan yeterli desteği alamayan Endülüs'teki Benî Ahmer Devleti, yarılmış bir anlaşmayla İspanyollara teslim olmak zorunda kaldı. Böylece İber Yarımadası'ndaki son İslâm devleti de sukut etmiş oldu. Anlaşmaya göre müslümanların cemaat hakları tanınacak, müslümanlara fena muamele yapılmıyacaktı. Ancak üç hafta geçtikten sonra verdikleri sözün aksine, müslümanlara her türlü baskı, şiddet, ezâ ve cefâyı uygulamaya başladılar.

Bu süreçte Endülüs müslümanlarının acıklı imdat çağrılarına II. Bâyezid tarafından yeterli karşılık verilememesi daha çok Cem hâdisesine bağlanırsa da, bunun tek başına açıklayıcı bir durum olmadığı ortadadır. Zaten II. Bâyezid'in başlattığı güçlü donanma projesinin biraz da Osmanlı deniz gücünün

yetersizliğiyle bağlantısı vardı. Osmanlı'nın rakipleri olan Papalık, Venedik ve Ceneviz güçleri, Akdeniz'de uzun süreden beri devam eden bariz bir askerî üstünlüğe sahipti. Hele İspanya ve Portekiz'in açık denizlerde okyanusları aşacak boyutta deniz gücüne sahip olmaları, Osmanlı Devleti açısından bölgeye yardım göndermeyi oldukça zorlaştıran bir durumdu. Buna rağmen II. Bâyezid, yardım çağrılarını büsbütün kayıtsız kalmadı. 1505 yılında Kemal Reis kumandasında İspanya sahillerini vurmak için bir Osmanlı deniz filosu gönderildi.¹³²

Bu girişim sonucunda bir kısım müslümanlar ve yahudiler Türkiye'ye getirildi. Osmanlı Devleti sonraki yıllarda da zaman zaman yardım göndermeye devam etmişse de arzu edilen boyutlara ulaşamadı. Sadece bazı müslümanlar kurtararak Afrika sahillerine yerleştirildi.

BOĞDAN SEFERİ

II. Bâyezid dönemi genel olarak batıyla ilişkilerde durgun bir dönem olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde yapılan Boğdan Seferi, batıya karşı girilen birkaç harekâttan biridir. Bu önemli sefer; Tuna ağzındaki Kili limanının ve Akkerman Kalesi'nin fethine, Karadeniz üzerinden yapılan ticareti kontrolle ve Kırım'a karadan bağlantıyı sağlamaya yöneliktir. Öte yandan Lehistan'a yapılan sefer ve bu sefer sonucu bazı önemli kalelerin alınması, bölgede yegâne belirleyici gücün Osmanlı olduğunu gösteren olaylardı.

DOĞUDA SAFEVÎLERİN ORTAYA ÇIKIŞI

II. Bâyezid, yaşlılığının da etkisiyle iktidarının son yıllarına doğru iyice yıpranmış ve iç çekişmelerden yorgun düşmüştü. Devlet işlerini vezirlere emanet ettiği son iktidar yıllarında oğulları arasında taht çekişmeleri başlamış, kendi sağlığında başlayan bu iktidar mücadelesi ülkede büyük bir başıbozukluk meydana getirmişti.

Osmanlı Devleti'nin sıkıntılı bir döneme sürüklendiği günlerde, Doğu Anadolu'da hüküm sürmekte olan göçebe Türkmen Akkoyunlu Devleti kendisini Peygamber ailesine nisbet ederek şöhret sahibi olan Şah İsmail'in eline geçti. Böylece Safevî Devleti'nin temelleri atılmış oldu (1501).

Gelecekte Osmanlı'nın doğudaki en büyük rakibi olacak olan Safevîler

¹³² İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, c. 2, s. 200.

«Ehlibeyt İmamları»na bağlılığı öne çıkararak Anadolu'da kendilerine siyasi alan açma çabasına giriştiler. Bu gayretler Osmanlı Devleti'ni çok zor bir durumda bıraktı. Şah İsmail'in şiirlerinin Alevî halkın arasında yayılması, Safevîlere Anadolu halkı üzerindeki tesirlerini giderek artırma fırsatı veriyordu. II. Bâyezid, iktidar yorgunluğu içinde, bu gelişmelere karşı tedbir almaktan uzak bir durumdaydı. Safevîler lehine propaganda yapan Şii davetçileri Anadolu'daki faaliyetlerini artırmışlar, II. Bâyezîd'in oğulları arasında yaşanan taht kavgaları ise Safevîlerin işini daha da kolaylaştırmıştı.

Bu gelişmeler olurken Antalya bölgesinde Baba Tekeli tarafından «Şah Kulu» ayaklanması diye bilinen etkili bir isyan başlatıldı. Türkmen kitlelerin destek verdiği bu isyan güçlükle bastırılabilirdi. Şah Kulu öldürüldü. Ancak iletişimsizlikten kaynaklanan sebeplerle Osmanlı güçleri de büyük zayıat vermiş ve isyanı bastırmak için çabalayan Vezir-i Âzam Hadım Ali Paşa da hayatını kaybetmişti. Sonuçta güçlükle de olsa isyan bastırıldı.

Doğuda beliren Safevî tehdit ve tehlikesi, şehzadeler arasındaki iktidar mücadelesinin de eksenine oturmuştu. Bu tehlikeye karşı ancak kendisinin etkili bir mücadele yürütebileceğine özellikle yeniçerileri inandıran Trabzon Valisi Şehzade Yavuz, giriştiği taht mücadelesini kazanarak babasını ve kardeşlerini saf dışı bıraktı. Karıştıran Ovası'nda II. Bâyezîd'e bağlı yeniçerilerin «Selim'i isteriz!» diye tavır koymaları üzerine, yaşlanmış bilge padişah, tahttan ferâgat ederek Dimetoka'da istirahatata çekilmeye karar verdi. Ancak oraya varamadan Çorlu'da hastalandı ve vefat etti. Böylece Yavuz Sultan Selim, Osmanlı tahtının yeni sahibi oldu.

II. BÂYEZÎD'İN ŞAHSİYETİ

II. Bâyezid, Osmanlı tarihinde Fatih'ten sonra en iyi eğitim almış padişah olarak bilinir. Bilhassa Amasya sancağındayken ilmi bir ortamda kendisini iyi yetiştirdi. Padişahlığı döneminde de ilme ve sanata büyük ilgi göstererek sanatçıları ve bilginleri korudu, teşvik etti. «Adlî» mahlâsıyla Farsça ve Türkçe şiirler yazdı. İbâdetlerine düşkün bir padişah olmasından dolayı «Sofu Bâyezid, Bâyezîd-i Velî» olarak anılmıştır.

Bâyezid şehzadelğinde ve sultanlığında pek çok hayır eseri yaptırmıştır. İstanbul'daki Bâyezid Külliyesi, Edirne'deki cami, ayrıca şifahane, zâviye, köprü ve mektepten oluşan birçok eser onun tarafından yaptırılmıştır.

**OSMANLILARIN
DOĞUYA YÖNELMESİ
YAVUZ DÖNEMİ (1512-1520)**

OSMANLILARIN DOĞUYA YÖNELMESİ

Milletimde ihtilâf u tefrika endîşesi,
Gûşe-i kabrimde hattâ bîkarâr eyler beni;
İttihâd oldu hücûm-ı hasmı def'a çâremiz,
İttihâd etmezse millet, dâğdâr eyler beni...

(Yavuz Sultan Selim)

YAVUZ DÖNEMİ (1512-1520)

Yavuz Sultan Selim'in Osmanlı Devleti'nin yönetimini üstlendiği yıllarda İslâm dünyası Osmanlı, Safevî ve Memlûklulardan oluşan üç büyük hanedanlık tarafından yönetilmekteydi. Bu büyük devletlerin dışında, Mâverâünnehir bölgesinde hüküm süren ve Safevîlerle rekabet içerisinde bulunan Şeybânîler vardı. Hindistan'daki Türk Sultanlığı da dönemin kayda değer müslüman devletleri arasındaydı.

Gücünü, becerikli hükümdarlar eliyle doğuda ve batıda artıran Osmanlı Devleti; cephe ülkesi olarak bir yandan hristiyan dünyasıyla hesaplaşmasını sürdürürken, öte yandan Fatih'le beraber yüzünü İslâm dünyasına da yöneltmeye başlamıştı. II. Bâyezid'den itibaren ciddî bir siyasî rakip olarak ortaya çıkan Safevî Devleti, Anadolu'da isyanlar dâhil Osmanlı Devleti'nin başına birçok gâile açmıştı. Şah İsmail'in yönetiminde İran ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Şii esaslarını merkeze alan ve doktriner yanı ağır basan Safevî Devleti her geçen

gün gücünü daha da artırmaktaydı. Bu yeni ve etkili devlet, Osmanlı'nın mutlaka hesaba katması gereken bir güçtü. Nitekim Şah İsmail, on sene gibi kısa bir süre içerisinde Safevî Devleti'nin sınırlarını Ceyhun ırmağından Fırat'a kadar genişletmeyi başarmıştı.

Öte yandan Memlûklular da Osmanlı Devleti'nin güney komşularıydı. Merkezi Mısır olan Memlûklular Devleti, Suriye'yi ve müslümanlarca mukaddes olan Filistin ve Hicaz bölgelerini de kapsayan bir coğrafyada hüküm sürmekteydi. XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde, Portekizlilerin Akdeniz'den Hint Okyanusu'na kadar genişleyen deniz üstünlüğünün Mısır limanlarını olumsuz etkilemiş olmasından dolayı Memlûklular, ekonomik açıdan zarara uğramışlardı. Ve daha önce Akdeniz ticaretinden aldıkları pay, oldukça azalmıştı. Bu ekonomik kayıpların yanı sıra, barutun ateşli silâhlarda etkili bir biçimde kullanılmasına ve top teknolojisindeki ilerlemelere ayak uyduramaması, Memlûkluları askeri açıdan da zayıflatmıştı.

Osmanlı-Memlûklular ilişkileri II. Bâyezid döneminde Cem Sultan'ın isyanı ve Memlûklulara sığınarak himaye görmesi sebebiyle giderek gerginleşmiş ve Çukurova bölgesinde çatışma ve savaflara yol açmıştı.

Şüphesiz Yavuz; Osmanlı padişahlarının en karizmatik, en renkli sîmâlarından biridir. Sert kişiliği, dirâyeti, hırsı ve kararlılığıyla öne çıkmayı başarmış ve kendinden büyük kardeşlerini gölgede bırakarak taht mücadelesini büyük bir dirâyetle yönetmiştir. İktidarı ele geçirme yolunda babası II. Bâyezid'le karşı karşıya gelmekten de çekinmemiştir.

II. Bâyezid; iktidarının son yıllarında yaşlı ve yorgun düşmüş, doğu sınırlarında gelişen Safevî tehlikesine karşı gerekli önlemi alamamış, devlet idaresini vezirlere bırakarak sakin bir hayatı tercih etmişti. Gerek II. Bâyezid'in mülâyim kişiliği, gerekse dinamik bir padişaha ve muktedir bir yönetime olan ihtiyaç, yenîçerilerin açık desteğiyle de birleşerek I. Selim'i iktidar tahtına çıkarmıştır.

Yavuz Selim Han, padişah olur olmaz önce iç bütünlüğü sağlamaya yönelmiştir. Bu stratejinin bir parçası olarak öncelikle kardeşlerini ve yeğenlerini bertaraf etmiş ve iktidarını sağlamlaştırmıştır. Sekiz yıl gibi son derece kısa süren saltanat döneminde Osmanlı Devleti, doğu ve güneyde başarıdan başarıya koşarak İslâm dünyasının en etkili ve büyük gücü hâline gelmiştir. Ülke toprakları iki buçuk kat artarak genişlemiş, Kudüs, Mekke ve Medine gibi mukaddes İslâm toprakları bütünüyle Osmanlı idaresine geçmiştir. Bütün bu mu-

azzam büyümenin ardından, yeni alınan Güneydoğu Anadolu, Suriye, Mısır ve Hicaz'da yeni idari, ekonomik ve hukukî düzenlemelere gidilmiştir.

ÇALDIRAN SAVAŞI (1512)

XVI. yüzyıl başlarında Şah İsmail'in önderliğinde İran'da ortaya çıkan Safevî Devleti, adını altıncı batında dedesi olan Şeyh Safiyüddin'in (1252-1334) kurduğu Safeviyye tarikatından almıştır.¹³³ Şah İsmail hem tarikatın başı, hem de Safevî hareketinin siyasî ve askerî lideri olarak, devletini kurma çalışmalarında Anadolu'daki Türkmen müridlerinden geniş çapta yararlanma yoluna gitti. Safevîlerin Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde yaşayan Türkmen toplulukları üzerinde yoğun faaliyetleri olmuştur. Bu göçebe Türkmenler de Erdebil çevresinde yoğunlaşan Safevî hareketini, başından itibaren sahiplenerek destekledi. Türkmenlerin bu açık ilgi ve bağlılığı, yeni Osmanlı padişahını bir an önce hareket etmeye zorladı. Anadolu'dan Erdebil ve İran istikametine doğru büyük göç dalgaları meydana gelmiş, bu durum Anadolu'da dirlik ve düzeni büsbütün ortadan kaldırmıştı.

Safevîlerin başlarına kıvılcık bir serpuş takmaları sebebiyle bu tarıkata üye olanlar ve bu harekete başından beri destek veren Anadolu Türkmen toplulukları «Kızılbaş» olarak isimlendirilmiştir. Türkmenler, Şîî mezhebine bağlı oldukları için Hz. Ali ve ehlibeyt sevgisini esas alan siyasî söylemlere oldukça duyarlıydılar. Buna karşılık, klâsik medrese sisteminin temsil ettiği İslâm erkânıyla pek barışık oldukları söylenemezdi.

Yavuz, Safevîlerin Anadolu'ya sarkmalarını önlemek amacıyla çok yönlü tedbirler almakta gecikmedi. Nitekim başa geçer geçmez ilk iş olarak Safevî İran'ına karşı savaş hazırlıklarına girişti. Bir yandan da Safevîlerin Anadolu'da yayılma aracı olarak kullandığı Kızılbaş-Alevî kitlesini sindirmeye yönelik geniş çaplı bir harekâta bulundu. Safevîlerle doğrudan ilişkili görülenler tenkil edildi. Güven vermeyen bazı Türkmen Alevîleri ise Trakya bölgesine sürüldü. Aynı dönemde Sünnî-İslâm telâkkisini pekiştiren çalışmalara da ağırlık verilmeye başlandı. Safevî-Türkmen dervişlerine alternatif olarak ehlibeyt sevgisine önem veren fakat Sünnî çizgisini koruyan Halvetiye tarikatına tam destek verildi. Devlet adamları tarafından Anadolu ve Rumeli'de çok sayıda tekke ve zâviye yaptırılarak bu kurumlara zengin vakıflar tahsis edildi. Bu durum Osmanlı toplumu-

¹³³Doç. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ; Osmanlı I, Yeni Türkiye Yayınları, s. 269.

nun Sünnî çizgisini pekiştirdiği gibi, Safevîlerin Anadolu-Alevî kitlesi üzerindeki kültürel etkisini de zayıflattı. Ancak bu durumun geleceğe yansıyan neticesi, yoğun baskı ve takip altında hayatını sürdürmek zorunda kalan Türkmen-Alevîlerinin zamanla içe kapanarak dinî alanda büsbütün boşluğa düşmeleri oldu. Alevîler Anadolu'nun köylük kesimlerinde, Trakya ve Arnavutluk'ta deyiş ve ezgilerden oluşan sözlü bir kültürü yaşatma mücadelesi içerisine girdiler.

I. Selim'in aldığı önlemler arasında, Safevîlerin ekonomik olarak zayıflatılması da vardı. Bu stratejinin bir parçası olarak Tebriz-Bursa yoluyla batıya gerçekleştirilen ipek ticaret ve taşımacılığını yasakladı. Bu bahaneyle tüccarların İran'a gitmesini önleyerek kültürel ve askerî sızmaları da önledi.

Yavuz Selim Han, çok yönlü savaş hazırlıklarını tamamladıktan sonra İran üzerine yürüdü. 23 Ağustos 1514 günü şimdiki İran Azerbaycan'ında yer alan Çaldıran Ovası'nda Şah İsmail'in güçlü ve savaşçı Safevî ordusu ile Osmanlı ordusu karşı karşıya geldi. Disiplin ve teknik üstünlüğü ağır basan Osmanlı ordusu, topların etkin ve yerinde kullanımı sayesinde Safevî ordusunu bozguna uğrattı. Şah İsmail, İran içlerine kaçarak canını zorlukla kurtarabildi. Ancak Safevî İran, askerî gücünü zamanla toparlayarak her zaman doğuda hesaba katılması gereken bir güç olarak varlığını korudu.

Bu zafer, Osmanlılar açısından oldukça parlak sonuçlar doğurdu. Anadolu Türkmenlerinin gözünde efsane bir şeyh olarak kabul edilen yenilmez Şah İsmail'in karizması çok ciddi yara aldı. Anadolu Kızılbaş-Türkmenlerinin İran'la bağları gevşedi. Şah İsmail de bu yenilgiden sonra kendi topraklarında kalan Sünnîlere daha ılımlı davranma yolunu seçti. Osmanlı açısından sadece Safevî yayılmasının önü kesilmekle kalmamış, zaferle beraber Osmanlı sınırları Güneydoğu Anadolu topraklarını da kapsayacak bir biçimde genişlemişti.

Nitekim kendi aralarındaki çekişmeler yüzünden Şah İsmail'e boyun eğmek zorunda kalan Kürt beyleri, Çaldıran zaferinin ardından I. Selim'e bağlılıklarını bildirmekte gecikmediler. Anadolu siyasi birliğine nihâi noktayı koyan bu birleşme, tarihçiliğiyle de tanınan İdris-i Bitlisî isimli Kürt beyi tarafından başarıyla yürütülmüştür. Bizzat Yavuz tarafından 23 Kürt beyine bazı imtiyazlar verilerek Osmanlı Devleti'ne gönüllü katılımları sağlanmıştır. İdris-i Bitlisî, Yavuz adına bölgedeki Kürt beylerine yetki ve sorumluluklarını içeren berat ve nişanlarını ulaştırmış, böylece onurlu bir birlikteliğin sağlam temelleri atılmıştır. Artık Safevîlerin Güney'den Suriye'ye sarkması önlenmiş gibi, Kızılbaş-Türkmenlere dıştan sızmaları sağlayan kapı da kapanmıştır.

OSMANLILARIN ORTA DOĞU'YA ve İSLÂM DÜNYASINA AÇILMALARI

Çaldıran Savaşı'ndan sonra iki Sünnî-İslâm devleti Memlûklular ve Osmanlılar arasındaki anlaşmazlık daha da artarak sınır çatışmalarına dönüştü. Siyasî mücadelenin verdiği hırs ve alan körlüğü Memlûkluları Safevîlerle işbirliğine yöneltmişti. Bu çekişmede Memlûkluların Osmanlı'ya zorluklar çıkarması, iki Sünnî devlet arasında artan rekabet ve Sultan Kansu Gavri'nin Suriye sınırında askerî tahkimatı artırması gibi gelişmeler en sonunda savaşı kaçınılmaz hâle getirdi. Yavuz, güneye düzenleyeceği hareketten önce bazı Memlûklu emirleriyle gizlice ittifaklar kurarak Memlûklu Devleti'nin durumu hakkında etraflıca bilgi aldı. Bu diplomatik temasların sonucunda daha sonra Osmanlı Devleti'nin hizmetinde önemli rol üstlenecek olan Halep Emiri Hayır Bey ve diğer bazı emirler, savaş öncesinde Osmanlı ile işbirliğine girdi.

Nihayet Çaldıran Savaşı'ndan tam iki yıl sonra, 24 Ağustos 1516'da iki devletin orduları Halep'in kuzeyinde bulunan Mercidabık Ovası'nda karşı karşıya geldi. Savaş tarihçilerinin dünyanın emsalsiz süvarileri olarak kabul ettiği profesyonel Memlûklu köle ordusu bizzat Sultan Kansu Gavri tarafından yönetilmekteydi. Ancak emirler arasında yaşanmakta olan iç çekişmeler ordu da zâfiyet oluşturmaktaydı. Abbasî Halîfesi III. Mütevekkil de Mısır kuvvetlerine tam destek vermek amacıyla savaşa iştirak etmişti.

Sahrâ topraklarını etkili biçimde kullanan; diplomasi dâhil savaşın bütün gereklerini yerine getiren Osmanlı ordusu, Memlûklu kuvvetlerini tam bir bozguna uğratarak bu savaşta da kesin bir zafer kazandı. Memlûklu ordusu çok sayıda kayıp vermiş ve dağılmıştı. Ölenler arasında bizzat Sultan Kansu Gavri de bulunmaktaydı. Halife III. Mütevekkil ise Osmanlı'ya esir düşenler arasındaydı. Ancak Yavuz, Halife'ye esir muamelesi yapmadığı gibi kendisine saygılı davranarak hürmet ve ihtiramda bulundu.

Mercidabık Savaşı, Osmanlılara; Suriye, Lübnan ve Filistin'in hâkimiyetini sağlayarak Mısır yolunu açtığı gibi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki şehirlerde de Osmanlı hâkimiyetini iyice sağlamlaştırdı. Bu durum hem Safevîlerin beklentilerini boşa çıkardı, hem de Memlûklu Devleti'nin ortadan kaldırılmasına giden yolun ilk adımı oldu.

YAVUZ'UN MISIR SEFERİ ve MEMLÜKLÜ YÖNETİMİNE SON VERMESİ

I. Selim Memlûklü Devleti'ne son darbeyi vurmak için harekete geçerek bir yıl boyunca hazırlıklarını tamamlamakla meşgul oldu. Mercidabık bozgunundan sonra Mısırlı emirler Tumanbay'ı yeni Memlûklü Sultanı seçmişlerdi.

I. Selim, gönderdiği mektupla Tumanbay'ı kendisine itâate davet etti ve Cuma hutbelerini kendi adına okutması şartıyla Gazze Sancağı'ndan itibaren Mısır'da hâkimiyetini kabul edeceğini; buna karşılık Osmanlıların Suriye'deki hâkimiyetinin kabulünü ve Mısır haracının kendisine gönderilmesini talep etti. Bu teklifi kabule yanaşmayan Tumanbay, savunma hazırlıklarına girişti. Buna karşılık Yavuz da Memlûklü emirlerine mektuplar göndererek kendisine itaatlerini bildirmelerini istedi. Bağlılıklarını bildirdikleri takdirde eskiden ellerinde bulunan mevkillerini, emlâk ve itibarlarını muhafaza edebileceklerini bildirerek kendilerine güvence verdi.

Yavuz, bu diplomatik ataklarının ardından Sinâ Çölü'nü on üç gün gibi akıllara durgunluk verecek bir süratle aşarak Mısır'a ulaştı. Kahire'nin kuzeydoğusunda Ridaniye mevkiinde iki ordu karşı karşıya geldi. 1517 yılının Ocak ayında meydana gelen büyük meydan savaşında da teknik ve taktik üstünlük Osmanlılardaydı. Memlûkluların Osmanlıların geliş istikametinde yerleştirdikleri sabit topraklar el-Mukaddem dağları dolaşarak etkisiz hâle getirildi. Savaşın Osmanlı ordusu tarafından kazanılmak üzere olduğunu anlayan Tumanbay, seçkin süvarilerinden oluşan bir birlikle ordunun ana kargâh merkezine sarkarak bizzat padişahı öldürmeyi hedefledi. Ancak buna muvaffak olamadı. Çünkü o esnada Yavuz Selim Han müthiş plânını devreye sokarak el-Mukaddem dağından Memlûklü ordusunun arkasına sarmaya çalışan birliklerin başında bulunuyordu. Osmanlı kuvvetleri bu baskın sırasında çok sayıda kayıp verdi. Veziriazam Hadım Sinan Paşa da maktul düşenler arasındaydı.

Tumanbay'a bağlı kuvvetler, son olarak Kahire'de bir direniş hattı kurmaya çalıştı. Kahire sokaklarında göğüs göğüse mücadeleler oldu. Nihayet sonuç alamayacaklarını anlayan Memlûklü direnişi kırılarak çözüldü. İyi bir asker, cesur bir komutan olan Tumanbay'ın tüm çabaları kendisini bekleyen hazin sonu önleyemedi. Etrafına topladığı üç bin kişiyle son bir huruç harekâtına giriştiyse de başarılı olamadı. Şehsuvaroğlu Ali Bey'in amansız ta-

kibisonucunda Nil Nehri'ni geçip kurtulmak isterken yakalandı ve Kahire'de idam edildi.¹³⁴

Böylece Memlûklü Devleti'ne bütünüyle son verilmiş ve topraklarında Osmanlı hâkimiyeti tesis edilmiş oldu. Yavuz, Mısır'da sekiz ay kadar kaldı. Bu süre içinde Mısır'ı nizam ve intizam altına almaya yönelik faaliyetlerde bulundu. Bu arada Mekke Emiri Ebû Berekât da oğlu vasıtasıyla Mekke'nin anah-tarlarını gönderip itaatini bildirdi. Yavuz Sultan Selim de kendisine birtakım hediyelerle yeni emirlik beratını gönderdi. Böylece Mekke ve Medine gibi İslâm dünyasının en mukaddes bölgeleri de Osmanlı idaresine girmiş oldu. Öte yandan Yavuz, Abbasî Halîfesi'nden hilâfeti de alarak İslâm âlemi üzerindeki nüfuzunu artırmış oldu.¹³⁵

Oldukça münbit ve mamur bir araziye sahip olan Mısır, zamanla Osmanlı hazine gelirlerinin üçte birini sağlayacak kadar zengin bir memleketti. Ayrıca Afrika yönünde yapılacak bir ilerleme hareketine merkezlik yapacak bir konumdaydı. Kıbrıs adası yüzünden Memlûklulara vergi ödemekte olan Venedik Cumhuriyeti de artık bu vergiyi Osmanlılara ödeyecekti. Mısır'ın elde edilmesiyle baharat yolu ve Kızıldeniz de güvenlik altına alınmıştı. Bütün bu gelişmeler, Osmanlı Devleti'ni 1517 yılından itibaren İslâm dünyasının fiili lideri hâline getirmişti.

Yavuz Sultan Selim İstanbul'a döndükten bir müddet sonra rahatsızlandı. Hastalığı halk arasında şirpençe diye bilinen kötü bir çıban şeklindeydi. Sırtında çıkan ve uzun süre iyileşmeyen bu çıban giderek Yavuz'u daha da zorlamaya başladı. Edirne yolculuğu sırasında Çorlu'da konaklayarak tedavi olmaya çalıştı. Ancak yarası daha da kötüleşerek 21 Eylül 1520'de erken yaşta vefatına yol açtı.

¹³⁴ İ. H. Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, c. II, s. 291.

¹³⁵ İ. H. Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, c. II, s. 292.

Osmanlı'nın En Güçlü Yılları

KANUNÎ DEVRİ

(1520-1566)

Osmanlı'nın En Güçlü Yılları KANUNÎ DEVRİ (1520-1566)

Bâş eğdi âb-ı tığına küffâr-ı Engürüs
Şemşiri gevherini pesend eyledi Freng¹³⁶ (Baki)

Kanunî Sultan Süleyman'ın 1520 yılında başlayıp, 1566 yılına kadar süren uzun saltanat dönemi; Osmanlı'nın; askerî, ekonomik ve kültürel açıdan gücünün şâhikasına ulaştığı yıllar olarak kabul edilir. Osmanlı, batıda Macaristan'ı alarak Orta Avrupa hâkimiyetini sağlamlaştırdı. Böylece Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'na ve Avusturya Devleti'ne karşı mutlak bir üstünlük sağladı. Güçlü bir donanma oluşturulmasının ardından Rodos'un alınması ve Preveze zaferi Akdeniz'i âdeta bir Türk gölüne çevirdi. Bu zirve yıllarında doğuda da Safevilere karşı Yavuz döneminde başlayan üstünlük, bölgeye düzenlenen üç büyük seferle devam ettirildi.

Osmanlı askerleri; Macaristan ovalarında atlarını mahmuzlayıp, Viyana önlerine kadar hâkimiyetlerini genişletti. Bunun sonucu olarak Osmanlı; bölgede oluşturduğu sosyal, kültürel ve siyasî kurumlarla varlığını kalıcı hâle getirdi.

XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde dünyada «Yeni ve Yakın Çağ»ın en büyük değişimleri birbiri ardınca meydana geldi ve Batı Avrupa toplumlarını köklü bir biçimde etkiledi.

¹³⁶ Macar kâfirleri, kılıcının suyuna baş eğdiler. Frenkler (Avrupalılar) ise kılıcının cevherini takdir ettiler, (tadıp beğendiler, önünde onlar da baş eğdiler.)

Coğrafi keşifler yoluyla Avrupalılar, yeni dünya Amerika'ya çıkarak sömürge faaliyetlerine başladı. Öte yandan Afrika'nın batısından dolaşarak yeni Hindistan yolunun bulunması, doğuda yüzyıllarca batıların iştahını kabartan yeni sömürge alanlarının ortaya çıkmasına yol açtı. Böylece başta İspanyol ve Portekiz olmak üzere Batı Avrupa devletleri; yeni sömürge imparatorlukları kurarak, ekonomik olarak güçlerini katladılar.

Aynı yıllarda bir diğer önemli gelişme de İtalya'da başlayan Rönesans'tı. Pozitif düşünceye bağlı sanat ve kültür dalgası; diğer Avrupa ülkelerine yayılarak, toplumların zevkini değiştirmeye başladı. Bunun yanı sıra meydana gelen Reform hareketleri, Avrupa hristiyan birliğini parçalayarak birçok yeni Protestan kilisenin oluşumuna yol açtı. Papa'nın otoritesi ve din adamlarının itibarını sarsan bu Reform dalgası, yeni müstakil dinî anlayışların da yaygınlaşmasına yol açtı.

Siyasî olarak Batı Avrupa'da en güçlü devlet, Charles Quint'in (Şarlken) yönettiği Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'ydu. Sınırları batıda Fransa hariç, İspanya'dan Avusturya'ya kadar uzanmaktaydı. Şarlken'in kardeşi Ferdinand, Avusturya İmparatoru idi. Ferdinand'ın Macar Krallığı'yla da akrabalık bağları vardı.

KANUNÎ'NİN AVRUPA'YA BAKIŞI

I. Süleyman; babasının âni vefatının ardından kardeş trajedilerine bulaşmadan imparatorluğun başına geçtiğinde, köklü bir siyasî tercih yaptı ve devletin fetih dinamiğini yeniden batıya yöneltti. Böylece Osmanlı Devleti, hristiyan dünyasıyla hesaplaşmasına, kaldığı yerden devam etti.

Kanunî'nin batı hristiyan dünyası ile ilişkileri dört temel esasa dayanmaktaydı.¹³⁷

Birincisi; Osmanlı topraklarının güvenliğini tehdit eden, müslümanların ticaretini baltalayan, hacıların yol güvenliği için tehlike teşkil eden bütün hristiyan devletlere karşı askerî hareketlerde bulunmak; karşı güçleri imha etmek veya etkisiz hâle getirmek...

İkincisi; Avusturya-Alman Habsburg İmparatorluğu'na karşı kesin bir

¹³⁷ Dr. Nisar Ahmed, 1st. Ed. Fak. Yay., (doktoratezi) Ed. Fak. Basımevi, s. 2.

rekabet politikası izlemek, askerî açıdan düşmana korku salacak gövde gösterisinde bulunmak...

Üçüncüsü; batı bloğunu yarmak amacıyla Fransa ile dostluk münasebetlerinde bulunmak...

Dördüncüsü; hristiyan dünyasındaki ayrılıkları derinleştirmek amacıyla Protestanlarla ittifak oluşturmak...

MISIR, SURİYE ve ANADOLU'DA ÇIKAN İSYANLARIN BASTIRILMASI

Kanunî'nin ilk uğraştığı meseleler; Mısır, Suriye ve Anadolu'da çıkan ve devleti askerî açıdan zor durumda bırakan iç isyanlar oldu. Babası Yavuz Sultan Selim'in ülke topraklarına kattığı Mısır ve Suriye'de yeni bir Osmanlı düzeni kurma süreci, sancılı birtakım olayların yaşanmasına yol açtı. Nitekim Mısır ve Suriye'de meydana gelen isyanlar; eski Memlûkluk Devleti'ni yeniden kurma girişimleri ve yeni padişahı, tahtının ilk yıllarında hayli meşgul etti.

Ahmed Paşa; İstanbul'da sadrazamlık beklerken Mısır Valiliği görevine getirilmiş, bu görevi kendisi için tatmin edici ve itibarlı bulmamıştı. Ahmed Paşa; Mısır'da göreve başlamasının ardından, yerli askerî sınıf ve güçlerle işbirliğine girdi ve hükümdarlığını ilân ederek isyan başlattı. Ancak merkeze bağlı güçlerce etkisiz hâle getirilerek Kahire'de idam edildi.

Bir diğer önemli isyan da Canberdi Gazâlî isyanıdır. Memlûkluk Devleti'nin Osmanlı bünyesine katılması esnasında Hayır Bey tarafından ikna edilerek Osmanlı safına geçen bu eski Memlûkluk beyi de vali olarak görev yaptı. Suriye'de yeni bir devlet kurma gayreti içine düştü. Adına para bastırdı ve bazı askerî girişimlerde bulunduysa da başarılı olamayarak bertaraf edildi.

Sosyal ve dinî muhtevalı isyanlar da bu dönemde devleti meşgul eden bir diğer meseleydi. Safevî etkisindeki Türkmen ve Alevî kesimlerin çıkardığı isyanlar, Safevî etkisinin hâlâ sürmekte olduğunu göstermekteydi. Hacı Bektâş-ı Velî postnişini Kalender Çelebi ve Türkmen dedelerinden Baba Zünnûn'un çıkardığı bu isyanlara, bir kısım halk ve asker kaçakları destek vermekteydi. Orta Anadolu'da çıkan bu isyanlar, alınan askerî tedbirlerle bastırıldı. Olaylara katılanlar sert bir biçimde tenkil edilmişti. Bu ayaklanmaların büyümesinde arazi tahrir memurlarının yaptığı haksızlıkların

önemli bir payı vardı. Ayrıca lüzumsuz yere dirlikleri elinden alınan tımarlı sipahilerin bu isyanlara destek vermesi de ayaklanmanın etkili olmasına ve tahribatının fazla olmasına sebep olmuştur.¹³⁸

BELGRAT'IN FETHİ (1521)

Geleneklere göre yeni padişahın tahta çıkışı haberini Macaristan'a ulaştıran Behram Çavuş'a kötü davranılmış; -bazı kaynaklara göre- Kral Layoş tarafından idam edildiği gibi burun ve kulakları da Kanunî'ye gönderilmişti.¹³⁹ Bu gelişme Osmanlı'yı batıya sefere sevk eden en önemli sebebi teşkil etti. Esasen Yavuz'un Memlûklularla mücadeleleri sırasında batıda Macarlar, sınırlara tecavüz etmekte ve bu durum Macaristan üzerine bir seferi zorunlu kılmaktaydı. Yavuz'un vefatı muhtemel bir seferi ertelemişti. Kanunî'nin ilk seferi, çok iyi plânlandı ve Belgrat'ın fethini gerçekleştirecek bir çerçevede ustaca yürütüldü. Sırbistan, Fatih döneminde Osmanlı topraklarına katılmış ancak Belgrat Kalesi ele geçirilememişti.

Yeni padişah, batıya gerçekleştireceği on seferden ilkinde 18 Mayıs 1521 yılında çıktı. Macaristan'ın anahtarı niteliğinde stratejik konuma sahip olan Belgrat Kalesi'nin alınmasıyla batıya yapılacak seferlerin önü açılacaktı. Kanunî, güçlü ordusunun yiyecek ve barınma ihtiyaçlarını giderecek tedbirleri alarak önce Edirne'ye, arkasından da Filibe ve Sofya üzerinden Niş'e ulaştı. Balkanlarda ciddi bir korku meydana gelmiş, seferin Moldavya üzerine yöneleceği endişesi paniğe yol açmıştı. Oysa sefer, Belgrat Kalesi'ni hedeflemekteydi. Niş'te askerî önlemler ve hazırlıklar gözden geçirildikten sonra Belgrat istikametinde yola devam edildi. Ayrıca Karadeniz üzerinden Tuna'ya bir donanma da yollandı. Böylece Belgrat, karadan ve nehir yoluyla da kuşatma altına alındı.

Macarlar, kaleyi uzun süre savundular. Osmanlıların şiddetli baskılarına ve on iki kez yaptıkları hücumlarına karşı hâlâ direnme eğilimi göstermekteydiler, ancak güçleri gittikçe tükenmekteydi. Ve sonunda Macarlar, dizdarlarının eliyle Belgrat'ın anahtarlarını Kanunî Sultan Süleyman'a teslim etmek zorunda kaldılar. Padişah, teslim olanları çoluk çocuğuyla bağışladı. Böylece Macaristan yolu, Türklere açılmış oldu.

¹³⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 2, s. 345.

¹³⁹ Dr. Muhittin KAPANŞAHİN, *Kanunî'nin Avrupa Fetih Politikası*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (doktora tezi) s. 51.

MOHAÇ ZAFERİ (1526)

Belgrat'ın alınmasının ardından Türk akınları; Macaristan, Hırvatistan, Transilvanya ve Dalmaçya kıyılarına yoğunlaştı. Bu akınların çoğu, bölgeyi daha iyi tanımaya yönelik akınlardı. Gazi Hüsrev, Sinan ve Malkoçoğlu Bâli Beylerin akınları Mohaç zaferine kadar devam etti.

Yeterli hazırlıklar yapıldıktan sonra Macaristan'ın fethi için; Vezir-i Âzam İbrahim Paşa komutasında, bölgeye askerî birlikler sevk edildi. Ardından bizzat Padişah, yüz bin kişilik bir orduyla yola çıktı. Bölgedeki diğer birliklerin Belgrat'ta orduya katılmasıyla Osmanlı ordusu oldukça ihtişamlı görünüyordu ve savaşa hazırды.

Vezir-i Âzam İbrahim Paşa, Macaristan'da Tuna Nehri üzerinde bulunan askerî açıdan çok stratejik bir konumda olan Petervaradin Kalesi'ni karadan ve nehirden sıkıştırarak ele geçirdi. Bosna beyleri ve diğer komutanlar ise Orta Tuna boyunda İyluk ve Ösek dâhil, birçok kaleyi ele geçirerek asıl ordunun yol güzergâhındaki riskleri ortadan kaldırdı.

Osmanlıların bu askerî faaliyetlerinden haberdar olan Macar Kralı II. Layoş; bir yandan askerî müdafaa tedbirlerini artırarak harbe hazırlanırken, diğer yandan da Avrupa'nın diğer devletlerinden yardım istedi. Macar askerleri, Osmanlı ordusunun Drava Nehri üzerine kurulan köprülerle asker sevk etmesini engellemek için direnmişlerse de başarılı olamadılar.

Artık Osmanlı ordusunun hedefi, Macar ordusunun toplandığı Mohaç ovasıydı ve hedef Macar başkenti Budin'i ele geçirmekti. Kanunî 29 Ağustos 1526'da cenk elbisesini giymiş, ak bir ata binerek üç yüz bin kişiden oluşan muhteşem ordunun muhteşem komutanı olarak harp vaziyetini almıştı.

Tarihin en kanlı savaşlarından biri olan Mohaç'ta Osmanlı güçleri Macarları merkeze çekerek iki saat gibi kısa bir sürede imha etmeyi başarmıştı. Ölenler arasında genç Macar Kralı II. Layoş da bulunuyordu.

VIYANA SEFERİ (1529)

Halk içinde müteber bir nesne yok devlet gibi,
Olmaya devlet cihanda, bir nefes sıhhat gibi.
Saltanat dedikleri ancak cihan kavgasıdır,
Olmaya baht u saâdet dünyada vahdet gibi.

Kanunî Sultan Süleyman (Muhibbi)

Osmanlılar, Mohaç Meydan Muharebesi sonrasında hiçbir direnişle karşılaşmadan Budin şehrini ele geçirdi. Şehrin anahtarlarının Kanunî'ye teslim edilmesiyle Macar Krallığı fiilen ortadan kalktı. Böylece Macaristan'ın Osmanlı himayesine girdiği yeni bir dönem başladı. Kanunî, Macaristan tahtına Osmanlı kaynaklarında Yanoş olarak bilinen Erdel Voyvodası Zapolya'yı geçirerek hükümdar olmasını sağladı.

Ancak Avusturya İmparatoru Ferdinand, Macaristan'ın Osmanlı tesiri altında bir hükûmetle yönetilmesini hiçbir vakit kabul etmedi ve türlü entrikalara başvurarak Macaristan'ın yönetim hakkının kendisine ait olduğunu iddia etti. Mohaç Meydan Muharebesi'nde ölen Macar Kralı eniştesi idi. Macaristan tahtının da tıpkı kız kardeşi vasıtasıyla kendisine intikal eden Bohemya, Moravya, Slovakya toprakları gibi kendisine bırakılmasını istiyordu. Ağabeyi Kutsal Roma-Germen İmparatoru Şarlken'den destek alan Ferdinand, siyasî emellerini gerçekleştirmek için harekete geçti ve Zapolya'yı bir meydan muharebesi sonucu yenerek Budin şehrini aldı. Böylece Macaristan'a büyük ölçüde hâkim olmayı başardı. Tahtını kaybeden Zapolya, bu gelişmeden Osmanlı'yı haberdar ederek Kanunî'den yardım istedi. Bu durum Osmanlı ordusunu yeniden Orta Avrupa'ya yöneltti ve 1529 Viyana Seferi'nin sebebini teşkil etti.

Öte yandan Fransa Kralı Fransuva da, Kutsal Roma-Germen İmparatoru Şarlken tarafından zor durumda bırakılmış ve İstanbul'a gönderdiği elçisi vasıtasıyla Kanunî'den yardım istemişti. Bu talebe karşılık, Osmanlı hükümdarı da bir fermanla Fransuva'ya destek olacağını işaretlerini vererek Kral Fransuva'dan hükümdarlara yaraşır bir tavır göstermesini istedi:

"Sultanların sığınma yeri olan kapıma; adamın Frankipan ile mektup gönderip, memleketinizin düşman istilâsına uğradığını; hâlen hâpiste olduğunuzu bildirip, kurtulmanız hususunda bu taraftan yardım ve medet istemişsiniz. Her ne ki demişseniz benim yüksek katıma arz olunup teferruatıyla öğrendim.

Yenilmek ve hapsolünmek hayret edilecek bir şey değildir. Gönlünüzü hoş tutup üzülmeyesiniz. Bizim ulu ecdadımız, daima düşmanı kovmak ve memleketler fethetmek için seferden geri kalmamıştır. Biz dahî onların yollarından yürüyüp, her zaman memleketler ve kuvvetli kaleler fethetmekteyiz. Gece-gündüz daima atımız eyerlenmiş ve kılıcımız belimizde kuşatılmıştır. Allah hayırlar versin ve iradesi neyse o olsun. Bunun dışındaki vaziyet ve haberleri adamınızdan sorup öğrenesiniz."

Kanunî'nin batıya yapacağı seferin hazırlıkları sürerken; Avusturya, elçileri

aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne barış teklifinde bulundu. Macaristan'ın bazı tavizlerle kendilerine bırakılması karşılığında Osmanlı'yla sulh anlaşması yapılacağı teklifini ihtiva eden bu teklif, Osmanlı tarafından reddedildi. Böylece Kanunî'nin batıya ikinci seferi başlamış oldu. Mayıs ayında yola çıkan Kanunî'nin güçlü ordusunda iki yüz elli bin asker bulunuyordu. Altı bin kişiden oluşan dost Macar kuvvetleri de devrik kralları Zapolya'nın nezaretinde Mohaç ovasında Osmanlı ordusuna katıldı. Budin şehri, Osmanlı kuvvetlerince gerçekleştirilen şiddetli bir kuşatmanın ve yarım günlük mukavemetin ardından teslim olmak zorunda kaldı. Macaristan'ın yönetimi, daha önceden kararlaştırıldığı gibi, yıllık vergi ödemesi ve Osmanlı'ya bağlılığını sürdürmesi şartıyla tekrar Zapolya'ya bırakıldı. Yapılan görkemli bir merasimle Macar krallık tacı Zapolya'ya yeniden giydirildi.¹⁴⁰ Macar Kralı, kendisinin tekrar Macar tahtına çıkmasına yardımcı olan yeniçerilere bol ihsanlarda bulunarak ödüllendirdi.

Kanunî, Budin'i aldıktan sonra bir kısım yardımcı kuvvetleri orada bırakarak 120 bin kişilik bir kuvvetle Avusturya'nın başkenti Viyana üzerine yürüdü. Yeni hedefin Viyana oluşu, batı kamuoyunda çok büyük korku ve telâş oluşturdu. Bu durum, Avusturya Kralı Ferdinand'ın bile şehri terk etmesine yol açtı.

Ferdinand, Viyana'da on altı bin kişilik bir kuvvet bırakarak Almanya içlerinde geziye çıkmak zorunda kaldı. Ayrıca tüm hristiyan dünyasını da Osmanlılara karşı yardıma çağırırdı. Oysa Kanunî, Viyana Seferi'yle batıya sadece gözdağı vermek istiyordu. Gerek yeni bir fetih hareketi, gerekse Avusturya'nın başkenti gibi büyük ve stratejik bir merkezi ele geçirme hedefi, askerî açıdan da büyük riskler taşırdı. Her şeyden önce, Osmanlı idaresi henüz Macaristan'da tam olarak yerleşmemiş ve istenilen otorite de sağlanamamıştı. Bu olumsuzluğa rağmen Kanunî, Viyana'yı on yedi gün boyunca kuşatma altında tutarak şehrin surlarını toprakla dövmeye devam etti. Ancak şehri ele geçirmek için gerekli malzemenin olmaması, ordunun geri dönüş zorluklarının göz önünde bulundurulması, bazı toprakların çamura saplanması ve yaklaşan kış sebebiyle orduyu daha fazla yıpratmadan kuşatmayı kaldırdı ve İstanbul'a döndü.

ALMAN SEFERİ (1532) ve İSTANBUL BARIŞI (1533)

Avusturya Kralı Ferdinand, Macaristan'ın iç işlerine müdahale etme konusundaki ısrarını sürdürerek gönderdiği bir elçiyle vergi vermek şartıyla Ma-

¹⁴⁰ İ. H. Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, c. II, s. 329.

caristan'ın kendisine bırakılması talebini yeniden İstanbul'a bildirdi. Tekrar ret cevabı alması üzerine Budin'i kuşatma altına almak için harekete geçti. Zaten Macar Kralı Zapolya da memlekette huzur ve sükûnu bir türlü temin edememiş ve bir kısım Macar beyleri Ferdinand'ın taraftarı olmuştu.

Avusturya Kralı; Osmanlılara ait Esterгон, Vişegrad ve Vaç kalelerini aldıktan sonra Budin'i muhasara etti. Ancak tüm gayret ve kararlılığına rağmen şehri düşüremedi, Budin'e yardım için yetişen Semendire ve Bosna sancakbeylerine bağlı kuvvetlerle karşı karşıya gelmemek için elli yedi gün süren kuşatmayı kaldırarak çekilmek zorunda kaldı.

Budin'in Ferdinand tarafından kuşatılması haberi İstanbul'a ulaşır ulaşmaz, derhâl Macaristan üzerine yeni bir sefer düzenlendi (Nisan 1532). Kanunî bu kez kararlı bir biçimde, Alman İmparatoru Şarlken'e ve kardeşi Avusturya Kralı Ferdinand'a büyük bir ders vermek istiyordu. Amacı bir meydan savaşıyla bu güçlere karşı üstünlüğünü kabul ettirmek ve Osmanlı'nın Orta Avrupa hâkimiyetini kesinleştirmekti. Kanunî'nin yaptığı açık savaş davetine rağmen gerek Ferdinand gerekse Şarlken ortalıkta gözükme cesareti gösteremediler. Almanya içlerine yönelen Osmanlı akınlarına ve çeşitli Avrupalı milletlerden meydana gelen iki yüz elli bin kişilik ordusuna rağmen Şarlken; sessizliğini koruyor, Viyana'ya ikinci kez Osmanlı saldırısı gerçekleşmesi durumunda, alınacak önlemleri askerî bir mecliste müzakere ediyordu.

Osmanlı ordusu, irili ufaklı on beş kaleyi ele geçirdikten sonra birkaç hafta süren bir kuşatmanın ardından Viyana yolu üzerindeki stratejik Gons Kalesi'ni de aldı. Yedi aydır düşmanla karşılaşma imkânını bulamayan Kanunî, kışın yaklaşması üzerine bu askerî sefere son vererek İstanbul'a döndü. Ardından her iki hükümdara da ağır sözlerle dolu birer mektup yolladı. Bu sefer sonucunda Macaristan'daki Osmanlı hâkimiyeti biraz daha perçinlendi. Nitekim Kral Zapolya; Osmanlı Devleti'ne sadece dost ve müttefik bir ülke olarak kalmadı, bir süre sonra muayyen bir miktarda yıllık vergi de ödemeye başladı. Çok geçmeden Ferdinand da Osmanlı'nın Macaristan hâkimiyetini onaylayan bir barış anlaşmasını imzalamak zorunda kaldı. Yapılan İstanbul Anlaşması'na göre Ferdinand, bundan böyle Macaristan'ın iç işlerine karışmayacağını taahhüt ediyor, diplomatik olarak Osmanlı Sadrazamı'na denk bir statüye sahip olduğunu ve Kanunî'nin siyasî üstünlüğünü kabul ediyordu (1533).

Avusturya Kralı Ferdinand, Osmanlı'yla yaptığı anlaşmaya rağmen Macaristan'ı ele geçirme arzusundan hiçbir zaman vazgeçmedi. Nitekim Kral Zapol-

ya'nın ölümünün ardından Budin'e Avusturyalı ve Almanlardan oluşan bir ordu göndererek Macaristan'ı tekrar ele geçirme girişiminde bulundu. Ancak ölen Macar Kralı Zapolya'nın eşi Kraliçe İsabella, başkentini kuşatan Avusturya kuvvetlerine karşı Kanunî'den yardım istedi. Haziran 1541'de harekete geçen Osmanlı ordusu, Ağustos ayında Ferdinand'a bağlı kuvvetleri yenmeyi başardı ve Budin yeniden kurtarılmış oldu.

Ferdinand bu askerî hamlesinin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından bir kez daha Osmanlı'ya müracaat ederek, yıllık haraç karşılığında Macaristan'ın kendisine bırakılmasını istedi. Bu diplomatik girişiminden de bir sonuç alamayan Ferdinand, bu kez Türklerin ilerleyişini bahane ederek toplamayı başardığı Avrupalı milletlerden oluşan bir orduyla Budin önlerine geldi ve Peşte Kalesi'ni kuşattı. Bu gelişme üzerine Kanunî, yeniden bölgeye güçlü bir orduyla hareket etti (Kasım 1542). Ordu, henüz Edirne yakınlarına varmadan Peşte önlerinde bulunan kuvvetlerin düşmana karşı kesin bir zafer kazandıkları haberi ulaştı. Bu durum, orduda büyük bir sevinç yarattı. Avrupa orduları, az sayıdaki müdafaa askerleri tarafından kesin bir yenilgiye uğratarak imha edilmişti. Böylece yola çıkan merkez ordusu da Edirne'de kaldı.

Bu sefer sonrasında Zapolya'nın elinde bulunan Macaristan toprakları doğrudan Osmanlı topraklarına ilhak edildi. Hemen peşinden Budin Beylerbeyliği oluşturularak on iki sancağa ayrıldı. Arazi tahriri yapıldı ve Budin Beylerbeyliğine Bağdat Valisi olup aslen Macar olan Süleyman Paşa getirildi. Böylece Macaristan meselesi kesin olarak çözümlendi. Macaristan'ın kuzey ve batı bölümlerinden bir kısım topraklar Avusturya'ya bırakıldı. Erdel bölgesi de ölen Macar Kralı'nın oğlu Sigismund'un hâkimiyetine terk edildi. Asıl Macaristan'da ise yaklaşık bir buçuk asır süren Osmanlı hâkimiyeti dönemi başladı. Böylece cihad ve gaza rûhuyla yeni ülkeler Osmanlı hâkimiyetine sokulduğu gibi, hristiyan dünyasına karşı da bariz bir üstünlük sağlanmıştı.

Osmanlı için gazâ ve yayılma; devlet, asker ve halk için kaçınılmaz bir hareket, hayat ve denge prensibi idi.¹⁴¹ O günkü şartlarda ordunun İstanbul'dan Tuna boylarına iki-üç ay süren meşakkatli bir yolculuktan sonra varabildiği; askerlerin yiyecek ve barınma ihtiyaçlarının temininin zorlukları ve en önemlisi de yol şartlarının elverişsizliği hesaba katıldığında, cihad ve gazâ rûhunun Osmanlı'da ne denli güçlü olduğu kolayca anlaşılır.

¹⁴¹ Halil İNALCIK; Osmanlı Tarihinde Dönemler, s. 64.

Gazâdır dîn-i İslâm'ın şîârı;
Gazâdır pâdişahlar iftîhârı.
Gazâ ile açılır memleketler;
Gazâdan feth olunur her cihetler.
Gazâ begler, bahâdırlar işidir;
Gazâ ile olur şâhın işidir.
Gazânın ecrine olmaz tenâhî;
Gazâdır şehlere farz-ı ilâhî.
Gazâ ile olur fevz ü ganâyim;
Gazâ ile olur mahv-i cerâyim.¹⁴²

KANUNÎ'NİN DOĞUYA SEFERLERİ

Dîde ez âteş-i dil garka-i âbest merâ
Kâr-ı in çeşme zi ser-çeşme harâbest merâ
Kanunî Sultan Süleyman (Muhibbî)

Kanunî Sultan Süleyman, bizzat katıldığı seferler ve uzun mücadeleler sonucunda Macaristan'ı Osmanlı'ya bağlayarak hristiyan dünyasına üstünlüğünü kabul ettirdikten sonra doğuya yöneldi. Esasen Osmanlı'nın batı ile savaş hâli, yoğun bir şekilde sürerken bile; Osmanlı ile Safevî İran'ı arasında yer yer çatışmaya varan bir rekabet ve üstünlük yarışı devam etmekteydi. İki devlet arasındaki çekişme ve rekabetin temelleri, birbirlerini iyi tanıyan ve ikisi de son derece yetenekli hükümdarlar olan Kanunî ve Tahmasb döneminde atılmış, yüzyıllar boyu aynı çerçevede devam etmiştir.

Kanunî; Yavuz'un ardından Osmanlı tahtına oturarak, Osmanlı Devleti'ni doğuda, batıda, Afrika'da ve denizlerde başarıdan başarıya koşturmuş; 46 yıl süren saltanatı döneminde Osmanlı'nın üstünlüğünü açıkça ortaya koymuştur. Öte yandan Şah İsmail'in ardından Safevî Devleti'nin başına geçen Şah Tahmasb (1524-1576) da 52 yıl süren uzun saltanatı boyunca genç Safevî Devleti'ni Fırat'tan Ceyhun ırmağına kadar uzanan geniş bir alanda başarıyla yönetmiştir.

Bir İngiliz tarihçisinin; "Atlı göçebeler; imparatorlukları yıkabilir, ancak yönetemez." iddiasının aksine, Safevîler; atlı göçebe bir gelenekten gelmelerine rağmen Fars-İran devlet geleneğini de iyice özümseyerek kendilerine

¹⁴² Celâlzâde Mustafa; Tabakatü'l-Memâlik.

has, fakat çoğu kez güven vermeyen siyasetleriyle; güçlü Osmanlı'nın karşısına doğrudan çıkmayıp her seferinde Osmanlı ordusunun bitirici hamlelerini İran içlerine çekilerek başarıyla savuşturmuş, ortadan kaldırılamayacak bir güç olduğunu ispatlamıştır.

Başlangıçta Kanunî, babası Yavuz Selim Han'ın aksine Safevîlere karşı daha yumuşak bir politika takip etmiş, ağırlığı yeniden hristiyan batıyla mücadeleye vermişti. Nitekim Çaldıran Savaşı'ndan sonra Azerbaycan'dan sürgün edilen, 600 hanelik Tebrizli topluluğu serbest bırakarak ülkelerine dönmelerine izin vermişti.¹⁴³

İran'a karşı uygulanan ticarî ambargoları kaldırmış, başta ibrişim olmak üzere ipek ticaretini serbest bırakmıştı. Ayrıca İranlı tüccarların Anadolu'dan bakır, gümüş ve altın gibi madenleri İran'a götürmelerine izin verilmişti. Hattâ batıya yapacağı seferlerin öncesinde, daha önceki tutumların aksine, Safevî hükümdarlığına «kâfir kuvvetlerine karşı işbirliği» teklifinde bulunmuştu. Oysa daha önceki tüm yazışmalarda Safevîler için «Zındık, Kızılbaş, Râfîzî» sıfatları kullanılmakta; Şii müslümanlar dalâlet ehli olmakla, hattâ kâfirlikle itham edilmekteydi. Esasen bu tutum her iki devlette de barış ve mücadele dönemlerine göre değişiklik arz etmekteydi. İran; Şiilik üzerinden Anadolu'da genişleme arzularını gerçekleştirmek istiyor, bu gaye uğrunda her fırsatı değerlendirerek Anadolu'yu karışıklığa sevk edecek faaliyetlere çanak tutuyordu. Bilhassa Anadolu Alevîlerini Osmanlı aleyhine kışkırtarak onları kendi siyasi emelleri için kullanma yoluna gidiyordu. Bu yöndeki Safevî tahrikleriyle Anadolu'da Baba Zünnûn İsyanı (1526), Kalenderoğlu İsyanı (1527) ve Molla Kâbız Vak'ası gibi birçok karışıklık meydana gelmişti.

Osmanlı; mezhep bakımından, Hindistan'a hâkim ve Safevîlerin güney komşuları olan Bâbüşşahlar gibi Sünnî idi. Bu sebeple, Osmanlı devlet politikası; «Sünnî akîdesinin korunması ve Kızılbaş-Safevî tehlikesinin bertaraf edilmesi» eksenine oturtulmuş, Safevîlerin Anadolu'daki etkisini kırmak amacıyla karşı politikalar geliştirilmişti.

Kanunî, batı dünyasıyla gerçekleştirdiği İstanbul Barışı'ndan (1533) sonra doğuya yönelerek; batıda mücadele ederken fırsattan yararlanıp Anadolu'da faaliyetlerini artıran Safevîler üzerine bitirici bir sefer kararı aldı. Safevî İran devletiyle olan askerî siyasetini iki temel esas üzerinden yürütüyordu:

Birincisi; Fırat Nehri'nin tabii sınır hâline getirilmesi,

¹⁴³ Osmanlı Devleti'nin İran Politikası (16. ve 17. yüzyıl); Prof. Dr. Remzi KILIÇ; makale.

İkincisi ise; Azerbaycan ve Irâk-ı Arab (Sünnî Irak) bölgesinin zaptedilerek kontrol altına alınmasıydı.¹⁴⁴

Bu politika doğrultusunda; doğuya, üç büyük ve masraflı sefer düzenlendi ve öngörülen her iki hedef de büyük ölçüde gerçekleştirildi.

İRAKEYN SEFERİ (1533-1535)

Kanunî, İran Seferi'ne çıkmadan önce Türkistan ve Hindistan bölgesindeki Sünnî-İslâm devletlerini Safevîlere karşı işbirliğine çağırdı. 1533-1535 yıllarını kapsayan ve geniş çaplı hazırlıklar yüzünden etkili olmuş İrakeyn Seferi'ne yaklaşık 150 bin Osmanlı askeri iştirak etti. Ordu, Safevî topraklarında ilerleyişini sürdürmesine rağmen Şah Tahmasb; Osmanlı ordusunun önüne çıkmayarak İran içlerine çekildi. Hattâ sırf bu yüzden Safevî başkenti; Tebriz'den, ahâlisi Fars ağırlıklı Kazvin'e nakledilmişti. Böylece göçebe Türk süvarilerin kurduğu devlette, Fars kültürünün etkisi biraz daha artmış oldu.

28 Kasım 1534'te, Veziriazam İbrahim Paşa; öncü birliklerin başında, hiçbir direnişle karşılaşmaksızın Bağdat'a girdi ve hükümdarı Kanunî'nin büyük zafer şenlikleri içerisinde bu tarihi şehre ulaşması için gereken hazırlıkları yaptı. Bunun üzerine Kanunî, 30 Kasım 1534'te görkemli bir merasimle şehre girdi ve yerel yöneticilerin huzurunda şehrin sembolik anahtarlarını teslim aldı. Kanunî'yi karşılayanlar arasında ünlü divân şairimiz Fuzûlî de yer almış ve bu durumdan hoşnut olan muzaffer Hünkâr, Fuzûlî'ye iltifat ederek vakıflardan kendisine maaş bağlanmasını emretmiştir. Bağdat'ta dört ay kalan Kanunî, Hanefî mezhebinin kurucusu Ebû Hanîfe'nin mezarını ziyaret etmiş; türbesini onardığı gibi, adına da bir cami yaptırmıştır. Ayrıca Hz. Ali soyundan İmam Musa Kâzım ve büyük mutasavvıf Abdülkâdir Geylânî'nin türbelerini de tamir ettirerek hem Şiîlerin hem de Sünnîlerin gönlünü almıştır.

Osmanlı ordusu ayrıca Azerbaycan istikametindeki ilerlemesine de devam etmekteydi. Bir ara Kanunî, Şah ile karşılaşmak ve onunla bir meydan savaşına tutuşmak istediye de; Şah Tahmasb, her zamanki gibi İran içlerine çekilerek kuvvetlerini korumayı tercih etmiş, Osmanlı ordusunun yorgun düşmesini ve yıpranarak çekilmesini beklemiştir. Kanunî, başarıyla gerçekleştirdiği bu ilk seferine 1535 yılının Ağustos ayında son vererek Tebriz'den ayrılmış ve muzaffer bir şekilde İstanbul'a dönmüştür.

¹⁴⁴a.g.e.

Bu sefer sonucunda; Anadolu'nun birlik ve bütünlüğü sağlandığı gibi, Bağdat dâhil Irak'ın Arap toprakları ile eski Safevî başkenti Tebriz, Osmanlıların eline geçti. Ancak bölgenin dağlık olması, ağır silâhların taşınmasının zorluğu ve ordunun ihtiyaçlarının temin edilmesindeki güçlükler, istenilen kesin sonuçların alınmasını engelleyici faktörler olmuştur. Ayrıca bu zor seferin masrafı Osmanlı bütçesine çok önemli bir yük getirmiş, otuz bin askerin kaybına ve on binlerce askerin yaralanmasına yol açmıştır. Bütün bunlara karşılık, Osmanlıların askeri açıdan gücünü; Basra Körfezi, Hint Okyanusu ile Kızıldeniz ekseninde pekiştirmesi de bu seferle gerçekleşmiştir.

Osmanlı kuvvetlerinin çekilmesinin ardından Şah'ın ordusu karşı atağa geçerek; Tebriz, Erzurum, Hınıs ve Van taraflarını istilâ etti. Ayrıca bölgedeki bazı kaleleri ele geçirdiği gibi, Doğu Anadolu'da da birçok tahribatta bulundu. Bölgede varlığını korumaya çalışan Şirvan Hanlığı da Safevîlerin baskısı altına girdi. Yıllar içinde kurulan dengelerin bozulması ve Safevî tehlikesinin artması, Osmanlı açısından yeni bir seferi kaçınılmaz kılmaktaydı.

TEBRİZ SEFERİ (1548)

Böylece Kanunî; Safevîlere önemli bir darbe vurmak, Anadolu'da siyasi ve mezhebî birliği sağlamak, doğu sınırlarının güvenliğini sağlamak gayesiyle, 1548 yılının Mart ayında Üsküdar'dan yeni bir sefer başlattı. Hünkâr, güçlü ordusuyla önce Erzurum'a ulaştı. Burada bir müddet dinlendikten ve bazı önlemleri aldıktan sonra ilerlemesini sürdürerek hiçbir zorluk çekmeden Tebriz'e girdi. Ancak her zamanki gibi Şah, yine karşısına çıkamamış ve cenge girmeyerek Osmanlı ordusunun yıpranmasını beklemeyi tercih etmişti. Nitekim erzak ve barınma ihtiyaçlarının karşılanmasında meydana gelen güçlükler, ordunun yorgun düşmesi ve kırıcı hastalıkların baş göstermesi gibi olumsuzluklar üzerine Kanunî âni bir kararla Tebriz'den ayrıldı ve Anadolu'ya dönerek Safevîlerin kontrolündeki Van Kalesi'ni şiddetli bir hücumla ele geçirdi. Van Beylerbeyliğini oluşturmak sûretiyle aldığı idarî tedbir neticesinde, İran sınırındaki Osmanlı tahkimatı daha güçlü hâle getirilmiş oldu.

NAHÇIVAN SEFERİ (1552)

1552 yılında, Osmanlı Devleti'nin batı ile çatışmasından yararlanmak isteyen Şah Tahmasb'ın sınır tecavüzlerini artırması, bölgedeki kale ve kasaba-

larda yağmaya yönelmesi; Kanunî'yi bir kez daha harekete zorladı ve üçüncü İran Seferi'ne çıkmak zorunda bıraktı.

1554 yılında Kanunî, görülmemiş büyüklükteki bir orduyla Azerbaycan'a bu kez «yağma ve yıkıcı yönü» ağır basan bir sefer gerçekleştirdi. Böylece Safevîlerin daha önce Doğu Anadolu'da yapmış olduğu tahribatlara misilleme yapılmış oldu. Bu askeri harekât sırasında çok miktarda esir ve ganimet ele geçirildiği gibi, birçok bahçe ve saray da tahrip edildi. Ancak İran üzerine gerçekleşen bu sefer de daha öncekiler gibi istenen kesin ve nihâi sonucu vermemiş, Safevîler geriletilebilmiş ancak ortadan kaldırılamamıştır.

Nihayet Osmanlı Devleti alışılmışın dışında, yeni bir politika benimseyerek barışa yöneldi. Böylece iki ülke arasında akl-ı selim galip gelmiş, kırk yıla yakın, aralıklarla devam eden savaş hâline son verilmiş oldu. Nitekim Erzurum'da İran elçilerinin kabulüyle başlayan diplomatik temaslar, Nisan ayında Amasya'da antlaşmayla noktalandı.

1555'te yapılan Amasya Barışı'na göre seferler sırasında Osmanlıların ulaştığı sınırlar çerçevesinde bir anlaşmaya gidildi. Buna göre, Tebriz dâhil Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Irâk-ı Arap Osmanlılarda kalıyordu. Buna karşılık Osmanlılar da Safevîlerin varlığını tanıyor, mezhebî açıdan iki devlet arasında çıkan meseleler konusunda taraflar daha dikkatli davranmaya yöneltiliyordu. Buna bağlı olarak İran tarafı ilk üç halife hakkında daha dikkatli bir dil geliştirmeyi ve onlara sövmemeyi kabul ediyor; buna karşılık Osmanlı Devleti de İran hacılarının güçlük çekmeden mukaddes toprakları ziyaret edebilmelelerini garanti ediyordu. Bu barış Şah Tahmasb'ın vefatına ve ardından meydana gelen siyasî karışıklıklara kadar yirmi beş yıl devam etti.¹⁴⁵

HAYREDDİN PAŞA ve MAĞRİB'İN OSMANLI HÂKİMİYETİNE GİRİŞİ

Deniz ufkunda bu top sesleri nereden geliyor?
Barbaros belki donanmayla seferden geliyor.
Adalar'dan mı, Tunus'tan mı, Cezâyir'den mi?
Hür ufuklarda donanmış iki yüz pâre gemi,
Yeni doğmuş ayı gördükleri yerden geliyor.
O mübârek gemiler hangi seherden geliyor?

(Yahya Kemal)

¹⁴⁵Osmanlı Tarihi; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI; c. 2, s. 361.

Kanunî dönemi, Osmanlı denizciliğinin de zirveye çıktığı yıllar olarak kabul edilir. Akdeniz'i bir baştan bir başa denetim altına alan deniz adamları silsilesinin en büyüğü Hayreddin Paşa'nın; Kanunî'nin davetine icâbet ederek, Osmanlı Devleti'nin hizmetine girmesi, zirveye giden yolu açan gelişmeydi. Uzun süreden beri müstakil bir biçimde Akdeniz'de, hristiyan korsanlarına karşı mücadele etmekte olan Hayreddin Hızır Reis; kardeşleriyle beraber Cezayir'e hâkim olmuş ve Akdeniz'de etkili bir güç hâline gelmişti.

Ömrünü Akdeniz'de hristiyanlarla mücadeleye adayan bu Türk ve İslâm tarihinin en büyük «Deniz Akıncısı», batılılar tarafından Barbaros ismiyle anılmaktaydı. Barbaros; aslen Selânik ve Manastır arasındaki Yenice-i Vardar kasabasında, asker bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Fatih zamanında, Midilli'de görevlendirilen tımarlı sipahilerden; Yâkub Ağa'nın kendisi gibi denizci olan dört oğlundan biridir.

Kardeşleriyle beraber, Akdeniz'de hristiyan korsanlarına karşı başarılı mücadeleleriyle, giderek yıldızı parlamıştı. Bu dönemde kardeşleriyle birlikte Osmanlı ve diğer mahalli İslâm sultanlıklarından müstakil bir biçimde denizlerde önemli bir güç hâline gelmişti. Hattâ bu dönemde müdeccenler diye tanımlanan ve Gırnata İslâm Devleti'nin yıkılışından sonra, cemaat olarak varlığını devam ettirmek isteyen, İspanyol zulmü altında ezilen müslümanlara ciddi yardımlar yapmışlardı. Bazı müslümanları Kuzey Afrika'ya taşıdıkları gibi, hristiyan korsanların ve haçlı deniz güçlerinin korkulu rüyası olmayı başarmışlardı.

Korsanlık; Akdeniz'de hristiyanlarca başlatılmış, İslâm güçlerine ve hacca gitmekte olan yolcu gemilerine karşı sürdürülen bir çeşit mevzii savaştı. Kanun ve kural tanımayan bu korsanlara karşı, Akdeniz'de II. Bâyezid döneminden itibaren, Osmanlı deniz adamları boy göstermeye başlamış; zamanla Orta ve Batı Akdeniz'de çok önemli seyyar deniz gücünü oluşturmuştu. Osmanlı denizcileri; korsanların aksine, İslâm hukuku prensiplerine göre hareket etmekte, İslâm'ın cihad ve gazâ anlayışının bir gereği olarak, mücadele edip cihad etmekteydiler. Ayrıca bu levantler, hukuk dışına çıkarlarsa; «harâmî levant» olarak adlandırılarak cezalandırılmaktaydı.

Yavuz döneminden itibaren Akdeniz'de boy gösteren bu seyyar deniz gücü, Osmanlı donanmasına katılarak Akdeniz'in en büyük deniz gücünü oluşturmuştur¹⁴⁶

¹⁴⁶ İdris BOSTAN, *Osmanlı Gemileri*, s. 67.

Yavuz Selim zamanında Cezayir'e hâkim olmayı başaran Barbaros kardeşlerden Baba Oruç'un şehâdetinin ardından, kardeşi Hayreddin Hızır Reis, Cezayir hükümdarlığını üstlendi. Ancak artan İspanyol baskıları sonucunda, Osmanlı'dan yardım istemek zorunda kaldı. İstanbul'a gönderdiği heyetle birlikte; dört gemi, bir miktar esir ve hediyelerle âcıl yardım istedi. Yavuz; Hayreddin Hızır Reis'in bu talebini olumlu karşıladı ve birtakım harp araçları ve gemi için gerekli malzemelerle birlikte, iki-üç bin asker yolladığı gibi, Anadolu'dan ihtiyaç duyduğu kadar asker teminine de müsaade etti.

Kanunî; işbaşına geçtikten sonra, batıda Şarlken'in güçlü Kutsal Cermen İmparatorluğu'yla karada ve denizde büyük bir mücadele içine girmişti. Karada; Macaristan için batıya sayısız seferler düzenlemiş, bir dereceye kadar üstünlüğünü kabul ettirmişti. Denizlerde de bu mücadelenin kusursuz yürümesi için; Akdeniz'de güçlü bir donanma sahibi olunması ve Şarlken'in denetimindeki İspanya'ya karşı, Fransa ile dostluğun korunmasından oluşan politikalarını yürürlüğe koydu. Bu amaçlar doğrultusunda, şöhreti kıtaları aşmış büyük denizci Hayreddin Reis'i İstanbul'a çağırdı ve düzenlenen bir törenle kendisine Osmanlı Kaptan-ı Deryâlığını verdi. Hil'at giydirilerek mükâfatlandırılan Hayreddin Reis de, İspanyol baskısı altında yönetme zorluğu yaşadığı Cezayir'i Osmanlı'ya bağladı.

Hayreddin Paşa, Kaptan-ı Deryâlığa ve Cezayir Beylerbeyliğine getirilişinin ardından; Osmanlı donanmasını bir imparatorluk donanması hâline dönüştürmek için, İstanbul tersanesinde geniş kapsamlı teknik hazırlıklara girişti. Gemi mühendisliği ve inşası konusunda, var olan eksiklikleri gidermeye çalıştı. Zaten yıllar içerisinde, gemi inşa ve tamir işlerinde uzmanlaşmıştı.

Kanunî'nin görevlendirmesiyle Barbaros, Mayıs 1534 yılında 100 gemiden oluşan donanmayla Akdeniz'e açılarak Tunus'a doğru yola çıktı. Önce İtalya kıyılarını yağmalayan Barbaros, Ağustos ayında Tunus açıklarında Ben-zert Limanı'na ulaştı. Ancak İspanya Kralı Carlos'un 300 gemiden oluşan güçlü donanmasıyla Tunus'a çıkması üzerine, Cezayir'e çekilmek zorunda kaldı. İstanbul'a dönerken haçlıların kontrolündeki Mayorka Adası'na hücum ederek pek çok esir ve ganimet alan büyük kaptan, beylerbeyi olarak yaptığı ilk seferini başarıyla tamamlayarak İstanbul'a döndü.

PREVEZE ZAFERİ (1538)

Hayreddin Paşa ile güçlenen Osmanlı donanmasının Korfu Adası'nı muhasara etmesi, hristiyan dünyasında büyük korku meydana getirdi. Venedik; Adri-

yatik ve Ege'deki bazı adalarını geri alabilmek maksadıyla, Papa ve Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu ile birlikte hareket etmeye karar verdi. Andrea Doria tarafından yönetilen; İspanya, Venedik-Papalık, Portekiz, Ceneviz ve Malta güçlerinin iştirak ettiği büyük hıristiyan donanması, Barbaros'un liderliğindeki Osmanlı donanması tarafından 1538'de Preveze'de yenilgiye uğratıldı. Bu zaferle hıristiyan dünyası, Akdeniz'deki hâkimiyetini İslâm dünyası lehine kesin olarak kaybetti.¹⁴⁷

Sadece Hayreddin Paşa'nın değil, Osmanlı ve İslâm tarihinin en önemli deniz zaferleri arasında yer alan Preveze Deniz Savaşı; Andrea Doria komutasındaki birleşik haçlı donanmasına karşı, kazanılmış eşsiz bir zaferdir. Güç dengeleri hesaplandığında, haçlıların bâriz üstünlüğü ortadaydı. Ancak haçlı filosu, Barbaros'un taktik dehâsı ve Osmanlı deniz askerleri olan leventlerin kahramanca mücadelesine boyun eğerek kesin bir yenilgiye uğratıldı. Hattâ Andrea Doria; müttefiklerin imdat isteklerine bakmayarak, savaş alanından süratle kaçarak uzaklaşmak zorunda kaldı. Hiçbir Türk gemisi batmamıştı. Askerden dört yüz şehid, sekiz yüz yaralı vardı. Düşmandan otuz altı kadirge ve firkateyn ile üç bine yakın esir alındı.¹⁴⁸

Bu zafer; uzunca bir süre, Akdeniz'in müslümanların hâkimiyetinde kalmasını sağladı. Akdeniz, âdeta bir Osmanlı gölü hâline geldiği gibi; Kuzey Afrika müslüman halkları da, haçlı saldırılarına karşı derin bir nefes alma fırsatı yakalamış oldu.

Barbaros Hayreddin Paşa; Batı Akdeniz'de, arkasında güçlü Osmanlı Devleti'nin desteğiyle Kuzey Afrika ülkelerine yöneldi. Bu manevra; bölgenin kaderini de etkilemiş, uzun süre yürürlükte kalacak olan Tunus, Libya ve Cezayir'deki Osmanlı hâkimiyeti tesis edilmiştir. Eğer Hayreddin Paşa'nın, yerinde müdahaleleri, Akdeniz'de İspanyol ve haçlı donanmalarına karşı tarihî zaferleri olmasaydı; bu gün, Kuzey Afrika'daki Tunus, Libya, Cezayir ve Fas ülkeleri tam bir Katolik sömürgesi konumuna mahkûm olacak ve burada yaşayan müslümanların âkıbeti İspanya'dakilerden farklı olmayacaktı. Nitekim İspanya'daki Kastilya Krallığı nâibi Kardinal Cisneros'un; Trablusgarb'ı, Cezayir Adası'nı, Şirsel'i, Becâye'yi ve Cerbe Adası'nı ele geçirerek Kuzey Afrika'da yeni bir İspanyol eyâleti oluşturma girişimi, Barbaros'un bu yerleri 1515'te yeniden fethetmesiyle engellenmişti. Barbaros; göçebe topluluklarına devlet yapısı altında hareket etme alışkanlığı kazandırmış ve böylece Fas, Tunus, Libya devletlerinin temellerini atmıştı.¹⁴⁹

¹⁴⁷ İdris BOSTAN, *Osmanlı Gemileri*, s. 67.

¹⁴⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 378-379.

¹⁴⁹ Barbaros Hayreddin Paşa ve Mağrib'in Osmanlılaşması, Dr. Angel De Bunes, Ibarra, s. 263.

OSMANLI- FRANSIZ YAKINLAŞMASI

Kanunî döneminin en önemli gelişmelerinden biri de şüphesiz, Osmanlı-Fransız yakınlaşmasıdır. Şarlken ve kardeşi Avusturya Kralı Ferdinand'ın İspanya'dan başlayıp Fransa hariç hemen hemen tüm kıta Avrupa'sında söz sahibi bir güç hâline gelmesi; Orta Avrupa hâkimiyeti konusunda, sadece Osmanlıları değil, aynı zamanda topraklarını, tahtını ve tacını tehdit altında gören Fransa'yı da endişelendirmekteydi.

Fransa Kralı I. François, 1520-1559 yılları arasında devam eden savaşlarda Kutsal Roma Germen İmparatoru Şarlken'in eline esir düşmüş (1524) ve çok ağır şartları olan bir barış anlaşması imzalamak zorunda kalmıştı. Bu anlaşmanın ardından I. François ve onun esâreti süresince Fransa'yı yöneten annesi Louis de Savua; Osmanlı Padişahı Kanunî Sultan Süleyman'a gönderdikleri mektuplarda, Şarlken'e karşı Osmanlı Devleti'nden yardım talebinde bulundular. Osmanlı ordusunun 1526'da Mohaç Meydan Muharebesi'ni kazanıp Macaristan'a girmesi üzerine, Şarlken; Fransızlarla barış yapmaya ve önceki şartlarını hafifletmeye mecbur kaldı. Şarlken ile I. François arasında akdedilen Madrit Anlaşması uyarınca I. François serbest bırakıldı. Ayrıca iki hükümdar, anlaşmanın 26. maddesi gereğince Türklere ve Protestanlara karşı bir Haçlı Seferi düzenlenmesi konusunda mutâbakata varmışlardı. Bu maksatla Papa'ya müştereken bir mektup yazdıkları da bilinmektedir. Madrit Anlaşması'nın bu hükmünden Osmanlı Padişahı hiçbir zaman haberdar olmamıştır.

Ancak François; memleketine döner dönmez ilk iş olarak kendisine zorla kabul ettirilen şartları üzerinden atmaya çalışmış ve Kanunî Sultan Süleyman'la gizli bir anlaşma yaparak Osmanlıları Şarlken'in geniş topraklarına doğudan hücum ettirme plânını uygulamıştır.

1535 YILI FRANSA'YA KAPİTÜLÂSYONLARIN VERİLMESİ

1535 yılında Kanunî'nin Fransa'ya bazı ticarî kolaylıklar ve hukukî imtiyazlar tanınması; Osmanlı Devleti'nin mücadele hâlinde olduğu batı hristiyan âlemini parçalamak amacıyla Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'na karşı ciddi bir diplomatik hamle olarak kabul edilmektedir. Osmanlı Devleti'nin amacı Fransa'yı yanına çekerek hristiyan bloğunu parçalamaktır. Öte yandan 1535 Kapitülâsyonları, Osmanlı Devleti tarafından batı dünyasına geniş şümüllü imtiyazların veril-

diği ilk büyük anlaşmadır. Kanunî ile Fransa Kralı I. François'in adlarına; Şubat ayında Sadrazam İbrahim Paşa ile Jean de la Forest arasında İstanbul'da imzalanan bu anlaşma, on beş maddeden oluşmaktaydı.

Anlaşmaya göre Fransız tacirler; Osmanlı topraklarında Türklerin verdiği kadar vergi ödeyerek ticaret yapabilecekler, Türkler de Fransa'da aynı haklardan yararlanabileceklerdi.

İkinci olarak; Fransızlar Osmanlı topraklarında yargı organları kuracaklar, kendi vatandaşlarını bu mahkemelerde yargılayacaklar; Osmanlı makamları da bu organların vereceği kararları uygulayacaktı. Diğer bir maddede de Osmanlı topraklarındaki tüm Fransız yurttaşlarına tam bir dinî özgürlük tanınıyor, hristiyanlarca mukaddes kabul edilen yerleri koruma ve tamir hakkı Fransa'ya veriliyordu. Bu madde; Doğu Akdeniz'deki tüm Katolikler üzerinde Fransa'nın koruyuculuğunu sağlamıştır.

Anlaşma; Akdeniz'deki hristiyan gemilerinin, korunma teminatı olarak Fransız bayrağı çekmelerini öngörmekteydi. Bu anlaşma Fransa'ya İstanbul'da sürekli bir büyükelçi bulundurma hakkı da verilmekteydi.¹⁵⁰

1535 Anlaşması'nın önemli bir özelliği de, sadece Kanunî döneminde geçerli olmasıydı. Ancak daha sonraki dönemlerde bu imtiyazlar genişletilmekle kalmadı, dâimî hâle de getirildi. Böylece kapitülasyon anlaşması iki devlet arasında bir yakınlaşma meydana getirdi. Bu sayede iki devlet arasındaki ticaret ilişkisi, uzun süreli dostluk ilişkilerinin de başlangıcı oldu. 1535 Anlaşması'nın tamamıyla ticarî bir anlaşma olduğu, içinde siyasi muhtevalı tek bir fıkranın bile bulunmadığı dikkat çekmektedir. Osmanlı Devleti ile Fransa arasında Şarlken'e karşı bir ittifak anlaşmasının yapılması, Jean de la Forest'tan sonra İstanbul Konsolosluğu'na atanan Kardinal Montluc dönemine rastlamaktadır.

Kanunî döneminde Fransa'ya verilen bu ticarî imtiyazlar daha sonraki dönemlerde Osmanlı gümrük ve vergi gelirlerini olumsuz etkilemiş, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam eden ekonomik problemlerin çok ciddi bir sebebi olarak görülmüştür.

Oysa Kanunî döneminde Fransa'ya sağlanan imtiyazlar, karşılıklılık esasına dayanmaktaydı. Bir başka ifadeyle, üretim yapan devletin lehine bir durum söz

¹⁵⁰ Sander ORAL, Ankara'nın Yükselişi ve Düşüşü, s. 85-86.

konusuydu. Sanayi İnkılâbı'ndan sonra Avrupalı tüccarların seri üretimle ucuza mal ettikleri ürünleri Osmanlı Devleti'ne ihraç etmeleri ve Osmanlı'nın geniş topraklarını âdeta iç pazar gibi kullanmaları, zamanla Osmanlı'da önemli ekonomik kayıplara yol açtı. Ancak bu imtiyazların başta ekonomik hayatı canlandırdığı ve dinamik hâle getirdiği de gözden ırak tutulmamalıdır. Kanunî döneminde karşılıklı pazarlara getirilen mallarda, ürün zenginliği açısından belli bir üstünlük söz konusu değildi. Ancak daha sonra Sanayi İnkılâbı'yla beraber oluşan fabrikasyon ürünlerin artması, dengeleri kapitülasyon verilen ülkeler lehine çevirdi.

Osmanlı Devleti'nin ekonomik açıdan geri kalmasının büyük ölçüde kapitülasyonlara bağlanması, ekonomik yönden geri kalışımızı bütünüyle açıklamaktan uzaktır. Bu değerlendirme yerine, üretim mantığımızda tarihi açıdan bazı açmazlarımız olduğunu kabul etmek zorundayız. Yükselme döneminde toplumun bütün ekonomik ihtiyaçlarını karşılayan el tezgâhları ve atölyeler, zamanla artan ve çeşitlenen ekonomik ihtiyaçların karşılanmasında yeterli olamamıştır. Tarih ve iktisat bilimi göstermiştir ki; yeterince üretim yapamayanlar, zamanla daha çok üretim yapanların pazarı hâline gelirler.

ŞARLKEN'İN CEZAYİR ÜZERİNE HAREKETİ

Akdeniz'deki konumunu güçlendirmek isteyen Şarlken, beraberinde ünlü Amiral Andrea Doria olduğu hâlde 517 parça gemi ve içlerinde şövalyelerin de bulunduğu yirmi beş bin askerden oluşan ordusuyla Cezayir önlerine geldi. (Ağustos 1541) Karaya çıkarma yapan düşman ordusuna karşı; müslüman halk, güçlü ve başarılı bir direniş gösterdi. Şiddetli bir fırtınanın çıkması, Barbaros'un evlâtlığı ve vekili Hadım Hasan Paşa'nın başarıyla yönettiği savunma, Şarlken'e Cezayir'e çıkma fırsatı vermedi. Nihayet Şarlken, ordusunun daha fazla yıpranmasını önlemek için dört ay süren ablukayı kaldırmak zorunda kaldı. Ünlü hükümdar ve donanma komutanı Andrea Doria; 160 parça gemi ve çok sayıda asker kaybettikleri bu deniz muharebesinde, âdeta ikinci bir Preveze bozgunu yaşadılar. Bu seferde, daha sonra Meksika çıkarmasını gerçekleştiren ve mezâlimiyle hatırlanan Fernando Korteş de katılmış ve büyük bir ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı.

HAYREDDİN PAŞA'NIN NİS SEFERİ ve VEFATI

1543 ilkbaharında Osmanlı donanması bu kez İspanyollara karşı Fransızlara yardım etmek maksadıyla yeniden Akdeniz'e açıldı. Güçlü İspanya donanma-

sının baskısına karşı, Osmanlı donanmasından yardım isteyen Fransa'ya bizzat Barbaros Hayreddin Paşa'nın idaresinde 110 kadirge ve 4 mavnadan oluşan bir filo gönderildi. Donanma önce Mesina ve ardından Napoli civarında Reggio ile diğer kaleleri aldıktan sonra Marsilya kıyılarına ulaştı. Oradan Şarlken'in müttefikleri Savoi Dukalığı'nın yönetimi altında bulunan Nis'e geçerek kısa sürede şehri ele geçirdi. Ancak Nis kalesi büyük bir direniş göstermiş, Fransızlar da Osmanlılara yeteri kadar yardım edememişti. Hattâ bir aralık Fransızlar barutlarının bittiğini söyleyerek Barbaros'a müracaat etmiş ve barut istemişlerdi.

Bu tedbirsizliğe içeren Barbaros, müttefik Fransız Amiralî Dük Dan-kiyen'e;

“Ne güzel muhâripler! Gemilerini şarap fıçılarıyla doldurup baruttan başka bir şey unutmuyorlar.” diyerek serzenişte bulunduğ gibi, yanındaki Fransız sefirini de;

“İstanbul'dayken devletin büyük ölçüde hazırlandığını söylediğin zaman, benimle eğleniyor muydun?” diyerek sert bir biçimde azarlamıştı.¹⁵¹

Barbaros Hayreddin Paşa, kışın yaklaşması ve şiddetli direniş yüzünden kuşatmayı kaldırarak kendisine bırakılan Toulon limanına çekildi. Buradayken Ceneviz'de esir bulunan büyük Türk denizcisi Turgut Reis'i kurtarmak amacıyla Ceneviz şehrini abluka altına aldı; yöneticilerini işgal ve yağmayla tehdit ederek korkuttu ve nihayet salıverilmesi karşılığında üç bin altın tazminat ödedi. Böylece kendisinden sonra da büyük yararlıkları görülecek olan Osmanlı deniz adamları silsilesinin en önemli simâlarından Turgut Reis kurtarılmış oldu. 1544 baharında Fransa'dan ayrılan Hayreddin Paşa, İtalya sahillerine ve adalarına akınlar düzenledi; pek çok esir ve ganimet alarak İstanbul'a döndü.

Osmanlıların batılılarla sulh dönemleri başladığından, Hayreddin Paşa yeni bir sefere çıkmadı. Zaten yaşı sekseni geçmişti. Ömrü şan ve şerefle geçen büyük denizci, Temmuz 1546'da vefat ederek Beşiktaş'taki türbesine defnedildi.

TRABLUSGARB'IN ALINMASI

I. Malta kuşatmasında idarî karmaşa meydana gelmesi ve Sinan Paşa'nın kararıyla kuşatmanın kaldırılmasının ardından Turgut Reis ve arkadaşları, Saint Jean Şövalyeleri'nin elinde bulunan Trablusgarb'ı (Libya) karadan ve denizden baskı al-

¹⁵¹ Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi c. 2, s. 382, TTK Yayınları.

tına alarak fethetmeyi başardı (14 Ağustos 1551). Böylece Osmanlı Devleti'nin Libya'da 1912 yılına kadar sürecek olan hâkimiyeti başlamış oldu.

CERBE ZAFERİ (1560)

Fransızların Şarlken'e karşı yardım talebi üzerine, bir kez daha Akdeniz'e açılan Sinan Paşa yönetimindeki Osmanlı donanması; İtalya sahillerini dolaşarak Napoli'ye gelmiş ancak Fransız donanmasının gelmemesi üzerine, daha kuzeyde seyretmekteyken Andrea Doria'nın Napoli'ye doğru geldiği haberi alınmıştı. Turgut Reis'in tavsiyesi üzerine; Osmanlı donanması, düşman donanmasını imha etmek amacıyla Ponza Adaları tarafında mevzilendi. Pusuya düşürülen haçlı donanması mağlûp edildi ve Andrea Doria bir kez daha kaçmaya mecbur bırakıldı. Ancak Fransız donanmasının, iki ay geçmesine rağmen ortada görünmemesi üzerine donanma İstanbul'a geri döndü.

Sinan Paşa'dan sonra, donanmanın başına geçirilen Piyale Paşa döneminde de, Osmanlı donanması gücünü devam ettirdi. İspanya sahillerine kadar uzanan deniz seferleri ve bazı adaların alınması, hristiyan dünyasında yeniden endişe doğurdu ve gizlice yeni bir haçlı ittifakının gerçekleşmesiyle sonuçlandı. Birleşik haçlı donanmasının başına, bir kez daha ünlü Amiral Andrea Doria getirildi.

Turgut Reis, daha önce kendisine ait olan Cerbe Adası'nı İspanyolların elinden almak için adayı kuşatma altına aldı. Ancak 200 parçadan oluşan müttefik donanması, Cerbe önüne geldiğinden adayı ele geçirmek mümkün olmadı. Turgut Reis, fazla zayıat vermemek için ordusunu Trablus'a çekerek durumu acele İstanbul'a bildirdi. Bu gelişme üzerine, derhâl Piyale Paşa kumandasında 200 parçayı aşan güçlü bir donanma yola çıkarıldı. Preveze Zafere'nden sonra nihayet iki donanma tekrar karşı karşıya gelmişti. Müttefik haçlı donanması, bir kez daha ağır bir yenilgi aldı. Altmış büyük gemileri telef olduğu gibi, yirmi binden fazla da asker kaybetmişlerdi. Haçlı donanmasından geriye, kaçıp kurtulmayı başarabilen on yedi gemi kalmıştı. Bu zafer, batı Akdeniz'de de üstünlüğün kesin olarak Osmanlılara ait olduğunu gösterdi. Bu zaferden sonra Cerbe Adası kısa bir direnişin ardından teslim oldu ve idaresi Turgut Reis'e bırakıldı. Cerbe Adası'nı kaybetmeleri, İspanyolların Kuzey Afrika'daki varlıklarına son vermiş oldu.¹⁵²

¹⁵² Önalp, Ertuğrul, Prof. Dr., 1560 Cerbe Deniz Zafere, s. 212.

II. MALTA KUŞATMASI ve TURGUT REİS'İN ŞEHİD OLMASI

Malta; erken dönem İslâm fetihleri sonucunda, uzun bir süre müslüman hâkimiyeti altında kalmıştı. Bu sebeple Osmanlıların da ilgi alanında bulunan bir adaydı. Kuzey Afrika'da hâkimiyet kurmuş olan Ağlebîlerin 835 yılında adaya ayak basmalarından 1249 yılına kadar müslüman hâkimiyetinde kalan Malta'da; İslam hâkimiyetinin izleri, halkın diline, yer adlarına ve mimarî yapılara yansımıştı.

Kanunî, padişahlığının ilk yıllarından itibaren Osmanlı'yı denizlerde de zirve yapma mücadelesinin önemli bir parçası olarak daha önce alınamayan Rodos Adası'nı yedi aylık bir kuşatmanın ardından almış (1522), uzun bir direnişten sonra adayı teslim etmek zorunda kalan Saint Jean Şövalyeleri'nin adadan çıkışına izin vermişti. İspanya Kralı Şariken, (V. Karlos) bu şövalyeleri Malta Adası'na yerleştirmişti. Orta Çağ'ın en etkili silâhlı hıristiyan tarikatının üyeleri olan şövalyeler; adayı bir baştan bir başa kale hâline getirmiş, surlarla çevirerek sağlam istihkâmlar oluşturmışlardı.

Osmanlıların adaya ilgisi, Turgut Reis zamanında başlamış; adaya düzenlenen akınlar, yağma girişimleriyle devam etmişti. Öte yandan şövalyeler de, Akdeniz'de sürdürdükleri korsan faaliyetleri sonucunda ele geçirdikleri müslümanları, adanın zindanlarında esir olarak tutmaktaydılar. Bunun üzerine, şövalyelerin Akdeniz'deki müslüman tüccarlara ve hacılara verdiği zararı önlemek için, Osmanlı Devleti tarafından adanın fethine karar verildi (Nisan 1565).

Sefer için Vezir Mustafa Paşa görevlendirildi. Donanmanın başına ise Pi-yale Paşa getirildi. Cezâyir-i Garb Beylerbeyi Hasan Paşa ile Trablusgarb Beylerbeyi Turgut Reis de fethin gerçekleşmesine yardım için seferde aktif olarak görev aldılar. 240 parça gemiden oluşan Osmanlı donanmasında 35 bin civarında kara askeri yer almıştı. Osmanlı ordusu başarılı bir çıkarma yaparak, kısa bir süre içinde tüm ağırlıklarını adaya ulaştırdı. Savaş usûlüne uyularak yapılan teslim olma teklifi, şövalyelerin reisi La Valetta tarafından reddedilince kuşatma derinleştirildi. Ancak Osmanlı ordusu çok şiddetli bir direnişle karşılaştı. Turgut Reis'in şehâdeti Osmanlı ordusunun moralini bozdu. Kanlı çatışmalardan sonra, üç ayı aşan kuşatmanın kaldırılması kararı verildi. Gerek büyük deniz komutanı Turgut Reis'in gerekse yirmi bine yakın askerin şehid olması, İstanbul'da büyük üzüntüyle karşılandı. Seferle ilgili değerlendirmelerden; kuşatmada yanlış bir askerî strateji takip edildiği, Turgut Reis'in tüm ku-

mandayı elinde bulundurması hâlinde kuşatmanın daha iyi idare edilebileceği anlaşılmaktadır. Başarısızlıktan sorumlu tutulan Mustafa Paşa vezâretten uzaklaştırıldı.

HİNT DENİZ SEFERLERİ (1538-1553)

Osmanlılar Akdeniz’de destanlar yazarken; İspanya ve Portekiz devletleri uzun zamandan beri deniz güçlerini artırma ve açık denizlerde seyretmeye elverişli kalyon tipi güçlü gemiler inşa etme peşindeydi. Oysa Hayreddin Paşa’nın komutasındaki Osmanlı kadırgaları, güçlü manevra kabiliyetleri, seri hareket edebilen ve limanlarda daha güvenle demirleyebilen özellikleriyle sadece Akdeniz gibi sıcak denizlere elverişli gemilerdi. Açık denizlerdeki hava şartlarına dayanıklı kalyonlar ise, yıllar içerisinde cesur gemicilerin tarihe geçen çabalarıyla başarılı sonuçlar alınmasını sağladılar. Bu başarılardan biri, Portekizlilerin Afrika kıyılarını izleyerek Ümit Burnu’nu dolaşıp Hindistan’ın Kalküta limanına varmış olmasıydı. Çin’le beraber Uzak Doğu’nun iki zenginlik merkezinden biri olan Hindistan’da, birbirleriyle rekabet hâlindeki müslüman sultanlıkların iç çekişmelerinden yararlanarak, Hindistan’a yerleşen Portekizliler; kısa zamanda bölgede mevzilenererek o coğrafyada tutunmayı başardılar. Hristiyan batının, birçok açıdan Osmanlı çıkarlarını zedeleyen bu hamlesi, İslâm dünyasının en büyük gücü ve müslümanların en büyük hâmisî Osmanlı Devleti’ni son derece rahatsız etmekteydi. Batılıların Akdeniz’i kullanmadan, doğunun zenginliklerine ulaşabiliyor olmaları; Akdeniz ticaretini baltalıyor, limanları vasıtasıyla bu ticaret yolunu elinde bulunduran Osmanlı Devleti’nin gelirlerini azaltıyordu.

Diğer taraftan yeni yol güzergâhındaki Basra Körfezi’nin Portekizlilerin ayakaltı hâline gelmesiyle; Hindistan’a yakın bütün İslâm toprakları, hristiyan tehdidi altına giriyordu.

Osmanlı’nın bölgeye yeni askerî kuvvetler sevk etmesi; hem sanıldığı kadar kolay değil, hem de büyük masrafları gerektirmekteydi. Zaten doğuda ve batıda sürekli hristiyanlarla mücadele etmenin zorluklarını yaşayan Osmanlı Devleti; şimdi uzaklarda, Hint Körfezi’nde de kuvvet bulundurmak ve tehlikelerle dolu yeni bir cephede mücadele vermekle karşı karşıya kalacaktı. Üstelik kabul etmek gerekir ki, Akdeniz’deki başarılarına karşılık, açık deniz tecrübesinde Portekizli rakiplerinden onlarca yıllık geri kalmışlığı söz konusuydu. Nitekim Osmanlı’nın açık denizlerdeki donanım ve tecrübe eksikliği, gerçekleştirilmeye çalışılan dört önemli seferde de bütün çıplaklığıyla anlaşılabilecekti. Ancak Osmanlı’nın gerçek-

leştirdiği bu seferlere yeterli önemi vermediği de söylenebilir. Uzun saltanatı boyunca serâpâ bir gazâ adamı olan Kanunî'nin; gücünü çok iktisatlı kullanmadığı, doğu ve batıya gerçekleştirdiği bıkırtıcı seferlerinden de bilinmektedir. Bu durumun Osmanlı Devleti'ni; gücünün zirvesinde kabul edildiği bu yıllarda dahi malî açıdan hayli zorladığı anlaşılmaktadır.

Hint Deniz Seferlerinde, arzu edilen başarının sağlanamamış olmasında başka olumsuzlukların da payı vardır. Bu olumsuzluklardan biri, Portekiz sömürgecilerine karşı Kanunî'den yardım isteyen Gucerat Sultanlığı'nın o sırada bir iç çekişme içinde olması; bir diğeri ise seferlere gerekenden az sayıda gemi gönderilebilmiş olmasıdır. Ancak gönderilen bu gemilerin, açık deniz şartlarına uygun olmaması; başarısızlığın en önemli sebebi olarak gözükmektedir.

Hadım Süleyman Paşa, ünlü coğrafyacımız Pîrî Reis, Seydi Ali Reis ve Murat Reis'in gerçekleştirdiği bu seferler; Portekizlileri Hindistan'dan söküp atmaya yetmemiştir. Yaklaşık 15 gemiyle gerçekleştirilen bu seferlerden ikincisini (1551) gerçekleştiren Pîrî Reis; donanmasının tümünün telefâtı üzerine, bazı çevrelerin etkisiyle suçlu kabul edilmiş ve yargılanarak Mısır'da idam edilmiştir. Hint Seferlerindeki başarısızlığa ve denizcilerimizin başına gelen üzücü olaylara rağmen; Osmanlı Devleti karada büyümesini devam ettirmiş, Yemen, Eritre, Sudan sahilleri ve Habeşistan'ın bazı kısımları bu dönemde Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.

KANUNÎ'NİN SON SEFERİ ve VEFATI ZİGETVAR SEFERİ (1566)

1562'de Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında yeni bir antlaşma yapılmıştı. Sekiz yıl süreli olan bu antlaşmaya göre; İmparator Ferdinand, Erdel'i Osmanlılara bırakacak ve elindeki Macaristan toprakları için, yıllık 30 bin duka altını vergi ödemeyi kabul edecekti. Bir süre sonra sınırlarda her zamanki gibi problemler ve Macaristan'da bazı anlaşmazlıklar çıktı. Avusturya; bu anlaşmazlıkları bahane ederek, gerekli vergiyi iki yıl üst üste göndermedi. Bu arada Avusturya Kralı Ferdinand öldü. (1564)

Sadrızam Semiz Ali Paşa, Avusturya elçisinden birikmiş vergiyi ve geriye kalan altı yıllık antlaşma süresinin yenilenmesini istedi. Yeni imparator II. Maximilian ise; paranın ödenmesini, anlaşmazlıkların çözülmesine bırakmayı uygun gördü.

Bu arada, Osmanlı himayesinde bulunan Erdel Beyi John Sigismund; İmparator'la aralarında anlaşmazlık konusu olan Çatmar veya Zatmar şehrini zapt

etti. İmparator da Erdel'e saldırarak, Tokaj ve Serenç (Szerencs) taraflarını aldı. Duruma müdahale eden Budin Beylerbeyi, Erdel Beyi'ne yardım etti. Sadrazam, bu meseleleri görüşmek için gelen Avusturya elçisine; barışın sekiz yıl uzatılabileceğini, ancak Osmanlı Devleti'nin Tisa Nehri ötesindeki bütün topraklarını korumak arzusunda olduğunu bildirdi. Elçinin yeni talimat almak üzere Viyana'ya döndüğü sırada, yeni bir savaşa taraftar olmayan Sadrazam Semiz Ali Paşa öldü ve 1565 yılında yerine bu göreve Sokullu Mehmed Paşa getirildi.

Yeni Sadrazam, Avusturya elçisinden Tokaj ve Serenç'in geri verilmesini talep etti. 1566 başlarında yeni İmparator, Hosszuthoty'yi elçi olarak İstanbul'a gönderdi. Elçi, birikmiş olan vergileri getirmediği gibi, Kruppa Kalesi'nin Avusturya'ya geri verilmesini istedi. Avusturya'nın bu tutumu Osmanlı Devleti'nin harp kararı almasına yol açtı. Sokullu'nun da teşvikiyle Avusturya'ya karşı savaş açıldı.¹⁵³

Seferden iki ay önce; Vezir Pertev Paşa, serdarlıkla görevlendirildi ve emrindeki kuvvetler, Vidin ve Semendire sipahileri, Eflâk, Kırım ve Boğdan kuvvetleriyle birleşerek, sınıra yakın Göle, Zatmar ve Tokaj kalelerini almak için önden gönderildi.

Padişah ve Osmanlı ordusu, 1 Mayıs 1566'da İstanbul'dan hareket etti. Bu Kanuni'nin katıldığı son seferdi. Yaşlı ve bitkin Padişah, yol boyunca sal üzerinde taşınmış ve yol güzergâhındaki yerleşim alanlarına girildiğinde ise at üzerine oturtularak ordunun ve halkın morali yüksek tutulmaya çalışılmıştır. Padişahın ordusu, meşakkatli bir yolculuğun ardından Belgrat yoluyla Macaristan'a geldi. Burada Erdel Kralı Zemlin de orduya katıldı. Nihayet Ağustos başlarında, Zigetvar kuşatması başladı. Kale kumandanı, Miklos Zrinyi idi. Önce eski şehir topla dövüldü. Zrinyi, yeni şehri koruyamayacağını anlayınca yıktırdı. Türkler; hendekleri toprakla doldurup, yeni şehir enkazı üzerinden eski şehri aldılar. Kont Zrinyi, kaleye çekildi. Düşman, beklenenin üzerinde bir direniş göstermekteydi ve zafer bir türlü gerçekleşmiyordu. Kuşatmanın on beşinci günü, Sadrazam'ın yönettiği hücum, büyük kayıplara yol açmıştı. Kanuni; gönderdiği hatt-ı hümayunda, kuşatmanın uzaması ve kayıpların fazlalığından duyduğu üzüntüyü belirtti. Zrinyi, kendisine yapılan teslim teklifini kabul etmedi.

Hücumlar artırıldı. Kont Zrinyi, kaleden çıkış hareketinde bulundu ve vuruldu. Nihayet 34 günlük kuşatmadan sonra 7 Eylül 1566 tarihinde kale ele geçirildi.

¹⁵³ Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. 2, s. 409.

di. Kuşatmanın son gününde Kanunî Sultan Süleyman Han, kalenin alınışını öğrenemedi vefat etti. Sokullu, Padişah'ın ölümünü ordudan gizledi. Kütahya valisi Şehzade Selim'e haber gönderip durumu bildirdi. Vezir Pertev Paşa kumandasında gönderilen kuvvetler de Gyula (Göle) Kalesi'ni ele geçirdiler. Padişah'ın iştirak ettiği bu on üçüncü ve son sefer de zaferle noktalanmıştı. Ancak Padişah'ın vefatı yüzünden ordu, İstanbul'a geri dönmek zorunda kaldı. Süreci çok iyi yöneten Sokullu Mehmed Paşa, Padişah'ın ölümü sırasında oluşabilecek boşluğu, aldığı tedbirlerle önlediği gibi bu vefatı saklayarak muhtemel karmaşanın da önüne geçmişti.

KANUNÎ'NİN ŞAHSİYETİ

Sultan Süleyman; yarım asra yaklaşan saltanatı müddetince, doğuya ve batıya birçok seferler düzenlemişti. Vefatı da muharip bir hükümdara yakışacak şekilde oldu. Hasta olarak katıldığı Zigetvar Seferi'nde savaş meydanında vefat etti. Muhteşem hükümdar; babasından 6.557.000 kilometrekare olarak teslim aldığı Osmanlı topraklarını 14.893.000 kilometrekareye çıkarmayı başardığı gibi, denizlerde de batı dünyasının uykularını kaçıran hamleleriyle Osmanlı Devleti'ni Akdeniz'in hâkim gücü hâline getirdi.

Bütün hristiyan âlemi kaygılıydı. Nitekim Kanunî döneminde Avusturya adına İstanbul'da elçilik görevini üstlenen Busbecq mektuplarında endişelerini kendi tabirleriyle şöyle ifade etmekteydi:

"Osmanlı'nın girişimleri; Kral Louis'in ölümüne, Budapeşte'nin zaptına, Transilvanya'nın köleleştirilmesine yol açtı. Aynı âkıbetin kendi başlarına da gelmesinden korkan komşu ülkeler arasında paniğin oluşmasına sebep oldu. Bu olaylar, hristiyan yöneticilere bir ders olmalıdır. Emniyet içerisinde yaşamak istiyorlarsa, düşmana karşı istihkâmlarını sağlamlaştırma konusunda daha özenli olmaları gerektiğini kavramalıdır. Türk orduları, belli bir yatağın yolunu izleyen ve sınırsız yıkıma yol açan yağmurla kabarmış muazzam nehirler gibidirler. Son derece korkunç etkileriyle Türkler, kendilerine engel olan duvarları bir kez yıktıklarında her yere yayılır ve tahminleri aşan boyutlarda tahribata yol açarlar."¹⁵⁴

Kanunî kabına sığmayan muharip kişiliği yanında, gerektiğinde uzlaşmayı da bilen bir liderdi. Nitekim Rodos Şövalyeleri'nin uzun kuşatmaya rağmen teslim olmamaları üzerine onlarla anlaşmış, adayı terk etmelerine izin vermişti. Öte yandan doğudaki büyük rakip Safevîler üzerine üç sefer düzenlemiş,

¹⁵⁴ The Turkish Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq, s. 14-15.

ancak 1555 yılında Amasya Anlaşması'nı imzalayarak nihâi hedefinin barış olduğunu ortaya koymuştu.

Şüphesiz her hükümdar için, hattâ her fânî için yapılabilecek eleştiriler bu büyük hükümdar için de yapılmış; ancak hemen hemen bütün araştırmacılar onu dünyaya yön veren az sayıdaki büyük liderler arasında saymıştır.

Dönemi, her bakımdan Osmanlı'nın zirve yılları olarak kabul edilmektedir. Üst üste elde edilen askerî zaferler, donanmanın şaha kalkışı ve Akdeniz'in bir Osmanlı gölüne dönüşmesi, Balkanlar'da otoritenin kesin olarak temini, Yemen'e kadar istikrarlı bir idarî yapının tesis edilmesi, klâsik Osmanlı asrının gerçekleştiği yıllar olarak kabul edildi. Sinan'la mimarîde şâhikalara ulaşılması, şiirde Bâkî'nin ve Fuzûlî'nin edebî zevklerin çitasını yükseltmesi, dönem şair ve yazarlarının şiirlerinde ve dili kullanmadaki gösterdiği titizlik ve ses bütünlüğü, dönemin zevk-i selimini ortaya koymaktaydı. Bizzat Kanunî bile;

“Devrimde, Bâkî gibi bir şair yetişmiş olmasından dolayı iftihar ediyorum.” demekten kendini alamamıştır.

Kanunî; vakûr, azim ve irade sahibi, yaratılış itibarıyla sakin bir kişiliğe sahipti. Vereceği kararlarda acele etmez ancak verdiği karardan da dönmezdi. Her şeye rağmen bazı tayinler yüzünden de eleştirilmiştir. Pargalı Damat İbrahim Paşa'nın¹⁵⁵ silsile takip edilmeden sadrazam tayin edilişi, bazı devlet erkânının şöret ve debdebe içerisinde yaşamaları; maliye açısından olumsuzlukların ortaya çıkmasına yol açmış bu durumu bozulmaların ilk işaretleri olarak ele alanlar olmuştur.¹⁵⁶

Kanunî dönemi, dünyanın en büyük değişimlerinin yaşandığı bir dönemdi. Kutsal Roma Germen İmparatorluğu ile gerçekten etkili bir rekabet içerisine girilmiş, Osmanlı Devleti'nin kararlılığı bu zirve hükümdarın ömrünün son gününe kadar açıkça ortaya konmuştur. Ancak bu amaçla gerçekleştirilen seferler, devlet ricâlini ve orduyu yormuş; mâlî açıdan daha sonra açıkça hissedilen sıkıntılara yol açmıştı.

Öte yandan yerinde bir müdahale ile Katoliklere karşı Protestan başkaldırı hareketleri etkili bir şekilde desteklenmiş; ancak coğrafi keşiflerin batıya sağladığı yararlar ve geliştirdikleri sömürgeci açılımlara karşı, en azından İslâm coğrafyasında yeterli önlem alınamamıştı.

¹⁵⁵ Makbul İbrahim Paşa ölümünden sonra Maktul İbrahim Paşa olarak anıldı.

¹⁵⁶ Koçî Bey Risâleleri, s. 81, Kabaîcî Yayınevi.

Bu zirve yıllarında sanatçılar, gerçekten teşvik edilmiş; ancak Avrupa Rönesans hareketlerinde olduğu gibi İslâm dünyasında da benzer kültür sıçraması gerçekleştirilememiştir.

Kanunî Sultan Süleyman, hayatının son yıllarında kendini dîne vermişti. Kanunî bu dönemde dinî vecibelerini daha hassas bir şekilde yerine getirmeye özen gösteriyordu. Tıpkı batıdaki en büyük rakibi ve akranı Kutsal Roma Germen imparatoru Şarlken gibi. Avrupa'nın en büyük İmparatoru; 1557 yılında İspanya'dan Macaristan'a kadar uzanan ülke topraklarını evlâtları arasında paylaştırarak, İspanya'da Yuste manastırında inzivaya çekilmişti.

Kanunî, yakalandığı gut hastalığı, çok sevdiği avlanmasına mâni olduğundan, sıkıntı içindeki rûhunu; alçakgönüllülükle Allâh'ı överek, Allâh'ın mutlak gücü karşısında kendi hiçliğini anlatan şiirler yazarak rahatlatıyordu.¹⁵⁷

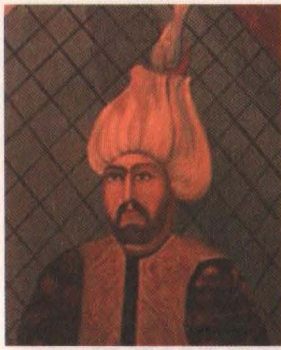
Kendisine «Kanunî» denmesi, yeni kanunlar icat etmesinden değil, mevcut kanunları yazdırıp çok sıkı bir şekilde tatbik etmesinden dolayıdır. Kanunî Sultan Süleyman, adaleti seven bir padişah'tı. Bu sebeple devletin bütün topraklarında istikrar sağlanarak barış ve huzur ortamı gerçekleştirilmiştir. Mısır'dan gelen vergiyi haddinden fazla bulup, yaptırdığı araştırma sonunda halkın zulme uğradığını düşünmesi ve Mısır valisini değiştirmesi bunun açık delilidir.

Muhteşem Süleyman, büyük dedesi Fatih'in, Sahn-ı Semân isimli hukuk ve ilâhiyat ağırlıklı medreseleri yanında; kendi adını taşıyan Süleymaniye medreselerini oluşturdu. Sahn-ı Süleymâniye diye meşhur olan bu medreselerde tıp ve riyâziye ağırlıklı eğitim verilmekteydi.

Günümüzde İstanbul ve Anadolu'da birçok şehir ve kasabada mevcut selâtin camileri; Süleymaniye, Şehzadebaşı, Mihrimah Sultan, Rüstem Paşa, Sultan Murad Camileri gibi çok sayıda camii, Kanunî döneminin ihtişamının şehirlere yansıyan kalıcı gölgeleriydi. Yine bu dönemde çok sayıda saray, mescid, medrese, kervansaray, köprü, hastahâne, hamam ve yol yapılmıştır. Hiç şüphesiz günümüze kadar ulaşan ölümsüz eserleriyle Mimar Sinan, Kanunî dönemi ihtişamının ayrılmaz bir parçası olmuştur.

¹⁵⁷ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı Tarihi*, c. 2, s. 651, Yeditepe Yayınları.

SOKULLU MEHMED PAŞA'NIN AVRUPA SİYASETİ

SOKULLU MEHMED PAŞA'NIN AVRUPA SİYASETİ

Bu Devlet-i Aliyye'nin kuvvet ve kudreti
ol mertebededir ki; cümle donanmanın
lengerlerini gümüştten, resenlerini ibrişimden,
yelkenlerini atlastan etmek ferman olursa müyesserdir.
Her kangı gemiün mühimmatı yetişmez ise
bu minval üzere benden al. (Sokullu Mehmed Paşa)¹⁵⁸

SOKULLU'NUN SADRAZAMLIĞI

Sokullu Mehmed Paşa; Kanunî'den sonra meydana gelen siyasî boşluğu doldurarak, devleti, başta batı dünyası olmak üzere her zeminde başarıyla temsil eden, Osmanlı Devleti'nin en büyük veziriydi. Gerçekten de Bosna'nın Sokoliç kasabasında dünyaya gelen Bayo'nun; devrin en büyük devletinin en tanınmış ve muktedir sadrazamı olacağı, rüyaların konusu arasında bile yer almayacak bir hâdiseydi.

Sokullu Mehmed Paşa, Bosna kökenli bir hristiyan çocuğu iken; devşirme yoluyla Osmanlı sarayına getirilmiş, Enderun saray okulunda parlak zekâsıyla eğitimini başarıyla tamamlayarak devlet kademelerinde yükselmiş çok önemli bir şahsiyettir. Başta Kanunî'nin son iki yılı, ardından tahta çıkan

¹⁵⁸ Kâtip Çelebi, Tuhfetü'l-kibâr fî Esferi'l-Bihâr, s. 115.

II. Selim ve III. Murad devrinde sadrazamlık vazifesini üstlenmiş ve dünya gündemini belirleyen siyaseti, ileri görüşlülüğü ve projeleriyle adından söz ettirmişti.

Devrin kuralları gereği; devşirme yoluyla İstanbul'a getirilen hıristiyan çocukları, ciddî bir İslâm terbiyesinden geçirilip, kabiliyetlerine göre saray hizmetlerinde, Yeniçeri Ocağı'nda veya seçkin yöneticilerin çıktığı Enderun saray okulunda yetiştirilirdi. Küçük Mehmed de bir süre Edirne sarayında kaldıktan sonra İstanbul'a getirilir. Sarayda yaptığı hizmetlerde tebâruz eden Mehmed (Sokullu) Padişah'tan da takdir görür. Silâhtarlık ve Sancakbeyliği unvânıyla devlet kademelerinde yükselişini sürdürür. Barbaros'un vefatı üzerine Kaptan-ı Deryalığa getirilen Mehmed Paşa, Kanunî'nin güvenini kazanarak üçüncü vezir olur ve Divân'a dâhil olur. Rumeli Beylerbeyi iken, fetihlerde önemli katkıları olur. Kanunî'nin oğulları Şehzade Selim ve Şehzade Bâyezid arasındaki çatışmada, Selim'in mücadeleyi kazanmasında aktif rol oynar. Ve nihayet Sadrazam Semiz Ali Paşa'nın Haziran 1565 yılında vefatıyla, yaklaşık 15 yıl boyunca imparatorluğun en etkili kişisi olacağı sadrazamlık makamına getirilir.

Sokullu Mehmed Paşa; ilk olarak Padişah'ın son seferine, Zigetvar'ın fethine iştirak eder. Padişah'ın vefatını, üç hafta boyunca saklayarak ordunun moralinin bozulmasını önler. Öte yandan aldığı önlemlerle II. Selim'in tahta çıkışına kadar oluşabilecek karmaşanın önüne geçer. Böylece daima büyük sancılar oluşturmuş olan taht değişikliğini suhûletle gerçekleştirmesi, II. Selim'in güvenine yol açar ve sadrazamlık görevine devam eder.

II. Selim; zirveden dönüşün ilk işaretlerini veren padişah olarak, sara-ya çekilmiş; gölgede kalmayı tercih ederek, devlet idaresini Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa, Şeyhülislâm Ebussuud ve Nişancı Celâlzâde Mustafa olmak üzere devlet adamlarına bırakmıştır. Böylece siyasetin dizginleri fiilen Sokullu Mehmed Paşa'nın eline geçmiş oldu.

Sokullu Mehmed Paşa; devlet yönetiminde dengeli ve barış yanlısı politikalar takip ederek Kanunî döneminde yorulan Osmanlı ordusunu dinlendirmek istemiş, ancak zamanı geldiğinde de askerî hareketlerden çekinmemiştir. Nitekim Zigetvar Seferi'nden sonra Avusturya'ya yönelik askerî hareketlilik durmamış, birçok kalenin Osmanlılar tarafından elde edilmesi üzerine Avusturya Kralı bir kere daha Türklerle barış tazelemek zorunda kalmıştı. Sokullu; iki devlet arasında yapılan barış müzakerelerinde etkili olmuş, isteklerini

büyük ölçüde kabul ettirmişti. Tazelenen antlaşmaya göre; Avusturya eskiden olduğu gibi yıllık 30.000 Macar altını verecek ve mevcut sınırlara riâyet edecekti. Ayrıca suçlular, iki ülke arasında karşılıklı iade edilecek; Avusturya İstanbul'da daimî elçi bulundurabilecekti.

KIBRIS'IN FETHİ (1571)

Kıbrıs'ın alınışı; Sokullu'nun gölgesinde kalmış olan II. Selim döneminin en önemli olayları arasında yer almıştır. Öteden beri Kıbrıs; Doğu Akdeniz'de stratejik konumundan dolayı, bölgede söz sahibi olan Osmanlı'nın ilgi alanında bulunmaktaydı. Mısır ve Suriye'yi yöneten imparatorluğun; deniz ulaşımındaki zorlukları aşması, Doğu Akdeniz'in ticaret yollarını denetim altında tutması, ancak bu adanın alınmasıyla mümkün olacaktı. Üstelik adanın mutlaka fethini gerektiren başka bir sebep de hristiyan korsanlarının faaliyetleriydi. Başta Venedik korsanları olmak üzere, Sicilya, Malta ve Girit korsanları; Kıbrıs'ta üsleniyor, bölgeden geçmek zorunda kalan müslümanlara ait ticaret gemilerine ve hacıları taşıyan gemilere saldırıyordu. Ancak tüm bu şartlara rağmen, adanın müslümanların eline geçmesinin doğuracağı şartların iyi hesap edilmesi gerekmekteydi. Nitekim bazı devlet adamları; yeni bir haçlı ittifakının oluşmaması için, barışı bozacak maceralara girilmemesinin, bazıları da ne pahasına olursa olsun fetih siyasetinin sürdürülmesinin doğru olacağını savunuyordu.

Sokullu; bu seferi, hristiyan dünyasının tepkisinin şiddetli olacağı, haçlıların birleşerek Osmanlı'ya yeni gâileler açacağı endişesiyle gereksiz bulunmaktaydı. O, Avusturya ile bir türlü sona erdirilemeyen sınır problemleri, Yemen'de devam eden karışıklıklar yüzünden; adanın fethinin daha uygun bir zamana bırakılmasını savunuyordu. Nihayet Şeyhülislâm Ebussuud Efendi, Hz. Peygamber'in süt teyzesinin şehid olarak orada yatıyor olması ve geçmişte bir İslâm toprağı olması durumunu da gerekçelerin arasına katarak, Kıbrıs'ın alınması için fetvâ verdi.

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs için hazırlıklarını öğrenen Papa; hristiyan devletlerinden İspanya, Venedik ve Malta kuvvetlerini birlikte hareket etmeye davet ederek, adanın müslümanların eline geçmesini önlemek istedi. Osmanlılara karşı hazırlanan müttefik donanması, 200 parça gemiden 1300 top ve 16 bin askerden oluşmuştu. Haçlılar, Girit'in Suda limanında birleşerek hareket etme kararı almıştı. Ancak Venedik donanması Suda'ya zamanında gelmesi-

ne rağmen, diğer kuvvetler gecikmişti. Müttefiklerin bir araya gelmesi Ağustos ayına kadar sarkınca, Osmanlı kuvvetlerinin Kıbrıs'a çıkarma yapmalarının önünde büyük bir engel kalmadı.

Kıbrıs'ın fethi için Lala Mustafa Paşa görevlendirilmiş, donanma serdarlığına ise Piyale Paşa getirilmişti. Osmanlılar; Nisan ayında başlayan seferin ardından, Temmuz ayında Tuzla bölgesinden adaya asker çıkarmayı başardı. Savaşa iştirak eden Anadolu askerleri, Fenike limanından gemilerle adaya taşındı. Bazı stratejik kalelerin alınmasının ardından, Girne teslim oldu. Lefkoşa'nın alınması ise, oldukça sıkıntılı süreçlerin ardından gerçekleşti. 250 topla savunulan şehir, taş tabyalar ve istihkâmlarla aşılması güç bir konumdaydı. Nihayet şiddetli top atışları, lâğımlar kazılarak kale duvarlarının yıpratılması, etkisini göstermiş; elli gün süren direnişi sona erdirmişti. Direnişini beyhûde bir biçimde sürdürmek isteyen Lefkoşa Valisi de öldürüldü. Şehrin ele geçirilişinin ardından bazı kiliseler, camiye dönüştürüldü. Bu fethin ardından Baf ve Limasol şehirleri de teslim oldu. Ancak askerî bir Venedik karargâhı konumundaki Magosa şehri, şiddetli kuşatmalara rağmen direnişini sürdürmekteydi. Venedikliler bu merkezden, tüm adayı kontrol altında bulunduruyordu. Şehir, sağlam surlarla çevrili olduğu gibi, deniz yoluyla da yardım almaktaydı. Kuşatmanın şiddetlendiği bir sırada Venedikliler kazdıkları lâgımı patlatarak kendi askerleriyle birlikte, üç bin Osmanlı askerini şehid ettiler. Kuşatma uzuyor ve Osmanlı baskısı artıyordu. Nihayet daha fazla direnemeyeceklerini anlayan Venedikliler, vire ile (anlaşarak) Magosa Kalesi'ni teslim ettiler. Böylece Kıbrıs'ın fethi tamamlanmış oldu. Yapılan antlaşmaya göre; kaleyi savunanlar silâh ve eşyalarıyla Girit'e gidecek; Magosa halkından da isteyen, mallarıyla adayı terk edebilecekti.

Fetihten sonra öncelikle Kıbrıs'ta yeni bir yapılanmaya gidilerek Kıbrıs Beylerbeyliği oluşturuldu. Muzaffer Paşa'nın yönetimine verilen Kıbrıs Beylerbeyliğine; Magosa, Girne, Baf dışında Anadolu'dan İçel, Tarsus ve Sis sancakları bağlandı. Sultan II. Selim yayınladığı bir fermanla, Anadolu'dan birçok ailenin adaya tehcirini sağladı. Adanın tahriri yapıldıktan sonra buraya Konya, Karaman, Niğde ve Kayseri'den Türk nüfus nakledilerek Kıbrıs'ın üçte birinin müslüman olması sağlandı. Issızlaşan ve iktisadî yönden geri kalmış ada, şenlendirildi.¹⁵⁹ Adada yaşayan Ortodokslara geniş dîni ve sosyal özgürlükler tanındı ve kiliseleri müstakil bir statüye kavuşturuldu. Esasen adada bulunan Rum Ortodokslar da Katolik Venedik yönetiminden hiç memnun değillerdi.

¹⁵⁹ Ömer Lütfi BARKAN, «Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler» İst. Üni. İktisat Fak. Mecmûası, c. XI, 1. 549-561.

Kıbrıs bu tarihten, 1878 yılına kadar doğrudan Osmanlı yönetiminde kaldı. Adada Osmanlı döneminde cemaatler arasında son derece hoşgörülü bir ilişki ve barış ortamı mevcuttu. 1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Osmanlı Devleti; siyasi yalnızlığını aşmak, ekonomik sıkıntılarını hafifletmek adına Kıbrıs'ın yönetimini geçici olarak İngiltere'ye bırakmak zorunda kaldı. Nihayet 1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı'nda İngilizler adayı ilhak ederek Osmanlı idaresine kesin olarak son verdi. Oysa Kıbrıs, her açıdan Türklerin ilgi alanında stratejik bir yerdi. İlk İslâm fetihleriyle adada var olan İslâm kültür ve medeniyetinin izleri, Anadolu insanının Kıbrıs'a olan bağına daima güçlü tutmuştu. Adada ilk İslâm fetihleri sırasında şehid düşmüş Ümmü Haram adına Osmanlılar fetihten bir müddet sonra türbe oluşturmuş ve ilk fetihlerin rûhu daima canlı tutulmuştur.

Osmanlı deniz kuvvetleri, 1914 yılına kadar Kıbrıs açıklarında seyir hâlindeyken Larnaka önlerine gelindiğinde Peygamberimiz'in süt teyzesi Hala Sultan adına bayrakları yarıya indirir ve top atışlarıyla Kıbrıs'ta ilk fetih yıllarında şehid olmuş Hala Sultan Ümmü Haram'a bağlılık ve hürmetlerini arz ederdi. Esasen bu bağlılık, İslâm geleneklerine göre Peygamber'e ve O'nun yoluna bağlılığın nişânesi olan bir tavidir ve fetih rûhunun temelini oluşturmaktaydı.

İNEBAHTI BOZGUNU (1571) ve DONANMANIN SÜRATLE YENİLENİŞİ

İnebahtı; Kıbrıs zaferinden sonra meydana gelen ve Osmanlı deniz tarihinde yenilgiyle sonuçlanarak, donanma kaybedilen ilk büyük savaştır.¹⁶⁰

İnebahtı, Yunanistan'da Korint körfezinin kuzey sahilinde ve Patras şehrinin karşısında yer alır. Kıbrıs'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesi; başta Venedik olmak üzere bütün Avrupa'da büyük şaşkınlık, heyecan ve endişe meydana getirmişti. Papa V. Pius tarafından oluşturulan haçlı ittifakı; Venedik ve İspanya'nın liderliğinde, Kıbrıs adasını geri almak için harekete geçmişti. Bu gelişmeler, Osmanlı Devleti'ni muhtemel bir deniz savaşı için gerekli hazırlığı yapmaya sevk etti. Bu harp için gerekli olan kürekçi ve askerlerin tedarikini bildirir emirler çeşitli kadınlara gönderildi. Hattâ kadınlara gönderilen fermanlarda, gerekli asker bulunamaz ise bu askerlerin gayrimüslimlerden tamamlanması talep ediliyordu.¹⁶¹

¹⁶⁰ İdris BOSTAN, İnebahtı Deniz Savaşı, s. 287.

¹⁶¹ İbrahim Ethem ÇAKIR, İnebahtı Savaşı ve Osmanlı Donanmasının Yeniden İnşaatı Üzerine Bazı Bilgiler, s. 516-517.

Hazırlıklarını tamamlayan Osmanlı donanması, Venedik ve haçlı kuvvetlerine karşı gözdağı vermek amacıyla Adriyatik kıyılarına açıldı ve bazı önemli kaleleri zaptetti. Venedik'te paniğe yol açan bu sefer ve kuzeye ilerleyiş, kışın yaklaşması sebebiyle durduruldu. Donanma geri dönmek zorunda kaldı. Bu geri dönüş esnasında İnebahtı'ya gelen Osmanlı donanması, Ekim 1571'de Kutsal İttifak donanmasının taarruzuna uğrayarak büyük bir bozguna uğradı. Savaşta her ne kadar iki taraftan önemli kayıplar verilmişse de, Osmanlı donanmasının bu baskında yok edilmesi şok edici bir mağlûbiyetti. Haçlılar içinse, İnebahtı Savaşı büyük bir zafer olarak tarihte yerini almıştır. Nitekim Fernand Braudel, «Akdeniz ve Akdeniz Dünyası» isimli kitabında Preveze Deniz Savaşı'nı birkaç satırda geçerken İnebahtı Deniz Savaşı'na otuz sayfa yer ayırarak hristiyanlar açısından bu zaferin önemini vurgulamıştır.

Donanmanın feci bir baskına uğraması ve ağır darbelerle büyük kayıplar vermesine rağmen Uluç Ali Paşa; donanmanın sağ cenahından Malta Şövalyelerine ait gemilere karşı yarma hareketinde bulunarak, düşman gemilerine büyük zararlar vermişti. Böylece filosunu bölgeden çıkarmayı başaran Uluç Ali Paşa, Padişah tarafından ismi Kılıç'a dönüştürülerek kaptan-ı derya makamına getirilmiştir.

Büyük donanmaların karşılaştığı bu son deniz savaşı; hristiyanlar açısından büyük bir zafer olmasına rağmen, kalıcı bir niteliğe dönüşmemiş, Akdeniz'de Osmanlı deniz hâkimiyetini sarsması ve geriletmesine rağmen ortadan kaldıramamıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri Osmanlı Devleti'nin, donanmasını süratle yenilemesi olmuştur. Nitekim 4 ay gibi kısa bir süre içerisinde 134 parça kadirga hazırlanarak denize indirilmiş ve İnebahtı yenilgisinin izleri silinmek istenmiştir.¹⁶²

Bu beklenmedik gelişme, hristiyan dünyasında şaşkınlık uyandırmış ve Venedik Devleti bu gelişmenin ardından Osmanlı Devleti'yle yeni bir anlaşmayı imzalayarak Kıbrıs'ın Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu anlaşmaya göre Venedik, Kıbrıs Seferi'nin tazminatı olarak 300 bin düka altınını üç senede ödemeyi taahhüt ediyor, ayrıca elinde tuttuğu Zanta Adası için 1500 düka altın vergi vermeyi ve Sopata Kalesi'ni terk etmeyi kabul ediyordu.¹⁶³

Buna karşılık Osmanlı Devleti de Kanunî devrinde yapılan anlaşmaları

¹⁶² Peçevi Tarihi-1, Ankara, 1992, s. 252-253.

¹⁶³ Hammer, Osmanlı Tarihi, c. 6, s. 1894-95.

tekrar onaylayarak Venediklilere Akdeniz ve Karadeniz'de hareket imkânı sağlıyordu. Tarihçi Hammer'e;

“İnebahtı'da kazanan Türkler oldu.” dedirtecek kadar önemli bu barış antlaşmasından sonra Osmanlı Devleti, Batı Akdeniz'de daha rahat hareket edebilme fırsatı yakalamıştı.

Tunus hâkimiyeti yüzünden İspanyollarla yapılan mücadele, Osmanlıların lehine dönüşmüş ve Tunus, Sokullu Mehmed Paşa zamanında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.

MÜSLÜMAN TOPLULUKLARA YARDIM TEŞEBBÜSLERİNİN AKÎM KALMASI

Sokullu Mehmed Paşa'nın etkili olduğu II. Selim döneminde Sumatra Adası ve Malaka Yarımadası'nın bulunduğu bölgede hüküm süren Açe Sultanlığı, Portekizlilere karşı Osmanlılardan yardım istedi. Ancak yardım talebine olumlu cevaplar verilmesine, bölgedeki Osmanlı kuvvetlerine yardım için talimat gönderilmesine rağmen; çıkan Yemen isyanı, hazırlanan filonun yola çıkmasını engelledi.

Öte yandan 1492 yılından beri İspanya'da kalan müslümanların durumları her geçen gün daha da kötüye gitmekte, zorla hıristiyanlaştırma faaliyetleri artarak devam etmekteydi. Ancak her şeye rağmen bölgede var olma mücadelesi veren Endülüs müslümanları, hıristiyanların kendi aralarındaki çelişkilerinden istifade ederek yeni ve büyük bir kıyâmı başlattılar. 1569 yılındaki Endülüs direnişini, Melik Muhammed Mansur yönetiyordu. Ceza-yir Beylerbeyi Uluç Ali Paşa da askerî yardım mahiyetinde bir miktar top, tüfek, barut gibi malzemelerle birlikte birkaç yüz gönüllü Türk asker desteği de vermişti. Hattâ bir aralık müslümanlar, Gırnata şehrini ele geçirmeyi de başardılar. Ancak Mansur'un bir türlü sona erdirilemeyen iç çekişmeler yüzünden öldürülmesi ve İspanyolların büyük kuvvetlerle saldırması üzerine, müslümanlar yenilerek dağlara çekilmek zorunda kaldılar. Osmanlı'dan yardım istedilerse de Kıbrıs Seferi sebebiyle zamanında yardım yapılamadı. Yardıma karar verildiğinde de direniş iyiden iyiye zayıflamıştı. Böylece İstanbul'a ulaşan Açe ve Endülüs müslümanlarına ait mersiyelerle, sadece acıların birlikteliği taze tutulmuştu.

II. SELİM'İN VEFATI

II. Selim 1574 yılının Aralık ayında hiç beklenmedik bir biçimde vefat etti. İstanbul'da vefat eden ilk padişah olan Sarı Selim; hiç sefere çıkmamıştı. Buna rağmen, sekiz yıllık saltanatı sırasında batıda ve denizlerde birçok seferler yapılmış, Osmanlı Devleti; güçlü sadrazamın mârifetiyle de olsa, zirvedeki yerini korumuştur. Avlanmayı seven ve saray eğlencelerine düşkün olan II. Selim mûsikîşinas ve şair kimliği de olan bir hükümdardı. Selimî mahlâsıyla yazdığı mısralarında hayat felsefesinden de kesitler taşımaktaydı:

Biz bülbül-i muhrîk-dem-i gülzâr-ı firâkız,
Âteş kesilür geçse sabâ, gülşenimizden... (II. Selim)

Mimar Sinan'ın ustalık dönemi şâheserlerinden olan Edirne'deki Selimiye Camii onun döneminde inşa edilmiş, ölümünden kısa bir süre önce ibâdete açılmıştı. Ayrıca Lefkoşa'da adını taşıyan Selimiye Camii'ni kiliseden dönüştürmek sûretiyle yaptırmıştır.¹⁶⁴

SOKULLU MEHMED PAŞA'NIN PROJELERİ

Sokullu'nun ileri görüşlü kişiliğe sahip oluşunu gösteren hâdiselerden biri de, Don ile Volga nehirleri arasında bir kanal açmak sûretiyle Orta Asya'ya denizden donanma ve asker sevk etmek hususundaki teşebbüsüdür. On kilometrelik kazı için amele ve asker gönderilerek işe başlandığı hâlde, öteki vezirlerin işin ehemmiyetini takdir edememeleri, Kırım Hanı'nın orduda isyan çıkarması ve Rusya'nın saldırıları yüzünden bu son derece önemli teşebbüs hedefine ulaşamamıştı. Oysa bugün iki nehrin birbirine en çok yaklaştığı yerden, kanallar kazılarak birbirlerine bağlanması gerçekleştirilmekte, böylelikle Karadeniz'den bu yol kullanılarak, Hazar Denizi'ne ulaşım sağlanabilmektedir.

Moskova Prensliği'nin, Altınordu Devleti'nin parçalanmasından sonra bölgede varlığını devam ettirmek isteyen müslüman hanlıkları birer birer ele geçirip tehlikeli bir biçimde büyümesini sürdürmemesi için önlem alınmalıydı. Bu kanalın açılması mümkün olabilseydi; donanmayla Karadeniz'den Hazar'a, Kafkaslara kolayca kuvvet sevk edilebilecekti. İpek Yolu ticareti canlandırılabilirdi.

¹⁶⁴ Hammer, Osmanlı Tarihi, c. 12, s. 127.

Sokullu, Süveyş Kanalını da açtırmayı o zamanlar düşünmüş ve Portekiz'in Hint Okyanusu'ndaki faaliyetlerini önlemek ve Akdeniz ticaretini canlandırmak istemiştir. Ancak bu proje de benzer ihmallerle ertelendi ve başa-
rılmadı.

SOKULLU MEHMED PAŞA'NIN VEFATI

II. Selim'in ardından tahta çıkan oğlu III. Murad döneminde; Sokullu Mehmed Paşa yıpranmış, giderek gözden düşmeye başlamıştı. Silik ve zevki-
ne düşkün padişahlardan biri olan III. Murad; devlet işlerinde babası II. Selim
gibi davranmış, saraya çekilmeyi tercih etmişti. Yüzün üzerinde çocuğu olan
bu hükümdar döneminde de sadrazamlık görevini devam ettiren Sokullu, ar-
tık devletin dizginlerini tutmakta zorlanmaktaydı. Devlet içerisinde de kendi-
sine hasım gruplar oluşmuştu.

Diplomatik kabiliyetiyle; Lehistan'a bir Osmanlı dostunu, Fransa'nın yar-
dımıyla hükümdar yapmıştı. Bu büyük Osmanlı paşası, daima barışı savaşa
tercih etmekteydi. Oysa bazı devlet adamları sınır problemleri yüzünden İran
üzerine sefer düzenlenmesini savunuyor, bu yönde III. Murad'ı kışkırtıyordu.
Perde arkasında iktidar mücadelesi bulunuyordu. Nihayet 12 Ekim 1579 ta-
rihli divan toplantısında, yanına sokulan bir meczup tarafından şehid edildi.
Onun ölümüyle zirve yılları artık geride kalmış, Osmanlı Devleti'nin durakla-
ma yıllarına adım atılmıştı.

YENİ DÜNYALARIN KEŞFİ

YENİ DÜNYALARIN KEŞFİ

Batı uygarlığı, İslâm medeniyetinin
çocuğudur. (Fuat SEZGİN)

COĞRAFÎ KEŞİFLER ÖNCESİ AVRUPA

Coğrafi keşifler deyince, ilk akla gelen ülkeler; İspanya ve Portekiz'dir. Gerçekten de İspanya ve Portekiz; başta Amerika olmak üzere yeni kıtaların keşfi, İnka ve Maya gibi eski medeniyetlerin ortadan kaldırılması, sömürgecilik faaliyetlerinin hız kazanması ve köle ticaretinin yaygınlaşması gibi muazzam gelişmelerde ve dünya çapındaki köklü değişimlerde başrol oynayarak tarihin seyrini doğrudan etkileyen ülkeler olmuştur.

Acaba hangi gelişmeler on beşinci yüzyılın son çeyreğinde kıta Avrupa'sını ayağa kaldırdı?

İspanya ve Portekiz önderliğinde Avrupalıları yeni dünyalara yönelten bu büyük değişimi neler tetiklemiştir?

Bu gelişmeye yol açan siyasi, ekonomik, sosyal ve dîni âmilleri nelerdir?

Doğrusu bu soruları cevaplamak ve Batı Avrupa'nın bu büyük hamlesini anlayabilmek için biraz gerilere gitmek gerekmektedir.

Fakir batı dünyasının doğuyu tanıması Haçlı Seferleriyle başlamaktadır. Gerçekten de aralıklarla yaklaşık iki yüz yıl süren bu seferler sayesinde; batı-

lılar, doğunun hayat standartları açısından kendilerine göre daha gelişmiş ve müreffeh, kültürel açıdan da oldukça ileri olduğunu öğrenmişlerdi.

On üçüncü yüzyılda Marko Polo'nun, İslâm dünyasını da içine alan Çin seyahatini anlatan gezi notları «Seyahatler» ismiyle yayınlanmış, doğunun büyük zenginliğinin abartılı ayrıntılarını da ihtiva eden bu eser, Avrupa'da büyük ilgi uyandırmıştı.

Avrupa gerçekten de yoksuldu.

Sanayi öncesi toplumların ana geçim kaynağı olan topraklar, büyük ölçüde kilise denetimindeydi. Halk, derebeylerin baskısı ve kilisenin müeyyideleri arasında bocalamaktaydı. 1400'lerin Avrupa toplumu, kendi içine kapalı ve kuşatma altında bir toplum görünümündeydi. Keşifler ve yayılma çağına önderlik edecek tüm parametrelerden uzaktı. 1348-1349 yıllarında veba salgını (kara ölüm) Avrupa'yı bir baştan bir başa kasıp kavurarak nüfusun üçte birinin ölümüne yol açmış, yoksulluk ve sefaleti dayanılmaz boyutlara ulaştırmıştı.

Öte yandan İslâm dünyasının lideri konumundaki Osmanlı Devleti; Bizans İmparatorluğu'na kesin olarak son vermiş, İstanbul'u almış, Anadolu yarımadasında hıristiyan hâkimiyeti bırakmamıştı. Osmanlı akıncıları; devletin yüzünü batıya döndürmüş, Balkanlar'da gerçekleştirdiği birkaç askeri hamlede sınırlarını Tuna Nehri'ne kadar genişletmeyi başarmıştı. Böylece Osmanlılar, Orta Avrupa'da söz sahibi olurken batıyı da tehdit eden bir konuma gelmişti.

İSPANYA'NIN COĞRAFÎ KEŞİFLER ÖNCESİNDE MÜSLÜMANLARA REVÂ GÖRDÜĞÜ ZULÜMLER

Avrupa'nın doğusunda bu önemli gelişmeler olurken; İspanya, İber Yarımadası'ndaki 800 yıllık İslâm varlığına 1492 yılında son vermiş, Endülüs'te İslâm hâkimiyetine ait tüm izleri silme adına kanlı zulüm operasyonlarını devreye sokmuştu. Kıta Avrupa'sında tam bir soykırıma dönüşen bu dramatik gelişme, esasen Avrupalıların coğrafi keşifler öncesinde İslâm dünyasına vermiş oldukları zararların başlangıcını oluşturmuştu. Kastilya Kraliçesi İsabel ile Aragon Prensi Fernando, zaferlerinin ardından müslümanlara ibâdetlerini yerine getirebilecekleri ve kendilerine haksızlık yapılmayacağına dair teminat ve söz verdiler; ancak bu hoşgörü kısa ömürlü oldu. Şiddetli baskıların sonucunda, zorunlu din değiştirmeler başladı. 1499 yılında baskılar dayanılmaz hâle geldi ve Granada'da müslümanlar isyan etti, ancak isyan kanlı bir biçimde bas-

tırıldı. Granada'da en az 50 bin müslüman toplu olarak vaftiz edilerek zorla hıristiyanlaştırıldı.

Kastilya'da da müslümanlara «ya hıristiyan olmaları ya da gitmeleri» emredildi. İslâmiyet'le ilgili Arapça eserler yakıldı. Birçok müslüman, Sultan'ın kendilerine kucak açtığı Osmanlı topraklarına gitti. Diğerleri dinlerini değiştirdi ve kendilerine dönmeler anlamında «Morisko» denmeye başlandı. Ancak hıristiyanlar, moriskoların din değiştirdiklerinden şüpheliydiler. Bu yüzden moriskolar takip altına alındı. Bu amansız takipte; mukaddes Ramazan ayı boyunca oruç tutan, namaz kılan, müslüman tarzında giyinen, Arapça kitaplar okuyan, ölülerini müslüman âdetlerine göre gömen veya başka şüphe uyandırıcı şeyler yapan kadınlar ve erkekler tutuklanıyor, hapse atılıp sorgulanıyor, halkın önünde küçük düşürücü muameleye tâbî tutuluyor bazen de idam ediliyordu. 1567 yılında moriskolar isyan etti ve isyanın bastırılmasının ardından, bu topluluklardan kalanlar köle yapıldı ve dağıtıldı. Nihayet 1609 yılında Kral III. Felipe, moriskoların İspanya'dan çıkarılmasını ihtiva eden bir ferman yayınladı ve birkaç yıl içerisinde üç yüz binden fazla morisko, İspanya'yı terk etmek zorunda kaldı. Moriskolar sürgüne giderken kendilerine, yedi yaşından küçük çocukları İspanya'da bırakmaları, kilise yetkililerine veya eski hıristiyan ailelerine teslim etmeleri emredildi.¹⁶⁵

Granada'nın düşüşü ve ardından müslümanlara revâ görülen zulümler, sadece İspanya'daki İslâm hâkimiyetine son vermemiş, aynı zamanda İslâmiyet'in batı medeniyeti içerisindeki ilerleyişini de acıklı bir biçimde sona erdirmişti.

Papa'nın teşvikiyle Kastilya Kraliçesi İsabel ve Aragon Prensi Fernando'nun evlenmesi, İspanya'nın birliğinin sağlanması yolunda en önemli adımı teşkil etmişti. Artık İspanya, Portekiz'le birlikte hıristiyan dünyasının yükselen yıldızı hâline gelmişti. Dini kanaatlerinin katılığı, «İslâmiyet'i çökertmek ve dinsizleri imâna getirmek için ilâhî bir şekilde misyon sahibi kılındıklarına» dair derin inançları; Portekizlileri ve Kastilyalıları denizaşırı maceralara sürükledi. Hiç şüphesiz Papa, bu konuda yöneticileri teşvik etmekte ve cesaretlendirmekteydi. Nitekim Papa VI. Alexander İspanya'dan müslümanları temizlemeleri ve papalık kuvvetlerine yardım sağlamaları sebebiyle Fernando ve İsabel'e «En Katolik Majesteleri» unvânını verdi.¹⁶⁶

Coğrafi keşiflerin başlamasında Papa'nın teşviki çok önemli yer tutmak-

¹⁶⁵Erken Modern Dönemde Avrupa, Merry E. Wiesner-Hanks, İş Bankası Kültür Yayınları, s. 151-153.

¹⁶⁶age, s. 154.

taydı. Hattâ Papa, Portekizlileri Hindistan yönünde seferlere yönlendirirken, birbirlerine düşmemeleri için Amerika'nın bulunmasından sonra İspanyolları da yeni kıtaya yönelik seferlere çıkma yönünde cesaretlendiriyordu. Bunun yanında Katolik kilisesi, 16. asırda reform hareketleriyle kaybettiği taraftarların yerine, misyoner faaliyetleriyle deniz aşırı topraklarda yeni taraftarlar elde etme arzusunu taşıyordu. Açıkçası coğrafi keşiflere çıkmak için dinî sebepler, ciddî bir bahaneyi oluşturunuyordu.

DİĞER AVRUPA ÜLKELERİ ve KEŞİF HAREKETLERİ

Fransa ve İngiltere başlangıçta, aralarında devam eden Yüz Yıl Savaşlarının yorgunluğu sebebiyle dışlarındaki dünyaya karşı oldukça ilgisizdi. Ancak 17. asırdan itibaren İngiltere, Fransa ve Hollanda coğrafi keşiflerde çok önemli roller üstlendiler. İngilizler ilgilerini; başta Amerika olmak üzere, Afrika içlerine, Avustralya'ya ve dünyanın her tarafındaki irili ufaklı adalara yöneltmişti. Fransa; Kanada başta olmak üzere, Afrika içlerinde yeni sömürge alanları oluşturdu. İngiltere ve Fransa; Güney Asya'da Hindistan'dan Çin'e kadar uzanan geniş bir alanda etkili oldular. 17. yüzyıldan itibaren küçücük Hollanda, Endonezya'ya yerleşerek yıllar boyu süren, sömürge faaliyetlerine girişecekti.

Avusturya-Alman İmparatorluğu'nu yöneten Hasburglar, Osmanlılarla karada amansız bir mücadeleyi sürdürmekle beraber zorlanmaktaydı. Kısacası bu ülkenin coğrafi keşiflere yönelme lüksü bulunmamaktaydı. Öte yandan Osmanlı ve Avusturya-Alman İmparatorluğu, Akdeniz'de de hilâl ve haç mücadelesini ciddî bir biçimde sürdürmekteydi.

Osmanlı Devleti İpek ve Baharat Yollarını kontrol altında tutmakta, ancak Venedik ve Cenevizli denizciler de Çin ve Hindistan'dan batıya ulaştırılan ticaretten ciddî paylar almaktaydı. Doğudan taşınan ipek; baharat çeşitleri, biber, karanfil, Hindistan cevizi, muskat, kakûle, tarçın ve zencefil; sadece yemekleri tatlandırmak için değil; aynı zamanda parfüm, ağırlı kesici ve cenâze yağı yapımında kullanılıyordu. Baharatlar; aynı zamanda yiyeceklerin soğutulamadığı bir dönemde, etlerin bozulmadan saklanması ve biraz bozulmuş etin tadını maskelemekte kullanılıyordu. Doğunun zenginlikleri; Kahire ve İstanbul'dan Venedik, Napoli, Ceneviz ve Piza gibi Akdeniz limanlarına oradan da Avrupa'ya ulaştırılmaktaydı. Bu durum; bölge ticaretini denetim altına alan Osmanlı'yı ekonomik yönden güçlendirmekte, zenginliğin bir kısmına da İtalya'daki şehir devletleri ortak olmaktaydı.

Kıta Avrupa'sı, fakirlik ve hastalıklarla boğuşurken; Hindistan ve Çin'den ülkelerine ulaşan mallara yüksek fiyatlar ödemekte, üstelik can düşmanları Osmanlı'lara ticarî yolları denetim altında tuttukları için ekonomik katkı sağlamış olmaktaydı. Kısacası Avrupalılar için Osmanlı ve İtalyan şehir devletlerini devre dışı bırakarak doğunun zenginliklerine ulaşma ve fakirlik problemine kesin çözüm getirme arzusu, coğrafi keşiflerin önemli bir sebebini teşkil etmekteydi.

PORTEKİZLİLERİN HİNDİSTAN'A ULAŞMASI (1498)

Batılılar, açık denizlere dayanıklı gemilerin yapımını ve geliştirilmesini belli bir süreç içerisinde gerçekleştirdiler. Bu alanda ilk büyük ilerlemeler, Atlas Okyanusu kıyısındaki İspanya ve Portekiz tarafından sağlandı. Coğrafi konumları gereği, Atlas Okyanusu kıyısındaki bu iki ülkenin balıkçılıkla başlayan deniz faaliyetleri; zamanla Asor, Kanarya, Cabo Verde, Madeira ve Sao Tome adalarında sömürgeler oluşturma şeklinde devam etti. Bu adalarda, müslümanlardan öğrenilen şeker kamışından şeker üretme işi yapılmaktaydı.¹⁶⁷

Portekizli kaptanlar; zamanla ülkelerinden hayli uzak bölgelere, Afrika'nın batı sahillerine sefer düzenlediler. Açık denizlere daha dayanıklı gemilerle; Afrika'nın güneyine doğru sarkarak, bu bölgelerde balıkçılık yapmaya başladılar. Altın ve köle sağlamak için Mali ve Kongo krallarıyla ilişkiye girdiler. Bu maceralı ve tehlikeli deniz seferleriyle; veba yüzünden azalan iş gücünü köle ticaretiyle aşmaya çalışan Portekizliler ve İspanyollar, ayrıca kurutulmuş ve tuzlanmış morina balığından büyük gelir elde ediyorlardı. Zamanla karavela ismi verilen, açık denizlere daha dayanıklı yelkenli gemiler yaparak denizcilik birikimlerini geliştirdiler. Artık İslâm dünyasından öğrendikleri usturlâpla gök cisimlerinin yükseltisini hesaplamakta, pusula ile nisbeten daha güvenli yolculuk yapmaktaydılar.

Portekizliler; Hindistan'a doğrudan ulaşıp Arap ve Osmanlıları devre dışı bırakarak, baharatı doğrudan satın almalarını sağlayacak bir deniz yolunu bulmaya çalışıyorlardı. Gerçekten de Portekizli gemicilerin İslâm dünyasından elde ettikleri coğrafi bilgiler, bu keşiflerin başarısında son derece etkili olmuştur.

Büyük bilim tarihi uzmanlarından Fuat SEZGİN şu tarihi tespiti yapmaktadır:

“On beşinci yüzyıldan itibaren İslâm coğrafyacılarının çizdikleri haritalar, Portekizlilerin eline geçmişti. Portekizliler esasında hiçbir şey keşfetmediler; do-

¹⁶⁷ Coğrafi Keşifler Tarihi, Davit ARNOLD, Alan Yayıncılık, s. 12.

layısıyla Portekizliler modern denizcilik biliminin kurucusu değildir. Müslümanlar, Afrika'nın güneyindeki yolu kullanarak 9. yüzyılda, Çin ile ticaret yapıyorlardı. Hint Okyanusu, 15. asırda müslümanların elinde bir İslâm gölü gibiydi. Portekizliler Arapça haritalara dayanarak, ilk Avrupalılar olarak Hindistan'a deniz yoluyla ulaşmışlardır.¹⁶⁸

Portekizliler; gemi teknolojisindeki ilerlemeler ve tarihî değişikliklere imza atan cesur gemicilerinin yetişmesi sayesinde, Afrika'nın batı kıyılarından başlayarak önce Ümit Burnu'nu aştılar ardından da Hindistan'ın Kalküta limanına ulaşmayı başardılar. 1488 yılında Bartolomeu Dias (ö. 1500) Afrika'nın güney burnunu dolaştı, ama yorgun tayfaları onu Portekiz'e geri dönmeye zorladılar. 1497 yılında Portekiz Kralı I. Manuel, Vasco da Gama (1469-1524) komutasında dört gemilik bir filo kurdu. Bu filo, en yeni ve en iyi teknolojiyle ve Prens Henrique'nin bilim adamları tarafından çıkarılmış yıldız haritalarıyla donatılmıştı. Da Gama'nın gemileri Afrika'yı dolaşp kıtanın doğu sahilinden yukarı doğru çıktı ve Hint Okyanusu'nu tanıyan denizcilerin bulunduğu şehirlere ulaştı. Da Gama rehber olarak bir Hintli müslüman gemi kaptanı tuttu ve Umman Denizi'ni boydan boya geçerek Hindistan'ın batı sahilindeki Kalküta'ya vardı. Vasco Da Gama, 1498 yılında doğu Afrika'nın Malindi limanından Hindistan'ın güney batı kıyısındaki Kalküta'ya gidişini, batı Hint Okyanusu'nun muson rüzgârlarını iyi bilen müslüman bir Hintlinin yardımına borçluydu.¹⁶⁹

Da Gama, Hintli ve Arap tüccarlarıyla giriştiği kısa bir mücadelenin ardından umulandan az bir baharatla Portekiz'e döndü. Yine de Portekiz Kralı tarafından «Hint Okyanusu Amirali» unvânıyla taltif edildi. Üç yıl sonra Da Gama yirmi savaş gemisi eşliğinde bir kez daha Kalküta limanına gitmeyi ve kendilerinin sömürgeci emellerine mâni olmak isteyen Hint filosunu saf dışı bırakmayı başardı. Çok geçmeden tarihî liman şehri, Portekizlilerin eline geçti. Zaman içerisinde, bölgede bulunan müslüman emirliklerin çelişkilerinden ve güçsüzlüğünden de yararlanarak Portekiz adına kalıcı ve güçlü sömürge oluşturdular ve on yıl içerisinde Hint Okyanusu'nu bir iç deniz hâline getirdiler.

HADİM SÜLEYMAN PAŞA'NIN HİNT SEFERİ (1538)

Hint Okyanusu'ndaki bu gelişmeler, bölgeye en yakın ve güçlü İslâm devleti Memlûkluları endişeye sevk etmişti. Portekizliler, sömürge alanlarını Kızıl-

¹⁶⁸ İslâm'da Bilim ve Teknik, Prof. Dr. Fuat SEZGİN, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, c. 1, s. 174-175

¹⁶⁹ Coğrafi Keşifler Tarihi, Davit ARNOLD, Alan Yayıncılık, 1995, s. 20.

deniz istikameti yönünde geliştirmek arzusunu taşımaktaydı. Memlûklular için karşı önlem almak her bakımdan hayati önem arz etmekteydi. Zaten Portekizlilerin doğrudan Hindistan'a ulaşmaları sonucunda baharat yollarının önemi azalmış ve Kahire limanlarının ticarî faaliyetleri bütünüyle baltalanmış ve zayıflamıştı. Bu durum Portekizlilerle denizde çatışmayı gerekli kılıyordu. Ancak Memlûkluların, Portekizlilerin üstün nitelikteki top bataryalarıyla donatılmış yüksek bordalı gemilerden oluşan donanmasıyla başa çıkmaları mümkün görünmüyordu. Bu yüzden Osmanlılardan yardım istemek zorunda kaldılar. Nihayet Osmanlıların da yardımıyla oluşturulan Emir Hüseyin komutasında on iki gemilik Memlûk donanması, Portekizlilerle mücadele etmek amacıyla Süveyş'ten demir aldı. Emir Hüseyin; Portekiz'in elliye aşkın karaveli, karakası ve kalyonlarından oluşan donanması karşısında, Diu'da ağır bir yenilgiye uğradı. (1509) Böylece Portekiz tahkimatının bölgede ne denli köklü olduğu anlaşıldı.

1517 yılında Memlûklu topraklarını ele geçirmesinden sonra Kızıldeniz üzerinde Portekizlilerle mücadele etme görevini, Osmanlılar tevârüs etmişti. Portekiz sömürgecileriyle çatışma kaçınılmazdı. Tüm müslümanların hâmisi ve İslâm dünyasının liderliği vasıflarını taşıyan Osmanlı Devleti; müslüman tâcirlerin gemilerini batıran, hacca giden savunmasız insanları öldüren ve en önemlisi Kızıldeniz'e girerek Haremeyn'i tehdit eden Portekiz saldırganlığına karşı harekete geçmek zorundaydı. Böylece iki ülke; anavatanlarından çok uzaklarda, Hint Okyanusu'nda savaşıyorlardı.

Hint Okyanusu, müslümanlar için her zaman önemli bir merkezdi. Asırlardır müslüman denizciler, Hint Okyanusu'ndan doğuda Çin'e kadar oldukça geniş bir alanda seyr ü sefer içinde bulunmakta Çin ve Endonezya'dan aldıkları ticarî emtiayı batıya taşımakta, Hindistan ve Afrika kıyılarına uzanan bölgelerde ticarî faaliyetlerde bulunmaktaydılar. Nitekim sekizinci asırdan itibaren bölgede ticaret yapmakta olan Arap ve İranlı müslümanlar, bugünkü Malezya'ya, Endonezya'ya ve Çin'e yaptıkları ticarî seferler sırasında İslâmiyet'i yaymışlardı. Arap, Türk ve İranlı tüccarlar, örnek tavırlarıyla Malayların tamamına ve Çinlilerin önemli bir kısmına, inançlarını kolayca benimsetmeyi başarmışlardı. Hattâ Çin'de Ming Hanedanı zamanında Çinli müslümanlar, deniz ticaretinde oldukça etkiliydi. Çin İmparatoru Ming Yongle zamanında müslüman bir amiral olan Cing Hi (1371-1433) Çin'den Hint Okyanusu'na ve Basra Körfezi'ne yedi büyük deniz seferi gerçekleştirmişti.¹⁷⁰ Kısacası asırlardır Arap, İranlı ve Türk denizci tüccarları, Çin'den Batı Afrika sahillerine kadar geniş bir alanda ticareti ellerinde bulunduruyordu.

¹⁷⁰ Erken Modern Dönemde Avrupa, Merry E. Wiesner-Hanks, İş Bankası Kültür Yayınları, s. 333.

Osmanlı Devleti, Hint Okyanusu'na Hadım Süleyman Paşa komutasında müdahaleyi gerçekleştirdiği sırada (1538 yılında) enteresan bir tesadüf olarak Barbaros, Prevez'de zafer için Akdeniz'e açılmakta, Kanunî de çok güçlü bir kara orduyuyla Macaristan ve Boğdan üzerine seferde bulunmaktaydı.

Süleyman Paşa'ya donanma hazırlığı için gönderilen emirnamede «Mekke'ye giden hac kervanlarına ve müslümanların ticaretine zarar veren Portekizlileri denizlerden kovmak» ibaresi yer alıyordu. Bazı yabancı yazarların iddiasının aksine Hint Seferi'nde amaç; Hindistan'ı fethetmek değil Portekizlileri Hint Okyanusu'ndan uzaklaştırmaktı.¹⁷¹

Nihayet hazırlıklarını tamamlayan Mısır Beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa, Süveyş'ten 80 parçalık bir donanmayla yola çıkmış, gemilere ise 2.000'i yeniçeri 9.000 asker yerleştirilmişti. Gemici, topçu ve yardımcı personelle birlikte donanma; kürekçi ve forsalar hariç 20.000 kişiden oluşmaktaydı. Osmanlıların Portekiz'e karşı tabii müttefiki olan Venedikliler de, Padişah'ın danışmanı Gian Francesco komutasında 800 askerle bu sefere katkı yapmışlardı. Donanmanın asıl gücünü, Portekizlilerin basilisco (badaluşka) ismini verdiği kale muhasarasında oldukça etkili büyük çaplı toplar oluşturmaktaydı.¹⁷²

Donanma, Cidd'e'de bir süre dinlendikten sonra Hindistan güzergâhında bulunan Tâhiri sülâlesinden Âmir bin Dâvud tarafından yönetilen Aden'e yö-neldi. Portekiz himayesine girmeye hazırlanan Aden; stratejik konumda, yüksek surlarla çevrili ve mükemmel bir limana sahip şirin bir ülkeydi. Süleyman Paşa; Aden'e girişinin ardından, güven duymadığı Aden Emiri'ni veziri ve üç önemli adamıyla birlikte, fitne çıkarması ihtimalini göz önünde bulundurarak idam etti. Süleyman Paşa; Aden'i Osmanlı hâkimiyetine kattıktan sonra, camilerinde Padişah adına hutbe okuttu. Şehrin idaresini, Mısır ümerâsından Behram Bey'e bıraktı. Bu olay, seferin gidişatını son derece olumsuz etkiledi, bölgede bulunan İslâm emirliklerini korkuttu ve aynı âkıbetin başlarına geleceği endişesiyle, Osmanlı aleyhinde bir havanın esmesine yol açtı.

Nihayet Süleyman Paşa kumandasındaki Osmanlı donanması, Gucerat Yarımadası'nın güney ucunda yer alan Portekiz işgalindeki liman kenti Diu'ya doğru dümen kırdı ve kenti kısa zamanda şiddetli bir biçimde muhasara altına aldı. Oysa Kanunî'nin talimatı, doğrudan doğruya ana karargâha yönelik bir saldırı stratejisi izlenmesiydi ve stratejik olarak, korunaklı Diu limanı-

¹⁷¹ Osmanlı İmparatorluğu Tarihi -VI, Zuhuri DANIŞMAN, Yeni Matbaa, İstanbul, 1965, s. 245.

¹⁷² Hadım Süleyman Paşa'nın 1538 Yılındaki Hindistan Seferi, Prof. Dr. Ertuğrul ÖNALP, s. 202 Otam., sa. 23, Bahar 2008, Ankara, 2010, makale.

na saldırma yerine Portekiz sömürge güçlerinin idarî merkezi Goa'ya yönelik hamle yapılmalıydı.¹⁷³

Osmanlı donanması, üst üste taktik hatalar yapmıştı. Hava şartlarının olumsuzluğu ve yanlış zamanlamayla gerçekleştirilen saldırılar sebebiyle, donanmasında ciddi zâyiatlar meydana gelmişti. Süleyman Paşa'nın bölgedeki emirlikleri bir türlü harekâta dâhil edememesi yüzünden, Diu limanını ele geçirmek için yaptığı bütün hamleler, Portekizliler tarafından ustaca savuşturulmuştu. Nitekim Kanuni'nin Hindistan'a donanma göndereceği, Portekizliler tarafından öğrenilmiş ve ciddiye alınmıştı. Gerçekten de Portekizliler; Osmanlı saldırısına özel önem vererek, bölgeye sağlam savaş gemileri sevk etmiş, erzak, asker ve mühimmat takviyesinde bulunmuştu.

Sonuçta Süleyman Paşa'nın sevk ve idarededeki basîretsizliği, mahallî müslüman emirliklerin Aden valisinin idamından olumsuz etkilenecek kendisine yeterli yardımı yapmayarak erzak ve mühimmat yardımını kesmeleri, bu önemli kuşatmanın başarısız olmasına yol açtı. Üstelik kuşatma altında tutulan limanın teslimine çok az bir süre kala donanma, geriye çekilme kararı aldı. Bununla beraber Süleyman Paşa'nın başarısız bu Hint Seferi sırasında Aden, Şihr ve Zebit Osmanlı İmparatorluğu'na dâhil oldu. Ancak İpek ve Baharat yollarını önemsiz hâle dönüştüren sömürgeci Portekizliler bölgeden atılamamıştı. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin ekonomik yönden çöküşünde dönüm noktalarından biri olarak kabul edilmektedir.

KRİSTOF KOLOMB ve AMERİKA'NIN KEŞFİ

Kolomb (1451-1506), İtalya'nın en güzel sahil kentlerinden Cenova'da doğmuş ve gençliği, tutkuyla bağlı olduğu denizlerde ve denizci aileleri arasında geçmişti. Haçlı seferleri sonrasında İtalya liman kentlerinde belirgin bir biçimde artan coğrafi bilgi; denizlere merakı artırmış, deniz ticaretine, bilhassa doğunun zenginliklerine ulaşma arzusunu kamçılıyordu. Öte yandan Portekizli ünlü denizci Prens Henry'nin denizciliğin gelişmesi adına göstermiş olduğu çabalar, büyük keşifler için son derece belirleyici olmuştu. Henry'nin; coğrafi bilginin toplanmasındaki katkıları, Atlas Okyanusu'na ve Batı Afrika sahillerine ticarî getirisi yüksek seferler için birçok denizciyi teşvik etmesi ve maddî açıdan desteklemesi, keşifleri cesaretlendirici olmuştur. Bu durum maceracı Kaptan Kolomb'un ve kendisi gibi denizci olan kardeşlerinin de ilgisini çekmekteydi. Ko-

¹⁷³ age., Prof. Dr. Ertuğrul ÖNALP, s. 213.

lomb, evlendikten sonra Portekiz'e yerleşmiş, denizciliğe olan merakı artarak devam etmiş ve deniz aşırı ticaretin kendisine ne denli hayat konforu sunabileceğinin farkına varmıştı. Kayınpederinin, Prens Henry'nin kaptanlarından birisi olması da sefer öncesi birikimlerini artırmaktaydı.

Kristof Kolomb, Amerika'nın keşfiyle sonuçlanacak seferine çıkmadan önce, oldukça kapsamlı bir coğrafi bilgiye, gemi teknolojisiyle ilgili geniş bir birikime ve seferin maddi yükünü çekecek siyasi ve mali desteğe sahipti.

Orta Çağ seyyahlarına ait birçok eserden haberdar olan Kolomb, Roma-lı devlet adamı Plinis'un «Naturalis Historia»sını (Tabiat Tarihi) Yunanlı bilim adamı Batlamyus'un «Coğrafya»sını, Marco Polo'nun «Seyahatler»ini, Cambrai piskoposu ve Paris Üniversitesi rektörü Pierre d'Ailly'nin 1420 yılında yazdığı «Image Mundi» (Dünyanın Görünümü) adlı kitabını okumuştur. Ayrıca Floransalı hümanist, doktor, astronom ve matematikçi Paolo dal Pozzo Toscanelli (1397-1482) ile de temas içindeydi. Nitekim Toscanelli ölümünden bir müddet önce hazırlamış olduğu haritayı yeni coğrafi bilgiler içeren mektubuyla Kolomb'a yollamıştı. Toscanelli mektubunda batıya yapılacak bir seferin baharat, altın ve gümüş ile «hristiyanlara karşı çok büyük dostluk duyguları besleyen insanlarla tanışmayı va'dettiğini» ifade etmekteydi.¹⁷⁴

Kısacası Kolomb'u doğunun akla hayale sığmayacak kadar büyük olduğu düşünülen zenginliklerine kestirme yoldan ulaştıracak her türlü motivasyon mevcuttu.

Aslında İspanyol ve Portekizli denizciler, uzun süreden beri Atlantik açıklarını yoklayarak, Hindistan'a Güney Afrika'dan dolaşarak ulaşacak bir yol araştırıyordu. Kolomb, bu maceraya atılmadan önce Atlantik yolculuğunda kendisine mali yardım yapması ve insan gücüyle desteklemesi için ilk girişimini Portekiz Kralı II. Juan'a müracaat ederek yapmıştı. Ancak Prens Henry'nin de akrabası olan II. Juan, Kolomb'u lâfazan biri olarak değerlendirmiş, girişimini hayalci ve sefer projesini de masraflı bulmuştu. Kolomb, 1486 yılındaki bu başarısız girişiminden sonra da yılmadı, sefer konusunda kendisine destek olması için İspanya'ya yöneldi. Ancak Kastilya Kraliçesi İzabellâ'yı da kendisine destek vermesi için ikna edememişti. Nihayet İzabellâ; Granada'nın müslümanlardan alınması ve İber Yarımadası'nda kendilerine zarar verebilecek tehdit unsurunun ortadan kalkmasından sonra, 1492 yılında Hristiyanlığı yaymak, müslümanlara Asya'da

¹⁷⁴ Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789 sayfa 338-340.

da zarar vermek amacıyla bu masraflı sefer için izin verdi. Hıristiyanlığı yaymak bu seferin dinî meşrûyetini oluşturmaktaydı.

BÜYÜK KEŞFE YOLCULUK

Böylece 3 Ağustos 1492 tarihinde Kolomb'un komutasında İspanya'nın Palos Limanı'ndan Santa Maria, Pinta, ve Nina adlarındaki üç gemi 88 kişilik mürettebatıyla «Karanlıklar Denizi»ne yani Atlas Okyanusu'na açılmış oldu. Sandıklarında birçok kitabın yanı sıra Çin ipeği de bulunmaktaydı. Yolculuğun Çin'e kadar uzanacağı, sarayda Arapça bilen birileri olacağı gerekçesiyle Arapça bilen bir İspanyol da kafiyele dâhil edilmişti.

Kafiye, Atlas Okyanusu'ndan batıya açılmış ancak on hafta geçmesine rağmen herhangi bir kara parçasına rastlanamamıştı. Bu durum tayfalar arasında huzursuzluk ve isyana varan gerginliğe yol açtı. Nihayet 12 Ekim'de Kolomb'un daha sonra «San Salvador» adını vereceği ada karşısına çıktı.

Asya yakınlarında bir adaya çıktığına inanan Kolomb, adada yaşayan Taíno halkını Hintli anlamına gelen «İndian» olarak tanımladı. Aralarında Haiti'nin de bulunduğu irili ufaklı birçok adayı keşfetti ve İspanyol bayrağı çektiği adaların eşsiz güzelliklerini seyir defterine şöyle kaydetti:

“İrmaktan yukarı ilerlerken ağaç topluluklarını görmek, serinliğin, pırıl pırıl akan suyun, kuşların, görünümdeki iç açıcılığın tadına varmak olağanüstü bir şeydi gerçekten; bu topraklardaki her şey gerçekten olağanüstü. Bu ülkede ne gibi yararlar sağlanabileceğini yazmama gerek yok. Ama şurası kesin ki, bütün bu gördüğümüz topraklarda inanılmaz zenginlikler yatıyor. Toprak çok verimli, göz alabildiğine uzanan alanlarda namey yetiştiriyorlar; dağlarda, büyük ağaçlar hâlinde kendiliğinden bitiyor. Bin bir türlü meyve var, tek tek anlatmam imkânsız. Hepsi de çok yararlı olsa gerek.

Ayrıca her yerin çok bakımlı, güzel ekilmiş olduğunu söylüyorlardı. Vadinin ortasında çok geniş bir ırmak varmış, suyu öyle bol, öyle gürmüş ki bütün yöreyi sulamaya yetermiş. Yemyeşil bütün ağaçlar, meyve yüklüymüş. Yollar çok geniş, çok bakımlıymış. Hava Kastilya'nın Nisan ayındakine benziyormuş. Her yer bül-bül sesleri, küçük kuş sesleri içindeymiş, tam İspanya'nın Nisan ayındaki gibi. Yer yüzünde bundan daha hoş sesler olamaz, dediler. Yer çok yüksek. Ama en yüksek dağın tepesi bile, ekip biçmeye elverişli düzlüklerden, vadilerden oluşmuş. Güzelliğine, zenginliğine gelince; Kastilya'nın hiçbir bölgesi burasıyla aşık atamaz. His-

paniola ülkesi öyle verimli, öyle zengin ki övmeye dil yetmez, görülmedikçe de anlaşılmaz. (...) Genç bir çocuk, ölçülemeyecek kadar önemli birkaç yer buldu; gördüğü ırmakları sayıp döktü bize; sularında öyle zenginlikler akıyormuş ki inanamayacaksınız, dedi. Bu adaların üstüne yok; dağlarıyla, tepeleriyle, akarsularıyla, vadileriyle eşsiz güzellikler... Yeryüzünün güneş altındaki hiçbir yerinde buralardan daha güzeli, daha görkemlisi bulunamaz. İlk üç yıl için buraya, adanın ve altın ırmaklarının güvenliğini sağlayacak bin adam yerleştirmek çok uygundur: yüz de atlı adamımız olsa zararlı değil kârlı çıkarız bu işte.”¹⁷⁵

Kolomb'un, iştah kabartan bu tasvirlerinin yanında, batılıların sömürgecilik rûhunu en net bir biçimde tasvir eden gezi notları, mazlum ve savunmasız yerlileri gelecek asırda hangi büyük fâciaların beklediğini haber vermekteydi:

“Bunlar pek yumuşak başlı, pek ürkek insanlar, daha önce söylediğim gibi hepsi de çıplak. Ne silâhları var ne de kanunları. Köylerinde de ne disiplin varmış, ne de örgütlenme... Bunlar kötülük nedir bilmeyen insanlar, hem de hiç savaşmamışlar... Ben kendim, elimin altındaki üç-beş adamla bütün bu adaları hiçbir tehlikeyle karşılaşmadan dolaşabilirim. Geçenlerde, adamlarımdan üçünün karaya indiğini, yalnızca şöyle bir görünmeleriyle oradaki bir sürü Hintlinin çil yavrusu gibi dağıldığını gözlerimle gördüm. Adamlar silâh nedir bilmiyor... Savaş inceliklerinden haberleri yok. Bin kişi gelse bile bizim üç adamımızla baş edemez. Demek istediğim, bunlar buyruk almaya, çalıştırılmaya, ekip biçmeye, yararlı olabilecek her şeyi yapmaya yatkın insanlar. Kentler kurdurabiliriz onlara, bizim gibi giyinmelerini, davranmalarını öğretebiliriz. Daha önceden söylediğim gibi, elimin altındaki az sayıda adamla burayı, Portekiz'den daha büyük, ondan iki kat kalabalık bu adayı kolayca ele geçirebilirim. Halkının hepsi çıplak, silâhsız, öyle de ödlekler ki o kadar olur. Kötülük nedir bilmiyorlar. Öldürmek nedir, düşmanlarını tutsak almak nedir bilmiyorlar. Hiç silâhları yok; öyle ödlekler ki, bizim adamlardan biri şaka olsun diye, yanlarına yaklaşmaya görsün, yüzü birden toz oluyor. İnanmaya açıklar, gökte tek bir Tanrı olduğunu biliyorlar. Gökten geldiğimize kesinlikle inanıyorlar. Kendilerine hangi duâyı öğretirsek öğretelim tekrarlamaya hazırlar, istavroz bile çıkarıyorlar. Bu sabahki gidişim bütün bu ayrıntıları görüp anlayarak siz yüce efendimize rapor hazırlayabilmek, ayrıca bir tabya yeri seçebilmek içindi. Bir ada oluşturur gibi denize sokulan bir dil gördüm, karadan büsbütün ayrılmış değildi, üzerinde de altı ev vardı. Bu çıkıntı iki günlük bir çalışmayla karadan koparılıp bir adaya dönüştürülebilir; ama kendi payıma, bunu pek de gerekli görmüyorum, çünkü bu adamlar çok temiz yürekli ve kesinlikle savaş sanatını bilmiyorlar... Yüce Efendimiz buyruk

¹⁷⁵ Kristof Kolomb, Seyir Defterleri, Keşif Yolculukları Günlüğü, Çekirdek yay. s. 101.

*verselerdi bunların hepsini Kastilya'ya getirebilir, diyelim olmadı, kendi adalarında tutsak tutabilirdik, çünkü bu adamlara gık dedirtmemek ve kendilerinden sağlanmak istenecek her şeyi yaptırabilmek için elli kişi yeter de artar bile. Bunlara en ağır işler gördürülebilir; uyanık adamlar; bakıyorum, dediklerimi hemen tekrarlıyorlar.*¹⁷⁶

Nihayet Kolomb, esir aldığı birkaç ada yerlisi Taino ile İspanya'ya doğru dönüş yoluna çıktı.

Kolomb, İspanya'da büyük bir coşkuyla karşılandı. Bu ilk sefer yeni seferler için teşvik edici mahiyette idi. Nitekim ikinci sefere binlerce kişi katılmış ancak arzu edilen ve iştah kabartan zenginliklere ulaşma adına hayal kırıklığı oluşmuştu. Kolomb, 1498 yılında üçüncü seferinde Venezuela kıyılarına çıkmış ve Orinoco Irmağı'nın ağzını keşfetmişti. Günlüğüne Tanrı'nın kendisini «yeni dünyanın habercisi» yaptığını not eden büyük kâşif, hâlâ Asya kıtasının yakınlarda bir yerde olduğuna inanıyordu. Kolomb, dördüncü ve son seferinde Orta Amerika kıyılarını yoklamış Çin'e gidebilmek için bir boğaz aramıştı. Yaşlı kurt denizci, bu arayışları sırasında Jamaika'da bir yıl kadar mahsur kalmış, her şeye rağmen İspanya'ya dönmeyi başarmıştı. Dünyanın en etkili denizcisi, büyük destekçisi Kraliçe İzabellâ'nın ölümünden iki yıl sonra 1506 yılında İspanya'da öldü.

KEŞİFLER ve SÖMÜRGEÇİLİK

İNGİLİZLERİN KANADA SAHİLLERİNE ÇIKMASI ve ORTA AMERİKA'YA YERLEŞMESİ

Kolomb'un gezileri, yeterli zenginliği İspanya'ya taşıyamamış ancak girişimleri diğer denizcilere ve maceraperest kişilere örnek teşkil etmişti. Kolomb'un hemşerisi Cenovalı Giovanni Caboto bir denizci olarak kuzeyden Çin'e daha kolay ulaşılacağını düşünmekte ve bu yönde bir sefere çıkma arzusunu taşımaktaydı. Bu maksatla seferine destek olması için İngiltere'ye gitti ve çeşitli girişimlerde bulundu. Hattâ bu amaçla adını John Cabot olarak değiştirdi. Nihayet İngiltere Kralı XII. Henry ve Bristol şehri tüccarlarından aldığı destekle 1497 yılında ilk deniz seferini gerçekleştirdi. Bu önemli sefer güzergâhında Kuzey Amerika'da Kanada sahillerinde Newfoundland bölgesine çıkan Cabot, tüm Avrupalı korsanlar gibi altın ve hazine arayışında bulundu. Ancak yaptığı tüm girişimlerden bir sonuç alamayan Cabot, bu arayışları sırasın-

¹⁷⁶ a.g.e, s. 36.

da uzun vâdede altından da kıymetli sayılabilecek balık rezervlerinin yer aldığı Grand Banks bölgesini keşfetti. Batılılar, dört-beş asır boyunca dünyanın en önemli balıkçılık alanı olarak bilinen bu bölgede filolar oluşturarak sömürü ağlarını kuvvetli tuttular. Balık tuzlama ve kurutma yoluyla yeni ve güçlü bir sanayi sektörü oluşturdular. Bu bölgede balıkçılıkla uğraşan ve balina yağı da işleyen yeni yerleşim merkezleri kurdular. Böylece İngilizler, Amerika yönünde yaptıkları bu ilk deniz seferiyle beraber ilk koloni ataklarını da gerçekleştirmişlerdi. İngilizler kuzeyden orta bölgelere doğru yayılarak yeni sömürge alanları oluşturdular. Zamanla kolonilerde majestelerine bağlı idarî birimler oluşturarak sömürü faaliyetlerini kalıcı hâle dönüştürdüler. Oysa İngiltere 1453 yılına kadar Fransa ile Yüz Yıl Savaşları'nı yapmış, bu asırlık yorgunluğun ve yıpratmanın ardından karışıklıklardan kurtulamamıştı. Ardından, İki Gül Savaşı (1455-1485) adı altında toprak sahipleri arasında yapılan iç savaşta mücadele otuz yıl sürmüştü. Nihayet bu mücadeleler sonucunda İngiltere'de Tudor hanedanı kurulmuş ve iç savaş sona erdirilerek yaralar sarılmış ve yeni hanedan döneminde ülke, kuvvetli bir deniz devleti olmuştur.

XVI. asrın başlarında İngiltere; İspanyol ve Portekizlilerin güçlü donanmalarına tehlikeli ve etkili bir rakip olarak ortaya çıktı. Kraliçe Elizabeth'in hazırladığı donanma, denizlerde İspanyolların yenilmez armadasını yenerek okyanuslardaki üstünlüğüne son verdi. Artık İngilizler; okyanuslarda cirit atan, bulduğu her kara parçasına hâkimiyet sembollerini diken, büyük bir devlet hâline geldi. Kıta Amerika'sında ilk büyük kolonileri Virginia oldu. İngilizler 1632-1655 yılları arasında Kuzey Amerika'da Labrador ve Grönland'a yerleştiler. Başarılı işgallerini Orta Amerika'da Guyana, Bermuda, Küçük Antiller, Jamaika gibi adalara sahip olarak sürdürdüler. Zamanla Afrika ve Asya'da, Çin ve Japonya'ya kadar uzanan denizasıırı sömürgecilik faaliyetlerinde başrolde oynadılar.

Küçücük ülke Hollanda da; sömürgecilik alanında benzer çabayı göstererek, uzun yıllar Asya'nın en büyük ada devleti olan müslüman Endonezya'yı sömürdü.

AMERİGO VESPUCCI

Floransa'da dünyaya gelen Vespucci (1454-1512); bir süre ünlü İtalyan Medici ailesine ait bir bankada memurluk yaptıktan sonra, deniz ticarî faaliyetlerine merak salmış, bu amaçla İspanya ve Portekiz kıyılarına yapılan seferlerde gemi kaptanlığı görevini üstlenmişti. Denizcilik alanındaki faaliyetlerini, deniz aşırı bölgelere taşıyan Vespucci, 1505 yılında yaptığı seferlerin

birinde Venezuela sahillerine çıktı. Seferinin ayrıntılarını bir mektupla Medici ailesine bildirdi ve buranın yeni bir dünya ve yeni bir kıta olduğunu ilân etti. Böylece Kolomb'un daha önce keşfettiği ancak Hindistan zannettiği yeni kıta, Vespucci tarafından Amerika olarak tescillenmiş oldu.

Oysa birçok tarihî kaynak, kıtanın; daha önce müslümanlar tarafından bilindiğini ortaya koymaktadır. Batılı kaynakların da kabul ettiği; Arap Medeniyeti'nin ulaştığı o zamanki seviye, Atlantik Okyanusu'nun Avrupalılardan önce Araplar tarafından keşfedilmiş olabileceğini göstermektedir. Nitekim Kolomb, bizzat tuttuğu 31 Temmuz 1502 tarihindeki kayıtlarda Jamaika açıklarında içinde yabancı yolcular bulunan yabancı bir gemiyle karşılaştığını anlatmaktaydı. Uzaktan gördüğü bu kadirganın Akdeniz'de sık rastladığı Mağribî gemilerinden olduğunu ve içinde aşağı yukarı kırk kadar adam ve kadının bulunduğunu ve bunların Jamaika yerlilerine benzemediğini, onların giydiği kolsuz gömleklerinin tıpkı müslüman Granada'da gördüğü gibi gösterişli renk ve desende olduğunu ifade etmekteydi. Gemideki kadınlar, yüzlerini Granada'daki kadınlar gibi kapamıştı.¹⁷⁷

Yine araştırmalarıyla dünya çapında üne sahip Fuat SEZGİN de; Piri Reis'in haritası başta olmak üzere, keşfin bütün merhalelerinde İslâm bilginlerinin harita ve teknik katkılarını ilmî bir biçimde ortaya koymakta ve kıtanın daha önce müslümanlar tarafından keşfedildiğini ifade etmektedir.¹⁷⁸

Dünyanın sayılı İslâm araştırmacılarından kabul edilen Prof. Dr. Muhammed Hamîdullah da Amerika'nın çok daha önceleri Araplar tarafından keşfedildiğini dil ve çeşitli yönden ispat etmektedir. «Dil âlimleri Kolomb'dan evvelki zamanlarda kızıldere lilerin dillerinde Arapça asıllı kelimelerin bulunduğunu ortaya çıkarmışlardır. Diğer taraftan Kolomb, Küba kıyılarında havlamayan köpekler görmüştür ki, bunlar da Batı Afrika cinsi köpeklerdir. Öyle görülüyor ki, eski dünya ile yeni dünya arasında seyrüsefer ilk olarak müslümanlar tarafından kurulmuştur.

Tahıllardan mısır, Amerika menşeli olmasına rağmen Avrupa dillerinde İslâmî bir esasa taalluk eden kelimelerle ifade edilmiştir. Meselâ; Grano Turco (İtalyanca); Sarazin Corn (İngilizce); Triticum Tircucum (Hollandaca); Trigo de Turkina (İspanyolca); Turkish Heude (İsveççe); Turkie Corns (Fransızca); ve nihayet Turkische Korn (Almanca). Bunun sebebi o zamanlar Türk ve Sarazin

¹⁷⁷ Prof. Dr. Berrak KURTULUŞ, Amerika Kıtasının Keşfi Kuzey Amerika-Asya Bağlantısı s. 878.

¹⁷⁸ Fuat SEZGİN, "Amerika'nın Müslümanlar Tarafından K. Kolomb Öncesi Keşfi", Avrupa İslâm Ü. İslâm Araştırmaları Dergisi, 2008, Şubat, yıl: 1 sa: 1

kelimelerinin müslüman kelimesine eş anlamda kullanılmış olmasıdır. Türk dilinde mısır kelimesi, hem tahıllardan mısırı hem de devletlerden Mısır devletini ifade etmek için iki ayrı anlamda kullanılmaktadır. Mısır (tahıl), Batı Afrika kıyılarından hacılar vasıtasıyla Mısır'a getirilmiş oradan da onu Türkler almıştır. İşte bütün bunlar Kristof Kolomb'dan önce cereyan etmiş hâdiselerdir.¹⁷⁹

GÜNEY AMERİKA'NIN KEŞFİ

1500 yılında Afrika'nın güney ucunu ilk kez geçmeyi başarmış olan Portekizli ünlü denizci Bertolomeu Dias, arkadaşı olan maceracı kaptan Alvares Cabral ile birlikte Hindistan'ı hedefleyen yeni bir sefere çıktı ancak, Afrika'nın batı sahillerini geçerken şiddetli bir fırtınaya yakalandı ve filoları Güney Amerika'nın doğu sahillerine sürüklendi. Böylece kaderin cilvesi onları Brezilya sahillerine atmıştı. Burada rastladıkları kor renginde ağaçlar sebebiyle ülkeye aynı anlama gelen Brezilya adını verdiler. Dönüş yolculuğu sırasında da Bartolomeu Dias'a ait gemi, fırtına yüzünden battı ve Dias öldü. Ancak bu mühim keşiften sonra Portekiz, Brezilya üzerinde hak iddia eden bir konuma geldi.

Kendilerine İspanyol Fatihleri adını veren birkaç bin maceracı, silâhlarının üstünlüğü ile Güney Amerika'daki yerli halkı baskı altına aldı ve on binlerce zavallıyı yok ederek İspanyol sömürge İmparatorluğu'nun kurulmasında yardımcı oldular. Sömürgeciliğin kuruluşunun temelinde asıl Fernandez Cortez'in (1485-1547) Meksika'daki Aztek İmparatorluğu'nun hazinelerini yağma etmesi yatmaktadır. Cortez'in Aztek başkenti Tenoçtitlan'ın (Meksika City) alınıp yağmalanması sırasında gösterdiği, bütün genç erkeklerin öldürülmesi şeklindeki vahşet; hatırlardan silinmedi, unutulmadı.¹⁸⁰

Bu arada Güney Amerika'ya sarmaya başlayan sömürgecilik faaliyetlerinde muhtemel ihtilâfları önlemek amacıyla 1494 yılında Papa VI. Alexander'ın hakemliğinde dünya denizleri iki devlet «İspanya ve Portekiz arasında» paylaştırıldı. 1494 yılında imzalanan Tordesillas anlaşmasına göre Atlas Okyanusu'nun ortası olduğu tahmin edilen yerin altından geçen hattın doğusunda yer alan yerler Portekizlilerin, batı kısmında yer alan bölgeler İspanyol denetiminde kalmaktaydı. Anlaşılacağı gibi Brezilya dışındaki tüm Güney Amerika, İspanyolların ölçsüz yıkıcılık taşıyan çapulcu saldırılarına maruz kaldı.

¹⁷⁹ Prof. Muhammed Hamidullah, Trc. Mustafa BİLGE, "Müslümanların Kristof Kolomb'dan Evvel Amerika'yı Keşifleri", İslâm Düşüncesi, 1968, c. II s. 370.

¹⁸⁰ Doç. Dr. Halime DOĞRU, Çağdaş Dünya Tarihi, T. C. A. Ü. Yay. s. 45.

1532 yılında İspanyollar, Meksika'dan çok daha zengin olan Peru'yu sömürge imparatorluğuna dâhil ettiler. Francisco Pizarro, 1533'da Peru'yu zaptettiğinde şunları söylüyordu:

“Ben buraya altın elde etmek için geldim, bir köylü gibi toprağı sürmeye değil.”¹⁸¹

Gözü dönmüş sömürgeciler burada yerli halka ait İnka Medeniyeti'ni yok ettiler.

Kısa zaman içinde Güney Amerika'daki diğer birçok ülke; Guetamala, Honduras, Kolombia, Şili zorla sömürgeleştirildi. Batılı efendiler, gittikleri topraklarda o ülkelerin yer altı ve yer üstü zenginliklerini ele geçirdikleri gibi yerli halkları da türlü işkencelerle öldürdüler veya kendilerine hizmet edecek hâle gelmeleri için Hristiyanlaştırdılar. Paolo Giovia'nın deyiimiyle; «Avrupa silâhlarının gürültüsü bile onları İsa'ya inandırmak için yeterliydi.»¹⁸²

Sömürgeciler doymak bilmeyen bir hırsla hareket ediyorlardı. Vasco de Gama Kalküta limanına demir attığında bir yerli; «Portekizlilerin Asya'da ne aradığını» sorduğunda, Gama'nın cevabı; «Hristiyan ve Baharat» olmuştu.

Albuquerque 1511 yılında Malakka'ya saldırdığında subaylarına, iki sebepten dolayı var güçleriyle savaşmalarını emretmişti:

Birincisi; haçı ülkenin dışında farklı yerlere dikerek ve Muhammed'in hilâlinin ateşini söndürerek Tanrı'ya hizmet etme aşkı...

İkincisi; tüm baharat ve ilaç kaynaklarından dolayı bu şehri ele geçirerek Kral Don Manuel'e hizmet etme aşkı...¹⁸³

Bu uğraşta; din bahanenin, altın dürtünün kaynağıydı. Araçlar ise on dört ve on beşinci asırlarda Atlantik Avrupası'nın geliştirdiği teknolojiydi.¹⁸⁴

MAGELLÂN'IN DÜNYA TURU

XV. yüzyılda Avrupa'nın coğrafyacıları ve denizcileri ilk çağın ünlü coğrafyacısı Batlamyus'un;

¹⁸¹ David ARNOLD, Coğrafi Keşifler Tarihi, 1995: Alan yay., s. 18.

¹⁸² Carlo, M. CIPOLLA, Silâhlar ve Avrupa Sömürgeciliği, Yöneliş yay. 1998, s. 65.

¹⁸³ a.g.e. s. 85.

¹⁸⁴ a.g.e. s. 87.

“Bütün dünyayı çeviren bir tek okyanus vardır, Afrika’yı güneyden dolaşarak Hindistan’a varmak mümkündür. Dünya yuvarlaktır, o hâlde hep batıya doğru yol alacak bir denizci, Asya’nın doğusuna varabilecek ve hareket ettiği noktaya geri dönebilecektir.” tezi ve İslâm coğrafyacıları tarafından oluşturulan yeni haritalar, Kristof Kolomb dâhil büyük denizcilere ve bilhassa Magellân’a okyanusu aşma maceralarında güven artırıcı ve cesaretlendirici bir rol oynamıştır.

Uzun yıllar Hint Okyanusu’nda, Güneydoğu Asya’da ve Baharat adalarında dolaşan Portekizli Kaptan Fernao de Magellân İspanya Kralı I. Carlos’un desteği ile (daha sonra Kutsal Roma-Germen İmparatoru olan) 20 Eylül 1519’da 5 gemi ve 265 mürettebatla birlikte İspanya’dan yola çıktı. Önce Brezilya’ya uğradı ve ardından güneye indi. Oradan da Güney Amerika kıyısı boyunca ilerleyerek Antarktika’nın soğuk sularına yelken açtı. Antarktika açıklarında bir gemisi batan bir diğer gemisi ise isyan sonucu kendisinden kopan Magellân, daha sonra kendi adıyla anılacak olan Magellân Boğazı’nı geçerek Büyük Okyanus’a çıktı. Magellân bu denize Atlas Okyanusu’ndan daha durgun olduğu için sakin anlamına gelen «Pasifik» adını verdi. Ancak bu sakin denizi geçerken yiyecekleri bitti. Tayfalar gemideki sıçanların yanı sıra, deri çantalarını bile kaynatarak yediler. Yanlarında meyve ve sebze olmadığından C vitamini eksikliğinden kaynaklanan iskorbüt hastalığına yakalandılar. Bu uzun ve meşakkatli yolculuktan sonra Filipin Adaları’na zorlukla ulaşan Magellân, 1521 yılında yerli halkla giriştiği mücadele sırasında meydana gelen çatışmada öldü. Yardımcısı Sebastian Del Cano bu dünya turunu, savaş ve hastalıklarla boğuşarak büyük zorluklar içinde İspanya’ya dönerek tamamladı. Aradan üç yıl geçmişti ve mürettebattan dönebilmeyi başarabilen ise sadece 18 kişiydi. Bu dev yolculuk, dünya tarihinde ilk kez gerçekleşmişti. Böylece devamlı batıya gidilerek başlangıç noktasına varılabileceği ispatlandı ve başka bir ifadeyle dünyanın yuvarlak olduğu kesin olarak anlaşıldı.

COĞRAFÎ BULUŞLARIN DÜNYAYA ETKİLERİ

Büyük Coğrafi Keşiflerin sonucunda; önceleri İspanya ve Portekiz, daha sonra ise İngiltere ve Hollanda kısmen de Fransa sömürge imparatorlukları oluşturdular. Ticaret yolları ve ticaret merkezleri yer değiştirdi. İpek ve baharat yolları önemini yitirdi. Akdeniz limanları önem kaybetti. Akdeniz ticaretinden geniş pay alan ülkeler, Osmanlı ve İtalyan şehir devletleri ekonomik olarak zayıflarken İspanya ve Portekiz, ardından İngiltere ve Hollanda ekonomik olarak çok güçlü hâle geldiler. Yeni ticaret merkezleri; Amsterdam, Liz-

bon ve Londra gibi Atlas Okyanusu limanları oldu. Avrupa'ya sömürgelerden altın-gümüş gibi değerli madenler getirildi ve Avrupa zenginleşirken sömürgelerdeki yerli halklar tarihin eşine az rastladığı büyük zulümlere uğradı, yoksullaştı ve kırıldılar. Medeniyetleri yok edilirken, yaşama şansı verilenler ise büyük ölçüde zorla Hristiyanlaştırıldı. Halklar köleleştirildi. Zavallı ve savunmasız toplulukların boyunlarından koparılarak Avrupa'ya taşınan değerli madenler, Avrupa'da zengin bir sınıfın ortaya çıkmasına yol açtı. Nihayet coğrafi sömürge arayışları sonucunda elde ettikleri baharat kullanımı Avrupa'da yaygınlaştı. Patates, domates gibi sevilen ve besleyici yiyecekler, ayrıca kakao, tütün ve kümes hayvanlarından hindi Avrupa'ya taşınmış oldu.

Avrupa'ya taşınan zenginlik, sanat ve mimariyi tetikledi. Böylece Rönesans hareketlerine zemin teşkil etti. Katolikler sömürgelere Hristiyanlığı taşıdılar; Amerika, Afrika ve Asya'da yayılmasında rol oynadılar.

Denizcilikle ilgili doğudan daha çok İslâm dünyasının birikimlerinden yararlanılması, usturlâp ve diğer denizcilik cihazlarından geniş ölçüde istifade edilmesi, deniz haritalarıyla tanınan Ahmed İbn-i Mâcid gibi sayısız kaptan ve mürettebattan yararlanılması, Coğrafi Keşifler gibi son derece kritik başarıların sadece Avrupalılara ait olmadığını ortaya koymaktadır. Bu başarı, Asya ve Avrupa toplumlarının ortak başarısıdır. Ancak burada Avrupalıların ön alarak İslâm dünyasından aldığı bilgi ve teknolojiyi uyarlama, genişletme ve bu birikimi kendi denizcilik tecrübeleriyle birleştirme yeteneği Asya denizciliğine karşı kesin bir üstünlük kurmalarına yol açmıştır. Denizlere ve deniz ticaretine hâkim olan milletler, tarih boyunca siyasî ve ekonomik olarak üstün konumda olmuştur.

AVRUPA'NIN UYANIŞI ZENGİNLEŞME ve RÖNESANS

"İnsan isterse her şeyi yapabilir."
(Leon Batista Alberti)

Coğrafi Keşifler sonrasında Avrupa; bir yandan sömürgecilik faaliyetleri ve ticaret yoluyla zenginleşirken bir yandan da güzel sanatlarda, mimaride, edebiyatta ve bilimde yeni ve büyük açılımlar içine girdi. Orta Çağ düşüncesinden kesin çizgilerle ayrılan Hümanizma hareketlerinin etkisiyle, aklın ve bilimin öne çıkarılmaya başlandığı yeni bir döneme adım atıldı. Artık Avrupalı sanatçılar, seçtikleri konularda sadece dîni motifleri değil, insana dair her konuyu işlemeye başladılar. Yeni dönemde başta insan olmak üzere tabiat ve ondaki tüm güzellikler, sanatçıları daha çok motive etmekteydi.

İtalyan sanatçı, mimar ve yazar Giorgio Vasari (1511-1574) bu dönemde ki sanat anlayışını şu cümlelerle ifade ediyor:

“Sanatın kaynağı tabiatın kendisidir, bu güzel yaratım ile dünya bize ilk modeli vermiştir. İlk öğretmen de bizi diğer hayvanlardan üstün yaratan ilâhî zekâdır, yani Tanrı’dır. Bizim zamanımızda görüldü ki neredeyse vahşî tabiata bırakılan sıradan çocuklar bile kendiliğinden resim yapmaya başlamıştır. Kendi tabii dehâları sayesinde sadece tabiatın o güzel resim ve heykellerini taklit etmişlerdir. Bu sebeple, ilâhî tabiatından daha az uzaklaştırılan ilk insan; mükemmelliğe daha yakın olması, daha parlak bir zekâyâ sahip olması ve tabiat gibi bir kılavuz ve dünya kadar güzel bir model sayesinde bu asil sanatlara yönelmiştir.”¹⁸⁵

Gerçekten de insanı merkeze alan hümanist sanatçılar, 14. ve 15. asırlardan itibaren antik Yunan ve Roma medeniyetine ait eserleri gün yüzüne çıkararak mimarî, resim ve heykel alanlarında bu çizgiyi yeniden yorumlayarak eserlerini verdiler.

Hümanistler, insanın bu dünyadaki hayatı ile ilgilenmişti. Onlara göre insan; bütün gücü, bedeninin bütün güzelliği, sevinci ve kederi, bütün duyguları, yanlışları ve tutkularıyla ele alınıp incelenmeliydi. Bu durum insanın kendini yeniden keşfetmesi anlamına geliyordu. Şeyh Gâlib’in;

Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen
Merdûm-i dide-i ekvân olan âdemsin sen...

mısralarındaki ifadenin hiç değilse bir bölümü anlaşılmış ancak, insanın erdemine vurgu yaptığı diğer bölüm ise yeni sanatçıların çok da ilgi alanına girememiştir.

Rönesans; başta Floransa olmak üzere İtalya’nın şehir devletlerinde başlayıp 15. ve 16. yüzyıllarda diğer Batı Avrupa ülkelerine yayılan, kültür ve sanattaki yenilenme hareketleri olarak ortaya çıktı. Rönesans; İtalya’da resim, heykel ve mimarî; Fransa’da sanat; Almanya’da dinî tablo ve yayın; İngiltere’de edebiyat; İspanya’da resim ve edebiyat alanında daha belirgin olarak gelişti. Rönesans; Orta Çağ’ın sanat anlayışına, dünya görüşüne ve yöntemlerine karşı bir başkaldırı niteliğindedir.

15. asır İtalyan resminin ve mimarîsinin büyük ustaları Leonardo da Vin-

¹⁸⁵ Alev ALATLI, Batı’ya Yön Veren Metinler, Kapadokya Meslek Yüksek Okulu Yay. c. II, s. 434.

ci, Michelangelo ve Raffaello; ölümsüz eserleriyle Rönesans'ın tetikleyicisi oldular. Bu dönemde Antik Roma'nın mirası üzerine oturmuş İtalyan şehir devletleri, Akdeniz'in ve aynı zamanda dünyanın en büyük ticarî merkezini oluşturmaktaydı. Rönesans'ın en önemli referanslarından birini oluşturan Antik Yunan medeniyeti de Roma medeniyetinin çok uzağında değildi. Öte yandan İslâm medeniyeti de doğu toplumlarıyla yapılan ticarî münasebetler sebebiyle bilinmekteydi. Katolik dünyasının dinî liderinin Roma'da oturması da kültürel hareketliliğin İtalya'da neşv ü nemâ bulmasında önemli bir diğer faktördü.

Kültür ve sanat alanında meydana gelen bu büyük inkişaf, coğrafi keşiflerin sağladığı zenginleşmenin tabii sonucu olarak ortaya çıktı. Rönesans'ın en önemli merkezlerinden biri olacak olan Floransa'yı, üç asır boyunca yönetecek olan Medici ailesi gibi; sanata ve mimariye finans desteği sağlayan, sanatçıyı koruyup destekleyen zenginler ve sanatçıları teşvik eden Katolik kilisesi de bu büyük sanat eksenli değişimin katalizörü olmuştur. Leonardo da Vinci, Michelangelo, Raffaello gibi büyük sanatçıları saray sanatçıları olarak tanımlamak eksik bir değerlendirme olarak kabul edilmelidir. Bu sanatçılar aynı zamanda kilise sanatçılarıdır. Üstelik Katolik kilisesinin tüm kontrolüne rağmen sanatçıların ortaya koyduğu eserler, kilisenin temsil ettiği değerlere daha sonra savaş zemini oluşturacak bir paradoksu da bünyesinde taşımaktaydı. Oysa bu sanatçılara destek o denli abartılıydı ki Leonardo, son nefesini verirken bile; elini I. Francis'in tuttuğu, ressam Titian'a ise, resim yaparken yere düşürdüğü fırçasını yerden Şarlken'in aldığı rivâyet edilir.¹⁸⁶ Sanatçılara gösterilen ilgi ve hoşgörü elbette ki sıra dışıydı.

LEONARDO DA VİNCİ, MİCHELANGELO ve RAFFAELLO

Fizikçi, astronom, matematikçi ve tabiat bilgini Toskanelli'nin yetiştirdiği Leonardo da Vinci; ustası gibi çok yönlü bir sanatçı, Rönesans'ın ise tartışmasız en renkli kişiliklerinden biri oldu. Tüm çalışmalarında bu çeşitlilik görülmekte olan sanatçı ve bilim adamı Leonardo; kan dolaşımı, haritacılık, biyoloji, üreme, solunum, fantastik müzik âletleri, geleceğin şehirleri için kanal ve liman çizimleri, âbide tasarımları, tank ve helikopter gibi savaş makineleri, resim teknikleri ve daha birçok konuda binlerce sayfalık defterler tutmuştur.

Milano için katedral, İstanbul için köprü tasarlamıştı. İnsanın bir gün

¹⁸⁶ Larry SHINER, *Sanatın İcadı*, Ayrıntı Yay. 2004, s. 84.

uçabileceğine inanıyordu. Hayatı boyunca sanatla bilimi birleştirmek için uğraşmıştı. Mona Lisa adıyla meşhur olan La Gioconda isimli resmi sanatının zirvesini oluşturmuş, yüz hatlarının aksine mükemmel el çizimi bir başarı olarak kabul edilmiştir. Birçok ressam, nasılsa bu resimdeki el gibi bir el çizemeyeceklerini düşündükleri için portrelerini elsiz yaptılar.¹⁸⁷

Vasari, 1550 yılında yayınladığı; «Ünlü Ressamların, Heykeltıraşların ve Mimarların Hayatları» isimli eserinde şöyle der:

“Cennetin Kralı aşağı baktı ve insanların küstahça düşüncelerinin gerçeğe olan uzaklığının, aydınlığın karanlığa uzaklığından daha fazla olduğunu görünce, dünyaya her sanata hâkim bir dehâ yollamaya karar verdi... Böylece bütün dünya onun dünyevî değil de ilâhî görünen hayatının, eserlerinin ve bütün davranışlarının eşsiz yüceliğine hayran kalacaktı. Bu dehâ Michelangelo Buonarroti'dir.”

Heykeltıraş, mimar, ressam ve şair Michelangelo, Sistina Kilisesi'nin tavan resimlerini dört yılda tamamladı. Ünlü fresk; Âdem'in yaratılışından kıyamete kadar bütün ilâhî konuları, Sistina'da tasvir etmiştir. Fakat o, daha çok heykeltiydi. Mermer üzerinde âdeta saldırırcasına çalışır, işlerini daima yarıdıcısız götürürdü. Hiç evlenmedi. Sanki kendi rûhunun acılarını taş blokun içinden kurtarmak için heykel yapıyordu. Tüm zamanlarda taş ile onun kadar içten bir ilişki kurabilen başka kimse olmamıştı.

Onun bütün heykellerinde derin bir rûhun tüm acı ve ihtiraslarını görmek kâbilidir. Kuvveti ve ümidi fevkalâde bir biçimde yansıtmıştır. Belki Yunanlı Phidias onunla karşılaştırılabilirse de bu, çok eksik olurdu. Çünkü Phidias ve Yunanlıların idealize insan vücudundan başka bir maksatları yoktu. Ruh onların hiç mi hiç ilgilenmedikleri bir kavramdı. Onlar sadece «şimdi ve burada» olanı yüceltmek arzusundaydılar. Michelangelo «Musa» heykelinde, Peygamber Hz. Musa'nın vahiy almak için kırk gün Tur Dağı'nda kalıp döndükten sonra, kavminin onun yokluğunda yeniden eski inançlarına dönmelerine ve içinden ses çıkan altın buzağıya tapınmalarına olan öfkesini anlatmıştır. Bu öfke; gizlenmiş bir enerji olarak kol kaslarındaki damarlardan, ayak parmaklarının ucuna kadar, mermeri inkâr eden bir «aura» oluşturmaktadır.¹⁸⁸

Michelangelo, Bremente'nin başlatmış olduğu San Pietro kilisesinin kub-

¹⁸⁷ Bünyamin KARA, Radika ve Mona Lisa, Üniversite Kitabevi, 2007, s. 60.

¹⁸⁸ a.g.e.

besini tamamlaması istendiğinde, yaşlı usta; Hristiyanlığın en büyük kilisesine görülecek bu işi, Tanrı'nın üstün şânına bir hizmet saymış ve dünyevî bir kazançla kirlenmemesi gerektiğine inanmıştır.

Raffaello, Meryem tablolarının ressamıdır. Hz. Meryem resimlerinin görünürdeki basitliği; derin bir tefekkürün, dikkatli bir hesaplamanın ürünü olarak yorumlanmıştır.¹⁸⁹

İspanya'da Cervantes'in Don Kişot isimli romanının şöhreti ve edebiyatta köklü etkisi bütün Avrupa'ya yayıldı. İslâm edebiyatından izler taşıyan bu eserin sahibi Miguel de Cervantes, İtalya'da eğitim görmüş, İnebahtı Savaşı'nda Osmanlılarla savaşmış, yaralanmış ve esir düşmüştü. Ailesinin ödediği çok yüklü bir fidyeyle kurtulmuştu.

Bir diğer İspanyol yazar Lope de Vega'nın 1800 oyunundan 500'ü günümüze kadar gelmiş, saray ve halk için sahneye konulan bu oyunlar, İspanyol kültür hayatını derinden etkilemişti.

Rönesans'ın Almanya'da yayılmasında Martin Luther'in, Erasmus'un ve Albert Dürer'in etkisi büyüktü. Bu önder kişiler, daha çok dinî alanda Katolikliğe yapılan eleştirilerle oluşmuş yayınlarla öne çıkmıştı.

İngiltere'de ise William Shakespeare, gelmiş geçmiş en büyük oyun yazarı olarak 1564-1616 olarak öne çıkmış ve günümüze kadar uzanan etkisiyle tüm Avrupa edebiyatını etkisi altına almıştı. Romeo ve Juliet, Hamlet, Bir Yaz Gecesi Rüyası, Macbeth, Othello gibi dünya klâsikleri bugün dahî sadece Avrupa'nın değil tüm dünyanın sanat mutfağında tercih edilen eserler olarak kabul edilmektedir.

Luther; Orta Çağ Katolikliğinin birikintilerinden, Avrupa'nın yarısını altüst etmeye yetecek enerjiyi elde edebildi; aynı verimli arazide Raffaello, en nefis çiçekleri ve en lezzetli meyveleri elde etti. Başka bir mecaz kullanırsak aynı fırtınada Luther gök gürültüsüye, Raffaello gökkuşağıydı.¹⁹⁰

AVRUPA RÖNESANSI'NA İSLÂM MEDENİYETİNİN TESİRİ

İslâm bilginleri yedi ve sekizinci yüzyıllarda Antik Yunan dönemiyle alâkalı birikimleri alıp tercüme ederek Bağdat, Semerkant ve Gırnata gibi büyük

¹⁸⁹ E. H. GOMBRICH, *Sanatın Öyküsü, Remzi Kitabevi*, s. 316.

¹⁹⁰ P. SMITH, *Rönesans ve Reform Çağı*, T. İş Bankası Kültür Yay. s. 211.

İslâm başkentlerinde yeniden yorumlamış, bilim dünyasına yeniden kazandırmışlardı. Bilgeliliğin her çeşidine cesur bir tavırla yaklaşan İslâm âlimleri, tevhidî kırmızı çizgileri koruyarak bilimlerin tasnifi ve dünyanın istifadesine sunulmasında son derece hayatî vazifeler görmüşü.

İslâm medeniyeti; yayıldığı bölgedeki güzellikleri alıp, kendi tevhid potasında eriterek sunma geleneğine sahipti.

Bizans mimarîsinden etkilenecek kubbeyi almış, geliştirerek çok daha ileri noktalara taşımıştı. Ancak İslâm âlim ve sanatkarları; resim ve heykele sıcağı bakmamış, putperestliğin kökünü yeryüzünden silme iddiası konusundaki dikkat ve hassasiyeti koruma gerekçesiyle, bu alanda sessiz kalmışlardı. Oysa bu çağlara ait bilgi birikimini Aristo, Eflâtun gibi mütefekkirlerin çalışmalarını küllerin altından çıkarıp ilereleterek bilgi dünyasının hizmetine servis etmişlerdi. Bu bilgi transferi; Haçlı Seferleri yoluyla on birinci asırda başlamış, müslümanların kısa süreli Sicilya hâkimiyeti sırasında coğrafi yakınlık sûretiyle devam etmişti. Ama asıl büyük etkileşim; Hristiyan Avrupa'nın gerçek karanlıklar içerisinde yüzdüğü dönemde, 711'den 1492 yılına kadar süren İspanya'daki İslâm hâkimiyeti sırasında gerçekleşmişti. Bilhassa 1030 yılından itibaren siyasî birliğin parçalanması sebebiyle, kültür ve sanata daha çok ağırlık verilmekte, her şehirde yüzlerce medrese, güçlü birer düşünce atölyesi olarak ciddi hizmet vermekteydi. Bu medreselerden hristiyan talebeler de geniş bir biçimde istifade etmekteydi. Bunun örneklerinden biri 967- 970 yılları arasında Kurtuba'da eğitim alan ve daha sonra II. Silvester adıyla Papa seçilen Gerbert'tir. Gerbert, memleketine döndüğünde; öğrenmiş olduğu astronomi, matematik ve cebir bilgilerini duyan hristiyanlar çok şaşırılmışlar ve bu bilimlerini sihir saymışlardı.¹⁹¹

İşbiliyye, Kurtuba ve Tuleytula müslümanların İspanya'da kurdukları büyük şehirlerdi ve ilim merkezleriydi. Arapçadan Lâtinceye tercümeler yoluyla hristiyan merkezlerine bilgi akışı sağlanmaktaydı. Bu şehirlerin hristiyanların eline geçmesiyle bu akış hız kazanmıştı. Felsefe, astronomi, matematik, tıp, kimya, tarih, coğrafya ve edebiyat gibi bilim dallarında çok sayıda Arapça eser Lâtinceye çevrildi. Orta Çağ Avrupa'sı bu tercüme faaliyetleri sayesinde eski Yunan felsefesini, özellikle Aristo'yu öğrenme imkanı buldu. Din ile aklı uzlaştırmaya yönelik müslüman filozofların fikirleri, onların zihinlerinde inkılâp meydana getirdi. İbn-i Rüşd, Musa bin Meymun, İbn-i Bâce ve İbnü'l-

¹⁹¹ Lütü Şeyban, *Reconquista*, İz yay. s. 406.

Arabî gibi mütefekkirler, eserleri ve fikirleriyle batı dünyasının fikrî hayatına ve bilimine şekil verdi. Albert Magnus, Duns Scottus, Spinoza, Emanuel Kant, Kastilya Kralı X. Alfonso, Dante ve Bacon; Endülüs İslâm bilginlerinden etkilenecek eserler veren Avrupalı bilginlerin bir kısmını teşkil etmektedir.¹⁹²

Seyyid Hüseyin Nasr, Rönesans'ı Greko-Romen putperestliğinin rûhen ölü unsurlarının yeniden diriltilmesi olarak tarif eder. Ayrıca Rönesans hareketlerinin Hıristiyan medeniyetine sersemletici bir darbe indirdiğini, onun belli bir olgunlaşma sürecine erişmesini engellediğini ifade eder. Gerçekten de Katolik kilisesinin kontrolü kaçıracağı kadar edep ve hayâdan mahrum bir biçimde gelişen batı sanatı; dinî metinlerin tasviri dâhil her alanda porno seviyesinde çıplak sanat (!) eserlerinin mukaddes mekânlara yerleştiği bir süreci yaşadı.

Katolik kilisesi bu duruma kayıtsız kalmadı. Nitekim, Trento Konsili çıplak resimlere karşı sert önlemler aldı. Michelangelo'nun «Kıyâmet» tablosundaki çıplak figürlere ve benzeri resimlere pantolon çizerek çıplaklığı örtmesi için Daniel da Volterra'yı görevlendirmişti. Ancak bu durum hiçbir zaman yeterli olmadı. Evet, sanat güzeldi, sanat eserleri bir “uygarlık” parametresiydi; ancak ya edep ve hayâ? Bunlar insan olmanın, medenî olmanın temel şartlarından değil miydi? Kısacası, gelişmişliğine ve tüm güzelliklerine rağmen batı medeniyetinin kodlarında; «Edep yâ Hû!» yoktu.

Rönesans sadece sanatta değil bilimde de Avrupa'nın yeniden doğmasına yol açtı. Skolâstik hıristiyan hurâfelerini bir kenara iten batılı bilginler, düşüncenin önünü açtılar. Akıl ve deneyi öne çıkararak tüm Avrupa'nın dünyevî bir medeniyet ekseninde ilerlemesini sağladılar. Rönesans, Katolik dünyasının parçalanması ve harmanlanması anlamına gelen dinî çatışmaların da fitilini ateşledi.

¹⁹² a.g.e. s. 409-410.

AVRUPA REFORM HAREKETLERİ

AVRUPA REFORM HAREKETLERİ

PROTESTANLIĞIN DOĞUŞU

Reform; kelime anlamıyla; «bir şeyin aslını bozmadan onda yapılan değişiklikler» şeklinde tarif edilirse de ıstılahî olarak; 16. asırda Batı Avrupa hıristiyan dünyasında, Katolik Kilisesi'ne karşı gelişen başkaldırı hareketleri ve mezhebî mücadelelerin geneline verilen addır.

Putperest Roma İmparatorluğu üzerinde gelişip serpilen Hıristiyanlık, Roma putperestliğini uzun ve çileli mücadeleler sonucunda alt etmeyi başarmış ve imparatorluk topraklarında nüfuz ve etkisini artırmıştı. İmparator Konstantin'in 313 yılında Milâno Fermanı'nı yayınlamasıyla da hıristiyanlar geniş imparatorluk topraklarında serbestçe dinî ritüellerini yerine getirme hakkı elde etmişlerdi. Yeni din, baskıların azalmasıyla hızla yayılışını sürdürdü. Nihayet 380 yılında İmparator Theodos zamanında tüm Roma İmparatorluk topraklarında Hıristiyanlık resmî din hâline geldi.¹⁹³

İmparatorların, kitleleri hıristiyanlaştırma misyonunu üstlenmesi sayesinde, Roma; büyük bir Hıristiyan İmparatorluğu hâline geldi. Ancak Orta Doğu'dan İngiltere'ye kadar Akdeniz'i tam bir göl hâline getiren İmparatorluk topraklarında siyasî münakaşalar eksik olmuyordu. İstanbul şehrinin kurulmasının ardından Roma İmparatorluğu 395'te Doğu ve Batı Roma İmparatorluğu

¹⁹³ Aslı KAHRAMAN, Sebillerçeşad'da yayınlanan Hıristiyanlıkla ilgili makaleler ve tahlilleri, Doktora tezi, Çukurova Üniversitesi, s. 14-15.

olarak fiilen ikiye ayrıldı. Siyasî çekişmeler, tarih boyunca olduğu gibi Hristiyanlığın da geleceğini olumsuz etkilemiş ve zamanla; İstanbul Kilisesi, Doğu Roma İmparatorlarının tesiri altına girerek, Papa'nın otoritesinden tamamıyla bağımsız hâle gelmişti. Artık Ortodoksluğu temsil eden Doğu Hristiyanlığı ve Katolikliği temsil eden Roma kesin çizgilerle birbirinden ayrılmıştı. Böylece, Balkanlar ve doğusunda kalan tüm Ortodoks Hristiyanlar; İstanbul'da siyasî olarak Bizans İmparatoru'na, dinî olarak da İstanbul Patriği'nin otoritesine tâbi olmuştu. Batıda ise, Roma'da oturan Papa; kendisini daima, dünya hristiyanları üzerinde sadece rûhânî değil, cismânî yönden de tam yetkiye sahip bir otorite olarak görmekteydi. Bir başka ifade ile anlatılmak gerekirse Papa; ya doğrudan doğruya dünyevî iktidarı elinde tutmalı, ya da dünyevî iktidarı elinde tutanlar meşruiyetini Papa'dan almalıydı. Nitekim; 800 yılında Papa, Şarlman'a taç giydirerek onu Mukaddes Roma İmparatorluğu'nun hâkimi ilân etmişti.¹⁹⁴

Batı dünyasında Papa, Orta Çağ boyunca; dinî, kültürel, siyasî ve sosyal yönden mutlak bir otorite olarak kabul edilmekte, karizmatik bir konumda bulunmaktaydı. Katolik Roma Kilisesi; Haçlı Seferlerinde yüz binleri harekete geçirebilmekte, kralları bu seferlere sürükleyebilmekte, manastırlarda bir tür hristiyan militanı sayılabilecek şövalyeler yetiştirerek Mukaddes Kilise'nin emrinde hazır tutabilmekteydi. Bilim adamları ve sanatçılar; bu muazzam güç ve otoritenin kontrolünde eserler vermekte, tüm tavır ve davranışlarında aforoz tehdidini daima göz önünde bulundurmak mecburiyetinde hissetmekteydiler.

REFORM ÇAĞINDAN ÖNCE KİLİSEYE YÖNELEN İTİRAZLAR

Katolik Kilisesi'nin bu muazzam gücüne rağmen, yer yer bu otoriteye mevzii isyanlar ve itirazlar da olmaktaydı. Daha çok siyasî güçlerce desteklenen bu hareketlerde; Katolik Kilisesi'nin uygulamalarına karşı tavır alınmakta, eleştiriler Katolik akidesinden çok, din adamlarının yanlış tavırlarına odaklanmaktaydı. Orta Çağ'ın sonlarında yaşamış olan meşhur İngiliz reformcu vaiz John Wyclif (1329-1384); Oxford Üniversitesinin önde gelen filozoflarından. Katolik Kilisesi'ne karşı net bir tavırla karşı gelmiş ve etkili bir hareket başlatmıştı. Hükûmetin «yozlaşan din adamlarının mallarına el koymasına» uygulamasına destek vermekle kalmadı Kilisenin Orta Çağ'a ait öğretilerine karşı sert eleştiriler ihtiva eden yayınlarda bulundu. John Wyclif; etkisi daha sonra büyük olacak olan önemli bir adım atarak, Kitâb-ı Mukaddes'in Lâtin-

¹⁹⁴ Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU, Hristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış, s. 321, ankara.edu.tr/dergiler

ce çevirisi olan Vulgate'yi İngilizceye çevirdi. Yazdıkları, ateşli vaazları ve ders halkalarındaki etkili konuşmalarıyla çok büyük kalabalıkları kendine bağlamayı başardı. Güçlü bir biçimde taraftarlarını örgütledi ve böylece; «Mırıldananlar» ya da «Mırıltıcılar» anlamına gelen «Lollardcılık» adını alan bir hareket ortaya çıktı. Zamanla dinî ve siyasî baskı altına alındıysa da; bu akım, bir sonraki yüzyılda meydana gelen Reform Hareketleri'nin tetikleyicisi oldu. Bilhassa Almanya'da ortaya çıkan Luthercilik akımının yolunu hazırladı.¹⁹⁵

Büyük Reform öncesinin batıdaki en etkili muhaliflerinden biri de Çek asıllı Jan Hus (1374-1415) idi. Bir rahip olarak atandığı Prag'da ferdî dindarlık ve erdemli hayatla ilgili vaazlarıyla tanındı. Wyclif'den etkilenecek Kitâb-ı Mukaddes'in önemini sürekli vurgulamakta, din adamlarının da bu metinlerin dışında din ihdas edemeyeceğini her plâformda seslendirmekteydi. Din adamlarının yolsuzluklara bulaşmasını kınamaktaydı. Onları resimlere tapınmakla, sahte mucizelere inanmakla ve Rabbin sofrasında kilise şarabını halkla paylaşmamakla suçladı. Günahların para karşılığı bağışlanmasına da şiddetle karşı çıkmaktaydı. Bu tutum ve davranışlarının ve Prag'ı yoğun tartışmaların merkezi hâline getirmesinin bedelini, çok ağır ödedi. Görüş ve düşüncelerini savunmasına fırsat verilmeden yargılandı ve kazıkta yakılarak ölüme mahkûm edildi. Ancak kahramanca ölümü, Çek halkının millî duygularını uyardı ve Bohemya'da Husçu Kilisesi kuruldu.¹⁹⁶

Büyük Reform Hareketleri'nden önce başlayan bir diğer reform kıvılcımı da İtalyan vaiz Girolamo Savonarola (1452-1498) tarafından tutuşturulmuştu. Medici ailesinin Floransa'dan kaçmasının ardından yıldızı parlayan Savonarola, Katolik Kilisesi'ne karşı faaliyetlerde bulunarak Vergi Reformunu başlattı, yoksullara yardım etti ve Yargı Reformunu gerçekleştirdi. Etkili vaazlarıyla sanat ve eğlence merkezi hâline gelmiş Floransa'yı âdeta bir manastıra dönüştürdü. Papa VI. Alexandır'ı ve «yoldan çıkmış Papalığı» kınaması, kendisiyle beraber tüm Floransa'nın da aforoz edilmesine yol açtı. Kiliseye karşı çıkışının bedeli, gerçekten çok ağır oldu. İdam edilen Savonarola 16. yüzyılda gelişen Protestan hareketlerinin önünü açan sembol isimlerden kabul edilmektedir.

Öte yandan matbaa, Protestan Reformu'nun hızla yayılmasında önemli bir rol oynadı. İlk Alman reformcularının (Luther, Melanchthon) yazıları birkaç hafta içinde oldukça geniş bir kesime ulaşarak kısa bir süre sonra Paris ve

¹⁹⁵ Hristiyanlık Tarihi, Yeni Yaşam Yay., s. 336.

¹⁹⁶ Hristiyanlık Tarihi, s. 338.

Roma gibi hristiyan başkentlerinde okundu. Matbaacılar, yazarı belli olmayan Beneficio di Christo isimli kitabı 1543 yılında yayınlamış ve sadece Venedik'te 40 bin adet satmışlardı. Kısacası matbaa Protestan Reformunun yolunu açan en önemli kültürel faktördü. Erasmus'un dinî yazıları da bu büyük değişimin önünü açmaktaydı. Erasmus şöyle diyordu:

“Keşke mukaddes yazılar bütün dillere çevrilebilseydi. Böylece yalnız İskoçlar ve İrlandalılar değil Türkler ve Araplar da onları okuyup anlayabilirdi. Çiftçi, toprağı sürerken onları söylesin, dokumacı mekik sesleri arasında mırıldansın, yolcu yolculuğun tekdüzeliğini onların hikâyeleriyle atsın istiyorum.”¹⁹⁷

MARTİN LUTHER «SÖZLERİMİN ARKASINDAYIM»

Avrupa tarihinin ve insanlık tarihinin en önemli kilometre taşlarından biri kabul edilen Reform Hareketleri, dünyayı sadece din alanında etkilemekle kalmadı; Almanya'da başlayan bu hareket, siyasî, içtimai, ekonomik ve entelektüel çok köklü sonuçlar doğurdu.

Esasen her şey Wittenberg Üniversitesinde ilâhiyat profesörü olan Martin Luther'in 1511 yılında gerçekleştirdiği İtalya seyahati ile başladı. İnancı ve Katolik ilkelerle yetişmiş iyi bir hristiyan olan Luther; bu seyahati sırasında Roma Kilisesi'nde gördüklerine çok şaşırdı ve din adamlarının hayatlarıyla, inandığı değerler arasında uçurumlar olduğu kanaatine vardı. Üst seviyedeki din adamlarının aşırı lüks ve debdebe içinde yüzmeleri; halktan çeşitli bahanelerle cennet karşılığı para talep etmeleri; din adamlarının, Hz. İsa'nın «Dağ Vaazı»nda ortaya koyduğu hayat hedeflerine taban tabana zıt bir hayat içinde olmaları; Luther'de çok büyük bir hayal kırıklığı oluşturdu. Şüphesiz Reformcuların tüm din adamlarına yönelen bu eleştirilerini hak etmeyen, keşişler, papazlar ve din görevlileri bulunsalar da; Papa ve kilise ileri gelenlerinin elleri, içinden çıkmamacasına, halkın cebine uzanmaktaydı. Nitekim Kilise; önceden yapılmış günahların bedeli olan cezanın bazı bağış ve kefaretle, ertelenebileceğini söylemekteydi. Hattâ Papa IV. Sixtus, 1476 yılında âraftaki ruhlar için de endüljans satın alınabileceğini açıklamıştı. Nitekim Rahip Johann Tetzel;

“Paranız Kilise'nin kutusunda tınladığı an, ölmüş sevdiklerinizin ruhla-

¹⁹⁷ P. Smith, Rönesans ve Reform Çağı, s. 273.

rı azap yerinden kurtularak cennete doğru uçmaya başlar.” diyerek¹⁹⁸ Almanya’daki endüljans satışını ateşli vaazlarıyla yürütmekteydi. Ne yazık ki halk, matbaada basılmış endüljans kâğıtlarından satın almak için kilometrelerce uzaklardan geliyordu.

Martin Luther 1517 yılına gelindiğinde kilisenin kurum olarak yozlaşmasına karşı içinde biriken isyanı ve gördüğü çelişkileri, Wittenberg Kilisesi Başpiskoposu Albrecht’e 95 maddede topladığı bir mektupla ilettili. Lâtince kaleme alınan ve kilise kapısına da çakıldığı iddia edilen mektup, manifesto niteliğindedir. Cesur bir biçimde Katolik Kilisesi’ne itiraz ve isyanları özetlemekteydi:

21. (...) Papa’nın bağışlamasıyla bir insanın bütün cezalardan kurtulduğunu ve selâmete erdiğini söyleyen endüljans vaizleri yanılğı içindedir.

22. Zira Papa, Kanun’a göre bu hayatta ödenmesi gereken hiçbir cezayı âraftaki ruhlar için bağışlayamaz.

43. Hristiyanlara; fakirlere hibe veya muhtaçlara yardım etmekle, bağışlanma belgesi satın almaktan daha hayırlı bir şey yaptığı öğretilmelidir.

45. Hristiyanlara; muhtaç birisini görmezlikten gelerek parasını bağışlanma belgesi satın almak için harcayanların, Papa’nın endüljansını değil, Tanrı’nın gazabını satın almış oldukları öğretilmelidir.

86. Yahut: Şimdiki zenginliği en zengin para babalarından daha çok olan Papa niçin, sadece Aziz Petros Kilisesi’ni fakir inananların parası yerine kendi parasıyla inşa ettirmiyor?¹⁹⁹

Çok geçmeden bu bildiri Almancaya çevrildi ve matbaada çoğaltılarak dağıtıldı. Bu gelişmeler üzerine Luther, Roma’ya çağrıldıysa da siyasî karışıklıklardan istifade ederek bu emre uymadı. Hattâ 1519 yılında Leipzig’de, Papa’nın temsilcisi Johann Eck ile akademik nitelikte bir tartışmada reformist görüşlerini çekinmeden sürdürdü. Luther’in görüş ve düşünceleri matbaa yoluyla yayıldıkça yayılıyor, Katolik Kilisesi’nden sadece rûhen değil her bakımdan kopuş ve uzaklaşma tehlikeli bir boyuta taşınıyordu.

Nihayet Martin Luther; soyluların, Kilise’nin ve Mukaddes Roma İmparatorluğundaki şehirlerin temsilcilerinden oluşan Worms Diyeti’nin karşısına çıkarıldı. İmparator Şarlken’in de aralarında bulunduğu topluluğun önünde

¹⁹⁸ Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU, Hristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış, s. 322, ankara.edu.tr/dergiler

¹⁹⁹ Prof. Dr. Kaan H. ÖKTEN, Martin Luther’in 95 Maddelik Tezi, Maltepe Üniv., İstanbul.

aforoz ve ceza tehditlerine karşı dimdik bir tavır sergiledi. Fikir ve düşüncelerinden vazgeçmeyeceğini açık bir dille ortaya koydu:

“Kitâb-ı Mukaddes ve akıl, bana yanlış yaptığımı söylemedikçe hiçbir fikrimden vazgeçmem, vazgeçmem. Çünkü insanın vicdanının emrettiği şeyi yapmaması ne doğrudur ne de güvenli. Sözlerimin arkasındayım ve geri adım atamam.”²⁰⁰

ALMANYA’DA REFORMUN YAYILMASI

Bu eleştirilere Katolik Kilisesi kayıtsız kalamadı. Martin Luther’in sözlerini geri alması emredildi. Ve nihayet 3 Ocak 1521 tarihinde aforoz edildi. Luther daha sonra yaşadığı 25 yıl boyunca ardı ardına kitaplar yayınladı. Kolay, anlaşılır ve Almanca olarak kaleme alınan bu kitaplar yoluyla ve Kitâb-ı Mukaddes’i tercüme ederek görüşlerini yaydı.

Luther’i; Alman prensleri, dinî görüşleri yanında, toprakla ilgili görüşlerinden dolayı da desteklemekteydi ve kendisini kaçırarak sakladılar. Görüş ve düşünceleri, Alman köylüleri arasında giderek yayıldı. Ruhban sınıfına konulan evlenme yasağının insan dürtüsünü denetim altına alma yönünde nafile bir çaba olduğunu; evlenmenin rûhî avantajlar sağladığını ve bu yüzden hemen hemen herkes için en ideal durum olduğunu söylüyordu. Ayrıca, saban süren bir çiftçinin ya da ortalığı süpüren bir hizmetçinin, Tanrı’ya duâ edip, nefesine eziyet eden keşişten daha büyük bir ibâdetle bulunduğunu ifade ediyordu.²⁰¹ Lâtince ve Yunanca profesörü Philipp Melancthon, Luther’in görüş ve düşüncelerine büyük destek vermektedir.

1529 yılında Şarlken; Luther hareketini, güç kullanarak durdurmaya çalıştı. Ancak bazı Alman prensleri bunu «protesto» etti; böylece hareketin adı «Protestan» oldu.²⁰² Şarlken koyu bir Katolik olduğu hâlde, Katoliklerle Protestanlar arasında meydana gelen ve giderek şiddetlenen mücadelelerde mütedil bir yol izledi. Tabii bunda Osmanlı’nın batı için amansız tehdit olarak Orta Avrupa’ya yerleşmesinin de rolü büyüktü. Nitekim Luther’in ölümünden (1546) sonra devam etmekte olan Katolik-Protestan savaşı bir müddet sonra Augsburg Barışı imzalanarak sona erdi. (1555) Buna göre Lutherci prenslere, şövalyelere ve şehirlere; güvenlikleri garanti ediliyordu. Her bölgede Lutheryan ya

²⁰⁰ Merry E. Wiesner-Hanks, Erken Modern Dönemde Avrupa, T. İş Bankası Kültür Yay., s. 225.

²⁰¹ P. SMITH, Rönesans ve Reform Çağı, s. 275.

²⁰² Hristiyanlık Tarihi, Yeni Yaşam Yay., s. 369.

da Katolik olma hakkı verildi. Böylece Almanya'da din savaşları sona erdi. 1555 Augsburg Barışı'ndan sonra Şarlken; «tek bir kilisesi olan birleşik bir imparatorluk yaratma» umudunun sona erdiğini anlayarak tahtını bıraktı. Oğlu Felipe'ye İspanya ve Hollanda'yı, kardeşi Fernando'ya da Mukaddes Roma-Germen imparatorluk tacını devrederek bir manastıra çekildi ve keşiş oldu.

JEAN CALVIN ve FRANSA'DA REFORM

Luther'in Almanya'da başlattığı Protestanlık hareketinin bir benzeri, Fransa'da Jean Calvin tarafından ortaya kondu ve son derece etkili bir biçimde gelişti. Calvin (1509-1564) Fransa'da doğmuş ve hukuk öğrenimi görmüştü. 1553 yıllarında Protestan oldu ve Cenevre'ye kaçarak «Hristiyan Dini'nin Bağlayıcı İlkeleri» adlı eserini yayınladı. Reformcu olmakla beraber, oldukça bağnaz fikirler de taşıyordu. Kilise yönetiminde ruhban olmayan kişilerin de yer almasını istemesine rağmen, daha sonra, yönetimini ele geçirdiği Cenevre'den, kendisi gibi düşünmeyenleri kovmuş; 1553 yılında teslis anlayışını reddettiği için Michael Servetus isimli bir bilgini yakıtarak öldürmüştür.

Calvin'e göre; «Kilise, en üstün olandır.»

“Kilise'ye devlet tarafından hiçbir kısıtlama getirilmemelidir.” diyerek kilisenin teşkilatlanmasına Luther'den daha çok önem vermiştir. Calvin; sadece vaftiz, ekmek ve şarap âyinlerini kabul etmiş ve vaftizi; «kişinin Mesih'in yeni topluluğuna kabulü» olarak görmüştür.

Calvin; gücünün çoğunu, Protestanlık içindeki farklılıkları gidermeye harcadı. Hristiyan teolojisinin çok önemli tartışma alanlarından biri olan kaza ve kader konusunda katı görüşleri savunmaktaydı:

“Tanrı'nın takdiriyle sadece gökleri, dünyayı ve diğer yaratıkları kastetmiyoruz; aynı zamanda insanın amaçları ve iradesi de doğrudan onun belirlediği sona doğru gidecek şekilde yönlendirilmelidir.”²⁰³

Calvin, «Hristiyan Dini'nin Bağlayıcı İlkeleri» adlı eserinde özetle şu doktrini savunmaktaydı:

“... Tanrı'nın sonsuz gücü ve hükümlanlığı vardır. İnsanlar tamamıyla günahkârdır ve doğru yoldan çıkmıştır. Onları sadece İsa Mesih'in affedici gücü

²⁰³ Hristiyanlık Tarihi, s. 382, Yeni Yaşam Yayınları.

kurtarabilir. Kurtarıcı inâyet ve Mesih'le bütünleşme imkân ve ihtimali, Tanrı'nın karşılıksız armağanlarıdır.”

İSVİÇRE ve GÜNEY ALMANYA'DA REFORM: ULRICH ZWINGLI

Zürih'te şehrin ana kilisesinin rahibi olan Ulrich Zwingli, inancın ve Kitâb-ı Mukaddes'in önceliği konusunda Luther ile aynı fikirdeydi; endüljansları eleştiriyor, azizlerin yüceltilmesine karşı çıkıyor, dinî tasvirleri ve Meryem'e tapınmayı eleştiren vaazlar veriyordu. Zwingli; Luther'in teklif ettiğinden daha da basit bir ibâdet teklif ediyor, kilise süslemelerinin ve (ilâhîler hariç) müziğin olmadığı bir töreni savunuyordu. Luther'le bazı konularda ayrılrsa da onun sayesinde Reform Hareketleri İsviçre ve Güney Almanya'da yayıldı.

İNGİLTERE'DE REFORM: ANGLİKAN KİLİSESİ

İngiltere'de inanç konusundaki ihtilâflar değil, Papa ile İngiltere Kralı arasındaki anlaşmazlık Reform'un önünü açmıştır. Daha önce koyu bir Katolik olan VIII. Henry, siyasî sebeplerden dolayı evlendiği, ağabeyinin dul karısı Katherin'den boşanmak istemiş, ancak Papalık onun bu isteğini reddetmiştir. Bunun üzerine VIII. Henry, 1531'de, kendisini İngiltere Kilisesi'nin mutlak hâkimi ilân ederek Papalığa ödenen yıllık vergileri kaldırmıştır.

1549 yılında İngiliz Kilisesi'nin inanç esasları Protestan-Reformcu görüşlerden oluşturulmuş, ancak Katolik Kilisesi de açıkça reddedilmeyerek orta bir yol izlenmiştir. Böylece ibâdetlerde Katolik Kilisesi'ne, inanç konularında ise Protestan Kiliselerine benzeyen «Anglikan Kilisesi» olarak adlandırılan yeni bir Hristiyan mezhebi ortaya çıkmıştır. Buna rağmen İngiltere'de Katoliklik tamamen etkisiz hâle getirilememiştir. Bağnaz ve hoşgöründen uzak bir Katolik, fakat dindar bir kadın olan Kraliçe Mary (1553-1558) Kardinal Pole'nin yardımıyla İngiltere'de Katolikliği yeniden canlandırmaya ve Papa'nın etkisini artırmaya çalıştı. Protestanlara karşı sert uygulamalara girişti. Aralarında büyük İngiliz Reformcusu Cranmer, Latimer ve Ridley gibi Protestanlığın tanınmış önderlerinin de içinde bulunduğu yaklaşık 200 piskopos ve araştırmacı, kadın-erkek denmeden kazıklarda yakılarak öldürüldü.²⁰⁴

Ancak tüm bu baskılar Protestanlığın gelişimini önleyemedi. Nitekim

²⁰⁴ Hristiyanlık Tarihi, s. 392, Yeni Yaşam Yayınları.

Mary'nin ardından kraliçe olan ve 45 yıl boyunca İngiliz tahtını yöneten Elizabeth döneminde (1558-1603) Protestanlık yeniden canlanmakla kalmadı, krallığın korumasında kalıcı hâle geldi.

REFORMUN; DİNÎ SİYASÎ, SOSYAL ve KÜLTÜREL ETKİLERİ

Hıristiyan dünyası 16. yüzyıla gelindiğinde yeni bir parçalanma ile karşı karşıya geldi. Reform Hareketleri'nin etkisiyle Katolik Kilisesi çatırdadı ve bünyesinden yeni Protestan mezhepleri ortaya çıktı. Batı Avrupa'da mezhep birliği bozuldu. Protestanlık düşüncesi; Almanya, İngiltere, Fransa, Hollanda, İsviçre, Belçika ve Kuzey Amerika'da farklı ton ve tarzlarda yayıldı.

Fert merkezli dindarlığın öne çıkmasıyla, «Dinî hayatın, hayattan kopmadan da yürütülebileceği» düşüncesi; Katolikliğin çile, uzlet ve mahrumiyet düşüncesine galip geldi. Protestanlığın yayıldığı ülkeler, zenginleşti. Cemaati temsil eden Katolik anlayışına karşı, güçlü fert öne çıktı. Düşüncenin önü açıldı. Âyine dayalı Katolik din anlayışı yerine; amelî yönü azaltılmış, inanç yönü ağır basan, din adamlarının baskın olmadığı, İncil tercümeleriyle herkesin ulaşabileceği Protestanlık anlayışı yaygınlık kazandı.

Katolik Kilisesi de ciddi bir öz eleştiri yaparak kendini revize etti. Kaybettiği dindaşlarının açığını kapamak üzere coğrafi keşiflerle ele geçirilen yeni topraklarda faaliyetlerine hız verdi. Güney Amerika, Afrika ve Asya'daki sömürge bölgelerinde yeni kiliseler inşa edildi. Misyonerler yoluyla yeni bir dinî heyecanın fitili ateşlendi. Öte yandan Katolikler; Engizisyon mahkemelerini kurarak, ayrılanları, farklı inanç ve düşünce sahiplerini cezalandırma yoluna gittiler. Bu mahkemelerde zavallı ve savunmasız İspanya müslümanları, yahudiler ve Protestanlar sert bir biçimde cezalandırıldılar. Bu cezalar arasında başta ölüm olmak üzere, sürgün ve kürek mahkûmiyeti başı çekmekteydi.

Protestanlık hareketleri, Katolik din adamlarının otoritesini bir daha yere gelemeyecek bir biçimde sarstı. Avrupa'daki bu gelişmeler, meşrûyetlerini Papa'dan almak zorunda kalan kralları rahatlatı. Papa ve din adamlarının; hıristiyan devletler üzerindeki ağırlığı azalırken, prens ve hükümdarların ağırlıkları her geçen gün biraz daha arttı. Bu durum; Avrupa'daki devletlerin millî temellere yönelmesine, dinî temellerden de uzaklaşmasına yol açtı. Öte yandan, laikliğin de yanlış temeller üzerinde yayılmasının önü açılmış oldu. Dinî haklar ve iktidarların yetki alanları; karşılıklı anlaşma ve hoşgörü temel-

leri esas alınarak düzenlenebilecekken, çatışma, birbirini yok etme ve geriletme zemininde, yanlış bir eksene oturdu.

Başta Almanya olmak üzere Protestanlığın yayıldığı topraklarda, kilise malları yağmalandı. Katolik Kilisesi'nin denetim altında tuttuğu geniş araziler, son derece verimsiz bir biçimde kullanılmakta, yoksul kitlelerin istifade edemeyeceği âtıl bir vaziyette bulunmaktaydı.

Reform'un etkilediği bir diğer önemli başlık da eğitimdi. Öteden beri Kilise bünyesinde yürümekte olan eğitim ve öğretim faaliyetleri; Reform Hareketleri'nin ardından, din kurumlarının dışına da taşdı. Okullaşma süreci hız kazandı. Böylece eğitim, din dışı bilgi ve birikimlerin etkisine açık hâle geldi. Zaman içerisinde din-bilim çatışmasının da yolu açılmış oldu.

REFORM HAREKETLERİ ve OSMANLI'YA TÂBÎ HİRİSTİYANLAR

Reform Hareketleri'nden Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ortodoks hristiyanları etkilenmedi. Gerçekten de İslâm medeniyeti; ilk yayılış yıllarından itibaren karşılaştığı hristiyan topluluklarına karşı son derece müsamahakâr davranmış; dinî inançlarını yaşama, düşüncelerini açıklama gibi en temel insan haklarına müdahale etmediği gibi, kendi inançlarına göre eğitim kurumları açmalarına da izin vermiştir. Hattâ hristiyan kiliselerinin medenî hukuk alanında verdiği kararları da geçerli kabul etmiştir. Bu vicdan hürriyeti anlayışı; kurulan İslâm devletlerinde, Emevî, Abbâsî, Selçuklu ve Osmanlılarda da hiç bir değişikliğe uğramadan devam etmişti. Oysa İspanya'da müslümanlara revâ görülen zulümler, öldürme, sürgün ve tecritler, zorla din değiştirtmeler; sadece Katolik olmadığı için insanlara çektirilen eziyet ve işkenceler, insanlık onurunu ayaklar altına alan bir boyuttaydı. Kısacası Avrupa'yı sarsan «Reform Hareketleri», Osmanlı Devleti bünyesinde kendi cemaatleri çerçevesinde huzur ve güven ortamında yaşayan Ortodokslar için bir anlam ifade etmemekteydi.

REFORM'UN TÜRK AYDINLARINA ETKİSİ

Öte yandan, Reform Hareketleri; Osmanlı yönetimini, sadece batıdaki ilerleyişine etkisiyle ilgilendirmiş, bu açıdan Luther'in başlattığı hareket, olumlu bulunarak desteklenmiştir.

Ancak 19. yüzyıldan itibaren batıda eğitim görmeye başlayan Türk ay-

dınları, Avrupa'nın tesiriyle din-siyaset ve akıl ekseninde İslâm'da reform olup olamayacağını yoğun bir biçimde tartışmıştır. Fakat zaman içinde; son derece muhkem bir yapı arz eden İslâmiyet ve Pavlus'un yorumlarıyla son şeklini almış, teslise dayalı Hıristiyanlık arasında; ne kadar zorlanılsa da benzerlikler kurulamayacağı anlaşılmıştır.

İslâmiyet'te günahları bağışlama konumuna çıkarılmış din adamı olmadığı gibi, akide ve amelleri birbirinden tamamen farklı mezhepler de ortaya çıkmamıştır. Çıksa da geniş bir tabana asla yayılamamıştır. İslâm mezhepleri, aynı kaynaktan beslenen iman okulları olarak ortaya çıkmış, farklı fikhî yaklaşımları ise dinî hayatın zenginliğini oluşturmuştur. Hiçbir zaman kitleler boyutunda büyük çatışmalar meydana gelmemiştir. Oysa Avrupa'da onlarca yıl süren kanlı mezhep savaşları, insanlığın hâfızasında tazeliğini korumaktadır.

1572 yılında sadece Fransa'da Aziz Bartolomeus yortusunda on binlerce Protestan, evlerinde uyuyanlar da dâhil, çoluk çocuk ayırt edilmeksizin hunharca öldürülmüştür. Üstelik Paris'te başlayıp Fransa'nın geneline yayılan bu olaylar, iki gün sürmüş ve katliamın ardından; kalanlar, zorla Katolikliğe döndürülmüş ya da sürülmüştür. İslâm coğrafyasında; bırakınız mezhepler arası çatışmayı, farklı din müntesipleri arasında bile bu hunharlıkta bir çatışma yaşanmamıştır.

Yirminci asırda ve günümüzde Luther'e özenen bazı sözde İslâm âlimleri dinde reform adı altında bazı girişimlerde bulunmuş olsalar bile, bu durum; toplumda karşılık bulmamış ve destekten mahrum cılız girişimler olarak kalmıştır. Meselâ; camilere sıra yerleştirilmesi, Türkçe ezan ve Türkçe namaz gibi teklifler kadük kalmış ve yokluğa mahkum olmuştur.

İslâm'da ihyâ ve tecdit arayışları ise daha etkili olmuştur. Bu çerçevede tefsir ve meal çalışmalarına ağırlık verilmesi, hadislerin dikkatlice yeniden tasnifi ve temel kaynakların ışığında asrın meselelerine cevap arayışları mâkul bir zeminde devam etmektedir. Gerek ahlâkî ve dinî niteliği öne çıkan irfan okulları, gerek dünya çapında ses getiren İslâmî akımlar, bu çerçevede değerlendirilebilir.

OSMANLILAR ve REFORM HAREKETLERİ

Osmanlı Devleti, Reform Hareketleri'ni çıkışından itibaren dikkatlice takip etmiş ve bu topluluklarla temas yolları aramıştır. Luther akımını, Orta Avrupa hâkimiyeti konusunda mücadele içinde olduğu Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'na karşı desteklemiş; ayrıca dinî taleplerini de yerinde bularak,

Katoliklere karşı bu topluluğu, kendi inanç atmosferine daha yakın hissetmiştir. Enteresandır ki, o günkü şartlarda Osmanlı âlimleri; Luther yanlılarının görüş, düşünce ve sapmalarını kısa zamanda yerinde tespit etmiş, bu konularda onları tevhide uygun bir ıslahata davet etmiştir. Protestan beylere gönderilen aşağıdaki mektupta; Papa ve ekibine karşı duruşlarında haklı oldukları, ancak kendilerinden teslis inancını düzeltme konusunda da mesafe almalarının arzu edildiği, açık bir dille ortaya konmuştur. Mektupta, Protestan beylere istendiğinde askerî destek de verileceği va'dedilmiştir:

"...Flandre ve İspanya memleketlerinde Lutheran mezhebi üzere olan beyler ve beyzâdeler ve sair Lutheran mezhebi âyânı... mektup vâsıl olıcak mâlum ola ki rûy-i zeminde olan selâtin-i izâm mâbeyninde hânedân-ı saltanat-unvânımız... cümleden kuvvetli, kudretli, azametli olup nice taç ve taht sahiplerinin memleket ve vilâyetleri ve Akdeniz ve Karadeniz ve hesabı yok nice vilâyetlerin pâdişahlığı bize nasib olmuştur. Biz Cenâb-ı Hak'ın birliğine ve Muhammed Mustafâ Efendimiz'in hak peygamberliğine âmme-i ehl-i İslâm'la itikat ve itimadımız olup siz dahî puta tapmayıp, kiliselerden putları ve sûret ve nakûsları reddedip Hak Teâlâ birdir ve Hz. İsa, peygamber ve kuludur; deyiş itikat edip... Papa denilen bî-din, Hâlık'ını bir bilmeyip ve Hz. İsa (a.s.)'a tanrılık isnâd edip halkın nice kullarını ol tarîk-i dalâlete sevk edip nice kanlar dökülmesine sebep olmağlasız, Papalığa kılıç çekip merhamet-i şâhânemiz sizin tarafınıza masrûf olup, kara ve deryadan her hâl ile size muâvenet-i hüsrevânemiz zuhûra gelmek ve ol zâlim-i bî-din elinden sizi halâs ve hak dîne sevk etmek lâzım gelmiştir;

İmdi size olan dostluk ve muhabbetimizin îlâmı haylıdan beri mâksûd-ı hümayûnumuz olmuştur; hâlâ yüce âsitânemiz kullarından Muharrem nâm kulumuz ol tarafın dilini ve ahvâlini bilir ve itimad olunur kulumuz olmağın irsâl olundu. Vusûl buldukta gerektir ki cümle beyler ve Lutheran beyzâdeleri ve âyanlarısız dostluğumuzu mukarrer bilip ve hüsn-i ittifakla mezkûr kulumuz ile mükâleme ve müşâvere edip ağızdan dediği ve kâğıt ile bildirdiği cemî-i kelimâtını mübârek ağızından sâdır olmuş gibi mukarrer bilip dahî her ne yılda ve zamanda ittifakla Papa bî-dinine asker çekmek ve cenk etmek murâd ediniyorsanız ona göre itimâd olunur adamlarınızı yüce âsitânemize gönderip mezbur kulumuz ile maan ahvâlinizi bildiresiniz. Merhum kulumuz Muharrem'in sağ memesi altında ve sol ayağının inciğinde yarası vardır; ana göre mukayyed olup nâme-i hümayûnumuzun âharın eline düşüp hile ve hud'a ile mâbeynde olan dostluğu bilip zarar ve gezend eriştirmek ihtimali olmıya vesselâm..."²⁰⁵

²⁰⁵ Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, s. 486, TTK Yayınları.

ORTA ÇAĞ'DA RUSLAR

ORTA ÇAĞ'DA RUSLAR

KARADENİZ'İN KUZEYİNDE HÂKİMİYET

Milâttan önceki yüzyıllardan itibaren aralarında Türk boylarının da olduğu çeşitli kavimler, Orta Asya'dan; Karadeniz'in kuzeyindeki Don-Volga ve Dinyeper Nehirlerinin bulunduğu topraklara göç etmişler, buralarda değişik aralıklarla hükümlanlıkler oluşturmuşlardı. Zamanla bu topluluklar, batıdan gelen Slav kabileleriyle kaynaşarak günümüz Rus toplumunun atalarını oluşturdu.

Rusların ilk siyasî organizasyonu gerçekleştirdikleri yerler, Kiev ve Novograd'dı. 862 yılında İlmen ve Ladoga Gölleri civarında Novograd'da (yeni şehir) devlet yapılaşmasını gerçekleştiren İskandinav kökenli Rurik; Rusların ilk siyasî kişiliği olarak bilinmektedir. Prens Rurik'in vârisi olan Oleg, 882 yılında Kiev'in kontrolünü de ele geçirerek Rus hâkimiyetinin temellerini atmış oldu.

Ruslar, 13. asırdaki Moğol işgaline kadar, bölgede kendi hâlinde prenslikler (knezlikler) şeklinde yaşamakta ve kürk ticaretiyle geçinmekteydiler.

Bizans'la ticarî ilişkiler; ekonomik, sosyal ve dinî açıdan etkileşimi beraberinde getiriyordu. Bizans'ın başkenti İstanbul'a ticaret için gönderilen heyetler ve güvenliklerini sağlayan askerler; Bizans kültüründen hattâ Ortodoksluktan etkilenmekteydi. Hazar Denizi ve Kafkaslarda etkili bir diğer güç de Hazarlardı. Hazarlar; bir yandan Rus knezlikleriyle, öte yandan İtil Bulgarlarıyla yoğun bir ticarî münasebet içindeydi. Hazar Kağanlığı, kuzey ve doğu

ticaret yolları üzerinde bulunmakta ve ticaretten kaynaklanan sosyal ve kültürel etkileşimin yoğun yaşandığı bir bölgeyi denetim altında tutmaktaydı. Hazarlar, Hz. Osman'dan itibaren Orta Avrupa güzergâhında ticarî ve askerî faaliyetler içerisindeki müslümanlara karşı set vazifesi görmekteydi. Tüm engelleme çabalarına rağmen Volga kıyılarına hâkim olan İtil (Volga) Bulgarları'nın yoğun olarak yaşadığı bölgelerde 9. asırdan itibaren güçlü İslâm toplulukları oluşmuştu. Hattâ 921-922 yıllarında Bulgarlar ile Abbâsî Halîfesi arasında karşılıklı elçiler gönderilmişti. Bunun sonucunda İslâm âleminin en kuzeyinde yeni müslüman devleti olarak İtil Bulgar Devleti resmen tanınmış oluyordu. Bulgar Devleti'nin yöneticileri gerçekte Hazar Kağanlığı'ndan bağımsızlığını kazanmışlar ancak belirli zamana kadar formalite icabı onların iktidarı yörüngesinde görünmeyi tercih etmişlerdi.²⁰⁶

İtil Bulgar Devleti, Rus Kiev Knezi Vladimir ile 985 yılında barış antlaşması imzalayarak otoritesini daha da pekiştirdi. Böylece İtil Bulgarları, Ruslar tarafından da resmen tanınmış oldu. Ruslarla bir barış antlaşması imzalanması, İtil Bulgar Devleti'nin artık tamamen bağımsız bir devlet konumuna yükseldiğini ispatlamaktadır. Bundan sonra 10. yüzyılın sonlarında Bulgarlar Sura Nehri çevresindeki Burtasları hâkimiyetleri altına almış ve Doğu Avrupa'nın önemli bir devletini meydana getirmişlerdir. Bu sıralarda İslâmiyet bütün İtil Bulgar topraklarında tam olarak kabul edilmiştir.

RUSLARIN ORTODOKSLUĞU BENİMSEMESİ

Ruslar önceleri putperest bir toplumdur. İslâmiyet'in; doğuşundan itibaren başta Suriye, Mısır ve Anadolu'da etkili bir biçimde süratle yayılması ve bu topraklarda yaşayanların da kitleler hâlinde müslüman olması, Bizans İmparatorluğu'nu endişeye sevk etmişti. Kaybettikleri kitleleri kazanmak ve yeni topluluklara açılmak amacıyla Bizans, başta Balkanlar olmak üzere Slav toplulukları üzerinde Ortodoksluğu yaymak istiyor ve bu yönde çeşitli faaliyetlerde bulunuyordu. Nitekim 10. asrın son çeyreğinde Balkan Bulgarlarının Ortodoksluğu benimsemesi, Bizans'ın Ruslar üzerindeki misyonerlik faaliyetlerini artırma isteğini kamçılıdı. Bu misyonerlik faaliyetleri sırasında Bizanslı rahipler; İslâmiyet'le ilgili son derece olumsuz ve yanıltıcı yorumlar yaparak, Rusya topraklarında zaten şehirlerde etkili olan İslâmiyet'in kır bölgelerine de yayılmasını

²⁰⁶ Dinçer KOÇ, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Rus Kaynaklarına Göre İlk Müslüman-Türk Devleti: İtil Bulgar Devleti, Doktora Tezi.

önlemektedirler. Bizanslı misyonerler; asırların verdiği eziklik ve intikam duyguları ile, temas kurdukları Rus topluluklarına, İslâm düşmanlığını aşıladıklarını gibi Hristiyanlığı da benimsetmekteydiler. Bu çabalar sonucunda başlayan hristiyanlaştırma süreci giderek hız kazandı. Moskova Prensi Vladimir Svyatoslaviç'in (956-1015) Hristiyanlığı resmen kabul etmesi ise Rusya tarihinin dönüm noktasını teşkil etti. Rusya'nın Hristiyanlığı benimsemesi; sadece Slavlar arasında dinî birliği sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Rus topluluklarını yeni bir hedef etrafında da birleştirmişti. Kendilerini Bizans'ın vârisleri olarak gören Rus prensleri ve çarlar; daima kiliseyi kontrol altında tutmuş, kiliseden güç almış ve geniş Rusya topraklarına ve yakın komşularına karşı Ortodoksluğu yayma ve koruma adına, yaygın faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Bizans'ın çabaları sonucu Rusların Hristiyanlığın Ortodoks mezhebini benimsemesi, Rus kültür hayatında canlılık meydana getirdi. Yine Bizans'ın etkisiyle Kiril alfabesini kullanmaya başlayan Ruslar, yazı diline de sahip oldular.²⁰⁷

Esasen putperestlikten Ortodoksluğa geçişle birlikte Rusların ve diğer Slav topluluklarının karakterlerinde bir yumuşama meydana gelmiş, birçok barbar âdetler de bu sayede bırakılmıştı. Bu arada Macar krallarının müdahaleleri ve etkileriyle; Ukrayna'da Ortodoks Ruslardan ayrı, bir de Katoliklik etkisinde ayrı bir Slav topluluğu meydana gelmişti.

Dünyada Rusya kadar yayılan ve yayıldığı bölgelerde hâkimiyetini ve nüfuzunu her şartta sürdüren bir başka sömürge imparatorluğu olmamıştır.

MOĞOLLARIN RUSYA'YI İŞGAL ETMELERİ ve ALTINORDA HANLIĞI'NIN KURULMASI

Moğol Hükümdarı Cengiz Han (1167-1227) başarılı geçen Türkistan Seferi'nin ardından, kumandanlarından Cebe Noyan ve Sübidey Batur'a; Kuzey Kafkasya ve Kumanların memleketine yönelmelerini emretmişti. Bu durum karşısında Kumanlar, Rus prensliklerinden yardım istediler. Fakat prensliklerin yardım etmeleri de Kumanların yenilmesini önleyemedi. Böylelikle Ruslar dolaylı olarak ilk büyük Moğol darbesini yemiş oldular. Nihayet 1237 yılında Batu Han kesin istilâ hareketlerine girerek Ruslara ikinci büyük darbeyi indirdi ve Kiev'deki son direnci de kırarak Rusları, Moğol hâkimiyeti altına aldı. Moğollar, Rusları kontrol altına almalarına rağmen iç işlerine karışmadı-

²⁰⁷ Akdes Nîmet KURAT, Rusya Tarihi, TTK Basımevi, 1987, s. 32.

lar. Rus knezleri, Moğol Hanı'na bağlılık göstererek iç işlerinde serbest, genelde barış içerisinde hayatlarını sürdürdüler.²⁰⁸

RUSYA'NIN YÜKSELİŞİ ve DEĞİŞEN DENGELER

13. yüzyılın başında, doğudan batıya dünyayı kasıp kavuran Moğol İmparatorluğu, Cengiz Han'ın ölümünden sonra dört büyük parçaya ayrılmıştı. Çin'deki Kubilay Hanlığı hariç, Türkistan'daki Çağatay Hanlığı, İran'daki İlhanlılar, Rusya ve Kafkaslara hâkim Altınorda Hanlığı güçlü mahallî İslâmî etkiler sonucunda kısa zaman sonra İslâmlaşma sürecine girdiler. Berke Han'ın müslüman olmasıyla beraber Altınorda Hanlığı'nda İslâmî ağırlık artmıştı.

Nihayet Özbek Han, 1314 yılında İslâmiyet'i devletin resmî dîni ilân etti. Böylece Moğol İmparatorluğu'nda Cengiz Han'dan beri uygulanan «her dîne eşit mesafede durma politikası» da -en azından bir süre- Altınorda hâkimiyetindeki topraklarda geçerliliğini kaybetti. Böylece Özbek Han ile birlikte yeni bir süreç başlamıştı. Zamanla, İslâmiyet Altınorda ülkesinde müesseseseleşti. Nitekim gerek Özbek Han'ın gerekse de Canibek Han'ın paralarında İslâmî unvan ve isimlerin kullanılması da bunu göstermektedir.

Ayrıca Özbek Han'ın kendisi için; «Gıyâseddin» ve «Muhammed» gibi iki İslâmî ismi tercih etmesi; halka şirin görünme kaygısından ziyade, İslâmiyet'in bütün Altınorda topraklarında yayılmasına yönelik samimiyetle gösterilmiş çabaların bir parçası olarak anlaşılmalıdır. Nitekim meşhur seyahatnâmesinde İbn-i Battûta'nın, Özbek Han'ın kişiliğine ve dindarlığına dair vermiş olduğu bilgiler son derece kıymetlidir.²⁰⁹

Altınorda Hanları; Bulgarlardan kalan şehircilik mirasına sahip çıkarak, şehir kültürünün Deşt-i Kıpçak genelinde yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamışlardır. Şehirleşme, bölge halkı arasında İslâmlaşma sürecine de büyük katkılar yapmıştır. O dönemde Altınorda topraklarında, yaklaşık 150 kadar şehir bulunmaktaydı. Ancak bunlar arasında en önemlileri, devlete başkentlik yapmış olan Saray-Batu (Saray-Berke), Saray el-Cedîd (Yeni Saray) şehirleridir.

İbn-i Battûta 1334 yılında Saray el-Cedîd şehrini ziyaret etmiş ve şehirle ilgili olarak aşağıdaki bilgileri vermiştir:

²⁰⁸ Mehmet SARAY, Başlangıcından Petro'ya Kadar Türk-Rus Münasebetlerine Genel Bir Bakış, İst. Üniv. Tarih Dergisi, 1994, s. 194.

²⁰⁹ Ekrem KALAN, Nümlizmatik Materyallere Göre İslâmlaşma Sürecinde Altınordu Hanlarının Kullandığı Unvanlar, Karadeniz Araştırmaları, Bahar 2012, sa. 33, s. 23-34.

"Saray, Özbek Han'ın başkentidir. Saray şehri; en güzel şehirlerden birisi olup, geniş ve düz bir alanda insanlarla dolup taşan güzel pazarlar ile geniş cad-delere sahip bir şehirdir. Bir defasında şehrin büyüklüğünü görmek maksadıyla atla şehrin ileri gelenlerinden biriyle şehrin çevresini dolaştık. Biz şehrin bir ucunda kalıyorduk bu sebeple de; sabah buradan yola çıkıp, şehrin diğer ucuna ancak öğle vakti ulaştık ve burada öğle namazımızı kılıp, yemek yedikten sonra yola çıkarak, eve ancak günbatımına doğru vardık. Bir defasında da şehri yarım günde enine geçip geldik. Şehirde evler sıralı hâlde dizilmiş olup, arada ne boş bir alan ne de bahçe var. Saray'da ibâdet için kullanılmak üzere 13 tane büyük cami olup, bunlardan biri Şâfiîler içindir. Bunun dışında şehirde çok sayıda da mescid bulunmaktadır. Şehirde çok çeşitli halklar yaşamakta olup, bunlardan biri, bir kısmı müslüman olan Moğollar -ülkenin asıl halkı ve gerçek sahipleri- ile Aslar ve hristiyan olan; Kıpçaklar, Çerkezler, Ruslar ve Bizanslılardır. Her halk kendi bölgesinde yaşamakta olup, kendi bölgelerinde pazarları bulunmaktadır. Tüccarlar ve yabancılar; Irâk-ı Acem, Irâk-ı Arap, Mısır, Suriye ve diğer ülkelerden gelmekte olup, tüccarların mallarını koruyabilmeleri için kendilerine ayrılan duvarlarla çevrili bir bölgede yaşarlar. Sultanın sarayına «Altuntaş» adı verilmektedir."²¹⁰

ALTINORDA DEVLETİ'NİN YIKILIŞI

Çağatay Hanlığı'na son veren Timur, 1393-1395 yılları arasında Altınorda topraklarına iki büyük saldırı düzenledi. Bu saldırılar sonucunda Altınorda Devleti zayıfladı ve parçalandı. Bu gelişme, Volga steplerinde, Kuzey Karadeniz ve Kafkaslarda etkili olan müslümanların durumunu sarstı. Ruslar çok geniş bir manevra alanına kavuşarak tarih sahnesine çıkacakları önemli bir fırsatı yakaladılar. Nitekim Altınorda Hanlığı'nın dağılışı, o dönemin kayıtlarına şiiir diliyle şöyle girmiştir:

"Cengiz'den kalan han tahtı, kan tahtına dönüştü. Han sarayı kuşatıldı.

*Kırım, Kazan, Astrahan, ayrı ayrı il oldu. Altınorda dağıldı."*²¹¹

1330 yılında bölgeyi ziyaret eden Faslı bilgin ve seyyah İbn-i Battûta, «Seyahatnâmesi»nde Altınorda'yı yedi büyük imparatorluktan biri sayar. Bu devletin çöküşü, sadece Rusya'nın büyümesine ve kısa zamanda çok önemli bir güç

²¹⁰ Ebû Abdullah Muhammed İbn-i Battûta Tanci, 2005, s. 319-320.

²¹¹ I. Kamalov, Tatar Adının Tarihçesi, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007, s. 23.

hâline gelmesine yol açmamış; çoğunluğu müslümanların oluşturduğu bölge yerleşim merkezlerinin ve şehirlerinin de Slav hâkimiyetine geçmesine yol açmıştı.

ALTINORDA DEVLETİ'NİN DAĞILMASINDAN SONRAKİ GELİŞMELER

Altınorda Devleti'nin parçalanması sonucunda, birbirleriyle rekabette her türlü ittifakı meşrû gören güçsüz hanlıklar dönemi başladı. Kırım, Kazan, Astrahan Hanlarının birbirleriyle rekabetleri ve taht kavgaları; bölgedeki müslüman toplumları belirgin şekilde zaafa uğrattı. Bu durum, siyasî konjonktürü menfaatleri doğrultusunda kullanma becerisi gösteren Rusların etkinliklerini ve bölgeyi hâkimiyet altına alma arzularını kolaylaştırdı.

Bu hanlıkların en güçlüsü olan Kırım Hanlığı, kötü yönetim ve iç çekişmeler yüzünden Cenevizlilerin ticarî ve siyasî vesâyetine girmişti. Fatih 1475 Haziran'ında bu vesâyete son vermek maksadıyla Gedik Ahmed Paşa'yı 300 parçalık büyük bir filoyla Kırım üzerine gönderdi. Osmanlı kuvvetleri, Kefe'yi ve Karadeniz'in kuzeyindeki bütün Ceneviz kalelerini kısa bir zamanda zaptetmeyi başardı. Kırım-Tatar kuvvetleri de kendilerine yardımcı oldu.²¹²

Osmanlı Devleti'yle, her geçen gün güçlenmekte olan Moskova Devleti arasında; ticaretle başlayan dolaylı yakınlaşma, ortak düşman Lehistan'a ve yeniden güçlenerek Kırım'ı ele geçirmek isteyen Altınorda'ya karşı, mecburî bir işbirliğini beraberinde getiriyordu. Moskova ile Osmanlı arasındaki bu yakınlaşmaya Kırım Hanları aracılık ediyordu. Şimdilik uzak bir tehlike olarak bile görülmeyen Moskova'ya verilen ticarî imtiyazlar, Kırım Hanı'nın arzına cevap teşkil eden bir atıyye niteliğindeydi.

Bölgedeki hassas dengeler, Kırım Hanı Mengli Giray'ın 1502 yılında Altınorda'ya öldürücü darbeyi vurmasıyla köklü değişikliğe uğradı. Altınorda Devleti tarihe karıştı. Böylece Ruslar için Tatar boyunduruğu dönemi bütünüyle sona ermiş oldu. Ruslar bir yandan elde ettikleri imtiyazlarla büyük gelirler elde ediyor ve siyasî şartların olgunlaşmasını iyi değerlendirerek, Rus knezlikleri arasındaki birliklerini kuvvetlendiriyor; öte yandan askeri açıdan da gittikçe güçlenerek eski ihtişamından çok şey kaybeden Kazan ve Astrahan Hanlıklarının topraklarını kendi topraklarına katma hayalleri kuruyordu. Kırım Hanlığı'nın Kazan Hanlığı'nı kendine bağlama gayretlerini dikkatle takip eden Rus Çarı IV.

²¹² Mehmet SARAY, Başlangıcından Petro'ya Kadar Türk-Rus Münasebetlerine Genel Bir Bakış, İst. Üniv. Tarih Dergisi, 1994, s. 194.

İvan, müthiş topçu kuvvetleri ile güçlendirilmiş bir orduyu Kazan üzerine gönderdi ve 2 Ekim 1552 yılında Kazan'ı ele geçirdi. Kazan'ın kaybedildiğini gören Kırım Hanı Devlet Giray, Moskova'ya karşı amansız bir savaş dönemi açtı. Hatta bir aralık Moskova önüne kadar gelerek şehrin dış mahallelerini yaktı. Bu dönemde Osmanlı topçusu da kendisine destek vermekteydi. Ancak Rus yayılmasının önü alınamıyordu. 1554 yılında Çar IV. İvan, Astrahan Hanlığı'nı da imparatorluğuna kattı. Orta Asya'dan gelen kervanların ve Hazar Denizi yoluyla İran ticaretinin transit merkezi olan Astrahan'da bir kale yaptırarak oraya Kazakları yerleştirdi ve ardından Kafkasya'ya sarktı. Doğu Avrupa'da Altınorda'nın vârisliği dâvâsını kaybeden Kırım Girayları, Rusların ilerlemesini durdurmak için;

“Ruslar, Kazan ve Astrahan'daki camileri kiliseye çeviriyor.” diye haberler yayarak Osmanlı'yı kışkırtıyordu. Ruslar ise bu durumun doğru olmadığını iddia ediyor ve Osmanlı ile karşı karşıya gelmekten çekiniyordu. Olan olmuş, Rus Çarlığı kurularak Volga havzasını tamamıyla ele geçirmişti. Artık Kafkaslar ve Karadeniz, Rus tehdidi altındaydı.²¹³

SOKULLU'NUN DON-VOLGA PROJESİ ve ASTRAHAN'A GÖNDERİLEN KUVVETLER

Rusların Kazan'ı, Astrahan ve Aşağı Volga'yı kontrol altında tutmaları; Orta Asya müslüman tüccar ve hacılarının bölgedeki hareketlerini büsbütün sınırlandırmış, hattâ ibâdet için geçişleri bile engellenmeye başlamıştı.

Osmanlı Sadrazamı Sokullu Mehmed Paşa; Rusların Volga Havzası'ndaki hâkimiyetlerini kırmak, bölge müslümanlarına verdiği zararı önlemek, bu bölgedeki tüccar ve hacılara güvenli seyahat sağlamak, Safevîlerin yönettiği İran'a karşı kuzeyden baskı kurmak ve Kırım Hanlığı'nı daha iyi kontrol altına almak gibi stratejik amaçlarla kuzey bölgesine bir sefer düzenleme kararı aldı. Esasen Kırım ve kuzeyinde bulunan Volga Havzası'ndaki gelişmeler; Osmanlılar tarafından endişeyle takip edilmekte, birçok cephede savaşıyan Osmanlı Devleti, bu sefer için uygun bir ortam aramaktaydı. Nitekim 1569 yılında Don Nehri yoluyla bir ordu ve hafif donanma gönderildi. Sokullu, Don ve Volga ırmaklarını en yakın noktasından birleştirmek için kanal açma çalışması başlattı. Böylece donanma Volga'ya geçirilerek oradan Astrahan'a asker sevk edilmesi sağlanacaktı. Ancak başlanan kanal çalışmaları; Kırım Hanı'nın oyalaması

²¹³ Halil İNALCIK, *Türk-Rus İlişkilerinde 500. Yıl*, s. 30.

ve Rusların çıkardığı engeller yüzünden tamamlanamadı. Bir süre sonra kanal projesinden vazgeçildi.

Öte yandan Astrahan önüne gelen Osmanlı ordusu, Rusların müthiş direnciyle karşılaştı. Erzaklarının ve ağır toplarının olmaması yüzünden kuşatmayı kaldıran Osmanlı ordusu, Azak Kalesi'ne doğru perişan bir biçimde çekilmek zorunda kaldı.²¹⁴

17. yüzyılın başından itibaren siyasî ve askerî gücü artan bir Rusya ortaya çıkmıştı. Daha 1617 yılında Rus ordusu üstün nitelikli yivli tüfekler kullanıyordu. Hâkimiyetini Uralların ötesine taşımayı başaran Ruslar, Orta Asya hanlıklarını da birer birer hâkimiyetleri altına aldılar. Nihayet 1637 yılında stratejik öneme sahip Azak Kalesi'ni zapt ettiler. Ruslar, bu geçici işgalden sonra da Kırım'a sarkmayı hiçbir zaman akıllarından çıkarmadılar.

²¹⁴ Halil İNALCIK, age, s. 29.

OSMANLI-SAFEVÎ REKABETİ

OSMANLI-SAFEVÎ REKABETİ

16. YÜZYILDA OSMANLI-SAFEVÎ REKABETİ SAFEVÎLER ve ŞAH İSMAİL

Köklü bir tarihî geçmişe sahip olan İran topraklarında 1501 yılında Safevîlerin iktidara gelmesi, Osmanlı ve civar müslüman hanlıkları etkileyen çok önemli bir sürecin başlangıcını teşkil etmiştir. Kuruculuğunu Şah İsmail'in yaptığı İran ve Azerbaycan merkezli Safevî Devleti, On İki İmam Şiîliğini resmî mezheb olarak kabul etmiş, Anadolu'da yaşayan Alevî kitlelerini harekete geçirerek yayılma arzusu taşımıştı. Bu durum Osmanlı Devleti'ni son derece rahatsız etmişti. Öte yandan Safevîlerin Mâverâünnehir bölgesine sarkma çabaları, doğu komşuları Özbekleri de olumsuz etkilemişti. Ayrıca güneybatı komşuları Memlûklular da bu yeni devletin yayılmacı emellerinden kaygılanmıştı.

Şah İsmail; devletini doğu yönünde büyütme amacıyla ilk olarak, Özbeklerle çetin bir mücadeleye girişti. İran siyasetinin günümüze de damgasını vuran özelliğiyle, aynı anda birden fazla güçle mücadele etmemeye özen gösteren Safevîler; bu dönemde Osmanlılar ve Memlûklularla iyi geçinme yolları aradı. Şah İsmail, Özbekler üzerinde emellerine ulaşınca, öteden beri göz diktiği Anadolu'da; bozguncu dervişler yoluyla Alevî-Kızılbaş kitleleri yanına çekme adına her türlü sinsi girişimin içinde oldu.

Safevîler sülâlesi Türk ve Azerbaycan menşeli olup²¹⁵ Erdebil'de Şeyh Safiyyüddin'in kurduğu bir tarikatın gücünden yararlanarak devlet olmayı başardı. Devletin başındaki şahlar aynı zamanda şeyh sülâlesinden gelen Erdebil tarikatının da lideriydi. Safevîler; tarikat temeline dayalı nüfuzlarını kullanarak, önce Azerbaycan ve İran'da kökleşti. Safevîlerin Anadolu'daki Kızılbaş²¹⁶ adını alan taraftarlarını kışkırtmasıyla çıkardığı huzursuzluk ve ayaklanmalar, Osmanlı Devleti'ni zor durumda bıraktı. Erdebil tarikatı, başlangıçta Sünî esaslarla oluşmuşken Şeyh Cüneyd zamanında Şiîliği kabul etmiş ve günümüz İran'ının Şiîliğinden farklı bir anlayışı benimsemiştir. Bu anlayış, Orta Asya inançları dâhil çeşitli mistik inançların da kültürel etkisindeydi ve bölgede yeni bir heyecan dalgası oluşturmuştu. Erdebil tarikatının Anadolu'daki tutkulu müridleri Erdebil'e varmayı, şâha gitmeyi, o merkezden beslenmeyi şiar edinmişlerdi.

Gönül çıkmak ister şâhın köşküne,
Can boyanmak ister Ali müşkine,
Pîrim Ali, on iki imam aşkına,
Açılın kapılar Şâh'a gidelim...

Hak'tan inâyet olursa,
Şâh'ım Rum'a gele bir gün.
Gazâda bu zülfikârı,
Kâfirlere çala bir gün.

Çeke sancağı götüre,
Şah İstanbul'a otura,
Frenkten esir getire,
Horasan'a sala bir gün.²¹⁷

Şah İsmail, Şiî inançlarını resmî devlet politikasının merkezine oturtmuştu. Buna dayalı olarak, on iki imam adına hutbe okuttu ve para kestirdi. Bazı sahâbîlere karşı saygısız bir tutum takınarak Hz. Ömer ve Hz. Osman'a karşı sövgüye varan bir üslûbu ve Muâviye'ye lânetler yağdıran bir anlayışı benimsedi.

²¹⁵ Vasilly Vladimir Bartold ve A. Y. Krımski.

²¹⁶ Kızılbaş, Şeyh Haydar'dan itibaren taraftarlarının on iki dilimli kızıl taç (başlık) giymeleri sebebiyle kendilerine bu ad verilmiştir. A. Gölpınarlı, İ. A. Kızılbaş maddesi.

²¹⁷ Pir Sultan Abdal Ergun, S. Nüzhet, Bektâşî Şairleri ve Nefesleri, İst., 1955., s. 1564; A. Yaşar OCAK, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, Tarih Vakfı Yayınları, İst. 1998, s. 99.

Şah İsmail'in Anadolu üzerindeki yıkıcı faaliyetlerinin artması, Kızılbaş ayaklanmalarının tehlikeli bir boyuta ulaşarak merkezî yönetimi ortadan kaldırmaya yönelmesi, dirlik ve düzenin ortadan kalkması, Osmanlı Devleti'ni yeni bir arayışa yöneltti. Böylece Yavuz Sultan Selim'in hükümdar olmasına giden yollar açıldı.

Yavuz; iktidara gelmesinden sonra, Kızılbaş-Safevî tehdidini ortadan kaldırmak amacıyla, hızla Çaldıran'a (1514) yöneldi. Kazanılan zaferin ardından Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Safevîlerin tehdit ve tehlikesinden emin hâle getirildi. Osmanlılar, özellikle Diyarbakır'ı alarak, doğudaki güçlü rakipleri Safevîleri ve güneydeki Memlûkluları daha rahat izleme fırsatı yakaladı. Osmanlılarla Safevîler, Memlûkluların ortadan kaldırılmasının ardından çok daha geniş bir cephede karşı karşıya geldi.

1524 yılında Şah İsmail'in ölümünün ardından, on yaşındaki oğlu Tahmasb'ın tahta çıkışıyla beraber, yönetici Kızılbaş beylerinin rekabetlerinden dolayı İran'da büyük karışıklıklar meydana geldi. Bu durumdan yararlanmak isteyen Özbekler, öteden beri hâkimiyet altına almak istedikleri Horasan'a hücum etti.

İran'daki gelişmeleri dikkatle izleyen Kanunî de Avusturya İmparatorluğu'nu yöneten Habsburglar'la yaptığı barıştan hemen sonra Sadrazam İbrahim Paşa'yı geniş yetkilerle Doğu Seferi'ne görevlendirdi. İbrahim Paşa da güçlü bir ordu ve süratli bir ilerleyişle Tebriz'e girmeyi başardı. Bu gelişme üzerine Şah Tahmasb'ın, büyük bir orduyla Tebriz'e doğru yöneldiği haberi yayıldı. Kanunî ordusuyla sefere bizzat iştirak ederek Tebriz'e geldi. Böylece, bölgedeki dengeleri kendi lehine değiştirme konusunda büyük bir kararlılık gösterdi. Bu durum Şâh'ı endişelendirdi ve Sultâniye kentine çekilmek zorunda bıraktı. Zaten İran şahları, bölgeye yapılan bütün seferlerde, doğrudan doğruya Osmanlı ordusunun karşısına çıkmak yerine «vîran edilmiş arazi taktiğiyle», yıpratma ve zaman içinde kaybettikleri toprakları ele geçirme yolunu tercih etmişlerdir. Tebriz'den sonra Osmanlı ordusu Bağdat'a yöneldi ve hiçbir direnişle karşılaşmadan Bağdat'a girdi.

Kanunî, Bağdat'ta öncelikle Osmanlı idaresini tesis etti. Ardından Şah İsmail'in yıktırdığı Ebû Hanîfe'nin mezarını tamir ettirdi ve yanına bir medrese ve cami yaptırdı. Abdülkâdir Geylânî Hazretleri'nin türbesini de büyüttü. Öte yandan Şah İsmail'in Bağdat'ta yapımını başlattığı camiyi de bitirerek ibâdete açtı. Ayrıca Şiîlerce çok önem verilen İmam Musa Kazım Türbesi ve Ker-

belâda bulunan ehl-i beyt makamlarını ziyaret etti ve bakımlarını yaptırdı. Kerbelâ'da su kanalları yaptırdı. Böylece Şii müslümanlarının da gönlünü alarak, İslâm birliği siyasetini izledi.

Bağdat'ın Osmanlı hâkimiyetine girişinden sonra civardaki şehirler ve güneydeki Cezîre, Katif, Hüveyze ve Bahreyn de Osmanlı Devleti'ne tâbî oldu. 1546 yılında Basra alındıktan sonra beylerbeylik hâline getirildi. Böylece «İrâk-ı Arap» bütünüyle Osmanlıların kontrolüne geçti ve 1555 Amasya antlaşmasıyla da bu durum Safevîlere kabul ettirildi.

OSMANLILARIN SAFEVÎLERE KARŞI TEDBİRLERİ

Osmanlı Devleti, doğudaki rakipleri Safevîlerin Şiîliği arkasına alarak İslâm dünyasında etkili olma ve siyasî nüfuz elde etme mücadelesine karşı önlemler almıştı. Devlet; zaman içinde Sünnî öğretiyeye sıkı sıkıya bağlanmış, şeyhülislâmlık ve medreseler eliyle Kızılbaş-Şii etkisine karşı sert bir tavır belirlenmişti. Özellikle İran'la yapılan savaşlar sırasında siyasî sebeplerle sertleşme, maksadını aşarak tekfir boyutuna taşındı. Fetvâlarla yapılan açıklama ve lâyihalarda Şiîlik İslâm dışı ilân edildi. Râfızîler de ehl-i küfrün kapsamına girdi, cihad ve gazâ kavramı, Şii İran'a karşı yapılacak mücadeleyi de içine alacak bir biçimde, genişletildi. Böylece İran'a yapılacak seferlerin meşrû zeminleri hazırlandı.²¹⁸

Safevîlerden itibaren İranlıların Osmanlılarca güvenilmez kabul edilmesinin esaslarını bir Türk aydını olan Bekir KÜTÜKOĞLU, «Osmanlı-İran Münasebetleri» adlı kitabında şöyle özetlemektedir.

“Rafizilik ve Kızılbaşlığın Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumun birliği ve emniyetini sarsan bir itikad ve iman mübâlâtsizliği (özensizliği), ehl-i sünnet halk kütlelerinin ibâdet ve sükûnunu ihlâl eden kötüleyip dil uzatma dâhil, eşkiyâlık ve katillik gibi tezâhürleri yanında; doğrudan doğruya İran'dan gönderilen veya memur edilen «halife» nâmındaki Kızılbaş misyonerlerin halk kütlelerini dalâlete sevk etmeleri, kütle hâlinde İran'a hicretleri temin etmeleri; «nezir» ve «sadaka» adı altında toplanan paraların gayet gizli ve muntazam bir teşkilât vasıtasıyla İran'a götürülmesi gibi devri için bir nevî beşinci kol ve vatan hıyaneti vak'alarının merkeze intikal edip takipleri için çıkarılan hükümlerin çokluğu bizi; Osmanlı-Safevî husûmetinin asırlarca devam eden mühim bir âmili,

²¹⁸ Nâimâ Mustafa Efendi, Tarih-i Nâimâ, Mehmet İPŞİRLİ, TTK, Ankara, 2007, s. 249.

Osmanlı İmparatorluğu'nun dâhili emniyet ve sükûnu temin yolunda sarf ettiği mesainin çokluğu üzerinde durmaya sevk ediyor.”

1578-1590 OSMANLI-SAFEVÎ SAVAŞLARI

Şah Tahmasb'ın ölümünden sonra oğulları arasında taht kavgası başlamış ve kısa aralıklarla oğulları tahta hâkim olmuşlardır. Bunlar içinde II. İsmail, katı Şiilikten uzak bir tutum içine girmiş ve Sünnî topluma karşı mâkul bir politika izlemişti. İlk üç halifeye karşı saygısızlığı yasaklamış, İran Sünnilerine karşı, mâkul Şiî ulemâsının birlik ve beraberlik ihtivâ eden görüşlerini desteklemişti.

İran tahtındaki bu karışıklıklardan yararlanma yolunda, Osmanlı Devleti'nin alması gereken pozisyon, İstanbul'da tartışıldı ve Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın muhalefetine rağmen İran'a yeni bir sefer kararı alındı. Lala Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun sefere çıkmasıyla başlayan savaş, on iki senelik uzun mücadelelerin ardından 1590 yılında iki devlet arasında Ferhat Paşa antlaşmasının imzalanmasıyla sona erdi. Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti İran'ın kontrolündeki Ermenistan, Gürcistan ve Kafkasları ele geçirdi ve doğuda en geniş sınırlarına ulaştı. Antlaşmada yer alan aşağıdaki madde, Osmanlı Devleti'nin hassâsiyetini ortaya koymaktaydı:

“Sünnî tebaanın mezheb hürriyetine saygı gösterilecek, sahâbeye ve Sünnî ulemâyâ sövülmeyecektir.”

17. YÜZYILDA OSMANLI-SAFEVÎ REKABETİ ŞAH ABBAS DÖNEMİ (1587-1629)

1587 yılında İran tahtına, Safevî Devleti'nin en büyük hükümdarlarından biri olan Şah I. Abbas (1587-1629) çıktı ve başlangıçta, içte ve dışta büyük problemlerle karşı karşıya geldi. Ancak muktedir bir şah olan I. Abbas; müstakil hareket etme arzusu taşıyan yönetici Türk beylerinin nüfûzunu kırarak, otoritesini içte pekiştirdi. Ardından ordusunu ıslah ederek sayısını da yüz binin üzerine çıkardı. Böylece Safevî Devleti'ni yıkılma ve sarsılma sürecinden çıkardı. Rakipleri Özbeklere ve Osmanlılara karşı kaybettiği toprakları, kısa zamanda tekrar ele geçirdi.

Şah Abbas döneminde; İran, en parlak ve güçlü dönemini yaşamıştır. Bu dönemde klâsik Şii politikalar izlenmiş, Sünnîlerin Şiîliğe geçişi teşvik edilmiş, hattâ geçiş için zorlanmışlardır. Barış döneminde Sünnîlere vergi uygulanmış (resm-i Sünnî), halka Şiîliğe geçilmesi konusunda baskılar uygulanmış, ancak bunun dışında tecavüzler yapılmamıştır.

Savaş sırasında ise, her iki ülke yöneticileri aşırı bir tutum takınmaktaydı. Safevîler, Sünnîleri güvenilmez Osmanlı işbirlikçisi olarak görmüş; Osmanlılar da Şii-Kızılbaş tâifesine benzer tavrı göstererek güvenlik politikaları izlemişti.

1603 yılında Şah Abbas; Tebriz'i Osmanlılardan geri alınca, burada yaşamakta olan Sünnî ahâlîyi işbirlikçilik yaptığı gerekçesiyle kılıçtan geçirdi. Nahçıvan şehrini yeniden ele geçirdiklerinde de, benzer bir zulüm yaşanmış, bu durum Nâimâ tarihinde şöyle yer almıştır:

“Sünnî nâmına olanların hânelerine girdiler. Ve bulduklarını yağmalamaya giriştiler. Önerine çıkan reâyânın tamamına zulüm, zarar ve hasar verdiler.”²¹⁹

Revan'ın Safevîlerce alınışı sırasındaki zulümleri Nâimâ, şu ifadelerle anlatmaktadır:

“Mâh-ı Zilhicce'de (Mayıs 1604), asker-i Kızılbaş; hücum-i umûm üzere hisâr-ı cedide girip zaptettiler. Ve Sünniyândan nicesini esir edip, ekserin şehid ettiler.”

Şah Abbas 1603 yılından itibaren; Osmanlı'nın bölgedeki idarecilerinin çekişmelerinden de yararlanarak, daha önce Safevîlerin kaybettiği -başta Kafkasya olmak üzere- topraklarını birer birer geri aldı. Yapılan Nasuh Paşa Antlaşması'na rağmen, özellikle «Irâk-ı Arap» topraklarında sınır ihlalleri ve düşük yoğunluklu çatışmalar uzun bir süre devam etti.

Osmanlı tahtında II. Osman (Genç Osman)'ın fecî bir biçimde katledilmesinin ardından, çeşitli isyanlar çıkmış bu isyanlardan biri de Bağdat'ta gerçekleşmişti. Bu isyandan yararlanan Şah Abbas, aldığı diplomatik ve askeri tedbirlerin sonucunda Ocak 1624'te Bağdat'ı ele geçirmeyi başardı. Bağdat'ın zaptı sırasında Sünnî halka çeşitli eziyetler yapıldı; bir kısım halkın mal ve can güvenliği tehlikeye düştüğü gibi, şehri teslim eden yöneticiler de öldürülmek-

²¹⁹ Küpeli, Özer, *History Studies*, Orta Doğu özel sayısı, 2010, s. 239.

ten kurtulamadı. Şah Abbas, mezheb taassubunu; İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin mezarını ve ünlü mutasavvıf Abdülkâdir Geylânî'nin türbelerini tahrip ederek ortaya koydu. Öte yandan Abbas, Şiilerce daha çok önemsenen Hz. Ali'nin kabrini ve diğer mukaddes mekânları ziyaret etti. Kanunî'den sonra Kerbelâ'ya bir kanal da kendisi açtırdı.

Safevîler, Bağdat'tan sonra Hile, Necef ve Kerbelâ'yı da kısa zamanda ele geçirdiler. Çok geçmeden Musul, Kerkük ve Şehrîzor da Safevîlerin hâkimiyetine geçti.

Osmanlılar, Bağdat'ın ve «İrâk-ı Arab»ın İran'ın eline geçmesini hiçbir zaman kabullenmedi. Ancak duraklama döneminin isyan ve iç karışıklıklarının önünün alınamaması yüzünden, bu toprakların geri alınması gecikti. 1624 yılından itibaren iki kez Bağdat kuşatıldığı hâlde alınamamıştı. IV. Murad, Osmanlılar için bir itibar meselesi hâline gelen Bağdat'ın fethi için ancak 1632 yılında harekete geçebildi. Fitraten cesur ve fiziken Osmanlı tarihinin en kuvvetli padişahlarının başında gelen IV. Murad; ilk seferini, beklenenin aksine Revan üzerine gerçekleştirdi. 1635 yılında Revan fethedildi, ancak altı ay geçmeden tekrar Safevîlerin eline geçti. İkinci kez doğuya sefer düzenleyen IV. Murad'ın bu kez hedefinde Bağdat ve Irak bulunmaktaydı. Hazırlıklar tamamlanarak Musul üzerinden Irak'a girildi.

Bu sırada Safevîler, Hindistan'daki Timurîlerle mücadele etmekteydi. Timur sülâlesinden, Bâbürr Sultanı Şah Cihan; Osmanlıları ve Özbekleri, mücadele hâlinde olduğu Safevîler üzerine sevk etmekteydi. Safevîler zor durumdaydı ve üç ateş arasında bocalamaktaydılar.

Nihayet Osmanlı Ordusu, Bağdat'ı 39 günlük kuşatmanın ardından ele geçirmeyi başardı. Bu yorucu sefer ve kuşatma zaferle sonuçlandı. Bazı misillemeler de yapıldı.²²⁰

IV. Murad bir süre Bağdat'ta kaldıktan, Sünnîlerce mukaddes mekânları tamir ve tâdil ettirdikten sonra İstanbul'a yola çıktı. Safevîlerle yapılan üç günlük müzakerenin ardından da iki devlet arasında Kasr-ı Şîrin Antlaşması imzalandı (1639). Günümüz sınırlarını da belirleyen bu antlaşmanın imzalanmasından, Safevî hanedanının çıktığı 1722 yılına kadar, kayda değer büyüklükte bir olay meydana gelmedi.

²²⁰ Sankaya, M. Saffet, Dini ve Siyasî Bakımdan Osmanlı-İran Münasebetleri, Türk Kültürü, sa. 363, yıl XXXI, s. 406-442.

Böylece bu antlaşmayla, iki ülke arasında uzun sürecek barışın temelleri atılmış oldu. Artık Osmanlı Devleti; dikkatlerini ve ilgisini batıya çevirebilmiş, özellikle de Avusturya ile daha rahat mücadele etme imkânına sahip olmuştu.

İran ise; liyâkatsiz şahların yönetiminde, çeşitli aşîretlerin çıkardığı iç karışıklıklarla uğraşmak zorunda kaldı. Artık Safevî hanedanı, devletin kuruluşundaki dinî liderlik pozisyonunu kaybetmişti. Bu gelişmeler müsbet bir netice verdi ve Şii ulâmasının da çabalarıyla; Safevî Şiâsî yerine, topluma nisbeten daha ılımlı bir «İsnâ Aşeriyye» inancı benimsetildi.²²¹

Osmanlı Devleti'yle İran arasındaki birkaç asırlık rekabet, günümüzü de etkileyen vahim sonuçlar doğurmuştur. Tamamen siyasî kaygı ve etkilerden kaynaklanan bu rekabet, her iki devleti de son derece olumsuz etkilemiş, içte ve dışta zaafa uğratmıştır. Tamamen siyasî zıtlıklardan kaynaklanan tavırlar; taraflarda belirli bir alan körlüğü meydana getirmiş, İslâm toplumunun birlik ve beraberliği zedelenmiş, tarafların birbirini tahrip etmesinden doğan yaralar kapanmayacak boyuta ulaşmıştır.

Oysa İran rekabeti yaşanmasaydı, siyasî tahriklerle Anadolu Alevileri kıskırılmasaydı, Anadolu'da bu kadar «dinen fakir» ve bîçare bir kitle oluşmaz, diğer müslüman topluluklarla daha kaynaşmış ve barış içerisinde hayat devam ederdi. Ortak noktaları artırma, ihtilâflı konuları zamana yayarak halletme yoluna gidilseydi, günümüzde bile etkilenmekte olduğumuz ve kapımıza dayanan uğursuz mezheb savaşları yaşanmazdı.

Öte yandan bir cephe ülkesi olan Osmanlı Devleti, siyasî hırstan gözü dönmüşlerce çelmelenmese, «cihad ve gazâ devleti» olmasının gereği olarak batıda çok daha yararlı hizmetlere imza atabilirdi. Enerjisini gereksiz yere hebâ etmemiş olurdu. Burada İran'ın tarihî sorumsuzluğunun da çok belirleyici olduğunun altını çizmek gerekmektedir. İslâm'ın öncü güçlerine bir nevi çelme takmaları batılılara nefes aldırılmış, Osmanlı'nın gücünü zayıflatmıştır.

Osmanlı'nın Avrupa devletlerine göre ne derecede korkulu bir tehlike olduğunu Alman İmparatoru'nun Osmanlı nezdindeki elçisi Ogier Gisleen van Busbeke hâtıralarında şöyle kaydediyor:

²²¹ Oktay EFENDİYEV, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, Şerq-Gerb Baki, 2007, s. 107.

“Yalnız İran bizimle felâketin arasında durmaktadır. Eğer İran olmasaydı, Türkiye bizi mahvetmeye muvaffak olurdu. Osmanlılarla İran arasındaki savaş; bizim kurtuluşumuz değildir, ancak bize nefes aldırılmaktadır.”²²²

Diğer yandan Safevîler; Osmanlı ve civardaki diğer müslüman hanlıklarla uğraşmak zorunda kalmasaydı, Ermeniler ve Gürcülerin İslâm medeniyetinin bir parçası olmaları çok kolaylaşır. İran, Kafkas halkları ve Rus toplumu üzerinde daha etkili olabilirdi.

Şah Abbas; 1614 yılında Gürcistan Seferi'ne çıkmış, sadece bu sefer sırasında 30 bin kişi İslâm dîniyle şereflenmiştir. Aynı hükümdar döneminde; hristiyanlara İslâm'a girmeleri konusunda genel bir çağrı yapılmış, sonucunda 5 bin hristiyan müslüman olduğu gibi; Mazenderan bölgesine nakledilen Ermeni ahâlinin çoğu Mevlânâ Muhammed Ali Tebrizî'nin gayretleriyle müslüman olmuştu.

Ticarî tecrübeleriyle bilinen ve kadim bir medeniyetin mirasçıları olan İranlılar, Hindistan ve Çin istikametinde daha önce başarıyla yürütülen İslâmî faaliyetleri daha güçlü yürütebilirlerdi.

²²² Aydoğmuşoğlu, Cihat, Safevî Hükümdarı Şah Abbas'ın Dini Siyaseti, s. 1333, Dr. Ank. Ün. TDCF Tarih Bölümü.

*“Dünya; küfür ile ayakta durur da,
zulüm ile durmaz.”*

(Koçi Bey)

OSMANLI DEVLETİ'NİN DURAKLAMA İÇİNE GİRMESİ

OSMANLI DEVLETİ'NİN DURAKLAMA İÇİNE GİRMESİ

"Dünya; küfür ile ayakta durur da,
zulüm ile durmaz." (Koçi Bey)

16. yüzyılın sonlarına doğru; Osmanlı devlet ve toplum yapısı, bir büyük buhran geçirdi ve meydana gelen bozulmalara bağlı olarak, devletin gelişimi duraklayarak siyasî rakiplerine karşı eski gücünden uzaklaştı.

17. yüzyıla kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nun yirmi milyon kilometre kareyi aşan topraklarında; çeşitli milletlerden farklı din ve mezhep bağlıları, adâlet çerçevesinde, hoşgörölü bir yönetim altında, huzur içerisinde yaşamaktaydılar. Osmanlı bu dönemde; siyasî, iktisadî, içtimâî gücünü, istikrarını ve düzenini, kendi tebaasını devlete, cemaatlara ve diğer fertlere karşı koruyan ve her türlü uyuşmazlığı halleden; üretimi, tüketimi, dağıtımını nizama koyan, gelenekleşmiş ve müesseseseleşmiş şer'î ve örfî hukuk ve adâlet anlayışına borçludur.²²³

Sokullu Mehmed Paşa'nın ölümünden (1579) sonra, devlet nizamında artarak devam eden karmaşa; askerî, mâlî ve eğitim alanındaki bozulmalar, toplum yapısını ve dengelerini bozduğu gibi dirliği ve düzeni de ortadan kaldırdı. Bu durum, devletin en büyük toprak kaybının gerçekleştiği Karlofça Anlaş-

²²³ Ahmet TABAKOĞLU, İktisat Tarihi, İst., 2005, s. 79.

ması'na (1699) zemin hazırladı. Dönemin içinde bulunduğu şartları anlatan ilim adamlarının değerlendirilmesiyle;

«Nizâm-ı âleme ihtilâl, reâyâ ve berâyâyâ infîâl geldi.»²²⁴

Osmanlı Devleti'nin duraklamaya geçmesinin başlangıcını Kanunî'nin son dönemleri ve III. Murad dönemine kadar geri götürenler olmakla beraber, Sokullu'nun ölümüyle (1579) başladığını söylemek, daha gerçekçi görünmektedir. Çünkü, devlet merkezinde zaafların ortaya çıkması bu döneme rastlamaktadır. Ulû'l-emre itaati esas alan yönetimin başına, Halife-Sultan olarak gelenlerin bilgi ve beceri bakımından kifâyetsiz kişiler olması, bazılarının çocuk yaşta oluşu; bu muazzam cihan devletini zorluklara sokmuş, merkezi otoritenin zaafa uğramasına sebebiyet vermiştir.

Fatih döneminde devletin bekâsı ve taht mücadelelerinin önünü kesmek amacıyla câiz addedilen şehzadelerin katli meselesi, 18. yüzyılın başlarında Osmanlı tahtına oturtulacak şehzade sıkıntısını beraberinde getirdi. 1603 yılında benimsenen; «ekber ve erşed» şehzadenin tahta çıkması ve diğerlerinin sarayda sırasını beklemesi ise tecrübeden mahrum kişilerin işbaşına geçmesine yol açtı. Çünkü yükselme dönemi uygulamalarından farklı olarak, artık şehzadeler sancaklara sancak beyi olarak atanmıyorlardı. Bu yüzden sevk ve idare konusunda tecrübeden mahrum hükümdarlar, dünyanın en büyük devletin başına geçmekteydi.

TOPRAK DÜZENİ ve TIMARLI SİPAHİLER

Osmanlı tımar sisteminin ve toprak düzeninin bozulması; devletin işleyişini sekteye uğratan, halk-devlet ilişkilerini olumsuz etkileyen hususlardan biri olarak kabul edilmektedir. Tımarlı sipahiler, barış zamanında imparatorluğun en önemli gelir kaynaklarının başında yer alan tarım alanlarının güvenliğini sağlıyor ve toprağın düzenli bir biçimde ekilip biçilmesine nezaret ediyordu. Osmanlı'nın taşradaki elini oluşturan tımarlı sipahiler, savaş zamanında da yüz binleri aşan sayılarıyla Osmanlı ordusunun temelini teşkil etmekteydi. Tımarlı sipahiler; cihad ve gazâ anlayışına sahip olarak, severek orduya iştirak ediyordu. Ancak 16. asır boyunca doğuda ve batıda devam eden bir türlü sonlandırılmayan seferler sebebiyle, tımarlı sipahiler yorgun düş-

²²⁴ Reâyâ: Osmanlı çiftçisi, vergi veren halk. Berâyâ: Kılıç kullanabilen, vergi vermeyen müslüman halk.

müş, evinden-köyünden uzaklarda son derece mağdur olmuştu. Özellikle Kanunî döneminde batıya gerçekleştirilen dört büyük sefer ve İran'a gerçekleştirilen seferler; sadece askerî sınıfı yormamış, ülkenin kaynaklarının fazlaca harcanmasına, devletin mâlî sıkıntıya girmesine de yol açmıştı. Öte yandan ekilen araziler boş kaldığı gibi, uzun süreli savaşların ağır masraflarından bunalan ve sıkışan devlet, zaten doğru dürüst ekilemeyen arazilerin vergilerini tahsil ederken, alışılmış uygulamalarının dışına çıktı. Bu durum, taşrada dirlik ve düzeni büsbütün ortadan kaldırdı. Gelişmeler Anadolu'daki Celâli isyanlarının mantar gibi çoğalmasına yol açtı ve bu isyanlara yer yer halk da destek verdi. Üstelik on yılı, on beş yılı geçen savaşlar sebebiyle asker kaçakları artmış ve bozulan düzenden yararlanan Osmanlı'ya hasmâne tutum içerisindeki bazı sıra dışı dinî gruplar kendilerine hayat sahası bulmuştu.

YENİÇERİ OCAĞI'NIN BOZULMASI

Öte yandan padişahın has ordusu veya merkez ordusunu teşkil eden Yeniçeri Ocağı da, bozulmadan nasibini aldı. «Devşirme» sistemiyle ocağa gayr-i müslim çocukları arasından asker kaydedilir, İslâm terbiyesiyle yetiştirilerek sarayın ve merkezin askerî gücünü oluştururdu. 17. yüzyıldan itibaren sistem bozuldu ve ocağa Türk ve müslüman kökenliler de kaydedilmeye başlandı. Yeniçeri Ocağı'na usûl ve an'anelerin dışına çıkılarak adam kaydetme, Osmanlı'nın maaşlı ordusunun sayısını üç-dört kat artırarak 80-90 binlere ulaştırdı. Rüşvet ve iltimasla elde edilen esâme defterleri alınır satılır bir metâ hâline dönüştüğü gibi; «Ocak, devlet içindir.» anlayışı, yerini; «Devlet, ocak içindir.» anlayışına dönüştürdü. Bu durum Osmanlı maliyesini de olumsuz etkiledi. Maaş almaya gelenlerin ancak beşte biri savaşlara iştirak eder hâle gelmiş, Yeniçeriler kuruluş felsefelerinin büsbütün dışına çıkarak İstanbul'daki birçok karışıklığın, sû-i istimâlin hattâ üst kademelerdeki entrikalarının âleti olmuşlardı.

OSMANLI'NIN SINIRLARININ GENİŞLEMESİNİN OLUŞTURDUĞU ZAAFLAR

Osmanlı Devleti'nin kontrolü zor, tabii sınırlara ulaşmış olması ve topraklarının aşırı genişlemesi de duraklamaya yol açan bir diğer faktördür.

17. yüzyıla gelindiğinde Osmanlılar batıda Balkanlar ve Tuna'ya kadar Orta Avrupa'yı ele geçirmiş bulunuyordu. Bu sınırlar Osmanlı Devleti'ni Kut-sal Roma Germen İmparatorluğu ile sınır ülke hâline getirmişti. Artık bu yöne doğru daha fazla ilerleme sağlaması imkânsız gibiydi. Çünkü böyle bir hamle karşısında, Avrupa Haçlı Birliği derhâl harekete geçme kararlılığındaydı.

Öte yandan aynı dönemde Kuzey Afrika fetihleri de tamamlanarak; Afrika ortalarına, çöller kadar hâkimiyet sağlanmıştı. Doğuda Safevîler gerilet-ilerek Irak, körfez ülkeleri ve Kafkaslar büyük ölçüde denetim altına alınmıştı.

17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Osmanlı Devleti karada ulaşabileceği büyük hedefleri gerçekleştirdiği gibi; Karadeniz, Akdeniz ve Kızıldeniz'de rakiplerine karşı ciddi ve kesin bir askerî üstünlük sağlamıştı. Bu duruma bağlı olarak; Karadeniz, Ege, Akdeniz ve Kızıldeniz deniz ticareti ve güvenliği de Osmanlı hâkimiyetine girdi.

Ancak Osmanlı Devleti; kendilerini yenileyen ve coğrafi keşifler sonucunda zenginleşen batılı rakiplerinin Büyük Okyanus ve Hint Denizi'ndeki hamlelerini yeterince değerlendiremedi. Böylece iç denizlerde gösterdiği performans ve başarıyı, dünyanın en önemli ticarî merkezlerini ele geçirme ve bölge ticaretlerini denetim altına alma konularında gösteremedi. Esasen Osmanlı Devleti'nin yönettiği topraklarda uyguladığı ekonomik sistemin genel olarak; kendine yetecek kadar üretim, minimum tüketim anlayışıyla şekillendiğini söylemek yanlış olmaz.

TOPLUMUN KAYNAŞTIRILAMAYIŞI

Yaklaşık 20 milyon kilometrekarelik yüzölçümüyle, denetlenmesi zor bir büyüklüğe ulaşan imparatorluğun daha fazla genişleme şansı kalmadığı gibi; böylesine geniş bir coğrafyada yaşayan, dinleri, örfleri, kültürleri ve milliyetleri farklı toplulukları bir arada tutmak ve bir hedef etrafında barış içerisinde yaşatmak da kolay değildi. İmparatorluğun devâsâ sınırları dâhilinde ata çakılacak bir nalın kaç akçe olması gerektiğini belirleyen devlet, toplumun bir arada yaşamasını mümkün kılacak sosyal kaynaşmayı başaramamıştı. İmparatorluğun kurucu unsuru Türkler, yönetici ve asker sınıfını oluşturmakta ve diğer müslüman unsurlar olan Boşnak, Arnavut, Çerkez ve Kürtlerle birlikte «millet-i hâkime» olarak kabul edilmekteydi. Arapların yaşadığı topraklar, imparatorluğun bir parçası hâline getirilmesine rağmen Araplar; yönetimde

ve askerî alanda kibarca devre dışı bırakılmıştı. Osmanlılar Hicaz bölgesine ve mahallî idarecilerine son derece müsâmahalı davranmakta, onları malî yönden desteklemekte, ancak kaynaşma sağlanması için yeterli adımları atmakta ihmalkâr davranmaktaydı. Bu tercih, ilerleyen dönemlerde, toplumlar arası kopukluklara yol açtı.

Diğer hıristiyan tebaayı oluşturan Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar, Sırlar ve Romenler; İslâmî hoşgörü içerisinde, kendi cemaat liderlerinin kontrolünde, huzur içerisinde yaşamaktaydı. Ancak duygu, düşünce ve hayat tarzı bakımından kalplerinin ritmi; müslüman unsurlardan farklı bir biçimde atmaktaydı. Bu durum göz önüne alınarak İslâm'ın tebliğ müessesesi yeterince işletilememiş, heyecan kaybedilmiş, dolayısıyla başkent İstanbul'a çok kısa mesafede bulunan Bulgarlar ile Fatih Sultan Mehmed Han'ın eman vererek öncelikli ve imtiyazlı azınlık hâline getirdiği Rumlar ve Boşnaklarla aynı dili konuşan Sırlar, İslâm medeniyetinin aktif bir parçası hâline getirilememişti. Osmanlı hâkimiyetini samimiyetle benimseyen ve; «Muhammed -SAS-'in yetimleri» olarak kullanan Ermeni topluluğu dahî İslâmî tesir sahasına alınamamıştı.

KARADENİZ'İN KUZEYİNDEKİ GELİŞMELERE SEYİRCİ KALINMASI

Osmanlı Devleti'nin, gücünün zirvelerini yaşadığı «Duraklama Dönemi»nde ihmal ettiği bir diğer konu da; Rusya'nın müslüman hanlıkları ele geçirerek Karadeniz'in kuzeyinde ve Kafkaslarda büyük bir güç olarak öne çıkmasını önleyememiş olmasıdır. Oysa Osmanlı Devleti, Altınorda Hanlığı'nın yıkılmasından sonra bölgede çok daha aktif olabilir; kısa, orta ve uzun vâdede müslüman toplulukları himaye edebilirdi. Denizlerde ise; okyanuslara dayanıklı, ticarî yönü de ağır basan filolar oluşturabilir, ticaret yollarının değişikliğe uğramasının yol açtığı ekonomik depremi sarsıntılarını azaltabilirdi.

MEDRESELERDE YOZLAŞMA

Medreseler; din bilimleriyle tecrübî bilimlerin birlikte okutulduğu Fatih ve Kanunî dönemindeki uygulamayı terk etmiş, bunun sonucunda da çağının büyük ilim yuvaları olma özelliğinden hızla uzaklaşmıştı.

Eğitim ve öğretim; yürüyen hayata uyumlu, hayatı kolaylaştıran teknolojik yeniliklere çözüm getirecek uzak görüşlülükten mahrum bir hâle gelmişti. İlmî seviye düştüğü gibi, doğru dürüst bir eğitim ve öğretim programından geçmeden ilmî pâyeler verilen, bu sebeple de «beşik ülemâsı» olarak anılan zırcahiller ortalığı kaplamıştı.

Oysa aynı dönemde Avrupa; yüzyılların uykusundan silkinerek ayağa kalkmış; başta fen bilimleri olmak üzere, coğrafya, tıp, ziraat ve mühendislik alanlarında atağa geçmişti. Madenlerin işletilmeye başlanması, deniz ticaretinin gelişmesi, balıkçılık ve diğer zanaatların yaygınlaşması, hayatın kolaylaşmasına yardımcı teknik gelişmelere öncülük yapan üniversitelerin kurulması gibi vâkıalar, gelecekteki güç dengesinin ne tarafa döneceğinin işaretini vermekteydi. 17. yüzyılda İspanya ve Portekiz'in ardından özellikle İngiltere ve Hollanda; zenginleşmenin yolunun, güçlü ticaret filoları oluşturmaktan geçtiğini çoktan fark etmişlerdi.

Osmanlı, çağının en büyük ve en güçlü tarım imparatorluğuydu. Fakat Batı Avrupa'daki ve kuzeydeki amansız rakiplerinin inkişaflarına paralel olarak, onlarla baş edebilecek yeni gelir kaynaklarına ihtiyacı vardı. Denizleri ve deniz ürünlerini değerlendirmeyi, deniz aşırı ticaretten pay almayı ve tarım dışı gelir kalemlerini artırmayı sağlayacak yeni açılımlar yapmak zorundaydı. Üstelik tarım alanında; Batı Avrupa'da toprağı yılda üç-dört kez ekmek gibi, daha çeşitli ve daha kısa zamanda ürün elde etmede önemli adımlar atılırken, Osmanlı'da hâlâ Hititler döneminde de uygulanan tarım yöntemleriyle üretimi devam edilmekteydi. Tarihçi Samuel Purchas; yeni Avrupa'yı tarif ederken Avrupa'nın niceliğinin niteliğini aştığını şu küstah sözlerle ifade eder:

“Ölümlü insanlardan ölümsüzlüğe intikal edecek yegâne gerçek şeyler olan sanatlar ve icatlardan söz edecek olursam, dünyanın geri kalanı bunlarla kıyaslanabilecek ne yapmıştır? Bir kere özgür sanatlar, Asya ve Afrika'daki okulları çoktandır terk ettikleri ve burada kolejler ve üniversiteler açıldığı için sadece bize mahsustur. Doğudaki bir Atina (ki Avrupa'nın eski şânıdır) artık Türk barbarlığıyla kirletildiyse, batıda onun yerine nice hristiyan Atina'lar yarattık! Mekanik bilimlere gelince; saatlerde yaratılan yapay lâbirentleri, büyük gök cisimlerinin ve bunların hareketlerinin bu kadar küçük modellere yerleştirilmesini sayabilirim. Dev okyanusu kim sahiplendi ve koca dünyanın çevresini kim dolaştı? Yeni takımyıldızları kim keşfetti, buzlu kutuplara kim gitti, sıcak bölgeleri kim ele geçirdi? Hepsi bu mu? Avrupa sadece verimli bir

tarla, bakımlı bir bahçe, hoş bir tabiat cenneti mi? Sürekli oturulacak bir şehir mi? Güç anlamında dünyanın kraliçesi mi? Özgür sanatlar için okul, mekanik bilimler için dükkân, ordu için çadır, silâh ve gemi yapan bir tophane mi? Hayır, bunlar Avrupa'ya kartal kanatları veren ve onu yıldızlardan daha yüksek-
lere çıkaran özelliklerinden en önemsiz olanları..."²²⁵

Osmanlı duraklamasını ele alırken acı fakat gerçek olan başka bir nokta da; Avrupa'nın gelişim dinamiklerinin bugün dahî İslâm tarihçileri ve sosyologları tarafından ihmal ediliyor oluşudur. Oysa hristiyan dünya görüşünün gemleyemediği batılı sömürgeci hırsını görmezlikten gelmeden, Avrupa'nın Allâh'ın âlemin işleyişine koyduğu fizikî, biyolojik ve sosyolojik kanunları kavrama, eşyanın künhüne varma ve hayatı kolaylaştıran teknik gelişmeleri elde etme konularındaki ısrarlı çabalarını her yönüyle tahlil edip değerlendirmemiz gerekmektedir. İslâm coğrafyası bugün hâlâ cehâlet ve fakirliğin pençesinde, bir dizi problemle boğuşmaktadır.

DURAKLAMA DÖNEMİ (1579-1699)

CELÂLÎ İSYANLARI

İSYANLAR ÖNCESİ GENEL DURUM

1579 yılından itibaren çoğu yetersiz veya çocuk yaştayken başa geçen padişahların zayıf yönetiminde; Osmanlı devlet merkezinde, büyük bir idarî karmaşa yaşanmaya başlandı. Vezirler, saray ağaları ve ilmiye sınıfı arasındaki çekişmeler, taşra yönetimlerini de olumsuz etkiledi ve ülkenin her tarafında başıbozukluk meydana geldi. Adâletsizlik, kanunsuzluk, makam ve mansıp sahibi kişilerin rüşvete bulaşması gibi olumsuzluklar idarî mekanizmada o denli yaygınlık kazanmıştı ki; Fuzûlî'nin;

"*Selâm verdüm, rüşvet değüldür deyü almadılar!*" şeklinde edebiyatımızda yer alan ünlü ifadesini haklı çıkarmaktaydı.

Avrupa'dan Osmanlı Devleti'ne kaçak yollardan giren gümüş, gümüşten kesilen Osmanlı para birimi akçenin değerinin düşmesine sebep oldu. Mustafa AKDAĞ'a göre; II. Bâyezid zamanında 100 dirhem gümüşten 280 akçe kesilirken, 1596 sıralarında aynı miktar gümüşten 950 akçe kesiliyordu. Tabii olarak

²²⁵ Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789, Merry E. Wiesner-Hanks, İş Bankası Kültür Yayınları, s. 668.

akçenin itibarî kıymeti de ayar düşmesiyle beraber inmiş, bir flori altınının resmî râyici 35 akçeden 120 akçeye çıkmıştı. Bu da Osmanlı ekonomisini etkileyerek o yıllarda teorisi yeterince bilinmeyen enflasyonu azdırmıştır. Neticede pazar esnafı ve halk, ülkede o güne kadar görülmemiş yüksek bir enflasyonla karşı karşıya kaldı. Huzursuzluk bununla da sınırlı kalmadı, ülkenin değişik bölgelerinde aşırı uç mezhep taraftarlarının da katıldığı sosyal patlamalara yol açtı.

Bu dönemin talihsizliklerinden biri de, Osmanlı topraklarının 1591-1595 yılları arasında yaşadığı kuraklıktır. Bu kuraklık, son 600 yılın en uzun süreli kuraklığıydı.²²⁶ Nitekim Anadolu'da yıkıcı, kavurucu kuraklık âfetlerinin ardından ilk Celâli İsyanı 1596 yılında patlak verdi.

Kısacası padişahlar kifâyetsiz, vezirler çapsız ve çıkarıcı, esnaf ağır vergi yükü altında bunalmış ve milletlerarası pazarlardan olumsuz etkilenerek yoksullaşmış, yeniçeriler ve eyaletlerden gelen tımarlı sipahiler, doğu ve batıya yönelik ısrarlı ve uzun süren seferlerden dolayı yorgun ve bitap düşmüş vaziyetteydi. Gerek bu durumdan son derece rahatsız reâyânın savaş yükü altında ezilmesi, gerekse celâli eşkıyâlarının Anadolu'da dirlik ve düzen bırakmaması, dönemin hazin bir koreografisini oluşturmaktaydı.

CELÂLÎ İSYANLARI

Dünyada Osmanlı Devleti aleyhine ekonomik, askerî ve siyâsî birçok değişiklik yaşanırken; İmparatorluğun itici gücü Türklerin yoğun olarak yaşadığı Anadolu'nun birçok yerinde önü alınamayan isyanlar meydana geldi. Yapılan çok sayıda araştırmanın sonucu; bu isyanların, daha çok tımar düzeninin bozulmasından kaynaklandığını gösterir niteliktedir. Savaş döneminde başarıyla askerlik görevini yerine getiren tımarlı sipahiler, barış zamanında da hem halkın güvenliğini sağlamak hem de tarım üretimini gerçekleştirmek gibi hayati bir vazife icrâ etmekteydi.

1520'li yıllardan itibaren oldukça sık gerçekleşen ve uzun süren savaşlar, malî, idarî, sosyal birçok problemin oluşmasına yol açtı. Osmanlı'nın asker kaynağını ve savaş giderlerini Anadolu'dan karşılama geleneği, tüm toplum kesimlerinde bıkkınlık verecek ve malî bakımdan tahammül edilemeyecek seviyeye çıkmıştı. Meselâ III. Mehmed'in 1596 yılının Haziran ayındaki Haçova

²²⁶ Sam WHITE; Osmanlı'da İsyân İklimi, Alfa Tarih, s. 11.

Seferi piyasalardan daha fazla mal çekilmesine yol açtı. Yola çıkacak yeniçerilerin, hububatı zorla alması; dükkânların kapanmasına sebep oldu ve arpanın kile fiyatını 50 akçenin üzerine çıkardı.²²⁷

Toprağı ekmek için işgücü bakımından giderek yoksunlaşan halk, çaresiz bir biçimde Anadolu'da asker kaçağı başıbozuk sipahi bölüklerinin eline düşmüştü. Sıkıntıların artması üzerine şehirlere göç hızlandı. Öte yandan zavallı reâyâ, medrese düzenindeki bozulmalara paralel olarak şehirlerde doğru dürüst eğitimlerini tamamlayamayan, işsiz ve istismarcı bir suhte (öğrenci) kitlesinin de yükünü taşımak zorunda kaldı. İsyanların bastırılmayışının bir diğer sebebi de, merkezî yönetimde güç kaybına uğrayan paşa ve yöneticilerin Anadolu'ya geçerek var olan olumsuzlukları siyasî ikballerine dayanak yapmalarıydı. Bu isyanların en büyüğü Karayazıcı isyanıydı. Kalenderoğlu (1607), Muslu Çavuş (1607), Yusuf Paşa (1607), Cennetoğlu (1625), İlyas Paşa (1627), Canbulatoğlu ve Karahaydaroğlu (1647) adlı şahıslar, dirliklerinin ellerinden alınması veya mahallî idarecilerin halka karşı yaptıkları zulümlerden dolayı ayaklanan diğer celâlîler olmuştur.

KARAYAZICI İSYANI

Osmanlı Devleti'nde ilk büyük celâlî isyanı, XVI. yüzyılın sonlarında, Karayazıcı lakabı ile bilinen Abdülhalim tarafından başlatıldı. Resmî bir görevi olan Karayazıcı'nın isyan etme sebebi tam olarak bilinmemekle beraber, Osmanlı Devleti'nin yüzyılın ortalarından itibaren geçirdiği dönüşümün bir sonucu olduğu söylenebilir. 1599 civarında Urfa'da isyan eden Karayazıcı, kısa zamanda gücünü ve nüfuzunu artırdı ve 1,5 yıl süreyle Urfa'ya hâkim oldu. Osmanlı Devleti, celâlî liderine sancakbeyliği makamı vermek sûretiyle isyanı önlemeye çalıştı. Ancak Karayazıcı; Amasya ve Çorum'da sancakbeyliği yaptığı dönemde de halka baskı ve zulümde bulunmaktan, etrafı tahrip etmekten geri durmadı. Faaliyetlerini Sivas ve Dulkadir eyaletlerini içine alacak şekilde genişleten Karayazıcı ve birlikleri; bölgedeki halkı tehdit ederek ağır salmalarla para topladılar, halkın mal ve erzakını yağma ettiler. İnsanlar; celâlîlerin korkusundan topraklarını terk ederek, müstahkem şehir ve kasabalara göç ettiler. Üzerine gönderilen Osmanlı kuvvetlerine karşı zaman zaman başarı kazanan bu celâlî lideri, son muharebesinde Bağdat valisi ve celâlî serdarı Hasan Paşa'ya mağlûp olmuş ve kaçtığı Canik dağlarında ölmüştür (1602).²²⁸

²²⁷ Selânikli Mustafa Efendi; Târih-i Selânikî, T.T.K. 1999, s. 600.

²²⁸ Meryem Kaçan ERDOĞAN; Osmangazi Üniversitesi; Sosyal Bilimler Dergisi, c. 4, sa. 2, s. 53.

Dönemin olaylarını araştıran Mustafa AKDAĞ, celâli ayaklanmalarının sosyal yapıyı nasıl etkilediğini kitabında şöyle özetlemektedir:

Celâli «mirimîran sekbanları», suhte, sipah zorbası bölükleri gibi türlere ayrılan büyük soyguncu gruplar; azılı başbuğların ardına takılarak köyleri talan etmeye başlamışlardır. Bu olayların yarattığı karışıklıklarda; pek çok halk, çiftini çubuğunu bırakarak köyünden kaçtığı için, bunlardan genç olan erkeklerin gidip ötede başka bir isyancı gruba katılmaları ile sekban bölükleri bir çığ gibi büyümüş, artık pek çok köyler nüfuslarının üçte ikisini kaybettikleri gibi, celâlîlere ya da öteki soyguncu gruplara kışlak, yazları da şehirlere-kasabalara saldırılarında eğrek olmuşlardır. Bu denli geniş göçmelerin sonucu olarak, bir haylisi ıssız kalan köylerden toprakları verimli olanların büyük çoğunluğunda kapu kulları, ümerâ, çavuş, müderris ve halktan güçlü olanlar çiftlik kurmuşlardır. Çiftlik sahipleri üretimde; ekinciliği değil, hayvancılığı üstün tuttukları için, kaçan köylülerin kerpiç, harçsız duvar ve başka şeylerden yapılmış harap kılıklı konutları yerine, bu gibi köylerde çiftliklerin haremlik-selâmlık bölmeli konakları, ahır, samanlık ve öteki yapılar yükselmiştir.²²⁹

Celâlîlerin sorumsuzlukları ve acımasızlıkları gerçekten tam bir felâketi yansıtmaktaydı.

1604 yılında Taval ve Karabaş adamlarının soyduğu Kayseri Sancağı, 1605 ve 1606'da Erzâde, Zülfikar Paşa ve Ağaçtanpiri, Ali Gazi adlarındaki dört çetin sekban tarafından sürüler hâlinde arka arkaya harabeye çevrildi. Hattâ bunlar Zamantı Kalesi'ni ele geçirip birçok kişileri acımadan öldürdüler. Celâlîler, dirlik sahiplerinin veya mukâtaa eminlerinin vergi olarak köylüden topladıkları para, erzak ve öteki şeylerini zaptettiklerinden başka; koyun, keçi ve sığır sürülerini; at, katır, öküz, inek ve öteki hayvanları buradan alıp şuna, buna gayet ucuza satıyorlar ya da kendilerine gizlice yataklık edenler eliyle şehir pazarlarına döküyorlardı.²³⁰

OSMANLI-AVUSTURYA REKABETİ

OSMANLI-AVUSTURYA (1593-1606) SAVAŞLARI

Sokullu Mehmed Paşa'nın 1579 yılında ölümüyle «Duraklama Dönemi»ne giren Osmanlı Devleti'nin bu dönemde en çok savaştığı ülke, Avusturya olmuştur.

²²⁹ Mustafa AKDAĞ; Türkiye'nin Dirlik Düzenlik Kavgası, Bilgi Basımevi-Ankara, s. 499.

²³⁰ Mustafa AKDAĞ; Türkiye'nin Dirlik Düzenlik Kavgası, Bilgi Basımevi-Ankara, s. 475.

1593'ten 1606'ya kadar süren ve Kaniye Zaferi'nin de kazanıldığı Osmanlı-Avusturya savaşları; Avusturyalılar tarafından «Uzun Türk Savaşları» ya da «Uzun Savaşlar» diye adlandırıldığı gibi, ilk çatışmalar 1591'de başladığı için, «15 Yıl Savaşları» olarak da anılmaktadır.

Kanunî'nin Macaristan'ı fethederek, Orta Avrupa'da kesin bir askeri üstünlük sağlamasını hiçbir zaman içine sindiremeyen Avusturya; yakaladığı her fırsatta sınır ihlalleri yapmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin askeri gücünü büsbütün eriten İran seferleriyle uğraşmasından ve Anadolu'da bir türlü sona erdirilemeyen Celâli İsyanlarının bastırılması ile ilgili sıkıntılarından yararlanarak, bölgede inisiyatifi ele geçirmek arzusunu taşımaktaydı.

Papa ve diğer Avrupa devletleri tarafından oluşturulan yeni bir haçlı ittifakının sınırda başlayan saldırılarına karşı Bosna Beylerbeyi Telli Hasan Paşa, 1593 yılında Avusturya topraklarına büyük bir akın harekâtına girişti. Ancak bu girişim, beklenmedik ve ağır bir mağlûbiyetle neticelendi. Hasan Paşa ve onunla birlikte savaşan çok sayıda Osmanlı askeri şehid düştü. Sınırda yaşanan bu tehlikeli gelişmeler üzerine III. Murad, Avusturya'ya savaş ilân etti. Bu savaşın gerekçesi olarak da Avusturya'nın 1533 yılında yapılmış olan İstanbul Antlaşmasına uymayarak yıllık vergisini ödememesini de gerekçe gösterdi.

Avusturya'ya yapılacak bu sefer için Sadrazam Sinan Paşa komutasında bir Osmanlı ordusu görevlendirildi. Budin Beylerbeyi de emrindeki kuvvetlerle orduya katıldı. Ancak düşmanla girilen savaşta, Osmanlı kuvvetleri bir kez daha başarılı olamayarak yenildi. Askerî üstünlüğü ele geçiren Avusturya ordusu, Macaristan'daki çok sayıda kaleyi ele geçirdi ve 1594 yılı baharında da Estergon Kalesi'ni kuşatma altına aldı. Ancak Osmanlı takviye kuvvetlerinin yetişmesi üzerine, kaleyi almayı başaramadılar. Cephede bu olumsuz gelişmeler olurken; Osmanlı Devleti'ne tâbî olan Erdel, Eflâk ve Boğdan Beyleri de Papa'nın teşvikiyle isyan edip Avusturya tarafına geçtiler. Öte yandan Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü askeri ve siyasî buhrana 1595 yılında Padişah III. Murad'ın beklenmedik vefatı da tuz-biber ekti.

HAÇOVA MEYDAN MUHAREBESİ (1596)

Yeni Padişah III. Mehmed; bu yenilgi haberine ilâveten, Estergon Kalesi'nin de düşmesi üzerine, devlet ileri gelenleri ve ordunun arzusuna uyarak, bizzat sefere çıkmaya karar verdi.

III. Mehmed, 25 Haziran 1596'da İstanbul'dan hareket etti. Erdel ile Avusturya arasındaki haberleşme yollarını kontrol altında bulunduran ve stratejik açıdan önem taşıyan Eğri Kalesi'ni 19 gün süren kuşatmadan sonra 12 Ekim 1596'da fethetti. Burada bir süre konaklayan Osmanlı kuvvetleri, Avusturya ordusu hakkında bilgi almak için Haçova'ya bir öncü kuvvet gönderdi. Öncü birliğin yenilgiye uğraması üzerine derhâl harekete geçen Osmanlı merkez ordusu, Haçova meydanında Avusturya kuvvetlerini büyük bir yenilgiye uğrattı. (26 Ekim 1596) Bu zafer, Osmanlı'nın yıpranan imajını biraz olsun düzeltti. Ayrıca bu savaş, Osmanlı tarihinin zaferle sonuçlanan son büyük meydan savaşı oldu. Bu büyük zaferden sonra sınır boylarında Avusturya ile karşılıklı akınlar düşük yoğunlukla devam etti. Oysa Haçova'dan sonra askerî açıdan yüklenilse; bölgede Osmanlı'nın her zaman hedeflemiş olduğu istikrar, sağlanabilir görünmekteydi.

TİRYAKİ HASAN PAŞA

1600 yılında sefere çıkan Sadrazam İbrahim Paşa, Osmanlı-Avusturya sınırında ve Belgrad'dan Orta Avrupa'ya açılan askerî yol üzerinde stratejik öneme sahip Kaniye Kalesi'ni 40 günlük kuşatmanın ardından almayı başardı. Kaniye'nin düşmesi, Avusturya için endişe verici bir gelişme olarak kabul edildi. Avusturya Arşidükü Ferdinand, 50.000 kişilik kuvvet ve 42 büyük topları Kaniye önüne gelerek kaleyi kuşattı. (1601) Ordusunda; başta Avusturya ve Almanlar olmak üzere, İtalya, İspanya, Papalık askerleriyle gönüllü Fransız ve Macar birlikleri de yer almıştı.

Osmanlı askerleri 9 Eylül'de topçu atışıyla kaleye saldırıya başlayan müttefiklerin açtığı gedikleri; geceleri bin bir zorlukla, kapatmaya çalışmışlardır. Tiryaki Hasan Paşa; savunma sırasında kalede 100 kadar top bulunmasına rağmen, müttefik kuvvetlere, kalede top olmadığı intibâını vermiştir. Böylece öncü kuvvetleri aldatan Hasan Paşa, esas Avusturya ordusu kuşatmaya başladığında şiddetli bir top ateşi ile düşmana büyük zâîyat verdirmiştir. Bundan sonra Hasan Paşa sık sık huruç harekâtı yaptırarak müttefik kuvvetleri yıpratmıştır. Diğer taraftan da Sadrazam'a haber göndererek yardım talebini anlatan mektupları, Avusturya ordusunun yol güzergâhına bırakarak onları yanıltmıştır. Ancak gerçekten de ihtiyacı olan yardımı alamamıştır. Buna karşılık takviye kuvvetler alan Avusturya ordusu; yeniden hücumla geçmiş, bu şiddetli hücumlar, Hasan Paşa'nın tedbir ve uygulamaları sayesinde bertaraf edilmiştir. 18.000 ölü veren müttefik kuvvetlerin, bir avuç Osmanlı kuvvetine karşı başa-

rısız olması askerin mâneviyâtını artırmıştır. Kaleyi ne pahasına olursa olsun geri almak isteyen Arşidük; kış bastırdığı hâlde kuşatmadan vazgeçmemiş, askeri barındıracak siperler ve yer altı mevzileri kazdırmıştır. Hasan Paşa; kalede bulunan askerin bir kısmıyla dışarı çıkıp haçlı güçlerine hücum etmiş, bu karşı saldırıyla şaşkına dönen müttefik kuvvetleri, her şeyi bırakıp kaçmaya başlamışlardı. Bu bozgun sonrasında 47 top, 14.000 İtalyan tüfeği ve daha birçok savaş levâzımâtı ganimet alınmıştır.²³¹ Bozgunundan kaçanlar, Arşidük'ün etrafında yeniden toplanmışlarsa da Hasan Paşa, ele geçirdiği topları üzerlerine çevirerek Avusturyalıları büyük bir yenilgiye uğratmıştır. (18 Kasım 1601)

Bu zafer haberi İstanbul'a ulaştığında; büyük bir sevinç meydana getirmiş, şenlikler yapılmıştır. Müdafaada kahramanca çarpışanların rütbeleri yükseltilmiştir. Padişah III. Mehmed, Tiryaki Hasan Paşa'ya vezirlik beratıyla birlikte çeşitli hediyeler vermiştir. Sultan III. Mehmed ayrıca gönderdiği hatt-ı hümayunda;

“Sen ki Kaniye Beylerbeyi ve tedbirli vezirim Hasan Paşa'sın. Allâh'ın yardımıyla yaptığın hizmet bana bildirilip, esirgemediğin çalışmaların şükranla karşılandı. Berhudâr olasin. Sana vezirlik verdim. Seninle beraber kalede kuşatılmış olan askerlerim ki, mânen oğullarım demektir, yüzleri ak olsun.” diyerek kahramanları takdir etmiştir.²³²

Sonuç olarak; bir kahramanlık nişânesi ve askerî sevk ve idarede bir maharet örneği olan bu savunma sayesinde Avusturya askeri hezîmete uğratılmaya muvaffak olundu. Tiryaki Hasan Paşa'nın, Kaniye'de sergilenen savunmayla birlikte kale çevresinde cereyan eden muharebenin sevk ve idaresinde gösterdiği büyük başarısı, tabii ve sunî engelleri aşmadaki üstün zekâ ve kabiliyeti, her türlü takdirin üstünde kabul edilmektedir. Ayrıca harp taktiklerini en iyi şekilde kullanarak silâh, araç ve gereç bakımından kendisinden kat kat üstün olan müttefik kuvvetlere karşı psikolojik harp yöntemlerini başarıyla uygulayarak üstünlük sağlamıştır. Tiryaki Hasan Paşa ilerlemiş yaşına rağmen, duraklama devrinde, askerî disiplin ve fedâkârlık hislerinin zayıflamaya başladığı bir ortamda, kuvvetli şahsiyetinin etkisiyle, emrindeki askerlerden tek vücut bir kitle teşkil edebilmiştir.

Bu bol ganimet elde edilen üstün taktiklerle düşmanı mağlûp eden savunmadan sonra, Osmanlı kuvvetleri, bölgede bozulan dengeleri yeniden kurmak

²³¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 1983, c. III, s. 89.

²³² *age.*, s. 90.

amacıyla Macar ve Erdel (bu günkü batı ve orta Romanya) beyliğinde Osmanlı idaresini tekrar kurma girişimlerinde bulundu. Erdel beyinin Avusturya ile gizlice anlaşarak Erdel'deki bazı kalelere Avusturya askerleri yerleştirmesi ve Ortodoks Romen halka çeşitli mezalimlerde bulunması üzerine halk, Boçkayı isimli bir Erdel beyzadesi önderliğinde Avusturyalıları isyan bayrağı açtı. Bu gelişmeler Osmanlı yetkilileri tarafından dikkatlice takip edilmekteydi. Nitekim Vezir-i Âzam Lala Mehmed Paşa'ya müracaat ve kendisinden yardım talep edilmesi üzerine kendisine Erdel krallığı berati, bir taçla beraber gönderildi. Ve her türlü yardımın yapılacağı bildirildi. Bununla da yetinilmeyerek askerî başarıları için fiilen kuvvetler sevk edildi. Estergon Kalesi'ni zaptettikten sonra Sadrazam Lala Mehmed Paşa, Peşte sahrasında on bin civarındaki Macar halkı önünde Boçkayı'ya, Erdel krallık tacını giydirip beline kılıç kuşattı. Böylece Boçkayı Avusturya kuvvetlerine karşı güçlendirilmişti. Öte yandan Eflâk bölgesinde de Osmanlı otoritesi nisbeten sağlandıktan sonra, Avusturya ile tarafların uzlaştığı Zitvatorok Antlaşması (Kasım 1606) imzalandı.

ZİTVATOROK ANTLAŞMASI

Tarafların kesin üstünlük kurmada zorlandığı, kendi iç meselelerinin arttığı bir siyasî durum, iki tarafı da barışa yaklaştırdı.

Anlaşmaya göre; Eğri ve Kaniye Kaleleri Türklerde kalacaktı. Ayrıca Avusturya hükümdarı Bec Kralı şeklinde aşağılanmayacak ve Kayser unvanıyla Osmanlı padişahına denk kabul edilecekti.²³³ Avusturya'nın her yıl ödediği vergi kaldırılmakta, bir defaya mahsus 200.000 kara kuruş tazminat vermeyi kabul etmekteydi. Barış 20 yıllığına geçerli olacaktı.

Bu antlaşmaya göre, görünüşte Osmanlıların birkaç kale ve şehir almasıyla üstün olarak kazanılmış, fakat hakikatte ise devletin mânen sukutunun birinci kademesini teşkil etmiştir. Muharebenin on dört sene sürmesi, Osmanlı ordusunun artık Kanunî devrindeki enerjisini kaybettiğini göstermiştir.²³⁴

²³³Nicolae Jorga, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Yeditepe Yayınevi, c. 3, s. 286.

²³⁴ age., s. 98.

ZİTVATOROK BARIŞINDAN SONRA OSMANLI'DA GENEL DURUM

Osmanlı merkezî yönetiminde var olan siyasî istikrarsızlık, on yedinci yüzyıl boyunca artarak devam etti. I. Ahmed'in genç yaşta vefat etmesi ve saltanat için yetişkin evlât bırakmaması üzerine; Osmanlı tahtına 26 yaşında dimâğen hasta olan birâderi I. Mustafa, devlet geleneklerine aykırı olarak çıkarıldı. Fakat aklî melekelerindeki rahatsızlık saklanamaz hâle geldiğinden, devlet ileri gelenlerinin müdahalesiyle tahttan indirilerek yerine I. Ahmed'in 14 yaşındaki oğlu II. Osman (Genç Osman) hükümdar ilân edildi. Genç hükümdar, dinamik bir kişiliğe ve ıslahatlarla devleti toparlayacak bir vizyona sahipti. Ancak yaşı gereği, devlet tecrübesinden yoksun olduğu gibi, devleti yeniden ayağa kaldıracak kıratla güçlü yardımcı kadrolardan da mahrumdu. İyi niyetle ıslahatlar gerçekleştirmek için teşebbüste bulunmasına rağmen, yeniçerilerin engellemeleri yüzünden buna muvaffak olamadı.

II. OSMAN DEVRİ

II. Osman, ordunun başına geçerek Lehistan'a sefer düzenledi. Ancak bu seferden; yeniçerilerin isteksizliği, başıbozukluğu ve yer yer savaştan firar etmeleri yüzünden arzulanan, devlete yeni bir ruh verecek sonuç elde edilemedi. II. Osman; Hotin Kalesi önünde, bu ordunun artık devrini tamamladığını gözlemleyerek, yeni bir ordu kurmak gerektiği kanaatine vardı. Fakat tecrübesizliğinden dolayı, bu durumu açıkça etrafındakilere duyurdu. Her şeye rağmen; genç hükümdarın azmi, cesareti ve kararlılığı neticesinde Lehliler, Kanunî dönemi şartlarını esas alan bir barışı istemek zorunda kaldı.

Nihayet yeniçeri askeri; Genç Osman'ın hacca gitme bahanesiyle Mısır ve Şam kuvvetlerinden yeni bir ordu oluşturacağı söylentisi üzerine, harekete geçti. Tahtan indirilen II. Osman, tecrübesizliğinin ve devlet erkânındaki insicamsızlığın bedelini; Yedikule Zindanı'nda yeniçeriler tarafından fecî bir biçimde işkenceye tâbî tutularak, hunharca öldürölmek sûretiyle ödemiş oldu.

IV. MURAD DEVRİ

Osmanlı tahtına, I. Mustafa'nın kısa dönem yeniden çıkarılması garâbetinin ardından; Eylül 1623'te, henüz 11 yaşında olan IV. Murad getirildi. Dağıtı-

lacak cülûs için hazineye para olmadığından; Enderun'da bulunan altın ve gümüş, darphaneye verilerek para kestirildi ve cülûs bahşisi olarak dağıtılabildi.

IV. Murad'ın ilk yılları; iç karışıklıklar ve ordunun serkeşliklerinin öne çıktığı, yöneticiler arasındaki mücadele ve saray entrikalarından taşraya yansıyan isyanlarla geçti. Yeni padişah, yaşının olgunlaşması ve devletin işleyişine vukûfiyetinin artmasından sonra ipleri ele aldı. Sertlik yönü ağır basan bir dizi ıslahata imza attı. Yeniçeri Ocağı'nı zapturapt altına almak için, hiçbir fırsatı kaçırmadı. Tütün ve içki yasağında aldığı tedbirlerle, sosyal alanda da devletin varlığını yeniden hissettirdi. İçte otoritesini sağlamlaştırıp devlet bürokrasisini bir nizama soktukten sonra, İran üzerine seferler düzenledi ve Bağdat'ı yeniden ele geçirdi. Uzun mücadeleler sonucunda Safevîlerle günümüze kadar kalıcılığını koruyan Kasr-ı Şirin Antlaşması'nı imzaladı. IV. Murad bazı şahsî zaaflarından dolayı vefat ettiğinde sadece 29 yaşında bulunuyordu.²³⁵

I. İBRAHİM DEVRİ

Osmanlı tahtına I. İbrahim (1640-1648) çıktığında; içeride devam eden müessesede temelindeki çürüme, dışarıda ise vaziyeti idare etme adına mevziî başarılarla geçti. Bu dönemde; bazı komutanların ferdî başarılarının etkisiyle, Kırım'a yapılan saldırılar önlendi. Batıda ise Venediklilerle yapılan mücadeleler sonrasında, Girit adasında bulunan bazı limanlar Osmanlıların eline geçti.

AVRUPA'DAKİ MEZHEP SAVAŞLARI

Sultan Süleyman'ın ölümü üzerinden yaklaşık yüz yıl geçmişti. Osmanlı Devleti; içeride karışıklıklar, idarî ve malî problemlerle boğuşmaktaydı. Avrupa'da artık fetihler dönemi kapanmıştı. Ancak rakip devletlere toprak da kaybedilmiş değildi. Bunun önemli bir sebebi; hem dinî hem de siyasî olarak Avrupa'da reform karşıtı hareketlerin başlaması ve Avrupa devletleri arasında Otuz Yıl Savaşları'nın çıkmasıydı. Avrupa'da bazı devletler; Osmanlı'yla ittifak arayışına girmiş, ancak Osmanlı Devleti böyle bir yardımı verecek durumda olmadığı için, bu çabalar sonuçsuz kalmıştı. Öte yandan, 1648 Vesfalya barışıyla Batı Avrupa'da siyasî dengeler değişti ve yeni bir dönem başladı. 1618 yılından beri devam eden mezhep savaşlarının sonunu getiren bu barıştan sonra, Şarlken'in rüya ve arzusu olan «Avrupa Birleşik Katolik İmparatorlu-

²³⁵ Peçevi.

ğu» hayali sona erdi. Bu süreçte İspanya askerî açıdan geriledi ve Avrupa siyaseti üzerindeki ağırlığı azaldı. Askerî açıdan güçlenen ve kalabalık bir nüfusa sahip XIV. Louis yönetimindeki Fransa, Elbe Nehri'nin batısında kalan topraklarda üstünlüğü ele geçirdi. Bu arada; gelecekte, Habsburglar'ın Avusturya İmparatorluğu'nu zorlayacak ve güçlü rakibi olacak olan Prusya Krallığı'nın temelleri de, Brandenburg seçici prensliğinin oluşmasıyla atılmaktaydı. Böylece Almanya'daki yüz civarındaki prenslik; zamanla Prusya'nın denetimine girecek, sonra da Alman krallığını oluşturacaktır. İngiltere ve Hollanda, bu dönemde denizaşırı sömürgelerden doğan ekonomik avantajlarını sürdürme ve genişletme gayreti içerisindeydi. Öte yandan Avrupa'yı kasıp kavuran bu mezhep savaşları; batının askerî teknolojisinin, savaş taktik ve tekniklerinin gelişmesine, kendilerini avantajlı kılacak birikimin ortaya çıkmasına yol açtı. Bu durum Osmanlı Devleti'ni Orta Avrupa'da rakiplerine karşı zor durumda bırakacak bir gelişmeydi.

KÖPRÜLÜLER DÖNEMİ ISLAHATLARI

Köprülüler; on yedinci asrın en buhranlı dönemlerinde, Osmanlı Devleti'nin gerilemesini, aldıkları sert tedbirler ve yerinde kararlarla durdurmayı başarmış bir vezir ailesidir. Bu ailenin fertleri; Köprülü Mehmed Paşa'nın vezirliğe getirilişinin ardından, Osmanlı devlet teşkilâtının içinde sadece Sadrazam olarak bulunmamış; komutan, Sadâret Kaymakamı ve Kaptan-ı Derya olarak uzun yıllar hizmet etmişlerdir.

Devletin yeniden güçlendirilmesinin, kanun ve nizamların tavizsiz olarak uygulanmasından geçtiğini düşünen bu önemli devlet adamları; devlete çekidüzen vermek için hiçbir sertlikten çekinmemişlerdi. Nitekim kısa vâdede devlet nizamında olumlu tesirleri görülen bu katı tavır, köklü ıslahatlarla kalıcı iyileşmeye dönüşmemişti. Çünkü duraklamaya ve çürümeye yol açan sebepler, çok daha geniş kapsamlıydı. Kısacası problemler bataklığında, sineklerle başarılı mücadele geçici çare olmuş; ancak devletin nizam ve intizamı için gerek orduda gerek ilmiye teşkilâtında gerek de ekonomik ve askerî teknoloji alanında birçok yeniliğin yapılması gecikmiş ve bozulan müesseseler arasında âhenk bir türlü kurulamadığı gibi, sosyal ve kültürel yapıda meydana gelen erozyonlar da önlenememişti. Yine de Duraklama Dönemi'nde Köprülüler, devleti eski ihtişamına döndüren hamleler yapmayı başardılar.

En büyük mesele; ordunun eski gücünden uzaklaşması, rakiplerin yeni disiplinli ve mücehhez ordular kurmasıydı. Osmanlı Devleti'nin Avusturya İmparatorluğu'na ilk yenilgisi, 1644 yılında St. Gothard'da olmuştur. Bu savaşın önemi; 17. yüzyılda Osmanlı ordusunun ve askerî bilgisinin, dönemin gelişmelerinin arkasında kaldığını açık bir biçimde göstermesidir. Otuz Yıl Savaşları sonunda, Avrupa ordularının; teşkilâtlanma, eğitim, önderlik, taktik ve malzeme açısından çok büyük tecrübeler ve gelişmeler kazandığı anlaşılmıştır. Köprülü'nün ilk başarıları ve iyimserliğine rağmen, Osmanlı ordusunun; atadan kalma yöntemleriyle, çağın gerisinde kaldığı ortaya çıkmıştır.

KÖPRÜLÜ MEHMED PAŞA (1656-1661)

Köprülülerin ilki Mehmed Paşa; Osmanlı Devleti'nin en zor zamanlarında şartlar sürerek üstlendiği Sadrazamlık yılları boyunca, hem ülke içindeki başıbozuk tavır ve isyanlarla baş etmeye çalışmış, hem de çeşitli yerlere düzenlediği seferlerle zaferler kazanmıştır. Mehmed Paşa, Sadrazamlık yıllarında sert tedbirlere başvurdu; evvelâ ülke içinde kol gezen zorbaları yakalatıp cezalarını verdi. Daha sonra orduya el atarak ocaklarda düzeni sağladı. İstanbul'daki karışıklıklarda; yeniçeri kıyafetine soktuğu hristiyanlarla müslüman ahaliyi zarara uğratan Rum Patriği'ni idam ettirdi. İstanbul'daki ulemâ sınıfı arasındaki kargaşayı önledi ve bu sınıfın huzurla hizmet görür hâle gelmesini sağladı. Daha sonra Çanakkale Boğazı'nı kapatmış olan Venediklilere karşı harekete geçerek Venediklileri boğazdan attı ve ablukaya son verdi. Venedik işgali altındaki Bozcaada ile Limni adalarını geri aldı. Ardından; Eflâk, Boğdan ve Erdel'deki isyanları ve Anadolu'daki Abaza Hasan Paşa ve celâli isyanını başarıyla bastırdı.

Köprülü Mehmed Paşa, yaşının bir hayli ilerlemesinden dolayı yorgundu. Bu yüzden Padişah'a kendisine halef olarak Halep Beylerbeyi tayin edilen oğlu Fazıl Ahmed Paşa'yı telkin etti. IV. Mehmed'in kabul etmesi üzerine Fazıl Ahmed Paşa çağrıldı, önce Sadâret Kaymakamlığı'na, babasının Edirne'de vefatının ardından da Sadrazamlığa getirildi. (1661)

FAZIL AHMED PAŞA ve GİRİT'İN FETHİ (1669)

Girit; Ege Denizi'nde stratejik açıdan önemli bir konuma sahip olması sebebiyle, Osmanlı Devleti için alınması önem arz eden bir kale durumun-

daydı. Fatih Sultan Mehmed zamanından itibaren Doğu Akdeniz'deki adalara birer birer hâkim olan Osmanlı Devleti; Kıbrıs'ın alınmasından (1571) sonra, Afrika'daki toprakları ile İstanbul arasındaki deniz yolları üzerinde bulunan ve Doğu Akdeniz hâkimiyetini tehdit eden Girit'in de ele geçirilmesine büyük önem vermiştir.

Venediklilerin hâkimiyeti altında bulunan ada; uzun süre Ceneviz ve Venediklilere Adalar Denizi'nde rahat hareket alanı sağlamış ve Osmanlı Devleti'nin Ege'nin tamamına hâkimiyetini engellemiştir. Aynı zamanda ada, korsan gemilerine bir üs ve sığınak hâline gelmiş, böylece Anadolu ve Ege kıyıları ile Afrika sahilleri arasındaki Osmanlı deniz ulaşımını tehdit eder duruma gelmiştir. Ayrıca Girit'i üs olarak kullanan Venediklilerin; deniz yoluyla Osmanlı kıyılarına sürekli saldırıda bulunmaları, Osmanlı Devleti'nin 1645 yılında harekete geçmesine sebep olmuştur. Bu tarihten 1669'da Kandiye'nin alınmasına kadar süren Girit Savaşları, Osmanlı Devleti'nin on yedinci yüzyıl boyunca yürüttüğü en uzun harplerden biri olmuştur. Fazıl Ahmed Paşa'nın ısrarlı tutumları sonucunda Venedikliler adayı teslim yoluyla terke mecbur kalmışlardır.

5 Eylül 1669'da Osmanlı Devleti ile Venedik arasında bir teslim ve barış anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre;

1. Kandiye Kalesi bütün cephanesiyle teslim edilecek,
2. Suda ve Esparlonga (Spirna, Longa) ile Granbusa (Karanbasa) palangası Venediklilerde kalacak,
3. Akdeniz'deki Osmanlı adalarına Venedikliler tecavüz etmeyecek,
4. Bosna taraflarında Dalmaçya hududundaki Kilis Kalesi Venediklilere bırakılacaktı.²³⁶

Böylece Girit, Fazıl Ahmed Paşa'nın 30 aylık kuşatmasının ardından toplam 245.000 şehid verilerek Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.²³⁷ Anlaşmanın imzalanması ve Venediklilerin şehri boşaltmasından sonra kale, 27 Eylül'de törenle Fazıl Ahmed Paşa'ya teslim edilmiştir.

Girit Savaşı, hem Osmanlı tarihi hem de Venedik tarihi için bir dönüm

²³⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III, s. 419, TTK Basımevi, Ankara, 1983.

²³⁷ a.g.e., s. 421.

noktası olmuştur. Bu savaşla, Venedik devletinin öncelikle Doğu Akdeniz'de hâkimiyeti sona ermiştir. Osmanlı İmparatorluğu ise Akdeniz'in stratejik açıdan en önemli adasını ele geçirmiştir.

Girit Savaşları, Osmanlı donanmasını da etkilemiştir. Bu savaşlara kadar Osmanlı donanmasının temelini; zayıf, fırtınaya karşı dayanıksız olan, eski çektiriler oluşturmaktaydı. Avrupâda yaygınlaşan yelkenli kalyonlar ise; daha güçlü, daha fazla personel taşıyabilen, daha modern gemiler idi. Osmanlı donanmasında çektirilerden kalyonlara geçişin yaşandığı dönem, Girit Savaşları ile başlamıştır. On yedinci yüzyıldaki bu büyük zafer sonucunda Ege Denizi'nden Akdeniz'e açılmanın kilidi olan Girit; Osmanlı topraklarına katılmış ve süreç içerisinde, Osmanlı kurum ve kuruluşlarının yerleşmesiyle fetih, kalıcı hâle getirilmiştir.

LEHİSTAN ve AVUSTURYA İLE MÜCADELELER

BUCAŞ ANTLAŞMASI (1672)

Genç Osman'ın Hotin Seferi'nin ardından, Lehistan (Polonya) ile Osmanlı Devleti arasında elli yıl süren bir barış süreci yaşandı. Ancak Lehlilerin Osmanlı himayesindeki Ukrayna Kazaklarına saldırması, barışın bozulmasına yol açtı. Sultan IV. Mehmed ve Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, Kazaklara yardım için Lehistan Seferi'ne çıktı. Osmanlı ordusunun üst üste kazandığı askerî başarıların ardından, Lehistan barış istemek zorunda kaldı.

Lehistan'la -Kırım Hanı'nın aracılığıyla- Temmuz 1672'de Osmanlı Devleti'ni kuzeyde en geniş sınırlara taşıyan Bucaş Antlaşması imzalandı. Buna göre, stratejik askerî konumu ve eşsiz güzellikleri bilinen Kamaniçe Kalesi'nin de içinde yer aldığı Podolya bölgesi Osmanlı hâkimiyetine girdi. Antlaşmaya göre Ukrayna bölgesi de, Osmanlı hâkimiyetini tanıyan Kazaklara bağlı kaldı. Lehler (Polonya) her yıl 220 bin duka haraç ve 70 bin taler tazminat ödeyecekti. Ayrıca Lehler, Kırım Tatarlarına ödemekte olduğu haracı vermeye devam edecekti.²³⁸

Ancak bir çeşit demokrasiyle yönetilen Lehistan'ın Meclisi; ünlü komutan

²³⁸ Zinkeisen, Osm. Imp. Tarihi, c. 5, s. 50, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011.

ve geleceğin Lehistan hükümdarı Jean Sobieski'nin antlaşmanın reddedilmesi yönünde gayret ve tahriklerde bulunmasıyla, antlaşmayı geçersiz saydı. Ve Şansölye Andreas Olsoyski'nin;

“Rubicon'u aştık. Artık geri dönmek mümkün değildir.” sözü sadece Bucaş Antlaşması'nın yırtılmasına değil; Jean Sobieski'nin siyasî gücünün artmasına, ardından da hükümdarlığa yükselmesine yol açtı. Nitekim hasta, çaresiz ve yorgun Leh Kralı; bu gelişmenin ardından, siyasî sahneden çekilmek zorunda kaldı.

Jean Sobieski, Bucaş Antlaşması'nın bozulmasının ardından güçlü bir orduyla Hotin Kalesi'ne saldırarak kısa sürede ele geçirdi. Podolya bölgesinde bazı askerî başarılar elde etti. Bu tehlikeli gelişme üzerine; Osmanlı Devleti'nde Kuzey Orduları Serdarlığına, Şeytan İbrahim Paşa tayin edildi. Yeni komutan, güçlü bir ordu ve Tatar yardımcı kuvvetlerinin de yer aldığı birliklerin desteğiyle bölgeye intikal etti. Sınırlı askerî gücüyle zor durumda kalan Jean Sobieski, barış arayışlarına girişmek zorunda kaldı. Kamanıçe'nin kendilerine geri verilmesi, Ukrayna Kazakları üzerindeki Osmanlı hâkimiyetinin kaldırılması taleplerini içeren Lehlerin barış isteği reddedildi. Türkleri iyi tanıyan ve Türkçe de bilen Jean Sobieski; daha önce akdedilmiş olan Bucaş Antlaşması'nın, maddî yükümlülükleri kaldırılarak yenilenmesini, kabul etmek zorunda kaldı.

İMRE TÖKELİ AYAKLANMASI ve OSMANLILARIN BATIYA YENİ SEFERİ

Kanunî zamanında yapılan Avusturya barışına göre Avusturya hâkimiyetine bırakılan Macar topraklarında yaşayan Calvinistler ve halkın zorla Katolikleştirilmesine karşı çıkan Macar asilzade sınıfı, Almanlardan ve Kayser'in zorba yönetiminden hiç memnun değildi. Hattâ yer yer silâhlı ayaklanmada bulunmakta, bu amaçla Osmanlı Devleti'nden Erdel beyi Apafi Mihal vasıtasıyla yardım istemekteydiler. 1667 yılında, Fazıl Ahmed Paşa kendisine müracaat eden muhaliflerin yardım taleplerini dinledi ve «Avusturya ile barışın devamı adına»; Avusturya'ya karşı askerî yardım için işbirliği teklifleri reddedildi. Daha sonra müteaddit aralıklarla tekrarlanan bu istekler, Osmanlı Devleti tarafından istikrarın korunması amacıyla yerine getirilmedi. Üstelik 1677 yılında, Bâb-ı Âlî Macar milliyetçilerine destek vermeyeceğini resmen de açıkladı.²³⁹

²³⁹ Nicolae Jorga, *Osm. Imp. Tarihi*, c. 4, s. 164, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2012.

Ancak Macaristan'da huzursuzluk bir türlü sona ermiyor, sınır ihlalleri eksik olmuyor, Avusturya-Alman güçlerine karşı Macar asillerinin ayaklanması ve Osmanlı'dan yardım taleplerinin ardı arkası kesilmiyordu.

Fazıl Ahmed Paşa'dan sonra aynı aileden sadrazamlığa getirilen Merzi-fonlu Kara Mustafa Paşa döneminde; Macar İmre Tökeli ayaklanması, bazı kale ve şehirleri ele geçirmesiyle ciddi bir boyuta ulaştı. Bu durum Kara Mustafa Paşa'nın sadrazamlığını batıda bir zaferle taçlandırma adına, yeni bir fırsatı ortaya çıkardı. Esasen bu durum; Köprülüler Dönemi'nin bütününde takip edilen; «Avâmı gölgeler ve dumanla beslemek» politikasının gereği olarak, bir şehir veya kale ele geçirilerek tabii sınırlarına ulaşmış Osmanlı Devleti'nde «saray hoşnut, halk da zinde tutulmalı» anlayışı için uygun kaçınılmaz özellikliydi.

1681 yılında İmre Tökeli Sazthmar'ı da ele geçirdi. Muhaliflerin birçok Macar vilâyetinde inisiyatifi ele geçirmesi, İstanbul'da memnuniyetle karşılandı ve kazanılan başarılar âdeta Osmanlı zaferi olarak addedildi ve açıktan yardıma, ardından da fiilen askerî müdahaleye karar verildi.

1682 yılında Budin Beylerbeyi'nin komutasındaki Türkler, harekete geçerek kısa bir kuşatmanın ardından Macaristan ve Slovakya sınırındaki Füle-kalesi'ni ele geçirdi. Büyük sefer öncesinde bir keşif harekâtı niteliği taşıyan bu yürüyüşle beraber, tahkimatlarla Osmanlı askerî varlığı güçlendirildi. Avusturya'ya gözdağı verilerek; Macarların İmre Tökeli önderliğindeki yeni yönetimi, Sultan'a bağlı vassal devlet olarak ilân edildi.

Öte yandan Avusturya ve Jean Sobieski'nin liderliğindeki Lehistan, gizlice askerî dostluk ve işbirliği antlaşması imzaladı.

Artık, Osmanlı ve Avusturya devletleri yeni bir savaşın eşiğine geldi. Nihayet 1683 Nisan'ında Kara Mustafa Paşa büyük bir orduyla yeni bir batı seferi için yola çıktı. Orduya Afrika ve Basra'dan da eyalet askerleri katıldı. Ordu Belgrad'a vardığında, Osmanlı Sultanı IV. Mehmed'in ve ordu komutanlarının huzûrunda, Macarların yeni yönetimi için taç giyme merasimi yapıldı.

Belgrad'dan kuzey istikametine doğru, Serasker Kara Mustafa Paşa önderliğinde ilerleyen ordu, stratejik konumdaki Yanıkkale'ye ulaştı. Burada Kara Mustafa Paşa; yazılarıyla, bölgedeki Macar güçlerini İmre Tökeli bayrağı altında toplanmaya davet etti. Yürüyüşünü sürdüren Osmanlı ordusu, Mohaç Ovası'nı aştı. Eflâk ve Boğdan kuvvetlerinin katılımıyla, İstolni Belgrad karar-

gâhına ulaştı. Kırım Hanı Murad Giray da burada kuvvetleriyle orduya dâhil oldu. Ayrıca 150 gemiden oluşan Tuna ince donanması da ordunun mühimmat nakli ve bölgenin güvenliği için Tuna'da hazır bulundurulmaktaydı.

II. VİYANA KUŞATMASI

Temmuz ayında Viyana önüne gelen Osmanlı ordusu, şehri derhâl kuşatma altına aldı. Kuşatma sırasında Kara Mustafa Paşa'nın; karargâhında, kuşatma konusunda görüş ve düşüncelerini öğrenmek istediği Erdel beyi Apafi Mihal şunları söyledi:

“Askerlerinize, mühimmat ve cephanenize söz yok. Cümle hristiyan devletleri bir yere gelse bu cemiyete mâlik olamaz ve mukabelenize kimse gelemmez. Lakin Beç (Viyana) sarp kaledir. Gelindiği gibi eğlendirilmeyip yürüyüş veya vire ile alınması mümkün olaydı güzel iş idi. Ve illâ bu teennîye göre (ağırdan alışı) fethi gittikçe güçleştirir. Bu kadar insan ve hayvana dağlar dayanmaz. Ganîmet elde edenler kaçarlar. Hem kaht u galâya uğrar ve hem de buralarda erken gelen kıştan çok sıkıntı çekersiniz. Haber aldığımıza göre; İmparator, hristiyan devletlerden yardım istemiştir. Benim fikrime göre; Yanıkkale'nin zaptına himmet edip kışı orada geçirerek düşman topraklarını vurmuş olsa idiniz, İmparator'u amâna düşürürdünüz. Mademki Yanıkkale'yi almadınız, Tuna'nın etrafını vurup sonra Uyvar üzerinden Budine gidip kışı orada geçiriniz.”

Bu değerlendirmeye karşılık Merzifonlu Kara Mustafa Paşa;

“Sen Nemçe'den (Avusturya) korkuyorsun. Var git Yanıkkale altında zevkine bak.”²⁴⁰ diyerek onu huzûrundan kovdu.

Bu arada hezîmetten çekinen Avusturya İmparatoru Leopold, kuşatma başlamadan bir hafta önce şehri terk etti ve Viyana'ya 60 saat mesafedeki Lenz kasabasına çekildi. Şehrin savunmasını, 20 bin kişilik ordusuyla Sterhemberg Kontu Ernst yapmaktaydı. Osmanlı ordusu; kenar mahallelerden itibaren, imparatorluk başkentini sıkıştırmaya ve 300 topla dövmeye başladı.

Ancak Papa'nın gayretiyle; Viyana'ya, Avrupa'nın birçok yerinden yardım akmaya başladı. Kuşatmanın uzaması üzerine, Osmanlı ordusunda yiyecek sıkıntısı baş gösterdi. Hayvanlar için de yeterli yemin bulunamayışı, ciddi hayvan telefâtına yol açmaktaydı. Öte yandan Kara Mustafa Paşa'nın civardaki

²⁴⁰ Uzunçarşılı, Osm. Tarihi, c. 3, s. 447.

mevzileri tutmak amacıyla kuvvetlerinin bir kısmını göndermesi de, kuşatmanın derinleşmesini ve zafere dönüşmesini önlemekteydi. Buna rağmen Adana Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın; kuşatmayı yarma harekâtına girişen bir Alman ordusunu yenmeyi başarması, şehrin teslim olacağı ümitlerini artırmaktaydı.

Bölgedeki diğer hıristiyan devletler de endişeliydi. Lehistan Hükümdarı Jean Sobieski'nin;

“Bugün Viyana elden giderse Varşova'yı kim koruyacak?” ifade ve anlayışı, kuşatmanın ve savaşın seyrini değiştirdi. «Müttefik Haçlı Güçleri»ne kumanda eden Sobieski; Tuna'yı aşarak, Osmanlı ordusunun sol geri hatlarına sarkmayı başardı.

Öte yandan durumun giderek ağırlaştığını gören Kara Mustafa Paşa; bir büyük saldırı gerçekleştirerek, bazı askerî mevzileri ele geçirdi. Ancak, Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa'nın Sobieski kuvvetlerine yenilmesi, baskınların ardından ordu düzeninin bozulması ve Tuna ağzını tutmakla görevlendirilen Kırım Hanı'nın yeterli gayreti göstermemesi; büyük bir bozgunu beraberinde getirdi.

Nitekim 10 Ekim 1683'te Jean Sobieski, Parkanlar'dan (Ciğerdelen'den) eşine yazdığı mektubunda;

“Bu seferde Tatarlar yine yoktu. Yalnızca birkaç yüz kadar... Görüyorum yeni Kırım Hanı da tıpkı diğer eski han gibi bizimle savaşmak istemiyor.” diyordu.²⁴¹

MERZİFONLU KARA MUSTAFA PAŞA'NIN İDAMI ve ŞAHSİYETİ

Geri çekilen kuvvetleriyle Belgrad'a dönmek zorunda kalan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, başarısızlığının bedelini; Viyana Kuşatması'nı zamansız bulan Sultan IV. Mehmed tarafından gönderilen görevlilerce idam edilerek ödedi. Oysa ölüm fermanını büyük bir tevekkül içinde karşılayan Sadrazam; mağrur, inatçı ve sert kişiliğinin yanında; sevk ve idare kudretine mâlik, cesur bir karaktere sahipti. Viyana önünde kahramanca taarruzları, askerinin cesaretini artırmak için bizzat çatışmalara katılması, haçlı askerî takviye kuv-

²⁴¹ Dr. Sabire ARIK, A. Ü. Dil Tarih-Coğrafya-Fak., Polonya Kralı III. Jean Sobieski'nin Hükümdarlık Dönemi (1674-1696), s. 228.(www.ankara.edu.tr)

vetlerinin kısılcısından kurtulmak için olağanüstü direnişi; bozgunu önlemeye yetmemiştir. Bozgunundan sonra da müdebbir bir vezir olarak; dağılan Osmanlı askerini toplaması, bölgedeki kalelerin tahkim ve takviyesi, daha büyük felâketlerin önünü kesmişti.

Viyana Bozgunu, Avrupa'nın ortalarına kadar girmiş olan Türk ordularının son seferidir. Bu dönüş, Kanunî Sultan Süleyman döneminden sonra bir durgunluk dönemi geçiren Osmanlı ordularının, Avrupa'yı telâs ve heyecana düşüren istilâlarının sonu olmuştur.²⁴²

«KUTSAL İTTİFAK»IN KURULMASI

Papa XI. İnnocent'in isteği doğrultusunda; daha önce gerçekleşen Lehistan ile Avusturya arasındaki ittifaka, Nisan 1684 tarihinde Venedik de katıldı. Buna göre; Osmanlı Devleti'ne karşı Avusturya ve Lehistan karadan saldırırken, Venedik de donanmayla savaşa katılacak ve Dalmaçya kıyılarından Osmanlı kuvvetlerine hücum edecekti. Yapılan işbirliği anlaşması çerçevesinde, hristiyan âleminin hükümdarları ve özellikle Rus Çar'ı da «Kutsal İttifak»a katılmaya davet edilecekti. Nitekim Ruslar; Lehistan ile aralarındaki anlaşmazlıkların aşılmasının ardından, 1686 yılı Nisan'ında Osmanlı karşısı cephe yerini aldı. Ardından Kırım ve Azak bölgesine ordu göndererek yeni bir cephe açmış oldu.

Viyana Kuşatması'nı yarmayı başaran «Müttefik Haçlı Güçleri»; İran ile de ittifak yolları aramış, ancak Süleyman Şah, ittifak isteğine ret cevabı vermiştir.²⁴³ Ayrıca Etiyopya hristiyanları da; «Müttefik Haçlı Güçleri»nin, Osmanlı'ya bağlı Mısır'a saldırı taleplerine olumlu cevap vermedi.

MÜTTEFİK HİRİSTİYAN GÜÇLERİYLE SAVAŞLAR

Jean Sobieski'nin; Viyana Zaferi'nin parıltısından gözleri kamaşmıştı, Osmanlı ordularının çok kısa sürede yenileceğini umarak 1686-1691 yılları arasında Lehler adına Boğdan'a saldırılar gerçekleştirdi. Ancak umduğunu bulamadığı gibi, ısrarlı saldırıları da Osmanlı güçleri tarafından püskürtüldü.

²⁴²Uzunçarşılı, a.g.e., 455.

²⁴³Dr. Sabire ARIK, A. Ü. Dil Tarih-Coğrafya-Fak., Polonya Kralı III. Jean Sobieski'nin Hükümdarlık Dönemi (1674-1696), s. 227. (www.ankara.edu.tr)

Oysa Avusturya'nın Viyana ablukasını yararak, Osmanlı güçlerine karşı büyük bir zafer kazandıktan sonra, ilk hedefi; Budin'i ve bütünüyle Macaristan'ı ele geçirmek idi. Çok geçmeden, Osmanlı şan ve şeref hâtıralarının ebedileştiği Estergon Kalesi düştü. Daha sonra yoğunlaştırılan mücadelelerin ardından; Uyvar Kalesi istikametinde tüm topraklarda, Macaristan ve Erdel bölgesinde askerî üstünlük Avusturya kuvvetlerinin eline geçti.

Charles de Lorraine komutasındaki ittifak güçleri, Budin'e saldırdı. Budin Valisi Abdurrahman Avni Paşa (Arnavut); tepeleri tutup yardım gelmesini engelleyen düşmana karşı, iki buçuk ay kahramanca direndi. Ancak Eylül 1686'da, askerleriyle birlikte kanının son damlasına kadar direndi ve göğüs göğüse son mücadelelerin ardından şehid oldu. Bu kahraman askerlerin eşsiz direnişi ve düşmana büyük zâiyat verdirmesinin ardından, Budin Kalesi Avusturya'nın eline geçti. Bu durum, Macaristan'daki 150 yıllık Osmanlı hâkimiyetinin kaybolmasına yol açtı. Budin'deki müslüman halk, kadın ve çocukların iniltileri arasında kılıçtan geçirildi ve kaledeki Osmanlı eserleri yok edildi.

Osmanlı için buhranlı yıllar devam etmekteydi. 1687 yılında; Mohaç Ovası'nda yaşanan mağlûbiyet ve 20 bin Osmanlı askerinin şehid olması, Osmanlı sarayında taht değişikliğine yol açtı. Ordu; IV. Mehmed'in devlet işleriyle ilgilenmediği, devamlı av eğlencelerinde gününü gün ettiği gerekçesiyle, İstanbul'a yürüdü ve kendisini tahttan indirerek II. Süleyman'ın tahta çıkmasını sağladı. Aynı yıl Venedikliler; Atina'yı ele geçirdikleri gibi Avusturyalılar da Eğri Kalesi'ni ele geçirdiler. İstolni Belgrad Kalesi de Habsburgların eline geçerken, müslüman halk kılıçtan geçirildi.

KÖPRÜLÜ FAZİL MUSTAFA PAŞA'NIN DEVLETİ TOPARLAMASI ve ŞEHÂDETİ

1689 yılında, Köprülü ailesinden değerli bir asker ve devlet adamı olan Köprülü Fazıl Mustafa Paşa sadrazamlığa getirildi. Devlete nizâmat verme adına, iç karışıklıkları bastırmakla işe başlayan Köprülü Fazıl Mustafa Paşa; halkı ezen gereksiz vergileri ortadan kaldırdı. Saraydaki değerli eşyaları darp-hanede paraya çevirerek, maliyeyi düzeltme yoluna gitmiş ve ordudaki asker sayısını azaltarak orduyu yenilemiştir. Devlet adamlarının padişaha hediye takdimini kaldırmış; böylece devlet adamlarının üstlerine yaranma adına, halkı külfetler altına sokmasının önüne geçmek istemiştir.

Paşa'nın Avusturyalıların üzerine yürüyerek Niş, Budin ve Belgrad'ı geri almayı başarması; orduya güven verdiği gibi, halka da büyük bir moral oldu.

Bu arada ordunun toparlanmasının etkisiyle, Yunan cephesinde de kısmi bir başarı sağlandı ve Avlonya Kalesi Venediklilerden geri alındı.

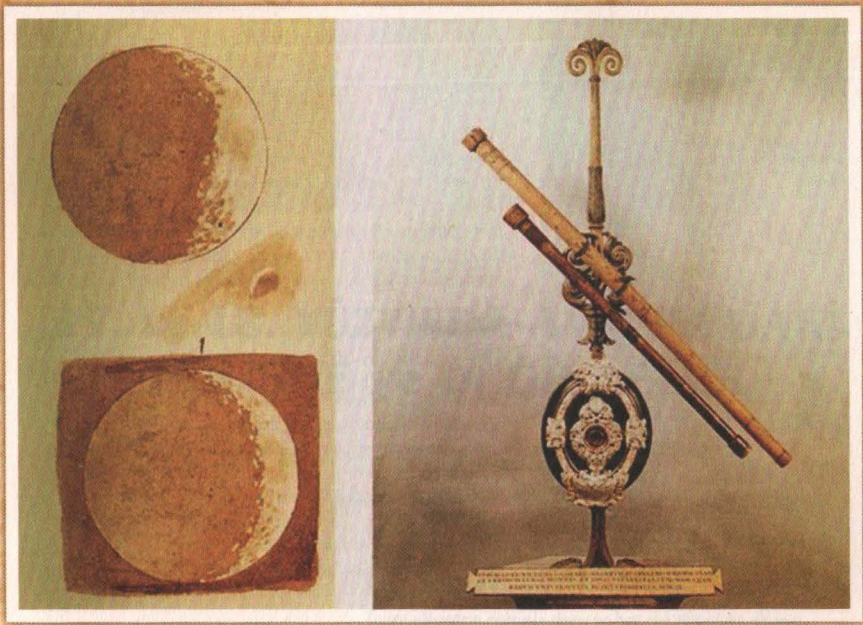
1691 yılında Avusturya Seferi'ne çıkan Fazıl Mustafa Paşa, Salankamen'de düşman ordusuyla karşılaştı. Çok yoğun çarpışmalar sonucu, Avusturya ordusunda ilk dağılmalar başladı; bu arada, Kırım Hanı'nın ordusu da Osmanlı ordusunun yanında savaşmak için ilerliyordu. Osmanlı kuvvetleri; Tuna'da, 800 kayık dolusu düşman erzakını ele geçirdi. Osmanlı ordusu, savaşı başarıyla sürdürmekte ve düşmana büyük zâiat verdimekteydi. Ancak savaş devam ederken, Fazıl Mustafa Paşa; orduyu cesaretlendirmek için ön saflara çıktığı bir sırada, alnına isabet eden kurşunla şehid oldu. Askerlerden saklanamayan bu fâcia, Osmanlı hatlarının çözülmesine yol açtı. Osmanlı ordusunun bocaladığını gören Habsburg kuvvetleri, tam taarruza geçtiler. Kırım Hanı savaş yerine geldiğinde, dağılmış Osmanlı ordusuyla karşılaştı. Talihsiz bir biçimde yeni bir bozgun yaşanmış ve ordunun tüm ağırlıkları düşmanın eline geçmişti.

Osmanlı'nın askerî gücünü kuzey bölgesine yoğunlaştırmasından yararlanan Venedik de Mora ve Adriyatik'te mevzii başarılar elde etti. Ayrıca Rusya da fırsattan istifade ederek; «Müttefik Haçlı Güçleri»ne katılmanın meyvesini, Karadeniz'in en stratejik kalesi olan Azak Kalesi'ni ele geçirerek topladı.

Osmanlıların, «Kutsal İttifak Devletleri»yle 15 yıl süren ve yer yer bazı başarıların da yer aldığı yorucu ve amansız mücadeleleri; Zenta yenilgisi ile noktalandı. Nitekim II. Mustafa kumandasında üçüncü kez Avusturya üzerine sefere çıkan Osmanlı ordusu; Zenta'da, Prens Eugene'in kuvvetlerince Tisa Irmağı'nda sıkıştırıldı. Osmanlı ordusu 30 bin kayıp vererek dağıldı. Bu savaşta, Vezir-i Âzam Elmas Mehmed Paşa da şehidler arasındaydı. Uzun süren savaştan yorgun düşen Osmanlı Devleti; İngiltere Hükûmeti'nin araya girmesi sonucu, Osmanlı Devleti'nin batıda en büyük kayıplara uğradığı Karlofça Antlaşması'nı imzaya râzı oldu.

1699 yılında Karlofça Kasabası'nda (Şimdi Sırbistan sınırları içerisinde yer almaktadır.) imzalanan bu antlaşmaya göre; Banat ve Temeşvar hariç bütünüyle Macaristan ve Erdel Beyliği Avusturya'ya bırakıldı. Ukrayna ve Podolya, Lehistan'ın hâkimiyetine girdi. Mora ve Dalmaçya kıyıları, Venediklilere verildi.

17. yüzyılda Galileo'nun yapmış olduğu teleskop ve çizimi

*Tabiat ve tabiat kanunları
gece karanlığında saklanıyor: Tanrı;
«Newton gelsin!» diyor ve her şey
aydınlığa çıkıyor.*

(Alexsander Pope)

**17. ve 18. YÜZYILDA
AVRUPA'DAKİ**

GELİŞME ve DEĞİŞMELER

17. ve 18. YÜZYILDA AVRUPA'DAKİ GELİŞME ve DEĞİŞMELER

Tabiat ve tabiat kanunları gece karanlığında saklanıyor:
Tanrı; «Newton gelsin!» diyor ve her şey aydınlığa çıkıyor.
(Alexsander Pope)²⁴⁴

17. ve 18. yüzyıllar; Batı Avrupa'nın çehresinin her bakımdan değiştiği, bir bakıma dünyanın sosyal, kültürel, ilmî, siyasî ve ekonomik açılardan da seyrinin köklü değişikliklere uğradığı önemli asırlardı. Öte yandan Avrupa'da 1500 yıllarında 80 milyon insan yaşamaktayken, 1700'lü yıllara gelindiğinde nüfus 150 milyonun biraz üzerine çıkmıştı.²⁴⁵

Aydınlanma düşünürlerinin en önemlilerinin başında, René Descartes ve John Locke yer almaktaydı. Aklın ve müşâhedenin insan hayatındaki rolünü ve eğitimin değerini yeniden tanımlayan bu düşünürler, yeni batının zihin sistemiğini inşa etmekteydi. Bu dönemdeki gelişmeler, bilim devrimi ve aydınlanma olarak kabul edilmektedir. Tabii olarak, bu gelişmeler; sanat, edebiyat ve müzik alanlarını da etkiledi. Yeni biçim ve üslûplar ortaya çıktı.

17. yüzyılda; Roma'da, Floransa'da, Paris'te, Londra'da ve birçok Avrupa ülkesinde tabiat ve bilim araştırmacılığı yapmak üzere özel akademiler kuruldu. Bunlardan biri de, Berlin'de 1700 yılında Alman filozof ve matematikçi

²⁴⁴J. M. Roberts, Dünya Tarihi, c. 2, s. 681, İnkılâp Kitabevi, 2011.

²⁴⁵İhsan Burak BİRECİKLI, http://www.academia.edu/1095833/_The_Rise_of_The_West (s. 12)

Wilhelm Leibniz (1646-1716) tarafından kurulan akademidir. Akademi, astronomi araştırmalarını ve diğer ilmî çalışmaları destekliyordu. Mantar gibi çoğalan bu bilim toplulukları kendi misyonlarını;

«Ziraati, imalâtı ve diğer yararlı zanaatları geliştirmek» olarak tarif etmekteydi. Esasen Avrupa'nın bu yeni bilim yolculuğu;

«Tabiatın kitabını okumak, sayfalarını çevirmek, eşyanın künhüne vâkıf olmak ve düşünmek...» olarak ifade edilebilir. Avrupalılar, eşyayı tanıma ve âlemin işleyiş kanunlarını yeniden keşfe çıkmaktaydı. Bu dönemde ortaya çıkan dernekler ve açılan kafe türü yerler; yeni bilimle ilgili gelişmelerin tartışıldığı birer fikir kulübü olarak faaliyet göstermekte, yayınlanmaya başlayan kültür ve edebiyat dergileri, buralarda okunarak tartışılmaktaydı.

Polonyalı astronom, rahip, avukat ve ressam (Nicolaus Copernicus) Mikolaj Kopernik'in (1473-1543) âlemin merkezinde dünyanın değil, güneşin bulunduğu fikri; Danimarkalı astronom ve simyacı Tycho Brahe'nin de katkılarıyla Johannes Kepler tarafından 1609 yılında güçlü bir nazariye olarak sistemleştirildi. Ünlü astronom Galileo, bu nazariyeye bütün ağırlığıyla destek verdi ve kendi teleskobunu yaparak gökyüzünü inceledi. Astronomi alanında geçmiş kabulleri kökten değiştiren bu yeni anlayışın ortaya çıkmasında İslâm astronomlarının birebir katkıları vardır. Bu keşifler, Endülüs ve Akdeniz limanlarındaki kültürel temaslarla ortaya çıkmıştı. Her ne kadar eserleri Lâtinceye çevrilmemiş olsa da, 13. ve 14. yüzyılın geç dönem İslâm astronomlarının başarılı çalışmalarını tanımış olması, Kopernik'i güneş merkezli yeni bir anlayışa götürdü. Kopernik, Batlamyus (Ptolemy) tarafından zedelenen «gezegenlerin tekdüze hareketleri» ilkesini yeniden inşa etme yaklaşımını, bahsi geçen Arap öncülerinden almıştı.²⁴⁶

Immanuel Kant'ın (1724-1804); «Sapere aude!» yani; «Bilmeye cüret et, kendi anlayışını kullanma cesaretine sahip ol!» diyerek cesaretlendirdiği bilim adamları, gerçekten de önemli ilmî gelişmelerin kıvılcımını ateşlemişti.

Fransız kimyacı Antoine Lavoisier (1743-1794); yaptığı deneyler sonucunda yanmanın, asitlerin davranışının ve canlılarda nefes almayı mümkün kılan maddenin aynı madde olduğunu tespit ederek ona «oksijen» ismini verdi. Temel Kimya Kitabı (1789) adlı eseriyle bu alanda nazariyeler geliştirdi. İçme suyunun kalitesi, balonların askerî ve bilimle ilgili alanda kullanımı ve barut

²⁴⁶ Fuat SEZGİN, İslâm'da Bilim ve Teknik, c. 2, s. 14, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2007.

üretimi alanlarında deneyler yaptı. Ancak bu büyük bilim adamı; sosyal ve siyasî alandaki teklifleri ve bilhassa vergi toplanması işine karışması gerekçe gösterilerek, Fransız Devrimi sırasında gilyotine gönderilerek idam edildi.

Cambridge'de matematik profesörü olarak görev yapan Isaac Newton, mekanik ve kozmoloji alanlarını inceledi ve ilk aynalı teleskopu yapmayı başardı. Kalkülüs adı verilen hesap sistemini geliştirdi. Isaac Newton bir yandan ışığın tabiatı üzerine çalışıyor, öte yandan hristiyan belgelerini inceliyordu; çünkü o aynı zamanda Anglikan kilisesinde bir rahipti. Üstelik teslis öğretisinin (Baba-Oğul-Kutsal Ruh şeklinde üç başlı tanrı anlayışı) Hristiyanlığın ilk dönemlerinde bulunmadığını, 4. yüzyılda icat edildiğini söylemekteydi.²⁴⁷ Dönemin baskılarından dolayı din alanındaki eserleri yayınlanamadı. Keşiflerinden çoğu ışık ve optik ile ilgilidir.

Büyük bir çoğunluğu dindar kişilikleriyle tanınan bu bilim adamlarının görüşleri, tezleri; Katolik kilisesi tarafından tehlikeli bulunmuş ve çoğu tartışılabilir fakat asla savunulamaz görüşler olarak reddedilmiştir. Yalnız burada hemen belirtmeliyim ki materyalist dünya görüşüne sahip bazı çevrelerce özellikle 19. yüzyılda tartışmasız bir ön kabul şeklinde zihinlere empoze edilen, din-bilim çatışması tezi, bugün yoğun bir eleştiriye tâbi tutulmaktadır. Yeni araştırmalar; bütün bilim adamlarının dışlandığı ve amansız takibe uğratıldığı tezinin doğru olmadığını, Kilise'nin büyük yanlışlar içerisinde anlaşılmaz zulümlere imza attığı, bağnazlığı temsil ettiği gerçeği yanında, bilim düşüncesinin gelişmesine yardımcı olan kilise çevrelerinin de olduğunu göstermektedir. Yine araştırmalar; Galileo'dan, Pasteur'a kadar çok sayıda bilim adamının Allah, İncil ve mukaddeslerle mücadeleye girişmediğini, bilâkis büyük çoğunluğunun samimi birer hristiyan olduğunu ortaya koymaktadır. Orta Çağ'da Kilise'nin bilime karşı anlaşılmaz bir tavır almasına rağmen, Hristiyanlığın bütün kurum ve kuruluşlarıyla bu tavrı sürdürmediği bilinen bir gerçektir. Bilhassa manastırlarda yerleşik merkezi etkiden uzak hristiyan tarikatları, birçok bilim adamının görüş ve düşüncelerine destek vermiş ve halk arasında bu düşüncelerin yerleşmesine katkı sağlamıştır.

Maalesef günümüzde çoğunluğu ateist ve agnostik olan, daha çok da Marksist kültürden etkilenen bazı yazarlar; din-bilim çatışması tezini tartışmasız bir dogma olarak kabul ederek savunmaya devam etmektedirler. Oysa bu kişilerin gayreti, din ve mukaddeslere karşı kendi soğuk tavırlarını tarihc ve bi-

²⁴⁷ Merry E. Wiesner-Hanks, Erken Modern Dönemde Avrupa, s. 513, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, İstanbul.

lim adamlarına mâl etmek olarak tanımlanabilecek bir ideolojik gayrettir. Meselâ; büyük matematikçi ve düşünür René Descartes (1596-1650); «Tanrı'nın dünyayı matematik ilkelerine göre yarattığı»nı söylemekteydi. Isaac Newton, John Locke, Galileo dâhil 17. ve 18. yüzyılın bilim adamlarının çoğu ya doğrudan doğruya Kilise'ye bağlı kişiler ya da kendi anlayışlarıyla farklı görünseler de inancı kişilerdi. Bu inancın ne kadar hakka tekabül ettiği ayrı bir konudur.

Montesquieu 1748 yılında yayınladığı; «Kanunların Rûhu» adlı eserinde, kanunlar olmadan ne özgürlük ne de hakların güvencesinden söz edilemeyeceğini, en iyi yönetimin kuvvetler ayrılığına dayalı yönetim biçimi olduğunu ifade etti. Yasama, yürütme ve yargının dengede tutulduğu bu yeni anlayış biçimi; okyanus ötesindeki «Amerika Özgürlük Mücadelesi»ne ilham kaynağı olmuştur. Jefferson'ın ünlü bildirisi ve yeni Amerika Anayasası; «Kanunların Rûhu»ndan büyük izler taşımaktaydı. Montesquieu'nun bir diğer önemli eseri de hicivlerden oluşan; «İran Mektupları'dır (1721). Etkili yazar bu eserinde, hayalî olarak kurguladığı Paris'i ziyaret eden İranlı soylu iki kişinin ağzından; toplum hayatı, ibâdetler, kültür, edebiyat ve siyasî yapı hakkında hiciv ve yorumlara yer vermektedir.

İsviçre asıllı Jean-Jacques Rousseau; «Toplum Sözleşmesi» adlı eseriyle, batı tarihinin siyaset felsefesini etkilemekle kalmamış, daha önce kaleme aldığı; «Emile: Veya Terbiyeye Dair» adlı eserinde, şehrin, çocukları yozlaştırıcı etkisi üzerinde durmuş ve kısmen de kadınların eğitilmesi gerektiğini belirtmiştir. Rousseau'ya göre kadın, erkeği mutlu etmek için yaratılmıştır; kadının eğitimi iffet, erdem ve ev işlerine odaklı olmalıdır. Çocuklarına erdem öğretmek için eğitim görmelidir.²⁴⁸

Siyaset üzerine birçok eser yazan John Milton'un (1608-1674) en büyük eseri olan «Kayıp Cennet», destansı şiirlerden oluşmakta ve bu eserde yaratılış hikâyesi ile Âdem ve Havvâ'nın cennetten kovuluşu anlatılmaktadır. Bu arada Daniel Defoe'nin; «Robinson Crusoe»su, Jonathan Swift'in; «Güliwer'in Seyahatleri», Avrupalı'nın deniz aşırı dünyaya ilgisini artıran ilk romanlar olarak yayımlandı.

İskoç filozof ve ahlâk felsefesi profesörü Adam Smith (1723-1790); modern ekonomi bilimini kurduğu söylenebilecek olan «Milletlerin Zenginliği» adlı eseriyle dünyayı etkilemeden önce, ahlâk felsefecisi olarak biliniyordu. Smith'e

²⁴⁸ a.g.e., s. 553.

göre her fert kendi menfaati peşinde koşarken, sıklıkla, katkıda bulunmaya niyetleneceğinden çok daha etkili olarak topluma katkıda bulunur. Ona göre, serbest piyasa her ne kadar karmaşık ve kontrolsüz gözükse de, aslında sözde bir «görünmez el» tarafından doğru miktarda ve çeşitlilikte üretim yapmak için yönlendirilmektedir. Batı Avrupa'da benimsenen «özel sektör eliyle kalkınma» ve ekonomik büyümeyi sağlamada devletin rolünü modası geçmiş ve zararlı bulan ekonomik anlayış, bugün dahî etkinliğini korumaya devam etmektedir. Kalkınmanın ve büyümenin ana dinamiği olarak özel girişimi gören bu anlayış, ferdi ve temel özgürlükleri öne çıkaran teorik çerçevesiyle günümüzde demokratik yönetim ilkesine büyük önem vermektedir.

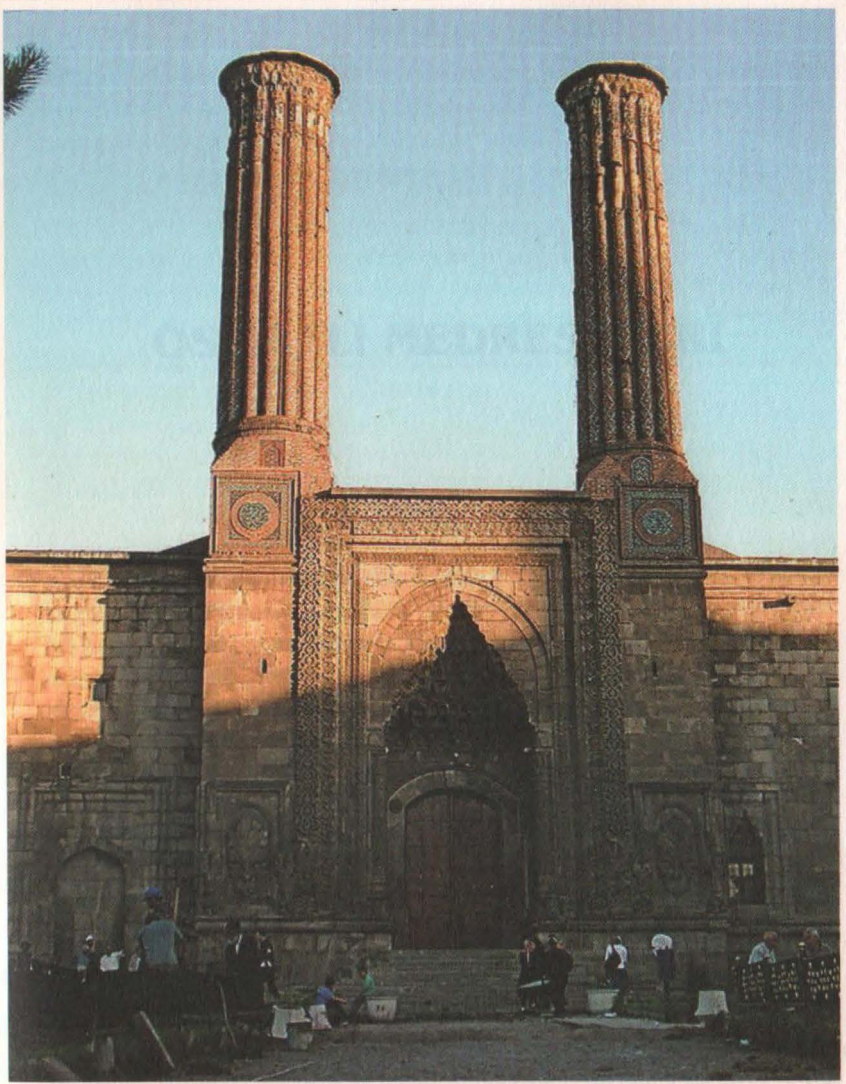
Bütün bu çabalara rağmen 17. ve 18. yüzyılın sonuna dek, bilimin insan hayatını kolaylaştıran teknolojik gelişmeler üzerinde pek az pratik etkisi oldu.

Batı Avrupa'da meydana gelen ve kısa bir süre sonra; beslenmeden barınmaya, güvenlikten sağlığa, toprağı işlemeden ekonomik hayata yeni bir rota çizerek olan bankacılığa ve şirketlerin oluşumuna kadar muazzam değişiklikler, çok geçmeden dünyevî yönden daha güçlü ve müreffeh bir Avrupa'yı oluşturdu.

1694 yılında Londra ve Amsterdam bankaları kuruldu ve bu önemli kentler Avrupa'nın en büyük ticaret merkezleri oldu. Ayrıca aynı yıllarda külçe altın ve gümüş yerine kâğıt para ve çek, ekonomik hayatı kolaylaştıran enstrümanlar olarak yaygınlık kazandı. Böylece sömürgelerle Avrupa merkezleri arasındaki ticarî hayat süratlendi ve sanayi için ekonomik birikim sağlanmış oldu.

Tarım alanında ağır sabanlarla toprak sadece derinlere dek işlenmekle kalmamış, sulama işlemleri de kolaylaşmıştı. Tarım ürünlerinin öğütülmesinde yel değirmenlerinden yararlanma, üçlü ekime geçilmesi ve daha fazla arazinin ekilebilir hâle getirilmesi, köylünün yüzünü güldürdü; tarım sektörü yükselen ticaret ve endüstriyel kazançlarla rekabet eder güçlü bir sektör hâline geldi.

OSMANLI MEDRESELERİ

OSMANLI MEDRESELERİ

17. ve 18. yüzyıldaki batı dünyasında meydana gelen bilim sahasındaki gelişme ve değişmelere mukabil Osmanlı ulemâsının ilgisi ne seviyedeydi? Aynı yıllarda Medrese; bilimde, sanatta ve eğitim hizmetleri noktasında ne durumdaydı? Acaba dünyadaki bu gelişmeler ne kadar takip ediliyordu? Eğitim sistemimizde bir eksiklik var mıydı? Medreseleri yürüten hayata etkisi sınırlı bir kurum hâline dönüştüren sebepler nelerdi?

Şüphesiz; bu gelişmeleri takip eden gerek ilmiye sınıfından, gerek de yönetici sınıfını teşkil eden ümerâdan, süreci endişeyle karşılayan bir kesim bulunmaktaydı. Nitekim çok daha önceden batı dünyasının inkişafını gören Ömer Tâlib isimli Osmanlı aydını; 1625 yılında, zaman içinde kendisini haklı çıkaracak şu endişeleri ortaya koymaktaydı:

“Şimdi Avrupalılar bütün dünyayı öğrendiler; gemileri her yere gönderiyorlar ve önemli limanları ele geçiriyorlar. Eskiden Hindistan, İndus ve Çin malları Süveyşe gelir ve müslümanlar tarafından bütün dünyaya dağıtılırdı. Fakat şimdi bu mallar; Portekiz, Felemenk ve İngiliz gemileriyle Frengistan’a taşınıyor ve oradan bütün dünyaya dağıtılıyor. Kendilerinin ihtiyaç duydukları şeyleri İstanbul’a, diğer İslâm ülkelerine getiriyorlar ve fiyatlarının beş katına satıp para kazanıyorlar. Osmanlı Devleti, Yemen kıyılarını ve oradan geçen ticareti ele geçirmelidir; aksi hâlde çok geçmeden Avrupalılar İslâm ülkelerine hükmedecekler.”²⁴⁹

²⁴⁹ İhsan Burak BİRECİKLI, *Batı'nın Yükselişi*, s. 12.

Osmanlı'nın batıdan geri kalması ve bu medeniyete bağlı toplumlara karşı üstünlüğünü yitirmiş olmasının sebeplerini, öncelikle eğitim alanında gösterdiği zaafalarda aramak gerekir.

İlk Çağ medeniyetleri; geçim ve temel ihtiyaçların giderilmesindeki kolaylık sebebiyle, nehir kenarlarında oluşmuş, eğitim ve öğretim ise, daha çok şehir merkezlerinde sınırlı topluluklara nasip olmuştur. Nitekim biz Türklerin yürekten bağlı olduğu, İslâm medeniyetinin doğuşu ve en parlak uygulamaları da şehir merkezlerinde gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber'in vefatının ardından İslâmiyet, on yıl süren çok kısa bir zaman da Arap Yarımadası'nın dışına taşarak üç kıtaya yayıldı. İnsanlar öbek öbek geniş topluluklar hâlinde İslâmiyet'e girdi. Sâsânî ve Bizans İmparatorluklarına bağlı İran, Irak, Suriye, Anadolu ve Mısır topraklarında yaşayan halklar; İslâm ordularını birer kurtarıcı olarak karşıladı. İslâmiyet kısa zamanda; kuzeyde Hazar Gölü, doğuda Orta Asya içlerine kadar yayıldı ve bu bölgede yaşayan kitlelerin yeni dînini teşkil etti. Maalesef, bu hızlı dönüşüm sırasında İslâm medeniyetine dâhil olan kitleler, yeterince eğitilemedi. Kur'ân ve Rasûlullâh'ın mesajları, etraflıca ve gerçek mahiyetiyle, daha çok şehir merkezlerinde yaşayan sınırlı sayıda insana ulaştırılabildi. Kısacası, kitabî kaynaklara uyumlu müslümanlık anlayışı, büyük şehirlere yerleşmiş bazı ulemâ tarafından öğretilmekte ve savunulabilmekteydi. Küçük yerleşim merkezleri, köy ve mezralar; sözlü kültürün ve mahallî etkilerin tesiri altındaydı. Taşra insanları, kıssacı ve hurâfe öğelerinden ayıklanmamış bir dînî anlayışa terk edilmişti. Bu durum küçük değişikliklerle asırlarca sürdü. Şerif MARDÎ'nin tanımladığı, kendine mahsus mahallî kültür dinamiklerinden beslenen «Halk İslâmı» ortaya çıktı. Bugün de şehir ve taşra müslümanlığı farkı, İslâm dünyasının çok önemli bir problemini teşkil etmektedir.

Selçuklular döneminde; devletine itaatkâr, hükümdarına bağlı bir anlayışı yerleştirmek amacıyla açılan «Nizamiye Medreseleri», fen bilimleri ile dînî bilimleri birleştiren bir müfredâta sahipti. Gazâlî'nin, Orta Çağ'ın bu muazzam üniversitelerinin öğrenim programları ve uygulamalarına, görüş ve düşünceleriyle doğrudan katkısı vardı. Yaygın ve kaliteli eğitim kurumları olarak; başta Semerkant, Rey ve Bağdat gibi büyük yerleşim birimlerinde önemli vazifeler gördü. Sünnî-İslâm geleneğine bağlı, uyumlu insan yetiştiren bu müessese; eğitim ve öğretim açısından daha sonraki İslâm devletlerine model teşkil etti. Devletle barışık, mutî insan yetiştirme hedefi büyük ölçüde gerçekleştirildi.

Başarılı ve örnek eğitim kurumu olma özelliğini, Osmanlı Devleti'nde de sürdüren medreseler; yine de şehirli, zeki ve seçkin az sayıda insana hitap etmek-

teydi. Tüm imparatorluk topraklarında hizmet veren bir eğitim kurumu hâline getirilemedi. Örnek olarak Arnavutluk verilebilir. İslâm dînini çok yüce duygularla kabul eden Arnavutlara; onları mânevî nüfuz altına alacak yeterli medreseler açılmamış ve o bölgenin insanları Bektaşî babalarına terk edilmişti.²⁵⁰

Medrese, halkın genelini eğitemeyeceğini düşünerek; 32 farz, 54 farz ve basit ilmiyât bilgileriyle yetineceği bir program yürütmekteydi. Öte yandan başlangıçta medreseler; yürüyen hayata yönelik bilgi birikimiyle, araştırma ve düşünme faaliyetlerinin muhkem merkezleriydi. Nitekim Dâvûd-i Kayserî'nin İznik'te oluşturduğu ilk Osmanlı medresesinden Fatih'in kurduğu Sahn-ı Seman medreseleri ve Osmanlı medrese geleneğinin zirvesi kabul edilen Süleymaniye Medreseleri; bilimi, akîdeyi, ahlâkı, teori ve pratiği birleştiren bir anlayışla öğrencileri donatıyor, bilgi üretme merkezleri olarak faaliyet gösteriyordu.

Kâtip Çelebi; "Ulu Osmanlı Devleti'nin ilk çağlarından Sultan Süleyman Han zamanına gelinceye dek, hikmet ile şeriat ilimlerini birleştiren gerçek âlimler meşhurdu. Ebu'l-feth Sultan Mehmed Han «Semâniye Medreseleri»ni yaptırıp kanuna göre iş görölüp okutulsun diye, vakfiyesinde yazmış ve Hâşîye-i Tecrid ve Şerh-i Mevâkıf derslerinin okutulmasını bildirmişti. Sonra gelenler; bu dersler felsefiyattır diye kaldırıp Hidâye ve Ekmel derslerini okutmayı akla uygun gördüler. Yalnız bunlarla yetinmek akla uygun olmadığı için ne felsefiyat kaldı ne Hidâye kaldı, ne Ekmel! Bununla Osmanlı ülkesinde ilim pazarına kesat gelip, bunları okutacak olanların kökü kurumaya yüz tuttu."²⁵¹

Ayrıca Kâtip Çelebi, Keşfü'z-Zünûn'da Osmanlı medreselerinde ilm-i hikmet ve felsefenin 16. asrın sonlarına kadar okutulduğunu ve buna dair; Molla Fenârî'nin, Kadızâde-i Rûmî'nin, Hoca-zâde'nin, Ali Kuşçu'nun, Müeyyedzâde Abdurrahman'ın, Mîrim Çelebi'nin, İbn-i Kemal'in ve Kınalızâde Ali Efendi'nin eserleri bulunduğunu kaydetmektedir. Bazı şeyhülislâmların; dînî akîdelere ters düştüğünü iddia ederek felsefe eğitimini yasakladıklarını, bunun da Osmanlı medreselerinin fikrî bakımdan gerilemesine sebep olduğunu yazmaktadır.²⁵²

Kuruluş dönemine bakıldığı zaman, medreselerde çoğulcu bir yapının mevcut olduğu görülmektedir. Bu dönemde akli ve dînî ilimler ve tasavvufî bilgiler bir arada mütalâa edilmekteydi. Nitekim medreselerin Dâvûd-i Kay-

²⁵⁰ Doç. Dr. İlyas ÇELEBİ, Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, c. 5, s. 173.

²⁵¹ Kâtip Çelebi, Mizan, s. 20-21.

²⁵² Ülkür ÖKTEM, Osmanlı Medreselerinde Felsefe, s. 277. Dergiler. Ank.edu.tr.19/1272/14652

serî gibi, tasavvuf ile aklî ve dînî ilimleri şahsında toplamış bir müderris ile başlaması; Kadızâde Rûmî gibi aklî ilimlerde, Hacı Paşa gibi tıpta ve Molla Fenârî gibi, dînî ilimlerde zirve olmuş öğrenciler yetiştirmesi, bu eklektik yapıyı açıkça göstermektedir.²⁵³

Fransız Hükûmeti'nin İstanbul'daki elçiliğinin isteği üzerine, 1741'de adı bilinmeyen birisi tarafından kaleme alınmış olan, *Kevâkib-i Seb'a: Yedi Yıldız* adlı eserin; medreselerde okutulan dersler, kitaplar ve müderrisler hakkında istenilen ölçüde bilgi verdiği, yani öğretim programını tam olarak sunduğu bilinmektedir. Kevâkib-i Seb'a'da bilimler; faydalı bilimler, ne faydası ne zararı olan bilimler ve zararlı bilimler olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Akâid, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı, mantık, matematik, astronomi, anatomi ve tıp faydalı bilimler içerisinde sayılırken; şiir ve edebiyat ne faydalı ne de zararlı bilimlerden addedilmekte; felsefe, sihir ve astrolojiyle birlikte zararlı bilimler arasında gösterilmektedir.²⁵⁴

17. asırdan itibaren medreseler düşüşe geçti. Ve yürüyen hayata müdahaleden uzak, kuru bilgilerin verilmeye çalışıldığı, kısır mezhebî tartışmaların yapıldığı yerler hâline geldi. Ulemânın makam ve mansıp sahibi olmak için yöneticilere yaklaşması, bilgi ve ehliyet yerine makam ve mansıbın rüşvetle dağıtılıyor olması; Koçi Bey'in meşhur risâlesinde açık açık eleştirdiği Medrese yapısının çöküşünü hızlandırdı.

Ayrıca 16. yüzyıldan itibaren Medreselerin çok sayıda öğrenciyle şişirilmesi, hizmet alamayan ve temel ihtiyaçlarını karşılayamayan yeni «serseri bir gürûh»un ortaya çıkmasına yol açtı. Uzun süren ve başarısızlıkla sonuçlanan savaşlar, birçok kişinin medreselere sığınarak tufeyli bir hayatı benimsemesine yol açtı. Çünkü Medreseliler ilmiye sınıfından sayılıyor ve askerlik yapmıyordu. Bilhassa 17. asırdan itibaren devlet ricâlinin devleti güçlendirme ve kötü gidişi önleme adına yaptıkları tüm girişimler; Medrese ulemâsı ve Yeniçeri ağalarının işbirliğiyle önlenmekteydi. Bu durum Osmanlı Devleti'ni; yönetilemez, sınırlarını koruyamaz, birlik ve beraberliğini sürdüremez hâle getirdi.

Tanzimat döneminde de Medrese kendisini yenileme ve dünyanın bilim ile ilgili gelişmelerini anlama yönünde ciddi hiçbir adım atmadı. Ve nihayet hayatın ihtiyaçlarına cevap veremeyen, insanları donanımlı kılamayan, din adamı olmak da dâhil hiçbir meslek sahibi yapamayan garip bir kurum hâline geldi. Doğrusu devlet erkânı da, bu müesseseyi ıslah etmekte çok gecikti.

²⁵³ Doç. Dr. İlyas ÇELEBİ, a.g.e., s. 173.

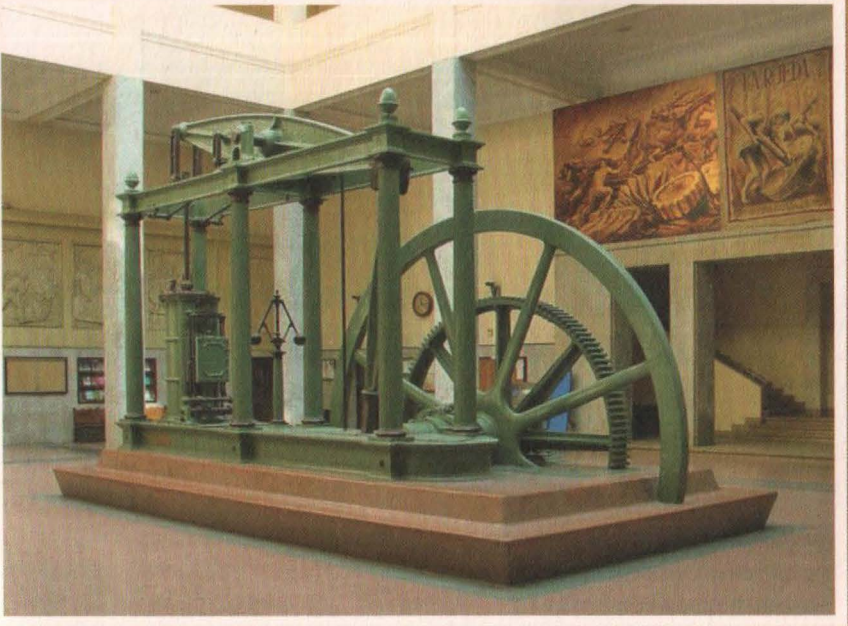
²⁵⁴ Ülker ÖKTEM, a.g.e., s. 280.

Ancak 1910 yıllarında yürürlüğe sokulabilen medrese ıslahı, devletin yıkılışını önleyemedi. Medrese ıslahının etkisi ve kültürel birikimi, Cumhuriyet döneminde öksüz ve mahzun bir müessese olarak varlığını 1950'lerden sonra hissettiren İmam-Hatip Okullarına yansıdı. Modern dünyanın imkânlarıyla İslâmî değerleri birleştiren çizgisine kaynak teşkil etti.

18. asırda artan askerî yenilgilere çare için Osmanlılara gelen askerî uzmanlar, öncelikle askerî yenileşmeyi tavsiye ettiler. Medreseliler, üst üste yaşanan mağlûbiyetlerden dolayı bu alandaki yenileşme faaliyetlerine engel olamadılar. 1734 yılında kısa ömürlü bir askerî teknik okul «Hendesehâne» açıldı. 1773 yılında ise, Çeşme deniz bozgununun tesiriyle ihtiyaç duyulan modern donanma için mühendis yetiştirmek amacıyla askerî deniz okulu «Mühendishâne-i Bahri-i Hümayun» açıldı. Yenilikler askerî alanda III. Selim ve II. Mahmud döneminde de devam etti. 1796 yılında kara topçu ve istihkâm subayları ve askerî mühendisler yetiştirmek amacıyla «Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun» kuruldu.

Batı formatında yeni bir ordu kurulması arayışına girildi. Yeniçeri ortalarından Nizâm-ı Cedid isimli yeni bir ordu oluşturuldu. Medresenin desteğindeki Yeniçeri isyanları; bu önemli girişimi akım bıraktığı gibi, isyanın ardından yenilikçi padişah III. Selim de feci bir şekilde öldürüldü. Nihayet II. Mahmud son derece tehlikeli bir girişimin ardından her türlü yenileşmenin ve değişimin engeli kabul edilen Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırmaya muvaffak oldu. On bine yakın yeniçerinin ortadan kaldırılması, kayıtlara Vakâ-yı Hayriyye (Hayırlı Olay) şeklinde geçti. Bu ordunun ortadan kalkmasıyla yerine, batı tarzında bir kurum olarak Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye kuruldu. Böylece Medrese, çok önemli bir destekçisini kaybetti.

Askerî eğitimdeki bu gelişmelerle birlikte Fransızca ve İngilizce, eğitim programlarına girdi. II. Mahmud döneminde, 1824 yılında, ilköğretim zorunlu hâle getirildi. Osmanlı ordusuna nitelikli müslüman hekim yetiştirmek amacıyla Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Kahire'de kurduğu modern tıp fakültesinin ardından İstanbul'da II. Mahmud tarafından Mekteb-i Tıbbiyye açıldı. Batı ile diplomatik ilişkilerin artması sebebiyle Avrupa'ya öğrenci gönderildi. (1830) Mekteb-i Harbiye'nin 1834 yılında kurulmasıyla II. Mahmud, askerî teknik yönden nitelikli subay yetiştirmeyi hedeflemişti. Bu dönemde Paris, Londra, Viyana gibi büyük devletlerin başkentlerinde yöneticiler, örgün eğitimi oturmuş olmanın, toplumlarının ihtiyaçlarını giderecek insan gücüne ulaşmanın, tarım dâhil bütün sektörlerde başarılı organizasyonlar yapmış olmanın avantajını yaşamaktaydı.

*«Sanayi inkılâbıyla;
saban ve otlâğa dayanan bir
“uygarlığın” yerini, belki tehlikeli
bir biçimde kömüre, demire ve tekstil
maddelerine dayanan yeni bir
düzen aldı.» (H. L. Beales)*

İngiltere'den Batı Avrupa'ya
**SANAYİ İNKILÂBİ'NİN
YAYILMASI**

İngiltere'den Batı Avrupa'ya SANAYİ İNKILÂBİ'NİN YAYILMASI

«Sanayi inkılâbıyla; saban ve otlığa dayanan
bir “uygarlığın” yerini, belki tehlikeli bir biçimde
kömüre, demire ve tekstil maddelerine
dayanan yeni bir düzen aldı.» H. L. Beales²⁵⁵

17. ve 18. yüzyıldaki batı dünyasında meydana gelen bilim sahasındaki gelişme ve Sanayi İnkılâbı (Industrial Revolution); insan ve hayvan gücüne dayalı üretim tarzından, makine gücünün hâkim olduğu üretim tarzına geçiş olarak kabul edilmektedir. Bu yeni üretim tarzı; 1750'li yıllardan itibaren, ilk defa İngiltere'de dokuma sektöründe ortaya çıktı ve daha sonra diğer sahalara yayıldı. Kol gücünden makineye dayalı üretime geçişle birlikte, sanayileşen ülkelerde; imalâtın şekli ve hacmi, geçmişle kıyaslanamayacak boyutta artmıştı. Üretim artışı, ister istemez iktisadî hayatta büyük bir yarış ve rekabeti beraberinde getirdi. Arnold Toynbee'nin diliyle;

“Sanayi inkılâbının özü; daha önce servetin üretimi ve bölüşülmesini denetleyen Orta Çağ düzenlemeleri yerine, rekabetin ikâme edilmesidir.”

Endüstri devrimi diye de tanımlanan bu inkılâbı, birdenbire İngiltere'de zuhur etmiş bir inkılâp olarak görmek doğru değildir. Sanayi inkılâbını, 16. ve 17. asırlardan itibaren Batı Avrupada meydana gelen; dinî, siyasî, ilmî ve fel-

²⁵⁵ İngiliz tarihçi ve ansiklopedist Sanayi İnkılâbı kitabının yazarı.

sefi değişim ve gelişimin bir sonucu olarak görmek daha doğru bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir. Özellikle 17. ve 18. yüzyıl «Aydınlanma filozofları»; bilim yöntemini takip etme ve hayatın matematiğini kurmada büyük çabalar göstererek, rasyonel düşünmenin önünü açtılar ve kültürel hayata yön vermeye başladılar. Kısacası bu asırlardaki bilimle ilgili gelişmeler sanayi inkılabının fitilini ateşledi. A. Smith (1723-1790) modern ekonominin, Descartes (1596-1650) modern felsefenin, Galileo (1564-1642) ve Newton (1642-1727) modern bilimin temel ilkelerini ortaya koymuşlardı.

1765'te J. Watt'ın, Newcomen'in atmosferik buhar makinesini geliştirerek daha verimli bir makine yapmasıyla; İngiltere'de sanayi devriminin felsefi, bilimle ilgili, teknik (henüz teknoloji değil) ve ekonomik alanlarda teorik çerçeveleri kurulmuş ve modern sanayinin bütün şartları hazırlanmıştı.²⁵⁶

Öte yandan bilim ve teknik sahasındaki bu baş döndürücü gelişmelere reformcu Protestanlar büyük destek vermişti. Nitekim Reform Hareketleri sonrasında Batı Avrupa hristiyan dünyasında, özellikle yüzü dünyaya dönük Protestan anlayışının yaygınlık kazanmasıyla yeni bir toplum yapısı ortaya çıktı. Bu yeni anlayışı benimseyen Protestan topluluklarının bağları; «Bugün çok çalışıp yarını düşünme.» anlayışını taşımakta, yeni hayat ölçülerinde inzivâya dayalı mistik hayattan uzaklaşma ve dünyevî kaygılara ağırlık verme önemli bir yer tutmaktaydı. Bir başka ifadeyle Max Weber'in «*Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*» kitabında ısrarla vurguladığı Protestan topluluklar, yeni Avrupa'nın çalışkan ve üretken yüzünü ortaya koymaktaydı. Sanayi inkılabının öncelikle İngiltere'de başlamasını; özgür dinî ortama, din ve mezhep hürriyetine bağlayan bir diğer kişi de Amerikalı İktisat Tarihi profesörü Prof. Walt W. Rostow'dur. Nitekim Walt W. Rostow, sanayileşmenin Fransa yerine İngiltere'de başlamış olmasını şöyle değerlendiriyor:

«Fransız bilimi, en azından İngiliz bilimi kadar iyiydi. Fransız kadınları pamuklu dokumalardan en az İngiliz kadınları kadar hoşlanıyordu. Fransa'nın pamuklu dokuma pazarı, İngiliz pazarından daha büyüktü. Fransızlar İngilizlerin üç katı bir nüfusa sahipti. Kırsal topraklara sahip Fransa'nın kişi başı geliri % 20 daha azdı; fakat Fransızların sadece iktisadî açıdan bakıldığında daha önce sanayileşmemesi için sebep yoktu. «Sanayi inkılabı neden Fransa değil de İngiltere'de başlamıştır?» sorusunun cevabını dinde ve dine yönelik politikada aramak lâzım. Kısmen dinî problem üzerinde toplanmış olan kanlı bir iç savaş-

²⁵⁶ Prof. Dr. Durmuş GÜNAY, Sanayi ve Sanayi Tarihi, Mimar ve Mühendis Dergisi, sa. 31, s. 8-14, 2002, İstanbul.

tan sonra İngilizler 1688 Anlaşması'nı sağladılar. Din ve mezhep serbestliği sağlandığı gibi kralın desteklediği kiliseye zorunlu bağımlılık ortadan kalktı. Püritenlerin, Konformist olmayanların İngiltere kilisesine girmeleri yasaklanmıştı. Bunlar devlette, hükûmette görev alamazlardı. Ama ibâdet edebilir, çocuklarını kendi okullarında okutabilir ve dışarıya gidip para kazanabilirlerdi. İngilizler; vatandaşlarının önemli bir kısmını, iç çatışmadan uzak tutmayı başararak modern gelişmelerin önünü açtılar. Ve sanayi devrimi sırasındaki icatların, sanayi-deki yeniliklerin; çok yüksek bir kısmı Konformist olmayanlar tarafından, İskoçlar, Quakerler, Presbiteryanlar tarafından yapıldı.”²⁵⁷*

Sanayi inkılâbı, insanlık tarihinin toprağı işlemeye başlamasından sonraki ikinci önemli dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Bu gelişmeye dayalı olarak batı insanının hayat tarzı köklü bir biçimde değişime uğradı. Hayat standartlarında; beslenmeden barınmaya kadar bir dizi iyileşme görüldüğü gibi, ciddi bir nüfus artışı da meydana geldi. Şüphesiz en güçlü ve tetikleyici değişim, mekanik gücün insan hayatına girmesiyle üretim alanında yaşandı. İmalât alanında, geçmişle kıyaslanamayacak boyutta büyük artışlar oluştu. Üretimin artmasıyla daha fazla hammadde ihtiyacı ortaya çıkarken; üretilen bu malların pazarlanması, ulaşımının karşılanması, üretimin devamlılığı için enerji ihtiyacı ve nihayet daha fazla işgücü ve çalışanların üretim merkezlerine yakın yerlerde yerleştirilmesi meselelerini beraberinde getirdi. Yeni yerleşim merkezleri oluşurken, şehir nüfusları süratle artış gösterdi. Sanayi inkılâbıyla boy gösteren yeni işletmelerle beraber, üretilen malları pazarlayarak büyük kârlar elde eden yeni bir tüccar sınıfı meydana geldi. İngiltere, sanayi inkılâbında diğer bütün Batı Avrupa ülkelerine öncülük etmiştir.

Sanayileşmenin ilk kez İngiltere’de görülmesinin belli başlı sebepleri arasında şunlar sayılmaktadır:

İngiltere’nin;

- Donanma gücünün büyüklüğüyle, güneş batmayan bir sömürge imparatorluğu kurması; bu hinterlandından yararlanarak, hammadde ve pazar problemini çözmesi,

- Ticarî bir yapının yöneticiler tarafından korunması,

²⁵⁷ W. W. ROSTOW, Sanayi Devrimi Nasıl Başladı?, Journals.istanbul.edu.tr/iulfm/article/download/

• İcatları tespit eden ve koruyan millî bir patent sisteminin kurulmuş olması,

• 18. yüzyıldan itibaren, tarım arazilerinin özel mülkiyete dönüşümüne yönelik çeşitli kanunların çıkarılması,

• İngilizlerin finansa ve finans yapılanmasına önem vermesi,

• Kömür ve demir yönünden (temel enerji kaynakları) zengin olması,

• Coğrafi yönden Britanya Adası'nın Avrupa'daki siyasî karmaşanın dışında kalması...

Bu sebeplerin yanında sanayi inkılâbını hazırlayan birçok ekonomik faktör de bulunmaktaydı. Hollanda'nın 17. asırdan itibaren tarım alanında geliştirdiği teknikler başarıyla ve hızla İngiltere'ye aktarıldı. Öte yandan, sığır besiciliğinde kullanılan şalgam, İngiltere'de önemli bir ürün hâline geldi.²⁵⁸ Bataklıklar kurutularak, tarım için yeni araziler oluşturuldu. Tarım dergileri yayımlanarak çiftçilere dağıtıldı.

Sanayi inkılâbının itici gücünü tekstil sektörü oluşturmaktaydı. İpliğin eğirme tekniğinin gelişmesi 1716 yılında iplik bükme için çıkığın bulunması sayesinde gerçekleşti. 1733 yılında dokuyan mekiğin bulunması, 1767'de iplik eğiren tezgâhın bulunması İngilizleri tekstilde öne çıkardı.

Yeni süreçteki teknik değişim ve ilerlemenin bir diğer öncüsü de, su pompası tekniğinin kullanılmasıydı. Madenlerde biriken suların pompalar yardımıyla dışarı atılması, maden işletmelerinin daha verimli hâle gelmesine yol açtı.

1763 yılında İskoçyalı James Watt'ın geliştirdiği buhar makinesi; hem tekstil sanayisinde, hem de buharlı gemi-tren taşımacılığında büyük bir atılma yol açtı. 1807 yılında Amerikalı Robert Fulton buharlı makineyi gemilere uyguladı ve ardından buharlı gemiyle ilk düzenli okyanus ötesi seferleri 1840 yılında başlamış oldu. 1825 yılından itibaren buharlı makine lokomotiflerde de kullanılmaya başladı. Bu teknik gelişmelerin yardımıyla hız kazanan ve bir asır süren keşifler, esir ticaretinin sağladığı ekonomik rant, korsanlık, sömür-

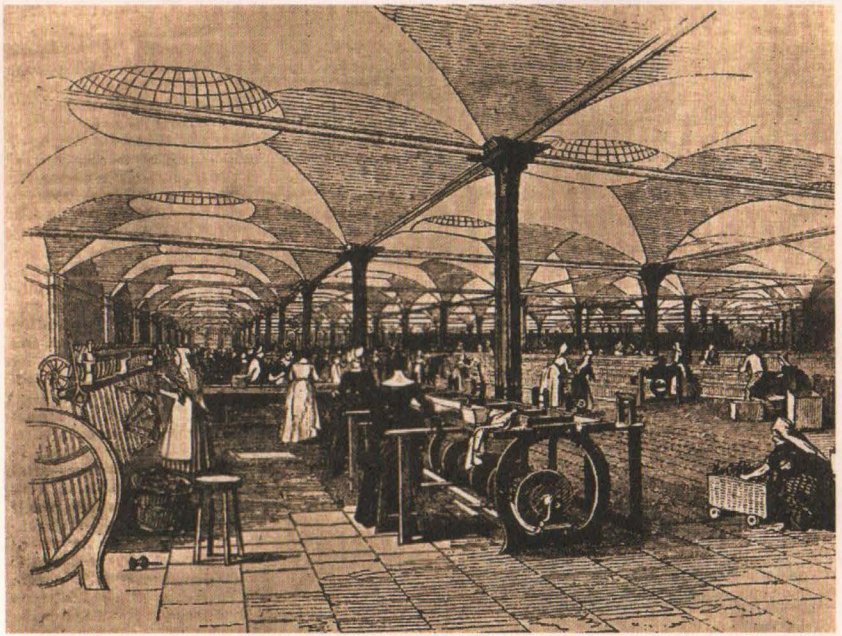
²⁵⁸ Bu etli pancar, birçok ülkede yemeklik veya hayvan yemi şeklinde kullanılır. Diğer kültür bitkilerinin çoğunda olduğu gibi, şalgam da eski Yunanlılar ve Romalılar tarafından kullanılmıştır.

gelere yönelik ticaretin artması; İngiltere'yi bu dönemde dünyanın en zengin ülkesi yaptı.

1844'te Samuel Morse, Amerika Birleşik Devletleri'nde ilk ticarî amaçlı telgraf servisini hizmete soktu. 1876 yılında Alexsander Graham Bell telefonu buldu. Öte yandan tarım teknolojisinde birbiri ardına büyük gelişmelere Almanlar öncülük etti. Pancardan şeker üretilmeye başlandığı gibi sun'î gübre de ilk kez Almanyada üretildi. 1834 yılında Amerikalı bir mühendisin biçerdöveri icadıyla zirâî gelişme çok önemli bir eşiğe ulaştı. Ayrıca 1830 yılından itibaren madencilik alanındaki gelişmelere paralel olarak kömür üretimi hızla arttı. Kömürün artışıyla demir ve çelik üretimi de hız kazandı. Böylece önce İngiltere'de, ardından tüm Batı Avrupa'da; köprüler, kanallar, demiryolu ve kamu binaları yapımı da hız kazandı.

Sanayi devriminin ilk yıllarında Avrupa ülkeleri arasındaki ticaret, 1750 yılından itibaren çok arttı, ama ürünler yetersizdi. İhracat kapasitesi en yüksek ülke İngiltere idi ve tekstil en çok talep edilen üründü. Tekstil, gıda ve diğer tüketim malları köylerde ailelerce üretilir ve tüccarlarca kentlerde satılırdı. Bazı ürünler ise kentlerde atölyelerde yapılırdı. Ürünler pahalıydı ve talebi karşılamıyordu. Bazı tüccarlar, koyun yetiştirenlerden yün toplayıp köylü kadınlara iplik yaptırıyordu. Sonra iplikler, köylerde kumaş olarak dokutulup boyatılıyordu. Bu işler köylülerin boş zamanında yapıldığı için maliyet düşüktü. Bazı tüccarlar ise, büyük binalar yaptırıp orada kadın ve çocuklara iplik ve kumaş ürettirirdi. Tekstil tüccarlarının bu sistemini diğer sektörler de benimsedi. Uçan mekik ve yeni çıkırcık, üretim hızını artırdı. Bazı tüccarlar, buhar gücü kullanan büyük fabrikalar kurdu. Ürünlerini buharlı gemilerle ihraç eden tüccarlar, milletler arası şirket sahibi oldu. Buhar makinesi, buharlı tren ve buharlı gemiler geri kalmış ülkelere ihraç edildi. İngiltere, sömürgeleri ve sanayi ürün ihracı sayesinde büyük bir imparatorluk hâline geldi.

*Alınız ilmini Garb'ın alınız san'atını,
Veriniz hem de mesâînize son sür'atini!*

(Mehmed Âkif)

SANAYİ İNKILÂBININ

AVRUPA ve DÜNYAYA ETKİSİ

SANAYİ İNKILÂBININ AVRUPA ve DÜNYAYA ETKİSİ

Alınız ilmini Garb'ın alınız san'atını,
Veriniz hem de mesâînize son sür'atini!
(Mehmed Âkif)

Sanayi İnkılâbının, dünyanın üretim atölyesine dönüşen İngiltere'den başlayarak; Amerika, Fransa, İtalya, Almanya, Hollanda ve Rusya'ya yayılması, öncelikle Batı dünyasının çehresini köklü bir biçimde değiştirmeye başladı. Sanayileşmenin sağladığı imkânlarla, Batılılar; iktisadî yönden güçlenen bir devlet düzenine, kendini yenileyen bir toplum yapısına, insan hayatını kolaylaştıran bilim ve teknik alanındaki gelişmelerin önünü açan bir eğitim sistemine sahip oldu. Asya, Afrika ve Amerika kıtasında; sömürgecilik ve ticaret yoluyla, dünyanın kalan bölümüne üstünlüklerini adım adım hissettirdiler.

Özellikle İngiltere'de yapımına ağırlık verilen asfaltlanmış yollar, ülke içi ulaşımında mesafeleri kısaltarak büyük kolaylıklar sağladı. Yağışlı havalarda da kullanılabilen bu yeni yollar, oldukça rahat ve dayanıklı nitelikteydi. 1860 yılında zemini sertleştirmek için buharlı silindir devreye sokuldu. Rıhtım ve liman inşaatlarına ağırlık verilmesi, taşıma ve ulaşım problemlerini azaltarak sanayinin hammadde ve pazar ihtiyaçlarının daha rahat karşılanabilmesini mümkün hâle getirdi. Öte yandan Liverpool ile Manchester arasında düzenli olarak mal ve yolcu taşıyan ilk modern demiryolu servisi hizmete sokuldu. Göz kamaştıran çok katlı pamuk ipliği fabrikaları, demir konstrüksiyonlu yeni

bina tekniğinin uygulandığı ilk fabrikalardı²⁵⁹. Birleşik Krallık, 1850'de okyanuslarda çalışan gemilerin ve dünyadaki demiryollarının yarısına sahipti.²⁶⁰

Sanayi İnkılâbının getirdiği köklü değişikliklerin başında, hızlı nüfus artışı ve köyden kentlere göç yer almaktaydı. 1700'lerde Londra'nın nüfusu yaklaşık yarım milyondur. Bunun dışında, nüfusu 10.000'den fazla sadece üç şehir bulunmaktaydı.²⁶¹ 1800'lerde Londra'nın nüfusu bir milyonu da geçmişti. 1800 yılında 188 milyon olan Avrupa nüfusu; 1850 yılında 266 milyona, 1900 yılında ise 401 milyona yükseldi.²⁶²

Sanayileşmenin sonucunda şehirleşme süratle arttı ve işletmelere yakın yerlerde kurulan yerleşim birimleri, yeni ve kalabalık kent toplumunu oluşturdu. Kapalı ve herkesin birbirini tanıdığı tarım toplumundan, sosyalleşmenin süratlendiği yeni ve denetimden uzak kozmopolit bir topluma geçildi. Sanayi öncesi şehirlerinde hâkim olan kilise ve katedral kulelerinin yerini, artık duman tüten bacalarıyla fabrikalar aldı. Gelenekten gelen tarım toplumu ve köy hayatı, belirleyici ekonomik faaliyetler olmaktan çıktı. Oldukça kısa bir zaman dilimi -yaklaşık yüz elli yıl- içerisinde; köylü ve zanaatkâr toplumlar, makine kullanan ve muhasebe kaydı tutan toplumlara dönüştü. Yeni kentler, genellikle demir ve kömür madenlerinin çıkarılıp işlendiği bölgelerde yoğunlaşmıştı. Avrupa'da maden kuşağı alanlarından en önemli olanları; Ruhr Vadisi, Saksonya ve Silezya'dır.

En erken endüstrileşmiş Belçika ve İngiltere gibi ülkelerde, 1939 nüfusu ile mil kareye 700 kişi düşmekteydi. Her nüfus sayımında, insanların artan bir yüzdeyle kentlerde yaşamaya başladığı görülüyordu. 1920'de kent nüfusu; Almanya'da % 60'a ulaşmış, İngiltere ve Galler'de ise % 80'i aşmıştı. Tarımla uğraşan nüfus, toplam ücretli işçilerin 1/3'ü veya 1/4'ü oranına gerilemişti. İngiltere'de bu oran 1/10'un da altına düşmüştü; buna karşılık maden ve imalat sektörlerinde çalışanlar, toplam nüfusun 1/5'ine, bazen de 2/5'ine ulaşüyordu. Çok sayıda serbest meslek erbabı ve görevlisi vardı. Öyle ki, XIX. yüzyılda endüstri kentleri yaklaşık 6-10 kat artmıştı.²⁶³

Sanayi İnkılâbıyla oluşan ekonominin, sanayi öncesi ekonomiden ayrıldığı üç ana nokta bulunmaktadır. Bu farklılıklar; sınıai ve sosyal yapıda, daha yüksek verimlilikte ve hayat standartlarını yükselten ekonomik büyüme hızlarında

²⁵⁹ Phyllis Deane, İlk Sanayi İnkılâbı, s. 89, TTK Basımevi, Ankara, 1994.

²⁶⁰ J. M. Roberts, Avrupa Tarihi, s. 447, İnkılâp Kitabevi, 1996.

²⁶¹ Phyllis Deane, a.g.e., s. 12.

²⁶² İshak TORUN, C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, c. 4, sa: 1, s. 183.

²⁶³ İshak TORUN, a.g.m., s. 185.

görülmektedir. Ayrıca hem Batı toplumlarında hem de Batılılaşan toplumlarda; teknolojik gelişme, hayati seviyede ehemmiyet verilen bir kural hâline geldi.

Erken dönem sanayileşmenin etkili ve olumsuz sonuçları arasında, işçi sınıfının çalışma şartları ile insan onurunu ayaklar altına alan yoksulluk sayılabilir. Köy hayatının ve gelenekten gelen değerlerin etkisiyle oluşan toplum dayanışması, kalabalık şehirlerde yoktu. Bîçare işsizler, ağır şartlarda çalışmak zorunda bırakılan işçiler, kent hizmetlerinin henüz istenilen ve gereken seviyede olmayışı; emekçi kitlelerin hak arama mücadelesini, işçi haklarını ve toplum çalkantılarını beraberinde getirdi. Çalışma saatleri, işçi hakları, grev gibi konular insanlığın gündeminde önemli yer işgal etmeye başladı. Sosyalizm düşüncesi, liberal ekonomik büyümenin paylaşma ve insanî noktadaki zaaf- larına karşı ciddi bir akım olarak gelişmeye başladı. *Londra'nın East End kesimindeki gecekondu mahalleleri; görenlere yoksulluk, pislik, hastalık ve mahrumiyetten oluşan korkunç bir manzara sunuyordu. Genç bir Alman işadamı olan Friedrich Engels, 1844'te İngiltere'de «İşçi Sınıfının Durumu» adlı ses getiren bir kitap yazdı. Kitap, Manchester'daki yoksulların içinde bulunduğu dehşet verici şartları ortaya koyuyordu. Bunun ardından pek çok yazar benzer tezleri dile getirdi. Fransa'da yoksul Parislilere «tehlikeli sınıflar» adı verilmişti.*²⁶⁴

SANAYİ İNKILÂBİ ve OSMANLI

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'la beraber (1839-1876) sanayi alanında önemli sayılabilecek atılımların yapıldığı bilinmektedir. Osmanlı yöneticilerinin, topraklarını koruma adına, Batı Avrupa ülkeleriyle amansız bir rekabeti sürdürmeye çalıştığı bu süreçte; rakiplerinin esaslı atılımlarının farkında olarak Tanzimat aydınlarının da desteğiyle, toparlanma ve devlet yapısını yeniden şekillendirme gayreti içerisinde oldukları bilinmektedir. Osmanlı Devleti; İngiltere'deki büyük sanayileşme hareketinden biraz önce, daha çok askerî alanda yoğunlaşan ve Avrupa ile rekabeti mümkün kılacak seviyede imalâthanelere sahipti. Sanayi İnkılâbı, Osmanlı Devleti'nin öncelikle kâğıt ve kumaş sanayisinin sarsıntı geçirmesine sebep oldu. Her iki sektörde de gereken adımlar atılamadı ve günün ihtiyaçlarını karşılayacak boyutta işletmeler ve fabrikalar oluşturulamadı. III. Selim döneminde, 1805 yılında Beykoz'da bir kumaş fabrikası ile Boğaziçi'nde bir kâğıt fabrikası kurularak sanayi alanında sınırlı da olsa bir ilerleme sağlandı. 1827 yılında Eyüp'te bir iplik fabrikası, 1830 yılında Bey-

²⁶⁴ J. M. Roberts, a.g.e., s. 447.

koz'da modern bir tabakhane ve ayakkabı imalâthanesi kuruldu. Tophane civarında tomruk bıçkı tesisi hizmete girdi. Tophane'de bakır haddehanesi çalıştırılmaya başlandı. 1840 yıllarında Tophane'deki top döküm tesisi ve tüfekhane, hayvan gücü yerine buhar makinesiyle çalışır hâle dönüştürüldü.

Zeytinburnu demir tesisleri, izâbe (eritme) fırınından hemen her türlü ihtiyaç maddeleri imalâthanelerine kadar çeşitli birimlerden oluşuyordu. Hemen yanı başında ise, bu işletmelerde çalışacak vasıfta elemanlar yetiştirmek amacıyla bir teknik okul kurulmuştu. Zeytinburnu'ndaki bu sanayi tesislerinin çevresinde; ayrıca bir iplik ve kumaş fabrikası, bir basmahane ve ikinci bir demir izâbe fırını bulunmaktaydı. Bu işletmelerin yanı başında ise küçük buharlı gemilerin inşası için bir tersane oluşturulmuştu.

1840'lı yıllarda Hereke'de ipek iplik dokuma fabrikası kuruldu. Görüldüğü gibi daha çok İstanbul ve çevresinde oluşturulan yeni sanayi işletmeleri, Batı'nın buhar teknolojileriyle çalışan fabrika ve işletmeleriyle boy ölçüşemeyecek seviyedeydi. Ancak arka arkaya sürdürülmek zorunda olunan müdafaa savaşları gailelerine rağmen yine de sanayi yatırımları devletin gündemindeydi. İdareciler; bu alandaki âcil eksikleri gidermek üzere, eldeki imkânlar nisbetinde çaba göstermekteydi.

Öte yandan İstanbul dışında da bazı sanayi tesisleri faaliyet hâlindeydi. Osmanlı döneminin sınırlı sayıdaki bu işletmeleri arasında; İzmit kâğıt fabrikası, Bursa mensucat fabrikası, Balıkesir aba fabrikası, bugün Bulgaristan sınırları içinde bulunan Samako'daki top güllesi üretilen dökümhane ve çuha fabrikası ile İslimiye'deki yün ve iplik fabrikası sayılabilir. Ne yazık ki, yoğun emek ve sermaye ile kurulan bu fabrikalar; çağın gereklerine uygun bir biçimde geliştirilemediği gibi, iyi de işletilemedi. Makine, yedek parça, mühendis, kalifiye eleman ve uzman işletmeci açısından dışarıya bağımlı kalındı. Nihayet bu işletmelerden Feshane, Baruthane, Hereke dokuma ve Paşabahçe cam fabrikaları hariç, diğerleri ilgisizlik ve kötü yönetilme sonucunda kepenk kapatmak zorunda kaldılar.

Sanayi İnkılâbının dünya genelinde lokomotif sektörü olan dokumacılık, Osmanlı'da öteden beri güçlü ve milletlerarası etkinlikte bir sektördü. Özel sektör de ilk büyük yatırımlarını bu alanda gerçekleştirmişti. 1838 yılında sadece Bursa'da 50 kadar ipek fabrikası bulunmakta ve bu işletmelerde 4500 işçi istihdam edilmekteydi. Ege Bölgesi'nde daha çok dokuma alanında ve yabancı sermayenin öncülüğünde kurulan boyama ağırlıklı fabrikalar, bir süre sonra yerli esnaf loncalarının muhalefeti yüzünden kapanmak zorunda kaldı. Öte

yandan, Ege Bölgesi'ne ekonomik canlılık kazandıran dokuma işletmeleri; kapitülasyonlar çerçevesinde oluşturulan ithalât rejimine bağlı olarak düşük gümrüklerin Batılı firmalara sağladığı avantajlar karşısında rekabet gücünü koruyamayarak ortadan kalktı.

Her şeye rağmen çağının en büyük devletlerinden biri olan Osmanlı, iç ve dış sebeplerle Batı'nın gerçekleştirdiği cesâmette bir sanayi inkılâbını gerçekleştiremedi. Bunun yanı sıra, orta ölçekli ve irili ufaklı el tezgâhları da geliştiremedi. Bunun sonucu olarak Osmanlı ekonomisi; Batılı ülkelerin gümrüklere yığdığı ucuz, çeşitli ve kaliteli ürünlerin baskısı altına girdi. Kısacası Osmanlı Devleti; birliğini koruma, sınırlarında istikrarlı bir yapı oluşturma mücadelesinde rakiplerinden askerî, teknik ve bilhassa ekonomik olarak geride kaldı.

Dönemin Tanzimat aydınları ve yüksek Osmanlı bürokratları, sanayi ve kalkınma konusunda Batılı ülkelerdeki gelişmeleri endişeyle izliyor ve kalemleriyle halkı bu gelişmeler konusunda bilgilendiriyordu. Ahmed Cevdet Paşa (1822- 1895), Namık Kemal (1840-1888), Ali Suâvî (1839-1878), Münif Paşa (1830-1910), Şinâsî (1826-1871) gibi aydınlar; İstanbul ve Osmanlı merkezlerinde çıkardıkları veya Avrupa'da çıkarmak zorunda kaldıkları dergi ve gazetelerde, Osmanlı'nın geri kalış sebeplerini sorguluyorlardı. Aynı zamanda Batı'nın sanayi, teknik, ticaret, eğitim ve kültür alanındaki hamlelerini gündeme taşıyarak Osmanlı ile aralarındaki gelişmişlik farkının sebeplerini tartışıyorlardı.

Özellikle modern Batı medeniyetini yakından gören kişilerce kaleme alınan ve tasvirî nitelikteki bu yazılarda, Osmanlı ricâlinin zihinlerini istilâ eden hayret ve tedirginliği gözlemlemek mümkündür. Yaklaşık üç buçuk yıl (17 Mayıs 1867-24 Kasım 1870) kadar Batı'da kalan, olup biteni yakinen gözlemleyen Namık Kemal'in;

"Bütün memâlik-i mütemeddineyi dolaşmaya ne hâcet! İnsan yalnız Londra'yı imân-ı nazarla temâşâ eylese, göreceği bedâ'î' akla veleh getirir. Londra'ya enmûzec-i âlem denilse mübâlâğa değildir. Rûy-ı arzda mevcut olan âsâr-ı terakkinin fotoğraf ile resmi alınmış olsa, medeniyet-i hâzırayı ancak Londra kadar gösterebilir. (...) Fabrikalarına girilse, dehşetten vücutta tüyler ürperir! (...) Kerâmet-i mârifet oralarda demiri altın, kömürü gümüşe tahvil eylemiş. (...) Bu saâdet yalnız Londra'ya veyahut mücerret İngiltere'ye mahsus değil; Fransa'nın, Almanya'nın, İsviçre'nin, Amerika'nın derecât-ı mütefâvite ile her tarafına şâ-mildir. (...) Ey ihvân-ı vatan, nice bir bu zalâm-ı gaflet!?. Nice bir bu hâb-ı ten-perestâne? İdrakten mi kaldık? Biz de bir fen öğrenmeye çalışalım! Ellerimiz tutmaz mı oldu? Biz de yeni bir şey yapalım da meydana çıkaralım!"

Namık Kemal başka bir makalesinde de şu düşünceleri işlemekteydi:

“... Tarîk-i terakkîde olan akvâmın hâlini gördük, kendi mesleğimizi de biliyoruz ya! Onlar da bizim gibi bir dakika sonra yaşayacağını sahihen bilmez ve nihayet yüz seneden ziyade yaşayamayacağını yakînen bilir birer mevcûd-ı fânî iken, dünyaya kazık kakacak sûrette taştan yontulmuş ve belki demirden dökülmiş saraylarda oturmaya çalışıyorlar. Biz sırf kendimiz gibi ancak yüz sene kâbil-i bekâ ve her dakika bir hâdisenin şerrine fedâ olan tahta çadırları ihtiyar ediyoruz. Onlar beş yüz sene sonra makinelerini idare için iktizâ eden kömürün şimdiden tedârikine çare düşünüyorlar. Biz beş gün sonra midemizin hareketi için kat'ıyyü'l-vücûb olan gıdanın esbâb-ı istihsâlini bile düşünmüyoruz. Onlar vatanın her cihetinde demiryolu yapmayı bâis-i hayat addediyorlar. Biz yalnız pâyitaht-ı saltanatın bir köşeciğinde yapılan tramvayı, illet-i memat (ölüm illeti) biliyoruz. Onlar iktizâ ederse kendi karınlarını aç bırakıyorlar, çocuklarının fikirlerini besliyorlar; biz düğününde ahabına ziyafet vermemek korkusuyla çocuklarımızı mektebe başlatmıyoruz da nimet-i mârifetten mahrum ediyoruz.”²⁶⁵

Ahmed Mithat Efendi şöyle diyordu:

“Bugün yalnız bir cüz'ünü görmüş bulunduğum makineler Avrupa terakkiyât-ı mâddiyesinin gerçekten hayret-fermây-ı ukûl-ı müdekkikîn olacak dereceyi çoktan bulmuş da geçmiş bile olduğunu teslim eyledim. (...) Avrupâda beni gerçekten meftûn ve mütehayyir eyleyen şey, terakkiyât-ı mâddiyeden ibaret olup bunun da asıl hayran olmaya şâyân olan ciheti, makinelerden ibarettir.”

Paşa, bu cümlelerle Batı medeniyetinin sadece maddî ve sanayi alanındaki hamlelerini önemsediyiğini vurgulamaktadır.

Ziya Paşa'nın;

Diyâr-ı küfrü gezdim, beldeler, kâşâneler gördüm
Dolaştım mülk-i İslâm'ı, bütün vîrâneler gördüm.

mısraları da Tanzimat aydınlarının Batı medeniyeti karşısında ne denli eziklik duyduğunu göstermektedir.

²⁶⁵ Namık Kemal'de Terakki ve Maârif (İbret, 1 Haziran 1288, Nu. 1)

*Bitkin düşmüşleri, Zavallıları ver bana!
Özgürce soluk almaya hasret, Bîçare kalabalığı
getir! Sefillere yer yok, Bereketli kıyılarında.
Bana evsizleri gönder! Fırtınanın savurduklarını.
Sana fenerimi tutuyorum, Altın Kapı'nın
yanında... (Emma Lazarus)*

Fırtınanın Savurduğu Bir Halkın Mücadelesi

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN KURULUŞU (1783)

Fırtınanın Savurduğu Bir Halkın Mücadelesi AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN KURULUŞU (1783)

Bitkin düşmüşleri, Zavallıları ver bana! Özgürce soluk
almaya hasret, Bîçare kalabalığı getir! Sefillere yer yok,
Bereketli kıyılarında. Bana evsizleri gönder! Fırtınanın
savurduklarını. Sana fenerimi tutuyorum,
Altın Kapı'nın yanında... (Emma Lazarus)

AMERİKA'DA KOLONİLERİN KURULMASI

Amerika kıtası, Kristof Kolomb'un 1492 yılında yeni kıtaya ayak basmasından bir süre sonra Avrupa sömürgeciliğinin yoğun hücumuna maruz kaldı. Amerika'ya ilk ayak basanlar İspanyollar olduğu için, kıtanın ilk ve önemli sömürgelerini elde etmede kazançlı çıkan da İspanya devleti oldu. Genç kıtada sömürge arayışı kervanına 1500'de Portekizler, 1534'te Fransızlar, 1603'te de İngilizler katıldılar.

Amerika'ya yerleşim amacıyla ilk gelen göçmenler ise tamamı erkeklerden oluşan küçük bir İngiliz kolonisi oldu. İngiliz göçmenler, öncelikle Jamestown adasına yerleşerek orada bir kasaba kurmayı başardılar. Daha sonra İngiltere'den 90 genç kız taşıyan bir gemi daha geldi. Bunlar, nakliye masraflarına karşılık gemi sahiplerine 120 libre tütün vermeye râzı olan göçmenlere eş olarak verildi. Aynı şekilde gemilere doldurularak getirilen zenciler de göçmenlere köle olarak satıldı.

Böylece Amerika'daki ilk sömürge dönemi, 1608 yılında İngiltere'den

gelen yaklaşık 100 kişilik bir grubun Virginia bölgesine yerleşmesiyle başladı. Daha sonraları Avrupa'daki birçok ülke bu göç hareketine katılmış ve artan göç hareketleri neticesinde Amerika'da «koloni» adı verilen yerleşim birimleri oluşmuştur. Zamanla kıtada önemli bir ekonomi oluştuğunu gören Avrupa ülkeleri bu koloniler için paylaşım savaşına giriştiler. Bu mücadelelerden en kârlı çıkan ülke yine İngiltere oldu. Sonuçta Amerika'daki tüm koloniler İngiltere'nin büyük bir sömürgesi hâline geldi.

İngiltere zamanla koloniler üzerindeki hâkimiyetini genişletti ve desteklediği göç hareketleri ile kıtadaki ağırlığını daha da artırdı. Amerika topraklarına ilk yerleşenler arasındaki en kalabalık grubu İngilizler oluşturmıştı. Kolonilerde devrimi savunan kesimin önde gelenlerinden biri olan Thomas Paine, İngiliz asıllı olmasına rağmen 1776'da şöyle yazmıştı:

“Amerikalıların anayurdu Avrupadır; İngiltere değil.”

Bu sözler sadece Büyük Britanya'dan gelen grupları değil; İspanya, Portekiz, Fransa, Hollanda, Almanya ve İsveç göçmenlerini de tanımlıyordu. Bununla birlikte 1780 yılında her dört Amerikalıdan üçü ya İngiliz idi ya da İrlanda kökenliydi. Amerika kıtasında tarih boyunca İngiliz dili ve kültürünün hâkimiyetini sağlamış olan da buydu.²⁶⁶ ABD, Kanada ile beraber batı medeniyetin kıtadaki uzantısıdır. Avrupa ile temel ortak noktası; iktisâdî ve sosyal sistem olarak serbest teşebbüs ve piyasa ekonomisini, siyasî rejim olarak da demokrasiyi kabul etmiş olmasıdır.

ABD'yi kuran göçmenler, Avrupa'daki dinî ve siyasî baskılardan ve iktisâdî zorluktan kaçarak geliyorlardı. Böylece içlerinde Avrupa'ya karşı derin bir kırgınlık ve husumet taşıyorlardı. İnanç ve yoksulluk fırtınasının savurup okyanus dalgalarına karıştırdığı acılı bir kuşak olarak yeni kıtaya ilticâ etmişlerdi. Göçmenlerin sadece maceraperest serseriler olmadığı muhakkaktır. Amerika onlar için özgürlük ve fırsatlar beldesiydi. Bu beldede hem din ve mezheplerine göre özgürce yaşayabilir hem de hakkıyla çalışarak zenginleşebilirlerdi.

Bu sebeptendir ki, Amerika Birleşik Devletleri; mücadelecî ve diri bir toplumun, başta din ve vicdan hürriyeti olmak üzere, inanç, düşünce ve teşebbüs hürriyeti gibi temel hakları esas alarak kurduğu bir devlettir.

²⁶⁶ İhsan Burak BİREÇKİ Dr., History Studies ABD ve Büyük Orta Doğu İlişkileri Özel Sayısı, s. 83-84.

Çok geçmeden Amerikalı yeni bir kuşak doğmaya başladı. Amerikan kolonileri, kapılarını yeni göçmenlere de açık tutarak zamanla daha da kalabalıklaştı. Nitekim Kuzey Amerika'ya göç edenler; kalıcı olarak yerleşmek düşüncesiyle, ailelerini de yanlarında getirmişlerdi.

Kıtaya göçü câzip hâle getiren sebepler şunlardı:

Uygun fiyata elde edilebilen arazi bolluğu, yiyeceklerin bol ve ucuz olması, işçi ücretlerinin aileleri rahat ettirecek düzeyde yüksek olması, insanların istedikleri din ve mezhebe uyma konusunda son derece özgür olmaları...

Gerçekten de Kuzey Amerika'ya göç edenler, kıtanın güneydeki parçasına gelenler gibi altın ve elmas bularak zengin olup ülkelerine dönmek hırsıyla değil; Avrupa'da yaşadıkları dinî baskılardan, işsizlik ve yoksulluktan kurtulmak, kendilerine özgürce yaşayacakları yepyeni bir ortam oluşturmak amacıyla göç etmişlerdi.

Halil İNALCIK, ilk koloniler için şöyle demektedir:

“İngiltere’de 1730-1760 döneminde din meselesindeki tartışma konuları Katoliklik, Protestanlık, Anabaptizm ve Püritanizm idi.”

İngiliz devleti Püritenleri kanun dışı sayıyordu. Püritenler ağır baskılara maruz kalıyor, takibata uğruyor, yakalananlar cezalandırılıyordu. Bu nedenle Püritenler önce Hollanda'ya kaçtılar. Hollanda'da tutunamayınca bu kez kendi hayatlarını ve dinî inançlarını yaşamak için uzak bir memleket olan Amerika'yı seçtiler. Püritenlerin çoğunlukta olduğu bölgelerde tekstil sektörünün çökmesi, üst üste bereketsiz mahsul alınmasından doğan açlık tehdidi, hastalıkların patlak vermesi, suç oranının artışı ve yüksek vergiler; göçü tetikleyen ve halkın İngiliz Kralı'na olan öfkesini artıran temel sebeplerdi.

Püritenler bu şartlar altında özgürce ibâdet edebilecekleri ve işlerini kurabilecekleri yeni bir toprak hayal ediyorlardı. Nitekim 1641 yılında 14 bin Püriten ilk defa Massachusetts'e, Amerika'nın kuzey kısmına, sonra güneye koloni hâlinde yerleştiler. İşte ilk Amerikan kolonisi böyle doğdu. Bu olay; «Büyük Göç» olarak bilinmektedir. Amerika'nın nüfusu 1760 yılında sadece 13 kolonide yaklaşık 1 milyon 600 bin kişi idi. 1790'da 4 milyon, 1840'da 17 milyon oldu. Politik zulümlerden kaçan, dinî ve iktisâdî hürriyet isteyen birçok insan Avrupa'dan okyanusu aşp Amerika'ya geliyordu. İrlandalıların göç sebebi ise kıtlıktı.

Bu insanların Amerika'yı adanmış bir toprak görmelerinin görünür sebeplerinden biri, bu toprakların nisbeten boş ve kimseye ait olmamasıydı. Göçmenlerin oluşturduğu seyyar sınır, her yıl batıya doğru ilerliyordu. Böylelikle göçü göze alanlar en uç noktaya giderek kendi öz varlıklarının efendisi oluyordu. Virginia'ya gelenler, genellikle beş parasız maceraperest altın avcılarıydı. Esnaf ve çiftçiler ise onlardan sonra gelerek bölgeyi daha da şenlendirmişlerdi. İngiliz göçmenler, yerleştikleri Jamestown kasabasında toprakla çok fazla ilgilenmediler ve daha rahat bir hayat için altın ve gümüş gibi değerli maden avına yöneldiler.

Anavatandaki yönetim şekli, sömürgelerde de uygulanıyordu. Meselâ; İngiltere'deki Kral'a, Lordlar ve Avam Kamarası'na karşılık; kolonilerde Vali, Konsey ve Temsilciler Meclis'i bulunuyordu. Kral'ın tayin ettiği vali ile koloninin yasama meclisi arasında genellikle vergi konusunda tartışmalar yaşanıyordu. Kolonilerin hürriyet ve haklarla ilgili mahallî anayasaları vardı. Bazı koloniler; ticaret şirketleri ve büyük toprak sahipleri tarafından, bazıları da dinî sebeplerle göç edenler tarafından kurulmuştu. İngilizlerin kolonilerdeki iskân ve yönetim şekli farklıydı. Kral, istediği birini vali olarak tayin eder, vali de «Kral adına» toprakları idare ederdi. Kral, özel şahıslara veya şirketlere bir miktar arazi tahsis edebilirdi. Göçmenler; anavatanın himayesinde, bir siyasî oluşuma gidebilir, kendilerini yönetebilirdi.

KOLONİLERDE ARTAN HUZURSUZLUKLAR

İngiliz yönetiminin, kolonilerin ithal ettiği şeker vergi koyması ve bazı resmî evrakta zorunlu damga vergisi uygulaması gibi girişimler; İngiltere ile koloni yönetimleri arasında ciddi bir problemin çıkmasına yol açtı. 13 koloni temsilcisinin görüşleri alınmadan merkezî yönetimin tek taraflı kararlar alması, halkta büyük tepkilere sebep oldu. Daha önce koloniler, merkezî yönetimden kopmak ve bağımsızlık yolunda adım atmak gibi bir girişimde bulunmamışlardı. Ancak uzun yıllar içerisinde kolonilerde birçok yönetim birimi ve ciddi bir özyönetim tecrübesi oluşmuştu. Kıtaya ilk göçlerin yapıldığı tarihten 1763 yılına kadar, İngiltere'ye karşı isyana dönüşen herhangi bir ciddi ayrılık hareketi görülmemişti.

1763 tarihli «Kraliyet Bildirisi», yeni toprakların yerleşime açılmasına önemli kısıtlamalar getirdi. 1764 yılında çıkarılan «Şeker Kanunu» ile kahve, ipek ve şarap gibi lüks ürünler vergilendirildi ve rom ithalatı yasaklandı. 1764

yılındaki «Döviz Kanunu»yla sömürgelerde kâğıt para basılması yasak kapsamına alındı. 1765 yılında çıkarılan «Konaklama Kanunu» ile kolonilerde yaşayan halka, kraliyet ordularına yiyecek ve konaklama sağlama yükümlülüğü getirildi. Son olarak 1765 yılındaki «Pul Kanunu» ile bütün resmî belgeler, gazeteler, ruhsatlar ve kontratlar için pul alımı zorunlu hâle getirildi.

İngiltere meclisinin tek taraflı olarak benimsediği bu vergi kararları kit- le çapında tepkilere yol açtı. Öfkeli göstericiler; koloni yöneticilerine. İngil- tere'den ithalât yapmama çağrısında bulundular. Protestoların artması üzeri- ne Londra, vergi kararlarını geri aldı. Ancak ok yaydan çıkmış ve Amerikalı politikacılarca yürütülen; «kendilerinin temsil edilmediği bir yasama organi- nın vergi uygulaması yapamayacağı düşüncesi» halka kuvvetle benimsetilmiş- ti. Masum gösteriler yavaş yavaş siyasi ayrılık hareketine dönüşmeye başladı.

Giderek artan gösteri ve boykotlara İngiliz hükûmetinin tepkisi sert ve kanlı oldu. Amerika tarihine «Boston Katliâmı» olarak geçen 1770 olayların- da; birçok gösterici, İngiliz askerleri tarafından öldürüldü. Bu kanlı olay; Ame- rika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlığına doğru giden süreçte, çok önemli bir referans noktası kabul edilmiştir. Olayların çıkışından çıkma eğilimi göster- mesi üzerine, İngiliz hükûmeti bir kez daha geri adım atarak vergiler konu- sunda karar değişikliğine gitti. İsyanın diğer kolonilere yayılması üzerine III. George şunları söylüyordu:

“Ya onların hakkından gelmeliyiz ya da tamamen kendi hâllerine bırakmalıyız.”²⁶⁷

Her şeye rağmen İngiltere ile koloniler arasında vergi konusunda çekiş- meler devam ediyordu. Nitekim Amerikalılar sadece çaya uygulanması karar- laştırılan vergiyi de kabul etmediler. Amerikalıların İngiltere'den sömürgelere çay getiren üç İngiliz gemisine saldırıp çayları denize atmaları üzerine, İngil- tere bu çayların bedellerinin ödenmesini istedi ve Boston limanını abluka al- tına aldı.

İngiltere hükûmeti; ayrılıkçılara karşı, geri adım atmama ve merkezî yö- netimin gücünü pekiştirme adına yeni kanunlar çıkardı. Kanada'nın geleceği için önemli bir yasa olan «Québec Kanunu», Amerikalıların ayrılıkçı eğilim- lerini daha da körükledi. Kanada sınırlarının güneye kadar inmesini batıya yayılma arzusu önünde engel gören Amerikalılar, 1774 Eylül'ünde Philadelp-

²⁶⁷ J. M. Roberts, Avrupa Tarihi, İnkılâp Kitabevi, İst., s. 416.

hia'da bir kongre toplamayı başardılar. Bu tarihi kongrede koloni temsilcileri; İngiltere Krallığı ile ticarî ilişkilerin askıya alınmasını, «Québec Kanunu» dâhil kolonilere vergileri düzenleyen yasaların yürürlükten kaldırılmasını kararlaştırdı.

Bu gelişmeler üzerine iş iyice karıştı ve İngiltere ile bağımsızlık yanlıları arasında ilk silâhlı çatışmalar başladı. Artık «Bağımsız Amerika» ve «Amerika Amerikalılarıdır» düşüncesi hızla yayılmaktaydı.

Nisan 1775'te bağımsızlık yanlıları, Massachusetts eyaletine bağlı Lexington'da yerleşimcilerin topladığı silâhlara el koymaya çalışan İngiliz müfreze-sine ateş açtı. Çıkan çatışmalar tam bağımsızlık sürecini daha da hızlandırdı.

Koloni liderleri, 1776 yılında; Thomas Jefferson'un kaleme aldığı bağımsızlık bildirgesini yayımladı.

AMERİKAN BAĞIMSIZLIK BİLDİRGESİ (1776)

4 Temmuz 1776 tarihli kongrede, «13 Amerika Birleşik Devletleri»nin oybirliğiyle kabul ettiği bildirge şöyledir:

İnsanı ilgilendiren olayların akışı içinde, bir halkın kendini bir başka halka bağlayan siyasî bağları koparmak ve tabiat kanunlarının ve Tanrı'nın ona dünya güçleri arasında bağışladığı ayrı ve eşit yeri almak gereğini duyduğu zaman; insanlığın fikirlerine duyduğu yerinde saygı, o halkı bu ayrılmaya zorlayan sebepleri açıklamakla yükümlü kılar.

Tüm insanların eşit yaratıldığını, Yaratanları tarafından kendilerine devredilemez hakların verildiğini ve; «Hayat, Özgürlük ve Mutluluğa Erişme» haklarının bulunduğu gerçeklerinin apaçık ortada olduğunu kabul ediyoruz. Bu hakları güvence altına almak amacıyla; insanlar arasında âdil güçlerini, yönetilenlerin onayından alan yönetimler kurulur. Herhangi bir yönetim biçimi, bu hedefler için zararlı olmaya başladığında; bu yönetimi değiştirmek ya da feshetmek ve güvenliklerini ve mutluluklarını etkilemesi kendilerine en muhtemel görünen bir şekilde güçlerini düzenleyerek ve yönetimin temelini o tür ilkelere dayandırarak yeni bir yönetim kurmak halkın hakkıdır. Aslında aklı-selîm, uzun bir geçmişi olan yönetimlerin sudan ve geçici sebeplerle değiştirilmemesini buyurur; bu sebeple, insanların durumlarını düzeltmek amacıyla alışlagelen yönetim biçimlerini değiştirmek yerine, kötülöklere katlanmaya

daha meyilli oldukları tecrübeyle sabittir. Ancak sürekli aynı amacın peşinde uzun bir yolsuzluklar ve zorbalıklar silsilesi, halkı mutlak bir despotizme sürüklemek niyetini açığa vurursa; o zaman böyle bir yönetimi yıkmak ve gelecekteki güvenlikleri için yeni koruyucular seçmek, o halkın hakkı ve görevidir. İşte bu kolonilerin sabırla katlandıkları durum budur ve yine bu durum, şu an onları eski yönetim biçimini değiştirmekten alıkoyan gerekliliktir. Büyük Britanya'nın şu anki Kralı'nın dönemi, hepsi bu devletler üzerinde «mutlak bir zorbalık» kurma amacıyla tekrarlanan zararların ve yağmaların dönemi olmuştur. Bunu ispatlayabilmek için gerçeklerin dürüst dünyaya sunulması gerekmektedir:

Britanya Kralı, kamu refahı için en sağlıklı ve gerekli olan kanunlara onay vermeyi reddetmiştir.

Onayı alınana kadar; yürütmeleri askıya alınmadığı sürece, valilerinin acil ve büyük öneme sahip kanunları çıkarmalarını yasaklamıştır ve kanunlar askıda kaldığında ise kanunlarla ilgilenmeyi tamamen göz ardı etmiştir.

Kendileri için paha biçilemez ve sadece zorbalılar için korkunç olan yasa- ma gücünde temsil haklarından vazgeçemedikleri sürece, geniş halk kitleleri- nin barınmalarına ilişkin pek çok kanunu çıkarmayı reddetmiştir.

Yasamayla kurumlarını, kendi fikirleriyle uzlaşmalarını sağlayana kadar tüketme amacıyla; devlet arşivinin bulunduğu yerden uzak, alışılmadık ve uygunsuz yerlerde toplantıya çağırmıştır. İnsanların haklarına yaptığı saldırılara mert ve sert bir şekilde karşı durdukları için Temsilciler Meclisi'ni devamlı olarak dağıtmıştır.

Söz konusu dağıtmaların ardından uzun bir zaman yeni temsilcilerin seçilmesini reddetmiştir. Bu yüzden devlet; dışarıdan gelebilecek bir saldırının ya da içerdeki sarsıntıların bütün tehlikelerine karşı savunmasız durumdayken, yok etme gücü bulunmayan yasama gücü halka dönmüştür.

Bu devletlerin nüfuzlarını engellemek için çabalamış ve bu amaçla; «Yabancıların Vatandaşlığa Kabul Kanunu»nu engellemiş, göçleri teşvik etmek üzere hazırlanan yasaları geçirmeyi reddetmiş ve yeni «Arazi Tahsisi» şartları oluşturmuştur.

Yargı gücü kurmak üzere hazırlanan kanunlara onay vermeyi reddederek, yargı idaresini engellemiştir.

Hâkimlerin görev sürelerini, maaşlarının miktarını ve ödeme biçimini sadece kendi iradesine bağlı hâle getirmiştir.

«Halkımıza saldırsınlar ve halkı tüketsinler» diye sayısız yeni makam oluşturmuş ve buralara büyük memur kitleleri yollamıştır.

Mevzuatımızın onayı olmadan, barış zamanında aramızda daimî ordu bulundurmıştır.

Askeriyeyi, sivil güçten bağımsız ve üstün hâle getirmeye çalışmıştır.

Bizi; anayasamıza yabancı ve kanunlarımız tarafından tanınmayan bir yargı biçimine bağlı hâle getirmek için, başkalarıyla işbirliği yapmış ve aşağıdaki sebeplerden dolayı sahte mevzuatların kanunlarına onay vermiştir:

Silâhlı birlikleri aramızda konuşlandırmak,

Bu devletleri; halklarına karşı işleyecekleri muhtemel cinayetler için, sözde yargılamalarla bir mahkeme ile cezadan korumak,

Dünyanın her yeriyle yaptığımız ticareti kesmek,

Rızâımız olmadan bize vergi yüklemek,

Birçok durumda jürili bir mahkemenin yararlarından bizi mahrum bırakmak,

Bizi işlemediğimiz suçlar yüzünden yargılanmak üzere denizaşırı yerlere götürmek,

Sınır komşumuz bir idarî bölgede; özgür İngiliz hukuk sistemini kaldırmak, keyfi bir yönetim kurmak ve aynı mutlak hâkimiyeti bu kolonilere tanıtmak üzere bu yönetimi bir örnek ve uygun bir araç hâline getirmek için bu yönetimin sınırlarını genişletmek,

Ayrıcalıklarımızı elimizden almak, en değerli kanunlarımızı yürürlükten kaldırmak ve yönetim biçimimizi kökünden değiştirmek,

Yasama kurumumuzu askıya almak ve her türlü durumda bizim için yasa koyma gücünü elinde bulundurduğunu ilân etmek...

Kendi himayesi altında olmadığımızı ilân ederek ve bize karşı savaş açmak sûretiyle yönetimden çekilmiştir.

Denizlerimizi talan etmiş, kıyılarımıza harap etmiş, kentlerimizi yakıp yıkmış ve halkımızın hayatını mahvetmiştir.

Bu sırada, barbarlık zamanlarında yapılanlardan bile daha beter ve medenî bir milletin liderine yakışmayan; gaddarlık ve zalimlik şartları altında zaten başlamış olan; ölüm, yalnızlık ve zorbalık çalışmalarını tamamlamak üzere, üzerimize yabancı paralı askerlerden kurulu büyük ordular sevk etmiştir.

Açık denizlerde esir tutulan kendi vatandaşlarımızın hepsi; kendi ülkelelerine silâh doğrultmaları, kendi arkadaşlarının ve kardeşlerinin katili olmaları veya kendi elleriyle kendilerini öldürmeleri için zorlanmıştır.

İç isyanları kışkırtmış ve sınır bölgelerinde oturan, bilinen savaş yöntemleri; yaş, cinsiyet ya da hâl gözetmeksizin herkesi yok etmek olan acımasız Kızılderili vahşileri geliştirmeye çalışmıştır.

Bu baskıların her döneminde düzeltme yapılmasını en mütevâzî şekilde talep ettik. Durmadan yinediğimiz ricalarımızın karşılığı, durmadan uğradığımız kayıplar oldu. Karakteri her şekilde bir zorbayı tanımlayan fiillerle kendini gösteren bir prens, özgür halkın hükümdarı olmak için uygun değildir.

Britanyalı kardeşlerimizden de bir şey istemiyoruz. Mevzuatlarının üzerimizde izin verilemez bir yargı gücü kurma girişimleri konusunda, onları zaman zaman uyardık. Buraya hangi şartlar altında göç edip yerleştiğimizi onlara hatırlattık. Tabii adâlet ve yüce gönüllerine seslendik; akrabalık bağlarımıza dayanarak, kaçınılmaz olarak bağlantımızı ve haberleşmemizi kesecek bu yağmaları reddetmelerini rica ettik. Fakat onlar da adâletin ve kan bağımızın fer-yatlarına kulaklarını tıkadılar. Bu yüzden; sırf gereklilikten ayrılığımızı ilân etmek ve bütün insanlığı gördüğümüz gibi onları da savaşta düşman, barışta dost olarak gördüğümüzü bildirmek zorundayız.

Bu yüzden, bu genel kongrede toplanan, Amerika Birleşik Devletleri'nin temsilcileri olarak, dürüst niyetlerimizle, dünyanın yüce hâkimine başvurarak, bu kolonilerin iyi insanları adına onların verdiği yetkiyle «Birleşik Koloniler»in özgür ve bağımsız devletler olduklarını; Britanya Krallığı'na karşı her türlü bağımlılıklarının sona erdiğini; bu kolonilerle Büyük Britanya Devleti arasındaki her türlü siyasî ilişkinin sona erdirildiğini ve sona erdirilmesi gerektiğini; özgür ve bağımsız devletler olarak savaş açmak, barış ilân etmek, ittifaklar kurmak, ticareti düzenlemek ve diğer tüm bağımsız devletlerin gerçekleştirme hakkına sahip oldukları bütün fiilleri gerçekleştirebileceklerini

ve sayılanların hepsini yapmaya hakları olduğunu resmî bir şekilde ilân eder ve yayımlarız. İlâhî takdirin korumasına dayanarak işbu bildirgenin korunması için karşılıklı olarak hayatımız, servetimiz ve mukaddes onurumuz adına ant içeriz.²⁶⁸

İngiliz hükûmetinin geçmiş yanlış uygulamalarının sayılıp döküldüğü ve kesin bir dille ayrılık gerekçelerinin ortaya konduğu bu deklârasyondan sonra artık savaş kaçınılmaz hâle geldi.

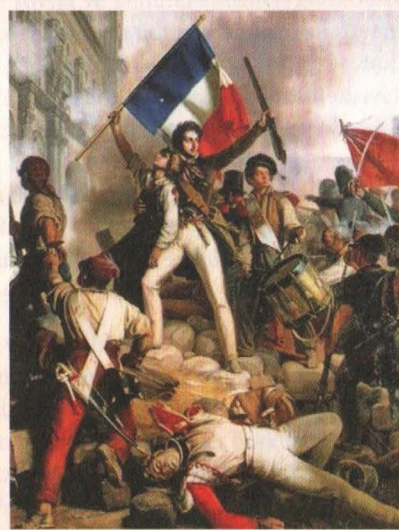
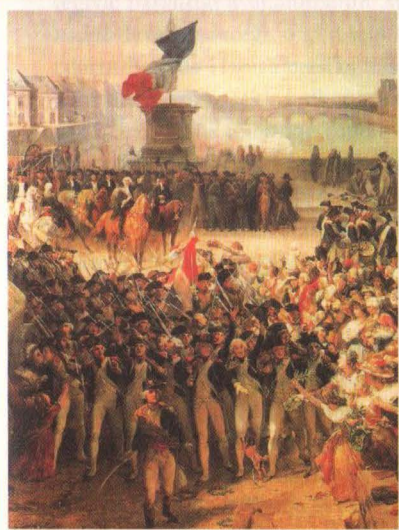
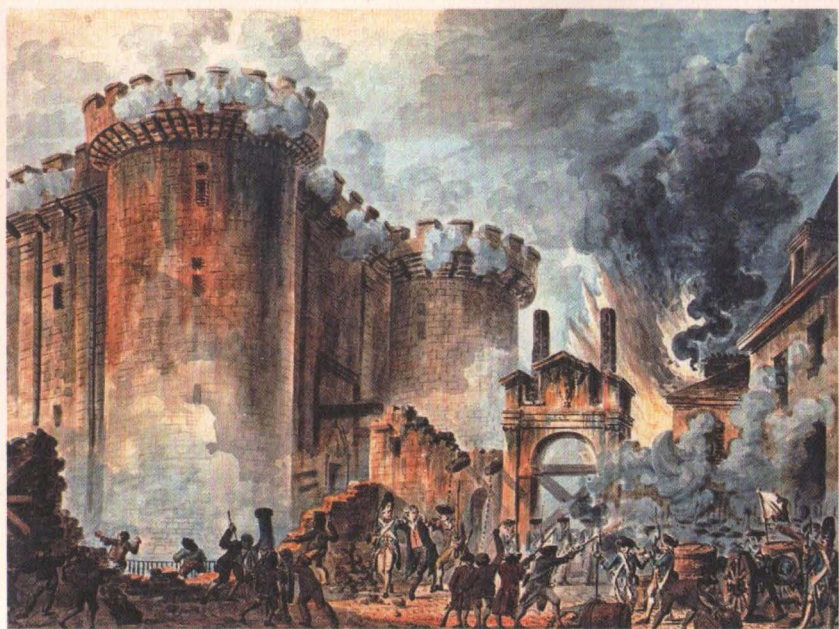
Nihayet 1781 yılında bir İngiliz ordusu, koloni ordusu tarafından Yorktown'da karada sıkıştırıldı. Fransız donanmasının deniz tarafından da abluka altına aldığı İngiliz kuvvetleri iyice zor duruma düştü ve teslim olmak zorunda kaldı. Böylece George Washington önderliğinde örgütlenen koloni güçlerinin yürüttüğü bağımsızlık mücadelesi kesin bir zaferle noktalandı.

İngiltere'nin savaşı kaybetme sebepleri arasında; Amerika'nın Krallığa coğrafi olarak uzaklığı, Amerikalı generallerin olağanüstü becerileri, Fransa ve İspanya'nın özellikle deniz yoluyla isyancılara askerî yardımda bulunması gibi hususlar başta gelmektedir. Paris'te devam eden bağımsızlık müzakereleri, 1783 yılında Versay Antlaşması'yla noktalandı. Bu antlaşmaya göre; İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlığını tanıdı ve bu yeni devletin topraklarının Mississippi'ye kadar yayılmasını kabul etti.

Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluşu, 18. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen en önemli iki siyasî olaydan biridir. Bu hâdise, ikinci büyük siyasî oluşum olan Fransız İnkılabı'nı da tetiklemiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluşu; gücünün zirvesinde bulunan ve topraklarında güneş batmayan imparatorluk unvanıyla anılan İngiltere Krallığı'nın dağılmasına ve yerini, genç ve muktedir bir siyasî güç olarak ortaya çıkan ABD'ye bırakmasına yol açtı.

²⁶⁸The Declaration of Independence, Oxford University Press, 1947, s. 3-7.

1789 FRANSIZ İNKILÂBİ

1789 FRANSIZ İNKILÂBI

Fransız İnkılâbı, sonuçları itibarıyla dünya tarihinin en önemli siyasî karsırgalarından birisi olarak kabul edilmektedir. 14 Temmuz 1789 tarihinde Paris'te «burjuva» diye tanımlanan orta tabakanın, yoksul halk kitlelerinin desteğiyle başlattığı ayaklanmanın; siyasî, sosyal ve kültürel etkisinin günümüze kadar devam edeceği, o gün için kimse tarafından tahmin edilemezdi. İsyançıların Bastille Hapishânesi'ni basarak monarşinin sembolü yedi siyasî tutukluyu salıvermesi, fakir halkın ayaklanmasının bir öfke patlamasına dönüşerek soyluların malikânelerine yönelmesi, İhtilâl'i sadece kanlı ve şiddetli bir şekle sokmakla kalmadı; on beş yıl boyunca sosyal ve siyasî çalkantı ve karmaşa devam etti. Böylece İnkılâp, başta Fransa olmak üzere tüm Avrupa'yı tesiri altına aldı. İnsan hakları, ferdî özgürlükler, din ve vicdan hürriyeti, temel haklar; kamunun gündemine girerek sadece siyasî değil, sosyal, kültürel, dîni ve ekonomik birçok köklü değişimin fitilini ateşledi.

Vatikan merkezli kilise görevlileri ve papazlar; üstlendikleri din adamı rollerinin gereği olarak, hak ve adâletin mutlak savunucuları olmaları gerekirken, bu rollerine ihânet ederek soylularla işbirliği içerisine girdiler. Böylece dîni kurumlar, halk nezdinde yıprandı. On beş yıl boyunca kiliseler baskı altına girdi. Hattâ şehir merkezlerindeki kiliseler kapatıldı. Katolik kurumlar büyük ölçüde zarar gördü. Yeni fikirlerin yayıldığı Fransa'ya diğer Avrupa devletlerinin blokaj uygulaması, Fransız milliyetçiliğini tetikledi. Devletlerin milliyet prensibi-ne göre oluşturulması fikri; bu inkılâbın, o günün imparatorluklarını sarsan en önemli etkisiydi. Nihayet yönetimde çoğulculuk, meşrutiyete ve cumhuriyete

dayalı yönetim anlayışları, bu inkılâptan beslenerek günümüz dünyasında da tesirleri devam eden yenilikler olarak tazeliğini korumaktadır.

SOSYAL SINIFLAR ARASINDAKİ UÇURUM

18. yüzyıl Fransız toplum yapısı incelendiğinde toplum üç ana tabakadan oluşmaktaydı:

1. Soylular,
2. Burjuva adı verilen orta tabaka ve
3. Köylüler.

Soylular, yüksek düzeydeki devlet memurluklarını ellerinde bulundurmaktaydı ve devlete hiç vergi vermezlerdi. Üstelik soylular (aristokratlar); köylülerin işlediği toprakların sahibi olarak, toprağa bağlı kölelere ve çiftçilere karşı kötü muamelede bulunmakta âdetâ zulmün mahallî derebeyleri gibi davranmaktaydı.

Bir diğer imtiyazlı sınıfı oluşturan Katolik din adamları ise; halkın yanında yer almaları gerekirken, çoğu kez zengin soyluların malikânelerindeki davetlerin başmisafiri olarak hareket ediyordu. Üstelik beş yılda bir, çok az bir vergi ödemekteydiler.

İnkılâbın arefesinde gittikçe zenginleşen burjuvalar; tüccarlık, bankacılık ve sanayicilikle konumlarını tahkim etmekteydi. Ayrıca memur, doktor, avukat ve yazarlardan oluşan küçük burjuva kesimi de; yaklaşan devrimde etkili olacak ve soylularla birlikte din adamlarının devlet yapılanmasındaki ve toplum hiyerarşisindeki üstünlüklerine son verecekti. Esasen 1789 Fransız İnkılâbı bir orta sınıf ihtilâliydi ve bu yüzden «Burjuva İnkılâbı» olarak da anılır.

ABD İNSAN HAKLARI BEYANNAMESİ ve İNGİLTERE MEŞRUTİYETİNİN ETKİSİ

İngiltere, bu dönemde meşrûti bir yönetime sahipti. Fransız aydınları, meşrûti monarşi kurulması konusunda bilhassa İngiliz yazarlarından etkilen-diler. İngiltere'nin güçlü ve zengin bir ülke oluşu, Sanayi İnkılâbı'nı gerçekleştirmesi, siyasî sistemin merkezindeki kralın yetkilerini kısıtlamayı başarmış olması, İnkılâb'ın teorisyen ve öncülerini etkilemekteydi. Benjamin Franklin; ABD bağımsızlık mücadelesine yardım ve destek sağlamak amacıyla geldiği

Fransa'dan gönderdiği Mayıs 1777 yılındaki mektubunda, Amerika'da meydana gelen gelişmeleri ve Fransızlara ilham ettiği heyecanı şöyle kaydetmektedir.

*"Bütün Avrupa bizim tarafımızdadır. Hiç değilse bütün alkışlar ve başarı temennileri bizim içindir. Müstebit bir kuvvet altında yaşayanlar, hürriyeti daha az sevmiyorlar. Onun için temennilerde bulunuyorlar ve Avrupada hürriyetlerini kazanmak ümitsizliğine düşüyorlar. Hürriyetlerine kavuşan bizim kolonilerimizin anayasalarını aşk ve heyecanla okuyorlar. Bizim dâvâmızın bütün insanlığın dâvâsı olduğu ve kendi hürriyetimiz için çarpışırken Avrupa hürriyeti için de çarpıştığımız, burada bütün ağzlarda dolaşan sözdür."*²⁶⁹

Öte yandan Amerika bağımsızlık hareketleri ve Thomas Jefferson'un kaleme aldığı 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi de Fransızların temel haklar ve özgürlükler konusunda bilinçlenmesine yol açan diğer bir dış faktördü.

AYDINLARIN HALKI TEMEL HAKLAR KONUSUNDA BİLİNÇLENDİRMESİ

1789 Fransız Devrimi'ni tetikleyen sebeplerden biri de, bu dönemde eserleriyle halkı etkileyen birçok büyük yazar, düşünür ve devlet adamının halkta ciddi bir entelektüel birikim oluşturmasıydı.

François Rabelais (1494-1553) ile başlayan kültürel çalışmalar; 18. yüzyılda Maximilien Robespierre (1758-1794), Mirabeau (1749-1791), J. J. Rousseau (1712-1778), Montesquieu (1689-1755), Condorcet (1743-1794) vs gibi düşünce ve aksiyon insanlarıyla zirveyi yakaladı. Bu kişilerin çalışmaları 1789 öncesi inkılâp ortamının olgunlaşması için gereken kültürel alt yapıyı oluşturdu. Ferdî haklar, vicdan özgürlüğü, devlet yönetiminin keyfilikten kurtulması yönündeki düşüncelerin yayılması; Yakın Çağ'ı başlatan bu büyük inkılâbı hazırlayan sebeplerin en önemlilerini teşkil etmekteydi.

FRANSIZ İNKILÂBİ ÖNCESİNDE MALÎ ve SİYASÎ DURUM

Fransa, koyu bir mutlakiyetle yönetiliyordu. Kral ve aristokratlar, eşitsizlik üzerine siyasî ve sosyal bir yapı oluşturmuştu. Ülkenin bütün yükü; orta sınıf tüccar ve zanaatkâr ile köylü sınıfının üstünde idi. Köylüler, yokluk ve sefâlet içinde yaşıyorlardı.

²⁶⁹ Fransız İnkılâbı'nın Siyasî Tarihi -I-, A. Aulard, s. 35-36, TTK Basımevi, Ankara, 1987.

Fransa, 18. asırda büyük malî zorluklar içinde idi. Sarayın ölçsüz israfına ilâveten İngiltere ile siyasî yarış yüzünden; Amerika'nın bağımsızlığı için mücadele edenlere yardım ve askerî destekten doğan savaş masrafları, maliye-ye büyük bir yük getiriyordu. Bunu karşılamak için de vergiler artırıldı. Halk, bu ağır vergiler altında ezilmeye başladı. Nitekim Tarihçi Prof. Scott Trask;

*"Fransız monarşisi; bütçesini dengeleyebilmiş olsaydı, devrimin hiç yaşanmayacağı söylenebilir... Fransız Devrimi'ni ortaya çıkaran krizin sebebi, monarşinin otoritesini sarsan bir kredi krizi ve malî krizdi."*²⁷⁰ diyerek Fransa'nın neredeyse ekonomik yönden iflâs noktasına gelmesinin bu büyük halk ayaklanmasının en önemli sebebi olarak göstermektedir.

16. Louis, 1774 yılında; ekonomik bunalımı aşmak ve malî yönden Fransa'yı rahatlatmak amacıyla, fizyokratlardan Jacques Turgot'u maliyenin başına getirdi. Turgot kalkınmanın tarımla mümkün olacağını düşünmekte ve devlet yardımlarının girişimciliği ve üretimi olumsuz etkilediğini düşünmekteydi. Nitekim Kral'a bu yardımlara son verilmesi gerektiği tezini savunan, tarım ağırlıklı bir reform programı sundu. Bu programda köyden eyâlete, eyâletten meclise uzanan bir silsilede seçimle belirlenmiş federe bir devlet tavsiye etti. Bu reformlar; dış ticareti elinde tutan aristokratların ve yoksul kesimlerin muhalefetiyle karşılaştı. Ayrıca Turgot; Fransa'nın Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na müdahale etmesine malî sebeplerle karşı çıkmaktaydı. Amerikan bağımsızlık mücadelesine verilecek desteğin; İngiltere ile yeni bir savaş anlamına geleceği, bunun da reformları aksatacağı ve devleti de iflâsa sürükleyeceği görüşlerini taşımaktaydı. Bu sebeple;

"Devlet ilk ateşle iflâsa sürüklenecektir!" diyerek Kral Louis'u ikaz etti. Ancak monarşi; millî gurur, milletlerarası güç politikası gerekçeleriyle Turgot'un haklı kaygılarını dikkate almadığı gibi kendisini de görevinden uzaklaştırdı.

1777 yılından itibaren Fransa, bağımsızlık mücadelesi veren Amerikalılara savaş boyunca gizlice silâh yardımı yaptı ve lojistik destek verdi. Hattâ 1780 yılında Rhode Island'a 5.000 kişilik bir birlik gönderdi. 1881 yılında Fransız gemileri Lord Cornwallis önderliğindeki İngiliz birliklerinin Yorktown'dan çıkmasını engelledi. Bu yardım ve müdahaleler sonucunda Amerika bağımsız oldu ama Fransa ekonomik olarak daha büyük bir krizin içerisine yuvarlandı. 1,3 milyon Fransız lirasına (livre) mâlolan savaş masrafı bütünüyle borçlanarak finanse edildi.

²⁷⁰ Prof. Scott Trask, Mises Institute, Liberal Düşünce Dergisi, sa. 37, yıl 2005.

Fransa Krallığı, Amerika Birleşik Devletleri'nin doğuşuna yol açan 1783 Paris Antlaşması'ndan sonra da yakaladığı ekonomik toparlanma şansını iyi kullanamadı. Fransız monarşisinin; dünya dengelerinde daha iyi bir yer elde etmek amacıyla 150.000 kişilik bir daimî ordu kurma girişimi ve okyanuslarda İngilizlerle rekabet edecek bir donanma inşa etme sevdası, zaten borçlar içinde yüzen devleti iyice borç batağına soktu.

ON BEŞ YIL SÜRECEK İNKILÂBIN BAŞLAMASI

16. Louis; soyluları toplayıp toprak mülkiyeti üzerinden vergi alınmasını istediğinde, soylular parlamentonun toplanmasını istediler.

1789 Mayıs'ında; soylular, din adamları ve halkın oluşturduğu üç sınıfın parlamentosu açılarak İnkılâb'ın ilk adımı atıldı. İnkılâb'ın geniş halk kitlelerinin coşkuyla terennüm ettiği üç önemli sloganı; «Eşitlik, Adâlet ve Hürriyet»ti. Köleler hür olmak istiyordu. Siyasî haklardan mahkûm orta sınıf esnaf ve sanatkârlar ile halk, eşitlik için millet hâkimiyetini savunuyor ve adâlet istiyordu.

Burjuva ismi verilen orta sınıf esnaf, tüccar ve zanaatkârlar; devlete vergi veren fakat siyasî hakları sınırlı bir kitleyi oluşturmaktaydı. Soyluların ve din adamlarının ayrıcalıklarının ortadan kaldırıldığı yeni bir düzenleme talep ettiler. Parlamentonun orta sınıfın görüş ve taleplerini karşılamaması üzerine, burjuva sınıfı harekete geçti ve 9 Temmuz 1789'da oluşturdukları «Millî Meclis'i, «Kurucu Meclis» olarak tanımladılar ve eski sistemi devre dışı bıraktıklarını duyurdular. İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisini yayınlayarak yeni kamu hukukunun ilkelerini ortaya koydular. Buna göre;

- a) Bir anayasa yapılarak kralın ve krallığın yetkileri sınırlandırılacaktı.
- b) Vergilerin düzene konması ve azaltılması yoluna gidilecekti.
- c) İç gümrük duvarları indirilerek ülke içi ticaret kolaylaştırılacaktı.
- d) Basın özgürlüğü sağlanacaktı.

Fransa monarşisini tehdit eden bu tehlikeli gelişmeye Kral'ın tepkisi gecikmedi. Kral'ın askerî kuvvetlerinin bu meclisi dağıtarak lağvetmesi tarihin seyrini değiştirecek büyük bir ayaklanmaya yol açtı. Paris'in «baldırı çıplak»ları olarak tanımlanan; köylüler, yoksul halk kitleleri ve İhtilâl'in bayraktarlığını yapan ticaret erbabı orta sınıf, güç birliği yaparak ayaklandılar.

1789 İnkılâbı'nın ardından, Fransız toplumu; on beş yıl tam bir karmaşa ve çalkantılı karışıklık yaşadı. Dövüşen asiller, duâ eden rahipler ve bu iki grubu beslemek için çalışan köylüler, orta sınıfı oluşturan ticaret erbabından oluşan toplum katmanları arasındaki mücadelelerden güçlenerek çıkan, orta sınıf burjuvalar oldu. İhtilâl sonrası beş yıl boyunca daha önce siyasî haklardan mahrum, üstelik ağır vergi yükü altında ezilen esnaf ve ticaret erbabı ile köylüler; meclis yoluyla birtakım yeni haklar elde etti.

14 Temmuz 1789 günü, mutlak monarşinin sonunu getirmişti. Kralın yönetimine karşı çıkan burjuvalar, Paris'te kontrolü ele geçirdi. İhtilâlin ilk yıllarında; orta sınıf halkın, siyasî ve sosyal haklarının anayasa ile teminat altına alındığı cumhuriyet dönemi yaşandı. Aynı zamanda bu dönem; gücü ele geçirenlerin kantarın topuzunu kaçırdığı, muhalifler kadar, devrim taraftarlarının da birbiriyle hesaplaştığı terör ve karmaşa dönemi oldu.

Fransız İhtilâli üzerinde uzun değerlendirmeleriyle tanınan II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı aydınlarından Ahmed Şuayb, Paris'te yaşanan kaosu şu cümlelerle anlatır:

“Boşanmış boğa gibi kudurmuş halk. Tüfekler ve baltalar ellerinde, her tarafta; belediyelere, şatolara, manastırlara hücum ediyor. Açlığın kör ve sağır şiddetlerinden başka; kaçakçılar, serseriler, dilenciler, haydutlar... Bu nevi sefâlet çekenler, iştah artırıcı bir avın kokusunu hissetmekle her yöne seğırtten kurtlara benzerler. Çünkü halk çocuk gibidir. Maksada doğrudan doğruya gider... Kuvve-i umumiye'i ellerine geçiren avam tabakaları, tabii hukuka uygun zannettikleri her şeyi istedikleri gibi son derece katılıkla koyuyor ve tesis ediyorlar.”¹²⁷¹

Kurucu meclis oluşturularak yeni bir anayasa hazırlandı. Konvansiyon Meclisi'nin devlet yönetimindeki ağırlığının artması, elde edilen hakların anayasanın teminatı altına alınması, millet hâkimiyeti yönünde önemli bir adımdı. Sokak ve meclis gücüyle, iktidarın millet taleplerine boyun eğdirilmesi; monarşinin zayıflamasına, eskinin avantajlı sınıflarının çok büyük ölçüde güç ve mevzî kaybetmesine yol açtı.

Fransız İnkılâbı'nın etkili isimlerinden ve Jakoben kanadının en önemli liderlerinden Maximilien Robespierre, iyi bir avukat ve inandıklarını sonuna kadar müdafaa etmekten çekinmeyen karizmatik bir siyasetçiydi. Devrimin yayılması, kökleşmesi ve demokrasinin yerleşmesi için; zor ve zorbalık

¹²⁷¹ Atilla DOĞAN, Osmanlı Modernleşmesi, Fransız İhtilâli ve Ahmed Şuayb Örneği, Liberal Düşünce, yıl 16, sa. 61-62.

yöntemine müracaat etmekten çekinmemekteydi. Bu yönüyle daha ılımlı sayılan Jirondenlerden ve kral taraftarlarından ayrılmaktaydı. Paris halkı onu; bozulmaz, satın alınamaz, yıkılamaz anlamına gelen «Incorruptible» lakabıyla anmaktaydı. Onun etkili olduğu yıllarda, çok sayıda muhalif bertaraf edildi. 16. Louis eski gücünü tekrar kazanma adına bazı girişimlerde bulunarak başa geçmek isteyince, Ocak 1794'te yargılandı ve mecliste yapılan oylama sonrasında eşi Maria Antoniette ile birlikte giyotine gönderildi. Voltaire'nin Brütüs'ünden ilham alınarak ortaya konan aşağıdaki şiirler; ihtilâli yapanların, monarşiye nefretlerinin boyutlarını ortaya koymaktaydı:

“Eğer Fransızlar arasında bir hâin varsa ki, / Louis'i arasın ve bir efendi istesin... / Bu hâin azaplar içinde gebersin, / Kabahatli kemikleri rüzgâra atılsın, / Aramızda kalacak olan adı, / Fransa'nın nefret ettiği kral adından fena olsun.”²⁷²

Ancak, Georges Jacques Danton ve Desmoulins'in liderlik ettiği ılımlı ve uzlaşmacı Jirondenler; Robespierre'nin liderliğindeki devrimcilerin, güç kullanmadaki pervasızlıklarına karşı çıkıyordu. Dengelerin bozulmasıyla birlikte; hem devrimi yapanlar hem de kral yanlıları arasında kanlı mücadeleler meydana geldi. İhtilâflar ve güç mücadeleleri sadece Jakobenler ve Jirondenler arasında yaşanmadı. «Devrim kendi çocuklarını yer.» ifadesi istikametinde aynı gruptakiler arasında, özellikle de Jakobenlerin kendi içinde, amansız kanlı hesaplaşmalar yaşandı. Kral Louis'in idamının ardından artan çekişmeler; Georges Jacques Danton ve Desmoulins'i ve ardından Robespierre'yi de giyotinle idam edilenler arasına kattı. Böylece; Montesquieu, Rousseau, John Locke gibi aydınların öğretilerinin halk tarafından algılanışının çok farklılıklar arz ettiği, son derece masum hak talepleriyle ve masum sloganlarla ortaya konulan tepkilerin, dramatik bazı gelişmelere de yol açabileceği görülmüş oldu.

Fikirleriyle ihtilâlin gerçekleşmesinde en etkili müelliflerden J. J. Rousseau'ya göre;

“Hâkimiyetin aslı sahibi olan millet; kendisini temsil eden bütün devlet memurlarından -hükûmet edenler dâhil- yetkilerini gereği gibi kullanmadıkları takdirde, verdiği vekâleti geri alabilir.”

Yine J. Locke da iktidara karşı «direnme ve devrim hakkı»nı meşrû adanmaktadır. J. I. Locke'un;

²⁷² A. Aulard Fransa İnkılâbı'nın Siyasî Tarihi, s. 296, TTK Basımevi, Ankara, 1987.

“Mutlak iktidar; insanı, tabii yaşama hâminden daha kötü bir duruma sokar ki bu arzulanan bir hâl değildir. Hâkimiyetin kendisine niçin verildiğini unutan iktidara karşı ayaklanma meşrûdur.”²⁷³ görüşleri maksadını aşarak hayata geçirildi.

Konsüllük dönemi ve tekrar gelen imparatorluk idaresi, 1791-1815 yılları arasındaki devrin siyasî karışıklığına işaret etmektedir. 1799 yılında, inkılâp sırasında genç bir subay olan Napolyon Bonapart darbe ile başa geçti. Dünya tarihinin en önemli askerî ve siyasî kişiliklerinden biri olan Napolyon; ömrü boyunca devrimin yayılması adına çalıştı ve bu uğurda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, İngiltere ve Rusya ile başarılı askerî mücadelelerde bulundu. 1801 yılında Napolyon, İtalya’yı zaptetti. Napolyon Bonapart, 1804 yılında, Notre Dame Katedrali’nde; Fransa Cumhurbaşkanı, İtalya Kralı ve General unvanlarıyla İmparatorluk tacını giydi. Bir aralık İngiltere’nin sömürgelerine giden yolları kontrol etmek amacıyla, Mısır’ı işgal ettiyse de Osmanlıların mukavemeti, İngiltere ve Rusya’nın da Osmanlıların yanında yer alması neticesinde Mısır’dan ve Akka’dan çekilmek zorunda kaldı. Napolyon’un yıldızının sönmeye yol açan en önemli gelişme, Rusya seferinde ordusunun soğuktan büyük kayıplara uğraması oldu. Elbe sürgününün ardından Paris’te yönetimi tekrar ele geçirdiyse de 1815 yılı Haziran ayında İngiltere ve Prusya kuvvetleri tarafından Waterloo Savaşı’nda büyük bir yenilgiye uğradı. Paris’e dönünce tahtına ikinci kez vedâ etmek zorunda kaldı.

Amerika’ya kaçmak istedi, ancak bunu başaramadı ve İngilizlere teslim oldu. İngilizler onu Atlantik’teki Saint Helena adasına götürdü. Son yıllarını bu küçük adada geçiren Napolyon, Mayıs 1821’de 51 yaşındayken öldü.

ÇOĞULCU YÖNETİMLER ve MİLLİYETÇİLİK

Fransız Devrimi’yle beraber güçlenen orta sınıfın daha katılımcı yönetim arayışları; Fransız aydınlarının ihtilâl öncesi yoğunlaştığı millî hâkimiyet, halkın yönetime katılması, eşitlik, adâlet gibi fikirlerin güçlenip, ihtilâlin dünyaya da yayılan, somut talepleri hâline dönüştü. Bu durum, bu fikirlerin yayılarak yönetimleri için tehdit oluşturacağını düşünen totaliter diğer Avrupa ülkelerini endişeye sevk etti. Bu ülkeler, inkılâbın ülkelerindeki siyasî ve sosyal yapıyı etkilemesinden

²⁷³ Ersin ÇAMOĞLU, Akliyecî Tabii Hukuk Açısından Büyük Fransız İhtilâli, İst. Ün. Huk. Fak. Mecmuası, c. 29, sa. 1-2.

korktukları için, Fransa'ya karşı birlikte hareket ettiler. Öte yandan yeni Fransa yönetiminin devrimleri savunması, hattâ Fransız ordusunun bu uğurda savaşı göze alması; Fransız milliyetçiliğini güçlendirdi. Fransız inkılâbı süreci, dünyaya yaydığı milliyetçilik fikirlerinin etkisiyle çok unsurlu devletlerin parçalanmasında mutlak bir rol oynadı. Kısacası, Fransa'nın ihtilâlin savunulması uğrunda Avrupa'nın diğer ülkeleriyle savaşa tutuşması da devrimin etkisini bütün Avrupa'ya yaydı. Fransız ordusu nereye gittiyse, ihtilâli de yanında götürdü.²⁷⁴

Gerçekten de milliyetçilik fikri, imparatorlukları sarsan bir nitelik kazanarak yeni millî devletlerin ortaya çıkmasına yol açtı. Bu durum, bünyesinde birden fazla millî unsur barındıran başta Osmanlı Devleti olmak üzere Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rusya'nın dağılmasına yol açtı. İhtilâlin milliyetçi etkisi, bununla da sınırlı kalmadı. Yeni bağımsızlıklarına kavuşan küçük millî devletler; kendilerine yeni hedefler seçerek, millî birliklerini genişletme adına başta Balkanlar'da olmak üzere, dünyadaki yeni çatışmaların fitilini ateşlediler. Meselâ;

Osmanlı'dan ayrılarak bağımsızlığına kavuşan Sırp'ların, büyük Sırbistan'ı oluşturmak amacıyla bünyesinde çok sayıda Sırp'ın yaşadığı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na karşı girişimleri, I. Dünya Savaşı'nın çıkmasına yol açtı.

İhtilâlin milliyetçi etkisi, günümüzde de yer yer sürmekte olan bir etkidir. Nitekim millî marşlar, bağımsızlığın ve millî gururun sembolü hâline gelen bayrak törenleri, dış politikaların millî çıkarlara göre tanzim edilmesi, ihtilâlin bugüne taşıdığı değerler arasında yer almaktadır. Bu sebeple, 1789 Fransız İnkılâbı; Yakın Çağ'ı başlatan, etkisi günümüzde de devam eden, gerçekten de insanlığın siyasi, sosyal, dinî ve kültürel hayatında yeni sayfalar açan bir olay olarak tarihe geçti.

İhtilâlciler öldü, öldürüldü. İhtilâlin kurduğu teşekküller yıkıldı. Cumhuriyet devrildi, imparatorlar, krallar geldi geçti; fakat ihtilâlin yaktığı ateş sönmeydi. İhtilâlin bütün dünyaya ilân ettiği tabîî hukuk prensipleri, zaman zaman ihmal edildi ise de bir bütün hâlinde daima fikirlere, vicdanlara ve kanunlara hâkim oldu. İşte ihtilâlin önemi ve meşrûiyeti buradadır.

On beş yıl süreyle yaşanmış tüm karmaşaya rağmen, 1789 tarihinden sonra insan hakları gelişti ve günümüzde de gelişmeye devam ediyor. Millî hâkimiyet, milletlerin kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesi, yönetime katılım, çoğulculuk ve demokrasi gibi fikirler gündeme geldi ve olgunlaşarak siyasi rejimlerin zarurî kabulleri arasında yer aldı. Eşitlik, hürriyet ve adalet

²⁷⁴ Sina AKŞİN, Fransız İhtilâli'nin II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri Üzerine Bazı Görüşler, Ank. Ün. SBF Dergisi, 1994, c. 49, s. 24.

fikri, sadece Fransız Devrimi'nin değil, takip eden tüm inkılâpların ve halk hareketlerinin vazgeçilmez sloganı hâline geldi. Bu inkılâp, orta sınıfın; kendilerini soylu hisseden aristokratları ve monarşiye dayalı güç odaklarını silkelediği, hattâ tarih sahnesinin dışına doğru sürüklediği, liberal görüşlerin devlette itibar görmeye başladığı, bir burjuva inkılâbıdır.

FRANSIZ İHTİLÂLİ ve LÂİKLİK

1794 yılında konvansiyon yönetimi, ihtilâlcı devletin dinî tarafsızlığını gerektiren lâiklik ilkesini kabul etti. Yeni önderlerin; inkılâbın başlarında Katolik Kilisesi'ne karşı gösterdikleri sert tutum, hattâ Paris'te âyinleri yasaklamaları, din adamlarına baskıları, bazı kiliselerin bünyesinde hümanizmaya dayalı akıl dinî oluşturmaya yönelik çabaları, geniş halk kitleleri tarafından benimsenmedi. Süreç içinde, tutumlarını yumuşatarak din ve dinî kurumlarla mücadeleden vazgeçmek zorunda kaldılar. Esasen ihtilâlcilerin din ve dinî kurumlara karşı bu denli acımasız tutumlar göstermelerinin arkasında yatan sebep; Katolik din adamlarının yoksul halk kitleleri yerine, zalim monarşi rejimi ve onlarla iş tutan soyluların yanında yer almalarıydı. Bu önemli tarihî süreçteki din adamlarının talihsiz duruşu, başta Hristiyanlık olmak üzere tüm dinlere karşı yanlış bir tutumun gelişmesine yol açtı. Dinî kurumların mutlak halk desteğinde de gerilemeler meydana geldi. Böylece Fransa'da lâiklik; sistemin bir parçası hâline gelirken daima sicilinde, dinle mücadele, dinî sanık sandalyesinde muhakeme etmek gibi bir tecrübenin izlerini taşıdı. Bu tarihî arka plân etrafında şekillenen lâiklik anlayışı, bugün de birçok ülkeyi toplum barışı adına olumsuz etkilemektedir. Oysa İngiltere ve Amerika gibi gelişmiş ve toplum barışı açısından daha sağlıklı ülkelerde, dinî hürriyetler titiz bir biçimde teminat altına alınarak fertlerin huzur ve mutluluğu daima önde tutulmakta ve önemsenmektedir. Böylece, devletin dinî hayata müdahale etmediği, tarafsız kaldığı, dinle mücadele yerine mukaddes değerlerin toplumun gücü, birlik ve beraberliğin teminatı olarak görüldüğü lâiklik anlayışı, toplumların iç barışına da dünya barışına da daha fazla hizmet etmektedir.

FRANSIZ İHTİLÂLİ'NİN OSMANLI'YA ETKİSİ

İnkılâbın olduğu yıl tahta geçen III. Selim, Fransa'ya yakınlık duyan biriydi. 1794 yılında askerî islahat yaptığı zaman kurduğu yeni askerî birliklere; «Nizâm-ı Cedid» adını verirken kimi tarihçilere göre Fransız İhtilâli'nin kullandığı «Nouvel ordre» deyimini tercüme ettirdiği belirtilmektedir.

Fransız Devrimi'nin ideolojisi, imparatorluğun müslüman olmayan kavimlerinde yeni ideallerin gelişmesinde gerçekten de etkili olmuştur. 1820'lerdeki Yunan Bağımsızlık Hareketi bunun çarpıcı bir örneğidir. Müslüman kavimlerde ise aynı düşüncelerin yayılması ve benimsenmesi yavaş olmuş ve ancak on dokuzuncu yüzyılın ortaklarından itibaren varlığını hissettirebilmiştir.²⁷⁵ 1789 İnkılâbı'nın ardından Osmanlı Devleti'nin hristiyan unsurlarının yoğun olarak yaşadığı Balkanlarda; Sırlar, Yunanlılar, Bulgarlar, Romenler arasında Osmanlı Devleti'nden koparak bağımsız millî devletlerini kurma fikri süratle yayıldı. İnkılâbın etkisindeki ayrılıkçı aydınlar tarafından, milletlerin kendi kaderlerini tayin etme hakkı, çoğunluğun esas alındığı millî hâkimiyet, fert hakları konuları halka işlenerek benimselti. Bu görüşlerin yaygınlık kazanmasında, daha çok azınlıkların gittiği batı tarzında açılan okulların tesiri büyük oldu. Bu okulları bitiren gençler, gelecekte ülkelerindeki milliyetçilik ateşinin meş'alelerini taşıdı. Hiçbir önlem ve taviz, bu ayrılıkçı hareketlerin önüne geçemedi. Sırasıyla önce Yunanlılar, ardından Rusya ve batılı güçlerin yardımıyla Romen ve Sırlar, ardından da Bulgarlar bu kervana katılarak bağımsızlık sürecine girdiler. Şerif MARDİN'in de ifade ettiği gibi müslüman topluluklar; milliyetçi fikirlerden, çok sonraları etkilendiler. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının artık herkes tarafından görüldüğü bir dönemde, başta İmparatorluğun itici gücü; Türk aydınları, İngilizlerin, siyasî emelleri uğruna kışkırttıkları bazı Araplar, Balkanlarda hristiyan kıskaç ve tesirinde şaşkın ve güçsüz hâle dönüşmüş Arnavutlar arasında milliyetçiliğin tesiri görüldü. Batının İslâm dünyasını parçalamak amacını taşıyan siyasî amaçlarına hizmet edecek milliyetçilik anlayışı karşısında daima güçlü bir ümmet birliği ve İslâm kardeşliği anlayışı yer almış ve bugün de bu anlayış ve tutum varlığını korumaktadır.

Fransız İhtilâli'nin; Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecine girmesine yol açması yanında, devletin yeniden yapılandırılması adına girilen gerek Tanzimat hareketleri gerek de Kânûn-i Esâsî'nin hazırlanmasında çok bariz etkisi görülmektedir. Nitekim, 1839 tarihinde ilân edilen «Gülhane Hatt-ı Hümayunu»nun mimarı Mustafa Reşid Paşa Fransâda bulunmuş ve orada iken Tanzimat Fermanı olarak da bilinen fermanın maddelerini, Fransız İhtilâli'nin ürünü olan «İnsan Hakları Beyannamesi»ne dayanarak hazırlamıştı.²⁷⁶ Öte yandan gerek Osmanlı'nın külleri üzerinde yükselen Cumhuriyet anlayışının yeşermesi ve devamındaki süreçte sosyal, siyasî kurumların şekillenmesinde Fransız İnkılâbı esaslı rol oynamıştır.

²⁷⁵ Şerif MARDİN, Fransız Devrimi'nin Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Etkisi, Katalog, İstanbul.edu.tr, s. 57.

²⁷⁶ Doç. Dr. Saffet BİLHAN, Büyük Fransız İhtilâli ve Türk Devrim Hareketleri, s. 228, Ankara.edu.tr/dergiler.

YAZARIN ÖZGEÇMİŞİ

Ahmet MERAL

Asıl memleketi Trabzon'a bağlı Hayrat'tır. 1957 yılında Zonguldak'a bağlı Kilimli'de doğdu. İlk ve Ortaokulu Adapazarı'nda okudu. İstanbul'da Ümraniye lisesini bitirdikten sonra 1979 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünden mezun oldu.

Bir süre Plastik ve Tekstil sektöründe serbest ticaret yaptı. 1994 yılından itibaren 15 yıl boyunca Fazilet Eğitim kurumlarına bağlı Özel Üsküdar Bağlarbaşı Lisesi'nde Tarih öğretmeni olarak çalıştı.

2008 Kasım ayından itibaren Fazilet Eğitim Kurumları Genel Müdürlüğü tarafından, Özel Üsküdar İlköğretim Okulu Müdürlüğüne getirildi. Hâlen bu görevine devam etmektedir.

Kısa Dünya Tarihi _____

Muhafazakâr camianın etkili sivil toplum kuruluşlarından “Altmışlılar Grubu”nun kurucuları arasında yer aldı.

Bosna savaşının çıktığı yıllarda bir grup arkadaşıyla Bosna Dayanışma Grubunun oluşumunda ve Dayanışma vakfının yönetiminde yer aldı.

Üsküdar ve Anadolu yakasında kültürel paylaşım ve birlikteliklere ev sahipliği yapan İstanbul Kültürünü Yaşatma Derneğinin kurucu başkanlığını üstlendi. Halen bu derneğin yönetim kurulu üyesidir.

2005 yılından itibaren Yüzakı Dergisinde yayınlanan tarih alanındaki makaleleri 2010 Haziran ayında Kısa Dünya Tarihi 1 kitap haline getirildi. Hâlen Tarih, Eğitim ve Edebiyat alanlarında makaleleri Yüzakı, Dil ve Edebiyat dergilerinde ve çeşitli yerel dergi ve gazetelerde yayınlanmaktadır.

Üsküdar’da oturmaktadır. Evli ve iki çocuk babasıdır.

KARMA DİZİN

A

- Abaka Han 324
 Abaza Hasan Paşa 524
 Hz. Abbas 130, 134, 142, 208
 Şah Abbas 499, 500, 501, 503
 Abbasi 209, 210, 213, 247, 248, 249, 257, 259, 262, 264, 268, 271, 273, 274, 344, 480
 Abbâsi Halifeliği 320, 325
 Abbasi Halifesi 393, 395
 Abbâsiler 202, 208, 209, 210, 212, 214, 229, 231
 ABD 582
 Abdullah bin Abbas 180, 191
 Abdullah bin Habbab 181
 Abdullah bin Huzâfe es-Sehmî 126
 Abdullah bin Mes'ud 165
 Abdullah bin Ömer 159, 165, 180, 181, 191
 Abdullah bin Sa'd bin Ebi Serh 165, 170, 171
 Abdullah bin Übey 128
 Abdullah bin Zübeyr 165, 171, 189, 193, 194, 195, 196
 I. Abdurrahman 202
 III. Abdurrahman 202
 Abdurrahman Avni Paşa 532
 Abdurrahman bin Avf 115, 141, 159, 160
 Abdurrahman bin Mulcem 182
 Abdurreşid İbrahim 72
 Abdussamed 250
 Sultan Abdülaziz 71
 II. Abdülhamid 71
 Abdülkadir Geylânî 497, 501
 Abdülkerim Satuk Buğra 232
 Abdülmelik 195, 196, 197
 Abdülmuttalib 113, 134
 Abeskun Adası 322
 Acem 322
 Acre 294
 Açe 437
 Açe Sultanlığı 437
 Adalar Denizi 525
 Adana 379, 92, 382
 Adana Beylerbeyi Mehmed Paşa 530
 Hz. Âdem 22, 31, 103, 125, 135
 Adiy bin Hâtim 147
 Adriyatik 436, 533, 106
 Afgan 235, 238, 238, 247, 250, 256, 258, 250, 260, 252, 92, 63
 Afganistan 85, 247, 248, 250, 252
 Afrika 94, 164, 165, 166, 248, 357, 384, 385, 395, 479, 512, 525, 528, 561
 Kuzey Afrika 164, 165, 166, 167, 186, 194, 197, 201, 203, 413, 415, 420, 421
 Ağaçtanpırı 516
 Aglebiler 213, 421
 Ahamenid 78, 79, 80
 Ahd-i Atik 48
 Ahiler 338
 Ahi Şemsüddin 332
 I. Ahmed 521
 Ahmed bin Hanbel 114
 Ahmed Cevdet Paşa 172, 565
 Ahmed-i Bican 354
 Ahmed Mithat Efendi 566
 Ahmed Suayb 586
 Ahmed Teküdar 325
 Ahmed Yesevi 234
 Ahnef bin Kays 167
 el-Ahsa 270
 Ahûra-Mazda 235, 79
 Antakya Patirği Aimery 305
 Hz. Aişe 137, 177, 178, 182
 Akalar 55
 Akatlar 36
 Akçakoca 331
 Mustafa AKDAĞ 513, 516
 Akdeniz 97, 99, 166, 167, 251, 268, 311, 316, 371, 372, 383, 384, 385, 390, 399, 413, 414, 415, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 425, 426, 433, 436, 437, 439, 471, 482, 510, 525, 526, 538
 Doğu Akdeniz 383, 433
 Akdeniz limanları 316
 Akgöl Ovası 297
 Akhunlar 63, 80
 Akka 303, 304, 306, 307, 312, 313, 588
 Akkerman Kalesi 385
 Akkoyunlu 326, 371, 385
 Akşehir 338, 345, 371
 Akşemseddin 358, 362
 Sina AKŞİN 589
 Akşit Guzek 229
 Akşitler 50
 Alaaddin 326, 352
 Alamut 270
 Albrecht 475
 II. Albrecht 364
 Aleksandros 91
 Aleksios 296, 308, 309
 III. Aleksios 309
 V. Aleksios 309
 Alevi 386, 391, 392, 495, 502
 VI. Alexandır 473
 İmparator Alexios 288, 289, 292
 VI. Alfonso 266
 Hz. Ali 115, 117, 119, 128, 131, 142, 143, 146, 159, 160, 171, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 190, 191, 200, 201, 208, 209, 391
 Yazıcızâde Ali Efendi 354
 Ali Gazi 516
 Ali Kuşçu 372, 547
 Ali Paşa 339
 Ali Suâvi 565
 Ali Tegin 252
 Alman 290, 298, 299, 352, 364, 365, 473, 476, 502, 523, 528

- Almanlar 518, 527, 557
 Almanya 86, 284, 311, 326,
 364, 364, 473, 474,
 475, 477, 478, 479,
 480, 523, 557, 561, 565
 Alparslan 108, 256, 261,
 262, 263, 264, 265,
 266, 267, 268, 269, 277
 Alptekin 247
 Altay Dağları 217
 Altınorda 488, 489, 490,
 491
 Altın Orda 323, 326
 Altın Orda Devleti 323
 Altınorda Hanlığı 487, 488,
 489, 511
 Altın Orda Hanlığı 323
 ALTIN ORDA HANLIĞI
 323
 Altınordu 488
 Altınordu Devleti 438
 Altınordu Hanlığı 333
 Hüseyin ALTUNTAŞ 18
 Alüst 94
 Amasya 346, 349, 377,
 378, 386, 515
 Amasya Antlaşması 426,
 498
 Amerika 540, 561, 565,
 588, 590
 Güney Amerika 479
 Kuzey Amerika 479
 Amerika Birleşik Devletleri
 557
 Amerikan Bağımsızlık
 Savaşı 584
 Amine 113
 Amin Maalouf 211
 Amiral Margaritus 305
 Ammar 129
 Ammar bin Yâsir 178
 IV.Amonofis 46
 Amr bin As 147, 145, 164,
 163, 164, 165, 43, 180,
 181, 182, 185, 186
 Amr bin Cermus 178
 Amr bin Umeyye 125
 Amsterdam 541
 Anadolu 92, 98, 100, 101,
 105, 107, 108, 166,
 167, 211, 213, 219,
 255, 256, 257, 259,
 261, 262, 263, 264,
 265, 266, 267, 269,
 284, 286, 288, 298,
 299, 305, 315, 331,
 322, 324, 325, 326,
 331, 332, 333, 335,
 338, 339, 340, 341,
 342, 343, 344, 345,
 346, 347, 349, 350,
 351, 353, 354, 358,
 359, 378, 379, 389,
 380, 382, 385, 386,
 389, 391, 392, 393,
 401, 409, 411, 412,
 414, 427, 434, 435,
 495, 496, 497, 502,
 509, 514, 515, 524, 546
 Batı Anadolu 80
 Doğu Anadolu 322, 326,
 344, 371
 Güneydoğu Anadolu 319,
 389, 391, 392, 393
 Orta Anadolu 338, 371
 Anadolu Selçuklu 296,
 324, 331
 Anadolu Selçuklu Devleti
 324
 Anadolu Selçuklular 332
 Anaksagoras 56
 Anaksimandros 55
 Macar Kralı Andre 312
 Anglikan Kilisesi 478
 Ani 261
 Ankara 338, 340, 341, 345,
 346, 347, 348, 349
 Ankara Savaşı 344
 Anna Komnena 288
 Anselm de Buis 296
 Antakya 80, 166, 268, 293,
 269, 293, 294, 301,
 304, 305
 Antalya 300, 386
 Antik-Yunan 57, 54
 Maria Antoniette 587
 Kaptan Antonio 360
 Anzerbos 237
 Apafi Mihai 527, 529
 Arabistan 31, 77, 132, 133,
 145, 270,
 Aragon 203, 364
 Aragonya 204
 Aral 256, 262
 Ârâmîler 84
 Arap 87, 112, 119, 122,
 123, 124, 128, 129,
 130, 132, 135, 180,
 186, 197, 198, 200,
 202, 207, 209, 210,
 212, 247, 303
 Arapçaya 372
 Araplar 62, 143, 186, 207,
 209, 212, 244, 474,
 510, 591
 Arap Yanımadası 107, 112,
 119, 123, 124, 129,
 130, 143, 546
 Reşit Rahmeti ARAT 243
 Argos 370
 Sabire ARIK 530, 531
 Âri 62
 Aristó 57, 91
 Arkadius 102
 Arnavut 333, 365, 368,
 510
 Arnavutlar 368, 547, 591
 Arnavutluk 353, 366, 368,
 370, 371, 547
 T.WARNOLD 235
 RaymondARON 319
 Arslan Besasiri 260
 Arslan Bey 257
 Artebun 147
 Artemis 108
 Artuk Bey 269, 270
 Asakir-i Mansûre-i Mu-
 hammediyye 549
 Askalan 304
 Aslan Taş 270
 Aslan Yürekli Richard 306
 Asparuh 240
 Astrahan 489, 490, 491,
 492
 Astrahan Hanlığı 323
 Âsur 38, 39, 54, 77
 Âsurbanipal 38
 Âsur İmparatorluğu 77
 Âsurlular 27, 36, 50
 Asya 91, 92, 94, 285, 319,
 321, 333, 344, 357,
 365, 512, 561
 Orta Asya 211, 217, 218,
 219, 222, 223, 230,
 235, 239, 240, 242,
 244, 485, 491, 492
 Ön Asya 333
 Âşıkpaşazâde 372
 Atilla 106
 Atina 56, 91, 99, 106, 512,
 532
 Atlantik 251, 588
 Atlas Okyanusu 165, 169,
 194, 197
 Aton 46
 Atsız Bey 268
 Attika 54
 Attila 222
 Augsburg Barışı 476, 477
 Augustus 101, 102
 Markus Aurilyus 95, 97
 Avaris 46
 Avarlar 107, 226, 358,
 Avâsım 210
 Avesta 235
 Avlonya 533
 Avni 372
 Avrupa 62, 66, 97, 102,
 103, 104, 105, 106,
 202, 203, 204, 219,
 222, 285, 289, 290,
 298, 305, 307, 311,
 313, 315, 316, 320,
 323, 333, 337, 339,
 343, 351, 353, 357,
 363, 364, 365, 366,
 368, 381, 399, 400,
 402, 403, 404, 406,
 407, 416, 427, 471,
 474, 476, 502, 479,
 480, 481, 512, 537,
 512, 513, 517, 522,
 523, 524, 526, 529,
 531, 553, 535, 537,
 538, 539, 541, 549,
 551, 554, 555, 557,
 562, 563, 565, 566,
 579, 581, 583, 588, 589
 Batı Avrupa 104, 266, 285,
 289, 315, 333, 363, 471,
 479, 512, 522, 537, 541
 Doğu Avrupa 102, 323,
 486, 491
 Güneydoğu Avrupa 343
 Orta Avrupa 86, 219, 222,
 226, 333, 476, 481, 486
 Avrupa Birliği 316
 Avrupa Hun Devleti 222
 Avrupalılar 316, 538, 545
 Avusturya 343, 399, 400,
 404, 405, 406, 407,
 416, 423, 424, 425,
 432, 433, 497, 502,
 516, 517, 518, 519,
 520, 527, 528, 529,
 531, 532, 533
 Avusturya İmparatorluğu
 523, 524
 Avusturyalılar 517, 532,
 533

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 588, 589
 Ayasofya 106, 309, 362
 Aydın 341, 348, 351
 Aydınogulları 346
 Cihat Aydoğmuşoğlu 503
 Ayn Çalut Muharebesi 324
 Azak 531
 Azak Kalesi 492, 533
 Azerbaycan 319, 322, 324, 392, 495, 496, 502
 Aziz Bernard 298
 Aziz Petros Kilisesi 475
 Aztek 28

B

Baba Tekeli 386
 Bâb-ı Âli 373, 527
 Bâbil 31, 37, 54, 78, 92, 93
 Bâbil Kulesi 37
 Babilliler 36, 37, 77, 85
 Babilyon 154
 Bâbu's-Saâde 373
 Bâbur 501
 Babürlüler 63
 Baf 434
 Bağdat 71, 70, 145, 147, 210, 211, 212, 213, 214, 236, 237, 239, 241, 250, 251, 259, 260, 268, 270, 276, 277, 324, 325, 344, 497, 498, 500, 501, 515, 522, 546,
 Bahreyn 146, 270, 498
 Bakhtia 92
 Bakı 399, 426
 Balaban 331
 Balıkesir 335, 564
 Balkan 305, 333, 336, 337, 339, 340, 341, 343, 358, 366, 367, 368
 Balkanlar 91, 219, 226, 248, 287, 305, 316, 332, 333, 334, 336, 337, 338, 339, 351, 352, 353, 354, 357, 359, 366, 472, 486, 510, 589, 591
 Baltaoğlu Süleyman 361
 Baltık Denizi 365
 Baltık Korfezi 364
 Banat 533
 Bangladeş 62

Banibal 36
 Barbarossa 306
 Ömer Lütfi BARKAN 332
 Vasilij Vladimir Bartold 496
 Aziz Bartolomeus 481
 Baruthane 564
 Basilos II 237, 248
 Basmiller 223, 224
 Basra 158, 168, 170, 171, 177, 178, 183, 185, 186, 190, 195, 196, 197, 276, 322, 498
 Bastille Hapishanesi 581
 Bâtını 320
 Bâtını-Fâtımî 302
 Batı Roma 102, 106,
 Batlamyus 538
 Batu 323
 Batu Han 323
 Kral IV. Baudouin 302
 Baudouin de Flandre 310
 Baybars 313, 324
 Sultan Baybars 313, 324
 Bâyezid 339, 340, 341, 342, 343, 348, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 388
 II. Bâyezid 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 389, 390, 513
 Şehzade Bâyezid 432
 Bâyezid 339, 377, 378, 379, 384, 386
 Bayırkular 223
 Baykent 231, 232
 H. L. Beales 551, 553
 Bec 520
 Beç 529
 Bektaşî 496, 547
 Belâzûri 189
 Belçika 479, 562
 Artıku Bey'i Belek 296
 Belencir 167
 Belgrad 262, 351, 402, 403, 424, 518, 533
 Belh 213, 235, 276
 Belkıs 85
 Aleksander Graham Bell 557
 Belücistan 248
 Beneficio di Christo 474
 Bengladeş 252

Benî Adıyy 157
 Benî Ahmer Devleti 204, 384
 Benî Kaymuka 119, 128
 Benî Kureyza 121, 128
 Benî Nadir 120, 128
 Benî Salde 143
 Benî Ümeyye 185
 Berberiler 201
 Bergama 300
 Berke Han 323
 Berkıaruk 271, 272
 Berlin 537
 Bermekler 210, 235
 Bermekogulları 210
 Bernard 301
 Beşbalık 225
 Beyhaki 258
 Beykoz 563
 Beyrut 304
 Beyşehir 338
 Beytül-Hikme 212
 Beytullahım 312
 Beytül-Makdis 85
 Bhagavat Gita 64
 Bekir BİÇER 244
 Biga 92
 Bilâkıs 334
 Hazret-i Bilâl 129
 Bilecik 331, 334, 335
 Bilge Kağan 223, 224
 Bilge Kül Kadir Han 242
 Birecik 269
 İhsan Burak BİRECİKLI 537, 545
 Birleşik Krallık 562
 Bırun 373
 Birüni 94, 250, 251
 Bisutan 79
 Bizans 105, 106, 107, 108, 112, 124, 126, 132, 133, 136, 164, 165, 166, 167, 168, 186, 204, 210, 222, 248, 256, 259, 262, 263, 264, 265, 266, 269, 284, 287, 288, 290, 292, 296, 298, 299, 308, 309, 311, 314, 331, 333, 334, 335, 336, 337, 341, 342, 345, 346, 348, 349, 350, 351, 353, 354, 357, 358, 359, 360, 361, 367, 369, 371,

485, 486, 487, 546
 Bizans İmparatorluğu 288, 299, 357
 Bizans imparatoru 306
 Bizanslılar 164, 186, 347, 361, 486, 487
 Boçkay 520
 Bogomil 368
 Boğazkesen Hısan 359
 Bogdan 385, 424, 517, 524, 531
 Tarantolu Bohemont 290
 Bohemunt 293
 Bohemya 298, 473
 Bohemyalı 299
 Bois Lamy 381
 Bolayır 335
 Bosna 333, 368, 370, 431, 525
 Bosnalılar 368
 Prof. Dr. İdris BOSTAN 383
 Boşnaklar 368, 510
 Bourgogne 266
 Bozcaada 524
 Bôri 300
 Borklûce 348
 Borklûce Mustafa 348
 Tycho Brahe 538
 Brahmanlar 62
 Branković 365
 Fernand BRAUDEL 97
 Brendenburg 523
 Brindisi limanları 311
 Britanya Adası 556
 British Museum 49
 Brütüs 100
 Bucaş Antlaşması 526, 527
 Buda 62, 64, 65, 74
 Budapeşte 222, 425
 Budin 528, 529, 532, 533
 Budin Kalesi 532
 Budist 326
 Budistler 65
 Budizm 64, 65, 74, 225, 230,
 Buğra Han 232
 Buhâra 198, 213, 231, 232, 244, 268, 320, 322, 327
 Buhâri 142
 Buhtunnasr 320
 Prof. Lois BULGAN 45
 Bulgar 240, 241, 333, 337, 338, 339, 343, 486
 Bulgar Devleti 486

Bulgaristan 366
 Bulgarlar 226, 240, 241,
 358, 486, 488, 511, 591
 Bumin Kağan 222
 Burak 384
 Bursa 334, 335, 342, 349,
 350, 351, 378, 379,
 382, 392, 564
 Burtaslar 486
 Busbecq 425
 Ghiselinde Busbecq 425
 Busir 202
 Büveyhiler 212, 213, 237,
 248, 259
 Büyük Bulgarya Devleti
 240
 Büyük Kyros 77, 78
 Büyük Okyanus 510
 Büyük Theodosius 102
 Byzantion 105

C

Caetani 155
 Tacî Beyzâde Câfer 358
 Câfer bin Ebû Talib 115,
 116, 125
 Calais 364
 Calvin 477
 Jean Calvin 477
 Cambridge 539
 Canbulatoğlu 515
 Candaroğlu Süleyman 341
 Candaroğulları 347, 351
 Canibek Han 488
 Canik 515
 Thomas CARLYLE 22
 Cebe 322
 Cebeleyn 49
 Cebelitarık 93
 Cebe Noyan 487
 Celâleddin Hârizmşâh 322
 Celâli 514
 Celâli İsyanları 509, 514,
 516, 517
 Celula 80
 Cem 377, 378, 379, 380,
 381, 382, 383, 384
 Cemal 177, 178, 179, 183,
 184
 Cemal Vakası 177, 178,
 179
 Cem Sultan 390
 Ceneviz 333, 347, 363,
 365, 369, 385, 490, 525

Cenevizliler 360, 363, 366,
 368, 369, 490
 Cenevre 477
 Cengiz Han 213, 225, 319,
 320, 321, 322, 323,
 324, 326, 327, 344,
 346, 487, 488, 489
 Cengiz Hanedanı 323
 Cennetoglu 515
 Cenova 306, 311
 Cent 256, 257
 Cermen 102
 Kardinal Cesarini 353
 Ceyhun 390
 Ceyhun Irmağı 167
 Cezâyir-i Garb Beylerbeyi
 Hasan Paşa 421
 Cezire 498
 Champagne 292
 Charles de Lorraine 532
 Chronique 153
 Şah Cihan 501
 Cihangüşâ 320, 327
 Cimiskes 237
 Clairvaux 298
 Claude 102
 Clermont 278
 Cluny Tarikatı 285
 Cluny Tarikatı 285
 Auguste COMTE 29
 Condorcet 583
 Nicolaus Copernicus 538
 Cranmer 478
 Cübeyl 304
 Şeyh Cüneyd 496
 Cüneyt Bey 349, 350
 Cürcan 167
 İmâmü'l-Haremeyn el-Cü-
 veynî 277, 320, 327

Ç

Çağatay 326
 Neşet ÇAĞATAY 172, 196
 Çağatay Hanlığı 326, 488,
 489
 Çağrı Bey 252, 257, 258,
 259, 260, 261, 268
 İbrahim Ethem ÇAKIR 435
 Çaldıran 497
 Çaldıran Ovası 392
 Çaldıran Savaşı 393
 Çalı Bey 347
 Ersin ÇAMOĞLU 588

Çanakkale 92, 335
 Çanakkale Boğazı 305,
 370, 524
 Çandarlı Halil Paşa 352,
 361
 Vezir-i Azam Çandarlı Halil
 Paşa 359
 Çandarlızade Ali Paşa 339
 Çatnar 423
 Çavuş 331
 Çek 352, 473
 İlyas ÇELEBİ 547, 548
 Çelebi Mehmed 345, 346,
 348, 349
 Çelebi Mustafa 347, 349
 Çerkez 510
 Çhou 70
 Çi 222
 Çiğil 230
 Çimpi 335
 Çin 62, 65, 69, 70, 71, 72,
 73, 74, 79, 211, 213,
 218, 219, 220, 221,
 222, 223, 224, 225,
 229, 230, 235, 238,
 242, 268, 319, 321,
 323, 325, 326, 346,
 488, 503, 545,
 Kuzey Çin 319
 Çin Seddi 218
 Çirmen 337
 Çoğay 224
 Çorlu 335, 395
 Çoruh Irmağı 259
 Çorum 515
 Çu 222
 İbrahim Ağah ÇUBUKÇU
 276
 Çubuk Ovası 345
 Çukurova 166, 333
 Çuvaşlar 241

D

Dalmaçya 525, 531, 533
 Dandanakan 252, 258
 Eric Von DANIKEN 45
 Danimarka 306
 Danimarka Kraliçesi 364
 İsmail Hâmi DANIŞMEND
 351
 Danışmendliler 296
 Georges Jacques Danton
 587
 Kral Dara 79

Darius 78, 79
 I. Darius 78
 III. Darius 79, 92
 C. Darwin 17
 III. Daryus 92
 D'Aubusson 380
 Hz. Dâvud 84
 Dâvud-i Kayseri 547
 Christopher DAWSON
 25, 27
 Phyllis Deane 562
 Daniel Defoe 540
 Delhi 331
 Deliçay 92
 Delos 56
 Işın DEMİRKENT 284,
 305
 Demokritos 56
 Denizli 300
 Descartes 554
 René Descartes 537
 Desmoulins 587
 Dest-i Kıpçak 488
 Devlet Giray 491
 Deylem 235
 Deylemliler 234
 Dhammapada 65
 Dhiye bin Halif el-Kelbi
 126
 Dicle 27, 29, 36, 325, 371,
 Dimetoka 335, 386
 Dimitrios 367
 Dimyat 312
 Dinyeper 485
 Romanos Diogenes 263,
 265, 266
 Diokletianus 102
 Divân-ı Hümâyûn 373
 Diyarbekir 210, 269, 270,
 271
 İzzettin DOĞAN 234
 Doğu Akdeniz 526
 Doğu Türkistan 220, 72
 Dokuz Ersin 224
 Domanic 334
 Don Nehri 438, 491
 Dorlar 55, 56
 Dorylaion 299
 Draç 384
 Dragazet 354
 Drakon 56, 99
 Dukak 256
 Dukas 335, 348
 Dulkadir 515

Dulkadiroğlu 354
Will DURANT 101
Emile DURKHEIM 29
Dursun Fakih 332
Duva Han 326
Dülük 237
I Dünya Savaşı 589

E

East End 563
Eban 148
Hz. Ebübekir 115, 117,
136, 141, 142, 143,
144, 145, 146, 147,
148, 151, 152, 158,
160, 163, 164, 168,
177, 182
Ebübekir bin Cessas 186
Mekke Emiri Ebü Berekât
395
Ebü Cehil 119, 129, 130
Ebü Cendel 122
Ebü'd-Derdâ 166
Ebü Eyyüb el-Ensârî 118,
186
Ebü Hamid el-Gazâlî 277
Ebü Hanîfe 497
Ebü İshak eş-Şîrâzî 277
Ebü'l-Abbas 209
Ebü'l-Hasan Mihyar 235
Ebü'l Hayr el-Hammar 250
Ebü Lü'lüe 159
Ebü Musa el-Eş'arî 180
Ebü Muslim 209, 210
Ebü Nasr 233, 250
Ebü Reyhan 94
Ebü Seyda 198
Ebü Simbel 49
Ebussuud 432, 433
EbüSufyan 119, 120, 129,
130, 147, 185
Ebü Talib 113, 116, 160
Ebü Tûrab 182
Ebü Ubeyd 124
Ebü Ubeyde bin Cerrah
119, 141, 143, 147,
152, 157
Ebü Yusuf 189
Ebü Zer 166
Johann Eck 475
Ecnadin 147, 152
Edebali 332
Edirne 335, 336, 340, 347,
348, 349, 350, 352,

354, 367, 372, 386,
395, 432, 438, 524
Edirne-Seğedin Antlaşması
352
Oktay EFENDİYEY 502
Efes 300, 78
Eflâk 349, 351, 367, 368,
424, 517, 520, 524
Eflâtnun 54, 57
Ege 311, 333, 359, 377,
363, 367, 369, 370,
510, 98
EGE 369
Ege Bölgesi 564
Ege Denizi 367, 369, 370,
524, 526
İmparatoriçe Eğirine 108
Eğri 520
Eğri Kalesi 518, 532
el-Ehram 47
Ehriemen 79
Ekbatana 77, 92
Ekmele 547
Eksemilye 335
Ekzelburg 222
Elamlılar 37
Elbe 588
Elbe Nehri 523
Elbistan 324
Elburz dağları 270
El-Hamrâ 203
Elizabeth 479
Elmas Mehmed Paşa 533
el-Mukaddem 394
Emessa 152
Emet 338
Emevî 160, 163, 166, 170,
175, 176, 177, 178,
185, 186, 189, 190,
192, 193, 194, 195,
197, 198, 200, 201,
202, 203, 229, 208,
229, 231, 480
Emevîler 63, 108, 178, 186,
192, 194, 195, 196,
197, 198, 200, 201,
207, 208, 209, 212
Emir Cäfer bin Abdullah
241
Emir Porsuk 269
el-Emvâl 124
Enderun 373, 431, 432,
522
Endonezya 276
Endülüs 165, 199, 201,

202, 203, 204, 237,
266, 384, 278, 437,
384, 538, 437
Endülüs Emevî Devleti
213, 202, 203
Endüstri devrimi 553
Hazret-i Enes bin Mâlik
168
Enez 367, 370
Friedrich Engels 563
Engizisyon 479
Ensi 28
Enuşirvan 80
Epikür 57
Epiros 311
Erasmus 474
Erbil 92
Erdebil 391, 496
Erdel 404, 407, 423, 424,
517, 518, 520, 524,
529, 532, 533
Meryem Kaçan ERDOĞAN
515
Eritre 423
Erkam bin Erkam 115
Ermeni 262, 322, 503
Ermeniler 269, 503, 511
Ermenistan 146, 165, 163,
168, 259, 322, 261,
499, 101
Ahmet Hilmet EROĞLU
472, 475
Dr. Haldun EROĞLU 342
Ertuğrul Gazi 334
Erzâde 516
Erzincan 344
Es'ad bin Abdullah 235
Es'ad bin Zûrâre 116
Esasen 358, 360, 366
Esedogulları 160
Eskişehir 263, 299, 334
Espanlonga 525
Estergon Kalesi 517, 520,
532
Etiyopya 531
Etrusk 98
Etruskler 97, 98
Eudokia 262
Prens Eugene 533
Papa III. Eugenius 298
Evrenos Bey 342
Evs 118, 143
Eyüp 563
Eyyûb 313

Eyyûbiler 50, 255, 313

F

Fahrüdevle 269
Fahruddevle Muhammed
bin Cûheyre 269
Fârâbî 279
Fars 77, 80, 235, 268, 274,
Farsça 197, 372, 386
Farşılar 235
Fâtıma 158
Hazreti-i Fâtıma 136, 191
Fâtımî 301
Fâtımî Devleti 259, 263
Fâtımîler 237, 268, 294, 50
Ebü'l-feth Sultan Mehmed
Han 547
Fatih 357, 358, 359, 361,
362, 363, 365, 366,
367, 368, 369, 370,
371, 372, 373, 377,
378, 380, 382, 383,
386, 389, 402, 413,
427, 490, 508, 511
Fatih Sultan Mehmed 279,
361, 377, 511, 525
Fazal Ahmed Paşa 524, 525,
526, 527, 528
Fedek Bahçesi 158
Felemenk 545
Felipe 477
Fener İstanbul Kilisesi 104
Fenike 55, 100
Fenikeli 98
Fenikeliler 27, 36, 45, 56
Ferave 252
Ferazdak 191
Avusturya Arşidükü Ferdi-
nand 518
Ferdinand 204, 400, 404,
405, 406, 407, 416, 423
Fergana 198, 231, 244
Ferhat Paşa antlaşması 499
Fernando 477
Feshane 564
Fetih 362
Fırat 27, 29, 371, 390,
Filibe 336, 339
Filibeli Ahmed Hilmi 21
II. Filip 91
Filistin 31, 37, 45, 78, 83,
84, 85, 87, 100, 101,
102, 103, 104, 107,
147, 300, 308, 314,

315, 324, 390, 393
 Filistler 84
 Finike 167
 Firavun 31, 45, 48, 49, 83
 Firdevs 251
 Fitruş 159
 Fiyaskoyla 308
 Flandra 292, 308
 Flandre 482
 Floransa 284, 473, 537
 Francis 361
 François Rabelais 583
 Frank 102
 Fransa 20, 22, 86, 292, 298,
 333, 302, 306, 311,
 313, 314, 343, 364,
 372, 374, 381, 381,
 382, 439, 477, 479,
 481, 523, 554, 561,
 554, 563, 565, 581,
 583, 584, 585, 588,
 589, 590
 Fransız 290, 298, 299, 300,
 343, 352, 518, 548
 Fransızca 549
 Fransız İhtilali 17, 219
 Fransızlar 289, 292, 343,
 554, 353, 54, 554
 Alman İmparatoru Frederik
 312, 313
 Frengistan 314, 545
 Frenk 294
 Frenkler 202, 305, 312
 Friedrich 306
 Alman İmparatoru Friedrich
 Barbarossa 305
 F. Schiller 53
 Robert Fulton 556
 Fustat 155, 158
 Fuzûlî 410, 426, 513
 Fûlek Kalesi 528

G

Galata 342, 363
 Galicia 202
 Galileo 538, 539, 554
 Galler 562
 Ganj 61, 92, 249
 Gassani 125, 127, 132
 Gassâniler 132
 Gatafan 121, 128
 Gautama 78
 Gavgamela 92
 Gazâlî 255, 274, 276, 277,

278, 279, 280, 546
 İmâm-ı Gazâlî 255, 276,
 277, 278, 279, 280
 Gazan Han 326
 Gazan Mahmud Han 326
 Gazne 247, 248, 251, 258,
 267
 Gazneliler 244, 247, 248,
 249, 252, 256
 Gaznelî Mahmud 248, 63,
 248, 63, 257, 249, 250,
 251, 271, 245
 Gazze 304, 379
 Gazze Sancağı 394
 Gedik Ahmed Paşa 369,
 371, 372, 378, 383, 490
 Veziri Âzam Gedik Ahmed
 Paşa 369
 Gelboe Savaşı 84
 Gelibolu 335, 337, 342,
 347, 350, 359
 Gelibolu Yarımadası 337
 Ali İhsan GENCER 383
 Gennadios İtikatnâmesi
 362
 Rum Ortodoks Patriği Gen-
 nadios Scholarios 362
 Germenler 102
 Germiyan 334, 341
 Germiyanoglu 351
 Germiyanogulları 338, 351
 Gılanlar 234
 Gılgamış 28
 Gırnata 204, 239, 384, 437
 Gırnata İslâm Devleti 364
 Gıyâseddin Keyhüsrev 324
 Giraylar 491
 Girit 55, 167, 237, 433,
 434, 522, 524, 525, 526
 Giritliler 55
 Girne 434
 Gizze 44
 Godefroi de Bouillon 292
 Got 102
 Gotlar 106
 Goksu Çayı 306
 Gök Tanrı 73, 225
 Goktürk 63, 219, 222, 223,
 224, 225, 226, 240
 Goktürkler 222, 223
 Gole 424, 425
 A. Gölpinarlı 496
 Granbusa 525
 VII. Gregorius 266

Papa VIII. Gregory 285
 Grek 54, 105
 Grek-Roma 103
 Gubtalar 63
 Sicilya Kralı II. Guillaume
 305
 Gur 248
 Gurlular 252
 Gücüm Hanlığı 323
 Gölhane Hatt-ı Hümayunu
 591
 Gümüş Tekin 296
 Durmuş GÜNAY 554
 Güney Asya 276
 Güneydoğu Anadolu 213
 Gürcistan 261, 262, 499,
 503
 Gurcû 262
 Gürcüler 503
 Güreç 250
 Güzelcehisar 359
 Güzelce Hisar 342
 Gyula 425

H

Habbab 129
 Habeşistan 77, 116, 125,
 423
 Habeşliler 50
 Habîb bin Mesleme 165
 Hâbil 23
 Habsburg 533
 Habsburg Hanedanı 364
 Habsburglar 497, 523, 532
 Haccac bin Yusuf 186, 196,
 197, 198
 Haceru'l-Esved 114
 Hacı İlbey 337
 Hacı Paşa 548
 Haçlılar 272, 108
 Haçlılar Konsili 278
 Haçova 518
 Haçova Seferi 514
 Vezir-i Âzam Hadım Ali
 Paşa 386
 Veziriazam Hadım Sinan
 Paşa 394
 el-Hadrâ 185
 Hadramut 146
 Hazret-i Hafsa 168
 Hakem Olayı 181, 182,
 184
 Yusuf HALACOĞLU 344

Hala Sultan 435
 Halep 263, 268, 269, 393
 Haliç 309, 350, 360, 361
 Halid bin Abdullah Kasrî
 186
 Halid bin Said 147
 Halid bin Velid 121, 122,
 132, 147
 Halvetiye 391
 Hâmân 48
 Hami 225
 Hamid 341
 Hamidoğulları 338
 Hammer 345, 381, 436,
 437, 438
 Hammurabi 37
 Hz. Hamza 115, 119, 120
 Hamza Paşa 367
 Hanif 113
 Hara be 320
 Harem 158
 Harem-i Şerif 312
 Hâricî 197
 Hâriciler 181, 182, 184,
 185, 186, 195, 197,
 202, 208
 Hâris bin Musenna 146
 Harise bin Hısn el Fezârî
 146
 Hâris İbn-i Ebi Şamir 125
 Hârizm 213, 241, 250, 319
 Hârizmşâh 313, 322
 Hârizmşahlâr 213, 244,
 313, 321, 322
 Hârizmşâh Sultanlığı 322
 Hz. Hârun 48
 Harun Resid 210, 211, 212
 Hz. Hasan 178, 184, 186
 Hasan Alp 331
 Hz. Hasan 171, 172, 178,
 184, 186, 208, 235
 Hasan Paşa 515, 517
 Hasan Sabbah 270, 271
 Hâşimiler 163
 Hâşimoğulları 113, 117,
 208
 Hâşiye-i Tecrid 547
 Hatib bin Ebi Baltaa 126
 Hz. Hatice 114, 115, 116
 Havariler 104
 Havâzin 130, 131, 132
 Havran 303
 Hayber 128, 136
 Şeyh Haydar 496

- Hayrabolu 335
 Hazar 92, 167, 256, 438
 Hazar Denizi 217, 222, 262, 322, 438, 485, 491, 546
 Hazar Kağanlığı 240, 485, 486
 Hazarlar 167, 226
 Hazar Türkleri 167
 Hazrec 118, 143
 Hazret-i Âdem 320
 Hazret-i İsa 284, 285, 287
 Helen 97, 106
 Helenistik Krallıklar 93
 Helenler 50
 Helipolis 154
 Hemdânîler 213
 Hemedan 77, 250,
 VIII. Henry 478
 Herakliyyus 107
 Herakliyyus 132, 133, 152, 154
 Herat 276
 Herodot 43, 44, 79
 Hereke 564
 Hesiodos 57
 Hıra Mağarası 114
 Hristiyan 53, 102, 103, 104, 106, 108, 116, 133, 145, 153, 154, 167, 168, 170, 248, 256, 266, 284, 285, 290, 294, 298, 305, 307, 471, 472, 474, 477, 478, 479, 480, 503, 511, 529
 Hristiyanlık 74, 104, 105, 471, 473, 476, 477, 481, 590
 Hırvat 352
 Hırvatlar 338
 Hittin 305
 Hittin Savaşı 304
 Hittin Zaferi 304
 Hicaz 124, 132, 184, 192, 213, 379, 390, 391
 Hidaye 547
 Hidiv 78
 Hiksoslar 46
 Hilâl bin Alkame 157
 Hile 501
 Himalaya Dağları 217
 Himyer 94
 Hindistan 61, 62, 63, 64, 65, 74, 77, 85, 92, 94, 146, 247, 248, 249, 250, 252, 275, 331, 389, 400, 409, 410, 422, 423, 501, 503, 545.
 Kuzey Hindistan 322
 Hindû 61, 62, 65
 Hinduizm 63, 64, 65
 Hindûlar 61
 Hint 61, 62, 63, 64, 65, 66, 79, 238, 186, 250, 275, 411, 421, 422, 423.
 Hint-Avrupa 77
 Hint Denizi 510
 Hindîler 62, 249
 Hint Müslüman Sultanlığı 382
 Hint Okyanusu 62, 93, 186, 390, 439.
 Hipokrotas 56
 Hire Krallığı 146
 Hireliler 156
 Hişam 198, 201
 Hişam bin Abdülmelik 201, 208
 Hişam bin As 148
 Hititler 48
 Hoca Turhan 358
 Hocazâde 279, 547
 Hocend 198
 Hokant 322
 Hollanda 306, 477, 479, 512, 523, 556, 561
 Homeros 55, 57
 Horasan 111, 146, 155, 157, 167, 195, 202, 213, 231, 232, 235, 247, 248, 252, 256, 257, 258, 268, 271, 272, 273, 274, 277, 322, 496, 497
 Horasanlılar 210
 Hospitalier 304
 Hosszuthoty 424
 Hotin Kalesi 521, 527
 Hotin Seferi 526
 Hsün-Çu 74
 Hudeybiye 121, 124, 128, 129, 142, 164
 Hudeybiye Antlaşması 124, 129
 I. Hugue 266
 Dük Hugues 292
 Hun 106, 217, 219, 220, 221, 222, 225, 226
 Huneyn 130, 131, 132
 Huneyn Vadisi 130
 Hunlar 220, 221, 222
 Hurûfluk 275
 Jan Hus 473
 Husayn bin Numeyr 193
 Husçu Kilisesi 473
 Huzaa Kabilesi 129
 Huzeyfe bin Yeman 168
 Hulâgû 213, 324, 325
 Hürmüz 147
 Hz. Hüseyin 171, 189, 190, 191, 192, 194, 195, 208
 Hüseyin bin Ali 190, 191
 I. Hüsrev 80
 Hüveyze 498
 Hydespes 92
- I**
- I. Dünya Savaşı 435
 II. Mehmed 358
 I. Mes'ud 299
 Industrial Revolution 553
 Papa III. Innocentius 308
 Papa Innocentius 311
 Irak 92, 145, 147, 157, 164, 166, 168, 182, 184, 185, 192, 195, 197, 201, 213, 273, 277, 320, 322, 324, 325, 344, 501, 510, 546.
 Irak-ı Acem 489
 Irak-ı Arap 489, 498, 500
 II. Isaakios 309
 Isparta 56
 İlyas bin Rabia 134
- İ**
- İber Yarımadası 199, 237, 384
 İbn-i Battûta 488, 489
 İbn-i Battûta 72
 İbn-i Ebt Serh 165
 İbn-i Estr 283, 287, 320
 İbn-i Fadlân 239, 241
 İbn-i Haldun 21
 İbn-i Hişam 136
 İbn-i Hurdadbih 235
 İbn-i Irak Mansur 250
 İbn-i Kayserânî 300
 İbn-i Kayyım 124
 İbn-i Kemal 547
 İbn-i Ömer 192
 İbn-i Rüşd 278, 279, 280
 İbn-i Sînâ 250, 279
 İbn Rüşd 280
 İbnü'l-Estr 320
 Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa 530
 Hz. İbrahim 83, 83, 38, 31, 48
 I. İbrahim 522
 İbrahim Paşa 497
 İbraniler 83, 85
 İçel 434
 İdil Nehri 323
 İdris-i Bitlisi 392
 İfriş 94
 İhsidîler 213
 I. H. Uzunçarşılı 395
 İhyâ Ulûmü'd-Dîn 277
 İkrime bin Ebû Cehil 121, 147
 İlbasan Kalesi 370
 İlhanlı 324, 325, 326
 İlhanlılar 324, 325, 326, 488
 İLHANLILAR 324
 İlmen 485
 İlteber 241
 İlyada Destanı 55
 İlyas Paşa 515
 İmam Musa Kazım Türbesi 497
 İmre Tokeli 527, 528
 İmriü'l-Kays 113
 İmroz 370
 Halil İNALCIK 491, 492
 Halil İNALCIK 332, 335, 336, 337, 341, 358
 İncil 284, 479, 539
 İndus 238, 27, 545, 247, 63, 61, 78, 93, 92
 İnebahtı 384, 435, 436, 437
 İnegöl 334
 İngiliz 353, 545, 50, 54
 İngilizce 549
 İngiliz Kilisesi 478
 İngilizler 435, 554, 555, 555, 63, 556, 588, 591, 70, 74
 İngiltere 292, 302, 306, 333, 343, 314, 471, 435, 478, 478, 512, 478, 479, 523, 533, 553, 561, 562, 554, 563, 555, 556, 557, 582, 563, 565, 588, 590, 551, 86, 24, 101

- İngiltere' 284
İnka 28
Papa XI. İnnocenit 531
İnosan 381
İpek Yolu 222
İran 62, 63, 77, 78, 79, 80,
111, 167, 165, 167,
197, 209, 210, 212,
213, 247, 219, 256,
248, 251, 319, 258,
259, 275, 322, 324,
325, 326, 371, 389,
391, 488, 392, 495,
491, 495, 496, 509,
497, 498, 499, 500,
501, 502, 503, 546,
517, 522, 531, 544
İranlı 93, 540
İrânlılar 210, 229, 498,
235, 503, 106
İrene 210
İrlandalılar 474
Hz İsa 100, 102, 103
104, 105, 114, 116, 125,
346, 474, 482,
Mesih 477, 478
İsabella 204
İsa Mesih 365
İsfahan 268, 270, 276
İsfendiyarogulları 348
İshak Paşa 378
İskandinav 485
Büyük İskender 50, 79, 80,
85, 91, 92, 93, 94, 284
İskender
İskender Bey 353
İskenderiye 92, 91, 93, 50
İskenderiye Limanı 164
İskoçlar 474, 555
İskoçya 343
İslâmafobi 316
İslimiye 564
Hz. İsmail 113
II. İsmail 499
İsmail Bey 370
İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI
381, 385
İsmailî 320
İsmailî 270, 275
İsmailîlik 275
İspanya 70, 86, 198, 199,
202, 203, 204, 213,
267, 363, 364, 374,
384, 385, 400, 414,
415, 416, 419, 420,
421, 422, 427, 433,
435, 437, 477, 479,
480, 482, 512, 518, 523
İspanyol 204
İspanyollar 384, 437
İsrail 85
İsrailogulları 83, 83, 320,
84, 85, 86, 87, 47, 87,
83, 84
İstanbul 98, 102, 104, 106,
107, 108, 186, 199,
226, 287, 290, 291,
292, 299, 309, 310,
311, 314, 333, 335,
336, 341, 342, 350,
351, 354, 355, 357,
358, 359, 360, 361,
362, 363, 364, 365,
366, 368, 369, 370,
372, 373, 377, 378,
384, 386, 395, 401,
404, 405, 406, 407,
409, 410, 414, 417,
419, 420, 421, 424,
425, 427, 432, 433,
437, 438, 471, 472,
485, 486, 489, 496,
499, 501, 511, 518,
519, 524, 525, 528,
532, 545, 548, 549,
564, 565,
İstanbul Antlaşması 517
İstanbul Patrikliği 154, 248
İstanbul Rum Kilisesi 154
İstemi Yabgu 222
İstolni Belgrad Kalesi 532
İsvç 364-374
İsviçre 343, 478, 479, 565
İtalikler 97
İtalya 97, 98, 99, 102, 102,
106, 106, 262, 290,
292, 315, 316, 343,
364, 367, 371, 371,
372, 374, 374, 374,
374, 374, 383, 474,
518, 561, 588,
İtalyan 155, 306, 316, 352,
361, 365, 372, 373
İtil Bulgar Devleti 486
İtil Bulgarları 241, 486
IV. İvan 490, 491
İyas 123
İyaz bin Ganem 146
İyon 36, 55, 56, 78, 92
İzmir 300, 346, 349, 350
İzmit 335, 564
İznik 104, 108, 269, 299,
300, 311, 335, 336,
348, 351, 547
İznik Bizans prensliği 311
J
Jacques de Vitry 294
Jainizm 65
Jakobenler 587
Jan Hünyad 352, 353, 365
Japonya 65
Korkusuz Jean 343
Jefferson 540
Jerusalem Post 47
J. F. Michaud 310
Jirondenler 587
Johannes Gutenberg 364
Nicolae Jorga 527
Sur Piskoposu Josias 305
Julius 100
Justinianus 106, 107
K
Kabe 113, 114, 121, 122,
130, 193, 196, 277
Kabil 23
Kabûsiye 235
Kabusnâme 354
Kadıköy Konsili 104
Kadırga 370
Kadıza'de-i Rûmî 547
Kadıza'de Rûmî 548
Kadıkus Savaşı 199
Kadisiye 80
Kafkas 167, 503
Kafkaslar 77, 166, 167,
238, 239, 261, 323,
438, 489, 491, 499,
510, 511
Kafkasya 259, 261, 500
Kahire 268, 302, 379, 394,
395, 549
Kâim bi-emrillâh 264
Ekrem KALAN 488
Kalenderoğlu 515
Kalıncar kalesi 257
Kalmar Birliği 364
Kama 240
İ. Kamalov 489
Kamanîçe 526, 527
Kambesses 79
Kambyses 78, 79
Kanarya Adaları 251
Kandiye 237, 525
Kandiye Kalesi 525
Kaniye 520
Kaniye Kalesi 518
Kaniye Zaferi 517
Kansu Uygurlar 225
Immanuel Kant 538
Bizans İmparatoru Kanta-
kuzenos 335
Kantakuzenos 336
Kanunî 399, 400, 401, 402,
403, 404, 405, 406,
407, 408, 409, 410,
411, 412, 413, 414,
416, 417, 418, 421,
423, 424, 425, 426,
427, 431, 432, 436,
497, 501, 509, 511,
517, 520, 521, 522,
527, 547
Kanûn-i Esâtî 591
Kanunî Sultan Süleyman
399, 402, 403, 408,
416, 425, 427, 531
Kapadokya 166, 101
Kappan Kagan 223
Karabalasagun 225
Harrah Emirî Karaca 296
Karacahisar 334
Doğu Karadeniz Bölgesi
333
Karadeniz 108, 219, 363,
363, 367, 368, 369,
377, 385, 437, 438,
482, 485, 488, 489,
490, 491, 510, 510,
511, 533
Kara Halil Paşa 340
Karahanlı Devleti 242
Batı Karahanlılar 244
Doğu Karahanlılar 244
Karahanlılar 232, 233, 242,
244, 247, 248, 252,
257, 267, 268
Karahaydaroglu 515
Karahutaylar 244, 272
Karahisar Kalesi 371
Karakoyunlu 326, 344
Karakoyunlular 371
Karaman 338, 351, 378,
380, 434
Karamânî Mehmed Paşa
378
Sadrazam Karamânî Meh-
med Paşa 378

- Karamanlı 371
Karamanoğulları 338, 347, 351, 359, 382
Karamanoğulları Beyliği 371
Karamürsel 335
Karanbasa 525
Karanlık Çağ 286
Kara Tatarlar 345
Karayazıcı 515
Karayazıcı Abdülhalim 515
Kara Yusuf 344
Karesioğulları 335
Karşıtın Ovası 386
Bekir KARLIĞA 266, 277
Karlofça 533
Karlofça Anlaşması 507
Karlofça Antlaşması 533
Karlık 224, 230, 242
Karlıklar 223
Karmatiler 270
Karmatilik 275
Kars 261
Kartaca 97, 99, 99
Karun 48
Karamanoğlu Kasım Bey 379
Kasım Hanlığı 323
Kasımpaşa 361
Kasr-ı Şirin Antlaşması 501, 522
Kastamonu 341, 348
Kastilya 203, 204, 364
Kaşan 276
Kaşgar 225, 233, 244
Kaşgar 268
Kaşgarlı Mahmud 244
Katherin 478
Katif 498
Kâtip Çelebi 431, 547
Katolik 104, 283, 298, 310, 314, 315, 434, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480
Katolik kilisesi 539
Katolik Kilisesi 471, 472, 473, 475, 476, 478, 479, 480, 590
Katolikler 426, 479
Katoliklik 478, 487
Katvan 272
Kavalalı Mehmed Ali Paşa 549
Kavurd 267
Kayn 334
Kayıtbay 379
Kays 190
Kays bin Mihser 191
Kays bin Zürrâre 156
Kayseri 263, 434, 516
Kayseri-Kultepe 38
Kazaklar 526
Kazan 489, 490, 491
Kazan Hanlığı 241
Kazıma 147
Kazvin 270
Kefe 368, 369
Kefren 44
Keklik Mustafa 378
Keltler 288
Kemah 344
Kemal 383, 384, 385
Kemal Reis 383, 385
Keops 44
Johannes Kepler 538
Kerbela 190, 191, 192, 195, 497, 498, 501
Kerbela Fâciası 193
Kerek 303
Kerek Kalesi 303
Kerek-Şevbek 303
Kerim bin Şehriyar 235
Keşfü'z-Zünûn 547
Kevâlib-i Seb'a 548
Keyhüsrev 78, 85, 93
Kıbrıs 166, 167, 237, 306, 313, 371, 395, 433, 434, 435, 436, 437, 525
Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan 306
I. Kılıçarslan 292, 295
Kılıçarslan 296, 297, 303
Kunalzâde Ali Efendi 547
Kınık boyu 256
Kıpçak 323, 324
Kıpçaklar 262
Kıptı 164
Kırgızlar 223, 224, 225, 242
Kırım 323, 368, 369, 385, 424, 438, 489, 490, 491, 492, 522, 529, 530, 531, 533
Kırım Hanı 526
Kırım Hanlığı 323
Kırım Tatarları 526
Kıtanlar 222
Kızılgaç 350
Kızılbaş 391, 392, 495, 496, 497, 498, 500
Kızıldeniz 49, 83, 395, 510
Kızıl Sarık 270
Kie-Li 223
Kiev 485, 486, 487
Kiev Prensligi 248
Kili 385
Kilikya 237
Kilis Kalesi 525
Kilitbahir 370
Kıngan Dağlar 217
Kırman 111, 268, 273
Kırsa 127, 156, 157
Kiş 28
Kitab-ı Bahriye 383
Kitab-ı Mukaddes 472, 473, 476, 478
Zekeriyya KİTAPÇI 233
Klistenes 56
Knossos Sarayı 55
Kocaeli 334, 335
Dinçer KOÇ 486
Koçi Bey 426, 507, 548, 505
Kodeks 107
Kohn 47
Moşe KOHN 47
Konargöçer Devlet 373
Konformist 555
Konfüçyanist 326
Konfüçyüs 70, 73, 74
Alman İmparatoru Konrad 298, 299
Konrad 300
Konsil 104
Konstantin 80, 102, 104, 105, 167, 471
İmparator Konstantin Dragazes 360
Konstantin Dragazes 354
Konstantinius 104
Konstantinopolis 301, 310
Konstantinos Dukas 262
Konstantinus 102, 104, 105
Konsul Marius 99
Konuralp 331
Konvansiyon Meclisi 586
Konya 210, 325, 377, 379, 434
Konya-Eregli 297
Kopernik 538
Mikolaj Kopernik 538
Kore 326, 65
Korint 435
Koron 384
Koru Dağı 335
Kosova 337, 339, 341, 345, 353, 354
M. Asım KOKSAL 124
Fazıl Mustafa Paşa 533
Koprulu ailesi 532
Koprulu Fazıl Mustafa Paşa 532
Koprululer 523, 524, 528
Koprulu Mehmed Paşa 523, 524
Kosedag Savaşı 331
Kral Henry 302
Kral I. Richard 306
Krallık Tacı Danışma Kurulu 302
A. Y. Krumski 496
Kritovoulas 358
Kroisos 78
Kruppa Kalesi 424
Kuba 117
Kubbetüs-Sahrâ 294
Kubilay Han 326
Kubilay Hanlığı 326, 488
Kuça 225
Kudüs 78, 83, 84, 85, 85, 107, 268, 277, 283, 284, 293, 294, 301, 302, 303, 304, 305, 307, 308, 312, 313, 320, 321, 379, 380, 390
Kudüs Haçlı Krallığı 303
Kudüs Krallığı 303
Kudüs Latin Kralı 303
Kudüs Latin Krallığı 301, 303
Küfe 157, 158, 168, 170, 171, 177, 178, 182, 185, 186, 190, 191, 192, 195, 196, 197, 201, 209
Kûhistan 270
Kum 276
Kuman 262
Kumanlar 487
Akdes Nîmet KURAT 487
Kureys 122, 124, 129, 130, 143, 157, 158, 163
Kurtuba 70, 203
Kutadgu Bilig 242, 243, 275
Kutalmış 261, 269

- Kutalmış oğulları 269
Kutbuddin Muhammed
Şah 321
Kuteybe 198
Kuteybe bin Müslim 198, 229, 231
Kutluk Bilge Kül Kagan 225
Kutluk Devleti 223
Kutluk Kagan 223
Kutsal Roma Germen
İmparatorluğu 364, 426, 510
Kuzey Afrika 165, 213, 237, 510, 69, 106
Kuzey Arabistan 101
Kuzey Hindistan 111, 235, 248, 249, 252, 256
Doç. Dr. Yusuf KÜÇÜK-
DAĞ 391
Küleyb 196
Kültigin 223
Küpelî, Özer 500
Kürt 296, 300, 303, 392
Kürtler 510
Kütahya 338, 425
Bekir KÜTÜKOĞLU 498
II. Kyros 78
- L**
Ladoga 485
Lala Mehmed Paşa 520
Lala Mustafa Paşa 434, 499
Lao Çe 70
Latimer 478
Latın 98, 99, 101, 104, 108, 204, 310, 311, 313, 53, 98, 99, 101
Latın Birliği 99
Latın Haçlı Krallığı 294
Latın Krallığı 313
Latın Kudüs Krallığı 302
Latınlar 309, 363, 310, 311, 108
La Valetta 421
Antoine Lavoisier 538
Lazar 338, 339, 340
Lazar Grebliyanoviç 338
Bosna Kralı Lazar Grebliya-
noviç 338
Lefkoşa 434, 438
Leh 352
Lehistan 343, 353, 385, 439, 490, 521, 526, 527, 530, 531, 533
Lehler 526, 531
Lehliler 521
Wilhelm Leibniz 538
Leipzig 475
Le Mans 302
Lenz 529
III. Leon 107
Leopold 306, 529
Libya 111, 165
Lidya 56, 78
Limni 370, 524
Liparit 259
Litvanya 323, 352
Litvanya Arşidükleri 365
Liu Chih 71
Liverpool 561
John Locke 537, 587
Lollardlık 473
Lombardlar 296
Londra 537, 541, 549, 562, 563, 565
Longa 525
Longobard 154
Lorraine 292
16. Louis 584, 585, 587
Fransa Kralı IX. Louis 313
Fransa Kralı VII. Louis 299
Kral Louis 300, 425, 587
Louis 313, 584
XIV. Louis 523
Lugal Zagizi 37
14. Lui 22
Luka 103
Luther 473, 474, 475, 476, 477, 478, 480, 481, 482
Martin Luther 474, 475, 476
Lutheran 482
Lutherici 476
Lutheryan 476
Lübnan 393
Lutfi Şeyban 204.
- M**
Maablılar 84
Macar 290, 337, 342, 343, 352, 353, 359, 381, 433, 487, 518, 520, 527, 528
Macaristan 222, 290, 305, 309, 343, 353, 367, 370, 399, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 414, 416, 423, 424, 427, 517, 528, 532, 533
Macaristan Krallığı 367
Macarlar 226, 262, 333, 337, 339, 342, 352, 358, 361, 367, 370, 528
Magosa 434
Magosa Kalesi 434
Mahatma Gandhi 64
II. Mahmud 549
Mahmud 332, 349
Şeyh Mahmud 332
Mahmud Paşa 367, 370
Mahmud Sebüktekin 249
Musul Atabeyi İmadüddin
Mahmud Zengi 298
Makbul İbrahim Paşa 426
el-Makdist 233
Makedonlar 93
Makedonya 91, 99, 366
Malaka Yarımadası 437
Malatya 166, 292, 302
Malazgirt 108, 259, 263, 264, 266, 267, 269, 288, 302
Malik bin Avf 132
Malik bin Eşter 180
Malkara 335
Malta 167, 415, 419, 421, 433, 436
Maltepe 377
Maltepe Savaşı 335
Manchester 561, 563
Mançu 70, 72
Mançurya 72
Mani 225, 230
Maniheizm 80
Manisa 348, 352, 354
Halife el-Mansur 210, 212
Mansur 269
Bizans İmparatoru Manuel 299
İmparator Manuel 342, 346, 349
İmparator Manuel Komna-
nos 299
Manyas 335
Mao Ze Tung 71
Maraş 237, 382
Marco Polo 61
Mardin 269
Şerif MARDİN 546, 591
Markos 103
Marmara 256, 262, 268, 332, 335
Marmara Bölgesi 288, 333
Marsilya 284, 311
Kraliçe Mary 478
Matta 103
Macar Kralı Matyas Korven 368
Maveraünnehir 169, 198, 229, 232, 233, 244, 247, 248, 256, 257, 260, 262, 272, 326, 389, 495
Mâveridî 275
Maximilien Robespierre 583
Max MÜLLER 24
Mayıs 361
Mazdek 80
Mazenderan 322, 503
William H. Mc NEIL 29
Mecüst 72, 235, 238, 248, 249
Mecüsler 127
Mecûc 320
Medayin 126
Medici 473
Medine 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 128, 129, 132, 133, 136, 143, 144, 145, 157, 159, 165, 168, 169, 170, 171, 172, 175, 176, 177, 178, 182, 183, 184, 185, 193, 194, 195, 196, 198, 200, 390, 395
Medineliler 143
Medinetü'z-Zehrâ 203
Medine Vesikası 118
Medler 75, 77
Medya 38, 92
Fatih Sultan Mehmed
Han 362
Genç Mehmed 354
III. Mehmed 514, 517, 518, 519
II. Mehmed 357, 358, 359, 361, 372
I. Mehmed 346, 347, 348, 349
IV. Mehmed 524, 526, 530, 532
Sultan II. Mehmed 352.

- 361
Sultan Mehmed 359, 360
Sultan Mehmed Han 362
Mehmed Neşri 334
Sadrazam Mehmed Paşa 378
Mekece 334
Mekke 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 141, 142, 143, 144, 145, 163, 164, 165, 168, 170, 182, 184, 191, 193, 194, 196, 197, 198, 262, 390, 395
Mekkeli 129, 143
Mekkeliler 122, 129, 130
Mekteb-i Harbiye 549
Mekteb-i Tıbbiyye 549
Melanchthon 473, 476
Philipp Melanchthon 476
Eyyûbî Sultanı Melik Âdil 312
Melik Âdil 312, 313
Melik Muhammed Mansur 437
Melik Salih Eyyûb 313
Melikşah 256, 265, 267, 268, 269, 270, 271
Melik Tutuş 269
Memlûk 382
Memlûk Devleti 313
Memlûkluk 379, 382, 384, 390, 393, 394, 395
Memlûkluk Devleti 390, 393, 394, 395
MEMLÜKLÜ 394
Memlûklular 255, 333, 379, 389, 382, 383, 495, 390, 393, 394, 395, 495, 497, 50
Me'mun 210, 231
Menderes 300
Kral Menes 44
MengliGiray 490
Menteşe 341, 351
Merâga 325
Merakeş 94
Mercidabık 393, 394
Mercûmek Ahmed 354
Erdogan MERÇİL 303
Meriç 337
Meriç Irmağı 337
Merneptah 50
Merv 252, 258, 267, 272, 327
Mervan 178, 185, 193, 195, 196, 202
Mervan bin Hakem 165, 172, 185, 186, 193, 195
Mervan bin Muhammed 202
Mervâniler 195, 269
Hazret-i Meryem , 103
Kara Mustafa Paşa 528
Merzifonlu Kara Mustafa Paşa 528, 529, 530
Mescid-i Aksâ , 85
Mescid-i Aksâ' 294
Mescid-i Nebvî 118, 143, 160
Mesih 104
Mesih Paşa 371
Mesleme bin Muâviye 189
Gazneli Sultanı Mes'ud 252, 258
Anadolu Selçuklu Sultanı Mes'ud 299
Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mes'ud 301
Mes'ud 251, 252
Mesûdi 191
Meşhet 276
Mete 219, 220
Hz. Mevlânâ , 22, 57
Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî 325
Mevlânâ Muhammed Âli Tebrizî 503
Meyyafâknî 269, 270
Mezmurlar 84
Mezopotamya 27, 31, 35, 36, 37, 38, 39, 62, 76, 77, 79, 80, 83, 99, 101
Mısır 31, 36, 46, 77, 78, 79, 80, 83, 97, 98, 99, 100, 101, 107, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 181, 184, 185, 248, 263, 268, 301, 302, 303, 308, 311, 312, 313, 324, 344, 368, 379, 381, 382, 390, 391, 393, 394, 395, 401, 423, 427, 433, 486, 489, 521, 531, 546, 588
Mısırlı 171
Mısırlılar 47, 171
Midilli 365, 370
Midilli Adası 370
Midilli Beyi 365
Midyat 197
Mihail 153
Mihaliç 352
Mihrimah Sultan 427
Mikail 257
Miken 55
Mikerinos 44
Milano 296
Milano Fermanı 104
Milano Fermanı 4/1
John Milton 540
Mimar Sinan 427
Ming hanedanı 70, 72
Mirabeau 583
Mîrim Çelebi 547
Miryakefelon 303
Modon 384
Mogol 69, 70, 219, 222, 223, 225, 312, 319, 320, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 327, 331, 485, 487, 488
Mogol İmparatorluğu 323
Mogolistan 319, 321
Moğol İstilası 213, 218
Moğollar 72, 213, 225, 244, 272, 273, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 332, 333, 487, 489
Mohaç Ovası 528, 532
Molla Ahmed Gûrânî 358
Molla Câmî 372
Molla Fenâri 547, 548
Montesquieu 540, 583, 587
Mora 54, 55, 359, 360, 366, 367, 369, 370, 533
Mora Yarımadası 333, 384
Samuel Morse 557
Moskova 438, 487, 490, 491
Moskova Knezliği 323
Moskova Prensliği 323, 365
II. Muâviye 194
Muâviye 166, 170, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 184, 185, 186, 189, 194, 496
Muâviye bin Ebû Süfyan 176, 184
Mudurnu 334
Muğtre bin Şu'be 159, 185
Muhâcir bin Ebû Ümeyye 146
Hz. Muhammed 107
Hz. Peygamber 107, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 136, 137, 138, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 157, 158, 160, 163, 164, 169, 170, 175, 177, 182, 183, 192, 202, 207, 208, 209, 433
Hz. Rasûl 182, 183
Muhammed 111, 113, 114, 124, 125, 126, 127, 133, 137, 142, 321
Peygamber 109, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 135, 137, 192, 193, 194, 200
Rasûl-i Ekrem 116, 136, 178
Muhammed bin Ebûbekir 111, 124, 142, 171, 177, 178, 182
Prof. Dr. Muhammed Hamidullah 124
Muhammed Mustafa Efendimiz 482
Muhammed Tapar 271, 272
Hârizmşah Sultanı Muhammed Tekiş 321
Muhammed Tekiş 322
Muhtar 195
Muhtar Ebû Ubeyd es-Sakaft 195
Mukaddem 394
Mukan Kağan 222
Mukavkus 126, 127
el-Muktedî 271
Hâfîfe Muktedir-billah 241
Murâbit Devleti 203
Murâbitlar 203

III. Murad 432, 439, 508, 517
 II. Murad 349, 350, 351, 352, 353, 354, 359
 I. Murad 336, 338, 339, 340, 341
 IV. Murad 501, 521, 522
 Murad Giray 529
 Murad Hüdâvendigâr 336
 el-Murtazâ 182
 Murtzuphios 309
 Hazret-i Musa 31, 37, 47, 48, 49, 83
 Hz. Musa 83, 84, 86
 Musa 346, 347, 348
 I. Hazret-i Musâh bin Zübeyr 116
 Musa bin Nusayr 198, 199
 Müsevîler 304
 Muslu Çavuş 515
 II. Mustafa 533
 I. Mustafa 521
 Mustafa 348, 349, 350, 351
 Mustafa Ağa 381
 Mustafa Reşid Paşa 591
 Mustansırıyye 212
 Halife Mustâ'sım 325
 Mustâ'sım 213
 Mustazhir Billâh 271
 Musul 260, 276, 303, 501
 Mutasım 210, 231
 Mûte 132, 136
 Mûte Savaşı 132, 136
 Muvahhidler 203
 Muzaffer Paşa 434
 Mücemma bin Abdullah el-Âmiri 191
 Mu'eyyeddâde Abdurrahman 547
 Muhendishâne-i Bahrt-i Hümâyün 549
 Muhendishâne-i Berri-i Hümâyün 549
 Münîf Paşa 565
 Musennâ 157
 Müseylemetü'l Kezzab 146
 Müslim 124
 Muslim bin Akıl 190
 Müsned 114
 Halife III. Mutevekkil 393

N

Nablus 304

Nâdir bin Hâris 148
 Nâhçıvan 500
 Nâile 177
 Nâimâ 498, 500
 Nâimâ Mustafa Efendi 498
 Namık Kemal 565, 566
 Napoli 382
 Napolyon 588
 Napolyon Bonapart 588
 Naramsin 37
 Nâsıra 312, 103
 Nâsıruddîn Tûsî 325
 Nâsırul-Hak 235
 Nasuh Paşa Antlaşması 500
 Navara 364
 Navarin 384, 54
 Nazım 348
 Nebil Hilmi 47
 Nebukadnezar 85, 320
 Necâşî 116, 125
 Necef 182, 501
 Necran 113
 Nehrevan 181, 183
 Nemçe 529
 Nemrut 31
 Neron 102
 Nesa 257
 Nev-Bahar 235
 Newcomen 554
 Isaac Newton 539
 Newton 537, 554, 535
 Papa IV. Nicholas 314
 Nigbolu 337, 339, 343, 344, 367
 Nigbolu 339, 343
 Nigde 434
 Nihavend , 80, 159
 Nikephoros Phokas 237
 Papa V. Nikola 365
 Nıksar 263
 Nıksar Kalesi 296
 Nil 27, 43, 45, 92
 Nil Nehri 395
 Ninova 36, 38, 39, 79, 92
 Nippur 27
 Nis 381
 Niş 533
 Nişâbur 257, 276, 277
 Nişancı Celâlzâde Mustafa 432
 Nizâm-ı Cedid 549, 590
 Nizamiye Medreseleri 546

Nizâmiye Medreseleri 250, 276, 277
 Nizâmülmülk 255, 261, 267, 268, 269, 270, 273, 274, 276, 277
 Normiku 310
 Normanlar 262
 Norveç 364, 374
 Notre Dame Katedrali 588
 Novograd 485
 Nuaym bin Mes'ud 121
 Hz. Nuh 31
 Numan bin Beşir 190, 193
 Numan bin Mukrin 156
 Nur Dağı 114
 Nüreddin 301
 Nüreddin Mahmud Zengi 301, 302
 Nusaybin 197
 Nübya 45
 Ergun S. Nuzhet 496

O

A. Yaşar OCAK 496
 Ogier Gisleen van Busbeke 502
 Oğuz 224, 262, 272, 354
 Oğuzlar 255, 256, 272, 334
 Oktavianus 100, 101, 102
 Oleg 485
 Andreas Olsoyski 527
 On İki İmam Şiîliği 495
 Orhan Bey 334, 335, 336
 Orhun Âbideleri 221, 223
 Orta Asya 321, 546
 Orta Avrupa 316, 510, 523
 Orta Çağ 286, 289, 357, 358
 Ortodoks 104, 105, 108, 240, 290, 310, 333, 337, 362, 472, 480, 487, 520
 Ortodokslar 304, 434, 480
 Genç Osman 521, 526
 Hz. Osman 141, 160, 163, 164, 165, 166, 168, 169, 170, 171, 172, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 183, 486, 496
 II. Osman 500, 521
 Osman Bey 331, 332, 333, 334
 Osman bin Hunayf 183
 Osmanlı 86, 327, 331,

332, 333, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 357, 358, 360, 361, 362, 363, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 377, 378, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 397, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 475, 476, 479, 480, 482, 490, 491, 491, 492, 495, 496, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 507, 508, 509, 510, 512, 513, 514, 515, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 543, 545, 546, 547, 549, 563, 564, 565, 587, 588, 589, 591
 Osmanlı Beyliği 324, 332, 333
 Osmanlı İmparatorluğu 362, 368, 373
 Osmanlı askerleri 361
 Osmanlı Devleti 213, 329, 331, 345, 357, 358, 360, 362, 400, 405, 406, 408, 409, 411, 412, 413, 415, 416, 417, 418, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 431, 433, 435, 436, 437, 438, 439, 480, 481, 495, 496, 497, 499, 545, 507, 546, 508, 509, 510, 511, 513, 514, 515, 516, 517, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 531, 533, 563,

547, 548, 563, 565,
589, 505, 589, 591
Osmanlı İmparatorluğu
499, 507, 526
Osmanlılar 214, 314, 316,
332, 333, 335, 336,
337, 338, 339, 346,
351, 354, 365, 366,
367, 369, 384, 392,
393, 394, 395, 404,
412, 421, 422, 432,
433, 434, 435, 437,
480, 491, 495, 497,
498, 499, 500, 501,
510, 511, 520, 522, 533
George OSTROGORSKY
105, 353
Otluksuz 371
Otluksuz Savaşı 371
Otranto 371, 372, 383
OTRANTO 371
Otrar 321
Otuz Yıl Savaşları 522, 524
Oviette 315
Oxford Üniversitesi 472
Oziris 48

Ö

Ögedey 323
Ülker ÖKTEM 547, 548
Kaan H. ÖKTEN 475
Hz. Ömer 80, 143, 145,
147, 148, 151, 152,
153, 154, 155, 157,
158, 159, 160, 164,
166, 167, 168, 170,
179, 189, 190, 192,
200, 201, 233, 234,
244, 496
Ömer bin Abdülaziz 199,
200, 201, 202, 208, 229
Ömer bin Sa'd 191
Ömer Tâlib 545
Ötüken 222, 223, 224,
225, 242
Özbek Han 323, 488, 489
Özbekler 326, 495, 497,
499, 501

P

Pakistan 252, 62
Paleolog Hanedanı 367
Papa II. Urbanus 271
Papalık 360, 360, 374, 364,

374, 365, 374
Papa Urbanus 289
Pargalı Damat İbrahim
Paşa 426
Paris 473, 481, 537, 540,
549, 563, 581, 588, 590
Paris Antlaşması (1783)
585
Parkanlar 530
Partlar 80
Pasinler Ovası 259
Pasteur 539
Paşabahçe 564
Patesi 28
Patras 435
Patriciler 98, 99
Patrik Sofranyus 152
Paulus 285
Pavlus 481, 104
Peçenekler 226, 262, 263,
265, 288
Peçevi 436
Pekin 321
Peloponnes 56
Pepones 311
Pella 91
Pencik 340
Pers 77, 78, 78, 79, 56, 50,
85, 92
Persapolis 92
Pers İmparatorluğu 92
Persler 79, 92, 93, 56, 50,
91, 77, 79, 80
Persopolis 79
Pertev Paşa 424, 425
Petro 488, 490
Havari Petrus 285
Hz. Peygamber 546
Fransa Kralı II. Philippe
306
II. Philippe 306
Kralı II. Philippe 306
Piacenza Konsili 289
Pierre Amiet 35
Pierre L'Hermit 290
Pirene Dağları 186, 199
Piri Reis 383, 423
Pir Sultan Abdal 496
Papa II. Pius 365
V. Pius 435
Piyale Paşa 420, 421, 434
Keşiş Piyer 290
Piyer 290
Plepler 98, 99

Ploşnik 338, 339
Ploşnik Boğazı 338
Plutarque 24
Podolya 526, 533
Pole 478
Polonya 298, 323
Polonya Krallığı 365
Polonyalılar 299
Pontus 100
Alexsander Pope 535, 537
Poros 92
Portekiz 364, 385, 400,
415, 422, 423, 439,
512, 545
Portekizliler 390, 422,
423, 437
Prag 473
Pravadi 339
Presbiteryanlar 555
Prevadi 352
Protestan 104, 426, 473,
474, 476, 477, 478,
479, 481, 482
Protestanlar 476, 478,
479, 554
Protestanlık 477, 479
Prusya 365, 523, 588
Ptolemy 538
Samuel Purchas 512
Puvatya Savaşı 199
Püritenler 555
Pythagoras 54, 56

Q

Quakerler 555

R

Raban 237
Râfıziler 498
Raimont de Saint Gilles
292
Raimundus Aguilers 294
Ramazanoğulları 382
Ramon Berenguer 203
II. Ramses 48
Ramses 48, 50
Rasafe 212
er-Ravdu'l-Unuf 124
Toulouselu Raymont 290
Reform 471, 473, 474,
476, 478, 479, 480,
552, 554
Rekke 180
Prens Rensud de Châtillon
303, 304
Respuclia 98
Revan 500, 501
Rey 191, 197, 259, 260,
546
Rhode Island 584
Halep Emiri Rıdvan 296
I. Richard 307
İngiltere Kralı I. Richard
306
Ridaniye 394
Ridley 478
Rig Veda 63
Händerli Robert 290
Normandyalı Robert 290
Robert 292
Robert Guiscard 292
J. M. Roberts 537, 562, 563
Maximilien Robespierre
586
Robespierre 587
Rodos 167, 165, 347, 371,
380, 371, 399, 380,
381, 55, 421, 425
Rodos Şövalyeleri 347, 425
Rodrik 199
Roksana 92
Roma 85, 97, 98, 99, 100,
101, 102, 103, 104,
105, 106, 107, 309,
364, 371, 372, 381,
471, 472, 474, 475,
477, 481, 537
Roma İmparatorluğu 80,
222
Romanlılar 50, 80, 98, 100
Romanos Diogenes 108,
263, 265
Romanya 366, 367
Romenler 511, 591
Walt W. Rostow 554, 555
J. J. Rousseau 540, 583, 587
Jean Paul ROUX 319
Rönesans 53, 57, 202, 316
Ruhr Vadisi 562
Rukiye 115
Rum 362, 496
Rum Ateşi 360
Rumca 372
Rumeli 332, 335, 336, 337,
340, 343, 346, 347,
348, 349, 350, 352,
359, 366, 367, 369,
379, 381, 391

Rumeli Hırsarı 359
Rumlar 303,334, 367, 511
Rum Ortodoksları 434
Rum Pontus 369
Rum Pontus Devleti 311, 369
Steven RUNCİMAN 284
Prens Rurik 485
Rus 54, 106, 358, 435, 485, 486, 487, 488, 490, 491, 492, 503
Ruslar 239, 485, 486, 487, 489, 490, 491, 492, 483, 531
Güney Rusya 333
Rusya 54, 71, 86, 105, 241, 321, 323, 323, 438, 486, 487, 488, 489, 492, 511, 533, 561, 588, 589, 591
Rusya Çarlığı 323
Rüstern 157
Rüstern Paşa 427

S

Saba 85
Sabur bin Erdeşir 212
Sa'd bin Ebî Vakkas 141, 157, 159, 175
Sa'd bin Ubâde 143
Sadrazam Sinan Paşa 517
Safâ Tepesi 130, 157
Safevi 385, 386, 389, 390, 391, 392, 495, 497, 498, 499, 501, 502, 503
Safevi Devleti 385, 495, 499
Safeviler 385, 386, 389, 391, 392, 393, 408, 409, 412, 425, 491, 495, 496, 497, 498, 500, 501, 502, 503, 510, 522
Şeyh Safiyyuddîn 496
Sahn-ı Semân 427
Sahn-ı Seman medreseleri 547
Sahn-ı Süleymaniye 427
Sahrâ 393
Said bin As 170
Said bin Cübeyr 197
Saint Helena adası 588
Saint Jean Şövalyeleri 419, 421

Sais şehri 50
Sakif 130
Sakkara 44
Saksonya 562
Salamis 78
Salankamen 533
Samako 564
Sâmân 235
Sâmânogulları 213, 232, 235, 244, 247, 248, 257
Samarra 210
Sâmi 36
Samsa 331
Samuel 84
Sanayi inkılabı 553, 554, 555, 556
Sanayi İnkılabı 553, 562, 563, 551, 561
Selçuklu Sultanı Sancar 327
Sapianza Adası 384
Mehmet SARAY 488, 490
Saray 323
Saray-Batu 488
Saray el-Cedit 488
Sard 78
Sargon 36
M. Saffet Sarıkaya 501
San Uygurlar 225
Saruca 359
Saruca Paşa 358
Saruhan 341
Sasan 80
Sâsâni 62, 63, 80, 124, 126, 146, 159, 168, 236, 546
Sâsâni Devleti 80
Sâsâniler 102, 106, 144, 146, 154, 156, 159, 212
Satrap 78
Satraplık 79, 85
Satuk Bugra Han 232, 242, 244
Satuk Tekin 233
Saul 84
Sava İrmâğı 290
Girolamo Savonarola 473
Savonarola 473
Sayda 304
Aydın SAYILI 279
Sazlıdere Savaşı 336
Sazthmar 528
Denise SCHMEND 35
Sebektekin 247, 248

Secah 146
Seffah 210
Segedin Barış Antlaşması 352
Selâhaddin 302, 303, 304, 306, 307
Selâhaddin 306, 307
Selâhaddin Eyyûbi 301, 302, 303, 304, 312
Selâhaddin Oşrî 302
Selânik 311, 349, 351
Selânikli Mustafa Efendi 515
Selçuk Bey 256, 257
Selçuk Hatun 379
Anadolu Selçuklu 288, 292, 302
Büyük Selçuklu 288
Büyük Selçuklu Devleti 213
Selçuklu 288, 297, 299, 332, 480
Selçuklu Devleti 255, 270, 272, 273
Anadolu Selçukluları 296
Büyük Selçuklular 320
Selçuklular 252, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 264, 265, 266, 268, 269, 273, 277, 278, 288, 294, 296, 298, 299, 300
Selefkoslar 80
III. Selim 549, 563, 590
II. Selim 432, 433, 434, 437, 438, 439
Selim 386, 389, 390, 392, 394, 395
Şehzade Selim 425, 432
Yavuz Sultan Selim 386
Seltîni 438
Selimiye Camii 438
Selmân-ı Fârisî 120, 234
Semâniye Medreseleri 547
Semendire 406, 424
Semendirek 370
Semerkand 70, 198, 229, 231, 232, 268, 272, 320, 322, 327, 546
Semiz Ali Paşa 423, 424, 432
Sencer 252, 256, 271, 272, 273, 277
Serahs 252, 257, 258, 260
Sereng 424

I. Serhas (Xerxes) 78, 92
Serhas 78
Michael Servetus 477
I. Seti 48
Septimus Severus 99
Ismail Habip SEVUK 53
Seyfuddöle 237
Seyrt 362
Sezar 100
Fuat SEZGİN 251, 315
Sıffin 180, 181, 183, 184
Sıffin Savaşı 181
Sihne 270
Sırbistan 366, 368, 533, 589
Sırp 333, 336, 337, 338, 339, 340, 345, 365
Sırp 337, 511, 589, 591
Sırp Sındığı Savaşı 337
Sibirya 217, 219
Sicilya 266, 284, 433, 305, 55
Sicilya Kralı 305
Sidharta 64
Sigismund 343
Sih 65
Silezya 562
Silifke 306
Silistre 339, 348
Silvan 269
Simav 338
Sinâ 83
Sinâçolu 394
Mimar Sinan 427, 438
Sinan 403, 419, 420, 426, 427
Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa 378
Sinan Paşa 378
Sincan 225
Sind 167
Sinop 369
Sis 434
Sitti Hatun 354
Sivas 166, 263, 324, 344, 515
IV. Sixtus 474
Siyâsetnâme 261, 274
Siyonizm 87
Slav 485, 486, 487, 490
Slâv 106, 372
Slavlar 487
Slâvlar 105, 107
Slovakya 528

Adam Smith 540
 A. Smith 554
 P. Smith 476
 Smith 540
 Jean Sobieski 527, 528,
 530, 531
 Sobieski 530
 Sogd 231
 Sogdlar 234
 Sokoliç 431
 Sokrates 57
 Sokullu 424, 425, 431, 432,
 433, 437, 438, 439, 508
 Sokullu Mehmed Paşa 424,
 425, 431, 432, 437,
 439, 491, 499, 507, 516
 Solon 56, 99
 Somnat Seferi 249
 Sopata Kalesi 436
 Sosyalizm 563
 Soğut 334
 Spartacus 100
 Spirma 525
 Sırp Çarı Stefan Duşan
 336
 Sterhemberg Kontu Ernst
 529
 St. Gorhard 524
 Subutay 322
 Suda 433, 525
 Sudan 423
 Sugdak 368
 Sui 70
 Sultançayırı 372
 Sultan Fatih 362
 Sultân-ı İldim-i Rûm 344
 Sultaniye 370
 Sultaniye 497
 Sultan Kansu Gavri 393
 Sultan Sencer 272, 273,
 277
 Sumatra Adası 437
 Sur 305, 306
 Sura Nehri 486
 Suriye 85, 92, 100, 106,
 107, 111, 123, 128,
 132, 133, 136, 166,
 167, 168, 178, 179,
 184, 185, 189, 192,
 194, 195, 197, 202,
 211, 212, 213, 263,
 268, 271, 273, 298,
 300, 301, 303, 313,
 316, 324, 382, 390,
 391, 392, 393, 394,

433, 486, 489, 546
 Sus 78, 79
 Sübidey Batur 487
 Süheyl bin Amr 122
 Suheyli 124
 Hazret-i Süleyman 85
 Hz. Süleyman 84, 85
 II. Süleyman 532
 Süleyman 335, 336, 341,
 346, 347, 354, 361
 Süleyman bin Melik 199
 Süleymaniye 427
 Süleymaniye Medreseleri
 547
 Süleyman Paşa 335, 336
 Süleyman (Selçuklu) 261
 Süleyman Şah 269, 531
 Sümerler 28, 35, 36
 Sunni 391, 392, 393
 Süveyş 545
 Süveyş Kanalı 439
 Vladimir Svyatoslavici 487
 Jonathan Swift 540
 Szerencs 424

Ş

Şabt bin Şurahbil 197
 Şadpıt beyleri 224
 Şahabeddin Paşa 359
 Şahabettin Şahin 358
 Şahî 359
 Şah İsmail 385, 386, 389,
 390, 391, 392, 495,
 496, 497
 Şah Kulu 386
 Şam 166, 168, 170, 176,
 177, 178, 179, 180,
 184, 185, 193, 194,
 195, 198, 199, 202,
 250, 268, 277, 279,
 300, 301, 307, 313,
 379, 521
 Şamanizm 167, 218, 230
 Şamanlar 234, 262
 Şantung ovası 224
 Şapur 80
 Ahmet eş-Şarbastı 201
 VIII. Şarl 381
 Şariken 400, 404, 406, 414,
 416, 417, 418, 419,
 420, 421, 427, 475,
 476, 477, 522
 Şariman 210, 289, 472
 Şaş 198, 231

Şehbenderzade Fâilîbeli
 Ahmet Hilmi 172
 Şehnâme 251
 Şehsuvaroglu Ali Bey 394
 Şehzadebaşı 427
 Şehzade Mustafa 349,
 350, 351
 Şerh-i Mevâkıf 547
 Şerif Rıza 235
 Ramazan ŞEŞEN 304
 Şeyhâniler 389
 Şeyh Bedreddin 347, 348
 Şeyh Safiyüddin 391
 Şeytan İbrahim Paşa 527
 Şhang 70
 Şikni 244
 Şü 230, 237, 386, 389, 391,
 496, 498, 499, 500, 502
 Şülik 498
 Şinâsi 565
 Şiraz 250
 Şirâzî 277
 Şirkuh 301, 302
 Hz. Şit 31
 Şuca' bin Vahab el-Esedi
 125
 Şumnu 339, 352
 Şurupak 28

T

Ahmet TABAKOĞLU 507
 Taberi 191
 Taberistan 157, 167, 235
 Taberiye 304
 Şam hâkimi Tacûl Mulûk
 Bori 300
 Şah Tahmasb 497, 499
 Tahmasb 497
 Taif 130, 131, 132, 144,
 163
 Talas Irmağı 229
 Hz. Talha 175, 176, 177,
 178
 Talha bin Ubeydullah 141,
 160, 171, 175, 177, 178
 Tang 70
 Tann Dağları 217
 Tanzimat 279, 548, 563,
 565, 566, 591
 Tao 73
 Taoizm 74
 Tapo Kağan 222, 223
 Tardu Kağan 222, 223
 Tânk bin Ziyad 198, 199
 Tarkavinus 98
 Tarmaşhan 326
 Tarsus 166, 210, 434
 Taşkent 168, 213
 Taşoz 370
 Tatar 489, 490
 Tatarlar 241, 530
 Tavşanlı 338
 A. J. TAYLOR 21, 29
 Tebai 91
 Tebai şehri 91
 Teb prensleri 46
 Tebriz 344, 392, 497, 500
 Tebük 133
 Teke 351
 Prof. Dr. Şahabettin
 TEKİNDAG 363
 Tekirdağ 335
 Telli Hasan Paşa 517
 Temeşvar 533
 Ahmet TEMİR 325
 Templier 203, 304
 Temuçin 321
 Teodoros 55
 Teoman 219
 Terken Hatun 271, 272
 Teselya 367
 Johann Tetzel 474
 T'evrat 38, 47, 86, 87
 Tevvabûn 195
 Thales 54, 55
 Thema 107
 Theodora 335
 Theodos 471
 Bizans İmparatoru II.
 Theodosios 358
 Theophano 237
 Thomas Jefferson 583
 Tırnova 339, 352
 Tiberius 102
 Tibet 74
 Tiflis 262
 Timur 241, 323, 326, 341,
 344, 345, 346, 349,
 354, 371, 489
 'Timurler 501
 Timurlular 347
 Tımurtas Paşa 338
 T'iryaki Hasan Paşa 518,
 519
 Tisa Irmağı 533
 Tisa Nehri 424
 Toharistan 167, 210, 247

- Tokaj 424
Tokat 371
Toktamış Han 323
Toledo 199, 251, 266
Tolunoğulları 213, 50
Tomas 367
Tonyukuk 223
Tophane 361, 564
Topkapı 361
Topkapı Sarayı 168
Toplıca Çayı 338
Torlak Kemal 348
Toroslar 186, 300, 306,
371, 382, 383
İshak TORUN 562
Toulouse 292
Toulouselu Raymont 290
Arnold Toynbee 553
Arnold TOYNBEE 18, 21
Togultun ovası 224
Trablus 301, 304, 305, 313
Trablusgarb 303
Trablusşam 294
Trabzon 311, 365, 367,
369, 371
Trabzon Pontus Devleti
333
Trakya 77, 78, 91, 101, 333,
335, 336, 337,
391, 392
Transilvanya 403, 425
Scott Trask 584
Truva 55
Truvalılar 55
Tufan 28
Tuğrul Bey 252, 256, 257,
258, 259, 260, 261
Tuleyha bin Huveylid 146
Tuleytule 266
Tumanbay 394
Tuna 262, 333, 366, 367,
385, 510, 529, 530
Tuna Nehri 343, 366, 367
Tunca Nehri 350
Tunguz 69
Tunus 94, 165, 313
Osman TURAN 269, 278
Prof. Dr. Osman TURAN
324, 327
Turfan 225
Turfan Uygurları 225
Jacques Turgot 584
Turgut Reis 419, 420, 421
Turhan Bey 342, 359
Tus 274
Tutuş 268, 271
Türgişler 223
Türk 102, 108, 167, 217,
218, 219, 220, 221,
222, 223, 224, 225,
226, 229, 290, 291,
232, 233, 236, 238,
239, 240, 241, 242,
244, 247, 249, 250,
252, 296, 300, 303,
321, 324, 331, 334,
335, 342, 353, 354,
365, 367, 369, 372,
389, 399, 403, 410,
413, 415, 419, 425,
434, 437, 480, 485,
486, 488, 490, 491,
496, 498, 499, 501,
509, 512, 531
Türkçe 372, 386
Türkistan 71, 72, 186, 229,
229, 230, 231, 232,
233, 242, 244, 258,
258, 262, 319, 326,
327, 487, 488,
Türkiye 273, 276, 316, 385
Türkiye Selçuklu Sultanlığı
269
Türkler 69, 106, 198, 209,
210, 217, 218, 219,
229, 230, 231, 232,
233, 234, 238, 241,
244, 247, 255, 259,
266, 267, 284, 285,
286, 288, 293, 295,
299, 311, 314, 316,
319, 321, 337, 339,
346, 352, 353, 365,
366, 371, 417, 424,
425, 432, 435, 437,
474, 510, 514, 527,
528, 546
Türkmen 233, 327, 331,
332, 333, 335, 354,
385, 386, 391, 392,
Türkmenler 252, 391, 392
U
Ubâde bin Sâbit 166
Ubar Tudun 28
Ubeydullah 190, 191, 195
Ubeydullah bin Abbâs 186
Ubeydullah bin Ömer 171
Ubeydullah bin Ziyad 190,
191, 195
Uhud 120, 142, 159
Ukbe bin Nâfı 194
Ukrayna 333, 487, 526,
533
Ukrayna Kazakları 526,
527
Ulah 338, 352
Ulubatlı Hasan 361
Uluç Ali Paşa 436, 437
Umman 127, 146, 268
Upanışadlar 64
Ur 27, 31
Urallar 492
Urban 359, 360
II. Urbanus 271
Papa III. Urbanus 305
Papa II. Urbanus 284
Papa Urbanus 289
Urfa 269, 294, 515, 298,
31, 515
Urgakina 37
Urmiye Gölü 77
Urük 27
Uşrusana 231
Utbe 129
Uygurlar 219, 224, 225,
226, 242, 244
Uyvar 529
Uyvar Kalesi 532
Uz 263, 265
Uzakdoğu 211
Uzlar 263
Uzunçarşılı 332, 402, 405,
415, 419, 424, 519,
482, 525, 529
İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI
365, 372, 381, 385
Akkoyunlu Hükümdarı
Uzun Hasan 371
Ü
Übülle 147
Ümeyyegulları 163, 191
Ümmü Gulsüm 115, 163
Ümmü Habib 212
Ümmü Haram 166, 435
Ürgenç 327
Üsâme bin Zeyd 136, 144
Üsküdar 335
Hazret-i Üzeyir 137
V
Vakâ-yı Hayriyye 549
Vakıdî 124
V. Aleksios 309
Vandallar 102
Varaka bin Nevfel 114
Vâridat 348
Varna 337, 352, 353
Varşova 530
Vatikan 581
Vedâ Hacı 133, 142
Vedalar 64
Vehb 113
Velid bin Abdülmelik 197,
198
Velid bin Muğtîre 129
Velid bin Ukbe 170
Venedik 306, 308, 311,
333, 343, 352, 369,
370, 371, 373, 380,
384, 385, 433, 434,
435, 436, 525, 531, 533
Venedik Cumhuriyeti 395
Venedikliler 308, 309, 311,
347, 370, 434, 522,
524, 525, 532, 533
Vesfalya barışı 522
Vezir Mustafa Paşa 421
VII. Louis 298
Vidin 343, 367, 424
Viyana 354, 424, 529, 530,
531, 532, 549
Vizigot 199
III. Vlad 367
Vladimir 486, 487
Kral Vladislav 353
Volga 239, 240, 438, 485,
486, 489, 491
Volga Bulgarları 256
Voltaire 23
Kazıklı Voyvoda 367, 368
Voyvoda 367, 368
Vulgate 473
W
Waterloo Savaşı 588
James Watt 556
J. Watt 554
Max Weber 554
Welhausen 194
Julius WELLHAUSEN 186
H. G. WELLS 29
Sam WHITE 514
Merry E. Wiesner-Hanks
476, 513, 539
Wittenberg 474, 475

Wittenberg Üniversitesi 474

John Wyclif 472

Wyclif 472, 473

Y

Yafa 304, 312

Yahşi Bey 342

Yahudi 284

Yahudiler 85, 86, 87, 294

Yahudilik 87

Hazret-i Yakub 46

Yakub Çelebi 339

Yakubi 186, 304

Yakub Paşa 372

Yakup 345

Yakup Han 71

Yaldızlı Kapı 350

Yalvaç 300

Yanbolu 339

Yang 73

Yanıkale 528, 529

Yâsir 129

Şehzade Yavuz 386

Yavuz Sultan Selim 386,

389, 390, 391, 392,

393, 394, 395, 497

Yayiçe 370

Yazıcızâde Mehmed Efendi

354

Ye'cuc 320

Yedikule Zindanı 521

Yemen 85, 127, 177, 184,

194, 302, 303, 423,

426, 433, 437, 545

Yeni Çağ 357

Yeniçeri 521, 548

Yeniçeriler 509, 521

Yeniçeri Ocağı 340, 432,

509, 522, 549

Yeniden Doğuş Kilisesi 312

Yenikapı 360

Yenişehir 334

Yermuk 147, 152

Yesrib 116

III. Yezducerd 146

Yezducerd 156

Yezid 189, 190, 191, 193,

194

Yezid bin Ebü Süfyan 147

Yezid bin Muâviye 184,

189, 190, 191, 193, 194

Yıldırım 338, 340, 341,

342, 343, 344, 345,

346, 349

Hakkı Dursun YILDIZ 210

Yıltaver (İlteber) Almış 241

İbrahim YINAL 260

Ying 73

Yir Bayırku 224

Yontma Taş Devri 69

Yorktown 584

Yorun Taş 270

Yrus 154

Yuhanna 103

Yunan 27, 36, 50, 53, 54,

56, 78, 79, 91, 98, 99,

101, 102, 106, 108,

202, 250, 280, 533

Yunan Bağımsızlık Hareketi 591

Yunanistan 54, 55, 55, 56,

91, 99, 311, 342, 365,

367, 435

Yunanlılar 45, 50, 57, 100,

591,

Yunnan eyaleti 71

Hz. Yunus 38

Yünus Emre 133, 234

Yuste 427

Yusuf 344, 349

Hz. Yusuf 46, 48, 83

Yüsuf bin Taştın 203

Yüsuf Has-Hacib 242, 275

Yusuf Paşa 515

Yüeciler 220

Z

Zâdu'l-Meâd 124

Zagros Dağları 92

Zaganos 358, 359

Zaganos Paşa 361, 363,

367

Zamanlı Kalesi 516

Zanta Adası 436

Zapsuyu 156

Zara 309

Zatınar 423, 424

Zebulistan 248

Zemindaver 248

Zemlin 424

Zemun 290

Zenta 533

Zerdüşt 79, 80

Zerdüştler 234

Zeus 108

Zeyd bin Abdurrahman 201

Zeyd bin Harise 115, 132

Zeyd bin Sabit 148, 168

Zeynep 115

Zeytinburnu 564

Zigetar 424, 425, 432

Ziggurat 37

Johann Wilhelm Zinkeisen 427

Zinkeisen 526

Zitvatorok Antlaşması 520

Ziyad bin Ebih 185, 186,

190

Ziya Paşa 199, 201, 566

Zorzo Dolfin 361

Kont Zrinyi 424

Miklos Zrinyi 424

Hz. Zübeyr 175, 176, 177,

178

Zübeyr bin Avvam 115,

141, 154, 160, 171,

175, 177, 178

Zuhreogulları 113, 159

Zulfikar Paşa 516

Hz. Zülkarneyn 93, 94

Zürih 478

Ulrich Zwingli 478

Zwingli 478

